

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
KISALTMALAR	5
GİRİŞ	6
ARAŞTIRMANIN KONUSU	6
B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	7
1. İnsanın Üstünlüğü	8
2. İnsanın Sosyal Yönü ve Sosyal Barış	12
3. İnsanın Davranışı	16
C. KONUNUN AMACI VE KAPSAM	18
D. YÖNTEM VE KAYNAKLAR	22

I. BÖLÜM SOSYAL HAYATTA BARIŞ

A. KUR'ÂN-I KERİM'İN BARIŞA BAKIŞI	25
1. Barışın Tanımı	25
2. Kur'ân-ı Kerim'de Geçen Barışla İlgili Kavramlar ve Zıt Anımlı Kavramlar	25
a. Barış Karşılığı Kavramlar	25
b. Barışın Zıt Anımlısı Olan Kavramlar	28
3. Barışın Tarihi ve İnsan	34
4. Kâinat Genelindeki Barış Sistemi ve İnsan	41
a. Allah-İnsan İlişkisinde Barış	46
b. İnsanın İç Aleminde Barış (İnsanın, Kendisiyle Barışı)	51
c. Aile İçi Barış	65
ca. Anne-Baba Hakkı	68
cb. Çocuk Hakları	70
cc. Eşlerin Karşılıklı Hakları	72
d. Dinlerarası Barış ve Hoşgörü	94
e. Devlet-Halk İlişkilerinde Barış	110
f. Din ve Bilim Barışı	124
5. Kur'ân-ı Kerim'in Diyalog Çağrısı	135
a. Mü'minlere Yaptığı Çağrısı	139
b. Ehl-i Kitaba Yaptığı Çağrı	141
c. Bütün İnsanlara Yaptığı Çağrı	149
6. Barışın Tesisi ve Sürekliliği Açısından Sevginin Rolü, Başlıca Sevgi Çeşitleri	155
a. Allah Sevgisi	165
b. Peygamber Sevgisi	168
c. Benlik Sevgisi	171
d. Ana-Baba Sevgisi	172
e. Çocuk Sevgisi	174
f. Eş Sevgisi	178
g. Dost ve Arkadaş Sevgisi	184
7. Medeniyet Farklılığı Açısından Barışa Bakış	191
8. "Savaş" İle "Cihad" Kavramları Ve Kavranın İslâm'daki Hükümü	198
9. Savaşa İzin Verilmesinin Sebepleri	216
a. Meşru Müdafaa (Savunma Savaşı)	221
b. Fitnenin Ortadan Kaldırılması	226
c. Tebliğ ve Davetin Önündeki Engellerin Kaldırılması	227
d. Zulme Maruz Kalan Savunmasız İnsanların Kurtarılması	230
e. Din ve Vicdan Hürriyetine Uygulanan Baskının Ortadan Kaldırılması	234
f. Haksız Yere Vatandan Sürgün Edilmeye Karşılık Verilmesi	237
g. Varılan Bir Barış Antlaşmasının Karşı Tarafça Bozulması	238
h. Müttefik Olma Yükümlülüğüne Dayalı Olarak Savaşa İştirak Edilmesi	241
i. Asayiş Sağlama	242
j. Savaşın Sona Erdirilmesi	243
10. Savaşta Uyumlanması Gereken Kurallar	245
B. KUR'ÂN-I KERİM PERSPEKTİFİNDEN ŞİDDET VE TERÖR	247
1. Terör Kavramının Menşei ve Anlamı	247
2. İslam Literatüründe Terör	247

II. BÖLÜM EKONOMİK HAYATTA BARIŞ

A. EKONOMİK KALKINMA	257
1. Ekonomik Açıdan Kur'ân'ın Belirlediği Hedef ve Amaçlar	258
2. Ekonomik Faaliyetlerle İlgili Kaideler	259
a. Genel Kaideler	259
b. Ticarî Konularla İlgili Kaideler	260
c. Tüketimle İlgili Kurallar	265
d. İşçi ve İşveren Traflarınca Uyulması Gereken Kurallar	266
3. Mevcut Ekonomik Görüşlerin Açmazı ve İslâm'ın İktisadî Prensipleri	266
4. Hür Teşebbüs	269
5. Sosyal Güvenlilik Kurumu (İnfak)	273
B. EKONOMİK HAYATIN KORUNMASI	282
1. Karz-ı Hasenin Hayata Geçirilmesi	283
2. Faiz ve Tefeciliğin Yasaklanması	284
3. Diğer Gayr-ı Meşru Kazanç Yolları	290
4. İsrâf ve Savurganlık	292

III. BÖLÜM HUKUKTA BARIŞ

A. İNSAN VE HUKUK	295
1. Hukukun Tanımı ve İnsan için Lüzumu	295
2. İslâm Hukukunun Kaynakları	296
3. Hak Kavramı ve İnsan Hakları	298
4. Hak ve Adalet İlişkisi	309
5. Hak ve Adaletin Menşei	312
6. Fransız İhtilâlinin, (Batıda) İnsan Hakları Açısından Önemi	319
B. İNSAN HAKLARININ TEMEL İLKELERİ	320
1. Hürriyet	320
2. Eşitlik	326
3. Kardeşlik	331
C. TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER	333
1. İnanç Hürriyeti	333
a. Fikir Hürriyeti	341
b. Görüşünü İfade Etme Hürriyeti	347
2. Siyasî Hürriyet	347
a. Toplantı Hürriyeti	348
b. Cemiyet Kurma Hürriyeti	349
3. Medenî Hürriyet	349
a. Şahsî Hürriyet	349
b. Mesken Hürriyeti	350
c. Ekonomik Hürriyet	350
d. Ferdî Mülkiyet Hakkı	351
D. BARIŞI VE İNSAN HAKLARINI KORUMAYI AMAÇLAYAN BAZI KURUM VE BELGELER	354
1. Uluslararası Kurumlar	355
a. Birleşmiş Milletler (BM)	355
b. Avrupa Konseyi	356
c. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	357
2. Uluslararası Belgeler	357
E. BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÇEVRE BARIŞI	358
1. Çevreyle ilgili Bazı Kavramlar	359
a. Çevre	359
b. Çevre Krizi	360
c. Çevrecilik	361
d. Ekolojik Denge	361
2. Çevre Hakkının Tarihçesi	367
3. Çevre ve Ahlâk	369
4. Âyet ve Hadis Perspektifinden Çevrecilik	374
a. Kur'ân'da Çevrecilik	374
b. Sünnette Çevrenin Önemi	377
SONUÇ	380
BİBLİYOGRAFYA	384

ÖNSÖZ

Dünya tarihinde kısa aralıklarla sık sık yaşanan ve insanların yaşam sevincini ortadan kaldıran savaşlar, barışı daima dünya gündeminin birinci maddesi haline getirmiştir. Özellikle yakın geçmişte patlak veren, tarihin en büyük can ve mal kaybına neden olan iki dünya savaşında yaşanan felaketler, barış arayışlarını daha da hızlandırmıştır.

Yakın tarihimizde ileri teknolojinin savaşlarda kullanılmasıyla kitlesel ölümlere sebebiyet verilmesi ve geliştirilen kitle imha silahlarının tüm canlı neslini bir anda yok edecek derecede tehlikeli bir boyut kazanması, bütün insanların gözünü oldukça korkutmuştur.

Aslında barış olgusu, ruhen hep huzurdan yana olan insanın gündeminden hiçbir zaman düşmemiştir. Kısa süren barış dönemlerinde bile yaşanmakta olan huzur ortamının korunmasına yönelik gösterilen çabalar, barış sürecinin gerekliliğinin bir göstergesidir.

Yakın geçmişte demir perde ülkelerindeki dikta rejimlerinin yıkılışına paralel olarak, demokrasiye geçiş, hız kazanmıştır. Ancak günümüzde güçlü ülkeler ve müttefiklerinin demokrasiyi yerleştirme ve terörle mücadele adına bazı ülkelere karşı gerçekleştirdikleri saldırı ve sürdürdükleri işgaller, kendi halkları tarafından bile tasvip edilmemiştir. Yaşanan bu yeni gelişmeler dünya kamuoyunda tarihte benzeri görülmemiş bir infial ve nefret uyandırırken, barış yanlısı kitlelerin gittikçe çığ gibi büyümesine de yol açmıştır. Bu durum takdire şayan, sevindirici ve dünya barışının geleceği açısından umut verici, önemli bir aşama ve gelişme olarak karşılanmıştır.

İnsanların iki cihan saadetini temin etmek ve aralarında vukû bulan anlaşmazlıklara çözüm getirmek üzere 1400 yıl önce indirilen Kur'an-ı Kerim'in sunduğu evrensel barış yollarını ve hedeflediği sosyal barışı bütüncül bir yaklaşımla ele almak üzere yapılan bu çalışma; giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde konunun kapsamı, önemi, amacı ve çalışmanın yöntemi üzerinde durulmuştur.

"Sosyal Hayatta Barış" adlı birinci bölümde; Kur'an-ı Kerim'de geçen barışla ilgili kavramlara açıklık getirilerek, barış çeşitleri alt başlıklar halinde ele alınmış ve genel anlamda Kur'an ve Sünnetin barış ve savaşa bakış açısı üzerinde durulmuştur.

"Ekonomik Hayatta Barış" adlı ikinci bölümde; insanların en fazla problem yaşadığı alanlardan biri olan ekonomik hayatta barışı bozan ve barışın teminini sağlayan özellikler ele alınmıştır.

"Hukukta Barış" adlı üçüncü bölümde ise; kişi hak ve hürriyetleri ile gerek insanlar, gerek çevre ve gerekse toplum ve devletlerarasında barışın temini için gerekli olan hak ve hürriyetler ve bunların tesis edilmesi amacıyla kurulmuş olan kurumlar ele alınmıştır.

Sonuç bölümünde ise, yapılan bu çalışma sonucunda varılan önemli bulgular ortaya konulmuştur.

Bu mütevazî çalışmamızın, bilimsel hayata ve Kur'ân'ın bu alandaki hedefinin gerçekleşmesine ufak da olsa katkı sağlaması, en büyük dileğimizdir

Çalışma konumuzun tespiti ve çerçevesinin tayini noktası itibariyle, yapılan çalışmanın seyri içinde ilmî mütalaalarını ve ışık tutucu rehberliklerini benden esirgemeyen, yapıcı ve yol gösterici ikaz ve alakalarıyla bu çalışmanın yöneticiliğini yapan muhterem hocam Prof. Dr. İdris Şengül'e; tez izleme komitesinde yer alan ve çalışmanın yürütülmesinde derin vukûfiyetlerinden ve değerli eserlerinden yararlandığım saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Şevki Saka ve Doç. Dr. İbrahim Özdemir; yine değerli katkılarını esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Doç. Dr. Musa Yıldız, Doç. Dr. Mustafa Aşkar ve Yrd. Doç. Dr. M. Cüneyt Gökçe'ye teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç bilirim.

Mehmet Vehbi ŞAHİNALP

Ankara-2006

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.e.	Aynı Eser
Ank.	Ankara
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.s.	Aleyhisselâm
a.s.m.	Aleyhisselatü vesslâm
b.	İbnu
Bkz.	Bakınız.
bsy.	Basım Yeri Yok
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
İA	Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
İst.	İstanbul
K. Kerim	Kur'ân-ı Kerim
Krş.	Karşılaştırınız
Md.	Madde
Nşr.	Naşir
r.a.	Radiyallahu anh
ra.a	Radiyallahu anha
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
sy.	Sayı
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
vr.	Varak
vs.	Ve saire
Yay.	Yayınları, Yayınevi

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Üzerinde yaşadığımız yaşlı dünya, tarihin her döneminde bazı nedenlerle hemen, hemen ardı arkası kesilmeyen irili ufaklı çapta birçok çarpışma ve savaşlara sahne olmuştur.

İkellerden başlayarak toplum hayatı başlıca savaş ve barış olarak nöbetleşe devrelere ayrılır. İkellerde zümre dışına karşı düşmanlık aslî hal sayılır. Bunun için bu düşmanlığı kaldırmak üzere birçok ayinler ve törenlere başvurulur. Zümreler arası çatışmalar aileler, klanlar, boylar, etnik zümreler arasında uzun zaman sürüp gidebilir. Bu yüzden ilkel kavimlerde barışı sağlayan kurumların büyük yeri vardır. Zümreler arası düşmanlıkların başlıca sebebi, kabilelerin av alanlarına girme ve kutsal şeylere dokunmadır. Bu cinsten her saldırma, bir nevi sözleşme ile kurulmuş olan barışı yeniden bozar.¹

Ülken'in özet olarak, çıkar ve kutsala dokunma olmak üzere, ikeller arasında çıkan çatışmalar için belirlemiş olduğu nedenler, günümüze kadar vuku bulmuş tüm savaşlar için de asıl neden olarak geçerliliğini korumuştur.

Hangi nedenle çıkmış olursa olsun, savaşlardan galip de çıkmış olsa zarar görmeyen hiçbir taraf olmamıştır. İnsanlığın savaşlardan görmüş olduğu zararlar, bazen her iki cihan savaşında olduğu gibi, tarihteki en büyük felâket olma boyutlarına varmıştır. Bu nedenle özellikle bu iki cihan harbinden itibaren, insanlık bu felâketlerden bıkmış ve yorulmuş olarak barış günümüze kadar sürekli güncelliğini ve önemini korumuştur. İnsan türü, dünya üzerinde yaşadığı müddetçe de barış anlayışı önemini muhafaza etmeye devam edecektir.

Kur'ân-ı Kerim'de, bütün semavî kitapların peygamberlere indiriliş maksadının, o peygamberlerin gönderildiği toplumların anlaşmazlık konularına çözüm getirilerek² bir hükme bağlamak suretiyle insanlar arasında barış ve huzurun

¹ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E Basımvi, Ankara 1969, s.38

² "İnsanlar tek bir "ümme" (toplum) idi. Sonra İlah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için onlarla beraber hak yolu gösteren kitaplarda gönderdi..." (Bakara, 2/7213)

sağlaması olduğu belirtildiği gibi, Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Peygamber'e indiriliş maksadının da yine aynı olduğu Kur'ân-ı Kerim'ce özellikle vurgulanmaktadır.³

Dünyada yaşanan bu gelişmeler dikkate alınarak, insanlar arası anlaşmazlıkların yaşanmaması ve bunların sonucu olan krizlerin ortadan kaldırılmasında Kur'ân-ı Kerim'in nasıl bir sosyal barış önerisi sunduğunu tespit etmek, çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle, tezimizin konusu, "*Kur'ân-ı Kerim'in Hedeflediği Sosyal Barış*" olarak seçilmiştir.

B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bilim ve tekniğin başdöndürücü bir hızla ilerlediği, günümüz medeniyet alanında, başta savaşlar olmak üzere, insanlık gündemini sürekli meşgul eden çeşitli krizlerde bir azalma olması beklenirken, sadece bilim ve teknikle yetinilmesi ve ahlâkî değerlerin büyük oranda ihmal edilmesi sonucunda aksine, bu krizlerde geniş oranla büyük artış kaydedildiği, başta güçlü ülkeler olmak üzere, dünya ülkelerinin, silahlanmaya yönelik yılda ortalama 36 trilyon dolar tutarında bir harcama yaptıkları kaygıyla izlenmekte ve bu olumsuz gelişmeler dünya kamuoyunu önemli ölçüde rahatsız etmektedir. Bu rahatsızlığı yüreğinde hissedenlerden birisi olan Brzezinsky, geride bıraktığımız 20 yüzyılı "Mega ölümler asrı" olarak nitelendirmiştir.⁴

İnsanla beraber tüm canlı neslinin yok edilmesi, iki çığının birer düğmeye basması kadar kolay hale geldiği günümüzde, insanlığa rahmet ve hidâyet rehberi olarak gönderilen Kur'ân'ın,⁵ sosyal barış önerisi, daha da büyük önem kazanmıştır.

Araştırmamız, öncelikli olarak insanlık barışıyla ilgili olduğundan, barışın temel unsuru ve uygulayıcısı olması hasebiyle anahtar rol oynayan insan faktörüyle direkt olarak alakalıdır. Bu nedenle sosyal barış kaynağını, insanın öneminden almaktadır. Kur'ân-ı Kerim'e göre, insanın önemi anlaşılmadan ve toplumsal hayatta Kur'ân'ın öngördüğü insan sevgisi, ön plâna çıkarılmadan gerek sosyal barışın ve gerekse uluslar arası barışın sağlanması kolay olamayacağı günümüzde tam bir netlik kazanmıştır.

³ "Biz bu kitabı sana, sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidâyet ve rahmet olsun diye indirdik." (Nahl, 16/64)

⁴ Bk. Brzezinsky, *Kontrollden Çıkış Dünya*, Çev. Haluk Menemencioğlu, Türkiye İş Bankası Yay. byy. 1996, s. 19

⁵ Bkz. En'am, 6/157; A'raf, 7/56, 203; Yûnus, 10/57; Yusuf, 12/111; Nahl,16/64; Neml 27/77; Kasas, 28/43; Lokman, 31/3; Câsiye, 45/20

1. İnsanın Üstünlüğü

Kur'ân-ı Kerim'e göre insan türü, kâinattaki varlıklar arasında önemli bir farklılık ve özelliğe sahiptir.⁶ Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim; insanın mahiyeti, insanın sosyal yönü ve insan davranışı üzerinde önemle durmaktadır. Bütün bunlar sosyal barış açısından da son derece önem taşımaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de, انسان “İnsan” kavramı 65, onun çoğulu olan ناس “Nas” 236, ayrı bir lügata göre çoğul olan اناس “Ünas” 5, انسى “İnsî” 1, onun çoğulu olan اناسى “Enasî” 1, cins ismi olan انس “İns” 18, onun eş anlamlısı olan بشر “Beşer” 65, insanlığın babası Hz. Âdem'in nesli anlamındaki ذرية آدم “Zürriyet-i Âdem”1, Âdem'in çocukları anlamındaki بنى آدم “beni Âdem” kavramı; 20 yerde geçmekte olup, bunlardan 5'i, يا بنى آدم “Ey Âdem'in çocukları!” şeklinde hitap tarzındadır. Bu şekilde Kur'ân-ı Kerim'de değişik kelimelerle insanı ifade eden kavramların geçtiği yer sayısı, 416' yı bulmaktadır.

“Kur'ân'ın ilk muhatabı olması nedeniyledir ki, “*insan*” konusu da, özellikle manevî boyutuyla ayrıntılı bir şekilde incelenmiş; insanın psikolojik yapısı, karakteri, evrendeki konumu gibi konular detaylı bir şekilde ele alınmıştır.”⁷

Yüce Allah, insanın ontolojik değerini, ولقد كرّمنا بنى آدم “Şüphesiz ki biz, Âdem'in çocuklarını (önemli ölçüde) değerli kıldık.”⁸ âyetiyle en net bir biçimde ortaya koymakla, onun bu saygınlığını, bütün şuurlu varlıklara en yüksek sesle ilân etmektedir. Özellikle bu âyette geçen كرّمنا “kerremnâ” fiilinin, sarf bilgisi kurallarına göre, تفعيل “tefîl” kalıbından gelmiş olması, beraberinde bu kalıbın özelliklerinden biri olan “eylemsel çokluk” ifade eden كثرة anlamını da fiile kazandırmaktadır. Ayrıca bu fiilin başında kasev edatı olan و “vav” ile te’kîd bildiren لكد “lekad” edatının yer almış olmasıyla, insana üstün şeref ve büyük bir değer verildiği, üç defa vurgulanmış ve hüküm, en ileri boyutta te’kîd edilmiş bulunmaktadır. Öbür taraftan bu fiil cümlesinin mef’ûlü (nesnesi), bilgi ve yetenekleriyle meleklerle karşı üstünlüğünü ispatlamış olan insanlığın atası ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'e nispet edilip insanın, ilim, akıl, konuşma ve her şeyin emrine verilmiş olması gibi, üstün özelliklerinin başında gelen ilmî yönüne ve bu

⁶ “ Biz hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları (çeşitli nakıl vasıtaları ilr) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın bi çoğundan cidden üstün kıldık.” (İsra, 17/70)

⁷ M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., s. Bas., İst., 2001, s.13

⁸ İsra, 17/70

vesileyle liyakat kazandığı "hilafet-i arz" unvanına çağrışımla işaret etmek üzere “Âdem’in çocukları” anlamındaki, بني آدم “Benî Âdem” terkinde getirilmekle yüce Allah, insana verdiği üstün şan ve şerefi değişik bir üslupla bir kez daha te’yid etmektedir. Bu özellikler dikkate alınarak âyetin meâli verilecek olursa; “*Hiçbir kuşkuyla mahal olmayacak şekilde yemin olsun ki biz, üstün bilgisi ve öğrenme yeteneğiyle "yeryüzünün halifesi" unvanını kazanmış olan Âdem’in çocuklarının, değerini, şan ve şerefini fevkalade yüksek kıldık*”⁹ şeklinde ifade edilebilecek bir anlam zenginliği ortaya çıkmaktadır ki, insanın önemine işaret eden yüzlerce Kur’ân âyetiyle dikkat çekilmek istenen nokta da budur.

Melekler ve cinler dâhil, yer ve göklerdeki her şeyin insanın emir ve hizmetine sunulmasının¹⁰ insanın Allah’ın yeryüzündeki vekili anlamındaki hilâfet makamına layık kılınmasının ve tüm varlıkların üstüne çıkarılmasının temelindeki asıl neden, insanın bu ilmî üstünlüğüdür. Yüce Allah’ı tesbih, tahmîd ve takdis etmek, yaratılışın esas maksadı olmakla beraber, bunlar yalnız başına bu makama liyakat için kâfi sebepler değildir. Bunu, yüce Allah’ın Hz. Âdem’in yaratılması konusundaki iradesini meleklere bildirmesiyle ilgili olan şu âyetten anlamaktayız: *والذ قال ربك للملكة إني جاعل في الأرض خليفة “Hani Rabbin meleklere, “yeryüzünde emirlerimi yerine getirip varlıklar üzerinde tasarrufta bulunacak bir halife yaratacağım.” buyurduğunda, melekler şöyle demişlerdi: “Yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Hâlbuki biz seni hamd ile tesbih eder, seni her türlü noksandan yüce tutarız.” Allah ise, “ben sizin bilmediğinizi bilirim.” buyurmuştu.*”¹¹

Cenab-ı Hakk’ın meleklerle Hz. Âdem arasında düzenlediği bir nevi yarışma ve yeterlik sınavını, Hz. Âdem’in üstün başarıyla kazanması, onun hilafete olan liyakatini belgelemiştir. Bunun gibi, Hz. Süleyman’ın Belkıs’ın tahtının getirilmesini

⁹ bkz. İsrâ, 17/70

¹⁰ Kur’ân-ı Kerim, Cenanab-ı Hakk’ın kullarına bahşettiği nimetleri, bazen icmalen beyan ettiği gibi, bazen de duruma göre bu nimetlerin kısa bir tafsilatını verir. İşte Kur’ân-ı Kerim’in bazen kısa tafsilatını verdiği İlâhî ikramdan birisi de eşyanın insana teshîridir. Böylece, "ram etti", "emir altına aldı" anlamındaki سخر "sahhare" fiili ile başlayan cümlelerde, genellikle "sizin için" anlamındaki لكم "leküm" tabirinin kullanılmasıyla, yüce Allah’ın insan için bu büyük tasarrufta bulunduğu dikkat çekilmektedir. Bu şekilde Kur’ân-ı Kerim’de سخر fiilinin, لكم tabiriyle geçtiği âyet sayısı 11 dir. Bu fiil ile yer ve gökte olan her şeyin insanın emir ve istifadesine verildiğine ما ism-i mavsulü ile mücmelen temas edildiği (Câsiye, 45/13) gibi, bazen de; geminin, denizin, nehirlerin, güneş ve ayın, gece ve gündüzün zikredilerek kısa ayrıntılara yer verildiği de görülmektedir. Ayrıca, Hz. Davud mucizesinde olduğu gibi, dağların ve kuşların da beraberce Allah Teâlâ’yı tesbih etmek için insanlara arkadaşlık yapmak üzere emir altına alındığı da beyan edilmektedir. (Bk.z. Enbiyâ, 21/79; Dâd, 38/18) Bütün bunlar, insanın üstünlüğünü ortaya koyan Kur’ân belgeleridir.

¹¹ Bakara, 2/30

istediğinde, cinlerden olan bir ifritin onu, Hz. Süleyman'a yerinden kalkıp oturacak kadar sürecek bir zaman içinde getirebileceğini söylerken, Hz. Âdem'in zürriyetinden olan bir ehl-i ilim ise, انا آتیک به قبل ان یرتد الیک طرفک، "gözünü açıp kapatmadan önce onu sana getiririm"¹² diyerek bunu başarmıştır. Bu âlim zatın gösterdiği bu başarı da, insanoğlunun bilgi yönünden cinlerin de önünde ve üstünde olduğunu ortaya koyan Kur'ânî bir belgedir.¹³ Ayrıca Hz. Süleyman'ın cinleri ve şeytanları çeşitli işlerde çalıştırması, normalde görülemeyen en seri hareket kabiliyetine sahip bu narlıkların bile, insanın üstün bilgisi sayesinde muhtemel zararları önlenerek insanlığın faydasına çalıştırılmalarının mümkün olduğunu gösteren bir vakiadır.¹⁴

İslâm Dini getirmiş olduğu ilke ve esaslarla muhataplarını hep "iyi insan" olmaya ve iyi insanlardan ideal bir toplum oluşturmaya yönelik yoğun bir yönlendirmede bulunmaktadır. Gerek Kur'ân âyetlerinin, gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinin dikkatlice incelenmesi sonucunda, Kur'ân ve Sünnetin konusunun insan olduğu anlaşılmaktadır. Yani her bir Kur'ân âyetinde; her bir Peygamber sözünde insanın kemale ermesi، أحسن تقويم، "ahsen-i takvim" hedefine ulaşmasının, bunun nihâf sonucu olarak da kendini bilmesi ve nihâyet bütün bu bilgilerin onu, mutlak güç ve kudret sahibi olan Rabbini bilmesine, tanınmasına ve sevmesine vesile olmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.¹⁵

Kur'ân-ı Kerim'de insan için kullanılan أحسن تقويم "Ahsen-i Takvîm" ifadesinden, sadece yüz güzelliği itibariyle değil, insanın bütün yönleriyle güzel yaratılmış olduğunu anlamak gerekir.¹⁶

"Ahsen-i takvîm" tabiriyle, onun biyolojik, fizyolojik, psikolojik vs. gibi tüm yönlerinin estetik üstünlüğünün öne çıkarıldığını anlamaktayız. İnsan, gerek iç donanım, gerekse de dış görünümünün mükemmelliğinin bir araya gelmesi ve birbirine yansımalarıyla ortaya çıkan mahiyet zenginliği ve şeklî güzelliğiyle "Ahsen-i takvim" sırrının mazharıdır. İnsanın; eli-ayağı, dili-dudağı, gözü-kulağı, kolu-bacağıyla tam bir tenasüp içinde ortaya çıkan şekil, hacim ve endamında, gözün hoşuna gitmeyecek

¹² Neml, 27/40

¹³ Kur'ân-ı Kerimde, kendisine kitaptan bir ilim verilmiş olduğu bildirilen bu kişi, âlimlerin çoğunluğuna göre A'sâf bn. Berhiyâdır. (Bkz. el- Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut-1988, XIII. 136)

¹⁴ bkz. Neml, 27/ 17, 34, 38-40; Sebe', 34/12-13; Enbiya, 21/82; Sad, 38 /36-38; yine bu konuyla ilgili olarak

¹⁵ Ali Çelik, "İslâm'ın İnsanlığa Sunmuş Olduğu Sevgi ve Barış" *Diyanet Aylık Dergisi*, Ank. 2002, sayı 133, s. 9-15

¹⁶ İdris Şengül, "Kur'an'da İnsan", *Alperen Der.*, Aralık sayısı, Ank.1993, s.49

uygunsuz bir çizgi, bir pürüz bulunmadığı gibi, zevk-i selimi rahatsız edecek bir ölçüsüzlük ve dengesizlik bakımından da bir kusur bulunmamaktadır. Hâsılı insan, kalkış ve oturuşu, gezip dolaşması, yiyip içmesi, gülüp konuşması, tatlı jest ve mimikleriyle ruhlarda hayranlık uyandıran, gönüllere ferahlık veren büyüleyici bir dış güzelliğe sahip kılınmıştır. Bunun yanı başında; beyni, damar ve sinir sistemi, akli ve kalbi, muhayyile ve tefekkür gücü, çok çeşitli duygu ve emelleriyle canlı varlıkların en az bin katı üstünde bir iç donanım zenginliğine ve güzelliğine sahip bir hilkat harikasıdır. Ancak, insanın bu mahiyette yaratılmış olması, insan için meselenin bittiği anlamına gelmez. Ancak insan, yukarıda Şengül'ün de vurguladığı gibi, bu konumunu muhafaza etmeye yönelik, Hâlık'ın direktiflerini kaale almadığı takdirde, tüm meziyet ve kabiliyetlerini heba etmiş olacağından, ثم رد د ناه أسفل سافلين "Sonra biz onu aşağıların aşağısına indirdik."¹⁷ gerçeğiyle karşılaşma durumunda kalacaktır.

İnsan, akıl, ruh ve beden birlikteliği, hayat gerçeğinde birbiriyle iç içe ve birbiriyle tam bir uyum içinde farklı fonksiyonları icra eden bir bütünlük arz etmektedir. İnsan ne yalnız başına akıl, ne de yalnız başına bir cisimdir. İnsan bunların hepsinin bir araya gelmesiyle oluşan tek bir varlıktır.¹⁸ İnsan bedeniyle madde âlemiyle iletişim kurmakta, ruhiyle de ulvî ve yüce âleme yükselebilmektedir.¹⁹

İbn Arabî'ye göre insan, İlâhî isim ve sıfatların bütün kemallerini yansıtan kapsamlı bir ayna; cismi, büyük âlemin cisminden küçük olsa dahi, âlemin bütün hakikatlerini kendisinde toplayan bir varlıktır.²⁰

İşte insanın bu şekildeki çok yönlü özelliği ile ruhsal ve bedensel estetik üstünlüğü, varlıklar arasındaki farklı konumu, kendisine farklı bir sevecenlik kazandırmaktadır. Bu da insanın önemli ontolojik ayrıcalıklarındandır. Bu özelliğinden dolayı beşeriyete "insan" denilmiş olması, hem Kur'ân-ı Kerim'in konuyla ilgili tanımlarına hem de terminolojik araştırmalara daha uygun düşmektedir. Bu tanımlar, genel anlamda insanın yaradılıştaki temel karakterlerini ifade eden ve insanın önem ve üstünlüğüne dikkat çeken Kur'ân âyetleriyle

¹⁷ Tin, 96/5

¹⁸ Muhammed Kutup, *İslâm Terbiye Metodu ve Ahlâk Sistemi*, Huzur Yay. İst. 1977, s.34 den naklen, Şevki, Saka *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, İrşad Kit. Ank. 1997 s.83

¹⁹ Hasan Mahmuti Çamdibi, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İFAV İst.1994, s. 12-14

²⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neş. İst. 200, s.308

örtüşmekte ve aynı zamanda Yüce Allah'ın insana verdiği üstün değerlerin de ipuçlarını vermektedir.

“Gerçekten insan, gerek maddî yapısındaki dış görünümü, boyu, posu, yüzünün güzelliği, organlarının birbiriyle uyumu ve bütün karmaşalığına rağmen durmadan bir ahenk içinde çalışan iç vücut düzeni ve gerekse manevî yapısındaki düşünme, bilgi üretme, buluş yapabilme ve konuşma gibi kabiliyetleri itibarıyla bir yaratılış mucizesidir. Bunun yanında zengin duyguları, hisleri ve hayalleri ile diğer yaratıklardan çok farklı bir şekilde yaratılmıştır.”²¹

İnsan, zıtlıkların dengelendiği, İlâhî nizamın bir parçasıdır. Bu nedenle insan, karanlık ve aydınlığın, iyilik ve kötülüğün, güzellik ve çirkinliğin sevgi ve nefretin akıllılık ve aptallığın birbirine karıştığı bir terkiptir. Bu terkiptir ki insanı evrende Allah'ın yarattığı en kompleks, fakat olabilirse en mükemmel bir varlık yapmaktadır.²² İnsanı bu zıtlıklar ve karmaşıklıklar içinde mükemmel yapan husus; sevgi, iyilik, güzellik, aydınlık ve akıllılıktan yana hür iradesiyle yapmış olduğu seçimdir

2. İnsanın Sosyal Yönü ve Sosyal Barış

İnsanın sosyal bir varlık olarak yaratılması ve sosyal varlıklar içinde önemli bir davranış farklılığına sahip olması, onun önemini daha da arttırmaktadır. Bu nedenle kitap ve peygamberler, şahıslara değil, toplumlara gönderilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de insanın sosyal yönüne işaret eden ve "toplum" kavramıyla yakın ilişkisi olan bazı kavramlar sıkça yer almıştır. Örnek olarak, قوم "kavm" kelimesi 291 yerde, "millet" kavramını ifade eden الأمة "ümme" kelimesi tekil şekliyle 51 yerde, امم olarak çoğul şekliyle ise, 15 yerde olmak üzere, toplam 66 yerde geçmektedir. Aynı kavramın bir başka karşılığı olan شعب "ş'ab" in çoğulu olan شعوب "şü'ûb" kelimesi 1 yerde, toplumun belirli bir kesimini ifade eden kelimelerden قبيلة "kabile"nin çoğulu olan قبائل "kabâil" kelimesi 1 yerde, عشيرة "aşiret" kelimesi ise, 3 yerde, üç veya yediden ona kadar olan insan topluluğunu ifade eden الرهط kavramı ise 3 yerde geçmektedir. Böylece sosyal hayatın temelini oluşturan insan topluluklarını ifade eden kelimeler, Kur'ân-ı Kerim'de 365 yerde geçmektedir.

²¹ Mevlüt Güngör, *Kur'an'ın Penceresinden Bakış*, İst. 1997, s.145

²² Hüseyin Emin Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yay., İst. 2004, s. 45

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in, يا ايها الذين آمنوا "Ey iman edenler!", يا ايها الناس "Ey insanlar!", يا معشر الإنس "Ey insanlar topluluğu!", يا بني آدم "Ey Âdem'in çocukları!" şeklindeki hitaplarındaki emir ve yasaklarının büyük çoğunlukla topluma yöneliktir. Hitapların bu tarzda olmasıyla emirlerin önemli bir kısmının sonunda "topluca" veya "hep birden" anlamına gelen كافة veya جميعا gibi tekid edici kelimelerin kullanılması, Kur'ân'ın, sosyal hayata ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Sosyal hayatın hayatı ise, sosyal barış ve sosyal huzurdur. Kur'ân-ı Kerim ve sünnette yer alan sosyal barışla ilgili emir ve tavsiyelerin, farklılık arz ettiklerini görmekteyiz. Bunu birkaç örnekle göstermeye çalışalım.

Birinci misal olarak; يا ايها الذين آمنوا ادخلوا في السلم كافة ولا تتبعوا خطوات الشيطان إنه لكم عدو مبين "Ey iman edenler! Topluca barışa giriniz ve sakın şeytanın peşinden gitmeyin."²³ Âyeti, evvelâ iman edenlere hitapla başlamaktadır. Bununla iman ile barış arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu açığa gösterilmektedir. كافة kelimesiyle inananlardan hiçbir kimseyi istisna etmeyerek tam bir genellik ifade etmektedir. Daha sonra şeytanın peşinden gitmemeyi uyarmakla barış karşıtı olmanın, şeytanın yolundan gitmek olduğuna işaret edilmektedir. Şeytana uymanın ise, açık düşmanın peşinden gitmek olduğuna vurgu yapılmaktadır.

İkinci misal olarak; فاتقوا الله وأصلحوا ذات بينكم وأطيعوا الله ورسوله إن كنتم مؤمنين "Mü'minler iseniz, Allah'tan korkun ve aranızı düzeltiniz."²⁴ Görüldüğü gibi, âyette insanların arasını düzelterek barıştırmak, Allah korkusuna o da imana dayandırılmıştır. Daha sonra bunun gerçekleştirilebilmesinin, Allah ve Resulüne uymakla mümkün olacağı ifade edilmiştir. Bir kimseye uymak ise kesinlikle onu sevmeye bağlıdır. Bu noktadan hareketle gerçek anlamda barışçılığın temelini Allah ve Resûlü'nün sevgisine dayalı olduğu bu sevgilerden kaynaklanmayan barışçı söylemlerin samimice olamayacağına işaret edilmektedir.

Üçüncü misal olarak; Hz. Peygamber; إن تعدل بين الاثنين صدقة "İki kişi arasında (ki bir problemten dolayı) âdil davranman senin için bir sadakadır."²⁵, başka bir hadislerinde ise, الأ خيركم بخير من كثير من الصلوة والصدقة "Size (nafile) namazdan ve sadakadan daha hayırlı bir şeyi bildireyim mi?" buyurduğunda Ashap, إصلاح ذات "Evet ya Resulallah" dediler. Bunun üzerine Resul-i Ekrem (a.s.s),

²³ Bakara, 2/208

²⁴ Enfal, 8/1

²⁵ A.İbn Hanbel, III/316,350; Buharî Sulh, 11, Cihad, 138; Müslim, Zekât, 56

البين "İnsanları barıştırmaktır." buyurdular.²⁶ Bu iki hadisi irdelediğimizde, insanlae arasında âdil olmak, sadaka hükmündedir. Sadaka ise sadakatten, sadık olmaktan gelmektedir. Bu adalet duygusu doğrultusunda insanları barıştırmamanın ise, sadaka verme ve nafîle namaz kılmaktan daha sevaplı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu âyet ve hadisler, bu şekilde İslâm'ın barış dini olduğunu açık olarak ispatladığı gibi, bu dinin müntesiplerini de مسلم "Müslim" barışçı ve güven verici olarak isimlendirmektedir. İncil de bu vasfın sahiplerini şöyle kutlamaktadır: "Ne mutlu sulh edicilere, Çünkü onlar Allah'ın adıyla çağrılacaklardır."²⁷

Muhammed Kutub, fert ve cemiyet ilişkileri bağlamında, şunları söylektedir: Gerçek şudur ki ferdin müstakil bir bünyesi vardır. Fakat yine toplumun bir üyesidir. Bu iki vasfından biri olmadan ferdin zahiren bir iş ve fikir edinmesi mümkün gözükse bile hadd-izatında bir an bile mümkün değildir... Öyleyse toplum, ferdin kendi başına yaşayamama duygusundan kaynaklanan psikolojik bir ihtiyaçtır.²⁸

Kur'ân, ferdin erdemini toplum içinde gerekli görür. İbadetlerin baskın yönü, toplumsal faydaya dayalıdır. Meselâ namazda, oruçta ve özellikle zekâta bu toplumsal fayda açıkça müşahede edilmektedir. Tevrat ve İncil'i nesheden Kur'ân'ın ilk hedefi, insanların birbirlerine zulmetmelerine sebep olan şirki ortadan kaldırmaktır. Çünkü إن الشرك لظلم عظيم "Şirk büyük bir zulümdür."²⁹ Diğer hedefi, insanların dünya ve ahiret mutluluğunu (yapmış olduğu sosyal düzenlemelerle) temin etmektir. Yani Kur'ân'ın ifadesiyle, "bu dünyada da refah ve mutluluk, ahirette de refah ve mutluluktur. و منهم من يقول ربنا آتتنا فى الدنيا حسنة و فى الآخرة حسنة و قنا عذاب النار "Onlardan bir kısmı, da "ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru" derler."³⁰ Kur'ân-ı Kerim'de, حسنة "hasene" olarak ifade buyrulan sosyal refah ve huzurun, sosyal barışın sonucu ve gereği olduğunda bir şüphe bulunmamaktadır. Ayrıca bu duanın, toplum olarak yapılmasını tavsiye edecek tarzda Kur'ân-ı Kerim'de yer alması, bahsimiz açısından önem arz etmektedir.

²⁶ İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, Hüsnü'l-Hulk, 8. Bu bölümde إصلاح ذات البين tabiri, "insanların arasını düzeltilmesi ve insanların barıştırılması" şeklinde açıklanmıştır.

²⁷ Matta İncili, 5/9

²⁸ Muhammed Kutub, *el-İnsan, beyn-el-Maddiyeti ve'l-İslâm*, Dârü İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, byy. 1960, s. 137-138

²⁹ (Lokman, 31/13)

³⁰ Bakara, 2/201; bkz. Resul Ersöz, *Haklar ve Özgürlükler*, İlâhiyat Araştırma, İnceleme, Ank. 2003, s. 19

Toplumsal huzur ve sosyal barışı temin eden bu sosyal düzenlemeler ise, genel anlamda Kur'ân-ı Kerim'in emir ve yasaklar disiplinine dayalıdır. İnsanın, Allah'ın dünyadaki emini ve memuru olmasına binaen Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen İlâhî emirlerin ışığında her zaman makul ve barışçı bir yaşam sürmek zorundadır.³¹

Kur'ân belirli bir coğrafyanın değil, tüm insanlık cemiyetinin barış içinde beraber yaşamalarını sağlayan kolektif refahı amaçlar ve insanlara bunun yolunu gösterir.³²

Öteden beri ilin ve tefekkür ehlinin muhtelif vesilelerle dile getirdiği “*İnsan tabiatı itibariyle medenî bir varlıktır.*” tabiri, insanın yukarıda anlatılan fitrî yapısından gelen özelliğini ifade etmektedir.³³ Bu özelliğin gereği olarak en ilkel insandan en uygar olanına kadar bütün insanlar beraber yaşamının zaruretini yaşamışlardır. Zaten insanın fert ve toplum fitratı da bu yöndedir.³⁴

Fromm, insanların yalnız kalma korkusunun bu kadar kuvvetli olmasının nedeninin unsurlarından birisinin, insanların başkalarıyla bir dereceye kadar olsun işbirliği yapmaksızın yaşayamayacağı gerçeği olduğunu söylemektedir.³⁵

İnsan merkezci (Antropo-sentrik) bilgilerimiz arttıkça, İnsanoğlunun evrende anahtar, başlıca eksen, başka bir deyişle “kutup” olduğunu daha iyi anlamaya başlıyoruz. Bu o kadar önemlidir ki, "evreni anlamak için insanoğlunu anlamak yeterlidir." diyebiliriz. Evreni anlamaya çalışırken, insanoğlunu sadece kolları ve bacaklarıyla değil, bütün düşünce ve bilgi birikimiyle ve hiçbir saptırmaya uğratmadan evren ile bütünleştirmesek evren anlayışımız yetersiz kalır.³⁶

Thomas Paine ise, “*İnsan o kadar doğal bir surette toplumsal bir varlıktır ki, onu toplumun dışına çıkarmak hemen hemen mümkün değildir.*”³⁷ demiştir.

³¹ Niyazü'l-Hak Han, *İnsan Hakları Müslümanca Bir Yaklaşım*, Akabe Yay., Çev. Tanju Yut, byy., 1987, s. 37

³² Bkz. Bakara, 2/185

³³ İbn Haldûn, *el-Mukaddeme*, Dârü'l-Kalem, Beyrut, 1981, s. 41' den naklen Çelik Halil, *Farklı Kültürlerin Birlikte Yaşama Formülü*, Nesil Bs. Ve Yay., İst. 1998, Önsöz

³⁴ Halil Çelik, a.g.e., önsöz

³⁵ Fromm Erich, *Hürriyetten kaçış*, Terc. Ayda Yörükkan, tur Yay., İst. 1979, s. 45

³⁶ Teilhard de Chardin, *İnsanın Tabiattaki Yeri*, Çev. H. Hüsrev Hatemi, İşaret Yay. İst. 1990

³⁷ Thomas Paine, *İnsan Hakları*, Çev. M. Osman Dostel, M.E. Basımevi, İst. 1964, s.197

3. İnsanın Davranışı

İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve onların üstüne çıkararak özelliklerinden birisi olarak bildirilen, iradî güzel davranışlar, Kur'ân'da, أحسن العمل "Ahsenü'l-'Amel" (en güzel davranış) olarak övülmüştür. Cenab-ı Hakk'ın iradesine uygun olan bu davranışlar, ayrıca, العمل الصالح "el-'Amel'üs-Sâlih", الصالحات "es-Sâlihât" veya kısaca صالح "Sâlih" olarak nitelendirilmiş ve ölüm ile hayatın yaratılmasındaki esas hikmetin, insandan bu davranışları elde etmek olduğu bildirilmiştir.³⁸ Bu bağlamda insanın şerefini yükselten temel unsurun, güzel söz ve güzel davranışlar olduğuna da vurgu yapılmıştır.³⁹

İlerde üzerinde durulacağı gibi, Kur'ân-ı Kerim'de güzel davranışın zıt anlamlısı, فساد "fesâd" olarak sıkça geçtiği gibi, bir yerde عمل غير صالح "Ameliin gayr-ü sâlih" olarak da geçmektedir. Nitekim Hz. Nuh'un oğlunun iman etmeyerek güzel davranışta bulunmaması nedeniyle bu tabirle tanımlanmış, bu nedenle de Hz. Nuh'un ehlinden (aile efradından) sayılmadığı ifade buyrulmuştur.⁴⁰ Güzel davranışın, Kur'ân-ı Kerim'de imanla beraber sık sık zikredilmesi,⁴¹ iman-davranış arasında ne kadar sıkı bir ilişkinin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle, amelin, imanın bir cüz'ü olup olmadığı konusu tartışıla gelen bir mesele olmuştur.⁴²

Emanet-i Kübrayı insanın uhdesine vererek onu, dünyanın imarıyla mükellef kılan Kâinatın Halık'ı, iş ve işlemlerinde yanlış yapmamaları için maslahata göre, insanlara peygamberler vasıtasıyla birer program hüviyetinde suhuf ve kitaplar göndererek evvelâ peygamberleri bu programlara uymak ve insanlara iletmekle sorumlu tutmuştur. Daha sonra da toplumların maddî ve manevî menfaatlerinin gereği olarak onlara uymalarını istemiştir. Kur'ân-ı Kerim'de mükerrer olarak dile getirilen bu husus, bir âyette şöyle ifade buyrulmaktadır: ثم جعلناك على شريعة فاتبعها "Sonra da seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık; sen ona uy; bilmeyenlerin isteklerine uyma!"⁴³ Diğer bir ayette; إيتبعوا ما انزل اليكم من ربكم ولا تتبعوا من دونه اولياء "Rabbinizden size indirilene uyunuz ve Allah'tan başkasına dost

³⁸ Mülk, 67/2

³⁹ "Kim izzet ve şeref istiyor idiyse, bilsin ki, izzet ve şerefın hepsi Allah'ındır. O'na ancak güzel sözler yükselir, onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştırır." (Fâtır, 35/10)

⁴⁰ Hûd, 11/46

⁴¹ K. Kerim'de iman ile amel-i Sâlih beraberliği, 267 yerde geçmektedir.

⁴² Ömer Dumlu, Kur'ân-ı Kerim'de Salâh Meselesi, s. 46

⁴³ Câsiye, 45/18

olarak uymayınız."⁴⁴ Kur'ân-ı Kerim'de peygamberlere itaatın gerekliliğine ise, şöyle vurgu yapılmaktadır: وما ارسلنا من رسول الا ليطاع بإذن الله "Biz, her bir peygamberi, Allah'ın izniyle kendilerine itaat edilmek üzere gönderdik."⁴⁵ ومن يطع الرسول فقد أطاع الله " Kim Peygamber'e itaat ederse, muhakkak ki Allah'a itaat etmiş olur."⁴⁶ Bundan açıkça anlaşılıyor ki, her bir peygamber, Allah'ın insanlar için benimsediği canlı bir hayat modelini oluşturmak için gönderilmiştir. Yoksa peygamberler, ara sıra fikirlerinden istifade edilecek birer filozof olmadıkları gibi, sadece kandil gecelerinde ruhlarına birer mevlit okutularak ara sıra hatırlanan birer mübarek zat olmaktan ibaret değildirler. Peygamberlere bağlılık, Allah'ı sevmenin ve O'nun sevdiklerini sevmenin bir sonucudur.⁴⁷ Sevmenin ölçüsü tabi olmaktır. Kişi ancak sevdiğine uyar ve onun peşinden gider.⁴⁸

İnsan yeryüzünde Allah'ın vekili, O'nun adına iş gören ve O'nun iradesi doğrultusunda hareket eden bir temsilcidir. Temsilci, kendi adına bir hüküm verme veya tasarrufta buluna hakkına sahip değildir. Bu nedenle insanın görevi, Mutlak Hâkim tarafından verilen direktifleri O'nun isteği doğrultusunda yerine getirmektir. Verilen yetkileri eğer insan kendi adına veya başkasının arzusuna göre kullanmaya kalkışır o zaman bu hareket bir isyan ve ihanet olur.⁴⁹

İnsan vasıtasıyla birçok yüce maksatların hâsıl olmasını murat buyuran yüce Allah, daha çok insanı kendisine muhatap kılmış ve insanla daha çok alaka kurmuştur. Bu nedenle yüce Allah'ın, bu âli maksatları gerçekleştirmek için insanı başıboş bırakmayarak sürekli bir biçimde İlâhî vahyinin irşad programına tabi tuttuğunu bildirmesi, O'nun insanın güzel davranışlar sergilemesine ne kadar önem verdiğinin açık kanıtıdır.⁵⁰

O halde denilebilir ki, iman ve amel-i sâlih ile bu programa bağlılık, manevî yönden insanı alay-ı illiyîne çıkardığı gibi, sosyal hayatta barış ve huzuru sağlamakla da insanlık dünyasını cennete çeviren temel faktördür. İmansızlık ve bozgunculuk

⁴⁴ A'raf, 7/3

⁴⁵ Nisa, 4/64

⁴⁶ Nisâ, 4/80

⁴⁷ bkz. Al-i İmran, 3/31

⁴⁸ Bkz. Döğen Şaban, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Nisa Suresinin 31 ve 69. âyetlerinin açıklamaları, Yeni Asya Neşriyat, İst. 2001, s. 88

⁴⁹ Saka Şevki, *Yabancılaşma karşısında Kur'ân*, s. 94

⁵⁰ يحسب الانسان ان يترك سدى "İnsan başıboş bırakılacağını mi zanneder.?" (Kıyâme, 75/36)

çıkarma gibi emanete hıyaneti işmam eden, hareketlerin ise, insanı manen اسفل سافلین esfel-i sâfilîne düşüreceği gibi, dünyasını da cehenneme çevireceği bildirilmektedir.⁵¹

İnsanlık tarihi, İlâhî vahyin irşadına kulak verme ve ona başkaldırma durumuna göre iniş ve yükselişlerle doludur.

Hız. Peygamber'in risâlet göreviyle tarih sahnesine çıkan İslâm ile Mekke'de Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinde bir asr-ı saadet doğmuştur. Bu asır, güçsüzün, yoksulun, yetimin, dulun, mazlumun devletin teminatında olduğu, Halife-i müslimîn'in sırtında yoksula nevale taşıdığı, kurdun kaçırdığı koyunun hesabının devletten sorulduğu, hizmetçinin efendisiyle aynı sofraya beraber oturduğu bir asır olmuştur. Bu asırda çalıştırılana hak ettiğinin alın teri kurumadan verildiği, mülkiyetin, haysiyetin ve ırzın korunduğu, tek ve toplu köleliğin kalktığı, hazinenin kilsiz ve nöbetçisiz korunduğu bir huzur ve güven tesis edilmiştir. Yine bu asırda soy ve renk hâkimiyetinin sona erdiği, Müslüman ve Musevi'nin aynı "şehir devlette" beraberce güven içinde yaşadıkları, Böylece sosyal barışın, iş barışının, siyasî barışın, aile barışının, iç ve dış barışın hayata geçirildiği örnek bir medeniyet kurulmuştur⁵²

C. KONUNUN AMACI VE KAPSAM

İnsan hakları ile özgürlük, eşitlik gibi ilkelerin öne çıktığı 20. yüzyıl, aynı zamanda Batı kaynaklı materyalizmin etkisiyle İlâhî vahye en çok başkaldırıların yapıldığı, buna bağlı olarak tarihin en büyük insanlık acılarının yaşandığı bir yüzyıl olmuştur.⁵³

Bilim ve tekniğin baş döndürücü bir hızla ilerlediği günümüzde, özellikle Batı âleminin insanlık sevgisinden uzak bir şekilde elde ettiği ruhsuz bir medeniyet düzeyi, kendilerini gerek 20. yüzyılın tümünde, gerekse içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda büyük insan katliamı cinayetlerini irtikâp etmekten kurtarmaya yeterli

⁵¹ Tîn, 95/4,5

⁵² M. Hamidullah, *İslâm Peygamber'i*, s. 131-149, krş. Diyanet Dergisi Hicret Özel Sayı, s. 343; den naklen *Diyanet Dergisi*, Ocak-2002, sayı 133, Ank. s.11,12

⁵³ Ensaroğlu Yılmaz, *İnsan Hakları*, şehir yayınları, İst 2001, s.10

olamamıştır. Daha önce benzeri görülmemiş bir caniliği sergileyen iki dünya savaşından sonra insanların çağdaş uygarlığa karşı güveni sarsılmıştır.⁵⁴

İnsanın huzur ve saadetini amaçlayan vahy-i İlâhî'ye her zaman baş kaldıran ve hayat felsefesi mücadeleden, dayanak noktası kuvvetten, hedefi menfaatten, amacı düşük arzuları tatminden ibaret olan maddeci zihniyet, uzun yıllar insanlık âlemini madde üzerinde boğuşturmuştur. Günümüzde de bu alışkanlığından vazgeçmiş değildir. İnsanlık, artık aynı zihniyetin yaşattığı savaş felâketi ve terör belâsından son derece bıkmış adeta bu iki sözcüğün telaffuz edilmesinden bile son derece rahatsız olur hale gelmiştir. Bu nedenle geçmişte ve günümüzde yaşanan acı tecrübeler, günümüz insanını, hararetle özlemini duyduğu barış arayışlarına sevk etmiştir. XX. Yüzyılın en büyük mücadelesi olan İkinci Dünya Savaşı sona erdirildiğinde, dünyada barış ve güvenliğin kurulacağı sanılmıştı. Birleşmiş Milletler örgütünün kurulması, bu umudu daha da güçlendirmişti. Fakat dönemin koşulları içinde gerçekleşen olaylar, kısa süre sonra dünyayı bu defa "Soğuk Savaş" denilen yeni bir mücadelenin içine sürükledi. Bu da güçler dengesinde meydana gelen gelişmelerin paralelindeki bloklaşmanın bir sonucuydu.⁵⁵

Dine tabi olmayan medeniyetin yetiştirdiği insan, sahipsiz, çevresine yabancı ve bencildir. Hobbes, "insan insanın kurdudur." der, Hume ise, daha açık bir ifade ile insanı, "insanın en büyük düşmanı" ilân eder.⁵⁶

Sosyalizmin öncülerinden birisi olan Hegel de, her alanda meydana gelen değişikliklerin; zıt güçlerin çarpışmasıyla yeni sonuçlar ortaya çıkaracak biçimde, birisinin diğerini yenmesi üzerine meydana geldiğini savunmuştur. Marks ve Engels ise, daha sonra bu felsefeyi sistemleştirmişlerdir.⁵⁷ İşte bu şekildeki bir dünya görüşü hadiste buyurulduğu gibi bütün hataların başıdır.⁵⁸ Herkesin sınırsız bir şekilde dünyaya sahip ve hâkim olma düşüncesi karşısında, bu sınırlı dünya, bir insana bile yetemeyeceği gibi insanların ortak evi olmaktan da çıkıp, niza konusu olmaya devam edecektir.

⁵⁴ Bkz. Ouspensky, *Insurch Of The Miraculous*, rev. ed., London: Rootledge and Kegan Paul 1983'den naklen Yamia B Mermer-Ali Mermer, *Rİsale-i Nurdan Bir Toplumsal Barış Önerisi*, Nesil Bas. Yay. İst 1997, s.25

⁵⁵ Rifat Uçarol, *Siyasî Tarih*, Filiz Kitabevi, İst. 1985, s. 499

⁵⁶ a. e., s. 41

⁵⁷ Tabbara, *Ruhu'd-Din'i-İslâmi*, Darü'l-İlm Li'l-Melâyîn, Beyrut 1988, s.389

⁵⁸ حَبِّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ "Dünya sevgisi, bütün hataların başıdır." (Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I/412)

Hıristiyanlık âleminin, içe dönük farklı aralıklarla 400 yıla varan mezhep çatışmalarının, dışa dönük olarak da İslâm âlemine karşı, 200 yıla varan haçlı savaşlarının, özellikle Brzezinsky'nin deyişiyle mega ölümler asrı olan 20. yüzyılda, 150 milyon insanın hayatına mal olan iki adet cihan savaşının, ideolojik amaçlarla 50 milyon insanın katliamına imza atan Marksizm mezalimi ile günümüzde devam etmekte olan ve yüz binlerce insanın hayatına mal olan, saldırı, işgal ve terör fitnesinin temelinde hep hak tanımaz tekelci materyalist anlayışın yattığını tarih aynasında görmek mümkündür.⁵⁹

Batı henüz holokostla, soykırımlarla, kitle katliamlarıyla, toplama kamplarıyla gerçek anlamda yüzleşmiş değildir. Dolayısıyla hem insan hakları kavramının evrenselliğini kabul etmek, hem uygarlığın olumlu ve olumsuz izlerini taşıyan boyutlarıyla ciddi bir eleştirisini yapmak gerekir. İnsan hakları kuramını sahiplenmek, ama aynı zamanda onun gerçekleşmesini sağlayacak olan ve temelde insanın en başta kendisiyle barışını tesis edecek bir felsefî arayışı unutturmayacak eleştirel bir perspektifi sürekli korumak zorunludur.⁶⁰

Russel, şöyle bir gerçeğe parmak basıyor: "Tüm insanların yaygın olarak yaşadığı bazı şeyler vardır. Bunlardan birisi belki de en önemlisi acı çekme kapasitesidir. Bizler acı ve ızdırapların seviyesini ölçülemeyecek derecede düşürebilme gücüne sahibiz. Fakat şu an, insanları karşılıklı olarak düşman gruplara bölen mantıksız, birbirine zıt görüşlere ve düşüncelere prim verdiğimiz için başarılı olamamaktayız. Akıllı bir insanlık, başka alanlarda olduğu gibi, politikalarda da hatırlamalıdır ki, en büyük gruplar bile mutlu ve mutsuz bireylerden oluşmaktadır. Dünyada her bir ferдин çektiği acılar, insanlığın başarısızlığını göstermektedir."⁶¹

İnsanlık dünyasının geçirmiş olduğu savaş, saldırı, işgal ve ihtilallerin geride bıraktığı acıların bir daha yaşanmaması için Batı âleminde insanlık barışına yönelik birçok sözleşme ve belgenin imzalanmasına, BM. Güvenlik Teşkilatı, BM. Barış Konseyi gibi önemli bazı kuruluşların tesis edilmesine rağmen, geçmişte yaşanan krizlere günümüzde yenilerinin eklenmesi, Russel'in de ifade ettiği gibi, uygar dünyanın, barıştan yana projelerinin başarısızlığını göstermektedir. Bu başarısızlığın

⁵⁹Daha geniş bilgi için Bk. Brzezinsky, *Kontrolödan Çıkış Dünya*, Çev. Haluk Menemenciöglu, T. İş Bankası Yay. Bsy. 1996; Mustafa Mahmud, *Marksizm ve İslâmiyet*, trc. Yusuf Uralgiray, Ankara 1977, s.8

⁶⁰ Bertrand Russel, *Human Society in Ethic And Politics*, s.233

⁶¹, a. e., s. 234

birinci nedeni yukarıda geçtiği üzere, Batı'da hâkim olan yanlış dünya görüşü, ikincisi ise Batı'nın yanlış İslâm imajıdır.

Geçmişte İslâm'a "kılıç dini" diyen İslâm muhaliflerinin yeni nesilleri, günümüzde de meydana getirilen bazı çalkantıları fırsat bilerek yoğun bir şekilde insafsızca ona "şiddet dini" imajını atfetme gayretinde bulunmuşlardır.

Cihad kavramı, müsteşrikler tarafından Batı âlemine "İslâm cemiyetiyle, Müslüman olmayanlar arasındaki daimî harp hali" şeklinde çarpıtılarak yansıtılmasıyla Batılı gözünde tuhaf bir Müslüman portresi çizilmeye çalışılmıştır. O kadar ki, Mevdûdî'nin dediği gibi, "Ne zaman cihad sözü işitilse, Avrupalıların gözünün önüne, kılıcını çekmiş, içi kin ve taassup ateşiyle yanan, ruhu barbarlık ve vahşetle dolu, gözü dönmüş 'Allahu Ekber' çılgınlıklarıyla meydanlarda at koşturan, kılıç sallayan, iğrenç yüzlü barbarlar ordusu gelmiştir." ⁶²

Son zamanlarda, Danimarka ve Norveç gibi Batılı ülkelerin basınında, Hz. Peygamber'e saygısızlığı içeren karikatürlerin yer almasının asıl nedeni, Batıdaki bazı çevrelerin bu kadim İslâm düşmanlığının günümüzdeki uzantısıdır. Bu kasıtlı tutum, *والله متم نوره ولو كره الكافرون . يريدون ليطفئوا نور الله بأفواههم ويا بى الله الا ان يتم نوره ولو كره المشركون* "Kâfirler istemese de Allah nurunu tamamlayacaktır." ⁶³, " Onlar, Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmeye çalışıyorlar. Hâlbuki kâfirlerin hoşlanmasalar dahi Allah nurunu tamamlamaktan vazgeçmez.", ⁶⁴ *Müşrikler istemese de Allah, dinini bütün dinlerin üstüne çıkaracaktır.* ⁶⁵ İslâm'ın getirdiği evrensel barış önerisine gölge düşürmeye yönelik boş çabalarıdır.

Oysa Golziher, Mc. Donald, J. Schacd, A. Albel, H. Kruse, V. Vloten, M. Khadduri ve M. Wat gibi müsteşriklerin iddiasının aksine İslâm toplumunun diğer toplumlarla olan ilişkilerinin temelini savaş hukuku değil, uluslar arası barışa dayalı ilişkiler oluşturmaktadır. ⁶⁶

Geçmiş asırlarda olduğu gibi, günümüzde de bencil çıkarlar uğruna çeşitli bahanelerle savaş ateşleri yakılmakta, özellikle günümüz modern teknolojisinin ürünü olan korkunç ölüm makineleri kullanılarak acımasızca yüzbinlerce insanın can ve mal zayıatına sebebiyet verilmektedir. Yine günümüzde aynı amaçlarla insanlar

⁶² Mevdûdî, *Allah Yolunda Cihad*, İst. 1980, s.13

⁶³ Tevbe, 9/32

⁶⁴ Tevbe, 9/33

⁶⁵ Saff, 61/8

⁶⁶ Ahmet Yaman, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yay. İst. 1998, s. 17

arasında fitne tohumu ekilerek kardeşlik ruhu öldürülmeye çalışılmakta ve estirilen terör belâsıyla masum insanların can ve malları hedef edilmektedir

Ebette tüm bu olumsuz gelişmelerden ehl-i vicdan olan herkes büyük bir rahatsızlık duymaktadır. Bu çalışmadaki amacımız, aynı rahatsızlığı paylaşan bir insan olarak beşeriyetin her zamankinden çok, yoğun bir arayış içinde olduğu günümüzde, Kur'ân'ın önerdiği sosyal barış modelini yeniden insanlık kamuoyuna sunarak, barışçı çabalara yardımcı olmak ve ön yargılarla oluşturulmak istenilen yanlış İslâm imajının izalesi ile doğru İslâm'ın anlaşılmasına yönelik çalışmalara katkı sağlamaktır.

D. YÖNTEM VE KAYNAKLAR

Araştırmanın ilk aşamasında ele alınan konu ile ilgili faydalanılabilecek eserlerin tespiti için bibliyografik tarama yapılmış, bu gaye ile gerek kütüphanelerden, gerekse elektronik tarama ortamından yararlanma sonucunda, çalışmamızda faydalanılabilecek çok sayıda eserler bulunduğu görülmüştür.

İkinci aşamada tespit edilen bu eserlere ulaşılma imkânları araştırılmıştır. Bu kaynakların başında konumuz itibariyle şüphesiz ki Kur'an-ı Kerim, ilk yeri almıştır. Belirlenen bu eserler arasında yerli kaynaklar önem arz etmekle beraber, başta Arapça ve İngilizce olmak üzere yabancı dillerde basılmış eserler de önemli bir yer tutmuştur. Bu gayeyle tespit edilen eserlerden kütüphanelerde mevcut olanlar üzerinde bizzat kütüphanede çalışılarak, bulunmayanlar ise, satın alınarak yararlanılmıştır. Basılı kaynaklara ek olarak, elektronik ortamda hazırlanmış eserlerden de yararlanılmaya çalışılmış, ancak bu alandaki mevcut imkânların henüs basılı eserler düzeyinde sağlıklı olmadığı anlaşılmıştır. Konumuzla ilgili olarak yazılmış müstakil bir eser bulunmadığından parça konulu tefsir ve çalışmamızda yer alan alt başlıklarla alakalı ilmî eserlerden istifade edilmiştir. Gerek yüksek lisans ve doktora çalışmaları, gerekse çeşitli bilimsel dergilerde yayınlanmış olan makaleler de yararlandığımız dökümanlar arasında önemli bir yer tutmuştur. Özellikle başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, çeşitli tefsir ve hadis eserlerinin yer aldığı CD'ler âyet ve hadis taramalarında önemli kolaylıklar sağlamıştır. Ancak Kur'an konulu mevcut CD'lerin ihtiyacı karşılayacak nitelikte olmadıkları, bu nedenle bu konuda daha ciddi bir çalışmaya ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Konuyla ilgili âyetleri tespit etme

açısından, Muhammed Fuâd Abdü'lbakî'nin *el-Mu'cemü'l-Müfehres'i* ile yine konuyla ilgili hadisleri kütüb-ü tis'a'da bulma açısından A. J. Wensinck'in *Concordance't* önemli ölçüde çalışmamıza yarar sağlamıştır. Bu iki eser yardımıyla bulunan âyet ve hadisler, mutlaka asıl kaynağından bulunup karşılaştırıldıktan sonra tezimize almada hassasiyet gösterilmiştir.

Araştırmamızın en önemli safhalarından birisi de elde edilen kaynakların bizzat okunarak incelenmesi olmuştur. Bu inceleme esnasında çeşitli eserlerden konumuzla direkt bağlantılı olan kısımların tespitiyle değerlendirilmesi esnasında elde edilen ek bilgiler de önemli faydalar sağlamıştır.

Konumuzun Kur'ân merkezli olması hasebiyle, onun sunmuş olduğu sosyal barış önerisinin tespit edilmesi açısından konumuzla ilgili âyetlerin belirlenmesinde elektronik ortamla yetinilmeyerek Kur'ân-ı Kerim'in baştan sona en az 10 defa okunarak incelenmesine, bulunan âyetlerin açıklamasıyla ilgili olarak genellikle meâl ve çeşitli tefsir kaynaklarına müracaat edilerek karşılaştırılmasına, konumuzla ilgili âyetler arası ilişkiler bağlamında Kur'ân-ı Kerim'in konuya bütüncül bakışının anlaşılması açısından zaman zaman nüzûl sebeplerine de bakma ihtiyacı hâsıl olmuştur.

Klasik eserlerden *Kadı Beydavî, Tâberi, İbn-i Kesir, el-Hâzin, er-Râzî ve ez-Zamahşerî*'nin tefsirleriyle, modern eserlerden başta Elmalılı'nın "*Hak Dini Kur'an Dili*" olmak üzere, İzzet Derveze'nin "*et-Tefsirü'l-Hadis*"i, el-Mevdûdî'nin "*Tefhim-ül Kur'an*"ı, es-Sâbûnî'nin "*Safvetü't-Tefâsir*"i, Seyyid Kutub'un "*Fî Zilali'l- Kur'an*"ı ve Süleyman Ateş'in "*Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*" adlı eseri, en çok müracaat ettiğimiz tefsir kaynakları olarak yer almıştır. Meâl alanında ise, TDV tarafından hazırlanan "*Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*" temel müracaat eseri olmuştur.

Kur'ân-ı Kerim'in 1. derecedeki müfessirinin, Hz. Peygamber olduğu dikkate alınarak, onun konuya bakışı büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle, çalışmamızda yer alan bölümlerle ilgili olarak; başta *Kütüb-ü tis'a*, olmak üzere, el-'Aclûnî'nin *Keşfü'l-Hafâ'sı*, en-Nevevî'nin *Riyâzu's-Sâlihîn*'i, es-Süyûtî'nin *Câmiu's-Sağîr*'i ve Kâmil Miras tarafından şerh ve izah edilen *ez-Zebîdî'nin et-Tecrîdu's-Sarih*'i gibi hadis kaynakları, Kur'ân-ı Kerim'den sonra en çok müracaat ettiğimiz eserler olarak yer almıştır.

İslâm tarihinden konumuza ışık tutacak olay ve uygulamaların değerlendirilmesi açısından; İbn Hişam'ın "*es-Sîretü'n-Nebeviyye*"si, İbn Kesir'in "*es-Sîre*"si, İbn Haldun'un "*el-Mukaddime*"si, İbn Sa'd'ın, *et-Tabakat*'ı, es-Serahsînin, "*Şerhü Siyeri'l-Kebîr*"i, M. Hamidullah'ın "*İslâm Peygamberi*", M. Asım Köksal'ın *İslâm Tarihi*, Hüseyin Algül'ün *İslâm Tarihi* ve Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kısas'ul-Enbiyâ ve Tevârîhu Hulefâ* isimli eseri, çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır.

İslâm hukuku alanında fikhî konularda, Şeyhîzade'nin "*Mültaka'l-Ebhur*"u ile el-Mûsilî'nin "*el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*"ı müracaat eserleri arasında yer almıştır.

Fesefe alanında, bazı Batılı felsefecilerin eserlerinde konumuzun muhteviyatıyla ilgili olarak yer alan bazı görüş ve düşünceler tartışılmış, yaklaşım itibariyle de bazılarının görüşlerine önem verilmiştir. Bu alandaki yerli eserler arasında, daha çok Mehmet Aydın'ın "*Din Felsefesi*" isimli eserinden yararlanılmıştır.

Yapılan bu incelemeler sonucunda elde edilen bulgular üzerinde, güncel şartlar da göz önünde tutularak konu ile ilgili analizler ve değerlendirmeler yapılarak önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Çalışmamızın yazım aşamasında elde edilen bulgular, yazım kuralları ve tez yazım formatına uygun şekilde yazıya aktarılmaya gayret edilerek çalışma tamamlanmıştır.

I. BÖLÜM

SOSYAL HAYATTA BARIŞ

A. KUR'ÂN-I KERİM'İN BARIŞA BAKIŞI

1. Barışın Tanımı

Barış kelimesi Türkçede, “uyum, karşılıklı anlayış ve hoşgörü ile oluşturulan ortam” anlamına gelmektedir.⁶⁷

Sözlük anlamı itibariyle; savaş halinde olmayan ülkelerin, ulusların durumu, savaş durumunun son bulması; Yurttaşlar, toplumsal gruplar arasındaki dirlik, düzenlik, anlaşma durumu, toplumsal çatışma ve karışıklığın bulunmaması; aralarında çatışma, kavga olmayan insanların durumu, çatışmanın olmadığı ortam; bir kimseyle barış görüş olmak anlamına gelmektedir.⁶⁸

2. Kur'ân-ı Kerim'de Geçen Barışla İlgili Kavramlar ve Zıt Anımlı Kavramlar

a. Barış Karşılığı Kavramlar

"Barış" kavramının, Arapça karşılığı olarak Kur'ân-ı Kerim'de; صلح “Sulh”, إصلاح “İslâh”, مصالحة “Musâlaha”, معا هدة “mu'âhede”, ميثاق “mîsak”, سلم “silm”, سلم “selm”, gibi kelimelerle ifade edildiğini görmekteyiz. Ayrıca yüce dinimizin adı olan “İslâm” ve onun şiarından olan سلام “selâm”ın س ل م “slm” köküyle yakın bir ilişkisi vardır. Bu duruma göre,

İslâm; lügatte, sulh, selâmet, kurtuluş, barışmak, Müslümanlık, teslim etmek, boyun eğmek, ayıptan uzak olmak anlamındadır.

“Selâm” سلام ; sulh ve esenlik dilemek, noksanlık ve ayıplardan güvenli olmak manasındadır.

“Selâmet” سلامة ; Eminlikte bulunmak, ayıplardan kurtulmak, kusurlardan uzak ve temiz kalmak demektir.

Bu ve benzeri benzerleri terimler, Arapçada سلم “silm” kökünden türemektedir. Kur'ân-ı Kerimde aynı kökten türetilmiş biçimlerinin kullanıldığı 140'dan fazla âyet yer almaktadır. Meselâ سلام “selâm”, 33 yerde, إسلام

⁶⁷ Türkçe Sözlük, TDK, Ank. 1998

⁶⁸ Büyük Larousse, III.; Türkçe Sözlük, Milliyet Yay. Barış maddesi

“İslâm” şekli 7 âyette, مسلم “Müslim” ve onun çoğul şekli olan مسلمون ile مسلمين 45 âyette geçmektedir.⁶⁹

Allah’ın vahyi doğrultusunda hareket eden kâinattaki varlıklar, Allah’a teslim olmuş durumdadırlar; yani onlar İslâm üzeredirler. İşte Allah’ın elçileri insanları İslâm üzere olmaya çağırırlar. İslâm; سلم “selime” fiil kökünden gelir. Bu fiilin mastarı olan سلم “silm”, selâmette olma, zahir ve batın afetlerden uzak bulunma, sulh, esenlik demektir. İşte kâinatta İslâm üzere olan varlıklar, böyle bir sulh ve selâmetin içindedirler. Allah’ın elçileri de insanları kendileriyle, hemcinsleriyle ve çevreleriyle kavgayı bırakıp, afetlerden korunmaya, Allah’ın koruması altına sığınmaya çağırırlar. Allah’ın elçileri, insanları da selâmete erdirmek, Allah’ın سلام “selâm” ismine mazhar etmek ve böylece yeryüzünde de sulh ve selâmeti gerçekleştirmek için onları Allah’a teslim olmaya çağırırlar. Bu çağrıya icabet edenler çağrının muhtevasını kalben kabul etmiş olurlar ki, bu da itikat şeklinde imandır.⁷⁰

Bu itibarla, barış ve esenlik kökünden gelen bir isme, yine aynı manaya gelen umumî bir selâmlama formuna, bütünüyle barış dolu bir gece olan Kadir gecesinde inen bir kitaba,⁷¹ barış yurdu olan bir cennete,⁷² en temel niteliği barış olan bir çağrıya,⁷³ nihâyet güzel isimlerinden biri de “selâm” olan bir Yaratıcının insanlık için seçmiş olduğu son mesaja uluslararası hukuk açısından savaş ve şiddet isnat etmek büyük bir haksızlıktır.⁷⁴

“Sulh” صلح kelimesinin, "ص ل ح" (s,l,h) kök harfleri itibariyle; doğru, isâbetli, yerinde olmak, uygun, münasip olmak, uyumlu olmak, uyum sağlamak kabule şayan, olmak, geçerli olmak gibi anlamlar içermektedir. Kur’ân’da barışın karşılığı olarak geçen bu kelime, yaratılış yasalarının gerekli kıldığı hâl üzere olmak anlamına gelmektedir.⁷⁵ Eski Türkçede صلاح “salah” kelimesinin karşılığı, “Onat” olmak demektir.⁷⁶ Onat olmak demek ise, düzenli düzgün, uygun, yararlı ve dürüst olmak demektir.⁷⁷ Bu kelimenin, birbiriyle ilişkili olmakla beraber türevleri itibariyle değişik anlamlara gediği görülür. Mesela, Sarf İlmi itibariyle تفعيل “tef’îl” babından

⁶⁹ Ali Şafak, , *İslâm Dini ve Sosyal Adalet*, D.İ.B. Yay., Ank. 1992, s.5

⁷⁰ Ali Ünal, *Kur’ân’da Temel Kavramlar*, Beyan Yay. İst.1986, s. 531

⁷¹ Kadr, 97/5

⁷² Yunus, 10/25

⁷³ Maide5/16

⁷⁴ Yaman Ahmet, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yay. İst. 1997,s.18

⁷⁵ İbn Fâris, “*Mecma’u Mekayisi’l-Lüğâ*”, Beyrut 1991, 3/303

⁷⁶ Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, İst. 1276, 1/491

⁷⁷ Türkçe Sözlük, TDK, 2/1686

تصليح “taslîh” şeklinde gelince, bir şeyi düzeltmek, ayarlamak, yeniden düzene sokmak, onarmak, tamir etmek gibi anlamlara gelir. Müfâale babına göre, مصالحة “Musalaha” şeklinde olunca, birileriyle anlaşma yapmak, insanların arasını bulmak, إفعال “ifal” babından, إصلاح “islah” şeklinde olduğu takdirde, ayarlamak, eski düzenine getirmek, düzene koymak, düzeltmek, telafi etmek, onarmak, tamir etmek, ayarlamak, uygun hale getirmek, bir şeyi elverişli hale getirmek anlamına gelir. تقاعل “tefaül” babına göre “tesaluh” şeklinde olduğu takdirde ise, barış yapmak, karşılıklı anlaşma yapmak anlamlarına gelir.⁷⁸ Görüldüğü gibi, bu kelime ağırlıklı olarak, bozulan bir şeyin onarılarak veya düzeltilerek eski haline getirilmesi, bozulan dengelerin yeniden sağlanması anlamını taşımaktadır.

Buna göre, Kur’ân-ı Kerim’de, toplumsal hayatta insanların arasını bulan, Millî birlik, beraberlik ve bütünlüğün korunmasına çaba gösteren, veya uluslar arası düzeyde barışın kalıcı ve sürekli olmasına katkı sağlayan, kısaca barış yanlısı olan herkes için مصلح “Muslih” tabiri kullanılmaktadır. iyi niyetli olmanın gereği olarak; Rabbi, kendisi, başta insanlar olmak üzere, tüm varlıklarla barışık olan, İçâlemlerindeki bu düzgünlüğün dışa yansımaları olarak barışseverliklerini hep güzel söz, güzel hal, güzel huy ve güzel hareketleriyle ortaya koyan herkes için de, صالح “sâlih” tabiri kullanılmaktadır.

Musâlaha, مصالحة taraflar arasında anlaşma ve emniyet sağlar ve her iki tarafı da birbirine karşı saldırmaktan men eder. Can ve mal emniyetini garanti altına alır.⁷⁹

Ahd ve Muâhade: عهد Ahd kökünden alınmış olan معاهدة muahade kelimesi, “ahitleşmek” demektir.⁸⁰ عهد ahd ise mutlak mânâda عقد “akd” mânâsına gelirse de asıl mânâsı, yeminle tevsik edilen akit, söz verilen hususu her hal-u kârda korumak demektir.⁸¹

Muâhede معاهدة ile Musâlaha مصالحة , yerine göre aynı mânâda kullanılmakta ise de yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere musalaha, muahadenin bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır.⁸²

⁷⁸ İbn Manzûr, Lîsânü’l-Arab “slh” md.; el-Mu’cemü’l-vesît “slh” md

⁷⁹ Ebû’l-Hasan el-Mâverdî, trc. Ali Şafak, *Ahkâm-ı Sultaniye*, s. 59, İst. 1976

⁸⁰ İbn Manzûr, Lîsânü’l-Arab; el-Mu’cem’ül-Vesît, “ahd” md.

⁸¹ Rağîb, el-Müfredât, s. 523, Mısır, ts.

⁸² Abidin Sönmez, *Rasulullah’ın diplomatik münasebetleri ve Sulh Muahedeleri*, İnkılâb Yay. S.17, İst. 1984

Akd عقد ; tevsik olunmuş ahd demektir ki bir şeyi diğerine sağlam surette bağlayan bağ ve düğüme teşbih edilmiştir. Buna göre akd, lügatte sıkı bağlamak ve düğümlemek, sağlam bağ ve düğüm demek olup, bu manadan alınarak, bir kimsenin bir şeyi deruhte etmesi veya başkasına deruhte ettirmesi suretiyle kendini veya diğerini bağlamasına yahut da karşılıklı olarak bağlanmalarına akd denilmiştir ki cem’i عقود “ukûd” olarak gelmektedir.⁸³

Vefâ وفاء , ایفاء İfâ: vaadi ve ahdi ifa etmek, yerine getirmek demektir. Terim olarak ise, taraflar arasında yapılan sulh ve akdin gereğini eda etmek demektir. İfanın anlam kapsamına, Kur’ân’da insanların Allah’a karşı ahitlerini yerine getirmeleri girdiği gibi, birbirlerine karşı ahitlerini yerine getirmeleri de girmektedir.

Misâk ميثاق; Mif’âl kalıbında, وثاق “vesâk” masterından alınmış olup عهد “ahd” anlamındadır. Bu da aslı itibariyle esir veya hayvanın bağlandığı ip anlamına gelmektedir.⁸⁴ ميثاق Mîsâk ile موثق mevsiq; ahd anlamına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de Al-i İmran Suresinin 81. âyetinde “Bir zaman Allah, peygamberlerden mîsak aldı. Yani Hz. Peygamber’e iman etmek üzere onlardan söz aldı.” demektir. Söz almak ise, bir kimsenin bir şey yapmasına dair yemin ettirmek demektir.⁸⁵

b. Barışın Zıt Anlamlısı Olan Kavramlar

Kur’ân-ı Kerim’de; Barış karşıtı olanların ortaya koydukları çeşitli eylem ve karşı duruş şekillerinin barışı doğrudan veya dolaylı bir şekilde olumsuz etkilemesine bağlı olarak birçok sıfat ve tabirin kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Bunlardan bazıları şunlardır: فساد “fesâd”, مفسد “müfsid”, عدو “adüvv”, عداوة “adâve”, عادى “âdî”, تفرق “teferruk”, فسق “fısk”, فاسق “fâsık”, منافق “münâfık”, نفاق “nifâk”, فتنة “fitne”, تفرقة “tefrika”, نزع “niza”, منازعة “münâzaa”, اختلاف “ihtilâf”, قتل “katl”, طغيان “bağî”, باغى “bağy”, شقاق “şikâk”, شقى “şaki”, شقاوة “şekâve”, “kitâl”, “tuğyân”, بغض “buğd”, بغضاء “beğdâ”, gibi direkt barış karşıtı kavramlar bulunduğu gibi; كفر “Küfür”, شرك “şirk”, اسراف “israf”, ظلم “zulüm”, كيد “keyd”, مكر “mekr”, خدعة “hud’a”, مستهزاء “füccâr”, فاجر “facir”, زعيم “zenîm”, خائن “hain”, مترف “mütref”,

⁸³ Maide,5/1; Rağıp, el-Müfredat, s.510

⁸⁴ İbn Manzûr, İlsânü’l-Arab, “vsk” md.

⁸⁵ ez-Zübeydî, Tâcü’l-Arûs, “vsk” md.

“müstehzi”, مستكبر “müstekbir”, متكبر “mütekebbir”, ضلالة “dalâlet”, ضال “dâll”, مضل “mudill”, gibi dolaylı şekilde barış karşıtı anlamları ifade eden kınayıcı isim veya sıfatların kullanılmış olduğunu görmekteyiz.

Bilindiği gibi Kur’ân-ı Kerim; toplumsal huzur ve barışı تبشير “tebşir” ve انذار “inzar” olmak üzere iki türlü eğitim tekniğiyle sağlamaktadır. Yani iyilikleri, içyüzündeki güzellikleri ortaya çıkarıp insanları onlara yönlendirmekle iyilik ehli olmalarını sağladığı gibi, kötülüklerin içyüzündeki çirkinlikleri de deşifre ederek insan açısından onlardaki tehlike boyutuna dikkat çekmek suretiyle uyarıda bulunarak insanların onlardan sakınmalarını sağlamakta ve bu şekilde istikametlerini koruma altına almaktadır.

Ancak bunlar arasında Kur’ân-ı Kerim’de, barış karşıtı eylemler için daha sık kullanılan kavramların başında فساد “fesâd”, مفسد “müfsit”, فسق “fısk”, فاسق “fasık”, ظلم “zulm”, ظالم “zalim”, شرك “şirk”, مشرك “müşrik”, كافر “kâfir” ve كفر “küfr” gibi kavramlar gelmektedir. Kura’n-ı Kerim’de barış anlamındaki, الصلح “sulh” kavramının karşıtı olarak kullanılan ilk kavram ise, فساد “fesad” kavramıdır. Bu kelime sözlük olarak; bozulmak, yok olmak, karışıklığa uğramak, baştan çıkmak ve kokuşmak anlamlarında kullanılır.⁸⁶

Rağıb el-İsfahanî’ye göre ise bir şeyin ister az, ister çok olsun *i’tidal* den uzaklaşmasına *fesad* denir.⁸⁷

Şevki Saka, bu kelimenin özden sapmayı ve yabancılaşmayı çağrıştırması açısından en kapsamlı anlamını Hz. Peygamber’in şu hadisinde bulunduğunu söylemektedir: *الآ إن في الجسد مضعة اذا صلحت صلح الجسد كله واذا فسدت فسدت الجسد كله الآ وهو القلب* “*Dikkat ediniz! İnsan vücudunda bir et parçası vardır ki, o düzelince bütün vücut düzeler; o bozulunca bütün vücut bozulur. Dikkat edin o et parçası insan kalbidir.*”⁸⁸

Saka, bu hadisin açıklamasıyla ilgili olarak şunları kaydetmektedir: “Demek oluyor ki, temiz fitratta yaratılan kalp bozulunca, insan varoluş nedeninden sapmaya ve kendine özgü niteliklerini yitirmeye başlıyor. Böylece yeryüzünün düzeltilmesi ve imar edilmesi kendisinden beklenen insan, ne yazık ki hem kendisine, hem de içinde

⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisâni’l-Arab*, “fsd” mad.

⁸⁷ Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredat Fi Garibi’l-Kur’ân*, İst., 1986, s.571

⁸⁸ Buharî, İman, 39; Müslim, Müsakat, 107; İbn Mace, Fiten, 14; Dârimî, Büyü’, 1.

yaşadığı topluma yabancılaşarak, asıl kötülüğün kaynağı yine kendisi olmuştur.”⁸⁹ İşte burada, insanların hem kendilerine, hem topluma yabancılaşmalarının, sosyal barışı bozan esas faktör olduğuna dikkat çekilmektedir.

Fesâd فساد kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de; gök ve yerde bozulma, karada ve denizde bozulma, köy, şehir ve memlekette bozulma, bahis mevzuu yapıldığı için bu kelimelerle beraber kullanıldığı gibi yalın olarak da kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerim, böylece insan elinden çıkan bozulmanın ve bozgunculuğun, yayılma boyutuna da işaret etmiş bulunmaktadır. Ancak insanın meskeninin yeryüzü olması hasebiyle الارض “arz” kelimesiyle 28 yerde, onun yerine kullanılan zamirle beraber 2 yerde olmak üzere, yeryüzüyle ilgili olarak toplam 30 yerde geçmektedir. Buna karşılık, “gökler ve yer” tabiriyle birlikte 2 yerde geçerken, “deniz ve kara” tabiriyle birlikte 1 yerde, “ülke, köy ve şehir” tabirleriyle birlikte 2 yerde, yalın olarak ise; 15 yerde geçmektedir.

“Fesâd” فساد kelimesinin isim ve fiil olarak geçtiği yerlerin sayısı 50 dir. Yüce Allah, *ولو اتبع الحق أهوائهم لفسدت السموات والأرض* “Eğer hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlar, bozulur giderdi.” buyurmaktadır.⁹⁰ Bu âyette geçen hak kelimesinin, adalet veya göklerle yer hakkındaki tüm İlâhî düzenlemeler anlamında olduğu ihtimali daha kuvvetlidir. Buna göre, göklerin ve yerin yönetimi, yüce Allah’ın mutlak hâkimiyetinin gereği ve eseri olan İlâhî adalet ve kanunlar anlamındaki hakka göre değil de onların her birinin çeşit çeşit birbirine zıt, karmaşık ve düşük arzularına bağlı bırakılırdı, bir anda göklerle yerdeki bu hassas düzen bozulurdu. Böylece, فساد في الأرض “Fesadü’n fi’l-Ard”, *يُفسدون في الأرض* “yüfsidune fi’l-Ard” tabirlerinde olduğu gibi, فساد kelimesi; الأرض “ard” kelimesiyle birlikte kullanıldığında “yeryüzünde bozgunculuk çıkarma” anlamını taşımaktadır. Bu nedenle Kur’ân-ı Kerim, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya فساد “fesad”, bu işi yapanlara da مفسد “müfsid”, ayrıca kişinin bu tutum içinde bulunmakla Rabbinin yolundan ve emrinden çıkarak özden uzaklaşmasına فسق “fısk”, bu durumda olanlar için ise, فاسق “fasık”⁹¹ tabirini

⁸⁹ Saka Şevki, *Yabancılaşma Karşısında Kur’ân*, İrşad Kitap evi, Ank. 1997, s.51

⁹⁰ Mü’minûn, 23 /71

⁹¹ İlk olarak Bakara Suresinin 26. âyetinde geçen “fasık” kelimesi, aynı surenin 27. âyetinde şöyle tanıtılmaktadır: “Fasıklar, o kimselerdir ki, söz verdikten sonra, sözlerinden dönerler allah’ın ziyaret edilmesini emrettiği kimseleri ziyaretten vazgeçerler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar.” (Barka, 2/27)

kullanmakta ve yüce Allah'ın bu nedenle, bozguncuları sevmediğine dikkat çekmektedir.⁹²

Bundan dolayıdır ki Kur'ân-ı Kerim'de, مصلح "Muslih" ve مفسد "Müfsid" kavramları, birbirine zıt iki çizgiyi takip eden insanlar için hep temel belirleyici olarak kullanılmıştır.⁹³ Bundan da anlaşılıyor ki insan, İlâhî vahyi rehber edinme veya ona baş kaldırma durumuna göre, ya muslih veya müfsittir. Yani insan, ya yapıcı ve barıştıricıdır veya tahripçi ve bozguncudur. Diğer isimlendirmeler ise, bu iki kavramın anlam bütünlüğünü sağlayan ve kapsam genişliğini göstermeye yarayan yardımcı tabirlerdir.

Bu anlamda insanın bozgunculuk çıkarma alanı, sadece insan toplumundan ibaret olmayıp, tabiattaki tüm varlıkları kapsayan geniş bir alanı anlam kapsamına almaktadır. Yani bozguncunun eylem ve davranışlarından sadece insanlar değil, canlı cansız her şeyin olumsuz yönde etkilendiği ve onlardan şikâyetçi olduğunu, فما بكت عليهم السموات والأرض "Yer ve gök, onların ardından ağlamadı."⁹⁴ âyet-i kerimesi bildirmektedir. Bu âyetin manây-ı muhalifiyle, yer ve göğün, İlâhî vahye bağlılıklarından ötürü, yapıcı ve barışçı olan mü'minlerin vefatına ağladıkları anlaşılmaktadır. el-Hâzin, bu âyetle ilgili olarak, "(Firavun ve kavmi gibi) Allah'a başkaldıranların, semaya yükselecek iyi ve barışçıl bir davranışı yokturki, sema onların ölümüne ağlasın, yine yeryüzünde işledikleri düzgün bir davranışları yokturki, yeryüzü onların arkasından ağlasın." demektedir.⁹⁵

Kur'ân-ı Kerim, insanın yaratılış sürecinin başlangıcı itibariyle Rabbinin emrinden çıkmakla bu olumsuz vasfı ilk alan, böylece kendisiyle Rabbi arasındaki barış ve dostluk muahedesini tek taraflı olarak bozan, bu nedenle de kâfirlerin ilki sayılan, aynı zamanda insanlara ilk düşman olarak ortaya çıkan varlığın İblis olduğunu haber vermektedir. Kur'ân-ı Kerim'de 9 yerde⁹⁶ temas edilen İblisin bu başkaldırısıyla bağlantılı olarak değişik olumsuz niteliklerine yer verilmektedir. Meselâ Bakara, 34. âyet ile Sâd, 73. âyetinde, إستكبار "istikbar" ve كافر "kâfir"

⁹²

⁹³ Bkz. Bakara, 2/11,12

⁹⁴ Duhan, 44/29

⁹⁵ el-Hâzin, Lübâbü't-Te'vîl, fî Me'âni't-Tenzîl, IV/114

⁹⁶ Bkz. Hicr, 15/30,33; Sâd, 38/73,75; Bakara, 2/34; A'raf, 7/11; İsrâ', 17/61; Kehf, 17/50; Taha 20/116

niteliğine; Kehf, 50. âyetinde, فسق "fisk" niteliğine, yine Kehf, 51 ile Taha 117. âyetlerinde onun insan düşmanlığı niteliğine vurgu yapılmaktadır.

Böylece, Kur'ân-ı Kerim'in; فساد fesad, فسق fisk, إستكبار "istikbar" ve كفر "küfür" kavramlarını, şeytanın amelleri olma ortak paydasında birleştirmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, "*Kim Allah'a... düşman olursa, Şüphesiz ki, Allah da kâfirlerin düşmanıdır.*"⁹⁷ âyeti, barışın zıt anlamlısı olan "düşmanlık" anlamındaki عداوة "adavet" ile كفر "küfür" kavramları arasında da yakın bir ilişki bulunduğunu, kâfirlerin bu özelliklerinin kendilerini Allah'a ve meleklerine düşman olmaya sevk ettiğini açıklamakta, bu nedenle Allah'a düşman olduktan sonra, O'na inananlara da düşman olacaklarına dolaylı olarak işaret etmektedir. Böylece düşmanlık duygusunun asıl kaynağının küfür olduğu, sevgi ve barış duygusunun menbainin ise iman olduğu başka âyetlerde açıkça beyan edildiği gibi, burada da manây-ı muhalifle ifade edilmektedir.

Fısk ve fesat ehlinin, sergiledikleri eylemlerin toplumsal düzene, huzur ve barış ortamına verdiği zararın boyutuna dikkat çekme açısından فساد "Fesad" ve مفسد "müfsid" kelimeleri Kur'ân-ı Kerim'de 43 yerde, فسق "fisk" ve فاسق "fasık" kelimeleri ise, 56 yerde geçmektedir. Bu vasıfları taşıyanlar, olumsuz tutumlarını sürdürmedeki inatlarından dolayı Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli şekillerde kınanmakta, hatta lânetlenmektedirler.⁹⁸ Tabii ki, kavramların sözlük ve terim anlamları arasında genelde yakın bir ilişkinin bulunduğu dikkate alındığında, "fesat" kavramında sözlük anlamlarında temel olarak bir bozulma anlamı söz konusudur. İşte Saka'nın âyet ve hadise dayalı olarak vurguladığı bu bozulma, kişinin tüm eylem ve davranışlarına da yansımakta, böylece kalbî erozyona uğrayan kişide, Kur'ân ölçülerine göre, davranış bozukluğu cinsinden çeşitli anormal haller meydana gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim, kendilerinde bu belirtilerin bulunduğu kişileri birer ruh hastası olarak tanımlamaktadır.⁹⁹ Ancak Kur'ân, bu tür hastaları kendi hallerine terk etmeyerek, kesin çarenin yine kendisinde bulunduğunu müjdelemekle onları kendi eczanesinden tedavi görmeye davet etmektedir.

⁹⁷ Bakara, 2/98

⁹⁸ "Allah'a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah'ın riâyet edilmesini emrettiği şeyleri (akrabalık bağlarını) terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkaranlar; İşte lânet onlar içindir..." (Ra'd 13/25), "Muhakkak ki Allah, kâfirlere lânet etmiş (onları rahmetinden kovmuş) ve onlar için çalgın bir azap hazırlamıştır." (Ahzap, 33/64; ayrıca bkz.A'raf, 7/38; Nisa, 4/46,47,93; Maide, 5/13,52,60; Bakara, 2/88; Tevbe, 9/68; Ahzab, 33/57; Muhammed, 47/23; Fetih, 48/6; Ankebût, 29/25

⁹⁹ Bkz. Bakara, 2/10

Psikolog T. Morgan, davranış bozukluğunun, “ruhsal bozukluk”, “ruh hastalığı” ve “anormal davranış” terimleri ile, aynı anlamda kullanılmakta olduğunu ve bu terimlerin içinde, “anormal davranış” teriminin, en geniş kapsamlısı olduğunu belirtmektedir. Morgan, psikologların genellikle “ruh hastalığı” terimini kullanmaktan kaçınmalarının nedenini şöyle açıklamaktadır: “Hastalık” kelimesi, organik bir hastalığı çağrıştırmaktadır. Oysa davranış bozukluğu, organik bir hastalık değildir. Sonuçta, psikologların en çok tercih ettikleri terim, “davranış bozukluğu” olmuştur.” Morgan’a göre davranış bozukluğu; anormal bir davranışın her hangi bir görüntüsüdür. Ancak normalin tanımlanması güç bir iştir. Bir kültür için normal, beklenen ve onaylanan davranış, diğer bir kültür için sapkın ve kabul dilmeyen türden olabilir.¹⁰⁰ Ancak bu açıklamalara göre bu tabirde bir yumuşatma yapılmış olsa da gerçekte her bir bozukluğun mutlaka bir arızadan kaynaklandığı gözardı edilemez. İşte bozulmaya neden olan arıza, hastalığın kendisidir.

İşte Kur’ân bu noktada normal ve anormalliğin belirlenmesindeki kriterleri, kişisel görüşlere bırakmamaktadır. Bu yetkinin sadece yüce Allah’a ait olduğunu beyan etmekle burada da tevhidi sağlayarak dağımlığa son vermektedir. Yukarıda Morgan’ın belirttiği şekilde normal ve anormalliğin tanımı kişilere bırakılırsa birbirine zıt çok sayıda tanımlar ortaya çıkar ki bu durumda normal ile anormali birbirinden ayırt etmek, adeta imkânsız hale gelir.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda, davranış bozuklukları psikolojik bir analize tabi tutulduğunda, sağlıklı bir ruh haliyle çelişen bir durum arz ettiği ortaya çıkmaktadır. İşte Kur’ân, onayladığı davranışlara normal davranışlar olarak; düzgün, uygun, barışçıl davranış anlamında العمل الصالح “*el-‘amelü’s-Sâlih*” الصالحات “*Sâlihât*”,¹⁰¹ حسنة “*Hasene*”,¹⁰² الحسنات “*Hasenât*”¹⁰³ خير “*Hayır*”¹⁰⁴, خيرات “*Hayrat*”¹⁰⁵ العرف “*el-Urf*”,¹⁰⁶ المعروف “*Ma‘ruf*”¹⁰⁷ tabirlerini kullanırken, bunların zıt anlamlısı olarak ise عمل غير صالح “*amelün gayr-ü sâlih*”¹⁰⁸ veya daha geniş

¹⁰⁰ T. Morgan Clifford, *Psikolojiye Giriş*, Metaksan Anonim Şti., s. 332, Ank. 1990

¹⁰¹ K.Kerim’de, 63 yerde geçmektedir.

¹⁰² K.Kerim’de, 28 yerde geçmektedir.

¹⁰³ K.Kerim’de, 3 yerde geçmektedir.

¹⁰⁴ K.Kerim’de, 181 yerde geçmektedir.

¹⁰⁵ K.Kerim’de 10 yerde geçmektedir.

¹⁰⁶ K.Kerim’de 1 yerde geçmektedir. (A‘raf, 7/1199)

¹⁰⁷ K.Kerim’de 38 yerde geçmektedir.

¹⁰⁸ Bkz. Hûd, 11/46

anlamıyla فساد “*fesad*”¹⁰⁹, فسق “*fisk*”¹¹⁰, السيئ “*seyyi*”, السيئة “*seyyie*”¹¹¹ ve اثم “*ism*”¹¹² gibi tabirleri kullanmaktadır.

3. Barışın Tarihçesi ve İnsan

Barışın tarihçesi, ilk insanın yaratılması dönemine varacak kadar eskidir. Bu nedenle barış süreci, Hz. Âdem’in yaratılmasıyla başlar, yeryüzünde insan nesli kaldığı sürece de devam eder. Cennetin bir adının da دار السلام “*Darü’s-Selâm*”¹¹³ (Barış, güven ve esenlik Yurdu) olması nedeniyle bu süreç, Cennet hayatında da ebediyete¹¹⁴ doğru uzayıp gidecek demektir.

Bakara suresinin 30. âyetinde belirtildiği gibi, Yüce Allah’ın, insanlığın babası olan Hz. Âdem’i yarattıktan sonra, meleklere ona saygı ve tebrik secdesini emretmesi, aslında bütün varlıklar adına o zamanki önemine binaen ruhanî varlıklardan melekleri ve cinler adına da İblis’i, Hz. Âdem’le bir dostluk ve barış antlaşmasına çağırması anlamını taşıyordu. Bundan da anlaşılıyor ki, diğer varlıklar adına "yeryüzünün temsilciliği" unvanı daha önce meleklerde iken, Hz. Âdem’in yaratılmasıyla insana geçmiştir. Bu şekildeki sürekli ve kalıcı barış çağrısına melekler saygı göstererek olumlu cevap verirken, İblis’in büyüklük taslayıp, iradesini barıştan yana kullanmamakla kâfirlerin ilki olma unvanını kazanması, onun bulunduğu önemli makamdan azledilerek cennetten ihraç edilmesine ve sonsuz mutluluk hayatını kaybetmesine neden olduğu Kur’ân-ı Kerim’de bildirilmektedir.¹¹⁵ Bu âyette, Şeytan’ın insanlığın babasıyla dostluk ve barışa yanaşmaması üzerine kâfirlerin ilki olduğunun bildirilmesiyle, yukarıda da temas edildiği gibi الكفر “*küfür*” kavramına barış zıttı bir anlam da yüklenmiş olmaktadır. Zaten küfrün, “bezm-i elest”¹¹⁶ ten beri insanla Halık’ı arasında var olan tüm dostluk bağlarının tek taraflı olarak koparılması anlamında büyük bir nankörlük olması, aynı zamanda birbiriyle

¹⁰⁹ K.Kerim’de isim olarak 11 yerde, fiil olarak ise, 18 yerde geçmektedir.

¹¹⁰ K.Kerim’de isim olarak 44 yerde, fiil olarak ise, 10 yerde geçmektedir.

¹¹¹ K.Kerim’de tekil isim olarak 26, çoğul isim olarak ise 36 yerde geçmektedir.

¹¹² K.Kerim’de isim olarak 47 yerde bulunmaktadır. Ancak bu kökten fiil olarak bir kelimeye rastlanamamıştır.

¹¹³ En’am, 6/127; Yûnus, 10/25

¹¹⁴ Bakara, 2/34

¹¹⁵ Bkz. Bakara, 2/34

¹¹⁶ Bkz. A’raf, 7/172

bağlantılı olan tüm barış çeşitlerinin de birleştikleri iman düğümünden çözülmeleri anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

Şeytanın bu tutumu üzerine, yüce Allah, Hz. Âdem'e şeytanın kendisi ve eşi için açık bir düşman haline geldiğini bildirerek, bu düşmana karşı dikkatli olmaları yönünde şöyle bir uyarıda bulunmuştur: *وقلنا يا آدم ان هذا عدو لك ولزوجك فلا يخرجنكما من الجنة فتشقى* "Biz de dedik ki, Ya Âdem muhakkak ki bu (Şeytan)hem senin için hem de eşin için büyük bir düşmandır. Sakın sizi aldatıp da Cennetten çıkarmasın, sonra meşakkate düşersin!"¹¹⁷

İşte bu noktadan itibaren, insanlarla melekler arasında dünya ve ahiret hayatında, ebediyete kadar devam edecek olan bir dostluk¹¹⁸ ve barış süreci başlarken, öbür taraftan şeytanla insanlar arasında ise yine kıyamete kadar devam edecek olan bir düşmanlık¹¹⁹ süreci başlamış olduğu ifade edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetlerinde şeytanın, Allah'ın söz konusu olan bu barış çağrısına olumsuz cevap vermesiyle, Hz. Âdem ve nesline karşı ebedî düşmanlığını açıklamış ve fiilen bunu başlatmış olduğu belirtilmektedir. Şeytanın, bu şekilde düşmanca bir tavır sergilemesi nedeniyle Allah'ın rahmetinden mahrum kalması üzerine, Allah'tan, kıyamete kadar sağ bırakılmasını isteyip Yüce Allah'tan buna ilişkin söz aldıktan sonra da sürekli olarak insanları doğru yoldan saptırmak üzere, onlar arasında kin ve düşmanlık tohumlarını ekeceğini bildirdiği beyan edilmektedir. Ancak, insanların, içinde buldukları barış, huzur ve güven ortamını bozmaya çalışırken, bütün çabalarına rağmen Allah'ın halis kullarına karşı başarılı olamayacağını da vurgu yapılmaktadır.¹²⁰

Görülüyor ki Şeytan'ın bütün gayretleri; insanla Rabbi, insanla kendi nefsi veyahut da insanla diğer varlıklar arasındaki mevcut dostluk ve barışı bozmaya ve

¹¹⁷ Taha, 20/117

¹¹⁸ (Melekler, ölüm vaktinde mü'minlere)'dünya hayatında da âhirette de sizin dostlarınız.' (derler.)" Bkz. Fusslet, 41/30

¹¹⁹ Kur'ân-ı Kerim'de Şeytanın insana karşı düşmanlığına önemine binaen 14 yerde temas edilmekte, "Şeytanın izinden gitmeyiniz! Zira o sizin açık bir düşmanınızdır." (Bkara, 2/168, 208; En'am, 6/142) âyeti, aynen üç yerde tekrarlandığı gibi, onun insanın açık bir düşmanı olduğuna *عدو مبين* ifadesi ile 10 defa vurgu yapılmıştır. (Bkz. A'raf 7/22; Yusuf, 12/5; Kasa, 22/15; Yasin, 36/60; Zuhruf, 43/62; Nisa, 4/101; İsrâ, 17/53) Ayrıca; "Şeytan sizin düşmanınızdır, o halde siz de onu düşman ediniz.(onu düşman sayınız)" (Fatır, 35/6) âyetiyle insanlar, Şeytana karşı daha net bir ifade ile uyarılmaktadır. Öte taraftan Kur'ân, Şeytanın, insanlardan yandaşlarının bulunduğunu, böylece cinnî şeytanlar ile insî şeytanlar arsında sürekli bir iletişim olduğunu da hatırlatmaktadır.(Bkz. En'am, 6/112)

¹²⁰ "Şeytan derki,... Ancak, onlardan senin halis kulların müstesna, (onlara gücüm yetmez, onları saptıramam)" (Bkz. Hicr, 15/40); "Şüphesiz, senin kullarım üzerinde bir hâkimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar müstesna" (Hicr, 15/42)

barış girişimini engellemeye yöneliktir. Ancak şeytan, bütün bu çabası ve gücünün, bütün tuzak ve vesveselerinin Kur'ân okulunda yetişmiş insanların samimiyetine işleyemeyeceğinin itirafında bulunmuştur.¹²¹ Şeytanın bu itirafına karşılık olarak yüce Allah, *إن عبادى ليس لك عليهم سلطان إلا من اتبعك من الغاوين* “Şüphesiz (hidâyet üzere olan) kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan sana tabi olanlar müstesna” buyurmuştur.¹²² “Yani azgınlığından dolayı sana uymayı tercih eden kimseler hariç, hidâyet üzere olan halis kullarıma, istediğini kabul ettirmek üzere, bir yol bulamaz ve onlara ulaşamazsın.”¹²³

O halde, bozgunculuk yaparak, başta insanlar olmak üzere, en küçükten en büyüğe, canlıdan cansıza kadar tüm varlıklar arasındaki birlik ve düzeni, dirlik ve ahengi, huzur ve barış ortamını ortadan kaldırmaya yönelik tüm anarşik girişimler, Kur'ân'a göre şeytanî haset türünden olan psikolojik hastalıklardır. Barışseverlik ise, başlangıç noktasından itibaren, Allah'ın daveti istikametinde ebedî saadete doğru devam etmekte olan ve cennette son bulan Kur'ân'ın büyük caddesi üzerindeki sulh çizgilerindeki istikrarlı bir yolculuktur.

Kur'ân-ı Kerim'e göre; insanlar, Hz. Âdem'den itibaren önlerindeki iki yolun başında bulunan farklı davetçilerin çağrısına uyma durumuna göre, *سعيد* "said" ve *شقى* "şakî" olarak birbirinden farklı iki yolcu kafillesi içinde yer almaktadır. Bu iki kafilenin kıyamet gününe kadar iki sel halinde, Cennet ve Cehennem olarak iki farklı havuza akarak onları dolduracaklardır.¹²⁴

Kur'ân-ı Kerim, Allah ve peygamberlerinin davet ettiği yol için, *صراط* *Siratu's-Siratu'llah*¹²⁵, *الصراط المستقيم* “*Siratu'l-Müsatkim*”¹²⁶ *صراط السوى* *Siratu's-Seviyy*¹²⁷, *سواء الصراط* “*Sevâü's-Sirât*”¹²⁸, *سواء السبيل* *Sevâü's-Sebîl*¹²⁹, *صراط الحميد* “*Siratu'l-Hamîd*”¹³⁰, *صراط العزيز الحميد* “*Siratu'l-Azîzi'l-Hamîd*”¹³¹, *سبيل الرشيد*

¹²¹ el-Hâzin, *Lübabü't-Te'vil*, Matbaatü'l-İstikame, Kahire, 1955, III/97

¹²² Hicr, 15/42

¹²³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'il-Azîm*, DÂrü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1969, II/551; Zenahşerî, *el-Keşşâf*, Dârü'l-Mushaf, Kahire, ty. I/132

¹²⁴ Bkz. Hûd, 11/105, 106; Zümer, 39/72, 73, 74

¹²⁵ Şûrâ, 42/35

¹²⁶ Bu tabir K.Kerim'de başta fatiha olmak üzere 32 yerde geçmektedir.

¹²⁷ Tâhâ, 20/135; Meryem, 19/34

¹²⁸ Sâd, /22

¹²⁹ Mâide, 5/60,77; Kasas, 28/22; Mümtehine60/1

¹³⁰ Hac, 22/24

¹³¹ İbrâhîm, 14/1; Sebe', 34/6

“*Sebilü’r-Rüşd*”¹³², سبيل الرشاد “*Sebilü’r-Reşâd*”¹³³ vb. isimlendirmeler yaparken, bu yoldan gidenler için ise; yapıcı, düzeltici, arabulucu, barışçı anlamında مصلحون “*Muslihûn*”¹³⁴ tabirlerini kullanmıştır.

Şeytanın davet ettiği yol için ise; سبيل المفسد ين *Sebilü’l-Müfsidîn*” (Bozguncuların yolu)¹³⁵, سبيل الغي “*Sebilü’l-Ğayy*” (Azgınlık yolu)¹³⁶, غير سبيل المسلمين “*Gayr-ü Sebilü’l-Mü’minîn*” (Müslümanlara ait olmayan yol)¹³⁷, سبيل المجرمين “*Sebilü’l-Mücrimîn*” (Günahkârların yolu)¹³⁸, bu yollardan gidenler için ise, bozguncu anlamında, مفسدون “*müfsidûn*”¹³⁹ tabirlerini kullanmıştır.

Zemahşerî, فساد “*Fesad*” kavramını, “*bir şeyi, faydalı olan istikamet halinden çıkarmak*” anlamına geldiğini, bunun karşınının ise “*salah*” olup, “*Bir şeyin doğru ve faydalı halde bulunması*” olduğunu açıkladıktan sonra, “*yeryüzünde fesat çıkarma*” tabirinin ise, “*insanlar arasında fitne çıkararak onları savaşa kıskırtmak*” anlamında kullanıldığını ileri sürmüştür. Bunun nedeni olarak da savaşın çıktığı yerde yeryüzünde olan her şeyin bozulduğunu, insanların ise bu durumda istikamet halinden çıktığını, ekinlerin tahrip edildiğini, dinî ve dünyevî bir faydanın artık söz konusu olmadığını belirtmiştir.¹⁴⁰

Tabii ki, yukarıda temas edildiği gibi insanları birbirinden farklı iki yola çağıran her bir davetçi, çağrısına olumlu cevap verenleri sevecektir. Böylece, Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah’ın, kendi yoluna yapmış olduğu davete icabet eden kullarından hoşlanacağı ve onların en güzel bir şekilde mükâfatlandırılacakları bildirildiği gibi,¹⁴¹ şeytanın da bir takım insanların, çağrısına uymasından memnuniyet duyacağına işaret edilmekte ancak bu çağrıya uyanların büyük bir hayal kırıklığına uğrayacaklarına vurgu yapılmaktadır.¹⁴² Ancak yüce Allah’ın, çağrısına

¹³² A’raf, 7/146

¹³³ Gâfir, 40/29, 38

¹³⁴ Bakara, 2/11; A’raf, 7/170; Hûd, 11/117; Kasas, 28/19

¹³⁵ A’raf, 7/142

¹³⁶ A’raf, /146

¹³⁷ Nisa, 4/115

¹³⁸ En’am, 6/55

¹³⁹ Bakara, 2/12, 60; Kehf, 18/94 vs. 17 yerde geçmektedir.

¹⁴⁰ Zemahşerî, a.g.e., I/35

¹⁴¹ للذين استجابوا لربهم الحسنى “İşte Rablerinin davetine icabet edenlere en güzel mükâfatlar vardır.” (Ra’d, 13/17)

¹⁴² وما كان لي عليكم من سلطان إلا ان دعوتكم فاستجبتم لي فلا تلوموني و لوموا انفسكم ما أنا بمصرخكم وما انتم بمصرخي “Şeytan şöyle diyecek:.. Benim sizin üzerinizde bir hâkimiyetim yoktu, ancak sizi çağırır çağırılmaz davetime uyuverdiniz. Beni değil kendinizi kınayınız, ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz benikurtarabilirsiniz...” (İbrahim, 14/22)

olumlu cevap veren kullarından ayrıca; yol ayırımında kafaları karışık olanları şeytanî çağrıya uyma tehlikesiyle başbaşa bırakmalarını da istediği şu ayetle bildirilmektedir: *فلولا كان من القرون من قبلكم اولو بقية ينهون عن الفساد فى الأرض إلا قليلا ممن أنجينا منهم* “*Keşke sizden önceki asırlarda yaşayan nesillerden, yeryüzünde fesadı önlemeye çalışan ilim ve fazilet sahipleri bulunsaydı! Ancak onlardan kurtardığımız pek azı müstesna... (onlar bu görevlerini yaptılar)*”¹⁴³

Yukarıdaki âyetten, bir toplumda düzeltici, yapıcı barıştırmacı insanların bulunmamasının, o toplumun tamamen karıştırıcı ve bozguncuların elinde kalmasına, sonuçta da çöküp yok olmasına sebebiyet vereceği anlaşılmaktadır. Zira ifsat, aynı zamanda zulümdür. Zulme karşı tepkisiz kalmak ise, zulme onay verme anlamında olduğundan, mânen ona rıza göstermek ve ona ortak olmak demektir. Zira küfre rıza küfür olduğu gibi, zulme rıza dahi zulümdür. Bu ise Kur'ân'a göre, o topluma umumî bir belânın gelmesine kâfi bir nedendir.¹⁴⁴

Tarih boyunca barış, sosyal hayatın güzelliklerinin yaşanması açısından, hep ortak bir temel talep olarak insanlığın ana gündemini oluşturmuştur. Bu nedenle de barış, hemen hemen tüm toplumların din ve kültürüne yerleşmiştir. Bu durumyla barış, sosyal hayat dengesinin stabilitesidir. stabil denge; “Mevcut dengeyi bozan bir kuvvetin harekete geçmesi halinde, yapının plânı gereği, başka bir kuvvetin kendiliğinden ortaya çıkıp, harekete geçmesi sonucunda sistemin dengesinin yeniden sağlanması” olduğuna göre, sevgi, bu tanım içinde, bir güç odağı tarafından bozulmakta olan sosyal dengeyi yeniden kararlı hale getiren karşı bir güç konumundadır. Sevgi; hoşgörüyü, iyi niyeti, merhameti, şefkati, yardımseverliği ve fedakârlığı beraberinde getiren büyük bir güçtür. Bunlar ise, psikolojik, hatta biyolojik ve fiziksel yönden dengesi bozulmaya yüz tutmuş bir insanın iç âleminde olduğu gibi, kitlesel veya küresel boyutta direnci azalmış sosyal bünyenin dinamiklerini yeniden tamir ederek eski sağlıklı işlevine kavuşmasına vesile olan etkili birer faktördür.

Gary Charpman, Hz. İsâ'nın “*Başkalarına size davranılmasını istediğiniz şekilde davranın sadece sizi sevenleri sevmenizin ne kıymeti var? Kendilerini sevenleri günahkârlar da sever.*” şeklindeki sözlerini aktardıktan sonra bu ihtiyacı şöyle ifade eder: “*Sevgi öyle bir duygusal gereksinimdir ki onun yokluğu en büyük*

¹⁴³ Hûd, 11/116

¹⁴⁴ Bkz. Enfâl, 8/25

acımızdır. Sevgi ilini öğrenirsek, bu duygusal gereksinim karşılanacak ve olumlu duygular tekrar oluşabilecektir.¹⁴⁵ İşte İslâm'ın ana kaynaklarının da esas itibariyle oluşturmayı hedeflediği insan ve toplum toplum modeli de budur.¹⁴⁶

Bu itibarla, vahy-i İlâhî rehberliğinde doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, güzelliği çirkinlikten ayırt etmeye yeterli olan aklî melekesine rağmen, insanoğlu bazı his ve ihtiraslarına mağlup olarak taşıdığı insanlık unvanına tamamen zıt bir şekilde yaptığı kavgalar sonucunda büyük cinayetler işlemiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in beyanına göre, Hz. Âdem'in iki oğlu arasında vuku bulup, cinayetle sonuçlanan kavga, Allah'a yakın olmaya vesile olan bir ibadetin Allah tarafından takvalı olan bir kardeşten kabul edilip, bundan yoksun diğer kardeşten kabul edilmemesi sonucundaki bir kıskançlık duygusundan kaynaklanmıştır. Daha sonra elini kardeşkanına bulayan diğer kardeş, ziyan etmiş olarak yaptığına pişmanlık duymuştur.¹⁴⁷ Yüce Allah mütekip âyette bu durmu neden göstererek şu hükmü beyan buyuruyor: *من أجل ذلك كتبنا على بني إسرائيل أنه من قتل نفسا بغير نفس أو فساد في الأرض فكأنما قتل الناس جميعا* "Bu yüzdendir ki, İsrail oğullarına şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın haksız yere (sırf hasede dayalı olarak) bir cana kıyarsa, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa da, bütün insanlığı kurtarmış gibi olur..."¹⁴⁸

Görüldüğü gibi âyette, *أو فساد في الأرض* ifadesiyle yeryüzünde bozgunzuluk çıkarmak, bütün insanları öldürmek hükmünde olan haksız yere insan öldürme cinayetiyle eşleştirilmiştir.

İnsanlık tarihinde meydana gelen tüm savaşların temel nedeni araştırıldığında, hepsinin sevgi yokluğuyla beraber, ihtiras ve kötü kıskançlıklardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ancak, hiçbir savaş veya kavga yoktur ki taraflara pişmanlık vermiş olmasın. Çünkü kazanan taraf da olsa savaştan, zarar görmeyen bir taraf yoktur.¹⁴⁹ Böylece başlangıçta insanlar arasında cinayetle sonuçlanan

¹⁴⁵ Gary Charman, *Beş Sevgi Dili*, Çev Betül Çelik, Sistem Yay. İst. 2004, s.171

¹⁴⁶ *إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات سيجعل لهم الرحمن ودا* "İman edip de iyi davranışta bulunanlara gelince, Rahman (çok merhametli olan Allah) onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır." (Meryem, 19/96); "Sizden biriniz, kendisi için sevdiği bir şeyi, başkası için de sevmedikçe, imanı kâmil olamaz. (en-Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, I/278)

¹⁴⁷ Maide, 5/ 27-31

¹⁴⁸ Maide, 5/32

¹⁴⁹ Bkz. 158. dipnot.

kavgaların temelinde hangi neden var idiye, bu noktadan itibaren meydana gelen yap savaş ve kavgalarda da aynı şeyin temel neden oluşturduğu,. yine başlangıçta kavgaların sonuçları, haksız taraf üzerinde nasıl bir etki bırakmışsa, sonrakiler üzerinde de aynı etkiyi bıraktığı, tarihin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Çünkü insan yine aynı insandır.

İşte tarihte yapılmış bütün savaş ve kavgaların ardından başlatılan barış girişimleri, hep savaş ve kavgalardan büyük küçük birçok zarar görmekten dolayı duyulan pişmanlıkların ifadesidir.

İdeal evrensel bir barışın gerçekleşmesi için, insanlık dünyasının da, geçmişte ve günümüzde yapmış olduğu savaş gibi kitlesel cinayetlerinden dolayı, tam bir pişmanlık duyup, kesin bir tevbe etmek ve bu cinayetine kefaret olacak şekilde insanlığa yönelik önemli bir hasene yapmak durumundadır. Çünkü Kur'ân'ın beyanına göre, seyyiâtı, ancak hasenât gidermektedir.¹⁵⁰

Sürekli barış fikri, insanlığın 20. yüzyılın ilk 50 yılı içinde savaşlardan çekmiş olduğu acıların bir sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. Sürekli barış fikri, Hindular tarafından her gün tekrarlanarak tüm kâinat ve sürekli barış için yapılan dua/ibadet olan vedalar kadar eskidir. Geçmişte sürekli barış, şairlerin bir rüyası, peygamberlerin bir dileği veya filozofların bir problemiydi.¹⁵¹

Barış, tarih süreci içerisinde olduğu gibi, günümüzde de sürekli olarak önemini korumuş bir olgu olarak, insanoğlunun varlığıyla beraber her zaman önemini korumuştur. Böylece barış, hemen hemen bütün ulusların folkloruna geçmiş, hatta bazılarının bir takım sanat dallarına konu olmuştur. Mesela Yunanlılar; barışı, elinde çocuk taşıyan zenginlik tanrıçası Eirene'yi ayakta gösteren bir heykelle betimlemişlerdir. Kephisodotos'un heykeller grubunun konusu da budur. Romalılar da Roma'da barış anısına bir sunak ve bir tapınak adanmışlardır. Barış ayrıca, madenî paraların arkasında elinde genellikle bir zeytin veya palmiye dalı tutan bir kadınla simgeleştirildiği gibi, Batının birçok ünlü ressamı da barışı eserlerinde kullanmışlardır. Barış bizim de edebiyatımızda, özellikle şiir türünde etkileyici ürünler vermiştir. Halk şairi Kâtibi'nin, Kasr-ı şirin antlaşmasının imzalanması (1639) münasebetiyle yazmış olduğu destanı, Divan edebiyatında da Sabit'in

¹⁵⁰ إن الحسنات يذهبن السيئات "Muhakkak ki iyilikler, kötülükleri giderir." (Hûd, 14/114)

¹⁵¹ Atreya B.L., *Moral And Spiritual Foundations of Peace*, International Standart Publications, Banaras 5, India, 1952, s. 1-2

“Karlofça Antlaşması” (699) dolayısıyla yazıp, Amcazade Hüseyin Paşa’ya sunduğu “Sulhiye”si (Şerbet-i sulh helal oldu/ Mey-i cenk haram) bu örneklerdendir. Tevfik Fikret’in “Tarih-i kadim”inde insanlık tarihi, savaş karşıtı bir görüşle yargılanır. Barış bir tema olarak en geniş bir biçimde, II. Dünya Savaşı sırasında işlenmiştir. Orhan Veli Kanık; “Tereyağı ve Karanfil”inde, Osman Rıfat; “Polonyalı Çocuklar” ile “Şehitlik”inde, Cahit Sıtkı Tarancı; “Sulh Bir Hatıra oldu” adlı eserinde savaşın türlü görünümünü canlandırırken, barışın insan soyu ve uygarlık için taşıdığı önemi vurguladılar.¹⁵²

4. Kâinat Genelindeki Barış Sistemi ve İnsan

Yüce Allah’ın, başta insan olmak üzere tüm canlı varlıklarla beraber, cansız varlıkları da yaratılış itibarıyla barışçıl bir yapıda halk etmiş olduğunu Kur’ân’ın bildirmesiyle herkes günlük hayatında sürekli müşahede ettiği gibi, احسن كل شئ خلقه “Biz, insanı en güzel biçimde yarattık”¹⁵³ âyetleri de insanın dikkatini bu yöne çekmektedir. Zira bu âyetler ile emsali, insanın ruhsal, duygusal ve bedensel güzelliğinin yanında diğer canlı cansız varlıkların İlâhî rahmet gereği insana tebessüm edencesine iç ferahlatıcı, güzel ve sempatik biçimde yaratılmış olduklarını ifade etmektedir. Bununla beraber; her şeyin, İlâhî vahdaniyete delalet etme noktasında da birbiriyle yardımlaşma, dayanışma ve sevgiyle kucaklaşma halini arz eden barışçıl bir yapı ve konum güzelliğine sahip kılındığını yine Kur’ân’ın talimiyle hayatın gidişatından anlamaktayız.

Merhum Seyyid Kutup, kâinattaki tüm varlıkların birbirleriyle olan çok yönlü birlikteliklerini şöyle dile getirmektedir. “Tek zerreden mürekkep varlıktan hayatın en yüksek tabakalarına kadar kâinatın bütün cüzlerinde birlik; hareketsiz varlıklardan, büyüyen bitkilere kadar kâinatın bütün birimlerinde birlik; felekler ve yıldızların hareketlerinden, fikir ve ruhların hareketlerine kadar, yapma ve çalışma arzularının bütünü arasında birlik; feleklerin belirli kanuna boyun eğmesinden, ruhların bilgiyi kavramasına kadar bütün bunlarda birlik; cismin zarurî olan şeylere ihtiyacından ruhun şevk ve heyecana olan ihtiyacına kadar bütün bunlar arasında

¹⁵² Büyük Larousse, Barış maddesi

¹⁵³ Secde, 32/7

¹⁵⁴ Tin, 95/4

birlik... Sonra, Kâinattaki bütün canlılar, cinsler, nesiller arasında birlik; Kâinatın başlangıcı ile sonu, arz ile semâsı, ahiret ile dünyası arasında birlik... ”¹⁵⁵

Kur’ân-ı Kerim; Koca kâinattan bahsettiği gibi, sinekten,¹⁵⁶ sivrisinekten,¹⁵⁷ örümcekten,¹⁵⁸ karıncadan¹⁵⁹ ve balarısından¹⁶⁰ bahsetmekle, bir taraftan onlardaki İlâhî kudret mucizesini dikkate vermekte, öbür taraftan da, insan ile en küçük varlıklar arasında bile bazı ortak noktaların bulunduğunu açığa çıkarmaktadır. Bu asgarî müştereklerin en büyüğü ve en birincisi olan Hâlık’ın birliği ilkesini ifade eden ve tüm varlıkların yaratılış maksadı olan “tevhid” bilinci gibi son derece önemli bir ortak paydada birleştirerek barıştırmakta ve birbirine dost etmektedir.¹⁶¹

Yunus Emre; kâinatın her tarafını kuşatıcı büyüklükteki bu barış düzenine ve bir parmağın karışması bile karışacak derecede hassas olan bu sistemdeki inceliğe şöyle temas etmektedir: *“Yerden göğe küp dizseler,/ Birbirine bend etseler,/ Sonra birini alsalar,/ Seyr eyle sen gümbürtüyü.”¹⁶²*

Bu açıklamalardan, Kâinat genelinde görülen veya sezilen bu güzelliklerin, sayılan bu birlik çeşitlerinin vücuda getirdiği Kâinatı kuşatacak büyüklükteki bir barış halininin muazzam bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan, Kur’ân'a göre kâinatın küçük bir örneği olması hasebiyle İlâhî rahmet gereği, birlik, ahenk ve insicam içinde olan milyarlarca âlemlerden müteşekkil bir varlık mucizesidir.¹⁶³

¹⁵⁵ Seyyid Kutup, *Cihan Sulhu ve İslâm*, Terc. Bekir Sadak, Çağaloğlu Yay. İst.Ts.,s. 14

¹⁵⁶ *“Ey insanlar! Size bir mîsal verildi; şimdi onu dinleyin.: Allah’ı bırakıp da yalvardıklarınız(taptıklarınız)bunun için bir araya gelseler bile, bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri alamazlar.”* (Hac, 22/73)

¹⁵⁷ *Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı mîsal getirmekten çekinmez.* (Bakara, 2/26)

¹⁵⁸ *“Allah’tan başka dost edinenlerin durumu, örümceğin durumu gibidir.Örümcek bir yuva edinir , halbuki yuvaların en çürüğü, şüphesiz örümcek yuvasıdır.”* (Ankebût, 29/41)

¹⁵⁹ *Nihâyet karınca vadisine geldikleri zaman, bir karınca: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!” dedi.* (Neml, 27/18)

¹⁶⁰ *Rabbin, dağlardan evler edin! diye balarısına vahyetti.* (Nahl, 16/68)

¹⁶¹ Şengül İdris, *Kur’ân’ın Kıssaları Üzerine*, İzmir 1994, s. 8

¹⁶² Yunus Emre , *Divânı*,Haz.Hayri Sıçuk, Üçdal Neş.İst. 1972, s.315

¹⁶³ *İnsanlara ufuklarında ve kendi nefislerinde, âyetlerimizi göstereceğiz ki, onun (Kur’ân’ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun.* (Fussilet, 27/53) Âyetteki ufuklardan kelimesinden insanı çevreleyen dış âlemi, “kendi nefislerinden” ifadesinden de insanın kendi biyolojik ve ruhî yapısını anlamak mümkündür. Buna göre âyetin manâsı, “Biz insana gerek kendisini çevreleyen dış âlemde, gerekse bizzat kendi maddî ve ruhî yapısında bulunan ve bizim varlığımızı ve gücümüzün mükemmelliğini ispatlayan delilleri göstereceğiz.” Demek olur ki, geçekten mutasavvıfların “büyük âlem” ve “küçük âlem” dedikleri bu iki âlemlerle ilgili olarak ilmin tespit ettiği akıllara durgunluk veren bilgiler, Allah’ın varlığına ve gücünün sonsuzluğuna dair önemli deliller ortaya koymaktadır. (K.Kerim ve Açıklamalı Meâli, D.İ.B.Yay. Ank. 1993, s.481)

Şu büyük kâinat kitabının bir tercümesi olan Kur'ân-ı Kerim, bir taraftan insanları bakış açılarını değiştirmelerini istemekte, öbür taraftan, gerek yeryüzündeki rahmet eserlerinde tezahür eden güzelliklere¹⁶⁴ ve gerekse, semadaki hassas düzen ile buna eş değer durumdaki canlı varlıkların yapısındaki içsel düzenden ortaya çıkan güzelliklere dikkatle bakmaya davet etmektedir. Yine her şeyin birbiriyle yardımlaşma, kucaklaşma ve dayanışma içinde bulunmasından doğan güzelliklere افلا ينظرون “*efelâ yenzürûn!*”¹⁶⁵, افلا تبصرون “*efelâ tübsirûn!*”¹⁶⁶ gibi tabirlerle dikkatlerini çekmektedir. Bu bakış şeklini ihmal eden insanları ise, şu şekilde yeniden intibaha getirmektedir افلم ينظروا الى السماء فوقهم كيف بنيناها وزيناها ومالها من فروع *Onlar, üstlerindeki semaya bakmazlar mı ki biz onu nasıl inşa etmiş ve nasıl donatmışız?! Onda hiçbir çatlak yoktur.*”¹⁶⁷, “*Rahman olan Allah'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?*”¹⁶⁸

Buna göre Kur'ân, insanın ihtiyaçlarının çokluğu nedeniyle sosyal bir varlık olarak ekser varlık nevilerine muhtaç olarak yaratılmıştır. Bu açıdan,¹⁶⁹ insanları, fitrî ilişkilerine paralel olarak canlı, cansız tüm varlıklarla ve top yekûn çevreyle dostluk bağları tesis ederek iyi ilişkiler kurmaya yönlendirmektedir. Bunu ise, basiret sahibi olmanın, sözüne sadık olmanın, ahde vefakâr olmanın ve gerçek anlamda akıllı bir insan olmanın gereği olarak kabul etmektedir.¹⁷⁰

Ancak, yeryüzünde insanın var edilmesinden beri yakın ve uzak çevresi dâhil olmak üzere, tüm sosyal çevresiyle olan tabii ilişkilerini zaman zaman kopma noktasına getiren varlık sadece insandır. Zaten diğer varlıklar, yapısal olarak buna müsait değildir. Zira yaratılıştan hayır ve şer olmak üzere birbirine zıt iki kabiliyetle donatılan varlıkların sadece insanlarla cinler olduğu Kur'ân-ı >Kerim'den öğrenilmektedir. Yer ve göklerde var olan her şeyin insanın emir ve hizmetine verildiğini¹⁷¹ bildiren Kur'ân-ı Kerim'in beyanından, insan dışındaki varlıkların yaratılışının temelinde insanın saadet ve menfaatine hizmet etme maksadının olduğu,

¹⁶⁴ Rûm, 30/50

¹⁶⁵ Gaşıye, 88/17

¹⁶⁶ Kasas, 28/72

¹⁶⁷ Kaf, 50/6

¹⁶⁸ Müllk, 67/3

¹⁶⁹ Bkz. İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, Dârü'l-Kalem, Beyrut, 1981, s.41

¹⁷⁰ bkz. Bakara, 2/27

¹⁷¹ “*O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, katından (bir lütuf olmak üzere) size boyun eğdirmiştir.*” (Câsiye 45/13) ayrıca bkz. İbrahim, 14/32,33; Nahl, 16/12, 14; Lokman 31, /20, 29

bu nedenle de diğ er varlıklara ş er kabiliyetinin verilmeyiş inin hikmetini daha iyi anlamaktayız. Ş ayet bu varlıklar da insan gibi zıt yönlü yetenek ve duygularla donatılmış olsaydı, insanın, tabiatın hiçbir parçasından yararlanması ve ona hâkim olması mümkün olamayacağı gibi, kendisini bu varlıkların ş er ve tasallutundan koruması ve kurtarması da mümkün olmayacağı gibi, onlarla hiçbir zaman barış ık olması da mümkün olmayacaktı. Oysa kâinattaki hiçbir varlığ ın, insana karşı hizmet mükellefiyetini yerine getirmede¹⁷² hiçbir şekilde kusur etmediğini her kes hayatiyle Kur'ân'ın beyan ettiği bu hakikate her zaman tanıklık etmektedir.

O halde, gerek insanlar arasındaki fitrî barış ç ıl ilişkilerinde, gerekse ekolojik denge ve çevresel sistemde meydana gelen tahribat ve kirlenmede insandan başka hiç bir varlığ ın parmağı bulunmamaktadır.¹⁷³ Yani insanla tabiat arasında devam etmekte olan barış halinde bazen meydana gelen kırılma noktaları, hep insan olumsuz davranış larının sonucudur.¹⁷⁴

Bu itibarla, insan kâinatta cari olan muazzam disiplin ve düzene yapmış olduğu lüzumsuz müdahaleler veya bunlara aykırı davranış larıyla, eş yanın tabiatında var olan barış halini lokal veya global anlamda az veya çok ihlâl etmekle, bu hassas barış sisteminde bir gedik açmakta, bu ise, insanın baş ına büyük gailelerin aç ılmasına neden olmaktadır. Çünkü bu ihlâller sonucunda meydana gelen olumsuzluklar, derecelerine göre küçük, büyük zulümler olarak yine insanın kendisine dönmektedir.

Kur'ân, Yüce Allah'ın kâinattaki cari kanununun gereğı olarak tarih boyunca, insanın yapmış olduğu zulümlerin ya tamamen veya kısmen altında kald ığını haber vermektedir.¹⁷⁵ Bunu Cenab-ı Hak şöyle ifade buyurmaktadır: “Sana ulaş an bir iyilik Allah'tandır, sana ulaş an bir kötülük ise, kendindedir.”¹⁷⁶, “Muhakkak ki sizden önceki asırlarda yaş ayan kavimleri, yapmış oldukları zulüm sebebiyle helâk ettik.”¹⁷⁷ Bu bağ lamda Mehmet Aydın'ın belirttiğı gibi, ateist düş üncede iddia edildiğı şekilde “dünyada gereğ inden fazla kötülük vardır.” şeklindeki asılsız yargı yerine, “insan gereğ inden fazla dünyada kötülük yığ maktadır.” Ş ekinde, kötülüğ ün

¹⁷² Âl-i İmran, 3/83; Fussilet, 41/11

¹⁷³ “İnsanların bizzat kendi iş ledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu.” (Rûm, 30/41)

¹⁷⁴ bkz. Çalışmamızın “İnsan hakkı olarak çevre hakkı” bölümü

¹⁷⁵ “Bunun için yaptıkları kötülüklerin vebali, onları yakaladı, Bunlardan da zulmedenlerin iş ledikleri kötülükler, baş larına gelecektir.” (Zümer, 39/51), “Gerçek ş udur ki zalimler iflah olmaz!” (En'am, 6/21, 131; Yusuf, 12/23; Kasas, 28/37)

¹⁷⁶ Nisa, 4/77

¹⁷⁷ Yunus, 10/13

yaygınlaşmasını Tanrı yerine insanlara atfetmek doğru bir yargılama olur.¹⁷⁸ İnsanla doğrudan ilgili olan kötülük, bildiğimiz insan yapısı söz konusu olduğu sürece, tamamen ortadan kalkmayacaktır. Ancak bunda büyük azalma gerçekleştirilebilir.¹⁷⁹

İşte Kur'ân dünya hayatında insanı bu noktada karşılaşmış olduğu olumsuzluklara çare bulma noktasında öz eleştiriye davet etmektedir.¹⁸⁰

Bazen, insanın gerek insanlık ailesine, gerekse tabii çevresine karşı işlemiş olduğu cinayetler, insanla beraber, tüm canlılar neslinin imhasını netice verecek tehlikeli boyutların sinyalini vermiştir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de; insanın "Yer Yüzünün Halifeliği"¹⁸¹ unvanına ters düşen, yaratılış maksadıyla çelişen ve insanın mutluluğunu olumsuz yönde etkileyen her türlü olumsuz davranışlarını فساد فى الأرض "Fesâdün fi'l-Ard" (Yeryüzünde bozgunculuk çıkarma)¹⁸² olarak değerlendirmekte, bazen de bu bozgunculüğün boyutuna فساد كبير "Fesâdü'n-Kebir" (Büyük bir bozgunculuk)¹⁸³ şeklinde veciz bir şekilde işaret etmekte, bazen de ظهر الفساد فى البر والبحر بما كسبت ايدي الناس "Karada ve denizde insan elinin kesbiyle fesat yaygınlaştı.." ¹⁸⁴ şeklinde vurgu yapmaktadır.

Her şey, önemi ve ağırlığı oranında Kur'ân-ı Kerim'de yer alır. Bu nedenle bazı durumlara kapalı bir işaretle temas edilerek iktifa edildiğini görürüz. Ancak, Kur'ân-ı Kerim, bir hususa münasebet düştükçe mükerrer bir şekilde temas ediyorsa, bu durum, Yüce Allah tarafından çok önemseniyor demektir. İşte, bozulan barış düzeninin yeniden tesis edilerek canlandırılması ve kalıcı hale getirilmesinin yoğun bir şekilde Kur'ân-ı Kerim'de tavsiye edilmesi, buna karşın, barışı olumsuz yönde etkileyen tüm davranışlardan aynı yoğunlukta kaçınılmasının istenmesi,¹⁸⁵ Yüce Allah'ın rametinin gereği olarak kullarının huzur ve saadetine büyük önem verdiğini göstermektedir.¹⁸⁶

¹⁷⁸ Allah'ın (c.c) hiçbir şekilde insanlara haksızlık yapmadığı, ancak insanların kendi kendilerine zulmettikleri K.Kerim'de tekrarlar belirtilmektedir. Bkz. Nisa, 4/40; Yunus,10/44; Tevbe, 9/70; Ankebût, 39/40; Rûm, 30/9; Bakar, 2/57; A'raf, 7/160, 177; Nahl, 16/33, 118

¹⁷⁹ Aydın Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İ.F.V. Yay.,s.216, İzmir,2001

¹⁸⁰ "Kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kötülükten sakınanı daha iyi bilir." (Necm, 53/32)

¹⁸¹ Bkz. Bakara,2/30; Sâd, 38/26

¹⁸² Bkz. Mâide, 5/32, 33, 64; Hûd, 11/116; Kasas, 28/77; Gâfir, 40/26

¹⁸³ Enfal, 8/73

¹⁸⁴ Rûm, 30/41

¹⁸⁵ "Düzeltilmesinden snra yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın!" (A'raf, 7/85) K.Kerim'de "fsd" mad. fiil olarak 17, isim olarak ise, 32 yerde bulunmaktadır.

¹⁸⁶ "Allah'ın üzerinizdeki lütuf ve merhameti olmasaydı, zarara uğramış olanlardan olurduunuz." (Bakar, 2/64) ayrıca bkz. Bakara, 2/105, 243, 251, Âl-i İmran, 3/73, 74, 152, Nisa, 4/83, 113, Nûr, 24/10, 11

a. Allah-İnsan İlişkisinde Barış

Her bir sanatkârla onun eseri arasında tabii olarak bazı yakın ilişkilerin bulunması zorunludur. Bunun gibi, Kâinatın Sanatkârıyla sonsuz kudretinin eseri olan kâinat ve bu kâinatın kendisi için yaratıldığı insan arasında da birçok yönden bir takım bağlantı ve ilişkilerin bulunması da Kur'ân-ı Kerim'e göre bir gerekliliktir. Kur'ân'ın, *لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم* “*Muhakkak ki biz, insanı en güzel bir şekilde yarattık.*”¹⁸⁷ âyetiyle bildirimine göre insan için belirlenen *أحسن تقويم* “ahsen-i takvim hedefini yakalamak ise, ancak bu ilişkileri sürdürmek ve güçlü tutmakla mümkün olabilmektedir. el-Mevdûdî'nin dediği gibi hangi insan grubu olursa olsun, hangi çalışma yolu ve istikameti olursa olsun, hepsinin gayesi emniyet, saadet ve huzurdur.¹⁸⁸ İnsan ise tabiatı gereği başta Rabbi olmak üzere tüm kâinatla ilişkilerini güzelleştirmez ve güçlendirmezse, huzur ve güveni de bulması mümkün değildir.

İziusu, genel anlamda Kur'ân'ın temas ettiği, bu ilişkilerin özet olarak dört şekilde cereyan ettiğini ifade etmektedir:

1. Ontolojik Münasebet: En yüksek kemâl sahibi Allah ile varlığını Allah'a borçlu, varlık dünyasının temsilcisi insan arasındaki ontolojik münasebet, daha teknik terimle insanla Allah arasındaki Halikiyet- mahlukiyet (Yaratan- yaratılan) münasebeti.

2. Haberleşme Münasebeti: Burada Allah ve insan birbirleriyle yakın karşılıklı münasebete getirilmiştir. Tabiî bu yüksek muhaberede inisiyatif, Allah'tadır; O konuşur. Bu haberleşme sözlü ve sözsüz olmak üzere iki kısma ayrılır. Sözlü haberleşme yukarıdan aşağıya doğru dar ve teknik anlamıyla vahiydir. Aşağıdan yukarıya doğru olursa da duadır.

3. Rab-kul Münasebeti: Bu münasebet, Allah tarafından kendisinin, Rab olması dolayısıyla izzet, celâl, kudret, vs. sahibi olmasını gerektirir. İnsan tarafından da onun kul olması dolayısıyla mütevazı, itaatkâr ve kuldan istenen diğer özelliklere sahip olmasını gerektirir. İnsanı bu özelliği, cahiliye devrinin insan telakkisine aykırıdır. Çünkü onlara göre insan, kibirli, gururlu, kendi başına buyruk bir özelliğe sahip olmalıdır. Bu münasebet kapsamında insanın vazifesi; rahmetinin güzel meyveleriyle kendisini sevdirmek istemesine karşılık, sevgisini O'na hasredip,

¹⁸⁷ Tin, 96/4

¹⁸⁸ bkz. el-Mevdûdî, *İslâm Medeniyeti*, Ter. Mehmed Aydın, Hilâl Yay. s. 43, Ank, ts.

ibadetini kendisine tahsis etmek,¹⁸⁹ varlıkların göz kamaştırıcı güzellik aynasında eşsiz cemalini göstererek dikkatleri kendisine çekmek istemesine karşılık, namazında tekbir ve tesbihlerle secdeye vararak takdirini, hayret ve muhabbetini ifade etmektedir. Öbür taraftan, mutlak cömertliğinin gereği olarak son derece kendisine muhtaç olan kullarına ikramda bulunmak ve insanların yararlanmalarını sağlamak maksadıyla sonsuz servetini ve tükenmez hazinesini, insanlara göstermesine karşılık, fakr ve ihtiyacını bildirerek, dua ve taleplerini O'na bildirmek ve O'nun dergâhına iletmek suretiyle, yüce katındaki önem ve değeri kazanmaktadır.¹⁹⁰

4. Ahlâkî Münasebet: Allah'ın birbirinden çok farklı iki cephesine dayanmaktadır. Allah bir yandan iyilik, merhamet, şefkat, af ve ihsan sahibi; diğer taraftan gazap, şiddet, adalet sahibidir. Aynı şekilde insanda da böyle zıt sıfatlar vardır. İnsan bir yandan şükür ve takva sahibidir. Şükür ve takva imanın bir kategorisini teşkil eder, küfür kategorisine giren nankörlük ve imansızlık ile de şiddetli bir zıtlık meydana getirir.¹⁹¹ Bu münasebet içinde insana düşen vazife; Yüce Allah'ın mucize sanatlarıyla kendisini tanıtmak istemesine karşılık, iman ve marifet mukabele etmek,¹⁹² maddî-manevî nimetlerini insanın imdadına koşturmasına karşılık, hal ve hareketleri, söz ve davranışlarıyla ibadetin temeli olan hamd, şükür ve senada bulunmaktır.¹⁹³

Ancak, insan dışındaki tüm varlıkların Rableriyle olan alakası kendi iradelerine bağlı olmadığı halde, insanla Rabbi arasındaki ilişki, insan açısından da iradîdir. Kur'ân bize, varlıklarla Rableri arasındaki bu ilişkilerin tümünü العبادة “ibadet” kavramıyla, bildirmekte, bu anlamda vazifesinin yerine getiriliş şeklini ise; تسبیح “tesbih”, حمد “hamd”, شكر “Şükür” ve سجدة “secde” gibi yakın anlamlı kavramlarla ifade etmektedir. Kur'ân'ın, Rableriyle olan bu bağlantı ve ilişkilerinden dolayı canlı, cansız bütün varlıklar için عبد “abd” tabirinin kullanıldığını görmekteyiz. عبد “Abd” kavramı, Kur'ânî anlamda varlıkları Rab'lerine nispet etmesi münasebetiyle başta insan olmak üzere tüm varlıklar için çoğul anlamda, عبادالله “ibâdu'llah”, عبادالرحمن “ibâdu'rrahman” gibi tabirler kullanılmaktadır. Hatta Kur'ân'da, Allah'a yaklaşımcı özellikte oldukları anlayışıyla putlara tapan müşrikleri

¹⁸⁹ Fatıha, 1/3

¹⁹⁰ Furkan, 25/77

¹⁹¹ Toshihiko İzutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, çev. Süleyman Ateş, A.Ü. Basımevi, Ank. 1975, s. 70

¹⁹² Nahl, 16/14

¹⁹³ Al-i İmran, 3/16

kınama babında, “onlar da sizin gibi kullardır” anlamında عباد أمثالكم “*ibadün emsâliküm*”¹⁹⁴ buyurulmaktadır.

Bu anlam itibariyle Kur’ân; yerde, gökte var olan her şeyin sürekli bir şekilde, lisân-ı hal ve lisân-ı kal (hâl ve söz dili) ile Allah’a hamd, tesbih ve secde ederek ibadet ettiklerini icmâlen belirttiği gibi,¹⁹⁵ bazen de örnek olarak bitkilerle ağaçların veya yıldızlarla ağaçların da secde ettiklerine de dikkat çekerek detaylara indiği de görülmektedir.¹⁹⁶

İnsanın Allah karşısındaki durumunu belirleyen عبد “abd” (kul) kelimesi, العبادة “ibadet” kelimesiyle aynı kökten gelmekte olup, anlam itibariyle birbiriyle yakın bağlantı içindedir. Kozmolojik olarak bütün insanlar inanç farkı gözetilmeksizin Allah’ın kulu yani abdidir. Bu anlamda hiçbir kimsenin, Allah’ın cari kıldığı ölüm, yaşlanmak, yaşamak için yemek, içmek, çocuk sahibi olmak için evlenmek vs. gibi kanun ve kuralların dışına çıkabilme imkânına sahip bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Bir de Allah’a kulluk görevini yerine getirme anlamında عبد “abd” olma vardır. Zorunlu boyun eğiş, ibadet anlamını taşımaz. İbadet, Allah’ın sonsuz yüceliğine, kudret ve hâkimiyetine yüceliğine severek teslim olmaktır. Bu nedenle ibadette sevgi ve takdir unsurları son derece hâkimdir. İşte bu sevgi ve takdir duygularından kaynaklanan itaat, ibadet ve kulluktur.¹⁹⁷

Şüphesiz insanların en fazla problem yaşadığı konu, Rableriyle olan münasebetlerindeki düzenlenmenin belirlenmesi ve bu belirleyici düzenlenmelere uyumunu sürdürmesinde karşılaştığı zorluklardır. Halık ve mahlûk yani, Yaratan ve yaratılan olarak, taraflar arasındaki ilişkileri düzenleyici kuralları tesis etme yetkisi, Kur’ân’a göre, yarattığı varlıklarla ilgili her şeyi onlardan çok daha iyi bilen¹⁹⁸ Yarattıcı’ya aittir. İşte Kura’n-ı Kerim, Yaratan ve yaratılan arasındaki ilişkileri, الربوبية “Rubûbiyet” ve العبودية “ubûdiyet” ekseninde mütalaa etmekte ve insanların Rabbiyle olan münasebetlerinin bu temele dayandırıldığını şu âyetle bildirmektedir: يا ايها الناس اعبدوا ربكم الذى خلقكم “*Ey insanlar! Sizi yaratan Rabbinize ibadet ediniz*”¹⁹⁹

¹⁹⁴ A’raf, 7/194

¹⁹⁵ Hadid, 57/1; Saf, 61/1; Cümü’a, 62/1; Gafir, 64/1; Nahl, 16/49

¹⁹⁶ والنجم والشجر يسجدان Rahman, 55/6

¹⁹⁷ Yusuf el-Kardavî, *İbadet*, çev. Hüsamettin Cemal, İst. 1974, s. 42-45’den naklen Şimşek M.Sait, Kur’ân’ın Ana Konuları, s. 152

¹⁹⁸ “Her şeyi o yaratıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O’dur.”, En’am 6/101 “Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. O kalplerin içinde ne varsa onu da hakkıyla bilendir. (Fatur, 35/37)

¹⁹⁹ Bakara, 1/21

Bu âyet kısaca irdelendiğinde şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Ubudiyetin her nev'inin özünü, temelini ve anahtarını شكر "şükür" kavramının ifade ettiği teşekkür oluşturur.²⁰⁰ Bu açıdan bakıldığında, insanın neden Rabbi'ne ibadet edeceği, yani neden O'na teşekkür edeceği sorusunun cevapları yine aynı âyetin içinde olduğu görülmektedir. Zira âyet evvelâ, ربكم "Rabbiniz" ifadesiyle rubûbiyet ve ubûdiyet ilişkisini hatırlatarak "Sizi besleyip büyüten, sizi eğiten ve size sahiplik eden Odur." şeklinde cevabın ilk unsuru nazara verilmekte, daha sonra bu cevap bir derece daha açılarak şu hususa vurgu yapılmaktadır: الذى خلقكم "Çünkü sizi O yararmıştır, yarattığına göre size iyiliklerin en büyüğünü O yapmıştır. O halde teşekkür O'na mahsustur..." Bir sonraki âyette ise, cevapta daha geniş bir açılım görülmektedir. الذى جعل لكم الأرض فراشا والسماء بناء وأنزل من السماء ماء فأخرج به من الثمرات رزقا لكم "O Rabbiniz ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye çeşitli ürünler çıkardı."

Bu âyetten de anlaşıldığı gibi, ibadetin temel esprisi, Allah'ın insana olan sonsuz ikramlarının başında gelen hayatı ve bunun gereçlerini bahşetmesine karşılık kulun takdir anlayışıdır. Kura'n-ı Kerim, İnsanın yaratılış maksadının da bu olduğunu, وما خلقت الجن والإنس إلا ليعبدون "Ben insanlarla cinleri, sadece bana ibadet etsinler diye yarattım."²⁰¹ âyetiyle bildirmektedir.

İman, başta sevgi olmak üzere insanların Allah'la olan bütün ilişkilerinin, kendisi ve diğer varlıklarla olan barış halinin merkez noktasını oluşturmaktadır. Bu nedenle, Kura'n-ı Kerim'in büyük bir kısmını teşkil eden Mekkî âyetler iman konusuna endekslidir.²⁰² Yani bu âyetlerin tümü direkt olarak barış eksenlidir. Allah'la insanlar arasındaki münasebetin can damarını teşkil eden iman, beraberinde O'nun yüce maksadına uygun güzel davranışlar içerisinde bulunmakla insanın bu dostluğu fiilen hayata geçirdiğini de bütün âleme duyurmak üzere ilan etmesi de gerekli görülmüştür.²⁰³ Böylece Kur'ân-ı Kerim; Allah-insan ilişkilerinde, iman ve ibadet olmak üzere iki ana bölümden oluşan bir dostluk ve barış sözleşmesini öne çıkarmaktadır. Kura'n-ı Kerim'de imanla ilgili âyetler irdelendiğinde, övgü noktasında insanın, imandan hemen sonra güzel davranış sergilemekle

²⁰⁰ Bk. es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I/61

²⁰¹ Zariyat, 51/56

²⁰² Bk. Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Usûlü*, AÜ. Basımevi, Ank, 1997, s. 62

²⁰³ K.Kerim'de iman-davranış beraberliği sıkça tekrarlanan konulardan birisidir. Bu beraberlik, 60 âyette önemine binaen tekrarlanmıştır.

nitelendirildiği görülmektedir. İman bu sözleşmenin ana maddelerini oluşturuyorsa, kelime anlamı itibariyle “barışçı davranış anlamındaki “amel-i sâlih” ise, bu imanî sözleşmede yer alan maddelere uyum paketini oluşturmaktadır.

Kura'n-ı Kerim'den bu iki bölümü incelediğimizde, Yüce Allah'ın, iman etme noktasında insana ömrünün sonuna kadar mühlet tanıdığını, tanıdığı bu süre içinde küfrî tutumundan vazgeçmeden gözlerini hayata kapayan insanlar için hiçbir tolerans tanımayacağını, hiçbir pişmanlığı dikkate almayacağını ve bu konuda hiçbir şefaathçi kabul etmeyeceğini²⁰⁴ birçok değişik âyetlerle bildirdiği görülmektedir. Amel ve ibadet konusunda ise, rahmetinin (sevgi ve şefkatinin) her şeyi kuşattığını²⁰⁵ öne çıkararak kesin dönüş yapmak, Rabbine teslim olmak şartıyla, kendisiyle Rabbi arasındaki sözleşmeye aykırı her türlü hataların ve özden uzaklaşmaların af edilerek, hiç vuku bulmamışçasına yok kabul edileceğini, hatta bunların iyiliklere çevrileceğini²⁰⁶ müjdelemektedir. Yüce Allah, böylece kendisiyle kulları arasında bozulmaya yüz tutmuş olan barış sözleşmesine yeniden canlılık kazandırmak üzere ömrünün sonuna kadar insana imkân ve fırsat tanıdığını, şirk hariç insanın bütün hatalarını bağışlayabileceğini bildirmektedir.²⁰⁷

Bütün peygamberlerde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in de tebliğ ve davetine “Allah'a iman” meselesiyle başladığını, Medinelilerle 1. ve 2. Akabe buluşmasında yaptığı sözleşmelerin ilk maddesinin “Allah'a şirk koşmama”²⁰⁸ olduğunu görmekteyiz.

Kura'n-ı Kerim'de ana hatlarıyla belirtilen ve büyük çapta önemi üzerinde durulan, sünnet-i nebevîde de uygulamalı eğitim sistemiyle öğretilerek insanlara kazandırılan bu güzel davranışların, imandan sonra pratik hayata geçirilmesinde kişinin gösterdiği hassasiyet, onun Rabbiyle olan barışıklığının ve buna ilişkin sadakatindeki samimiyetinin derecesini göstergesi olarak öne çıkmaktadır. İnsanın Rabbiyle barışık olması, Kur'ân-ı Kerimce kendisi ve diğer varlıklarla barışık olmasının temeli, sosyal barışı yakalamanın ilk şartı olarak kabul edilmektedir.

²⁰⁴ “Gerçekten inkâr edip kâfir olarak ölenler var ya, onların hiç birinden (fidye olarak) dünya dolusu altın verecek olsalar dahi kabul edilmeyecektir.” (Âl-i İmran, 3/91)

²⁰⁵ “Rahmetim her şeyi kuşatmıştır.” (A'raf, 7/157)

²⁰⁶ “إِلاٰمِن تَابِ وَأَمِنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يَبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ *“Ancak tevbe edip iyi davranışta bulunanlar başkadır. Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.”* (Furkân, 25/70)

²⁰⁷ İsra,17/46, 114; Nisa, 4/48, 116; Muhammed, 47/34;

²⁰⁸ Mümtahine, 60/12. Bu durum Mekke'nin fethi günü İslâm'ı kabul ederek Hz. Peygamber'e biat eden kadınlar için de geçerli olmuştur. (Bkz.El-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, Matbaatü'l-İstikâme, Kahire, 1955.s.260)

Bu bağlamda, insanın, Rabbiyle olan ilişkilerindeki tutumuna göre sevap veya ikâbın önemini ifade eden bazı ayetlere bir göz atmada fayda vardır. من كفر فعليه كفره. إن الذين كفروا وماتوا وهم كفار أولئك عليهم لعنة الله والملائكة والناس أجمعين خالدين فيها لا يخفف عنهم العذاب ولا هم ينظرون. إن الذين كفروا لو أن لهم ما فى الأرض جميعا ومثله معهم لا اقتدوا به ما تقبل منهم ولهم عذاب أليم. والذين آمنوا وعملوا الصالحات و اخبثوا لله أولئك اصحاب الجنة هم فيها خالدون “*Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir.*”, “*Âyetlerimizi inkâr edip kâfir olarak ölenlere gelince; Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir. Onlar ebedî olarak o lânetin içinde kalırlar, onların azapları hafifletilmez ve merhamet nazarıyla onlara bakılmaz.*”²⁰⁹ “*Şüphe yok ki, kâfir olanlar, yeryüzündeki her şey ve bununla beraber onun bir misli onların olup da kıyamet azabından kurtulmak için verseler yine de onlardan kabul edilmeyecektir. Onlar için elem verici bir azap vardır.*”²¹⁰ “*İman edip sâlih amel işleyenler ve Rab’lerine karşı alçak gönüllü ve huşu anlayışı içinde olanlara gelince, onlar cennet ehli olup, orada ebedî kalıcıdırlar.*”²¹¹

b. İnsanın İç Âleminde Barış (İnsanın, Kendisiyle Barışı)

Kur’ân-ı Kerim, insanın aklî melekesiyle birlikte bütün duygularının, kendisinin üstünlüğüne ve yükselişine hizmet etmesi için onları bir eğitime tabi tutmaktadır. Bu eğitime ise, öncelikle iman konusundan başlamaktadır. Çünkü iman bir intisaptır, bir bağlanmadır. Bundan dolayı da iman Kur’ân Okulunun 1. derecede zorunlu dersidir. Bu nedenle de Muallim-i evvel olan Resul-i Ekrem, İlâhî talimat doğrultusunda Mekke döneminde 12 yıl boyunca ağırlıklı olarak insanlara hep iman dersini vermiştir.²¹²

Kur’ân-ı Kerim, insanla Rabbi arasındaki bağı sağlamca kurduktan sonra, iç içe daireler şeklinde sorumluluk alanlarını tayin etmiş ve bu dairelerin merkezine ise insanın kendi öz benliğini yerleştirmiştir. Bu nedenle insanın kendisini kontrol altına alarak kendisiyle barışık hale gelmesi, birinci öncelikli vazifesi ve sorumluluk noktası olarak tayin edilmiştir. عليكم انفسكم “*Evvelâ sizi, kendi nefsiniz ilgilendirir.*”²¹³ (öncelikle kendi nefsinizi tanımanız, onu ıslah ederek kendisiyle barışıp hidâyet

²⁰⁹ Bakara, 2/166,167

²¹⁰ Mâide, 5/36

²¹¹ Hûd, 11/23

²¹² Bk z. Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur’ân*, I/78-79

²¹³ Mâide, 5/105

yolunda birlikte yürümeniz lâzımdır.)²¹⁴ talimatıyla insanlara her şeyden önce şahsî sorumluluk bilinci telkin edilmiştir. Daha sonra, سنريهم آياتنا فى الآفاق وفى أنفسهم حتى يتبين لهم أنه الحق "İnsanlara ufuklarında ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki, onun (Kur'ân'ın) gerçek olduğu onlara iyice belli olsun."²¹⁵ âyetiyle insan, kevnî seyahatle beraber, kalbî seyahate de yönlendirilerek objektif ve subjektif âlemdeki vahdaniyet delillerini görmesi istenmekte, böylece ruh-beden bütünlüğünü, iç-dış beraberliğini, akıl-kalp arkadaşlığını ve inanç-davranış paralelliğini sağlamaya davet dilmektedir. Zira Kur'ân'a göre bu iç bütünlükle iç barışın sağlanması, insan için en büyük problemin çözümü demektir. Kurtubînin de belirttiği gibi, insanın kedisindeki İlâhî delillerin en parlağı olan ince sanat ve eşsiz hikmetin anlaşılması, bu problemi çözenin en sağlıklı yoludur.²¹⁶ İnsanın objektif âlemi algılayarak vahdaniyet delillerini görebilmesinin yolu dahi Kur'ân'a göre yine insanın kendi kendisine tefekkür ederek durum değerlendirmesi yapmasından yani iç âlemine dalmasından geçer. "(Onlar) kendi kendilerine, allah'ın gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak olarak yarattığını hiç düşünmediler mi?"

Kur'ân-ı Kerim, insanın sorumluluğu konusunda, subjektif yönüne verdiği büyük önemden dolayı, 300 yerde insan nefsinden bahsetmektedir. Bu itibarla Kur'ân, insanın kendisiyle barışı istikametinde yoğun yönlendirme ve tavsiyelerde bulunmakla beraber, aynı derecede konunun ihmalıyla ilgili olarak, bir takım özel tabirler kullanarak çeşitli uyarılarda da bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de genel anlamda bu tabirler şu şekilde yer almaktadır: "Nefse zulmetmek"²¹⁷, "Nefse zarar vermek"²¹⁸, "Nefse karşı aşrılık yapmak"²¹⁹ "Nefsi unutmak"²²⁰, "Nefsi

²¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Dârü'l-Mushaf, Kahire, ty. s. I/51

²¹⁵ Fussilet, 41/53

²¹⁶ el-Kurtubî, 15/375'ten naklen, es-Sâbûnî, a.g.e., V/407

²¹⁷ كمثل ریح أصابت حرث قوم "O aylarda kendinize zulm etmeyiniz." (Tevebe, 9/36); "Onların... durumu, kendilerine zulmetmiş kavimlerin ekinlerini vurup da mahveden kavurucu bir rüzgârın durumu gibidir." (Al-i İmran, 3/117); "Yahut da, kendilerine zulmettikleri zaman hemen tevbe-istiğfar ederler." (Al-i İmran, 3/135); "لو أنهم إذ ظلموا أنفسهم جاؤك فاستغفروا لله" "Onlar kendilerine zulmettikleri zaman, sana gelseler de Allah'tan bağışlanma dileseler..." (Nisa, 4/64,97) Ayrıca, bkz. A'raf, 7/160, 177; Tevbe, 9/70, Yunua, 10/44; Hûd, 11/101; İbrahim, 14/45; Nahl 16/33, 118; Ankebût 29/40, Rum, 39/9; Sebe', 34/19

²¹⁸ "الذين خسروا أنفسهم فهم لا يؤمنون" "kendilerini ziyana sokanlar varya, onlar inanmazlar." (En'ama, 6/12, 20), "Onlar cidden kendileri yazık ettiler ve uydurdıkları putlar da onlardan kaybolup gitti." (A'raf, 7/53, Hûd, 11/21); "Kimlerin tartuları hafif gelirse bunlar kendilerine yazık etmiş olurlar." (Mü'minûn, 23/103); "قل إن الخاسرين الذين خسروا أنفسهم وأهليهم يوم القيمة" "De ki gerçekten zarar edenler, kıyamet gününde hem kendilerini hem ailelerini ziyana sokanlardır." (Zümer, 39/15, Şûra, 42/45)

*öldürmek*²²¹, "*Nefse hıyanet etmek*"²²², "*Nefsi kandırmak*"²²³, "*Nefsi ayıplamak*"²²⁴, "*Nefsi temize çıkarmak*"²²⁵, "*Nefsi saptırmak*"²²⁶, "*Nefsin aleyhine yalan söylemek*"²²⁷, "*Nefse hile yapmak*"²²⁸. Belirlenen bu hususlarla ilgili olan ayetlerde verilmek istenen mesajlardan da anlaşıldığı gibi, konuya gerekli hassasiyet gösterilmeden insanın hakiki manada kendisiyle barışık hale geleceği, kolay gözükmemektedir.

Sokrates ve stoacılar da insanın *kendisini sorgulama* gerekimi, insanın ayrıcalığı ve temel ödevi olarak kabul edilmiş ve şöyle bir prensiple ifade edilmiştir: "Hiçbir zaman kendine şu soruyu sorup, kendini sorgulamaktan kaçınma: "*Benim yönetici us (to hegemonikon) diye adlandırılan ruhumun bu bölümüyle nasıl bir ilişkim var?*" Kendi kendisiyle, Tanrısıyla uyum içinde yaşayan insan, evrenle de uyum içindedir. Çünkü evrensel düzen de kişisel düzen de ortak bir temel ilkenin ayrı anlatım ve dışlaşmasından başka bir şey değildir.²²⁹ Hume, insanın kendi kendisiyle uyumunun, hür olmanın hal ve icaplarından birisi olduğunu söylemektedir.²³⁰ İslâm, daima insanı; nefsinin vesveselerinden, hırsından ve zaafından, kurtarıp, onu çevresindeki dış münasebetlerinden evvel, şahsî hürriyetine kavuşturmaya çalışır. İslâm nazarında nefislerinin kölesi olanlar, cemiyetin de kölesidir. Ancak kendi nefislerindeki şehvî duygulara karşı hürriyetlerini elde etmiş

²¹⁹ "De ki, ey kendi nefislerine karşı haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz.." (Zümer, 39/53)

²²⁰ "Siz insanlara iyiliği emreder, kendinizi unutuyor musunuz?" (Bakara, 2/44); "Allah'ı unutan, bu yüzde de Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın!" (Haşır, 59/19)

²²¹ "Ve kendinizi öldürmeyiniz, şüphesiz Allah, sizi esergeyicidir." (Nisa, 4/29) intihar İslâm'da kesin bir şekilde yasaklandığı gibi, fertleri ve toplumu maddî manevî ölüme götüren her vasıta da yasaklanmaktadır. Bu âyette haksız kazanç elde etmenin yasaklanması bağlamında böyle uyarının yapılmasıyla, haksız kazançların, fertleri ve toplumu ölüme götürdüğüne vurgu yapılmaktadır.

²²² "Kendine hıyanet edenleri savunma!" (Nisa, 4/107)

²²³ "Onlar sadece kendilerini kandırırlar." (Bakara, 2/9)

²²⁴ "Kendi kendinizi ayıplamayınız." (Hucurat, 49/11)

²²⁵ "Kendinizi temize çıkarmayın!" İnsanın kendi ayıplarını görmezlikten gelmesi, insanın kendisini kandırmasından başka bir şey değildir. Hadiste, إذا أراد الله بعدد خيرا فقهه فالدين وزهده في الله bir kimseye hayır murad ederse, onu dinde bilgili, dünyada zahid kılar ve ona kendi nefsinin aybını gösterir." Buyurulmuştur. (Aclûnî Keşfü'l-Hafa, I/81)

²²⁶ "Onlar sadece kendilerin saptırırlar da bunun farkında bile olmazlar." (Al-i İmran, 3/69; Nisa, 4/113)

²²⁷ "Bak ki, kendi aleyhlerine nasıl yalan söylediler." (En'am, 6/24)

²²⁸ "Onlar sadece kendilerine hile yaparlar ama bunun farkında bile varmazlar." (En'am, 6/123)

²²⁹ Marcus Aurelius, *Communings With Himself*, V/11'den naklen, Ernst Cassirer, İnsan Üstüne Bir Deneme, Çev. Necla Arat, Yapı Kredi Yay. s. 21

²³⁰ David Hume, *İnsan Zihni Üzrine Bir Araştırma*, Çev. Semlin Evrim, s.143

olanlar, cemiyetler içinde de hür olarak yaşarlar.²³¹ Öylyse insanın İslâm'da şahsî hürriyetin sınırı başkalarına eziyet etmemektir. Bu eziyet ister ferdin kendisine yapılmış olsun, ister bütün cemiyete yapılmış olsun, ister meydana gelen zararın tesiri hemen o şahısta açıkça görülsün, ister nesiller sonra anlaşılınsın netice değişmez.²³² Bu duruma göre gerek kendilerine, gerekse topluma karşı hürriyetlerini elde edememiş olanlar, ne kendileriyle ne de toplumla barışık olamazlar.

İnsanın kendini tanıması, psikolojinin temel konusudur. Adler'e göre psikoloji hepimizi daha iyi, daha olgun bir ruhsal gelişmeye ulaşabilecek şekilde yetiştirmeli, kendi kendimizle uzlaşmamızı ve içerisinde yaşadığımız toplumla uyumlu bir şekilde kaynaşmamızı mümkün kılmaktadır. Gündelik hayatta karşımıza çıkan sorunları olumlu bir yönde çözmemizi sağlamalı, topluma yararlı olan sağlıklı, verimli ve iyi insanlar olarak yetiştirmemize imkân vermelidir. Adlere'e göre bunun ilk şartı ise, kendimizi ve başkalarını tanımak için bir ilgi ve sürekli bir çaba harcamaktır.²³³ Joshua ise şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: "*Din, insana kendisine karşı olan çarpık tutumların iç kaynağına ve insanın kendi iç barışının düşmanı olan şeylerin üstesinden nasıl gelineceğini öğretir, başkasına karşı duyulan yanlış sevginin gerçek şeklini alan sadizmin maskesini düşürerek gerçek sevgi ile sahtesini bir birinden ayıran inceliği ortaya koyar.*"²³⁴

Bu noktada, *وجعلناكم شعوباً وقبائل لتعارفوا* "Birbirinizi tanımanız için sizi kavim ve kabilelere ayırdık."²³⁵ âyeti, sosyal psikolojinin öz ve esasını ifade etmektedir.

Yukarıdaki âyetin devamında, *لا يضرکم من ضل إذاهتد يتم* "Siz hidâyete erdikten sonra, sapmış olanlar, size zarar veremeyecektir." buyurulmakla da meselenin zor kısmını başaran kimseye moral takviyesi yapılmakta ve bundan sonraki sorumluluk alanlarıyla ilgili yükümlülüklerin daha kolay olduğu haber verilmektedir. Zira bundan sonra dışa karşı yani toplumun sulh ve selâmeti açısından bir müslümanın insanlara karşı yapacağı ödevin, onları, kavli-leyyin (yumuşak söz)le,²³⁶ hikmet ve güzel öğütlerle Allah yoluna davet etmekten,²³⁷ "emr bil maruf, nehy anil-

²³¹ S. Kutub, *Fizlâli'l-Kur'ân*, I/332

²³² Muhammed Kutub, *İslâm ve Materyalizme göre insan*, Terc. M. Akif Aydın-Kemal Sandıkçı, Şamil Yay. ts.s. 283

²³³ Alfler Adler, *İnsanın Tabiatını Tanıma*, Çev. Ayda Yörükân, s. 11

²³⁴ Joshua, *Peace of Mind*, Newyork, 1946, s. 78-79

²³⁵ Hucurat, 69/13

²³⁶ Bkz. Tahâ, 20/44

²³⁷ Nahl, 16/125

Münker”i²³⁸ yerine getirmekten ibaret olduğu Kur’ân tarafından bildirilmektedir. Bu görev ifa edildikten sonra sorumluluk ve yükümlülük yerine getirilmiş demektir. Zemahşerî, bu âyetle ilgili olarak, topluma karşı bu görevi yerine getirmeyenin, hidâyet üzere olamayacağını belirttikten sonra, *"O halde onlar için üzümlere kendini helâk etme!"*²³⁹ âyetini delil getirerek küfrî inadından vazgeçmeyenler ile fisk ve fücûr yolunda gitmede ısrar edenlere karşı üzülmeye gerek olmadığını ifade etmiştir.²⁴⁰ *"Peygambere düşen ancak açık bir tebliğdir."*²⁴¹ hükm-ü İlâhîsine göre insan, hiçbir zaman kendisinden başkasının hidâyet ve ıslahı konusunda tebliğin ötesinde bir sonuç almakla sorumlututulmamıştır. Oysa Kur’ân'a göre, kişi kendi ıslahı ve hidâyetinden mutlak surette yükümlü ve sorumludur.

Âyetin hükmüne göre, insanın kendisini ve ailesini²⁴² ihmal ederek toplumun ıslahına çalışması, birinci öncelikli sorumluluk alanından çıkış ve kendi kendisinden kaçıştır. Ziya Paşa, bu kaçışı şöyle dile getirmektedir: *"Kendisi nâ kabil-i ıslah iken, ıslah etmek ister rağmınca ahval-i âlemi."*

İmam Şafiî de aşağıdaki mısralarında konunun önemine şu şekilde vurgu yapmaktadır:

يأيتها المعلم غيره هلا لنفسك ذا التعليم
فا بدا بنفسك فانها عن غيرها فاذا انتهت عنه قانت حكيم
تصف الدواء لذى السقام والضنى كيما يصح به وانت سقيم

"Ey başkasını eğiten öğretmen! Bu eğitim önce kendine yönelik olsaydı ya!

Kendi nefsinden başlayarak onu azgınlığından sakındırmaya çalış!

Nefsin, ondan (azgınlığından) vazgeçtiği takdirde, işte o zaman gerçek bir hekimsin demektir."

Ha bire hastalara reçete yazıp durmaktasın.

Kendin hastayken, başkası onunla (reçetenle) nasıl iyileşebilir?"

²³⁸ Bkz. Âl-i İmrân, 3/104, 110, 114; Â'raf 7/157; Tevbe, 9/71, 117; Hac, 22/41; Lokman, 31/17

²³⁹ Fâtır, 35/8

²⁴⁰ Zemahşerî, a.g.e., s. I/51

²⁴¹ (Nûr, 24/54; Ankebût, 29/18)

²⁴² *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insan ve taşlar olan bir ateşten koruyunuz."* Tahrîm, 26/6. Zemahşerî, bu âyetle ilgili olarak şu hadis rivâyetine yer vermiştir: *"Allah; ailesine, "namazınızı kılınız, orucunuzu tutunuz, zekâtınızı veriniz, miskinlerinizi, yetimlerinizi ve komşularınızı gözetiniz!" diye tavsiyelerde bulunan bir adama rahmet eylesin."* (Zemahşerî, a.g.e., VI/130)

Derveze'nin *et-Tac*'dan aktardığı aşağıdaki hadis, insanın kendisi ve ailesinden sonra topluma karşı sorumluluğunun önemine dikkat çekmesi açısından başka bir izaha gerek bırakmamaktadır. Hz. Ebûbekir'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Siz ey insanlar! يا ايها الذين آمنوا عليكم أنفسكم لا يضركم من ضل إذا اهتد يتم *Ey iman edenler! Üzerinizdeki yükümlülük, kendi nefsinizdir. Siz doğru yola erişerseniz, sapanlar size zarar vermez.*"²⁴³ âyetini okuyorsunuz ama, ben Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu duydum. "İnsanlar bir zalimi gördüklerinde ellerinden tutup zulmüne engel olmazlarsa, Allah'ın o toplumun tümünü cezalandırmasından korkulur."²⁴⁴ İbn Kesîr'deki rivâyet ise şu şekildedir: "İnsanların toplumda bir kötülük görüp de onu ortan kaldırmaya çalışmaması durumunda, Allah'ın o toplumunun tümünü cezalandırmasından korkulur."²⁴⁵ Taberî'den nakledilen rivâyette, Hz. Ebûbekir'in yukarıdaki âyetle ilgili olarak şöyle dediği belirtilmektedir: "Allah'a and olsun ki Allah, Kitabında bundan daha şiddetli bir âyet indirmemiştir."²⁴⁶ el-Hâzin de bu âyetin te'vili bağlamında Hz. Ebûbekir'in yapmış olduğu bu rivâyeti desteklemekte ve tercih etmektedir.²⁴⁷

Kur'ân'da, Allah'ın, insan nefisine ve ona bir düzenleme getiren orijinal eğitim sistemine yemin edecek derecede önem verdiğini görmekteyiz: ونفس وما سويها فالهما فجورها وتقويها قد أفلح من زكيا وقد خاب من دسيها *İnsan nefisine ve o nefsi düzenleyene, Sonra da ona kötülüğü bildirip ondan sakınmayı ilham edene yemin olsun ki, nefisini günahlardan arındıran kurtuluşa ermiştir. Nefisini günahlaragömen de hüsrana uğramıştır.*"²⁴⁸

Görüldüğü gibi âyet, nefis eğitiminde başarı gösteren insanları kurtuluşla müjdelemekte, bu konuda ihmalkârlık edenleri ise, büyük hüsrana uğramakla kınamaktadır. Hz.Peygamber de "Asıl mücahit, kendi nefsiyle cihad edendir.", "Biz küçük cihaddan büyüğüne dönüyoruz", "Senin en büyük düşmanın, iki yanın arasında yer alan nefsendir!"²⁴⁹ hadisleriyle, insanın kendisiyle barışık olması yolunda duran en büyük engelin, insanı kötülöklere teşvik eden duyguları olduğuna dikkat çekmektedir. Bu duyguların başında da "tekebbür" gelmektedir. Bu ise,

²⁴³ Mâide, 5/105

²⁴⁴ Derveze İzzet, *et-Tefsîrû'l-Hadis*, Ekin Yay., İst. 1998,1/192, s. 192

²⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, I/108

²⁴⁶ Bkz. Derveze, a.g.e, s. 192, 1. Dip not

²⁴⁷ Hâzin, a.g.e., I/493

²⁴⁸ Şems, 91/7, 8, 9, 10, 11

²⁴⁹ Timizî, *Fedâilü'l-Cihâd*, 2; Müsned, 6/2–22; ayrıca bkz. Aclûnî İsmail, *Keşfü'l-Hafa*, 2/424

insanın, "kendini büyük görme", "insanlara tepeden bakma" ve "insanları küçük görme" hasatalığına kapılımsıdır. İzutsu, bu duygunun Kur'an anlayışında küfrün birçok niteliklerinden biri olduğunu, bu nedenle kâfirin en tipik vasfını temsil etmesi açısından Kur'ân'da birçok hallerde bu vasfa sık sık vurgu yapıldığını belirtmektedir.²⁵⁰ "أبى واستكبر وكان من الكافرين" *O, (Şeytan, Âdem'e saygı secdesi yapmaktan) yüz çevirdi, büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu.*²⁵¹ âyeti ile benzeri birçok âyetler, insanın kendini büyük görme tavrıyla küfür arasındaki yakın ilişkiyi açık olarak ortaya koymakla, insanın kendisiyle barışının yolundaki en büyük engeli göstermekle, İzutsu'yu haklı çıkarmaktadır. Bu kavramın zıt anlamı, "tevazu" dur. (alçak gönüllülüktür.) Kur'an ve sünnete göre, insanın önündeki en büyük hedef maddeten ve manen terakki olduğu gibi, önündeki en büyük tehlike ise bu iki yönden düşüştür. Hz. Peygamber, "tekebbür" ile "tevazu"un insanın yükselişi ve düşüşü açısından ters orantılı olduklarını şöyle beyan etmektedir. "Kim Allah için bir derece tevazu gösterirse, Allah onu bir derece yükseltir. Allah'a kulluk olarak tevazu gösteren hiçbir kimse yoktur ki, Allah da onun derecesini yükseltmesin."²⁵²

Kur'ân-ı Kerim'in konuya bakışının değerlendirilmesi açısından, ولا تصعر خدك "Yüzünü ekşitip buruşturarak insanlardan uzaklaşma, yeryüzünde gururla dolaşma! Allah, kendini beğenmiş övüngelemleri sevmez."²⁵³ âyetinin ele alınması, yeterli olmakla beraber, Kur'ân-ı Kerim'de, Allah'ın, مستكبرون veya متكبرون olarak tabir ettiği (büyüklenmek isteyenleri) ve (büyüklenenleri) sevmediğini,²⁵⁴ devenin iğne deliğinden girmesinin imkânsızlığı nisbetinde, onların cennet kapılarından giremeyeceklerini,²⁵⁵ barınakların en kötüsü olarak cehennemde kalacaklarını²⁵⁶ haber vermektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de, bu gibilerin geçmiş peygamberlere karşı takındıkları bu şekil tavırlarından dolayı başına gelen olayları haber veren, yine bunlarla dünya hayatında مستضعفون "müstad'afün" (önemsiz görülen kişiler) olarak tabir olunan kitle

²⁵⁰ Bkz. Toshihko İzutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yay. İst. 1997, 193

²⁵¹ Bakara, 2/34; Sâd, 38/74, ayrıca bkz. Zümer, 39/59

²⁵² Müslim, Birr, 69,45; Tirmizî, Birr, 82

²⁵³ Lokman, 31/18

²⁵⁴ انه لا يحب المستكبرين Nahl, 16/23

²⁵⁵ "Bizim âyetlerimizi yalanlayıp da kibirlenmek isteyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve onlar deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir." (A'raf, 7/40)

²⁵⁶ فليس مثوى المتكبرين "Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür." (Nahl, 16/29 ayrıca bkz. Zümer, 39/60, 72, Gâfir (Mü'min), 40/76)

arasında ahirette meydana gelecek olan tartışmayı,²⁵⁷ ayrıca A'raf ehliyle aralarında geçecek olan karşılıklı konuşmaları²⁵⁸ vb. canlandıran 50'den fazla âyet bulunmaktadır.

Kur'ân, mü'mine, kendisiyle barışı konusunda uyguladığı eğitim sürecinde katettiği mesafeler itibariyle; امارة "emmâre"²⁵⁹, لوامة levvâme²⁶⁰, ملهمة "mülheme"²⁶¹, مطمئنة "mutmainne"²⁶² ve راضية "râdiye"²⁶³ gibi, aşmalı olarak nefsin ulaştığı olduğu her bir mertebeye uygun bir isimlendirmede bulunarak, وفى ذلك فالتنافس المتنافسون "İşte yarışanlar, onda yarışınlar!"²⁶⁴ âyetinde olduğu gibi, insanları bu hedefi göstererek onu yakalamaya yönünde tahrik ve teşviklerde bulunmaktadır. Bu eğitimin özünde; ruhun bedene, kalbin nefse, aklın heva ve heveslere hâkim olmasını gerekli kılan bir oto kontrol sistemi vardır.

İnsanın içe yönelik görmüş olduğu bu eğitim, tasavvuf literatüründe, مجاهدة "Mücahede" kavramıyla ifade edilir ve genelde onun bir ileriki aşaması olan "riyazat" ile birlikte kullanılır. Bu nedenle bu iki kavrama kısaca açıklık getirilmesinde fayda vardır.

Mücahede; nefsi iyiliğe zorlamak, riyazat ise nefsi bu işlere alıştırmaya çalışmaktır. Mücahedenin esası, nefsi alışkanlıklardan kesip, daima ona arzu ettiğinin tersini yaptırmaktır. Nefsin hayra engel iki sıfatı vardır: Hevâ ve heveslerine dalmak ve ibadetlerden kaçınmaktır.²⁶⁵

Mutasavvıf şairlerden biri olan İmam Bûsirî, konunun önemini şu mısralarla dile getirmektedir:

والنفس كا الطفل إن تهمله شبت على الرضاع إن تقطمه ينفط
فا صرف هواها و حاذر أن توليه إن الهوى ما تولى يصم أو يصم

"Nefis, çocuk gibidir. Onu ihmal edersen, hep süt emme duygusuyla gençlik çağına varır. Ancak onu süttten kesersen, kesilir.

Onun (nefsin) hevâ ve heveslerinden uzak dur, onun arkadaşlığından da sakın.

²⁵⁷ İbrahim, 14/21, Sebe', 34/31, 32, Gâfir, 40/47, 48;

²⁵⁸ A'raf, 7/48

²⁵⁹ Bkz. Yusuf, 12/13

²⁶⁰ Kıyâme, 75/2

²⁶¹ Şems, 91/8

²⁶² Fecr, 79/28

²⁶³ Fecr, 79/28

²⁶⁴ Mutaffifîn, 83/26

²⁶⁵ H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat, İst. 2000, s.191

Zira o, arkadaşlık yaptığı şeyi avlayarak, ya öldürür veya sakatlar."²⁶⁶

J.J.Rousseau, insanın kendi salt isteklerine uymayı kölelik, bundan kurtulabilmeyi de manevî özgürlük olarak nitelemektedir.²⁶⁷

Tüm bu açıklamalardan, nefs-i emmârenin çirkin istibdadından kurtulmak ancak İslâmiyet'e dayanmakla mümkün olabilceği, herkesin kendi âleminde bir kumandan olması hasebiyle, küçük âlemindeki büyük cihadı gerçekleştirmekle mükellef olduğu, böylece bu şekil bir mücadele verilmeden nefsin istibdadından kurtularak imandan gelen haklı hürriyete ve içsel barışa kavuşmanın mümkün olmayacağı anlaşılmaktadır.

İşte Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethi esnasında Kâbe'yi, zulmün en büyük şeklini oluşturan şirkin sembolü olan putlardan temizlediği tarzda, Kur'ânî talimat doğrultusunda kendi gönül kâbesini de nefsin kötülüklerinden temizleyerek onu ²⁶⁸ Rabbine açık tutmayı başaran bir kişi, elbetteki zoru başarmış ve Kur'ân'ın ifadesiyle kurtuluşa ermiştir. Böyle bir başarının, her şeyden önce kişinin kendi çıkarına olacağını Kur'ân şu şekilde beyan etmektedir. *من تزكى فأنا يتزكى لنفسه* "Kim temizlenirse, o kimse kendi menfaatine temizlenmiş olur." ²⁶⁹

H. Kâmil Yılmaz, konuyla ilgili olarak Hacı Bayram-ı Velî'nin bu hadisle ilgili olan şu kıtasına atıfta bulunmaktadır:

“ Bilmek istersen seni,
Can içre ara anı,
Geç canından bul anı
Sen seni bil, sen seni”²⁷⁰

Ancak böyle bir gayret ve çaba göstermeye ihtiyaç duymayarak öz benliklerinin ruhsal kirler içinde kalmasına razı olanlar ise, yine Kur'ân'ın bildirmesiyle kesin olarak yanılmış ve kesin olarak büyük zarara uğramışlardır.²⁷¹ İşte Firavun'un, Firavun olarak kalmasına neden olan tek şeyin de, Hz. Musa'nın İlâhî emir gereği kendisine yapmış olduğu *هل لك إلى ان تزكى وأهديك إلى ربك فتحشى* "Arınmanı ve seni Rabbinin yoluna iletmemi ister misin?" şeklindeki içsel

²⁶⁶ Hayrettin Karaman - Bekir Topaloğlu, *el-Kırâetü'l-Arabiyye ve'l-Mitûnü'l-Muhtâre*, İst. 1967, s.189

²⁶⁷ Bkz. J.J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Veday Günyol, s.30

²⁶⁸ Bkz. A'lâ, 87/14

²⁶⁹ Fatır, 35/18

²⁷⁰ H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neş., İst. 2000, s.309

²⁷¹ Şems, 91/10

temizlenmeye ilişkin nazik çağrısına²⁷² karşı gösterdiği direnme olduğu, Kur'ân-ı Kerimce bildirilmektedir.²⁷³

كلا بل رآن على قلوبهم “Hayır bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiştir.”²⁷⁴ âyetine göre, her bir günahta küfre giden bir yol bulunmakta ve her bir günah kalpte bir leke bırakmaktadır. O günah tevbe ve amel-i sâlih ile çabuk temizlenmediği takdirde, günah lekeleri kalp üzerinde hep siyah izler bırakarak onun tamamen kararmasına ve sonuçta, hidâyete açılmasına engel olacak şekilde üstünün kapanmasına sebebiyet vermektedir.²⁷⁵ Kur'ân bu sonucun vahametini şu şekilde haber vermektedir. بلى من كسب سيئة وأحاطت به خطيئته فالولئك أصحاب النار هم فيها خالدون “Hayır! Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepçevre kuşatırsa, işte o kimseler cehennemliktirler, onlar orada devamlı kalırlar.”²⁷⁶

Kur'ân, insanın bu son derece korkunç sonuçla karşılaşmaması için bazı önlemler önermekte ve bu önerileri, tavsiye makamında “İslâm” kavramının temel anlamını içeren “insanın yüzünü Allah'a teslim etmesi” ve “insanın yüzünü, dosdoğru dine yöneltmesi” gibi tabirlere ifade etmektedir. Yüzün dosdoğru dine yöneltmesi, nispeten anlaşılabilir olmakla beraber, بلى من أسلم وجهه لله وهو محسن فله أجره “Bilakis, kim muhsin (yaptığı işi sırf Allah için yapmış) olarak yüzünü Allah'a teslim ederse onun ecri Rabbi katındadır. Öyleleri için bir korku olmadığı gibi, onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir.”²⁷⁷ âyeti ile, فان حاجوك فقل اسلمت وجهى لله ومن اتبعن ايانلارلا beraber ben yüzümü Allah'a teslim ettim.”²⁷⁸ gibi âyetlerde geçen “yüzü Allah'a teslim etme” tabiri, bazı müfessirler tarafından, birbiriyle bağlantılı olmakla beraber, değişik anlamlarda yorumlanmıştır. İbn Kesîr'de yer alan rivâyette, Ebü'l-'Ataiyye ile er-Reb'i, bu tabiri “Allah'a karşı ihlâslı olma” olarak açıklarken, Sait İbn Cübeyr ise, “dini Allah'a halis kılmak” anlamında yorumlamıştır.²⁷⁹ Ancak yüz, gönlün aynası olması hasebiyle Zemahşerî tarafından bu tabirin “insanın öz benliğini

²⁷² Naziat, 79/18

²⁷³ “O ise, hemen yalanladı ve isyan etti.” (Nâziât, 79/21)

²⁷⁴ Mutaffifîn, 83/14

²⁷⁵ Bk. Tirmizî, Tefsîr, 83/1; İbn Mâce, Zühd, 29; Muvatta', Kelâm, 18; A. İbn Hanbel, II/2, 297, 45

²⁷⁶ Barka, 2/81

²⁷⁷ Bakara, 2/112

²⁷⁸ Al-i İmran, 3/20

²⁷⁹ İbn Kesîr, Tefsîrü'l- Kur'âni'l- 'Azîm, Darü'l-Ma'rife, Beyrût, 1969, 1/154

Allah'a teslim etmesi" şeklinde yorumlanması bizce tercihe daha şayan görülmektedir.

Gönlün teslimi ise köklü bir barıştan ve samimî bir sevgiden kinayedir. فأقم وجهك للدين حنيفا فطرة الله التي فطر الناس عليها لا تبديل لخلق الله ذلك الدين القيم *Hanif olarak yüzünü dosdoğru bir şekilde dine, Allah tüm insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişiklik yoktur! İşte dosdoğru din budur.*"²⁸⁰ âyeti ile ilgili olarak da Zemahşerî şu açıklamayı yapmıştır: "*Bunun anlamı, sağa, sola iltifat etmeden yüzünü Allah'ın dinine çevir!*" demektir. Bu ise, Hz. Peygamber'in ve dolayısıyla ümmetinin dinin gerekleri doğrultusunda hareket etmede hassasiyet ve özen göstermesine ilişkin verilen temsilî bir direktiftir. Zira bir şeye ilgi duyup ihtimam gösteren kimse, yüzünü dosdoğru o şeye çevirdiği gibi, bakışlarını da aynı şeye doğru odaklandırır."²⁸¹ Buharî'nin Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiği bir hadise göre, "*Her çocuk fitrat üzere (tevhide meyilli olarak) doğar; sonra ana-babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusîleştirir.*"²⁸² İşte âyette zikredilen فطرة "fitrat", Allah'ın insanları doğuştan "tevhid inancı"na yatkın bir şekilde yaratmasını ifade eder.²⁸³

"Bu fitratta kalp, en mükemmel bir konumda; ruh ise en güzel örnek durumundadır. Bu aşamada kalp her türlü hastalıktan uzak olarak tevhîd nuruyla dolu iken, ruh, Allah'ı tanır ve O'na olan kulluk ödevini onaylar konumdadır. Ancak her şey, insanın esbab âlemine gözünü açıp annesini emmeye başlamasından sonra meydana gelmektedir. İnsanda, bu aşamadan itibaren çevreden meydana gelen olumsuz etkiler sonucunda ahlâk, edep ve inanç yönünden bir takım sapmalar, dalgınlıklar ve unutkanlıklar vuku bulmaktadır."²⁸⁴ İşte Kur'ân yukarıdaki bu âyetle insanın bu temiz fitrata ve duru öze dönüşünü öngörmekle yeniden içsel zindeliğine kavuşmasını sağlamaktadır. Bu âyetlerden, insanın başka şeylere iltifat etmeden sadece Allah'ın dinine dosdoğru yönelişiyle fitrat üzere kalabileceğini anlamaktayız.

أقم وجهك "*Ekim vecheke!*" (Yüzünü dosdoğru dine çevir!) direktifinden maksat, "*Gönülden bütün varlığıyla fitrat dini olan İslâm'a yönel!*" demek olunca,

²⁸⁰ Rûm, 30/30

²⁸¹ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Dârü'l-Müşaf, Kahire 1977, 1/87; 5/9

²⁸² Buharî, Cenaiz, 92; Darimî, Sünne, 17; Timizî, Kader, 5; İmam Malik, Muvatta', Cenaiz, 52; A.İbn Hanbel, II/233

²⁸³ Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, TDV. Yay./86, Ank. 1993, s. 406

²⁸⁴ Bkz. Said Havva, "*Terbiyetüna'r-Rûhiyye*", Darü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1979, s.135

gerek bu âyette gerekse konuyla ilgili örnek verdiğimiz diğer âyetlerde geçen وجه “vecih” (yüz) kelimesi “gönül” den kinaye olmaktadır. Böyle olunca da bu âyetin başında bulunan اقم “Ekim!” (Dimdik yönelt!) emri، الإقامة “ikâmet” mastarından gelmekle; “bir yerde devamlı durmak, eğri bir şeyi düzeltmek, bir şeyi devamlı ve sabit hale getirmek” anlamlarını içermektedir. Bu anlamların tümü de âyete uygun düşmektedir. Zira, Ayetin anlam akışı, gönlün, başta Allah sevgisi olmak üzere tüm sevgi çeşitleriyle dolunca bütün eğri duruşlardan kurtularak stabil hale geleceğine (itidal bulacağına) delâlet etmektedir. Ancak insanın iç huzurunun süreklilik kazanabilmesi için, kalbin bu konumda sabit kalmasını büyük önem arz ettiği Hz. Peygamber’in şu duasıyla vurgulanmaktadır: اللهم يا مقلب القلوب ثبت قلبي على دينك “Ey Kalpleri evirip çeviren Allah’ım, kalbimi dinin üzerinde sabit kıl”²⁸⁵ şeklinde sık sık dua etmişlerdir.

Kısaca, âyetlerde geçen “insanın, yüzünü Allah’a teslim etmesi” ve “yüzünü dosdoğru bir şekilde dine yöneltmesi”nin istenmesinden maksat, insanın, Kur’ân-ı Kerim’de yansımasını bulan yüce Allah’ın iradesini içten benimseyerek bütün varlığıyla O’na yönelmesi ve gönlüyle Rabbi arasında köprü kurması olduğu anlaşılıyor. Ancak bu teslim ediş, Bakara suresinin, yukarıda geçen 81. âyetinde yapılan uyarıda da belirtildiği gibi, gönlün günahlarla kuşatılmış bir şekilde değil de, yukarıda üzerinde durulan fitrata uygun haldeki duruluğuyla Allah'a teslim edilmsi neticesinde kalp, Kur’ân’ın ifadesiyle، قلب سليم “Kalbün Selîm”²⁸⁶ (sağlam, sağlıklı ve temiz kalp) ve قلب منيب “Kalbün Münîb” (Allah’a yönelik kalp) vasfılarını almaktadır.²⁸⁷ Bu şekilde kalbin sağlam ve temiz olarak Allah’a yönelik olması ise, içsel ve ilmî bir kabul olan imnın, samimî bir bağlılığın ve sadakatin ifadesidir. Zaten Kur’ân bu kalbe sahip olanlar için bir öğüt kaynağı olduğunu beyan etmektedir. إن في شüphesiz ki, bunda (bu ibret tablolarında) kalbi olan ve hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.”²⁸⁸ Kur’ân’a göre, bu şekilde duru bir kalple Allah’a ve Allah’ın dinine bağlılık, insan için iç huzura kavuşmanın, başta Rabbi olmak üzere, hem kendisi, hem kendisi dışındaki tüm varlıklarla barışık olmanın temel şartı ve aynı zamanda her iki dünyada sağlam bir dayanağa kavuşmanın güvencesidir. Bu hususa şu şekilde vurgu yapılmaktadır:

²⁸⁵ Tirmizî, Kader, 7, De’âvat, 89, 124; İbn Mâce, Dua, 2; A.İbn Hanbel, IV/182,418

²⁸⁶ Bk. Şuarâ, 26/89; Saffat, 37/84

²⁸⁷ Kaf, 50/33

²⁸⁸ Kaf, 50/37

“Kim muhsin olarak yüzünü (gönlünü, öz benliğini) Allah’a teslim ederse, muhakkak ki en sağlam kulpa yapışmış demektir.”²⁸⁹ Kur’ân, bu şekil bir gönül teslimiyetinin en büyük bir dinî güzellik olduğunu bu dinî güzellik ve kalbî temizlikle Rabbine kavuşanların, mal ve evladın fayda vermediği kıyamet gününde her şeyin kendisine fayda sağlayacağını şu âyetlerle bildirmektedir: “Muhsin olarak günün la yinfa”²⁹⁰ “Muhsin olarak günün la yinfa”²⁹⁰ “O gün ne mal fayda verir, ne de evlat, ancak Allah’a kalb-i selim (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur)”²⁹¹.

“Cibril Hadisi”nde yapılan açıklama ışığında, محسن “Muhsin” tabiri, ile Allah’ı görürcesine O’na kulluk eden kişiyi ifade eder.²⁹² Buna göre, محسن "Muhsin" kavramından, kulluğunu yalnızca günlük vakitli, belirli rituellere ibaret görmeyen, gönlünü her zaman, her türlü şirk düşüncelerinden temizleyerek Allah’a teslim etmiş kişi anlaşılmalıdır. İşte, “İslâm” kavramı da öz olarak bu manayı ifade ettiğinden, Din-i mübîn’e ad olmuştur. Bu âyetlere göre “İslâm” ile “İhsan” birbirinin gereği ve tamamlayıcısı olarak son derece önemli anlamların yüklü bulunduğu iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu âyetlerin sarahatiyle İslâm; “fıtrattaki duruluğuyla kalbin Allah’a teslim edilmesi” demek olduğuna göre “İhsan” da, “kişinin, sürekli olarak yüce Allah’ın kontrolü altında olduğunun bilinciyle kalbini bu konumda muhafaza etmesi” demek oluyor.

Bütün ahkâmıyla insanın mutluluğunu hedefleyen Kur’ân-ı Kerim, hayatın safî lezzetine ve halis saadetine erişmeyi şu şekilde formüle etmektedir: من عمل صالحا “Erkek veya kadın, mü’min olarak kim iyi davranışlarda bulunursa, biz onlara mutlaka güzel bir hayat yaşatırız, mükâfatlarını da mutlaka yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.”²⁹³ Kur’ân, böylece Allah’ın hüküm ve iradesine gönülden bağlılığı simgeleyen iman ve bunu net olarak belgeleyen sâlih ameli, cennete girmenin temel iki şartı olarak bildirirken, bunların dünyada cennet misâl mutlu bir hayat geçirmenin

²⁸⁹ Lokman, 31/22

²⁹⁰ Nisa, 4/125

²⁹¹ Şuarâ, 26/88,89

²⁹² Buharî, Tefsîr, 32/2, İman, 37; Müslim, İman, 57; Darimî, Sünnet, 16; Tirmizî, İman 4; İbn Mace, Mukaddime, 9

²⁹³ Nahl, 16/97

de iki ön koşulu olduğunu bildirmektedir. Öbür taraftan talimatına sırt çevirenlerin, dünyada huzur bulamayacağı gibi, ahirette de kör olarak haşrolacaklarını da şu âyetiyle haber vermektedir: *من أعرض عن ذكرى فإن له معيشة ضنكا ونحشره يوم القيمة أعمى* “*Kim de zikrimden (Kur’ân’dan) yüz çevirirse, şüphesiz ki onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu kıyamet gününde de kör olarak haşredeceğiz.*”²⁹⁴ Bu ve benzeri âyetlerle Kur’ân, gerek bireysel, gerekse sosyal hayat açısından huzura kavuşma reçetesinin kendisinde olduğunu, bu arayışta olan herkesin aradıklarını kendisinde bulabileceklerini bütün insanlığa duyurmaktadır.

Kur’ân bu şekilde kendisine yönelmenin ve kendisinden yüz çevirmenin neticelerini insanlara tebliğ ettikten sonra, sonucuna katlanmak şartıyla tercihi şu şekilde yine insanın kendisine bırakmaktadır: *وقل الحق من ربكم فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر* “*De ki, hak Rabbinizin katındandır. Bununla beraber, dileyen inansın, dileyen inkâr etsin.*”²⁹⁵ Ancak, insanın dikkatini iki sonuç arasındaki farka çektikten sonra, insanı tercihte serbest bırakmakla beraber, yapmış olduğu bir örneklemeyle de ortaya koyduğu gerçeklerden, sadece kendini bilmezlerin yüz çevirebileceğini bildirmeyi de ihmal etmemektedir.²⁹⁶

Kur’ân’ın genel muhtevasından, insanın Rahmanî ve şeytanî olmak üzere iki çağrıyla karşı karşıya bulunduğunu, bu işin ortası olmadığından da, insanın bağlantısız kalmayacağını ve mutlaka bu çağrı merkezlerinden birisiyle irtibat kuracağını anlamaktayız. Nitekim Kur’ân, kişinin tercih hatası yaparak Rahmanî çağrıya uymayarak çekimser durumunda kendi başına kalmayarak şeytanla beraberlik kuracağını şu âyetle bildirmektedir: *ومن يعش عن ذكر الرحمن نقيض له شيطانا فيبس القرين* “*Kim, Rahman’ın zikrinden yüz çevirmiş olarak yaşarsa, biz kendisinden ayrılmayacak olan şeytani ona musallat ederiz. (Onu şeytanla baş başa bırakırız).*”²⁹⁷

Kur’ân, *خسروا انفسهم، ظلّموا انفسهم، اسرفوا على انفسهم* gibi tabirlerle, kişinin ruhunun arayışını hissettiği halde, su-i mizacından, Rabbiyle buluşmasını sağlamamakla, kendi kontrolünden de çıkmış olanların kendilerine yazık ettiğini

²⁹⁴ Taha, 20/124

²⁹⁵ Kehf, 18/28

²⁹⁶ “İbrahim’in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir?” (Bakara, 2/130) Bunun gibi İbrahimî dinlerin en sonuncusu ve en mükemmeli olan İslâm’dan yüz çevirenlerin durumu da en az örnekteki gibidir.

²⁹⁷ Zuhruf, 43/36

bildirmektedir. *“De قل إن الخاسرين الذين خسروا أنفسهم وأهليهم يوم القيمة ذلك هو الخسران المبين ki, gerçekten hüsrana uğrayanlar, kıyamet gününde hem kendilerini, hem de ailelerini zarara sokanlardır. İşte bu, apaçık bir hüsrandır.”*²⁹⁸

Kur’ân, büyük önem verdiği sevgi ve merhamet gibi asil duygulardan kalplerini mahrum bırakmakla kendileriyle dost olamayanların, tüm dış çevreyle de dostane ilişkiler içinde olamacaklarını bildirmektedir. Bu mahrumiyetin sonucu olarak kıskançlıklarından dolayı dış âlemden duydukları rahatsızlıktan kaynaklanan aşırı düşmanlık hissini açığa vurmada, duruma göre yüzeysel bir dostluk ve barışsever bir görünüm içinde olmayı ustaca başarmaya çalışanları, *ألدالخصام* “*Eleddü’l-Hisâm*” (hasımların en katısı) olarak nitelendirmektedir.²⁹⁹

c. Aile İçi Barış

Kur’ân’ın aileye verdiği önem, birden çok bağımsız çalışma konusu olacak boyutta bir genişliğe sahiptir. Ancak ailenin toplumun çekirdeği, başka bir ifade ile ailenin küçük bir toplum olması³⁰⁰ hasebiyle aile içi barışın sosyal barışın temelini oluşturduğu dikkate alınarak konu bu yönüyle ele alınacaktır.

Yüce Allah, mükerrem³⁰¹ olarak tanıttığı insanı, bir erkek ve bir kadın olmak üzere iki farklı cinsten yarattığını müteaddit Kur’ân âyetleriyle bildirmekte ve bu âyetlerin birinde ise insanları direkt muhatap alarak farklı cinsten eş yaratmasındaki yüce maksadına şöyle dikkat çekmektedir: *يا أيها الناس اتقوا ربكم الذى خلقكم من نفس واحدة و* “*Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan o nefisten de eşini yaratan ve her iki eşten de birçok erkeklerle kadınlar üretilen yayan Rabbinizden sakının.*”³⁰² *هو الذى خلقكم من نفس واحد وخلق منها زوجها ليسكن إليها*, “*Sizi bir tek canlıdan yaratan, daha sonra da yanında huzur bulsun diye ondan eşini yaratan odur!*”³⁰³

Eşlerin yaratılması, yüce Allah’ın yaratma fiili içinde önemli bir yer aldığından yüce Allah, eşleri yaratmakla zat-ı kibriyasını şu şekilde övmektedir:

²⁹⁸ Zümer, 39/15

²⁹⁹ Bk. Bakara, 2/204

³⁰⁰ Halil Çelik, *Farklı Kültürlerin Birlikte Yaşama Modeli*, Nesil Yay., ist. 1998, s.154

³⁰¹ Bkz. İsrâ, 17/80

³⁰² *Nisa*, 4/1; Ayrıca Bkz. *Hucurat*, 49/15; *Necm*, 35/45; *Kıyame* 75/39; *Leyl*, 92/3; *Şûrâ*, 42/49

³⁰³ *A’raf*, 7/189

“سبخان الذى خلق الأزواج كلها مما تنبت الأرض ومن أنفسهم ومما لا يعلمون” *Yerin bitirdiklerinden, insanların kendilerinden ve henüz mahiyetini bilemedikleri şeylerden bütün çiftleri yaratan Allah, bütün nâkıs sıfatlardan münezzehtir.*”³⁰⁴ Kur’ân’da eşlerle ilgili bu yaratma hakikati, 15 yerde zikredilmekte, bu âyetlerin 9 tanesinde aynen “yarattı” anlamındaki خلق “*halaka*” fiili kullanılmasına karşılık, 6 tanesinde “yarattı, yaptı, kıldı,” anlamındaki جعل “*ce‘ale*” fiili kullanılmıştır.³⁰⁵ Tüm bu ve benzeri âyetlerde yüce Allah’ın insan için eşler yarattığına bu kadar dikkat çekmesinin nedeni, bunun unutulmaması gereken büyük bir ilâhî lütuf oluşudur. Öbür taraftan Kur’ân, övdüğü insan modellerinin bir vasfının³⁰⁶ da şu şekilde dua etmeleri olduğuna işaret etmektedir : *والذين يقولون ربنا هب لنا من أزواجنا وذرياتنا قررة أعين واجعلنا للمتقين إماما : “Bir de “Ey Rabbimiz, bize eşlerimizi ve göz aydınlığımız olan çocuklarımızı bağışla!” diyenlerdir.*”³⁰⁷ Yüce Allah örnek insanların yaptıkları bu duayı, makbul dualardan saydığından, onu Kur’ân-ı Kerim’de zikretmeye lâayık görmüştür. Bu dua kapsamında önce eşlerin sonra çocukların bağışlanmasının istenmesi, önem sırasına gâyet uygun düşmektedir. Zira ailenin göz aydınlığı olan çocukların sebep-i hilkati, eşlerden her biridir. Muhammed İbn Kâb’ın, *“Kişi için eş ve çocuklarını Allah’a itaatkâr olarak görmekten daha iyi bir göz aydınlığı olamaz.”* dediği rivâyet edilmiştir.³⁰⁸

Hemen hemen bütün tefsir kaynaklarında bu âyetlerde geçen *من نفس واحدة* “*bir tek nefisten*” (candan) maksadın Hz. Âdem olduğu, “eş” ten maksadın ise Hz. Havva olduğu ifade edilmektedir. Bu duruma göre kadının erkekten yaratılıp ona eş yapılmasındaki İlâhî maksadın, birliktelik ve beraberlikleri ile huzur ve sükûna kavuşmalarının sağlanması olduğu ortaya çıkmaktadır.

Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı.”³⁰⁹ âyetinde ise, aile efradının bir arada kalmalarını sağlayan hanelerinin, bu

³⁰⁴ Yasin, 36/36

³⁰⁵ Bkz. Nisa, 4/1; A’raf, 7/189; Zümer, 39/6; Zariyat, 41/59; Necm, 53/45; Ysin, 36/36; Zuhruf; 43/12; Rûm, 30/21; Nebe’, 78/8; Kıyame, 35/79; Ra’d, 13/38; Nahl, 16/72; Fatır, 35/11; Şûra, 42/11

³⁰⁶ Es-Sâbûnî, tefsirinde Kurtubî’nin şöyle dediğine yer verir: *“Yüce Allah, Rahman’ın kullarını onbir hasletle niteledi. Bunlar o kulların taşıdıkları güzel sıfatlarla, onların uzak durduğu kötü sıfatlardır. Bu sıfatlar şunlardır: Alçak gönüllülük, yumuşak huyluluk, gece namazı kılma, Allah korkusu, israf ve cimrilik yapmama, şirkten uzak olma, zina ve adam öldürmekten uzak durma, tevbe etme, yalan söylemekten uzak durma, öğüt kabul etme ve Allah’a yakarma.”* (es-Sâbûnî, Safvetü’t-Tefâsîr, IV/283)

³⁰⁷ Furkan, 25/74

³⁰⁸ Zemahşerî, a.g.e., IV/159

³⁰⁹ Nahl, 16/80

birliktelikten doğan huzur ve sükûnlarının devamına vesile olduğu beyan edilmekle evlenen çiftlerin bir evlerinin olmasının gerekli olduğuna işaret edilmektedir. *والله جعل لكم من أنفسكم أزواجا وجعل من أزواجكم بنين وحفدة ورزقكم من الطيبات* “Allah size kendi nefsinizden eşler yarattı, eşlerinizden de çocuklar ve torunlar yarattı ve sizi temiz gıdalarla rızıklandırdı.”³¹⁰ *ومن آياته ان خلق لكم من أنفسكم أزواجا وجعل بينكم مودة ورحمة*, *Huzur bulmanız için kendi nefsinizden size eşler yaratmak ve aranızda dostluk ve merhamet (ilişkileri) peyda etmek O'nun (varlığının) delillerindendir.*”³¹¹ âyetlerinde de görüldüğü şekilde, insanın yanında bulunmakla huzur bulduğu eşlerin, insanın öz benliğinden yaratıldığına dikkat çekilmekle onların aslında insanın kendi yarı parçası olduğuna vurgu yapılmaktadır. Âyet, böylece insanın kendisini sevdiği kadar yaratılıştan kendi öz parçası olan hayat arkadaşını da sevmesinin fitratın gereği olduğuna da işaret etmektedir. Ayrıca, eşler arasındaki sevgi ile merhametin referansının direkt olarak yüce Allah olduğunu ve onlar arasındaki huzur ve barışın teminatı olan bu asil duyguların Cenab-ı Hakk'ın varlığının birer delili olduğunu akıl sahiplerinin dikkatine sunmaktadır.

Bu âyetler arası bağlamda ailenin huzuruna vesile olan temel öğelerin; başta insanın sebebi-i vücûdu olan ebeveyni olmak üzere eşi, hanesi, çocukları, torunları ve temiz rızık olmak üzere altı unsurdan meydana geldiği, ancak bu altı unsurun aile açısından aktif birer huzur kaynağı olmaya devam edebilmeleri için aileyi oluşturan; ebeveyn, eşler, evlât ve kardeşler olarak dört temel unsurun üzerlerine düşen sorumlulukları ebedî beraberlik bilinciyle yerine getirmelerine ve birbirlerine samimi, ciddi ve özverili bir merhamet, hürmet ve şefkat göstermelerine bağlı olduğu bu âyetlerin ortak mesajından anlaşılmaktadır. Zira Kur'ân, dünyada insanın küçük bir cenneti durumundaki aile kurumunu oluşturan eşlerin, ebeveynin ve kardeşlerin, mü'min ve sâlih olmaları şartıyla cennet yurdunda³¹² da beraber olacaklarını sarahaten müjdelemektedir. Bu nedenle aile hayatına hayat veren esas unsurun ahirete iman olduğu ortaya çıkmaktadır.

İnsanın küçük bir dünyası, hatta küçük cenneti olan kendi hanesi bu esas üzerine temellendirilmediği ve ahiret inancı bu hanenin saadetine hükmetmediği

³¹⁰ Nahl, 16/72

³¹¹ Rûm, 30/21

³¹² O yurt, Adn cennetidir; oraya babalarından, eşlerinden ve çocuklarından Sâlih olanlarla beraber girecekler, melekler de her kapıdan onların yanına varacaklardır. (R a'd; 13/23)

takdirde, o aile efradı sevgi, şefkat ve alakadarlığı derecesinde acıklı endişeler ve azaplar çekerler. Bu nedenle onların o cenneti cehenneme dönüşür. Şu halde aile efradı arasındaki hayat arkadaşlığı, ebeveyn- evlât ilişkisi, kardeşlik duygusu ebediyete ve sonsuzluğa doğru gitmediği takdirde, maddî ve manevî huzursuzlular kendisini gösterebilir.³¹³

ca. Anne-Baba Hakkı

Aile çatısının esas banilerinin, ana-baba olduğunda bir kuşku bulunmamaktadır. İslâm kadar insanın dünyadaki saadetinin medarı ve küçük cenneti durumundaki bu aile çatısının kurucusu olan ebeveyn hakkına saygı gösterilmesini öngören hiçbir sistem bulunmamaktadır. Kur'ân'ın Allah'tan başka bir ilâha ibadet edilmemesini öngören tevhîd konusundaki 1. derecedeki hükmünden hemen sonra ikinci derecede verdiği önemli hüküm, anne-baba hakkıyla ilgili olarak verdiği şu hükümdür: *وقضى ربك الا تعبدوا الا الله وبالوالدين احسانا ما يبلغن عندك الكبر احدهما او كلاهما فلا تقل لهما ريما ولا تنهرهما وقل لهما قولا كريما* “*Rabbin sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine “öf” bile deme! Onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle...*”³¹⁴

Muhammed Esed'in bu âyetle ilgili şu açıklaması konumuza ışık tutmaktadır: *"İnsanın dünyaya gelmesinde, hayata kavuşmasında asıl ve nihaî âmil ya da müsebbib, Allah Teâlâ olmakla birlikte, bunun gerçekleşmesindeki haricî, ya da maddî ve fiilî âmil, kişinin ana-babasıdır. Böyle olduğu için de yukarıda Allah'ı ta'zîm ve tevhid konusundaki çağrıyla, hemen ana-babayı ta'ziz etme, yüce tutma emri yahut öğüdü izliyor."*³¹⁵ *ووصينا الانسان بوالديه حسنا حملته امه وهنا على وهن وفصاله في عامين ان اشكر لى ولواد يك* “*Biz insana ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur.(İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur.*”³¹⁶

³¹³ Bkz. Mürsel Sefa, a.g.e., s. 132.

³¹⁴ İsrâ, 17/23,24

³¹⁵ Esed Muhammed, *Kur'an Mesajı, (Meâl-Tefsir)*, Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay. İst. 1996, II/564

³¹⁶ Lokman, 31/14

Âyette, Allah Teâlâ'dan sonra, şükredilmesi gereken ikinci merci olarak kişinin ana-babasının belirtilmesi, ebeveyn hukukunun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Hiz. Peygamber de konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *“Ana-babalarının ihtiyarlık zamanlarında, bunlardan birine veya her ikisine yetişip de (bunlara lâıyk oldukları hürmette bulunmadıkları için) cennete giremeyen kimsenin burnu sürünsün, diye üç kere tekrarlamıştır.”*³¹⁷

Bert Hellinger, *Kabul Etmenin Özgürlüğü* adlı eserinde, ebeveynin derin sevgisinin, bireyin uzun süre ailesine karşı çıkmasına izin vermediğini, o nedenle babasıyla çatışanın kaçınılmazca babasının durumuna düşeceğini, annesiyle mücadele edenin de kaçınılmazca onun gibi olacağını belirtmektedir. Buna Hiz. Peygamber'den örnek vererek; *“Muhammed'in güzel bir sözü var: “Kardeşini bir günah işlemekle suçlayan bir kimse, aynı günahı kendisi de işlemeden ölmez.”* hadisini delil getirerek; *“Anne babamızı reddettiğimizde biz de bu duruma düşeriz.”* demektedir.³¹⁸

Ahmet Naim, Tecrid-i Sarih'te şunları yazmaktadır: *“Birr-i vâlideyn (anaya-babaya iyi davranmak) şer'-i mübin'in insana tahmil ettiği(yüklediği) en büyük vacibattandır. (görevlerdendir.) Vâlideyn kâfir de olsalaronlara ihsan ile muamele ederek ukukdan yani kendilerine itaatsizlikten içtinab eylemek (sakinmek) farzdır. Onlara can sıkıntısı ile “Of” demek bile nass-ı Kur'ân nehy olunmuş muharremât-ı şer'iyedendir. (şer'an yasaklanmış haramlardanır.) Emirlerine ma'siyet olmadıkça itaat vâciptir.”*³¹⁹

Görüldüğü gibi, Kur'ân; ebeveynin şirke davet etmeleri hariç, onlara karşı sevgi, saygı ve merhamette kusur edilmemesini öngörmektedir. Ebeveyne karşı böyle engin bir merhameti ve hoşgörüyü beşerî bir sistemde hatta başka bir dinde görmek mümkün değildir.

Anan-baba hakkı, bağımsız bir konu olarak İslâm hukukuna girmiş ve İslâm, başka sistemlerde bulunmayan bazı hakları onlara tanımıştır. Meselâ; ana-baba çalışamaz durumda iseler, onların mesken, giyim, beslenme gibi her türlü

³¹⁷ Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, D.İ.B.Yay. Ank. 1964 (315) I/350; Müslim, "Birr, 3

³¹⁸ Bert Hellinger, *Kabul Etmenin Özgürlüğü*, Çev. Seda Toksoy, Sistem Yay. İst. 2002, s. 85

³¹⁹ Ahmet Naim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Başbakanlık Bas. Ankara 1978, II/474

ihtiyaçlarının karşılanması evlat üzerine farzdır. Hatta İslâm hukukçuları, babanın evlenme ihtiyacında bulunması durumunda, onun evlendirilmesinin, evlat üzerinde farz olduğunu söylemişlerdir.³²⁰

Ecdadımızın, İslâm'ın öngördüğü bu kurallara büyük bir içtenlikle bağlılıkları, Batı dünyasının da dikkatini çekmiştir. Muhalif olmakla beraber birçokları, onların bu tutumlarına karşı takdirlerini bildiren birçok ifadeleriyle karşılaşmaktayız. Bunlardan biri olan Demetrius, şunları söylemektedir: “*Müslüman Türklerin analarıyla babalarına besledikleri hürmet bilhassa şayan-ı takdirdir. İstanbul'da tabiatın yüzünü kızartacak derecede çığırından çıkmış evlâtlar az görülür. Türkler arasında bir aile reisinin çocukları üzerindeki nüfuz ve itibarı, ilk peygamberin evlâtları üzerinde haiz oldukları hâkimiyetin aynıdır.*”³²¹

cb. Çocuk Hakları

Ebeveyn ve eşlerden sonra, çocuklar, ailenin önemli bir unsurunu oluştururlar. Kur'an, toplumun geleceğinin teminatı olan çocuklar konusunda ana-babaya kendi nefislerinden sonra ikinci derecede bir sorumluluk verdiği şu âyetten anlaşılmaktadır: “*يا ايها الذين امنوا امنوا قوا انفسكم واهليكم نارا وقودها الناس والحجارة*” “*Ey İman edenler! Kendinizi ve aile efradınızı yakıtı insanlarla taşlar olan bir ateşten koruyunuz.*”³²² Müfessirler bu koruma şeklini, *kişinin kendisi kadar çocuklara da aynı sorumluluk anlayışını kazandırması* olarak açıklamışlardır. Hadiste “*Namaz, oruç, zekât, fakirler, yetim ve komşuların gözetilmesi konusunda tavsiyelerde bulunan bir kimseye Allah merhamet eylesin*” buyurulmuştur. Yine, “*kıyamet gününde azabı en şiddetli olan kimsenin, aile efradına karşı ilgisiz kalan kimse olduğunu*” bildirilmiştir.³²³ Dahhak ve Mükatil, “*Allah'ın emir ve yasaklarını aile efradına öğretmek, müslümanın yükümlüğü olduğu haklardan biridir.*” demişlerdir.³²⁴ Hâzin ise, yukarıdaki âyeti; “*Aile efradınızı eğitip öğreterek hayrı tavsiye etmek ve şerden sakındırmak suretiyle koruyunuz.*” şeklinde açıklamıştır.³²⁵

³²⁰ Bkz. Zeydan, Abdülkerim *el-Mufasssal fi Ahkâmi'l-Mer'eti ve'l-Beyti'l-Müslimi fi'ş-Şerî 'ati'il-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1997, X/183-196'dan naklen, Çiçek Halil, a.g.e., s.159

³²¹ Demetrius Cantimir, “*Historie de l'Empire Otoman*” Paris 1743, s.154' naklen Ahmet Gürkan, İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Nur Yay. Ankara, ts. s.155

³²² Tahrîm, 66/6

³²³ Bkz. Zemahşarî, a.g.e., VI/130

³²⁴ Bkz. İbn Kesîr, a.g.e., IV/390

³²⁵ Hâzin, a.g.e., IV/286

Bu nedenle geleceğe hükmedecek olan nesil, ne kadar daha güzel, daha olgun, daha faziletli, daha bilinçli, daha seviyeli ve daha bilgili yetiştirilirse, toplumun geleceği o kadar güzel, dâhilî ve haricî fitnelere karşı o kadar dirençli olur. İslâm'ın, çocuğun doğumundan önce başlayarak ergenlik çağına kadar ebeveynine yüklediği hakları yerine getirmeleri durumunda, çocuk olgun ve dengeli bir şahsiyetle yetişmiş olur. Böylece İslâm, çocuğun terbiyesi noktasında bir boşluk bırakmamıştır. Öyle ki, babaya, vefat ettiği takdirde çocuğun terbiyesini üstlenecek bir vâsî tayin etmesini önermiştir. Şâyet babası böyle bir tavsiyede bulunmamışsa, diğer Müslümanları buna teşvik etmiştir.³²⁶ Hz. Peygamber, (şehâdet ve orta parmağını birleştirerek) “*Ben ve yetimin bakım ve terbiyesini üstlenen kişi cennette şu ikisi gibi oluruz.*” buyurmuştur.³²⁷ İmam Buhârî, Abdullah İbn Ömer'in, sofrasında yetim bulunmadan yemek yemediğini kaydetmektedir.³²⁸

Hz.Peygamber; Erkek çocukların açlık endişesi, kız çocukların ise hem açlık, hem de âr endişesiyle diri, diri yere gömüldüğü, çocuğu sevmenin bile ayıp karşılanıp yadırgandığı³²⁹ bir ortamda, Müslüman olmak isteyenlerin biatlerini kabul edilebilmesinin ön şartlarından birisi olarak Allah'a şirk koşmamaktan sonra çocuklarını bu endişelerle öldürmeyeceklerine³³⁰ ilişkin kesin söz vermelerini

³²⁶ Halil Çelik, a.g.e., s. 155

³²⁷ Müslim, Zühd, 42; Buhârî Talak, 25

³²⁸ Zeydan, el-Mufassal, X/104

³²⁹ Ebû Hüreyre (r.a) den yapılan rivâyete göre; Nebî (s.a.s.) efendimiz bi gün Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ı öpüp okşuyordu, O sırada yanında bulunan Akra' b. Hâbis, “*benim on tane çocuğum var, bunlardan hiç birini öpmüş değilim*” dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem efendimiz, evlât şefkatinden mahrûm olan bu adama hayretle baktı ve: “*merhamet etmeyene, merhamet olunmaz*” dedi. (Nevevî, a.g.e., I/271)

³³⁰ İlerde tahaddüs edecek (meydana gelecek) ayıp ve âr korkusuyla kızlar, fakru zaruret korkusuyla da hem kızları, hem oğlanları diri,diri gömmek beyne'l-Arab (Araplar arasında) şâyi' olan (yaygın olan) Adât-ı Cahiliyyeden idi (Cahiliye adetlerindendi). (Ahmet Naim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Üçer Ofset Matbaası, Ank, 1970 I/34) Ayrıca bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neş.İst. 1993, XX/335; Cahiliye döneminde kız çocuklarını çeşitli yöntemlerle öldürülürdü. a. Hamile bir kadının doğum vakti yaklaştığında bir çukur kazdırarak hazırlatır, eğer kız doğursa, oçukura bırakarak üstünü kapatırdı. Kız çocuğu belirli bir yaşa geldikten sonra, babası annesine çocuğa yakınlarına götürmek üzere güzel elbiseler giydirmesini, güzel kokular sürmesini söylerdi. Çocuk bu şekilde hazırlandıktan sonra, daha önce çölde hazırladığı bir çukurun başına getirir ve çocuğa oraya bakmasını söyledi. Çocuk buraya bakınca aniden o çukura atar ve yerle aynı seviyeye gelecek şekilde üstünü toprakla doldururdu. (Zemahşerî, a.g.e., IV/212-213). Cahiliye Döneminde, Kays b. Âsım'dan gelen çeşitli rivâyetlere göre 1, 7,8, hatta 12,13 çocuğunu diri diri yere gömdüğünü söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, her bir çocuk başına bir köle âzâd et buyurmuştur. Bkz. İbn Kesîr, a.g.e., IV/477

istemiş,³³¹ torunlarını hutbeye çıkarken bile kucağına alarak evde de bizzat onlarla oynayarak çocuk sevmenin en güzel örneğini ortaya koymuştur.

cc. Eşlerin Karşılıklı Hakları

Toplumdan söz edildiği yerde, zorunlu olarak onun huzur ve barışının korunması için sağlam bir yönetim sistemine ihtiyaç olacağında bir kuşku bulunmamaktadır. Fıtrat dini olan İslâm'a göre iki kişinin bir araya gelmesiyle de bir toplum oluşmaktadır. Bu itibarla İslâm, beraber namaz kılan iki kişiden birisinin diğerine imam olmasını, beraber yolculuk eden iki kişiden birisinin ise kabile başkanı olmasını öngörmekle başlangıçtan ibadet dâhil toplumsal hayatta yönetim anlayışını kökleştirerek insanı başıboşluktan kurtarmaktadır.

Aile, beşerî hayatın ilk müessesesi olduğu gibi, ehemmiyet yönünden de ilkidir. Zira insan denen varlığın meydana gelişi, olgunlaşması ve nesillerin devamı ancak bu şekilde sağlanabilmektedir. Tek kelime ile kâinatın İslâm tasavvuruna göre en mukaddes unsuru aile müessesidir.

Aile müessesesinden daha az değerli, alelade müesseselerde bile adet olduğu üzere idare yetkisi; seçilmiş, işten anlayan ehliyetli kişilere verilmesi ne kadar tabii ise, Kâinattaki en değerli unsuru yani insanı meydana getiren aile müessesesinin idaresi konusunda tatbik edilen kaidelerin titizlikle uygulanması en az o derece tabii bir harekettir.³³²

İşte Kur'ân, eşlerin fitrattan gelen özellikleri doğrultusunda, aile reisliğinin erkeğe verilmesine temas eden âyette şöyle buyurulmaktadır: الرجال قوامون على النساء بما فضل الله بعضهم على بعض و بما أنفقوا *Allah'ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve*

³³¹ İlk Akabe Biatinde bulunan on iki kişilik temsilci heyet içinde yer alan sahabeden Ubâde b. Sâmit (r.a.)'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Resûlullah (s.a.s.) etrafında ashabından bir cemaat mevcut olduğu halde, buyurdu ki; “Allah'a (ibadette) hiçbir şeyi şerik etmemek, sirket etmemek (hırsızlık yapmamak), zinâ eylememek, evlâdınızı öldürmemek, kendiliğinizden uydurduğunuz hi bir yalanla (kimseye) bühtan etmemek, hiçbir(emr-i) ma'ryfûfda isyan etmemek üzere bana biat ediniz (bana söz veriniz). İçinizde sözünde duran olursa, ecri (ve mükâfâtı) Allah'ın zimmet-i fazl-u keremindedir. Bu dediklerimden (sakındırdıklarım) birini yapıp da ondan dolayı düçâr-ı ikab olursa (cezaya çarptırılırsa) Bu ikab (ceza), ona keffârettir. Bunlardan birini yapıp da yaptığı fiili Allahu Teâlâ setrederse, (kapatırsa) işi Allah'a kalı.; isterse onu afv (af eder), dilerse ikâb eder (cezalandırır). I. Akab Biatinde öngörülen bu şartlar, Mekke'nin Fethi günü nazil olan Mümtehine,60/12. âyetinde belirtildiği üzere İslâmiyet'i kabul eden kadınlarla yapılan biatte de aynı şartlar öngörüldüğünden buna “Biati'n-Nisa” (Kadınların Biati) denilmiştir. (A.Naim, a.g.e., I/35; K.Kerim ve Açıklamalı Meâli,T.D.V Ank.1993, s. 550)

³³² Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, Terc. Bekir Karlığa, M.Emin Saraç İ.Hakkı Şengüler, Hikmet Yay. 3/207

erkeklerin mallarını sarfetmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerinde hâkimdirler.”³³³

Yani onlara emir verir, bazı şeyleri yapmaktan meneder, onlar için harcama yapar ve bir devlet adamının halkı yönettiği gibi onları yönetirler.³³⁴

Görüldüğü gibi âyette erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyeti, özel anlamlar içermesi bakımından قوامون “*kavvamûn*” kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu kelime ise, erkeklerin kadınların ihtiyacını karşılaması, onları koruyup gözetmesi, himayeleri altına alması, idarelerini üstlenmesi anlamına gelmektedir. Şefkat ve adaletten yoksun zoraki bir hâkimiyet anlamı taşımamaktadır.³³⁵

Yukarıdaki âyette bu anlamdaki aile yöneticiliği iki nedene dayandırılmaktadır.

Birinci neden: فضل الله بعضهم على بعض “Çünkü Allah, onları birbirlerine üstün kılmıştır.” Bu âyette erkeğin kadın üzerine üstün yaratıldığı belirtilmeksizin ikisinin birbirine üstün kılındığından bahsedilmektedir. Burada erkeğin kadında bulunmayan bir takım meziyetlerinin bulunduğu gibi kadının da erkekte bulunmayan çeşitli üstünlüklere sahip olabileceğine işaret buyurulmaktadır. Başka bir deyişle, erkek vücudun başı, kadın ise vücut mevkiindedir. Bir azanın diğerine kibirlenmesi uygun olmaz.³³⁶ Yaratılışlarındaki bu farklılıkları dolayısıyla bu iki cinsin birbirine muhtaç oldukları beyan edilmiş, kurdukları aile yuvalarının ahenk ve huzur içinde devamı için karşılıklı sevgi, saygı ve birbirlerinin hukukuna hürmet etmeleri esas alınmıştır. Aile otoritesinin sağlanması ve iyi idaresi yönünden de aile reisliği erkeğe verilmiştir.³³⁷ Yüce Allah’ın, erkek ve kadın cinsine ailenin beka ve barışı açısından son derece önemli ve lüzumlu olan farklı meziyetleri vermekle, cinsler arasındaki denge ve eşitliği sağlamıştır. Meselâ erkekleri güç ve metanet bakımından üstün kılarken, kadınları da şefkat ve merhamet bakımından üstün kılmıştır. Sonuç olarak erkek ve kadınlara bahşedilen bu farklı özellikler itibarıyla bir cins eğer metanet kahramanı ise, öbürü şefkat kahramanıdır.

³³³ Nisa, 4/34

³³⁴ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tef'asîr*, Terc., Sadrettin Gümüç- Nedim Yılmaz I/515

³³⁵ 1/344 Bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Ensar Neş. İst. 1993, 3/250

³³⁶ es-Sâbûnî, a.g.e., I/520

³³⁷ Bk. Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e2/250; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Darü'l-Mushaf, Kahire 1977, 1/244; el-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, Matba'atü'l-İstikame, Kahire, 1955,

İkinci neden: *وبما أنفقوا من أموالهم* “*Bir de erkekler mallarından bir kısmını mehir ve nafakaya harcamaktadırlar.*” Ailenin geçimi konusunda kimin malından harcama yapılıyorsa, o kişinin bu harcamada yetkili olması kadar tabî bir şey olamaz. Bu ise yöneticilik hak ve yükümlülüğünün ikinci önemli nedenidir. Bu nokta itibariyle de asla bir haksızlık söz konusu değildir.

Aile yöneticiliği ile ilgili hükmün dayandırıldığı hikmetlerin açıklanmasından sonra, “*Sâliha*” (iyi) kadınların tanımına geçilmiştir. “*Sâliha kadınlar gönülden itaatkâr olurlar, Allah’ın korumasını emrettiğini(sadakati), kocalarının bulunmadığı zamanlarda da korurlar.*” buyurulmuştur. Bu âyette iyi kadınlar tanımının, “sulh” (barış) kökünden gelen bir sıfat olarak *الصالحات* “sâlihât” kelimesi ile ifade edilmiş olması ise ayrıca manidardır.

Ne kadar zengin olursa olsun kadının İslâm hukukuna göre ev masrafların katılma mecburiyetinde olmayışını destekleyen Clement Huart, şunları söylüyor: “Erkek karısının iaşesini teminle mükelleftir. Buna mukabil de kadının kendisine tam bir itaat göstermesini istemek hakkına haizdir. Bununla beraber bu hükmün kat’î mahiyetine rağmen, karısının içtimaî vaziyetiyle mütenasip olmayacak bir şekilde çalışmaya mecbur edemeyeceği gibi, ücret mukabilinde çalıştırma hakkına da haiz değildir.”³³⁸

Başta İbn Kesîr, Keşşâf ve Hâzin olmak üzere birçok tefsir eserlerinde âyette geçen bu sıfatla ilgili olarak Ebû Hüreyre’den rivâyet olunan şu hadise yer vermişlerdir: “*Kadınların en hayırlısı, (eş olarak) kendisine baktığında seni sevindiren, (meşru) bir şeyi emrettiğin zaman sana itaat eden, hazır bulunmadığın zaman malını, namus ve şerefini koruyandır.*” İbn Kesîr, bu âyetle ilgili olarak ayrıca şu hadise de yer vermektedir. “*Kadın beş vakit namazını kılar, orucunu tutar ve eşine itaat ederse, (kıyamet günü) kendisine, “istediğin kapıdan cennete girebilirsin” denilecektir.*” Seyyid Kutub ise, aynı âyetle ilgili olarak Tirmizî ve Tabaranî’nin rivâyet ettiği şu hadisi eserine almıştır. “*En hayırlınız, ailesine en iyi davrananızdır. Ben de kendi aileme en hayırlı olanınızım.*”³³⁹

³³⁸ Historie des Arabes. I/74 ‘den naklen Ahmet Gürkan, *İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Nur Yay. Ank. ts. s.111

³³⁹ Bkz. İbn Kesîr, a.g.e., s. 491; Seyyid Kutub, a.g.e., s.218

Sosyal hayatta öne çıkmış kişilerin başarılarının arkasında genellikle bu âyet ve hadislerde belirtilen niteliklere sahip rüştünü tamamlamış birer kadının bulunduğunu yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Bunun en güzel örneğini Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hatice'de bulmak mümkündür. İlk vahyin geldiği dönemde, her tarafın düşmanla sarılı olduğu bir çevrede kendisini yalnız, kimsesiz ve desteksiz bulan, toplumunun kendisini yalanlayacağı endişesiyle telaşa kapılan ve tüm bu sıkıntıların baskısıyla bunalan Hz. Peygamber'in, tek başına vahdaniyet davasını büyük bir metanetle savunması ve bunu sürdürmesinin, büyük bir azimle davasını başa çıkarmasının beşerî boyuttaki başarısının arkasında, Hz. Hatice'nin sağladığı maddî-mânevî destek bakımından payının büyük olduğu tarihçe sabit olan bir gerçektir.³⁴⁰

Böylece İslâm; huzurlu, mutlu, kalıcı, sağlam bir aile yapısını vücuda getirmek için, bu aile çatısını eşlerin karşılıklı sevgi, saygı esası üzerine kurarken, sâliha (iyi) bir kadın ile sâlih (hayırlı) bir erkek olarak iki muhkem umde üzerine oturtmakta ve bu iki ana unsurun sâlih evlât yetiştirmelerini öngörmektedir.

Ancak bu prensiplerin ihlâlinden endişe duyulması durumunda, ailenin bekasını korumayı hedefleyen Kur'ân, yukarıdaki âyette şu şekilde bir dizi önlemin alınmasını öngörmektedir:

a. واللاتي تخافون نشوزهن فعظواهن *"Serkeşlik yapmalarından endişe ettiğiniz kadınlara önce öğüt verin."* Kur'ân yukarı geçen âyette belirlenen gerekçeler doğrultusunda aile yöneticiliğini erkeğe vermekle beraber meşru dairede ona emir verme yetkisini de getirmektedir. Tabî olarak meşru emirler de itaati gerektirmektedir. Ebû Hüreyre'den yapılan bir rivâyete göre, Hz. Peygamber bu itaatin önemine şöyle vurgu yapmıştır: *"Eğer bir kimsenin bir kimseye secde etmesini emredek olsaydım, kadının kocasına secde etmesini emrederdim."*³⁴¹

³⁴⁰ Bk. Duha, 93/9; İbn Hişam, *Sîre*, 1/254; İbn Kesîr, *Sîre*, 1/404; Buhârî, 1/7; Müslim, 1/97,98; Tecrîd Terc., 1/13; Algül Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay. İst. Ts. s.192

³⁴¹ A.İbn Hanbel'in rivâyetine göre, Muaz b. Cebel, yemen veya Şam'dan döndüğünde, Hz. Peygamber'e şunları söyledi. "Ya Resulallah, ben Hıristiyanların patrik ve uskuflarına secde ettiklerini görünce sizin buna daha layık olduğunuzu düşünerek size secde etmek istedim. Hz. Peygamber de *"Hayır eğer insanın insana secde etmesini emretseydim, kadının kocasına secde etmesini emrederdim. Kadın kocasının hakkını tam olarak yerine getirmediği müddetçe, Allah'ın da kendi üzerindeki hakkını da tam olarak ödemiş olamaz."* (A.İbn Hanbel, Müsned, IV/381) Yine A.İbn Hanbel Hz. Aişe'nin aynı konuyla ilgili olarak şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Resulullah, muhacirlerden ve Ensardan oluşan bir grup insan arasındayken, bir deve gelerek ona secde etti. Ashabı, "Ya Resulallah sana ağaçlar ve

Ancak secdenin; selâm, bağlılık, büyük sevgi ve saygı anlamını da taşıdığı³⁴² göz önünde tutularak hadiste geçen bu secdenin, sadece Allah'a yapılan ubudiyet secdesi olmayıp meleklerin Hz. Âdem'e ve Hz. Yusuf'un ana-babasıyla kardeşlerinin kendisine yaptıkları secde nevinden olan sevgi, saygı ve bağlılık anlamındaki secde olduğu unutulmamalıdır.³⁴³ el-Hâzin, Ümm-ü Seleme'nin rivâyetiyle gelen şu hadise yer vermektedir: “Kocası kendisinden razı olarak vefat eden bir kadın, cennetlidir.”

344

Nisâ suresi 34. âyetinde geçen ve serkeşlik olarak terceme edilen نشوز “nüşûz” kelimesi tefsir kitaplarında, kadının eşine karşı büyüklük ve üstünlük taslaması, kendisini ondan yüksek görmesi, bu nedenle bıkkınlık göstererek ona buğz etmesi sonucunda ona itaatsizlik etmesi şeklinde yorumlanmıştır. Bunun belirtileri olarak da, beyine cevap vermemesi, onunla yüksek sesle konuşması veya saygıyla bağdaşmayacak başka bir edayla hitap etmesi vs. şeklinde bu serkeşliğin sözlü olabileceği gibi, ona karşı gelerek isteklerini yerine getirmemesi veya tersini yapması şeklinde fiilî de olabileceği belirtilmiştir.

Kur'ân'a göre aile reisliğinin erkekte olduğunu ve aile kurumunun, eşlerin karşılıklı sevgi ve saygısına dayandığını baştan bilen, nikâh akdiyle güçlü bir sözleşme yaptıklarının bilincinde olan ve düğün³⁴⁵ şenlikleriyle de bu sözleşmelerini kamuoyuna duyuran taraflardan biri olarak kadın, eşine böyle bir başkaldırıda bulunursa, elbette Kur'ân'a göre suç işlemiş olur. Her bir suç ise, doğal olarak mahiyetine göre bir cezayı gerektirir. Ancak Kur'ân, evvel emirde bir cezanın uygulanmasından ziyade, vuku bulan bu olağan dışı durumun düzeltilmesinden yana bir takım önlemler alınmasını öngörür. İşte Kur'ân, bu önlemlerin başında Dinin

hayvanlar secde etmektedir. O halde müsaade edin de biz de sana secde edelim. Dediler."Hz. Peygamber, "Hayır Rabbinize ibadet ediniz, kardeşlerinize ikramda bulununuz. Şâyet ben birisinin diğer birisine secde etmesini emretseydim, kadının kocasına sece etmesini emrederdim." buyurdular. A. İbn Hanbel, Sünen, VI/86; ayrıca bkz. Tirmizî, Câmîu's-Sihah, Rada' 3/465)

³⁴² Bkz. Elmalılı, a.g.e., 2/62

³⁴³ Bk. Bakara, 2/34; Yusuf, 23/100

³⁴⁴ el-Hâzin, a.g.e., 346

³⁴⁵ Hz. Peygamber, Ebû Ümâme Es'ad b. Zûrâre vefatı üzerine himayesine aldığı Fariga, Habibe ve Kebşe adındaki üç kızından Fariga'yı Nebt İbn Câbir'le evlendirdiğinde, Hz. Âişe'ye "Hani sizin def çalan ve şiir söyleyen muganniyeniz yok mu? Böyle oyun, Ensar'ın hoşuna gider" buyurdular. nikâh ilân ettiği gerekçesiyle düğünde def ve benzeri şeylerin çalınmasının caiz olduğunda ulemanın ittifakı vardır. İmam Ebû Yusuf, Velime cemiyetinden başka, başka zamanda da aile içinde kadınların, çocukların def, çalgı makûlesini çalıp eğlenmelerini de tecvîz etmiştir. (Bkz. Tecrîd Trc., XI/302)

temel ve genel bir prensibi olan nasihat³⁴⁶ görevinin yerine getirilmesini istemektedir. Bu duruma göre aile reisliğini üzerine alan kimsenin böyle bir keyfiyetle karşılaşması durumunda, Kur'ân'ın فعظواهن emrine imtisalen, hanımına konuyla ilgili olarak nasihatte bulunması, koca olarak yapacağı ilk vazifedir. Tefsir kitaplarında aile reisinin, genel anlamda hanımına vereceği öğütte özet olarak şu hususlara yer vermesi tavsiye edilmiştir: a) Bir kadının, kocasının meşru dairedeki tüm isteklerine karşı itaatkâr olmasının Allah'ın emri olarak, erkeğin hanımı üzerindeki hakkı olduğu, b) Bu nedenle, serkeşliğin bir hak ihlâli olarak Allah'ın emrine muhalefet teşkil ettiği, c) Bu itibarla Allah'tan korkarak bu davranışından bir an önce vazgeçmesi gerektiği tavsiye edilmeli ve bunun aile barışı ile huzurunun devamı açısından son derece önemli olduğuna dikkat çekilmelidir.³⁴⁷

Görüldüğü gibi, Kur'ân, kadının söz ve davranışıyla kocasına karşı yaptığı itaatsizliğini, başkaldırı şeklindeki anormal bir davranış biçimi olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle kural dışı olan bu nevi davranışların düzeltilerek tekrar normal hale getirilmesi için de evvel emirde “nasihat” metodunu önermektedir. Normalde olmaması gereken bu gibi davranışların ortaya çıkması, aynı zamanda bir ruhsal rahatsızlık belirtisi olması nedeniyle de nasihat, bu rahatsızlığın dağılıp yayılmasını önlemek amacıyla Kur'ân'ın önerdiği biricik bir tedavi usulüdür.³⁴⁸

Burada şu hususa vurgu yapmada fayda vardır. Yukarıda açıklandığı şekilde erkeğin, hanımına serkeşliğinden dolayı nasihat etmesi, kendi hakkının hanımı tarafından ihlâl edilmesine binaendir. Yoksa erkeğin daima nasihat makamında, hanımın da sadece öğüt dinleme konumunda olduğundan dolayı değildir. Kaldı ki kadının mutlak manada kocasına itaati söz konusu olmayıp, isteklerinin Kur'ân ve sünnet onaylı olmasıyla sınırlıdır. Bu duruma göre, لا طاعة في معصية الله “*masiyette*

³⁴⁶ Nasihat, peygamberlerden başlamak üzere, her tür ve derecedeki yönetici durumunda bulunan kimselerden, halk geneline kadar dinin insanlara vermiş olduğu genel bir yükümlülüktür. K.Kerim, örnek olmak üzere Hz. Nûh ile Hz. Hûd'un, kendilerini anlamamakta direnen ümmetlerine açık birer nasihatçi olduklarını söylediklerini haber vermektedir. (Bkz. A'raf, 7/62, 68) Ebû Rukayye (r.a.)'den yapılan rivâyette Hz. Peygamber “Din Nasihattir.” (hayırhahlıktır) buyurdular .

Biz de “kime?” diye sorduk, Hz. Peygamber; “Allah'a, Allah'ın Resûlüne, Müslümanların reislerine ve bütün Müslümanlara” buyurdular. Cerir İbn Abdillâh'ın şöyle dediği rivâyet olunmuştur: “Namaz kılmak, ekât vermek üzere Hz. Peygamber'e biat ettim. (Bkz. Nevevî, a.g.e., I/224)

³⁴⁷ Bk. Hâzin, a.g.e.,I/345; İbn Kesîr, a.g.e., 1/393

³⁴⁸ Bkz. Seyit Kutub, a.g.e., III/214

itaat yoktur."³⁴⁹ hadisi uyarınca, erkek hanımına İslâm'a muhalif bir emir vereme yetkisine sahip olmadığı gibi, kadının böyle bir emre uyması ise, kendisini sorumluluktan kurtarmaz. el-Mevdûdî, konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır. *"Allah'a itaat, kocaya itaatten önce gelir. Bu nedenle koca, karısına Allah'ın emirlerine aykırı bir şey yapmasını emrettiğinde, kadının ona itaat etmemesi gerekir. Bu durumda kocaya itaat etmek büyük bir günah olur. Eğer kadın Allah'ın emrettiği bir ibadeti yapıyor ve kocası onu engelliyorsa, kadın yine karşı koymalıdır. Karşı koymaz ise günah işlemiş olur. Şâyet kadını kocası nafile namazdan menediyorsa, kadın kocasına uymak zorundadır. Uymadığı takdirde ibadeti makbul olmaz.*"³⁵⁰

Aile yönetiminde de istişarenin sünnet olması hasebiyle kadının da görüş bildirme hakkına sahip olması hatta bunun bazen bir yükümlülük haline gelmesiyle beraber, kadının beyine emir vermesi, Kur'ân-ı Kerim'e göre söz konusu değildir. Buna göre eşinin Kur'ân'a mugayir davranışlarına muttali olan bir kadının, öğütle onu bu hâlden çekip çevirerek kurtarması, hem bir Müslüman olarak, hem de ailenin diğer ikinci ayağı olarak kendisi için bir yükümlülük olmakla beraber, Kur'ânca övülen "sâliha" sıfatının da icabıdır. Zemahşerî, sâliha kadınların tanımını yapan âyetteki *حافظات للغيب بما حفظ الله* kısmının başka bir okunuş şekliyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: *"Onlar (sâliha kadınlar), kocalarının gıyabında da Allah'ın hak ve emanetini koruyan kadınlardır ki, bu hak ve emanetler; iffetini korumak, beylerine karşı nazik ve şefkatli olmak ve gerektiğinde onlara nasihat etmektir.*"³⁵¹

Bu itibarla, *"Hanımına danış, fakat hiçbir zaman ona uyma!"* şeklindeki bir düzmeceye İslâm'ın kaynaklarında rastlamak mümkün değildir. İlk vahiy gibi son derece önemli bir meselede Hz. Peygamber'in sadece Hz. Hatice ile istişare etmesi ve neticesinde onun ileri görüşünün kendisine vermiş olduğu moral destek sonucunda metanetle davasını savunmaya başlaması, bu tür yakıştırmaların temelsizliğini ve çürüklülüğünü bariz bir şekilde ortaya koyan en büyük delildir.

Sonuç olarak, kocasının meşru emirlerine karşı baş kaldırmayı adet haline getiren bir kadın, Kur'ân'ın ölçülerine göre, sâliha bir hatun değildir. Bunun gibi,

³⁴⁹ Müslim, İmare, 39; Ebû Davûd, Cihad, 87

³⁵⁰ Mevdûdî, Tefhîmü'l-Kur'an

³⁵¹ Zemahşerî, el-Keşşâf, 1/244

İslâmî açıdan yanlış davranışlarından dolayı sâliha hanımının makul nasihatlerini dinlemeyen, onunla istişare etmeyerek bildiğiyle hareket eden, gayr-ı İslâmî davranışlarıyla hanımına eziyet eden bir erkek dahi sâlih bir kişi değildir. Oysa Kur'ân, ailenin huzur ve barışını, kadının sâliha, erkeğin ise sâlih olmasına bağlamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, *“Dindarlığı ve ahlâkı bakımından memnun olduğunuz bir kimse, sizden kız istemeye geldiğinde onu evlendiriniz. Böyle yapmadığınız takdirde, yeryüzünde yaygın bir fitne ve fesat meydana gelir.”*, *“Bir kadın; dini, malı ve güzelliği, için istenir, siz dindar olanı tercih ediniz, perişan olmazsınız”*, buyurmaktadır.³⁵² Görüldüğü gibi bu âyet ve hadislerde, evlenecek adaylarda dinî bağlılık ve ahlâkî güzelliğin göz önünde tutulması öngörülmektedir. Bu noktalar itibariyle eşler arasında dengenin sağlanamaması durumunda, eşler arasında yabancılaştırmanın ve uyumsuzluğun meydana geleceği, bu yönden gösterilmesi gereken hassasiyetin ihmâl edilmesi sonucunda fitne ve fesadın aileden başlayarak tüm sosyal hayatı etkileyecek biçimde yaygınlaşacağı açık bir şekilde ihtar edilmektedir.

Ancak erkek açısından bunlara ilaveten örfe göre eşinin mihrini verebilecek ve asgarî düzeyde dahi olsa evini geçindirebilecek bir malî imkâna da sahip olması da gerekli görülmektedir. Zira bu iki yükümlülük Kur'ân'a göre erkeğe ait bulunmaktadır. Zaten bu güce sahip olmayanların bu imkâna kavuşuncaya kadar iffetlerini koruyarak sabretmeleri Kur'ân'ca emredilmiş ve bu durumda olanlara yardım edilmesi şu âyetle istenmiştir: *“Bekâr veya dul, sizden evli olmayanlar ile evlenmeye elverişli olan köle ve cariyelerinizi evlendiriniz, eğer fakir iseler, Allah fazl ve kereminden onları zengin kılar. Evlenme imkânını bulamayanlar ise, Allah lütfü ile kendilerini varlıklı kılınca kadar iffetlerini korusunlar”*³⁵³ Bu âyette köle ve cariyelerin evlendirilmesinde “elverişlilik” şartının aranmasının, hürriyetlerinin kısıtlı olmasından dolayı evliliğin icaplarını yerine getirememeye dayalı olduğu açıktır. Buna göre hür olmakla beraber, normal bir malî imkâna sahip akıl ve baliğ olanların, hür olmayanlara göre normalde elverişlilik düzeyine ulaşmamları için geçerli bir mazeret bulunmamaktadır. Hürriyeti kısıtlayıcı bir mazereti bulunmamlarına rağmen dinen ve ahlâken elverişlilik düzeyini yakalayamamış

³⁵² Tirmizî, *Câmiu's-Sihâh*, Nikâh, 3/395, 396

³⁵³ Nûr, 24/32, 33

olanların evliliğinden Kur'ân'ın hedeflediği huzur, barış ve mutluluğun beklenemeyeceği bu âyet ve hadisten açıkça anlaşılmaktadır.

Kur'ân temel olarak iman noktasında kadın ve erkeği birbirine veli (dost ve kardeş) kılmakta, sâlih ve sâliha sıfatlarını almalarıyla da onları övmektedir.³⁵⁴ Buna göre, eşinin Kur'âna mugayir bir hareketine muttali olan bir kadının, ikna gücünü kullanarak tatlı söz ve nasihatlerle kocasını uyarmaması onun bu davranışını onaylaması anlamına gelen bir kabullenme olup, sâliha sıfatına aykırıdır. Oysa toplum içinde ikna gücü bakımından erkek kısmı üzerinde en etkili olan insan, şüphesiz kişinin kendi hanımıdır. Nezaketiyle kendisini eşine kabul ettirmeyi başaran bir kadın, bu yönüyle makul bütün isteklerini ona kabul ettirebilme gücüne sahip olduğunda bir şüphe bulunmamaktadır.

Bu gibi önemli bir çareye başvurulması ve bundan beklenen faydanın elde edilmesi için her şeyden evvel, eşlerin öğüt verebilecek bir olgunluğa ve verilen öğütleri dinleyecek düzeydeki bir anlayışa, sahip olmalarının gerekli olduğunda herhangi bir kuşku bulunmamaktadır. Aksi takdirde nasihatın hiçbir fayda temin etmeyeceği açıktır. Böyle olunca evlenecek olan adayların akıl baliğ olmalarının aranması, sırf belirli bir yaş sınırını doldurmalarından ibaret olmayıp aynı zamanda o yaşın gerektirdiği olgunluk düzeyini de yakalamış ve evliliğin sorumluluğunu müdrük olmalarının da önem arz ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu nedenle, yaşları normal olmakla beraber henüz bu olgunlukta olmayan kız ve erkeklerin evlendirilmelerinin sakıncalı olacağı, buna rağmen böyle bir evliliği gerçekleştirenlerin vebal altında kalacakları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Nitekim fıkıh kitaplarında حور “cevr” olarak tabir edilen “evlilik hukukuna riâyetsizlik” durumundan endişe edilmesi durumunda yapılacak evlendirmenin hükmen mekruh, bunun kesinlik kazanması durumunda ise hükmen haram olacağı belirtilmektedir. Zira nikâhın meşruiyeti, nefsin harama karşı korunması ve dünyaya çocuk getirilmesiyle sevap kazanılmasına binaendir. Başta sadakatsizlik olmak üzere evlilik hukukuna riâyetsizlik ise haramı irtikâb etmek olduğundan evlilikteki matlup sevaba münafidir.³⁵⁵

³⁵⁴ Bk. Tevbe, 9/71; Nisa, 4/34, 69

³⁵⁵ Bk. Şeyhzade, *Mecma'u'l-Enhur Şerhu Mültaka'l-Ebhur* ve Hamişindeki “*Dürrü'l-Münteka*”, *Dâru't-Tiba'atü'l-Âmira*, İst. 309, 1/315

b. *واهجرهن فى المضاجع* “*Kendilerini yataklarında yalnız bırakınız.*” Bu yöntem, usulüne göre öğüt verilmesine rağmen serkeşliğine devam eden bir kadına karşı, kocasının onun bu davranışından büyük üzüntü duyduğunu ve bundan son derece rahatsız olduğunu kendisine bildirmek amacıyla uygulanan bir yaptırımdır. İbn Abbas, bu yöntem, erkeğin aynı yatakta hanımına sırtını dönerek onunla konuşmaması veya aynı odada kalmakla beraber ayrı yatması olarak yorumlamıştır. Ayrıca bu muamelenin, erkeğin nikâhı korumakla beraber hanımıyla geçici olarak cinsel yönden ilişkisini kesmekten kinaye olduğu da söylenmiştir.³⁵⁶ Erkek iradesine hâkim olarak bu müeyyideyi, kuralına uygun olarak uygulamakla çoğu zaman kadının şımarıklık silahını elinden almayı başarabilmekte ve yumuşamasını sağlayabilmektedir.³⁵⁷

c. Bundan da bir sonuç alınmadığı takdirde Kur’ân, *واضربواهن* “*Onları dövünüz!*” şeklinde bir önlem getirmektedir. Gerekli nasihatın yapılmasının ardından uslanmayan, usulüne göre ilişkinin kesilmesine rağmen de katı tutumunu sürdüren kadının, bu aykırılık hali önemli boyuta varmış ve istisnâî bir hâl almış demektir. Bu durumda Kur’ân, Hz. Peygamber’in hadisinde açıklamasını bulan, *ضرباغيرميرح* nitelemesi, aslında “dövme” olarak tabir edilemeyecek derecede hafif, kırıcı, yaralayıcı ve iz bırakıcı olmamak ve terbiye amaçlı olmak kaydıyla bir ihtar metodunu getirmekle kadının ıslahına ve aile yuvasının yıkılmaktan kurtarılmasına çalışmaktadır. Bu şekildeki bir dövmenin, misvak ve benzeriyle yüzden sakınarak yapılan bir uygulama tarzı olduğu şeklindeki yoruma bakıldığında, bunun aslında dövme olmayıp dövme adı verilen bir ihtar şekli olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Zaten böyle bir ihtar dahi gerekli mesajın alınması açısından yeterlidir. İmam Şafî, âyette mezkûr nedene dayalı olarak *واضربواهن* “*onları dövünüz!*” tabirindeki emir kipini, farz ifade eden bir emir olarak değil de, tavsiye anlamındaki bir emir kabul ettiğinden serkeşlik yapan kadının dövülmesi mübah olmakla beraber, terkinin efdal olduğunu söylemiştir.³⁵⁸ Ebû davûd, Nesâî ve İbn Mâce’nın yaptıkları rivâyette Resûlullah (s.a.s.) *لا تضربوا إماء الله* “*Allah’ın cariyelerini (kadınları) dövmeyiniz.*” Buyurdular. Hz. Ömer Resûlullah’ın huzuruna gelerek “*kadınlar kocalarına karşı geliyorlar*” dedi. Bunun üzerine Resûlullah, kadınların dövülmesine müsaade verdi.

³⁵⁶ Bkz. El-Hâzin, a.g.e.,s.345; Zemahşerî, a.g.e., s.244; İbn Kesîr, a.g.e., s.492

³⁵⁷ Bkz. Seyit Kutub, a.g.e., 215

³⁵⁸ Bk. el-Hâzin a.g.e., s.354

Bunun üzerine, birçok kadın Resûlullah'ın ailesinin yanına gelerek kocalarından şikâyet ettiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: “*Muhammed'in (s.a.s) ailesinin yanına birçok kadın gelerek kocalarından şikâyet ediyorlar, o(hanımlarını döven) erkekler sizin hayırlı olanlarınızdan değildirler.*” Yine Resûlullah şöyle buyurdu: “*Sizden biriniz hanımını gündüz hayvan döver gibi dövüp gece de onunla beraber olmasın!*”³⁵⁹ Bundan, kocalarına karşı serkeşlik eden kadınların dövülebileceğine ilişkin ruhsatın verildiği ilk dönemlerde ashab-ı kiramdan bazılarının yukarıda belirlenen ölçüyü kaçırdıklarının anlaşılması üzerine Hz.Peygamber'in böyle bir tabiri kullanma ihtiyacı duyduğu ve bu müeyyidenin uygulanmasına müsaade ettiği halde bundan hoşlanmadığı ortaya çıkmaktadır. Fakat gerçek şu ki bazı kadınlar, dövülmeksizin hatalarını kabul etme yoluna gitmezler. Böyle bir durumda bile Hz. Peygamber, kadının yüzüne vahşice vurmaya ve vücutta yara izi bırakacak bir şeyle vurmaya kesinlikle yasaklamıştır.³⁶⁰ Bir kısım kadınlar, sevdikleri erkekleri tam bir erkek olarak kabul etmek için pazu gücüyle kendilerini alt etmesini arzu ederler. Elbette bu, bütün kadınların tabiatı değildir. Bu tip kadınlar da mevcuttur. İşte bu gibi hallerde son duruma başvurulması icap eder.³⁶¹

d. *فإن أظعنكم فلا تبغوا عليهن سييلا* "Eğer size itaat ederlerse, artık onların aleyhine olacak bir yola başvurmayın!" Âyette geçen müeyyidelerin belirlenen sıralamalarına göre uygulanmasıyla kadının Kur'ân ölçülerine göre itaatsizlik sayılan davranışlarından vazgeçmesi durumunda, aile barışı açısından maksat hâsıl olmuş olduğundan, artık kadının aleyhine olacak hiç bir yola başvurmaya Kur'ân kesinlikle müsaade etmemektedir.

Sünen ve Müsnedde yer aldığı üzere, Muaviye bn. Hayde'nin “*Ya Resulallah, bizden birimizin hanımının, üzerimizdeki hakkı nedir?*” diye sorması üzerine, Hz. Peygamber şöyle buyurdular: “*Yediğin zaman ona da yedirmen, giydiğin zaman onu da giyindirmen, yüzünden sakınman, onu küçük düşürmemen, ev içinde olması hariç olmak üzere onu yalnız bırakmamandır.*”³⁶²

e. Eşler arasındaki ilişkileri düzenleyen Nisâ suresinin yukarıda geçen 34. âyetinde önerilen tedbirlerin alınmasına rağmen karı-kocanın aralarının bozulma

³⁵⁹ Seyyid Kutub, a.g.e, 218

³⁶⁰ el-Mevdûdî, a.g.e., I/143

³⁶¹ Seyyid Kutub, a.g.e., 3/216

³⁶² İbn Kesîr, a.g.e., s. 392

ihtimalinin baş göstermesi durumunda, anlaşmazlıkların aile yuvasının dağılmasına, bundan da günahsız çocukların ortalıkta kalmasına ve sonuçtan eşlerin de büyük ölçüde mağdur olmasına sebebiyet verilmemesi, aile ocağında meydana gelen çatlakların tamir edilmesi için 35. âyet, şu öneriyi getirmektedir: *وان خفتم شقاق بنهما فابعثوا حكما من اهله وحكما من اهلها ان يريد اصلاحا يوفق الله بينهما* “Eğer Karı-kocanın aralarının bozulmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderiniz. Eğer her ikisi de bunları barıştırmak isterlerse, Allah aralarını bulur..”³⁶³ Bu âyette geçen “eşlerin aralarının bozulmasından endişe edilmesi”, böyle bir durumdan kuşku duyulması şeklinde anlaşıldığı gibi, karı-koca arasının bozulduğunun kesinlik kazanması şeklinde de yorumlanmıştır. Buna göre, arabuluculuk ve yuvanın devamını temin, akrabaların ve yakınların vazifeleri arasındadır. Bundan iyi netice almak için bilhassa karı-kocanın yuvayı devam ettirmelerindeki iyi niyetleri esas alınmalıdır.³⁶⁴ Ayrıca her bir aileyi temsil edecek hakemlerin de bu âyete göre barışçı, iyi niyetli, ikna edici ve kendisini çevresine kabul ettirmiş bir kişiliğe sahip olmaları gerekir.³⁶⁵ Böylece eşlerin barış niyetli olmaları, hakemlerin de barış amaçlı olarak bir araya gelmeleri durumunda, yüce Allah aile bütünlüğünde meydana gelen çatlaklığı kaynaşmaya, dargınlığı da sevgi ve barışa dönüştüreceğini müjdelemektedir. Âyette bu hakemlerin her birisinin eşlerin akrabalarından olmalarının aranması ise, hakemlik yapacak akrabaların onların durumunu daha iyi bilmelerine, eşlerinin barıştırılmasında daha istekli olmalarına ve eşlerin gönüllerinin de kendi akrabalarına daha yatkın olmasına binaendir. Bu konuda görevlendirilecek hakemlerle ilgili olarak *فابعثوا* “gönderiniz!” emrindeki zamirle, o bölgenin hâkimi veya yöneticisinin kast edildiğini söyleyenler olduğu gibi, kısıtlama getirilmeden barışsever herkesin bu görevi üstlenebileceğinin kast edildiği de ifade edilmiştir. el-Hâzin tefsirinde konuyla ilgili olarak eşlerden birisinin barışmak istemesi, diğerinin ise buna yanaşmayarak vefat etmesi durumunda barışmak isteyen diğerine varis olacağını, barışa yanaşmayanın ise diğerine varis olamayacağına dair fikhî bir hükmü de kaydetmiştir.³⁶⁶

³⁶³ Nisa, 4/35

³⁶⁴ Elmalılı, a.g.e., 3/252

³⁶⁵ Zemahşerî, a.g.e., s. 245

³⁶⁶ Bk.el-el-Hâzin; a.g.e., s.346

Bu hakemlerin, eşlerin anlaşmazlıklarından ötürü, evliliklerinin yürüyemeyeceğine kanaat getirmeleri durumunda onları ayırmaya da yetkili olduklarını söyleyenler olduğu gibi, boşanmada tek yetkili kişinin eşlerin kendileri olduğu gerekçesiyle onların izni olmadan hakemlerin boşandırmaya değil, sadece barıştırmaya yetkili oldukları da iddia edilmiştir.³⁶⁷

Evlilik hukuku, aileyi meydana getiren eş ve çocukların birbiri üzerindeki hakları ihtiva ettiğinden, “âlievî Vazifeler” olarak da tabir edilir.

Kocanın başlıca vazifeleri: Refikası ile güzel geçinmek, onu himaye etmek, onun nafakasını temin ederek ona sadakatten ayrılmamaktır. Bir hadiste, “*Sizin hayırlılarınız, hanımına hayırlı olanınızdır.*” Diğer bir hadiste ise, “*Kadınlara ancak kerimler ikram eder, onlara ancak leîmler ihanet eder.*” buyurulmuştur.

Kadınların başlıca vazifeleri, kocasının meşru emirlerini tutmak, onun namusunu haysiyetini koruyup haline kanaat etmek, israftan kaçınmak, ev hanımı olacak vaziyette bulunmaktır. Mesut bir halde yaşamının ilk yolu budur.³⁶⁸

Huzur ve barışın bekası açısından toplumun yönetimsiz olamayacağı, yönetimin olduğu yerde de zorunlu olarak yöneten ve yönetilen olmak üzere iki tarafın bulunacağı kaçınılmazdır. En küçük toplum birimi olan aile yönetiminde de, yukarıda bahsedilen nedenler doğrultusunda yöneticilik görevinin erkeğe verilmesi bir imtiyaz olmayıp aslında ona ağır bir sorumluluk ve mükellefiyetin yüklenmesinin ifadesidir. Bu nedenle de kadın eşin, nazik bünyesiyle böyle bir yükümlülükten muaf tutulmasının, kendisi açısından bir dezavantaj olmaktan ziyade bir avantajdır.

“Sâliha” nitelemesine lâyık; aklî, ruhî ve asabî melekesi düzgün bir kadın olarak bundan sıkıntı duyması yerine tamamen kendi lehine olan böyle âdilâne bir görev bölümünü memnuniyetle karşılaması, son derece tabî bir davranış biçimi olacaktır. Bu nedenle de âyette sâliha kadınlar için itaatkâr anlamındaki طائعات “*Tâiât*” kelimesinin değil de, “*eşlerine gönülden seve seve bağlı olan kadınlar*” anlamındaki قانتات “*Kânitât*” kelimesinin seçilmiş olması, meselenin hakikatine fevkalade uygun düşmektedir.³⁶⁹ Zaten konu, Kur’ân zaviyesinden değerlendirildiğinde, eşlerin birbirini tamamlayan bir bütünü eşit parçaları olmaları

³⁶⁷ İbn Kesîr, 1/493

³⁶⁸ Bk. Bilmen Ömer *Nasûhî, Büyük İslâm İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İst., ty, s.465

³⁶⁹ Bk. Seyyid Kutub, a.g.e. 3/212

hasebiyle kadın eşin; geçimini, himayesini ve sorumluluğunu yüklenen kocasına meşru dairede itaat etmesi, aslında kendi kendisine itaat etmesinden başka bir şey olmadığı gibi, aile reisliği de erkek açısından kendi kendisini yönetmesinden başka bir şey değildir.

Özet olarak, erkeklerin kadınlara nazaran güç ve metanet bakımından daha üstün olduğu ve aile ile ilgili tüm harcamaların erkeğin malından yapıldığı şeklindeki iki ana gerekçeye dayalı olarak aile reisliğinin yüce Allah tarafından erkeğe verilmiş olduğu, göz önüne alınarak bir değerlendirme yapıldığında, İbn Kesîr'in iddia ettiği şekilde böyle bir görevlendirmede, cins olarak erkeklerin kadınlara nazaran daha hayırlı³⁷⁰ olduklarına ilişkin bir kabule yer olmadığını ortaya koymaktadır. Zira böyle bir yaklaşım, insanın bir erkek ve bir diğiden yaratıldıklarına dikkat çekildikten sonra, cins farkı gözetilmeden *إن أكرمكم عند الله أتقاكم* “Allah katında en değerliniz, takvaca üstün olanınızdır.”³⁷¹ şeklindeki ilâhî fermana aykırı düşmektedir.

Kur'ân'ın hükümlerinde mutlaka bir adalet vardır. Bu adalet ya eşitlik adaleti veya oran ve liyakat adaletidir. İnsanın bir erkek ve bir diğiden yaratılmasında ve cins ayırımı söz konusu olmaksızın herkesin Allah'ın kulu olmasında eşitlik adaleti söz konusu iken, gerek aile gerekse kamu yönetiminde, daima liyakat adaleti geçerlidir.³⁷²

Öbür taraftan bahse konu olan الرجال قوامون “*er-Ricâlü Kavvamûn*” âyetini kendisinde bulunduran, ihtiva ettiği 176 adet âyetle Kur'ân'ın uzun surelerinden biri olan ve daha çok kadınların toplum içindeki hukukî ve içtimaî yer ve değerlerinden bahseden bir sûreye النساء “*en-Nisâ*” (kadınlar) isminin verilmesi, buna karşılık Kur'ân'da الرجال “*er-Ricâl*” (erkekler) diye bir sûrenin bulunmaması dikkate alındığında, cins olarak kadınların daha hayırlı oldukları yargısına varılması gerekirdi. Oysa ne öyle, ne böyle bir gerekçe ile herhangi bir cinsin yaratılıştan daha hayırlı olduğuna hüküm vermek, Kur'ân'ın eşitlik ilkesine ve bu eşitliği tarak diğleri arasındaki farksızlığa benzeten sünnetin ruhuna aykırılık teşkil eder.

Durum böyleyken, herkesin sırf devletin vatandaşı olduğu nokta-i nazarından hareketle liyakat ve ehliyet farkı gözetilmeden herkese eşit şekilde kamu görevinin

³⁷⁰ Bk. İbn Kesîr, a.g.e., s.344

³⁷¹ Hucurât, 49/13

³⁷² Bk. Çalışmamızın “Hukukta Barış” adlı bölümü

dağıtılması, tam anlamıyla bir haksızlık ve adaletsizlik olacağı gibi aynı zamanda içinden çıkılmaz bir imkânsızlığı beraberinde getirecektir. Aynen onun gibi, ailede de kadın-erkek münasebetlerinde her bir eşe mutlak manada eşit rol vermeye kalkışmak, mutlak bir adaletsizliği netice vereceği gibi, kadın ve erkeğin yapılarında köklü bir değişiklik yapma gibi bir imkânsızlık ve tuhafılığı beraberinde getirecektir.

Kur'ân-ı Kerim, aile yöneticiliğinin getirdiği sorumluluk ve yükümlülüğünün önemini, inanan herkese şöyle veciz bir ifadeyle ihtar etmektedir: *“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ile taşların olduğu bir ateşten koruyunuz.”*³⁷³ Bu duruma göre, evlenmekle aile reisliği görevini üstlenen inanmış bir kimsenin, ailesini böyle müthiş felâketten kurtarabilmesi için her şeyden önce nelerin insanı Rabbinin rızasına nail eylediğini ve nelerin insanı O'nun dostluğundan kopararak cehennemlik kıldığını Kur'ân-ı Kerim'den iyi öğrenmiş olması büyük önem kazanmaktadır. Kur'ân'ın böylece aile reisine yöneticilikle beraber eğiticilik görevini de verdiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ancak çocukların eğitiminden aile reisi olarak sadece babanın değil, annenin de sorumlu olduğu dikkate alınarak annenin, çocuğunun ilk ve en etkili öğretmeni olduğu gözardı edilemez. Süfyan es-Sevrî, Hz. Ali'den nakleder ki, *“Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu yakacağı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun!”* kavliyle *“onları eğiterek öğretin!”* denilmek istenmiştir.³⁷⁴ Zemahşerî, tefsirinde bu âyetle ilgili olarak şu hadise yer vermektedir: *“Namazınızı kılınız, orucunuzu tutunuz, zekâtınızı veriniz, miskinlerinizi, yetimlerinizi ve komşularınızı kollayınız!”* diye ailesine tavsiyede bulunan kimseye Allah rahmet eylesin, umulur ki Allah, bu vesileyle onun ailesini kendisiyle beraber cennette bir araya getirir.” Başka bir rivâyette ise şöyle denilmiştir. *“Kıyamet gününde azabı en şiddetli olanlar, ailesinden habersiz kalarak çoluk çocuğunu ihmal edenlerdir.”*³⁷⁵

Kur'ân, ailenin huzursuzluğunu netice verecek tüm etken ve nedenleri ortadan kaldırdığından Kur'ân'ın verdiği eğitimle sorumluluklarını kavrayan ve bunu davranış haline getiren aile bireylerinin her biri, huzur üreten birer eleman haline gelir.

³⁷³ Tahrim, 66/6

³⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşr., İst. 1993, 10/64

³⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Darü'l-Mushaf, Kahire, ts., 6/130)

İbn Ömer'den rivâyet edilen aşağıdaki hadiste Hz. Peygamber, yukarıdaki âyette bildirilen sorumluluk anlayışını şu şekilde beyan etmektedir: *“Hepiniz çoban ve muhafızsiniz, maiyetinizde bulunanların hukukundan mesulsünüz. İşbaşındakiler de muhafızdır, memurlarından mesuldür. Erkek ailesi efradının çobanıdır ve onlardan mesuldür. Kadın da kocasının evinde bir muhafızdır, o da ondan mesuldür. Hülasa hepiniz muhafızsiniz ve maiyetinizdekilerden mesulsünüz.”*³⁷⁶

Aile yuvasında yaşananların toplumun geleceği açısından son derece önem arz ettiği, ailenin çocuğun yetişmesinde, gelişmesinde, karakterinin şekillenmesinde birinci derecede etken olduğu konusunda tüm sosyal bilimciler, psikologlar ve eğitimciler hemfikirdirler. Aile bireyleri arasındaki barış ve huzur, sosyal hayata direkt olarak yansyacağından elbette sosyal barışın temelini oluşturmaktadır. Bu noktada çatışma olduğu takdirde, bundan doğacak sıkıntı da direkt olarak sosyal hayata yansyacaktır. Şüphesiz aile huzuru ve barışı ailenin temel iki umdesi olan karı koca arasındaki karşılıklı sadakat ve samimiyete dayalıdır. Bu nedenle İslâm dini, bir bütünü oluşturan bu iki parça arasında tabiatlarından gelen bütüncül yakınlığın korunması için en sağlıklı kurallar koyarak Kur’ân’ın ifadesiyle birbirlerinin libası hükmünde³⁷⁷ olan bu iki taraf arasındaki barışın devamına son derece önem vermektedir.

Sosyal haklar, önce aile kurumundan başlayıp gelişerek topluma yansmaktadır. Zira kendi çocukları ve hanımının haklarına sayı göstermeyen bir kimsenin, toplum içindeki başka insanların haklarına saygı göstermesi beklenemez. Gerek bireysel, gerek sosyal ve gerekse medenî hukukun söz konusu olduğu tüm alanlarda insan haklarının temel belirleyici olması nedeniyle yüce Allah, önemine binaen bu hakları Kur’ân-ı Kerim’de حدود الله “Hudûdu’llah” (Alah’ın koyduğu sınırlar), حرمت الله “Hurumâtu’llah” (Allah’ın saygın kıldığı haklar) ve شعائر الله “şe’âiru’llah” (Allah’ın, dinin sembolü kıldığı şeyler) gibi tabirlerle ifade buyurarak bu konularla ilgili emir ve yasaklarına saygı gösterilmesini istemektedir. Meselâ Nisâ sûresinde miras hukukunu beyan ettikten sonra, تلك حدود الله “tilke hudûdu’llah” (Bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır.) buyurmaktadır.³⁷⁸ ومن يعظم حرمت الله فهو خير له

³⁷⁶ İmam Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, D.İ.B. Yay.115, Ank. 1964, 1/337

³⁷⁷ "Onlar (kadınlar) sizin için bir libas, siz de onlar için bir libassınız." (Bakara, 2/187)

³⁷⁸ Nisa, 4/12

عند ربه “Kim Allah’ın saygın gösterdiği hususları yüceltirse, bu Rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır.”³⁷⁹, “Kim Allah’ın, dinin sembolü kıldığı şeylere saygı gösterirse, şüphesiz ki bu kalplerin takvasındandır.”³⁸⁰

Ancak her gördükleri nizamın sağlamlığından rahatsız olan yıkıcı güçler, ailedeki barış nizamından da rahatsızlık duymaları sonucunda Kur’ân’da belirtildiği gibi, şeyatîn ile sıkı bir işbirliği yaparak karı koca arasını (kadın erkek arasını) bozacak şeyleri iyi öğrenmiş olarak ³⁸¹ çeşitli desiselerle iki cins arasındaki asaletli ilişkiyi bozma konusunda hep iş başı yapmışlardır. Ancak Kur’ân’ın aileden başlayarak tüm sosyal hayatla ilgili düzenlemeleri üstün tutulduğu takdirde bu güçler fazla etkili olamayacaklardır.

Varlıklar arasında, yüce Allah’ın diğer güzel isimlerinde olduğu gibi, O’nun Cemil ismine en çok mazhar olan insan nev’idir. İnsanlar arasında da genel anlamda bu noktada kadınlara ait olan pay erkeklere nazaran daha fazladır. Dünya varlıkları arasında güzellik itibariyle kadınların birinci sırada yer aldığı inkâr edilmez bir gerçektir. Birçok aşk ehli hakikî aşklarını bir dilberin güzelliğinde hep canlandırmaya çalışmışlardır. Ancak, kadın güzelliği, insan olarak fizikî güzelliğiyle beraber, onun şefkat, merhamet ve sadakat gibi ulvî olan ruhî ve ahlâkî güzelliğiyle bir bütünlük oluşturur. “Dünyanızdan bana üç şey sevdirdi; güzel koku, sâliha kadın ve gözümün kendisinde aydın edildiği namaz.” hadisi³⁸² de buna işaret etmektedir. Yine “Dünya bir metâ’dır. (Faydalı bir yerdir.) Dünyanın da en hayırlı metâ’ı (en faydalı unsuru) ise, sâliha (iyi) kadındır.” hadisi³⁸³ bu anlamı daha da güçlendirmektedir. Kur’ân-ı Kerim, kadın erkek olarak benimsediği insan modelinin genel ve temel vasfını الصالحون “sâlihûn”, الصالحات “sâlihât” ve الطيبون “Tayyibûn”, الطيبات “tayyibât” olarak övgüyle belirtmekte ve bu nitelikteki insanların, birbirlerine yaraştığını³⁸⁴ ve yeryüzünün gerçek vârisleri ³⁸⁵ olacaklarını bildirmektedir. Bilindiği gibi bu sıfatlar, güzelliklerin tümünü anlam kapsamında birleştirdiği gibi, türetildikleri kelime kökü olan صلح “slh” maddesinin ihtiva ettiği anlamlar arasında

³⁷⁹ Hacc, 22/30

³⁸⁰ En'am, 6/112; Hacc, 22/32

³⁸¹ "Onlar, karı ile koca arsını açacak şeyleri öğrenirler." (Bakara, 2/102)

³⁸² Nesâî, İşretü'n-Nisa, 1; A.İbn Hanbel, Müsned, III/128, 285

³⁸³ Nevevî, „Riyâzü’s-Sâlihîn, Trc. Kıvamüddin Burslan- Hasan Hüsnü Erdem, D.İ.B. Yay., Ank. 1964, I/321 (Hadisi, Müslim rivâyet etmiştir.)

³⁸⁴ الطيبات للطيبين "İyi kadınlar iyi erkeklere yaraştır." (Nûr, 24, /26)

³⁸⁵ Bkz. Enbiyâ, 21, /105

barışçılık anlamını daha çok öne çıkarmaktadır. Bu nedenle kadının güzelliğini sadece fizikselliğe indirgemek, onun diğer güzellik yönlerini bilinçli olarak görmezlikten gelerek, onu bu noktalarda fakirleştirmek demektir. Ne yazık ki, medeniyet asrında, insanlık bir taraftan gerçek güzellik cevherinin inkişafına hizmet ederken, ifsat odakları da bir taraftan ha bire güzelliğin yüzünü çirkinleştirmekle meşguldür. Bu nedenle, kadın erkek barışı, günümüzde insanlık âleminin hâlâ büyük problem ve sıkıntı yaşadığı önemli bir konusu olmaya devam etmektedir. 1974 yılından beri, 8 Mart gününün “*Dünya Kadınlar Günü*” olarak yılda bir gün kadın sorunlarının gündeme getirilmesinin çözüm olmadığını herkes kabul etmektedir.

Kur’ân perspektifinden Kadın-erkek arasındaki bağlara bakıldığında; bir kadının ya bir erkeğin eşi, ya bir annesi, ya bir kızı, ya bir kız kardeşi, ya bir baldızı, ya bir halası, ya bir teyzesi, ya bir gelini, ya bir yengesi, ya bir kuzeni vs. olduğu anlaşılır. Görülüyor ki Kur’ân, kadınla erkek arasında birçok yönden fitrî bağların mevcut olduğuna ve her bir bağın kendisine has ayrı sevgi ve saygısının bulunduğu işaret ederken, buna paralel olarak, kadına sosyal hayatta birçok makamlar vermiş ve her bir makamına da ayrı bir saygınlık kazandırmıştır. Ancak zamanla bu bağ ve makamlara gereken önem ve saygının gösterilmemesi sonucunda bu bağlarda meydana zayıflamalar, çoğu zaman kopma derecesine gelmiştir.

Özellikle kadın ve erkeği birbirine eş olamaya götüren temayüllerle çok uğraşılması sonucunda cinsiyet konusunda toplumsal hayatta oldukça problemlerin yaşanmasına sebebiyet verilmiştir.

Kur’ân-ı Kerim, yozlaştırılmaya çalışılan kadın-erkek arasındaki ilginin asıl amacını şöyle açıklamaktadır: *ومن آياته أن جعل لكم من أنفسكم أزواجا لتسكنوا إليها وجعل بينكم مودة ورحمة* “*Bir araya gelip kaynaşmanız için, size kendi nefsinizden eşler yaratıp, aranızda sürekli bir sevgi ve merhamet bağını meydana getirmiş olması, Rabbinizin âyetlerinden (mucizelerinden) dir.*”³⁸⁶ Âyetin, *لتسكنوا إليها* “*Onlara meyledesiniz ve birbirinize ısınasınız, birbirinizle moral ve huzur bulasınız diye yarattı.*”³⁸⁷ Kısmında, yüce Allah'ın, insana kendi cinsinden eş yaratmasındaki amacının, eşlerin birbirlerine ısınması, birbirleriyle moral ve huzur bulmaları olduğu açıklanmaktadır. Es-Sâbûnî, tefsirinde bu âyetle ilgili olarak İbn Kesîr'in şöyle dediğini

³⁸⁶ Rûm, 30/21

³⁸⁷ es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, IV/488

nakletmektedir: "Eğer Yüce Allah, kadınları insan cinsinden değil de cinlerden veya başka varlıklardan yaratsaydı, erkeklerle eşleri arasında bu sıcaklık meydana gelmez, aksine nefret oluşurdu."

"Eşler arasınd da şefkat ve sevgi meydana getrdi." Yine es-Sâbûnî, aynı eserinde İbn Abbas'ın, bu şefkat ve sevgiyi erkek yönünden şöyle değerlendirdiğini nakletmektedir: مودة "Mevedde", erkeğin eşini sevmesi, رحمة "rahmet" ise, herhangi bir kötülüğün gelmemesi için eşine şefkat göstermesidir.³⁸⁸ Ancak bu sevgi ve şefkat duygusunun sadece erkek yönünden tek taraflı olmayıp kadın için de söz konusu olduğu, بينكم ifadesiyle açıklanmıştır. Hatta kadınların bu iki duygu yönünden erkeklerden daha ileride olduğu söylenebilir.

"Eş Sevgisi" konusunda da üzerinde durulacağı gibi, Kur'ân-ı Kerim, âyetin başındaki ومن آياته ifadesi ile eşler arasındaki bu ilginin, mükerrem bir varlık olan insan neslinin kıyamete kadar yeryüzündeki varlığının devamını sağlamak üzere mutlu bir aile yuvası kurmak için Yüce Allah tarafından özendirici davetiye mesabesindeki bir rahmet mucizesi olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bakış açısıyla, eş olarak meşru alanda kadın erkek ilişkisinde hoş bir lezzet verilmesindeki temel esprinin, kesin olarak insanı böyle önemli bir görevde istihdam etmeye yönelik, Allah Teâlâ tarafından verilen peşin bir ücret olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.³⁸⁹

Kur'ân-ı Kerim, belirlenen bu hizmetin yerine getirilmesine yönelik verilen bu ücretin amaç dışı kullanılmasını, görevi kötüye kullanma ve emanete hıyanet suçu kapsamında mütalaa ederek bu davranışı, فاحشة و ساء سبيلا, bir hayâsızlık ve son derece kötü bir yola düşüş olarak nitelermektedir. Bu nedenle böyle bir davranışa tevessül edilmemesini ve bu yola sevk edici her türlü vasıtalarından kaçınılmasını ولا تقربوا "yaklaşmayın!" şeklinde kesin bir dille uyarmaktadır.³⁹⁰

Kur'ân-ı Kerim, insanları, hayvanlarla ihtiyaç bakımından ortak olduğu noktalarda bile amaç bakımından farklı kılarak üstün meziyetler doğrultusunda yükselmeye teşvik etmektedir.

³⁸⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., IV/488

³⁸⁹ Bk. S.Kutub, Fi Zilâli'l- Kr'an, I/486

³⁹⁰ "Zinaya yaklaşmayın, zira o bir hayâsızlık ve kötü bir yoldur." (İsra,17/32)

Kur'ân-ı Kerim'in hayâsızlık ve kötü yol olarak nitelendirdiği bir davranışı bazı çevrelerin aşk olarak algılaması, Kur'ân'a göre bu kavramın içinin boşaltılarak anlam ve öneminden uzaklaştırılması şeklindeki şeytanî bir eylem plânıdır.³⁹¹ Bu değerlendirmeye göre, aşk namı altında insanın, şehvî duygularının kıskacına alınıp onların esiri haline getirilmekle tüm üstün meziyetlerinin felç edilerek çalışmaz hale getirilmek istendiği ve böylece aşk adındaki asaletli duyguya saygısızlık edildiği ortaya çıkmaktadır.

İfsat odaklarının, dünyada ve Ülkemizde ahlâkî alanda yapmış oldukları yıkım açısından gelinen nokta, Mevlâna'nın "*Mecâlis-i Seb'a*" adlı eserindeki "Barsisâ" hikâyesinde canlandırdığı gibi,³⁹² genç neslin tuzaklara düşürülerek, iffetleri üzerinden çıkar sağlamak üzere insan satıcıları tarafından bir sektör oluşturulduğu, yazılı ve görsel basının tespit ettiği acı bir gerçektir.

Tarihî seyir içerisinde kadın-erkek arasındaki ilgi yönünden aşk kavramı üzerinde geliştirilen görüş ve düşüncelere kısaca bir göz atılarak aralarında bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Yunan Felsefesinin aşkı ilahlaştırarak ifrat boyutuna vardığı, Hıristiyanlığın ise, onu Allah tarafından lânetlenmiş ve insanlara ceza olarak verilmiş bir duygu kabul ederek tefrite düştüğü görülmektedir. Kur'ân-ı Kerim ise, onu ifrat ve tefritten uzak bir şekilde vasat derecesindeki "iffet" noktasına oturarak Allah tarafından insanlara verilmiş bir ceza değil, verilmiş bir peşin mükâfat olarak kabul etmiştir.

Kur'ân, kâinatta atomlardan galaksilere kadar en küçük ve en büyük varlıklar arasında kurduğu hassas düzen ve disiplin bütünlüğü içinde kadın-erkek ilişkilerini de sağlam kural ve esaslara bağlamış, genel anlam bütünlüğü içinde yer alan her bir sevgi çeşidinin veriliş amacını, kullanım alanını ve kullanım biçimlerini belirlemiştir.

Sonuçta Kur'ân, her bir sevgi çeşidinin kendi makamındaki önemi ve güzelliğini koruyarak kendi alanında, kendi kurallarıyla, kendi amacı doğrultusunda hiçbir ihmale sebebiyet verilmeden tam anlamıyla fonksiyonel halde tutmuş ve her bir çeşidinden bir halka yaparak bir sevgi zincirini oluşturmuştur. Bu sevgi zinciriyle bir taraftan insanları başta hemcinsleri olmak üzere, bütün varlıklarla

³⁹¹ الشيطان يعدكم الفقر ويأمركم بالفحشاء "Şeytan sizi fakirlikle korkutur vesize hayasızlık telkin eder." (Bakara, 2/268)

³⁹² Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, "*Mecâlis-i Seb'a*" ?

ilişkilendirdikten sonra, bu silsilenin son halkasını da Yüce Allah'la irtibatlandırmıştır. Böylece bütün sevgileri O'na tahsis ederek ve bütün insanları O'nun sevgisinde birleştirerek gerçek anlamda varlıklar âleminin unsurları arasında tam bir birlik, bir uyum, bir insicam ve bir ahenk kurarak, kalıcı ve sürekli bir barış ortamı tesis etmiştir.

1856 yılında İsveç'te bir Musevî ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Sigmund Freud, tıp tahsilinden sonra, geliştirdiği “cinsel duygu” anlamına gelen “Libido” teorisiyle insanlar arasındaki her türlü ilişkiyi, barışı ve hayatın temelini cinselliğe bağlamıştır. Daha sonra Freud'un bu fikirleri, onun bir taraftarı olan Hans Blüher tarafından daha da karmaşık hale getirilmiştir. Blüher, “*Aşkın Toplumlar Üzerindeki Etkisi*” isimli kitabında şu iddialarda bulunmuştur: “İnsanların büyük toplumlar kurmaları; ne ekonomik zorluklara, ne korunma ne şu, ne bu sebeplerle meydana gelmiştir. İnsanları bir birine yaklaştıran tek kuvvet, cinsiyetin ya da libidonun özel bir şekli olan insanların birbirlerine karşı olan cinsel eğilimidir.”³⁹³

Yine Freud'un taraftarlarından biri olan Mc. Dugall, “*Introduction to Sosyal Psikology*” isimli kitabında fitrî olan kadın erkek arasındaki meşru cinsel duyguyu üstü kapalı tenkit etmeye çalışmaktadır. Dugall, insanlığın yönünü kasıtlı olarak temiz fitrattan ahlakî kirliliğe çevirmek isterken karşı olduğu bir gerçeği şöyle ifade etmek zorunda kalıyor: “Cinsî çekim, aileyi ve evlenmeyi meydana getiren başlıca sebeplerdendir.”³⁹⁴

Kur'ân-ı Kerim, وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ “*Bildiğiniz halde hakk ve batılı birbirine karıştırmayın ve hakkı örtbas etmeyin!*”³⁹⁵ gibi âyetlerde, özellikle bilen insanları, demagoji yapmaktan şiddetle sakındırmıştır. Âyetin siyak ve sibakından birinci derecedeki muhatabının Yahudi bilginleri oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Ne gariptir ki cinsel sevgiyi bilerek yozlaştıran Freud ve taraftarları olan bilginler de aslen birer Yahudi olmaları dikkat çekicidir.

Freud'un cinsellikle ilgili bu görüşü, konunun uzmanları tarafından bilinçli bir saptırma olarak kabul edilerek bir çok tenkidlere hedef olmuştur.

Büyük toplumlar oluşturacakları ve toplum arasında barış sağlayacakları iddiasıyla aşk ve sevgiyi, dünyanın yaşadığı ve yaşamakta olduğu en büyük

³⁹³ N.Ş Kösemihal., Sosyoloji Tarihi s. 108

³⁹⁴ a.e., s. 109

³⁹⁵ Bakara,2 /42

problemlere, kriz ve kargaşalara kaynaklık eden gayr-ı ahlâkiliğe dönüştüren bu düşünce sahipleri, konuyu uzmanları olan bilim adamları tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmişlerdir. Aynı görüş, Allah'ın bu alanda koymuş olduğu sınır taşlarını yerinden oynatmak kapsamına girdiğinden, Kur'ânca, لا تبديل لخلق الله "Allah'ın yaratışında değişiklik yapılmaz!"³⁹⁶ uyarısına hedef olmuştur.

Bu düşünce erbabının önyak olduğu fitrat dışı ilişkiler, bütün semavî dinlerce gayr-ı ahlâkî olarak kabul edildiği gibi Kur'ân-ı Kerim tarafından, fuhuş ve kötü bir yol olarak nitelendirilerek buna yaklaşılmaması emredilmektedir. ولا تقربوا الزنى إنه كان فاحشة وساء سبيلا "Zinaya da yaklaşmayın. Çünkü o çok çirkin bir davranış ve kötü bir yoldur."³⁹⁷ Görüldüğü gibi, âyetteki bu yasaklamada, لا تزنوا "zina etmeyin!" tabiri değil de, لا تقربوا الزنى "zinaya yaklaşmayın" tabiri kullanılmıştır. Bununla, insanın, toplumsal hayatta çeşitli günahlara ileten yollarla karşılaşabileceği ve iradesine hâkim olmayarak ahlâkî tehlikelere düşebileceği dikkate alınarak bu fiili çağrıştıran ve ona kapı açan her türlü söz ve davranışlar da yasaklanmakla insan onurunu koruma altına alınmıştır. Bu manayı pekiştirici mahiyette başka bir âyette de, ولا تقربوا الفواحش ما ظهر منها وما بطن و "Fuhşun (ahlâksızlığın) açık olanına da gizli olanına da yaklaşmayın" buyurulmaktadır.³⁹⁸ Kur'ân'ın bireysel ve toplumsal ahlâkî değerleri, aile kutsallığını, insan neslinin geleceğini, insan hayatını ve sağlığını koruma altına almayı amaçladığından bu değerleri tehdit eden tehlikeler karşısında bu şekilde yoğun uyarılarda bulunmaktadır. Bazen de bu hedefe varmak için, insanî dinamikleri takviye ve tehdit eden temel davranışlarla ilgili emir ve yasakları bir araya getirerek takdim eder. إن الله يامر بالعدل والإحسان وإيتاء ذى القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى يعظكم لعلكم تذكرون "Şüphesiz ki Allah; adaleti, ihsanı, akrabalara karşı gerekli vazifeleri yerine getirmeyi emreder. Fuhşu, fenalığı ve azgınlığı yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir."³⁹⁹ Görüldüğü gibi bu âyette, hasenat ile seyyiât birer liste halinde verilmiştir. Hasenatın, seyyiati ortadan kaldıracı özelliği⁴⁰⁰ dikkate alınarak, konuya önce hasenatın tavsiyesiyle başlanmış, seyyiatın yasaklanmasıyla da son verilmiştir. Hz. Peygamber'in ifadesiyle helâl dairesindeki her bir hareket, bir "hasene" (iyilik) dir. Hem de, helâl dairesi zevke ve keyfe

³⁹⁶ Rum, 30/30

³⁹⁷ İsrâ, 17/32

³⁹⁸ Enam, 6/151

³⁹⁹ Nahl, 16/90

⁴⁰⁰ إن الحسنات يذهبن السيئات "Şüphesiz ki hasenat (iyilikler), kötülükleri ortadan kaldırır." (Hûd, 11/114)

kâfidir, harama girmeye ihtiyaç yoktur. Kur'ân'ın her bir emir ve yasağının korunmasının bir ibadet olduğu gerçeğinden hareketle, diğer helâllerde olduğu gibi, cinselliğin de helâlinden yararlanma da bir ibadet⁴⁰¹ olmakla beraber, bundan alınan helâl zevkin tamamen zararsız ve kalıcı olduğuna ilişkin Kur'ân-ı Kerim'in yaklaşımının doğruluğunu, modern bilim de onaylamaktadır.

Sevginin olmadığı yerde barış, barışın olmadığı yerde de huzur olamayacağı gibi, hadiste buyurulduğu üzere, sevgi olmadan iman olamayacağı, iman olmayınca da cennete girmek de mümkün olmayacaktır.⁴⁰² Buna göre, ailenin varlık amacının gerçekleşmesi için Kur'ân, "Allah, aranızda bir dostluk, sevgi ve merhamet duygusu tesis etti"⁴⁰³ âyetiyle aile bireyleri arasında karşılıklı sevgi, saygı, sadakat ve fedakârlık ile yardımlaşma ve dayanışma esasına dayalı ideal bir barış anlayışını hâkim kılmayı hedeflediği net olarak ortaya çıkmaktadır.

Mukaddes Kur'ân, erkek ve kadının birbirlerine yardımcı olmalarını, insan hayatının kemal bulmasında elbirliği etmelerini hatırlatmaktadır. Onların birliğidir ki medeniyeti meydana getirmiştir. Hiçbir millet, inkişafı onlarsız yapamaz. Eğer erkek ve kadın hakkının otoritesinin kurulması ve onun tahakkukundan mesul iseler, aynı şekilde kötülüğün yayılmasından da mesuldürler.⁴⁰⁴

d. Dinlerarası Barış ve Hoşgörü

Bir toplumda bir dinin müntesipleri çoğunlukta bulunsa dahi aynı toplumun 100/100 oranında tek dinin müntesiplerinden ibaret olması düşünülemez. Toplumsal hayatın bu özelliğini dikkate alan İslâm, hem kendi müntesiplerinin din kardeşliği⁴⁰⁵

⁴⁰¹ "Ebûzer(r.a.)'den yapılan rivâyete göre Hz. Peygamber; "(Gelip geçenlere) eziyet verici şeyleri yoldan kaldırman senin için bir sadakadır, insanlara selâm vermen senin için bir sadakadır, iyilikleri tavsiye edip kötülüklerden sakındırman senin için sadakadır, eşinle yatman (dahi) senin için bir sadakadır." buyurdular. Ravî der ki biz, "Ya Resûlallah bir kişinin şehvetini tatmin etmesi de mi kendisi için sadaka oluyor?" diye sorduk. Hz. Peygamber, "Evet" buyurarak: "Şehvetini haramda tatmin eden bir kimse günah kazanmaz mı?" diye sordu, biz de, "evet" dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Kişi şehvetini haramda kullanınca nasıl günah kazanıyorsa, helâlde kullanınca da öylece sadaka sevabı kazanır." buyurdular. Ravî derki Hz. Peygamber, daha sonra, "kim şöyle yaparsa sadakadır, kim böyle yaparsa sadakadır." buyurarak bazı şeyler daha ekledi." (A.İbn Hanbel, VI/178)

⁴⁰² "Nefsimin yed-i kudretinde olduğu Allah'a yemin ederim ki, siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız." (Müslim, İman, 93; Ebu Davûd, Edeb, 131; Tirmizî, Sıfetu'l-Kıyame, 54)

⁴⁰³ Rûm, 30/21

⁴⁰⁴ N.M. Shaikh, İslâm Toplumunda Kadın, Çev. Ali Zengin Fikir Yay.İst.1983, s.23

⁴⁰⁵ "Mü'minler ancak kardeşlerdir, o halde kardeşlerinizi barıştırmız" (Hucurât, 49/10)

anlayışıyla birlik içinde, farklı din müntesiplerinin ise insan kardeşliği, vatandaşlık bilinci ve birbirlerine karşı saygı anlayışıyla asgarî müştereklerde⁴⁰⁶ bir araya gelerek beraber barış içinde yaşamalarını sağlayan âdil ve köklü kurallar getirmiştir.

Bu kuralların uygulayıcısı olarak Hz. Peygamber'in önceki semavî dinlere ve bu dinlerin müntesiplerine bakışı son derece olumlu olduğundan, bi'setin ilk günlerinden itibaren ehl-i Kitapla olan diyalogu sıcak ilişkilere dayalı olmuştur.

Hz. Peygamber'in Mekke döneminde Ehl-i Kitapla olan ilk diyalogu, bir Hıristiyan olan Varaka b. Nevfel ile başlamıştır. Bu zat, Hz. Peygamber'in, ilk vahiy esnasında Cebrail (a.s.)'in kendi aslî hüviyetiyle gelmiş olmasının etkisiyle kapıldığı dehşet ve endişe karşısında Hz. Hatice ile birlikte kendisini ziyaret ederek başından geçenleri naklettiğinde, *“O gördüğün melek, Yüce Allah'ın Musa Peygamber'e gönderdiği Rûhü'l-Küdiüs'tür. Sen ise bu ümmetin peygamberisin! Ah ne olurdu yeni dine halkı çağırdığın günlerde genç olaydım. Kavmin seni yurdundan çıkaracakları zaman sağ olsaydım da sana yardımcı olsaydım.”*⁴⁰⁷ demek suretiyle kendisine moral destek vererek teselli eden zattır. Bu moral takviyesi, büyük davanın tebliğ ve daveti açısından son derece önem arz etmiştir. Bunun dışında kendileriyle görüştüğü ve sayıları birkaç kişiden ibaret olan Hıristiyanların tamamı köle idi.⁴⁰⁸

Mekke döneminde özellikle âdil bir Hıristiyan hükümdar olan Habeş Necâşî'sinin yaklaşımı, Habeşistan'a hicret eden ilk müslümanların müşrik işkancelerine karşı barınma ve İslâm'ın orada inkişafı açısından İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Bunun üzerine Mekke'den Habeşistan'a hicret eden kabileyle Hz. Peygamber'in, Necâşî'ye hitaben bir mektup göndererek onu İslâm'a davet etmesi karşısında, Necâşî'nin bu mektuba olumlu cevap vermesi,⁴⁰⁹ ilk İslâm kafilesinin gerek hükümdar ve gerekse halk tarafından çok iyi karşılanmasına vesile olmuştur. Daha sonra gelen ikinci kafilenin de Kureyş'in bütün iade isteklerindeki ısrarlarına rağmen, Necâşî'nin bu isteği reddederek, Müslümanları koruma altına almaya devam etmesi, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında ciddi anlamda kurulan barış ve hoşgörü

⁴⁰⁶ *“De ki ey ehl-i kitap bizimle sizin aramızdaki ortak kelimeye geliniz!”* (Âl-i İmrân, 37/64)

⁴⁰⁷ İbn Hişâm, Sîre, Kahire 1955, I/254; İbn Kesîr, Sîre, I/404; Buharî, Bed'ü'l-Vahy, 3.

⁴⁰⁸ İbn Hişâm, es-Sîre, Kahire 1955, I/237; Buharî, Kitabü'l- Bed'i'l-Vahiy, I; Muhammed Hamiduullah, *İslâm Peygamberi*, I/617

⁴⁰⁹ Necâşî, Hz. Peygamberin mektubuna karşılık olarak gönderdiği hediyeler arasında Cüveyriye adındaki bir cariye de vardı. Hz. Peygamber onunla evlenerek ondan İbrahim adını koydukları bir oğlu olmuştur.

anlayışına dayalı ilişkiler açısından önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Hadiste vârid olmuştur ki Cafer İbn Ebî Tâlib, Necâşî'nin huzurunda Meryem Sûresini baştan itibaren okuyunca hem kendisi, hem de o sırada yanında bulunan papaz ve keşişler sakalları ıslanıncaya kadar ağlamışlardı.⁴¹⁰ Kurulan bu dostluk ilişkileri, İslâm'ın burada önemli bir hüsn-ü kabul görmesine ve birçok insanın Müslüman olmasına vesile olmuştur. Gerek Necâşî ve gerekse halkı tarafından gösterilen bu nazikçe yaklaşım, Hz. Peygamber'e ve İslâm'a karşı önemli bir hizmet olarak tarihe geçmiştir.⁴¹¹

Sahihayn'de yer aldığı üzere, Hz. Peygamber, daha sonra mucizevî olarak Necâşî'nin vefat ettiğini anlayınca ashabına, “*Habeşistan'da bir kardeşiniz vefat etmiştir, üzerine namaz kılınız.*” buyurarak sahraya çıkmış ve onların saf tutmalarını söyleyerek üzerine gıyabî cenaze namazını kıldırılmıştır.⁴¹²

Hz. Peygamber, Mekke'deyken vahyin gelmediği konularda müşriklere benzememek için ehl-i kitaba uymayı tercih ederdi. Bu cümleden olarak bu dönemde namazlarını ehl-i Kitabın kıblesi olan “*Beytü'l-Makdis*”e yönelerek kılarlardı. Bu tutum, ehl-i kitabın müşriklere göre hak ve hakikate daha yakın olmalarından ve en azından bir peygamberin şerîatine varis olmalarından kaynaklanmaktaydı.⁴¹³ Bu gibi durumlar dikkate alınarak Kur'ân-ı Kerim'de, Müslümanlar için ehl-i kitabın yiyeceklerinin ve onların namuslu kadınlarıyla evlenmelerinin, helâl olduğu bildirilmektedir.⁴¹⁴

Hz. Peygamber'in Medine'ye teşriflerinde yapmış olduğu ilk önemli icraatlardan birisi, Müslümanlarla Medine yerlisi olan Yahudiler arasında gerçekleştirdiği vatandaşlık sözleşmesidir.⁴¹⁵ Yine Medine döneminde Hz.

⁴¹⁰ Bkz. İbn Kesîr, a.g.e., s. 443

⁴¹¹ Bkz. İbn Hişâm, Sîre, I/359,360, İbn Kesîr, Sîre, II/20,21

⁴¹² Bkz. İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm, I/443; Buhârî, Cenâiz, 53,534; Müslim, 62-67; İbn Mâce, Cenâiz, 33: 1534-1537; Ateş Süleyman, K.Kerim'in Çağdaş Tefsiri, I/541

⁴¹³ Güner Osman, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitapla Münasebeti*, s.121'd2 naklen, Abalı Nurullah, Müslüman-Hıristiyan Diyalogu, Nesil Yay. İst.2001, s. 39

⁴¹⁴ “*Bu gün size temiz ve iyi şeyler size helâk kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmak üzere size helâldir.*” (Mâide, 5/5)

⁴¹⁵ Bkz.İbn Hişâm, II/148-149; M. Hamidullah, “*İslâm Peygamberi*” I/122; Kapar M.Ali, “*Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, Esrâ Yay. İst. 1993, s. 144; Karaman Hayrettin, *İslâm'da İnsan Hakları*,s. 244; Akgündüz Ahmet, *Eski Anayasa Hukukumuz ve İslâm Anayasası*, s. 37

Peygamber'in geçmekte olan bir Yahudi'nin cenazesine kıyam etmesi⁴¹⁶ ve Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Yahudi olan bir komşusuyla münasebetlerini en üst seviyeye çıkarması, İslâm'ın ehl-i Kitaba bakışının son derece olumlu olduğunun kanıtlarıdır.

Yaşamakta olan semavî dinlerin incelenmesi sonucunda, hepsinin özünde en küçük daireden en büyük daireye kadar insan ilişkilerini sevgi-saygı eksenine dayalı olduğunu görmekteyiz. Dünya tarihinde hiç bir dinin peygamberi veya bu dinlerin kutsal kitabı; kesinlikle insanlara nefreti, sömürmeyi veya saldırıyı tasvip etmemiştir.⁴¹⁷ Ancak bu özdeki prensiplerin bu dinlerin müntesipleri tarafından tam olarak hayata geçirildiği söylenemez. Zira tarihe baktığımızda, din farklılığıyla beraber, bu farklılığın temelindeki birlikteliğin göz ardı edilmesi sonucunda ayrı âlemlerde yaşayan milyonlarca insanlar arasında barış ve sevgiden ziyade, çatışmalar ve kavgaların, yüz yıllarca devam eden savaşların hüküm sürdüğünü anlamaktayız. Ancak, tamamı sevgiye dayalı olan bu dinlerin gerek kaynakları ve gerekse peygamberleri arasında çatışmaya medar en küçük bir nokta bulunmadığı, bilakis birbirlerini onayladıkları, bu dinlerin kendi kaynaklarından da anlaşılmalıdır.

Kur'ân-ı Kerim'den başlamak üzere semavî kitapların ve bu kitapların kendilerine gönderilmiş olduğu peygamberlerin birbirlerine bakışlarına bir göz atmak konunun açıklığa kavuşturulması açısından faydalı olacaktır.

Kur'ân-ı Kerim, bu konudaki yaklaşımını şu âyetle en net bir biçimde ortaya koymaktadır: *أمن الرسول بما انزل إليه من ربه والمؤمنون كل آمن بالله وملئكته وكتبه ورسله لانفرق بين* “Peygamber, kendisine Rabbinden indirilen Kur'ân'ı tasdik edip ona iman etti. Mü'minler de onunla beraber iman ettiler. Onların hepsi; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, iman etti. Onlar, “biz Allah'ın peygamberlerinden hiç birini ayırmayız; birine inandığımız gibi hepsine de inanırız” diyerek iman getirdiler. Ve dediler ki işittik ve emrine uyduk.”⁴¹⁸ Kur'ân-ı Kerim bu âyetiyle, Hz. Peygamber ve ona inanan tüm mü'minlerin, hiç bir fark gözetmeksizin geçmiş tüm kitap ve peygamberlerin hak ve gerçek olduklarını onaylamalarının, İslâmî anlamda imanın bütüncül özelliğinin gereği olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

⁴¹⁶ Bu esnada gelen cenazenin bir Yahudi cenazesi olduğunun kendisine hatırlatılmasına karşılık; “ O da yaşayıp ölen bir insan değil miydi?” cevabını vermiştir. (Buharî, Kitabü'l-Cenâiz, 49, 71)

⁴¹⁷ B.L. ATERYA, *Moral and Spittual*, İnternational standart Publication, İndia, 1952, s. 57

⁴¹⁸ Bakara, 2/285

Bundan dolayıdır ki, gerek Hz. Peygamber'e, gerekse Kur'ân-ı Kerim'e sarsılmaz bir bağlılıkla inanan bir Müslümanın, Kur'ân'ca onaylanan peygamberler silsilesi içinde yer alan herhangi bir elçiye veya o elçiye gönderilen kitabın aslı hüviyetine inanmaması şöyle dursun, bunlardan birisini benimsemesi ve sevmemesi bile düşünülemez. Zira böyle bir durum, kişinin mü'min olma vasfını kabetmesine neden olan ciddi bir tehlikedir.

Bu nedenle, Hz. Musa veya Hz. İsa gibi peygamberleri, Tevrat veya İncil gibi semavî bir kitabın özünü sevmek ve benimsemek, Hz. Peygamberi ve Kur'ân'ı sevmenin ve onlara iman etmenin gereğidir. Osman Keskiöğlü konuyla ilgili şu tespitte bulunmaktadır: “Her Müslüman her peygamberi hürmetle anar. Musa ve İsa isimlerini anınca, عليه السلام “aleyhi's-Selâm” diyerek salat ve selâm gönderir. Bunu başka hangi bir din erbabı yapar?”⁴¹⁹ Keskiöğlü daha sonra, Emile Dermenghem'in, “Hayat-ı Muhammed” isimli eserinde; “Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki münâferete (nefretleşmeye), Hıristiyanların sebep olduğunu söylediğini kaydetmektedir.⁴²⁰

Kur'ân-ı Kerim, peygamberlik ve din müessesesini hiçbir zaman emsaller arası bir yarış ve rekabet kurumları olarak değil, periyodik bir silsile⁴²¹ içinde birbirlerinin devamı⁴²² olarak insanlığı tedrici bir şekilde mükemmelliğe ileten ve onları bu hedefe kavuşturmayı amaçlayan birer eğitim müessesesi olarak ele almaktadır. Eğitim sistemi içinde her derecedeki bir kurumun kendi dönemi içinde bir önemi vardır. Hz. Âdem'in görevlendirildiği temel eğitim I. kademe mesabesindeki dininin, insanlığın yüce İslâm Dini vasıtasıyla yüksek öğrenim düzeyindeki bir olgunluğa erişmesinde büyük rolü ve önemi vardır. Bu konuları itibariyle dinler arasında bir rekabet söz konusu olamadığından, dinlerarası bir çatışmadan da bahsedilemez.

Başta İslâm dini olmak üzere insanın, iki cihan saadetini temin etmek maksadıyla bütün semavî dinlerin yüce Allah tarafından gönderildiği dikkate alındığında dinler arasında bir çatışmanın olacağına ihtimal verilmesi mümkün

⁴¹⁹ Bkz. Osman Keskiöğlü, *K. Kerim Bilgileri*, T.D.V. Yay. s.261

⁴²⁰ a.e., 261

⁴²¹ Hz. İsa'nın, “Sanmayın ki, ben, şeraiti veya peygamberlerin (kitaplarını) iptal edip yıkmaya geldim; ben yıkmaya değil, tamam etmeğe geldim.” (Matta İncili, 5/17-19) şeklindeki sözü de bu hükmü teyid etmektedir.

⁴²² “And olsun ki, biz Musa'ya Kitabı verdik. Ondan sonra ardı ardına peygamberler gönderdik.” (Bakara, 2/87)

değildir. Kur'an-ı Kerim, gönderiliş amacını *وما أنزلنا عليك الكتاب إلا لتبين لهم الذى اختلفوا* "Biz Kitab'ı (Kur'an'ı) insanların ihtilafa düştükleri şeyleri açıklamak için indirdik." şeklinde belirttikten sonra,⁴²³ İsrail oğullarını tarihî seyir içinde ihtilaf ve ayrımcılık çıkarmanın öncülüğünü yapmakla suçlamaktadır. Kur'ân onların bu şekil davranış nedenini şöyle açıklamaktadır: *وما اختلف فيه إلا الذين اوتواه من بعد ما جائتهم البينات بغيا بينهم (kıskançlık) yüzünden ayrılığa düştüler.*"⁴²⁴

Kur'an bu konu üzerinde hassasiyetle durarak dinde, kitapta ve peygamberler arasında ihtilafa düşme ve ayrımcılık yapma konusuyla ilgili olarak sıkça, uyarıları, kınamaları ve hatırlatmaları gündeme getirmektedir. Örnek olarak şu âyetlere göz atmada fayda vardır. *أقيموا الدين ولا تتفرقوا فيه. "Dini doğru tutun. (Allah'ın birliğine inanın ve O'nun hükümlerine teslim olun. Hurafeler karıştırıp dini bozmayın.) ve onda ayrılığa düşmeyin."*⁴²⁵, *إن الذين فرقوا دينهم وكانوا شيعا لستمنهم فى شئى, "Dinlerini parça, parça edip grup, grup olanlar var ya, senin onlarla bir ilişkin yoktur."*⁴²⁶, *تحسبهم جميعا وقلوبهم شتى "Oların birlik ve beraberlik içinde olduğunu sanırsın, oysa kalpleri birbirinden ayırır."*⁴²⁷ *لأنفرق بين أحد منهم ونحن له مسلمون "Peygamberler arasında ayırım yapmayız. Biz O'na teslim olanlarız."*⁴²⁸

Kutsal risalet görevini yerine getirmek üzere gönderilen bütün peygamberler, insanlığa aynı mesajı getirmekle beraber, risalet silsilesini koparacak ve kendinden öncekilerin ve sonrakilerin davetini yalanlayacak herhangi bir girişimde bulunmamışlardır. Kur'an'da da belirtildiği gibi, onlar birbirlerinin mesajını tekzip etmek değil, doğrulamak ve tasdik etmek üzere gönderilmişlerdir.⁴²⁹

Geçmişte olduğu gibi, günümüzde de Kur'an'ın bu hükmü, diğer din mensuplarının insafli ileri gelenleri tarafından da kabul edilmektedir. Bunlardan biri olan İstanbul Katolik Ruhânî Başkanı Louis Pelatre, *Dinler arası Diyalog ve Hoşgörü* adlı eserin takdim yazısında şu itirafta bulunmaktadır: *"Bu çok kültürlü ve çok dinli olan dünyada değişik düşünce sistemleri arasında köprüler kurmak ve geçitler açmak zorunlu görünüyor. Maalesef dinler sık, sık kendilerine yabancı*

⁴²³ Nahl, 16/64

⁴²⁴ Bakara, 2/213, Nisa, 3/19; Şûrâ, 42/4,14; Câsiye, 45/17

⁴²⁵ Şûrâ, 42/13

⁴²⁶ En'am, 6/159

⁴²⁷ Haşr, 59/14

⁴²⁸ Bakara, 2/136; ayrıca bkz. Bakara, 2/176, 213; Nisa 3/19; Hûd, 11/110; Fussilet, 41/45

⁴²⁹ Osman Güner, a.g.e., s.139

amaçlara alet edilerek birbirine düşürülmektedirler. Dinlerin amacının insanları bölmek değil, birleştirmek olduğu düşünülürse, bu yolla verilen zararın ne kadar muazzam olduğu anlaşılır.⁴³⁰

Yine bu eserin takdim yazısında İstanbul ve Ankara Süryanî Ortodoks Cemaati Ruhanî Lideri ve Patrik vekili Yusuf Çetin, dinler ve kültürler arasındaki diyaloga şu şekilde vurgu yapmaktadır: “Kişiler, dinler, ırklar kültürler arasında örülmüş duvarların ve önyarguların yıkılması için diyalogların önemi tartışılmaz. Diyalog barış ve sevgi demektir. Bu olgunun olduğu yerde kardeşlik, konuşma, anlaşma olacak, ancak düşmanlık, kavga ve savaş hiç olmayacak. Bu konuyla ilgili olarak İncil’in birçok yerinde şöyle yazılıdır: “Birbirinizi seviniz.”, “Herkesle barışın ardınca koşunuz.”⁴³¹ Bu ifadeler, Kur’an-ı Kerim’in ياأيهاالذین آمنوا ادخلوا فی السلم كافة ولا تتبعوا خطوات الشیاطین “Ey iman edenler topluca barışa giriniz ve şeytanın adımlarına uymayınız.” Yine واعتصموا بالله جميعا ولا تفرقوا “toplucaya Allah’ın ipine sarılınız ve ayrılığa düşmeyiniz.”⁴³² meâlindeki âyetlerin onayladığı bir görüşü yansıtmaktadır.

Yüce Allah tarafından beşerin sosyal hayatında vuku bulacak anlaşmazlık ve uzlaşmazlıkları gidererek, sosyal barışı sağlamak ve sonucunda güven ve huzur ortamını oluşturarak insanları mutlu kılmak amacına yönelik olarak gönderilmiş olan dinler arası ilişkileri kargaşa kaynağı haline dönüştürmek, dünyayı ters döndürmeye çalışmak gibi aykırı bir girişim biçimidir. Bu girişimlerin başında, Huntington’un “Medeniyetler Çatışması” (The Clash of Civilizations) tezi gelmektedir. Buna göre medeniyetlerin oluşumunda büyük rol oynayan dinler birbirine düşmandır ve çatışmacı bir karaktere sahiptirler.⁴³³ Oysa yukarıdaki âyetlerden de anlaşılacağı gibi hiçbir din özellikle de barış dini olan İslâm, şiddeti kesinlikle reddeder. Olsa olsa şiddet karakterli inkârcılara karşı bir şiddeti sadece kabul eder.⁴³⁴

Papalık Dinlerarası Diyalog Genel Sekreteri Thomas Michel, Huntington’un söz konusu tezini şu sözleriyle eleştirmektedir: “Medeniyetler Çatışması tezine kesinlikle katılmıyorum ve böyle bir şeyin olabileceğine ihtimal vermiyorum. Çünkü öyle bir şey görmüyorum. Müslüman ve Hıristiyanların birlikte yaşayıp

⁴³⁰ Niyazi Öktem, *Dinler Arası Diyalog ve Hoşgörü*, Timaş Yay. İst. 2001, s. 15

⁴³¹, a.e., 2001 s. 19

⁴³² Bakara, 2/208

⁴³³ Bkz. Nurullah, *Abalı Müslüman–Hıristiyan Diyalogu*, Nesil Yay. İst. 2001, s.109

⁴³⁴ Bkz. Fetih, 49/29

anlaşabilecekleri konusunda çoğu insan fikir birliği içindedir. Eğer mevcut çarpışmalar gerekçe gösteriliyorsa, bu tarz çelişkiler, her bölgede, her yerde olabilir. Bu dinden kaynaklanmamaktadır.”⁴³⁵

Kur’ân-ı Kerim, geçmiş peygamberlerin de insanlığın gerçek huzuru için verdikleri çetin mücadelelerini ve bu uğurda katlandıkları eza ve cefalarını, gösterdikleri insanüstü fedakârlıklarını, doruk noktadaki ahlâkî konumlarını, kemal mertebesindeki rehberliklerini büyük bir övgüyle anmakta ve onları, şanlarından uzak iddia ve isnatlardan tenzih etmektedir.⁴³⁶ Müslümanlar da o insanlık rehberlerinin Kur’ân-ı Kerim’deki bu şekil kıssalarını büyük bir huşu ve hürmetle okur veya dinleler. Her okudukça veya dinledikçe de onların aziz hatıralarına karşı olan sevgi ve saygıları bir kat daha artmaktadır. Bu saygıdan dolayı, enbiya-yı kiramdan herhangi birinin adını gerek yazılı, gerekse sözlü olarak andıklarında, mutlaka “Zat-ı âli” anlamındaki “*Hazret*” ifadesini veya yukarıda da geçtiği gibi, عليه السلام “*Aleyhi's-Selâm*” tabirini kullanmayı alışkanlık haline getirirler. Bu sevgi ve saygıya dayalı olarak, İslâm ülkelerindeki ve özellikle ülkemizdeki aileler, birçok geçmiş peygamberlerin isimlerini kendi çocuklarına ad olarak koymaktadırlar. Nitekim İsâ, Musa, Yahya, Yakup, Yunus, Yusuf, Eyüp, Hârun, İsmail, İdris, İbrahim, Süleyman, Sâlih, Zekeriyya, gibi Kur’ân-ı Kerim’de adları geçen peygamber isimlerinin erkek çocuklarına; Meryem, Sâriye, Asiye, Havva ve Züleyha gibi önceki peygamberlerle inanç, sıhriyet veya nesep bakımından bir yakınlığı olan bayan isimlerinin de yaygın olarak kız çocuklarına ad olarak konulması, bu sevgi ve saygının ve onlara duyulan yakın ilginin ifadesidir. Ancak Hıristiyanlık ve Yahudilik âlemlerinin bu durumdan fazla bir haberi yoktur. Zira bu iki dinî kesimin ne yazık ki uzun süreden beri İslâmiyet’e bakış tarzları ön yargıya dayalı olarak şimdiye kadar olumlu olmadığından, İslâm dünyasında “Musa” ve “İsâ” adını taşıyan milyonlarca insanı bulmak mümkün iken, dünyanın önemli bir nüfus çoğunluğuna sahip olan Ehl-i kitap dünyasında bir erkek çocuğuna “*Muhammed*” adını veya bir kız çocuğuna örnek olarak “*Fatma*” adını vermiş bir tek Hıristiyan veya Yahudi ailesine rastlamak mümkün değildir. Muhammed Sadık’ın belirttiği gibi, İslâmiyet’in İsa (a.s.) ile veya Hıristiyanlıkla kavgası olmadığını ve İsa (a.s.) ile Hıristiyanlığın Müslümanlar indinde ve İslâmiyet’te muhterem tutulduğunu bir Müslüman bir Hıristiyan’a

⁴³⁵ Nurullah Abalı, a.g.e., s. 110

⁴³⁶ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. İdris Şengül, “*Kur’an Kıssaları Üzerine*”

söylerse, bu Hıristiyan hayrete düşer ve inanmaz.⁴³⁷ Hz. Peygamber de kendisinden önceki bir peygamberin adını zikrettiğinde, mutlaka o peygamber için “*Kardeşim*” tabirini kullanmıştır. Süleyman Ateş, tefsirinde Hz. Peygamberin konuyla ilgili şu sözüne yer vermektedir: “*Biz peygamberler baba bir kardeşiz*”⁴³⁸

Kur’ân-ı Kerim; Tevrat ve İncil’i *hidayet ve nur*⁴³⁹ muhtevalı olmakla övdüğü gibi, Hz. İsa ve İncil’i aynı zamanda kendilerinden önce indirilen Tevrat’ı doğrulayıcı ve kendisinden sonra “*Ahmed*” adında bir peygamberin geleceğini müjdeleyici niteliğini şu âyetlerle öne çıkarmaktadır: *و قفينا على آثارهم بعيسى بن مريم مصدقا لما بين يديه من التوراية وآتيناها الإنجيل فيه هدى ونور ومصداق لما بين يديه من التوراية. وإذ قال عيسى ابن مريم يا بنى اسرائيل إني رسول الله إليكم مصدقا لما بين يدي من التوراية ومبشرا برسول يأتي من بعدى. اسمه أحمد. “Sonra biz o peygamberlerin izleri üzerinden kendisinden evvel indirilen Tevrat’ı tasdik edici olarak Meryem oğlu İsa’yı gönderdik. Ve ona İncil’i verdik ki, onda hakka ulaştıran bir doğru yol ve şüpheleri giderip hakikati gösteren bir nur vardır. O Tevrat’ın da Allah katından geldiğini tasdik eder ve takva sahipleri için bir hidâyet rehberi ve bir öğüt kaynağıdır.”*, “*Hani Meryem oğlu İsa, “Ey İsrail oğulları ben daha önce indirilen Tevrat’ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmet ismindeki bir peygamberi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberim.” demişti.*”⁴⁴⁰

Kur’ân-ı Kerim, kendisini de önceki kitapların tasdikçisi ve hepsinin özünün de koruyucusu olarak nitelendirmektedir.⁴⁴¹

Öte taraftan, Kur’ân-ı Kerim Hz. Peygamber’e gönderildiği halde, gerek Hz. Musa ve gerekse Hz. İsa’nın, Kur’ân-ı Kerim’de âyet sayısı itibariyle, Hz. Peygamber’e göre daha fazla yer aldıklarını görmekteyiz. Meselâ, Hz. Musa’dan bahseden âyet sayısı 355 ve Hz. İsa’dan bahseden âyet sayısı 63 iken Hz. Peygamberden bahseden âyet sayısı 47’ den ibarettir. Yine Hz. İsa’nın Annesi olan Hz. Meryem’in adıyla Kur’ân-ı Kerim’de müstakil bir sure bulunmaktadır. Bunun gibi geçmiş birçok peygamber adıyla da sureler bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de; “Tevrat” adı 14, “İncil” Adı 9 ve “Zebur” adı ise, 2 yerde geçmektedir.

⁴³⁷ Sadık Muhammed, *Hıristiyanlık Karşısında İslâmiyet*, Dudley Wright Phil.D. Terc. Şinasi Siber. DİB. Yay. s.1, Ank.,1982

⁴³⁸ Ateş Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, III/8

⁴³⁹ En’âm, 6/91

⁴⁴⁰ Saf, 61/6; Maide, 5/44; 46

⁴⁴¹ “*Sana da daha önceki kitabı doğrulamak ve korumak üzere hak olarak Kitabı (Kur’ân’ı) gönderdik.*” (Mâide, 5/48)

Kur'ân-ı Krim'in, Hz. Musa ile Hz. İsa'ya bu önemde geniş bir yer vermesi, Başta Hz. Peygamber olmak üzere müslümanların diğer peygamberlerde olduğu gibi bu peygamberler hakkındaki büyük sevgileri, bir arada mütalaa edildiğinde, Hz. İsa'nın, Hz. Peygamberle ilgili olarak, "O, beni taziz edecektir (şanımlı yüceltecektir)." ⁴⁴² şeklinde verdiği haberin tam anlamıyla gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılır. Gerçekten gerek Tevrat gerekse İncilde bu iki peygamber hakkındaki bahisler ile Kur'ân-ı Kerim'in aynı peygamberler hakkındaki ayetleri bir araya getirilerek bir karşılaştırma yapılırsa, Hz. Peygamberin, Kur'ân vasıtasıyla Hz. Musa ile birlikte, Hz. İsayı da Tevrat ve İncilden de üstün bir düzeyde taziz ettiği açık olarak ortaya çıkacaktır. Bu doğrultuda, "müslümanların Hz. Musa sevgisi, Yahudilerinkinden daha üstün olduğu gibi, Hz. İsa sevgisi de Hıristiyanlarınkinden daha üstündür." denilebilir. Bu nedenle müslüman bir Yahudi veya Hıristiyan, önceki din ve peygamberlerini red veya inkâr yerine onlara daha çok sevecektir.

Ancak, zaman zaman ifade ettiğimiz gibi, Kur'ân'ın "Suçun şahsiliği" ⁴⁴³ prensibinden ve ليسوا سوا "Onların hepsi aynı değildir." ⁴⁴⁴ âyetin beyanı mucibince, bir toplumun ekseriyeti tarafından yapılmış dahi olsa bir yanlışlığın aynı toplumun tamamına teşmil edilmesinin Kur'ânî prensiplere ve ilmî tarafsızlığa aykırı düşeceğinden, bu toplum içinden çıkan hakperestlerin takdire şayan gerçekçi tutumlarını da dile getirmek, onların üstün fedakârlık hatıralarına karşı bir vefa borcudur. Kur'ân'ın, bu farklılığı teyit ettiği âyetlerinden birisi de şudur: ومن اهل الكتاب لمن يؤمن بالله وما انزل إليكم وما انزل إليهم خاشعين لله لا يشترون بآيات الله ثمنا قليلا "Ehl-i Kitap'tan öyleleri var ki, Allah'a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah'a boyun eğerek iman ederler. Allah'ın âyetlerini az bir parayla satmazlar." ⁴⁴⁵ Kur'ân'ın işaret ettiği bu farklılık, اهل الكتاب "Ehl-i Kitap" kavramı içinde yer alan Yahudi ve Hıristiyanlar için söz konusu olduğu gibi, her bir dinin kendi müntesipleri için de söz konusudur. İslâm toplumuna karşı yaklaşımları bakımından Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki farkı şu âyet gâyet açık olarak ortaya: ولتجدن أشد الناس عداوة للذين آمنوا اليهود والذين أشركوا ولتجدن أقربهم مودة للذين آمنوا الذين قالوا إنا نصارى "İnananlara karşı en fazla düşmanlık besleyenleri Yahudi ve müşrikler

⁴⁴² Yuhanna İncili, 16/5-15

⁴⁴³ "Kimse, kimsenin günahını yüklenmez." (En'am, 6/164, İsrâ, 17/15, Fâtır, 35/18.; Zümer, 39/7; Necm, 35/18)

⁴⁴⁴ Âl-i İmran, 3/113

⁴⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/199

olduğunu, dostluk ve sevgi bakımından onlara en yakın olanların ise, “Biz “Nasara’yız.” (Hıristiyanlarız) diyenler olduğunu göreceksin.” ⁴⁴⁶ Bu kavram içinde yer alan din mensuplarının kendi içindeki farklılığa ise, şu âyet işaret etmektedir: ان الذين اوتوا العلم من قبله اذا يتلى عليهم آيتنا يخرون للأذقان سجدا ويقولون سبحان ربنا إن كان وعد ربنا لمفعولا. *“Daha önce kendilerine ilim verilenler var ya! Onlara o (Kur’ân) okununca yüz üstü yere kapanır ve şöyle derler: Rabbimizi tesbih ederiz, Rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir. Ağlayarak yere kapanırlar ve o (Kur’ân’ın okunması), onların saygısını daha da arttırır.”* ⁴⁴⁷ İbn Kesîr bu özelliklerin Yahudilere ait olduğunu, ancak Hz. Peygamber döneminde bu durumda olanların sayılarının,10’nun üzerine çıkmadığını kaydetmektedir.⁴⁴⁸ Önemin kemiyette olmayıp keyfiyette olduğuna göre, Bu sayıdaki ilim ehlinin, içinde buldukları tüm toplumlarına denk oldukları hatta daha hayırlı oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Yahudilerden ehl-i ilim olan 10 kişinin, bu derece Kur’ân’an etkilenerik gönülden ona bağılılık göstermeleri, Kur’ânla barışık olma noktasında diğerkilerin yüzlercesinden daha büyük önem arz etmektedir. Tekrar mahiyetinde olan bu iki âyet arasındaki anlam farkıyla ilgili olarak, es-Sâbûnî, er-Razî’den şunu nakleder: "Bu tekrarın faydası, iki durumun farklı olmasıdır. O da Kur’ân’ı dinlediklerinde secdeye kapanmaları ve ağlar durumda olmalarıdır."⁴⁴⁹

Yine Yahudilerin kendi içlerindeki farklılığını gösteren âyetlerden birisi de şudur: ومن أهل الكتاب من إن تامنه بقنطار يؤده إليك ومنهم من إن تآمنه بدينار لا يؤده إليك إلاماد مت عليه قآئما *“Ehl-i Kitaptan öyleleri var ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de var ki, ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez.”* ⁴⁵⁰ Kur’ân-ı Kerim’in temas ettiğı bu farklılığın Hıristiyanlık açısından uzantısını Arius ile Dante çizgileri temsil etmektedir. Dantenin İslâm’a karşı koyu muhalefetini de Vatikan’a bağılı Opus Dei tarikatının yayın organı olan "Studi Cattolici" dergisi Hz. Peygamber’i haşa cehemnemde gösteren karikatüriyle günöze taşımıştır. Böylece Kur’ân’ın, Ehl-i Kitabın gerek kendi aralarındaki farklılıklarını, gerekse kendi içsel farklılıklarını,

⁴⁴⁶ Mâide, 5/82

⁴⁴⁷ İsrâ, 17/107, 109

⁴⁴⁸ Bkz. İbn Kesîr, I/443

⁴⁴⁹ es-Sâbûnî, Safvetü’t-Tefâsîr, III/404

⁴⁵⁰ Âl-i İmran, 3/75

vurgulu bir şekilde dile getirilmesinde diyalog ve barış açısından İslâm toplumunu direkt olarak ilgilendiren önemli bir mesaj vermektedir.

Gerek Hıristiyan, gerekse, Yahudiler arasındaki ilim adamlarından oluşan önemli bir kesim, geçmiş kitaplarda Hz. Peygamber'in vasıflarını gördükten sonra inadı bırakarak iman etmişler ve bu vasıfları Tevrat ve İncil'den göstererek Ehl-i kitap içinde muhalif olan diğer inatçı âlimleri de susturmuşlardır. Meşhur Abdullah İbn Selâm, Vehb bn. Münebbih, Muhayrik, Ebû Yâsir ve Şâmûl gibi zatlar, bu grup âlimlerdendir. Bunlardan Şâmûl adındaki zat, Yemen Meliki Tübbâ' zamanında yaşamış olup, Melikin gıyaben Hz. Peygamber'e iman ettiği gibi, kendisi de bi'setten evvel gıyaben iman etmiştir. Yine Yahudilerden İbn Heyeban adındaki arif-i billahtan olan bir zat, bi'setten önce Medine'ye gelerek "Benî Nadîr" olarak adlandırılan bir Yahudi kabilesinin yurdunu ziyaret ettiği sırada, onlara hitaben; "*Bir peygamber'in artık ortaya çıkma zamanı yaklaşmıştır. Burası da onun hicret diyarı olacaktır.*" demiş ve bir süre sonra orada vefat etmiştir. Bu sözleri duyan Sâ'ye'nin iki oğlu olan Esîd ve Sa'lebe de o zaman iman etmişlerdir.⁴⁵¹ Yine Yahudi âlimlerinden İbn Bünyamin, Muhayrik ve Kâbü'l-Ahbâr gibi zatlar, Hz. Peygamber'le ilgili nebevî vasıfları görmeleri üzerine Müslüman oldukları gibi, imana gelmeyenleri de bu delillerle ilzam etmişlerdir.⁴⁵²

Kur'ân-ı Kerim, ehl-i Kitaptan olan bu gerçekçi zatların genel özelliklerini ve mükâfatlarını şu şekilde beyan etmektedir: *الذين آتيناهم الكتاب من قبله هم به يؤمنون. وإذا يتلى عليهم قالوا آمنا به إنه الحق من ربنا إنا كنا من قبله مسلمين. أولئك يؤتون أجرهم مرتين بما صبروا ويدرؤن بالحسنة السيئة ومما رزقناهم ينفقون. وإذا سمعوا اللغو قالوا لنا أعمالنا ولكم أعمالكم لا نبتغي الجاهلين* "*Ondan (Kur'ân'dan) önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona iman ederler. Onlara (Kur'ân) okunduğu zaman "ona iman ettik. Çünkü o Rabbimizden gelen hakikattir. Biz daha önce de Müslüman idik."* derler. *İşte onlara sabretmelerine karşılık, mükâfatları iki kere verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızası için harcarlar. Onlar, boş söz*

⁴⁵¹ Hz. Peygamber'in Medine'ye teşriflerinden bir zaman sonra Benî Nadîr kabilesi bu sözleri unutarak Hz. Peygamber'e karşı savaşa kararı alınca, bu iki zat ortaya çıkarak; "*Vallahi İbn Heyeban'ın haber verdiği zat budur. onunla savaşmayız!*" uyarısında bulunmasına rağmen bu kabile, bu iki zatı dinlemeyerek, Hz. Peygamber'le muâhedeli olmalarına rağmen onunla savaşmış, ancak sonucunda perişan olmuşlardır. (Beyhaki, II/80-81)

⁴⁵² Şifa, I/364; Beyhaki, III/161-163

işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler ve ‘Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size, biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz.’ derler.”⁴⁵³

Hıristiyan âlimlerinden de Nasturü’l-Habeşe, Dağatırı’l-Uskufî ve Selmânü’l-Farisî gibi ilim adamları ile beraber; Habeş Necâşisi Esheme, Haris bn. Ebû Şumri’l-Gassanî, Herakl, İbn Nastur gibi Hıristiyan siyaset adamları ve ileri gelenleri hep aynı şekilde geçmiş semavî kitaplarda Hz.Peygamber’in ahir zaman peygamberi olarak geleceğine dair haber, müjde ve vasıfları görerek iman ettikleri gibi, etrafındakilere de bu gerçekleri göstererek onların da hidâyetine vesile olmuşlardır.⁴⁵⁴

Hak aşığı, hakikat yoldaşı olan bu zatlar ve benzerleri, üç dinin ana kaynakları ve peygamberleri arasında temelden var olan sıkı dostluk ve barış ilişkilerini ilk olarak keşfetme bahtiyarlığına eren ve bunu herkese ilan ederek dinler arasındaki barış köprülerinden ilk geçişi gerçekleştirenlerdir.

Şimdi de, bu sadık insanların, geçmiş kütüb-ü mukaddesede Hz. Peygamber’in risaletine dair görmüş oldukları ve şu anda da bu kitaplarda mevcut olan ve üç semavî din arasındaki bütünlük bağına esas teşkil eden âyetlerden bazılarını bir göz atalım.

Örneğin, Zebur’dan Bazı âyetler şu şekildedir

“Denizden denize ve nehirlerin başlangıç ve bitiş noktasına kadar olan yerlere sahip ola, kendisine Yemen ve Czayir hükümdarları hediyeler götüreler, padişahlar ona saygı ve bağlılık göstereler. Her vakit ona salât, her gün kendisine bereketle dua oluna, Nuru Medine’den parlaya, adı ebedî olarak anıla”⁴⁵⁵ Bu âyet, açıkça Hz. Peygamber’e işaret etmektedir. Zira Hz. Dâvûd’dan sonra, Hz. Peygamberden başka kendisine bu imkânların bahşedildiği başka bir peygamber gelmemiştir.

Tevrat’tan Bazı Âyetler ise şöyledir:

“Hz. İsmail’in validesi olan Hacer, çocuk sahibi olacak ve Onun çocuklarından öyle biri çıkacak ki, onun eli, herkesin elinin üstünde olacak ve herkesin eli de saygı ve itaatle ona uzanacaktır.”⁴⁵⁶

⁴⁵³ Kasas, 28/52, 53, 54, 55

⁴⁵⁴ Bkz. Şifa, I/ 364; Beyhaki, I/365; Tirmizî, II/206; Buharî, I:7

⁴⁵⁵ Kitab-ı Mukaddes, Türkçe Tercüme, Bab 72, Mezmurlar, s. 581,582

⁴⁵⁶ Sifrü’t-Tekvin, Eshah:17

“Allah şöyle dedi: “Ey Musa! Benîsrail’in kardeşlerinden olan Benîsmail’den senin gibi birini göndereceğim ve sözümü onun ağzına koyacağım. Benim adıma konuşacak olan Nebi’nin sözünü dinlemeyenlerden intikam alacağım.”⁴⁵⁷

“Muhammed Allah’ın resulüdür. O Mekke’de doğacak, Taybe’ye (Medine’ye) hicret edecek, mülkü Şam’a kadar uzanacak ve O’nun ümmeti çok hamd edici kimseler olacaktır.”⁴⁵⁸

Daha önce bahsi geçen meşhur Abdullah İbn Selâm ile Yahudilerin allamelerinden olan Kâbü’l-Ahbar, o zaman daha fazla tahrifata uğramamış olan Tevrat’ta aşağıda gelecek olan âyeti göstererek ilân etmişlerdir. Bu âyetin ilk parçasında Hz. Musa’ya yapılan hitaptan sonra gelecek olan peygamberlere şöyle hitap etmektedir: “Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı ve ümmileri (Müslümanları) koruyucu olarak gönderdik. Sen benim kulumsun Seni “Mütevekkil” olarak adlandırdım. Sen katı yürekli ve kaba değilsin. Çarşı ve pazarlarda bağırıp çağırmazsın. Kötülüğe kötülük olarak karşılık vermezsin. Aksine af edip bağışlarsın. Hak din bozulmuş halde, insanlar, “Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur.” diyerek gerçek dini seninle ikame edinceye kadar Allah senin canını almayacaktır.”⁴⁵⁹ Tevrat’ın bu âyeti, *وان كنت فظا غليظ القلب لانفضوا من حولك فاعف عنهم واصفح* “Şâyet, kaba ve katı yürekli olsaydın, etrafındakiler (Müslümanlar) dağılacaklardı. Artık onları bağışla ve hatalarını görmezlikten gel”⁴⁶⁰ âyetiyle önemli ölçüde örtüşmektedir.

Gerek, Tevrat gerekse, Kur’ân’ın bu âyetleri, Hz Peygamber’in son derece yufka yürekli, merhamet sahibi, affedici ve kusur bağışlayıcı vasıflara sahip olduğunu, aralarında 3 bin küsur yıllık bir zaman süreci bulunmasına rağmen çok yakın bir anlamla bir birini desteklemektedir. Bir kişide bu niteliklerin bulunması, onun barışçı bir şahsiyet sahibi olduğunun en belirgin özelliğidir. İlgili bahiste, bu konu üzerinde durulduğundan, burada aynı izahatı tekrarlamaya gerek bulunmamaktadır.

⁴⁵⁷ Tesniye, Eshah: 17

⁴⁵⁸ Tesniye, Eshah:18

⁴⁵⁹ Eş’iya, Ashah:42

⁴⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/159

İncil'den Bazı Âyetler ise şu şekilde dikkatimizi çekmektedir:

Hz. İsa, kendisine inanlara şu tavsiyede bulunuyor: “*Ben sizinle daha fazla konuşamayacağım. Çünkü benden sonra âlemin reisi gelecektir. Ve O, benden tamamen bağımsızdır.*”⁴⁶¹

Burada, Hz. İsa'dan sonra gelecek olan peygamberin âlemlerin reisi olduğunun belirtilmesi ve Onun kendisinden bağımsız olacağının vurgulanması, “İslâmiyet’in, Hıristiyanlığın bir kolu olduğu” şeklindeki bazı Hıristiyan din adamlarının yersiz ve indi söylemlerine, bizzat İncil tarafından yapılan açık bir tekziptir.

“*Bunları size söyledim ve şu anda yanınızdayım. Ancak Baba'nın ilerde göndereceği tesellici Rûhü'l-Kudüs, benimle ilgili olarak her şeyi size anlatacak ve dediklerimin hepsini size hatırlatacaktır.*”⁴⁶²

Hz. İsa'nın Matta İncil'inde yer alan şu sözü enteresandır. “*Ben şeraiti ve peygamberleri yıkmak için değil, tamamlamak için gönderildim.*”⁴⁶³

Gerçekten Hz. Peygamber, Kur'ân vasıtasıyla ömrünün seneleriyle eşit olan 63 adet âyetle, Hz İsa ile ilgili gerçekleri, İncil-i Şeriftekenden daha vazih, daha geniş ve onun onuruna daha münasip bir tarzda beyan ve ispat etmekle beraber, kendisini ve Annesi Hz. Meryem'i yakışsız iddialardan tenzih ve tebri'e etmiştir. Hatta Hz. İsa'nın annesinden daha yoğun bir şekilde bahsettiğinden dolayı, bir Kur'ân suresine onun adına nispetle “*Meryem*” olarak isimlendirilmiş olduğunu yukarıda da belirtmiştik. Hz. Meryem'in iffet, nezaket ve nezahetini ortaya koyan bu surenin benzerini, İncilin tüm çeşitleri dâhil, geçmiş diğer mukaddes kitaplarda görmek mümkün değildir.

“*Baba'dan temenni ederim ki, size başka bir tesellici göndersin ve ebede kadar o sizinle beraber olsun: Hakkın ruhu olan o teselliciyi bütün dünya göremediğinden ve tanıyamadığından onu kabul etmeyebilirler. Ancak siz öyle değilsiniz, O sizin aranızda olacağından ve sizinle beraber olacağından siz O'nu tanıyacaksınız.*”⁴⁶⁴

Kur'ân-ı Kerim de, Hz. Peygamber'in ve Kur'ân-ı Kerim'in Ehl-i Kitap tarafından bilindiğini şu şekilde ifade etmektedir. الذين أتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون

⁴⁶¹ Yuhanna İncili, Eshah:14, âyet:31

⁴⁶² Yuhanna İncili, Ashah:14, Âyet:26,27

⁴⁶³ Matta İncili, /17,18

⁴⁶⁴ Yuhanna İncili, Ashah:14, âyet: 17, 18

“O kendilerine kitap verdiklerimiz, *Peygamberi kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanurlar. Ancak onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler.*”⁴⁶⁵ وكانوا من قبل يستفتحون على الذين كفروا فلما جائهم ما عرفوا كفروا به, “Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken, kendilerine Allah katından ellerindeki (Tevrat’ı) doğrulayan bir kitap gelip de (Tevrat’tan) bilip öğrendikleri gerçekler karşılıklarına dikilince onu inkâr ettiler.”⁴⁶⁶

Yukarıdaki İncil âyetinin, Hz. Peygamber'in, o zamanki ehl-i kitap tarafından, son peygamber olarak bilineceğine ilişkin bu iki Kur'ân ayetini de tasdik ettiği açıkça görülmektedir.

Nitekim, Hz. Peygamber, Medine döneminde Ehl-i kitap olarak daha çok Yahudilerle muhatap bulunmaktaydı. Onların saptırma politikalarına karşı Hz. Peygamber Tevrat’ın o zamanki muharref haliyle bile birçok konuda kendisini tasdik edici olduğunu vahiy yoluyla bildiğinden, onların elindeki Tevrat’ı kendi hakkaniyetine şahit gösterdiğini Kur’ân-ı Kerim'in şu âyetinden öğrenmekteyiz: قل فأتوا با لتوراة فا تلو ها إن كنتم صادقين “De ki, eğer doğru sözlü iseniz, Tevrat’ı getirip okuyunuz!”⁴⁶⁷ Bu âyetin, bir grup Yahudi’nin Hz. Peygamber’e gelerek “*Sen İbrahim’in tevhit dininde olduğunu iddia ediyorsun. Hâlbuki o, senin gibi deve eti yemez, deve sütü içmezdi.*” diyerek Müslümanların zihinlerini karıştırmak istemeleri üzerine nazil olduğu konusunda tefsir kaynakları ittifak etmektedir. Oysa deve sütünü içmeyi ve deve etini yemeyi kendisine yasaklayan Hz. İbrahim olmayıp, Hz. İbrahim döneminden sonra yaşamış olan Hz. Yakup’tur ki, siyatik hastalığına yakalanması üzerine, kendi kendisine bu yasaklamayı, ya iyileşmesi durumunda bir adak şekli olarak veya doktor tavsiyesi üzerine bir perhiz olarak getirmiştir. Yoksa Tevrat böyle bir yasaklama getirmemiştir.⁴⁶⁸ Bu âyet her ne kadar bu olay üzerine inmişse de Hz. Peygamber’in yüce Allah’ın emri üzerine Tevrat’ı kendi hakkaniyetine şahit tutması, sadece bu olaya münhasır olmayıp bu safhadan sonra daha da net biçimde genellik kazanmıştır. Sürekli Hz. Peygamber ve arkadaşlarını yıpratma taktiklerinin peşinde olan Yahudiler, şâyet Tevrat’a göre, başta “Risalet” meselesi olmak üzere Hz. Peygamber’in Tevrat açısından bir yanlısını tespit edebilselerdi, var güçleriyle dünyanın her tarafına duyurmaya çalışacaklardı. Böyle

⁴⁶⁵ Bakara, 2/16

⁴⁶⁶ Bakara, 2/89

⁴⁶⁷ Al-i İmran, 3/93

⁴⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III/113

bir haber ise gizli kalmayarak derhal her tarafa yayılarak o zamanki dünya kamuoyu gündemine oturacak ve tarihe geçecekti. Oysa tarih bu şekilde herhangi bir olaydan bahsetmemektedir. Demek ki Yahudiler, ellerindeki Tevrat'ta Hz. Peygamber'in فأتوا با لتوراية فأتواها إن كنتم صادقين “Haydi doğrusanız Tevrat'ı getirip, okuyunuz!”⁴⁶⁹ şeklindeki medenice diyalog çağrısına cevap verebilecek durumda olsalardı, bunu bulunmaz bir fırsat telakki ederek, Hz.Peygamber'i ilzam için ellerine geçen böyle bir imkânı sonuna kadar kullanmaktan geri durmayacaklardı.

Onların böyle bir diyalog çağrısına olumlu bir cevap vermeye yanaşmayıp bir takım kurnazlıklara konuyu saptırarak savuşturmaya çalışmaları, Tevrat'ta Hz.Peygamber'in dava ve iddiasına aykırı herhangi bir hükmün bulunmadığını da göstermektedir. Zira kendileri açısından böyle bir çağrı üzerine, Hz. Peygamber'i ve Kur'ân'ı kolay yoldan mağlup etme imkânı varken son derece tehlikeli yöntemlere başvurmaları, Tevrat'ın da, İncil gibi birçok âyetleriyle Hz. Peygamber'i ve Kur'ân'ı açık olarak tasdik etmesiyle beraber, dolaylı olarak da hak ve gerçek olduklarını onayladığını göstermektedir.

e. Devlet-Halk İlişkilerinde Barış

İnsan toplum içinde yaşamak üzere yaratıldığından, bu durum üzerine hazırlanmıştır. Her hâl ve kârda insanın tabî ihtiyaçları, ferdî gücünün üstünde bir genişliğe sahiptir. Hiçbir insan, toplumun yardımı olmadan ihtiyaçlarını kendi başına gidermek iktidarında değildir.⁴⁷⁰ Devlet, toplum içindeki bireylerin tek başına karşılayamadıkları bazı zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak ve kaçınılmaz bazı hizmetlerini yerini getirmek, her türlü haklarını teminat altına almak, canını, malını ve ırzını her türlü saldırıdan korumak için örgün en güçlü bir kurumdur. Modern anlamıyla “İnsan birliğinin teşkilatlı yaşayışını temin eden unsurdur.”⁴⁷¹

Tek tek fertlerin bir toplum oluşturması ve bu toplum hayatının belli bir nizam içinde cereyan etmesi için varlıklar âleminde olduğu gibi kendilerine sosyal seviyelerini ve ekonomik paylarını âdil bir şekilde dağıtacak iktidara ihtiyaç vardır. Böylece bu adalet, devleti hem kuracak, hem de ayakta durmasını temin edecektir.

⁴⁶⁹ Âl-i İmran, 3/93

⁴⁷⁰ Thomas Paine, *İnsan Hakları*, Çev. M. Osman Dostel, s. 145, 146

⁴⁷¹ Başgöl A. Fuat, *Ana Hukuk*, İst. 1945, I/14

Allah âdil olduğu için, her varlık kendi durumuna göre O'ndan cevherlenmiştir. Bu cevher de o varlığın kâinattaki mertebesini tayin etmektedir.⁴⁷² Burada halkla barışık bir felsefeye konu olan bir devlet, elbetteki “*sosyal hukuk devleti*”dir. Totaliter bir yapıya sahip olan bir devlet anlayışı, belirli bir ideolojiye dayalı olarak toplumsal ve bireysel faaliyet alanları üzerinde bütüncül bir denetim ve baskı uygulayan bir devlet⁴⁷³ anlayışı olduğundan, bu yapıdaki bir devletin halkla bütünleşmesi ve toplumla barışık olması düşünülemez. Zira baskı ve dayatma, esas itibariyle barış felsefesiyle zıtlık teşkil eden bir uygulama tarzıdır. Paine, devletin en büyük unsuru olan hükümetin, toplum kanunlarına göre iş gören millî bir ortaklık olmaktan başka bir şey olmadığını belirtmiştir.⁴⁷⁴

İslâm Toplumun huzur ve barış esaslarını vicdanî ve iyi niyet duyguları üzerine kurmakla beraber, İslâm yalnızca bunlara dayalı değildir. Bir bütün olarak içtimaî hayatın düzenlenme işini yalnız bunlara bırakmaz. İslâm'ın küllî görüşü daima teklif ve gönüllülük esası ile birlikte, kanun ve yönetme işini de ele alır. İçtimaî huzur ve barış sahasında İslâm bu yoldan yürür. Barış garantileri ve içtimaî denge ile birlikte, devlet nizamını, mahkemelerde adlî teminatı, huzur ve emniyet garantilerini de kanun ve mecburiyet yolu ile toplumda huzuru sağlamak için vasıta olarak kullanır.

İslâm'da devlet nizamı, iktidarda bulunanlar ile halk arasındaki münasebetlerin barış, adalet ve huzur esasları üzerine kurulmasını sağlar. İçtimaî huzur da kuvvetli olarak bu temeller üzerine yükselir.⁴⁷⁵ Bu ilişkilerin sevgi endekli olduğuna işareten Hz. Peygamber; “*Yöneticilerinizin en hayırlısı, sizin kendilerini sevdikleriniz veonların da sizi sevdikleridir*” buyurmaktadır.⁴⁷⁶ J.J Rousseau, devletle ile halk arasındaki ilişkiyi, ailede baba ile çocukları arasındaki münasebete benzetmektedir. Devlet başkanı, halkına aynı sevgiyi beslemediği takdirde bu sevginin yerini, halka hükmetme arzusunun alacağına vurgu yapar. Bunun yanında aykırı düşünen Grotius'un devlet-halk değerlendirmesini şöyle değerlendirir: “İnsanlar bir takım evcil hayvan sürülerine bölünmüştür, her birinin başında da onu parçalayıp yemek için koruyan bir baş vardır, nasıl çoban, sürüsüne göre üstün bir

⁴⁷² Bayraklı Bayraktar, *Farabî'de Devlet Felsefesi*, Doğuş Yay. İst. 1993s. 55

⁴⁷³ Büyük Larousse, “Devlet” mad.

⁴⁷⁴ Thomas Paine, a.g.e., s. 202

⁴⁷⁵ Kutub, *Seyyid Cihan Sulhu ve İslâm*, Terc. Bekir Sadak, Çağaloğlu Yay., s.119

⁴⁷⁶ Darimî, *Rikak*, 78; Tirmizî, *Fiten*, 77; A. İbn Hanbel, VI/424

yaratılıştaysa, insan sürülerinin çobanları olan başlar da uyruklarından daha üstün bir yaradılıştadır.” Caligula’nın düşünme düzeninin Hobbes ve Grotius’unkinden farklı olmadığını belirten Rousseau, Aristoteles’in bunların da önüne çıkarak insanların yaradılıştan eşit olmadıklarını, kimisinin köle, kimisinin efendi olmak için dünyaya geldiklerini söylediğini kaydetmiştir.⁴⁷⁷

İslâm düşüncesinde, devleti Allah irade etmiştir. Devletin mevcudiyet ve meşruiyet kaynağı, İslâm’a göre onun Allah iradesinin mahsulü olmasıdır.⁴⁷⁸

Ayrıca devletin doğuşunu insan aklının tesis edici iradesinde bulan teorilerden “*İçtimaî mukavele*” görüşünü de burada zikretmek mümkündür. Zira buna göre, insanlar başlangıçta tabii yaşama halinde bulunmakta olup, sonradan siyasî hayata istek ve iradeleriyle geçmişlerdir.⁴⁷⁹ Böyle olunca da sadece genel istem, genel irade devletin güçlerini devletin kuruluş amacına yani herkesin iyiliğine uygun olarak yönetir.⁴⁸⁰

Toplum denilince, onu temsil eden, ona hukukî varlık, manevî şahsiyet veren Devletin ve her ikisini teşkil eden fertler camiasının akla gelmesi pek tabiidir. Devletsiz insan unsurunu düşünmek mümkün ise de toplum olmadan devleti düşünmek imkânsızdır. Sosyal ve siyasî varlık olan (Farabî, İbn Sina, İbn Rüşd, İbn Haldûn, İbn Teymiye vs.nin ifadeleriyle) içtimailik iç güdüsünü haiz bulunan fertler, kendilerine layık siyasî ve içtimaî birlikler tesis etmiş ve geliştirmişlerdi. Bu özellikleriyle devlet, onu vücuda getiren insanların fiil ve hareketlerinin umumî şekilde ifade edilen kaidelerle, yani bir hukukla tayin ve tanzim edilmesi suretiyle vücuda gelen bir birlikten, insanların hareket tarzlarının tabii olduğu kanunların meydana getirdiği düzenden ibarettir. Siyasî ve hukukî düzenin temeli olan üstün güç, ferdî çıkarların korunmasını, fertler arasında sosyal birlik ve dayanışma duygularının sağlanmasını müşterek gayelerin gerçekleşmesiyle ilgili hususların organize edilmesini, fertlerle devletin karşılıklı münasebetlerinin düzenlenmesini sağlar. Bu aynı zamanda devletin amacını ve varlık sebebini ifade eder.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Bkz. J.J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, s. 15,16

⁴⁷⁸ S. Ş. Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Ank. 1968, s.307

⁴⁷⁹ R. G., Okandan *Umûmî Amme Hukuku*, İst, 1968, s. 72

⁴⁸⁰ J.J. Rousseau, a.g.e. , s. 35

⁴⁸¹ Aster E., *Hukuk Felsefesi*, İst.1943, s. 37; Okandan *Umumî Amma Hukuku*, 2,3,4’den naklen, Nazif Şahinoğlu, *Sadi-yi Şirâzî ve İbn Teymiye’de Fert ve cemiyet İlişkileri*, İşaret Yay. İst. 1991, s.11

Esas itibariyle devletin tek varlık sebebi, ait olduğu topluma tahakküm değil, hizmettir. Devletin bu hizmetleri yerine getirebilmesi için vatandaşından vergi, askerlik gibi bir takım fedakârlıklar ister. Vatandaşlar da can, mal güvenliğiyle beraber, doğuştan sahip olduğu her türlü hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması karşılığında bu fedakârlıkları seve seve yerine getirir. Ferdin bütün bu hak ve hürriyetleri, insanın üstün şerefiyle mütenasip bir şekilde Kuran’ca kutsal değerler olarak kabul edildiğinden, bu değerlerin korunması⁴⁸² doğrultusunda insana yapılan her türlü hizmet de kutsal görülmüştür. İslâm’a göre, bu çerçevede insana hizmet etme anlayışı en üstün ve en asil bir anlayış şekli olduğundan kutsallık kavramının ifade ettiği anlamla tam olarak örtüşmektedir. Hiçbir özel ve tüzel kişiliğin mutlak manada bir kutsallığı yoktur. سيد القوم خادمهم “*Toplumun efendisi, ona hizmet edenidir.*”⁴⁸³ hadisinde de belirtildiği gibi, insanların ululuğu, kadrinin yüceliğiyle, şeref mertebesi, topluma yapmış olduğu hizmet oranında göreceli olduğu, yani bir kişinin himmet ve hedefi örnek olarak yetmiş beş milyon insanın saadetine hizmet etmek ise o kişinin, yetmiş beş milyon insan değerinde büyük bir insa olduğu bu hadisten anlaşılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim, bu kapsamda sadece insan hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması, eşitlik, hoşgörü ve adalet ilkelerinin toplumda hâkim kılınması ön şartıyla, bir yöneten bir de yönetilen olmak üzere, birbirinin mütemmimi ve olmazsa olmazı olan iki kesimli bir sosyal hayatı kabul etmektedir.

İslâm, keyfî ve kanun dışı emir vermedikleri sürece, (ferdin hoşuna gitsin, gitmesin) yöneticilerin emrine yönetilenlerin her hal-ü kârda itaat etmelerini lüzumlu bulur.⁴⁸⁴ İstibdadı ve keyfiliği kabul etmez. Amme işlerinin görülmesinde açık prensipler bulunmadığı zaman, halkın örfüne ve isteklerine önem verir. Bu gibi işlerde halk ile istişareyi gerekli görür. Her şeyde ve her yerde adaletin hâkim kılınmasını ve hukukun üstünlüğünü kabul eder ve bunu amaçlarından biri sayar. İdare edenleri de idare edilenlerle olan münasebetlerinde yani fert ve cemiyet

⁴⁸² Bütün semavî dinlerde korunması esas alınan değerler beş maddede toplanır: a) Canı Koruma, b) Malı koruma, c) Akli koruma, d) Dini koruma, e) Nesli koruma. Her ne kadar her fert bizzat kendisini yakından ilgilendiren bu değerleri korumakla yükümlü olmakla beraber, kişinin kendi öz gücünün yetersiz kaldığı noktadan itibaren devlet vatandaşının bu değerlerini koruma görevini üstlenmek durumundadır. “Herkim bir canı kurtarırsa, bütün insanlığı korumuş gibi olur.” (Mâide, 5/32)

⁴⁸³ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II/ 561 (1515)

⁴⁸⁴ Zeydan Abdülkerim, *İslâm Hukukunda Fert ve Devlet*, s.79

ilişkilerinde kanunlara harfiyen riâyetle mükellef tutar. Böylece idare edenlerle idare edilen için karşılıklı hak ve görevlerin mevcudiyetini ortaya koyar.⁴⁸⁵

İbn Teymiye'ye göre ayrı ayrı her insan; değil yalnız dünya işlerini öteki dünya işlerini bile ikmâl edemez. Kendileri için yararlı olan şeyleri elde etmek, zararlı olanlardan kaçınmak eğilim ve kabiliyetine sahip bulunan fertler toplu halde yaşamak, hemcinsleriyle yardımlaşmak ve dayanışmak zorundadır. *“İnsan doğuştan medenidir, hemcinsini de düşünmek zorundadır. Kişisel hayatı, ancak sosyal hayat ile devam edebilir”* sözü de bunun için söylenmiştir. Fertler bir araya gelince hem şahsî, hem de müşterek menfaatlerini sağlayan şeyleri yaparlar. Kendinde zarar ve kötülük hissettikleri varlık ve olaylardan kaçınırlar. Neticede, iyi ve faydalı olanları emreden, kötü ve zararlı bulunanları yasaklayan bir kimsenin etrafında toplanmak zorunda kalırlar. İbn Teymiye; Herkesin böyle bir başkana itaat etmesi gerektiğini, bu gerçeği ifade etmek üzere Hz. Muhammed'in *“Üç kişi bir araya geldiğinde içlerinden birini başkan edinsinler. Onun meşru emir ve yasaklarına riâyet etsinler.”* dediğini, devlet reisini tayin için bunun kesin bir emir olduğunu söyler.⁴⁸⁶ Zeydan, bu itaatin, emredilen şeyin kötü olmamasına bağlı olduğunu, Hz. Peygamber'in *“Yeter ki kötülük emredilmesin. Kötülük emredildiğinde itaat edilmez.”*⁴⁸⁷ buyurduğunu yazmaktadır.

Toplumun selâmeti, adaletin hâkim kılınması, nizam ve asayişin sağlanması için, belli prensiplerin uygulanması ve bunları uygulayacak bir otoritenin bulunması gereklidir. Zira baş olmadan vücudun yaşayamadığı gibi, başkan olmadan da toplum yaşayamaz... Cihad, adalet, mazluma yardım, takdir edilen cezaların infazı, toplumla ilgili dinî ve dünyevî görevler kudret ve devlet olmadan veya devletin yardımı temin edilmeden ikmal edilemez. İşte bu yüzden *“Sultan, (devlet başkanı) Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir, güçsüzler ona sığınır, mazlumlar ondan yardım bulur. Kim Allah'ın sultanına (Allah'ın sevdiği yöneticiye) değer verirse, kıyamet günü Allah da ona ikramda bulunur.”*⁴⁸⁸ buyurulmuştur.

⁴⁸⁵ Nazif, Şahinoğlu Sadi-yi Şirâzî ve İbn Teymiye'de Fert ve Cemiyet İlişkileri, İşaret Yay. İst. 1991, s. 36

⁴⁸⁶ a.e., s. 37

⁴⁸⁷ Zeydan, a.g.e., 80

⁴⁸⁸ Bu hadis Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilmiştir. İbn Ömerden ise, şu şekilde rivayet gelmiştir: *“Sultan(yönetici) Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir, Allah'ın kullarından her bir mazlum ona sığınır. Eğer adil olursa, mükâfat kazanır, toluma da teşekkür düşer, baskı yapar, zulüm veya hıyanet ederse, günah kazanır. Halka da sabretmek düşer. Yöneticiler zulmederse, semada kıtlık meydana gelir*

Devletin lüzumu hakkında bir kısım İslâm düşünürlerinin kabul ettiği bir sözü İbn Teymiye de benimser. Buna göre, Allah nezdinde halkın en sevlilmeyeni kabul edilen zalim bir liderin idaresi altında 60 yıl bulunmak, lidersiz anarşi içinde bir gece yaşamaktan daha iyidir.⁴⁸⁹

İslâm; Toplumun barışı, huzuru ve selâmeti için; a) İmandan gelen denetim, b) Devletten gelen denetim, c) Toplumdan gelen denetim olmak üzere üç denetim sistemini öngörmektedir.⁴⁹⁰ Görüldüğü gibi, insan hak ve hürriyetlerinin sağlanması ve garanti altına alınması, böylece toplumsal barış ve huzurun sağlanması açısından devletin varlığı, iman gerçeğinden hemen sonra gelmektedir.

Materyalizm ise, başta Avrupa olmak üzere, dünyanın birçok yerlerinde, çok uzun süreler yönetilen halkın bütün haklardan mahrum edilip yoksulluk ve sefaletle mahkûm bırakılarak yönetimin, çıkar ve refahlarını sağlamak üzere kayıtsız, şartsız sadece soylu ve güçlü kesimin öz hakkı olarak kabul eder. Bunun gerçekleştirilmesi için her türlü baskı ve zulmün, onlar için mübah kılınmasını bu durum karşısında da halka hiçbir söz hakkı dahi tanınmamasını gerekli kılar.

Günümüzde sıkça kullanılan “hukuk devleti” terimi, Ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar Batı çevrelerinde telaffuz edilmezken,⁴⁹¹ Yedinci yüzyılda kavram olarak Kur’ân-ı Kerim’de *ولو الأمر* “*ulû’l-emr*” şeklinde yerini almıştır.

Nisa Sûresinin 59. âyetinde görüldüğü gibi, “emir sahibi” anlamındaki *ولو الأمر* “*ulû’l-emr*”, Allah ve Peygamber’inden sonra mü’minlerin itaat etmekle emroldukları üçüncü mercidir. Ancak Kur’ân-ı Kerim’in bu âyetindeki hitabı mü’minlere yönelik olduğuna göre, âyette *ولو الأمر منكم* “*sizden olan ulû’l-emr*” kaydının getirilmesiyle, İslâm toplumunu yönetecek olanların bu toplumu diğerlerinden farklı kılan inanç sistemini paylaşmasını, her şeyden önce, millî ve manevî değerlerine saygılı olmasını ve toplum huzurunun temel unsuru olan niteliği olan âdillik özelliğini taşımasını kesin olarak gerekli kılmaktadır. Aksî takdirde Kur’ân’ın *منكم* ölçüsününün kapsamına giremeyeceği ortaya çıkmaktadır. Hatta Kur’ân, Hz. Nuh’un, iman etmeyen oğlunun ailesinden olduğu gerekçesiyle tufanda

(*yağmurlar kesilir, kılığa neden olur.*) ...” Hadis, başka lafızlarla da rivayet edilmiştir. Süyûtî, değişik lafızla gelen bu hadis rivayetlerini belli bir bölümde topladığı gibi, es-Sahâvî de, “*Refü’ş-Şükûk, fi Mefâhiri’l-Mülûk*” adı altında ayrı bir bölüm halinde konuyla ilgili hadis rivayetlerini bir kitapçıkta bir araya getirmiştir. (Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II/552-553)

⁴⁸⁹ İbn Haldûn, *es-Siyâse*, s.141-142’den naklen, Nazif, Şahinoğlu a.d.e., s. 216

⁴⁹⁰ Bkz. Karman Hayrettin, *İslâm’da İnsan Hakları*, Ensar Neşr.,İst. 2004, s.70

⁴⁹¹ Bkz., a.e., s.117

helâk olmaktan kurtarılmasına dua etmesine karşılık Cenab-ı Hakkın Hz. Nuh'a, *إنه ليس من أهلک* "o, senin ailenden değildir." şeklinde vermiş olduğu cevabına göre, bir mü'minin öz bir evladı dahi olsa iman etmediği sürece, iman cihetinden babasının aile efradından sayılamayacağını bildirmektedir.

Yukarıda bahsi geçen âyetin sonu olan, *ذلك خير وأحسن تأويلا* "Allah'a ve ahiret gününe inanmış bir toplum olarak bu, sizin için daha hayırlı ve sonuç bakımından da daha güzeldir."⁴⁹² kısmında, toplum için "en hayırlı ve en güzel" olduğuna işaret edilen hususlar, tabii ki âyetin yukarısında zikredilen;

- a) Allah ve Resûlü ile Ulü'l-Emr üçlüsüne itaat edilmesi,⁴⁹³
- b) İtaati emredilen Ulü'l-Emrin İslâm toplumunun içinden çıkmış olması, (toplumun dinamiklerine bağlı ve toplumun prensiplerine saygılı olması)
- c) Toplumda bir anlaşmazlığın baş göstermesi durumunda, derinleştirilmeden ve kavgaya başvurulmadan çözüm için Allah ve Resûlünün hakemliğine⁴⁹⁴ müracaat edilmesi şeklinde üç ana maddede özetlenebilir.

Görüldüğü gibi, ikinci maddede idarecinin toplum içinden çıkmış olması şartı, günümüzdeki ifadeyle halkın kendi kendisini idare etmesi demek olan *demokratik hayatın* temelini teşkil eden, "halkın idarecisinin halk içinden çıkmış olması ve halkın kendi temsilcileri vasıtasıyla kendi kendilerini idare etmesi" prensibinin vaz geçilmez bir gereğidir. Böylece Kur'ân, tepeden inme bir yönetim şeklini asla kabul etmemektedir. Bu ise, Kur'ân-ı Kerim'in, yukarıdaki âyetiyle, toplumsal yönetimle ilgili olarak belirlediği, "en hayırlı ve en güzel" olarak nitelediği ilkelerden birisidir. Bu ilkenin de en hayırlı ve güzel yanlarından birisi ise, toplumun huzur ve barışının, yönetici ve tebaa olarak her iki kesimin de birbirlerini sevmesidir. Burada Hz. Peygamber'in, "Yöneticilerinizin en hayırlısı, sizi sevenleri ve sizin de kendilerini sevdiğinizdir."⁴⁹⁵ şeklindeki hadisi bir kez daha kendisini göstermektedir. Zira toplumun prensiplerine uymayan ve toplumun dinamiklerini benimsemeyen bir yöneticinin halkı sevdiğini iddia etmesi, inandırıcı olamayacağı gibi, kendisinin de halk tarafından sevilmesi mümkün değildir.

⁴⁹² Nisa, 4/59

⁴⁹³ Hz. Peygamber, "Allah'a karşı masiyette (O'nun emrine karşı gelmede) itaat yoktur." buyurmakla buradaki itaatın sınırını belirlemektedir. (Müslim, İmâre, 39; Ebû Davûd , Cihad, 87)

⁴⁹⁴ "Rabbine yemin olsun ki aralarında meydana gelen anlaşmazlıkta seni hakem kabul etmedikçe onlar mü'min olamazlar." (Nisa, 4/65)

⁴⁹⁵ Darimî Rikak, 78; Tirmizî Fiten, 77; A.İbn Hanbel, IV/24,28

Râğıb el-İsfehânî, insanların tabi olacakları *ulû'l-emr*'i dört kıma ayırmıştır: Otoriteleri halkın ve seçkinlerin hem iç, hem de dış dünyalarında geçerli *ulû'l-emr*, peygamberlerdir (enbiyâ). Otoriteleri tüm insanların sadece iç dünyaları için geçerli olan *ulû'l-emr*, yöneticilerdir (vulât). Otoriteleri sadece seçkinlerin iç dünyaları için geçerli olan *ulû'l-emr* bilgilerdir (hukemâ). Otoriteleri sadece halkın iç dünyalarında geçerli olan *ulû'l-emr* ise, öğüt veren, nasihatta buluna vaizlerdir(va'aza).⁴⁹⁶

Paine, hükümetin görevinin halkın prensiplerine uymak ve onları korumak olduğunu, başlı başına bir varlık olamayacağını, aksi takdirde iltimas ve tarafgirlikle baskı yaptığında, önlemekle görevli bulunduğu zararları kendi eliyle işlemiş olacağını belirtmektedir.⁴⁹⁷

Kâmil Miras, Tecrid-i Sarîh Tercemesinde, “Hüküm” kavramına, “lügaten, bir şeyi başka bir şeye isnâd ve ispat etmektir. İslâm hukûkuna göre hüküm Allah Teâlâ'nın insanların hal ve hareketlerine taalluk eden hitapları yani emirleri ve nehiyeridir. Bu emirler ve nehiyerler, ya icabîdir ki bunların taalluk ettiği yapılması veyahut bırakılması zarurî olur yahut da kulun arzu ve ihtiyarına bırakılmış bulunur. Devlet reisinin ve erbâb-ı hall ü akdin halk ve cemiyet hakkındaki emirlerine, nehiyerlerine itaatin vücûbu da Allah ü Teâlâ'nın hüküm-i iktizasıdır.” şeklinde bir açıklama getirdikten sonra, Buhârî'nin, bu konuyla ilgili olarak Nisa Sûresi'nin 59. âyetinin şu meâldeki ilk cümlesini zikrettiğini belirtmektedir: “*Ey mü'minler! Allah'a itaat ediniz, Peygamber'e ve aranızdan seçtiğiniz ve (ellerine millî nüfûz ve kudret verdiği) emir sahiplerine de itaat ediniz.*”

Mütercim, bu noktada bir dip not düşerek âyetteki *منكم* “*minküm*” lafzının müteallakının “intihap” (seçme, seçilme) olduğunu belirtmekte ve bu noktanın çok önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.⁴⁹⁸

Enes (r.a.) den Hz. Peygamber'in: “*Üzerinize kuru, (kara) üzüm tanesi gibi olan bir abd-i Habeşî (Habeşistanlı bir köle) âmil (Devlet tarafından tayin edilen büyük, küçük her derecedeki yönetici) tayin edilmiş olsa, dinleyiniz ve ona itaat ediniz.*” buyurdıkları, muttasıl senetle rivâyet edilmiştir. Yine, Sünen-i Dârkutnî'de Ebû Hureyre (r.a.)'den yapılan rivâyette Hz. Peygamber: “*Benden sonra bazı*

⁴⁹⁶ R. El-İsfehânî, *el-Müfredat*, Kahraman Yay., İst 1986'dan naklen, Mustafa Öztürk, İslâmiyat, İslâm Tefsir Geleneğinde YorumManiplasyonu: 'Ulû'l-Emr' Kavramı Örneği, 200, Sayı.3, s.81.

⁴⁹⁷ Thomas Paine, *İnsan Hakları*, Çev. M. Osman Dostel, s. 199

⁴⁹⁸ Miras Kâmil, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 12/312

yöneticiler işlerinizi deruhte edeceklerdir. İşte onların hakka uygun sözlerini dinleyiniz...” buyurmuştur.⁴⁹⁹

İslâm dinine göre, asıl görevi insanların insan olmaları itibariyle sahip oldukları tabîî ve fitrî, aynı zamanda dokunulmaz ve kaldırılmaz olan haklarını korumak olan “hükûmet” mukaddes bir emanettir. Bu emanet hiçbir şekilde zalimlere intikal ettirilemez. Cenab-ı Hak Hz. İbrahim’e *قال إني جاعلك للناس إماما* “*Seni insanlara imam (kılavuz ve yönetici) kılacağım.*” dedi. Hz.İbrahim de, *قال و من ذريتي قال لا ينال عهدي الظالمين* “*ahdim zalimlere erişmez*” buyurdu.⁵⁰⁰ Görüldüğü gibi, bu âyette toplum yönetiminin babadan oğla geçebilen bir miras olmayıp, bir adalet ve liyakat meselesi olduğuna vurgu yaptıktan sonra, şartları taşıdığında bir peygamber’in oğlunun da peygamber olarak Allah tarafından görevlendirilebileceği gibi, özellikle adalet ve diğer liyakat vasıflarını taşıdığında bir devlet başkanının çocuğunun da kendisinden sonra halkı tarafından seçilerek görevlendirilebileceğine, ancak bir peygamberin zürriyetinden olmakla beraber, zalim olmaları durumunda, yüce Allah peygamberlik gibi insanlara her yönden örnek, rehber ve kılavuz olmayı gerektiren bir görevi uhdelere asla vermeyeceğini beyan buyururken, toplumun da âdil bir devlet reisinin zürriyetinden olmakla beraber kendisinde zulüm vasfı görülen bir kişiye, devlet başkanlığı gibi bireysel ve toplumsal hakların korunmasını, sosyal adaleti ve sosyal barışı yakından ilgilendiren çok önemli bir görevin toplum tarafından emanet edilemeyeceğine de işaret buyurmaktadır.

Seyyid Kutup, bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak şu tespittedir: *“Zulüm çeşit çeşit ve renk renktir. Allah’a ortak koşmak, insanın kendi kendisine zulmetmesi, başkalarının hakkını çiğnemesi ise insanlara zulmetmesidir. Zalimlere yasaklanan imamlık (önderlik); peygamberlik, halifelik ve namaz imamlığı dâhil olmak üzere imamlığın bütün anlamlarını, liderliğin her türlüünü kapsamına alır. Buna göre bütün anlamları ile adalet, hangi biçimi ile olursa olsun imamlığın (önderliğin) temel şartını oluşturur. Kim zulmederse, -yaptığı zulmün türü ne olursa*

⁴⁹⁹ Tecrid-i Sarîh Terc. (401) I/666-668

⁵⁰⁰ Bkz. Bakara, 2/124

olsun- kendini her anlamı ile imam olma yeterliliğinden uzaklaştırmış, bu hakkını kendi eliyle kaybetmiş olur.”⁵⁰¹

Zira zalimin, toplumun tabiî haklarını başkalarına karşı koruması şöyle dursun, kendisi, kendi insanını bu haklardan mahrum etme düşüncesini taşıdığından öylesinin başında bulunduğu bir devlet hiç bir zaman “hukuk devleti” vasfını kazanamaz.

Konuyu sosyolojik olarak ele alan Peter L. Berger, beşerî var oluşun, insan ile bedeni ve insan ile çevresi arasında durmadan bir denge kurma faaliyeti olduğunu, başka bir ifadeyle insanın sürekli bir kendine hâkim olma süreci içinde bulunmaktan ibaret olduğunu, ancak bu süreç içinde beşeri bir dünya ürettiğini söylemektedir.⁵⁰²

Bakır Şerif el-Kureşî, İslâm’ın; nurunu yaymaya başlamasıyla Avrupa’nın aksine darbesiz ve savaşız bir şekilde insan haklarını ilân ederek, kurallarını uygulamaya koymuş olduğunu, Avrupa’da ise, bir kâbus gibi toplumun üzerine çöken koyu bir istibdadın uygulanması neticesinde halkın karşılaştığı yoğun zulüm ve işkencelerden sonra insan haklarından bahsedilmeye başlandığını savunmuştur. El-Kureşî, insan haklarını, tarih süreci açısından Avrupa’daki duruma şöyle değinmektedir: “Avrupa tarihi; aydınlanma döneminden önce trajediler, kıtlıklar ve felâketlerle doludur. Sosyal hayatı güvensizlikler karartmış, zulüm ve azgınlıklar onu hükmü altına almıştı. Ne adalet nurundan bir parıltı, ne de güven ve istikrardan bir ışık vardı. İktidardaki grup, halk iradesine karşı üstün güce sahip olarak; yargı, yürütme ve yasama salahiyetinin tümünü elinde tutuyordu. Kralın sözleri ise, değiştirilmesi mümkün olmayan birer kanun hükmünde idi. 14. Luis, “*Devlet, benim!*” diyordu. Luis’in kendisine göre tanımladığı devlet, bütün imkânlarıyla kendi şahsında temsil edilen bir devlet şekliydi. Eğer kendisi bir savaş ilân eder veya bir katliam için bir tarafa asker sevk ederse, halka sadece ona itaat etmek ve boyun eğmek düşerdi. Britanya Parlamentosunun görevden almış olduğu Kral Chard da İnsan haklarını hiçe sayan şu sözleriyle devlet felsefesini açıklıyordu. “*Kanun benim iki dudağım arasındadır. Çoğunlukla da gönlümde gizlenen bir sır olarak kalır.*”⁵⁰³ Avrupalı yöneticiler, reayalarına basit ve önemsiz bir nazarla bakıyor, onlar üzerinde

⁵⁰¹ Seyyid Kutup, *Fi Zilali’l- Kur’ân*, Terc. Sâlih Uçan-Vahdettin İnce, Dünya Yayıncılık, İst. 1980, c.I, s.173

⁵⁰² Peter L Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, Çev. Ali Coşkun, İnsan Yay., İst. 1993 s.32

⁵⁰³ İron Aleksandır, *Britanya Anayasası*, Terc. Muhammed Bedran, s.39 dan naklen B. Şerif el-Kureşî, *en-Nizâmü’s-Siyâsiyyü fi’l- İslâm*, Darü’t-Taârûf, Beyrut, 1982, s. 180

nüfuz ve etkinliklerini sürdürüyorlar, icraatlarında hep istibdat uygulayarak ülkelerindeki ıslahatçı her girişime karşı savaş veriyorlardı. Kendilerine büyüklük ve kutsallık izafe ederek, herhangi bir suç veya cinayet işlemleri durumunda bile kendilerini sorumsuz addediyorlardı.⁵⁰⁴

İnsan fitratına temelden aykırı bir şekilde asırlarca devam eden bu çarpık anlayış ve uygulamanın giderek tazyik ve baskısını dayanılmaz derecede arttırması sonucunda, 18. y.yılda Büyük Fransız İhtilâlinin patlak vermesine neden olmuştur.

“Hukuk devleti” teriminin, Ondokuzuncu yüzyıl başlarında Alman düşünce çevresinde ortaya çıkmış olduğunu belirten Hüseyin Hatemî; bunun, Kamu Hukuku metinlerine geçmesinin ise yine Almanya’da Hitler döneminin acı deneyimlerinden sonra gerçekleştiğini savunmuştur.⁵⁰⁵

Kur'ân'ın hedefi, iyi insan, iyi toplum ve bunların içinden çıkacak iyi yönetici yetiştirerek iyi bir yönetim tesis etmektir. Bunun için de, devlet yönetimini toplumun en iyilerine tevdi edilmesini öngörmektedir. Zira toplum, huzur ve barış içinde sosyal refahın mutluluğunu yaşama şansını ancak bu şekilde elde edebilir. Hz. Peygamber, bir hadislerinde, *"Yöneticileriniz, en iyileriniz olduğu zaman, sizin için yerin üstü, yerin altından daha hayırlıdır. Ama yöneticileriniz, en şerliniz olduğu zaman ise, yerin altı, sizin için yerin üstünden daha hayırlıdır."*⁵⁰⁶ buyurmuşlardır.

Siyaset, insanları yönetme sanatı olduğuna göre, yöneticilik, bu işten en iyi anlayanların hakkıdır. Hz.Peygamber *"İş naehline verildiği zaman, kıyameti bekleyiniz"*⁵⁰⁷ buyurmuştur.

Kıyametin temel özelliği, koptuğu zaman, her şeyin altını üstüne getirmesidir. Bu duruma göre, her bir iş naehline vrildiği zaman, o işle ilgili her şey alt üst olacağından büyük kıyameti beklemeye gerek kalmadan o iş çevresine has bir kıyameti beklemek gerekir. Buna göre, toplumun huzuru, barışı, çıkarı, hak ve hürriyetlerinin korunması gibi gairesi olmayan, halkın dinamiklerinden haberi olmadığı gibi toplum yönetimi becerisi de olmayanlara devletin teslim edilmesi durumunda, hadise göre, o ülkede kıyamet kopmuş demektir.

⁵⁰⁴ El-Kureşî, a.g.e., s. 181

⁵⁰⁵ Hatemi Hüseyin, *Doğuda ve Batıda İnsan Hakları Semp.* “İslâm’da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramı” başlıklı teb., TDV. Ank. 1996, s.1

⁵⁰⁶ Tirmizi, fiten, 78

⁵⁰⁷ Buharî, İlim, 2; A.İbn Hanbel, III/261

Toplumsal varlıkların yönetim değeri kendi değerleriyle doğru orantılıdır.⁵⁰⁸ İnsan, eşref-i mahlûkat olduğuna göre, insana hizmet demek olan toplum yönetimi de hizmetlerin en hayırlısı ve en onurlusudur. Bu nedenle Hz. Peygamber, Toplumun efendisinin, ona hizmet edeni olduğunu;⁵⁰⁹ buna karşılık, "*mülûmanların yönetimini üstlenmekle beraber onlar için (toplumun huzuru, mutluluğu ve refahı için) çaba sarfetmeyen ve onlara karşı samimi olmayanların, onlarla beraber cennete giremeyeceğini*"⁵¹⁰ beyan buyurmuştur. Diğer bir hadislerinde ise, şöyle buyurmuşlardır: "*Allah Teâlâ'nın kendisine devlet yönetimini bahşedip de halkını kandıran bir kimseye Yüce Allah, cennetini haram kılmıştır.*"⁵¹¹ Hz. Aişeden yapılan rivâyette, Hz. Peygamber'in, konuyla ilgili olarak evinde yapmış olduğu şu duası son derece dikkat çekicidir: "*Allahum! Ümmetimin yönetimini üstlenip de onlara zorluk çıkaranlara sen de işlerini zorlaştır. Ümmetimin yönetimini üstlenip de onlara şefkatle yaklaşanlara sen de şefkatle muamele et.*"

Bu prensipler çerçevesinde "halka hizmeti, Hakk'a hizmet olarak bilen ecdadımızın devlet yönetimindeki başarısının sırrı, konuyla ilgili üstün hizmet anlayışında ve sorumluluk bilincinde yatmaktadır.

Söğütte, 400 çadırlık küçük bir beylikten cihan devleti seviyesine erişen Osmanlı devletinin kuruluşu ve amûdî bir yükselişle doğu-batı istikametinde bir anda büyümesi karşısında şaşkınlığını gizlemeyen Batı tarihçisi Fernard Grenard bunu şu ifadelerle yorumlamaktadır:

"Bu yeni imparatorluğun kuruluşu, insanlık tarihinin en büyük ve en şaşılacak vakıalarından biridir. Onların kaderlerindeki en büyük fevkalâdelik başlangıçları oldu; böylesine büyük bir netice için pek küçük işler için işe başladılar. Ama bir defa iktidarı yayılıp sağlamaştıktan sonra, girdabın içinde tek sabit nokta oldular. Onlar yarımada rüzgârın tesiriyle oradan oraya dalgalanan muhtelif unsurları etraflarında toplayan bir cazibe çekirdeğiydiler."⁵¹²

Avusturyalı Türkolog, Anton Cornelens Schaendinger Osmanlı'nın bu hızlı gelişimiyle ilgili olarak şu isabetli tahlili serdedir:

⁵⁰⁸ Hz. Peygamber, "*Bir kişi, bir toplumu ancak o toplumun üzerinde bulunduğu hâl üzere yönetebilir.*" buyurmaktadır. (A. İbn Hanbel, Müsned, 4/156)

⁵⁰⁹ Aclûmî, *Keşfü'l-Hafâ*, I/561

⁵¹⁰ Bkz. Müslim, İmaret, 33/22

⁵¹¹ Müslim, İmaret, 33/21

⁵¹² H. Kemal Türközü, *Türkmen Ülkesi*, (Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri, Ank. 1981, s. 20'den naklen, Çolak İsmail, *Modern zamanlarda Osmanlı'yı Aramak*, Lamure Yay. İst. 2005 s.37

“İskender, Batıdan Doğu’ya ve Hind’e kadar yayıldı. Dârâz, Doğu’dan Batı’ya uzandı. Cengiz Han, Avrupa ortalarına kadar at koşturdu. Lâkin hiç biri Osmanlı Türkleri gibi diğer insanların kültür ve din özgürlüğüne saygı göstermedi. Osmanlılar harikulâde bir nizam ve düzende asırlarca kendilerinden olmayan insanlarla barış içinde yaşadılar. Onun içindir ki Avrupa’da dört asır boyunca kalabildiler.”⁵¹³

Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunun yükseliş nedeni konusunda şunları kaydetmektedir:

“Osmanlı İmparatorluğunun yayılış ve yükseliş sebepleri arasında en önemlisi, her halde halkın çoğunluğunu teşkil eden reayaya yapılan iyi muameledir. Türk olsun, Hıristiyan olsun, reyanın devletle ilgisi, kanunnamelerle gösterilmişti. Bütün devlet sistemi; reyanın çalışması, zenginliği, devletten memnunuğu temellerine göre kurulmuştu. Osmanlı hükümdarlığının yolunu aydınlatan bilginlerin en büyük öğütleri, reyanın iyi kolanması ve kullanılması idi. Bu hususta sarayda ve devlet adamları arasında, bütün asırlar boyunca, kanun maddeleri kuvvetinde sözler söylenmiştir. Bu sözlerden bazıları kitaplara geçmiş ve zamanımıza kadar ulaşmıştır.”⁵¹⁴

Âşıkpaşazade tarihinde padişah ile reaya arasında bulunması gereken ilişki, bir arifin ağzından şu satırlarla işaret edilmektedir:

Âriflerden birine sordular “Padişahlara hazine gerek midir?” dediler. Ârif cevap verdi kim “bir asıl hazine vardır, ol gerektir.” Ve sordular kim “ne asıl hazinedir?” Ârif ider ; “reâyaların hayır duaları padişahlara hazinedir.”⁵¹⁵

Kanuna göre, reyanın her sene vermek zorunda kaldığı belli verginin dışında şu veya bu isimle para istemekle reyanın zayıflayacağı ve dolayısıyla devletin de zayıf düşeceği “*Nasâihü’l-Vüzerâ ve’l-Ümerâ*” da şu satırlarla anlatılmıştır:

“Ukelâ-i kâr azmûde tekmlil masârif-i gayr-i mühimme için reâya fukârasından tahammüllerinden ziyade mal tahsilini bir hanın temelinden toprak alup sathına sarf eylemeye teşbih eylemişlerdir. Zira temelden alınan toprak ile temele

⁵¹³ İsmail Çolak, a.g.e., s. 38

⁵¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ank., 1997, s.5

⁵¹⁵ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, İst. H.1322, s. 198,

zaaf gelüp sütuhun ise ol hamil-i sakili çekmeğe iktidarı kalmayup bil külliye hedmine bais olur.⁵¹⁶

Yukarıdaki kayıttan da anlaşılacağı üzere, reayadan alınan normal senelik verginin arttırılmasının teklifine karşı onlardan alınacak bir ek verginin bir binanın temelinden toprak alınarak binanın damına konulmak Suretiyle o binanın çökmesine sebebiyet verilmesine benzetilmiştir. Bu benzetmede reaya devletin temeli olduğuna açık bir vurgu yapılmaktadır. Böylece bir tarzda vergi barışı getirilmekle sosyal barışın da temeli atılmakta ve devletle halk arasındaki dostluk köprüsü sağlanmaktadır. Aynı kitapta, devletin hakiki efendisinin reaya olduğuna dair Kanunî Sultan Süleyman'a izafe edilen şu sözlere rastlanmaktadır:

“Cennet âşiyân merhum ve mağfur Sultan Süleyman han aleyhi'r-Rahmetu ve'l-ğufuran hazretleri bir gün meclis-i şeriflerinde mahreman-ı hassü'l-Hassa durefşanı hitap olup, veliyy-ü niam-ü âlem kimdir? deyu buyurdıklarında, cümlesi hemzebanî ittifak olup, “şehriyar-ı bâhirü'l-istihkak, sultan-ı âfak hazretleridir.” deyicek, havass-ı mukarrebinden sudur eden kelam-ı mezbur kabul-i padişah-i insaf-ı ittisaf olmayıp, veli nimet fi'l-hakika reyadır. Ki anlar ziraat haraset emrinde huzur ve aramı kendilerine haram ve iktisap ettikleri nimet ile bizi in'am ederler.” demiştir.⁵¹⁷

Tüm dünyada insanlığın gerçek hürriyet nimetinin zevkini tatmaya, temel haklarını tam olarak elde etmeye doğru büyük bir uyanışa geçtiği günümüzde, dikta rejimlerinde büyük bir kırılma yaşanarak totaliter devletlerde demokrasiye geçiş sürecinin hızlanmış olması, dünya insanlığının huzur ve barışından yana umut verici gelişmelerdir.

Kura'n-ı Kerim'in nüzulünden önce, ekseriyet itibariyle o zamanki dünya düzeniyle yukarıda örneği verilen dikta rejimlerinin karşılaştırılması sonucunda, aralarında büyük benzerliklerin bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

İşte bütün değerlendirmelerden sonra, Hz. Peygamber'in gönderilişi ve Kur'ân-ı Kerim'in indirilişindeki yüce İlahî hikmetin ve üstün maksadın, insan topluluğunu içine düşmüş olduğu bu tür trajedilerden, ve her türlü anormalliklerden

⁵¹⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Nasâihü'l-Ümerâ ve'l-Vüzerâ*. Ottoman Statecraft W.L.Wright.s.71 Londra, 1935

⁵¹⁷ W.L.Wright a.g.e,s.27

kurtarmak ve doğuştan muhtaç oluşu onuruna yakışır huzurlu bir yaşam tarzına kavuşturmak olduğunu anlamaktayız.

f. Din ve Bilim Barışı

Din, insanın iki dünya saadetini temin etmek maksadıyla Allah Teâlâ tarafından vaz'edilen kanunlar mecmuası ise, bilim de tabiattaki ilâhî kanunları keşfetmeye ve ondan yararlanmaya yönelik bir araştırma ve çalışmadır. Bu mahiyetleri itibariyle din ve bilim, temelde birbirlerini tamamlayan iki sistemdir. Bu açıdan bakıldığında ikisi arasında bir çatışmanın olması söz konusu olamaz.

Ancak, materyalist bakışın, tüm varlıklar arasındaki yardımlaşma, dayanışma, kucaklaşma ve barış halini, ters çevrerek, bir zıtlaşma ve çatışma ortamı olarak, insanlığa takdim ettiği görülmüştür. Bu şekil gerçekleri çarpıtma anlayışı, daha önce olduğu gibi, günümüzde de din ve bilim çevreleri tarafından yoğun eleştirilere hedef olmuştur. Din ve bilimin kendilerine has prensipleri olsa da aralarında kopmaz bağlar olduğunu savunan İbn Rüşd, Din-Bilim ilişkisi ekseninde felsefenin esas amcını şöyle açıklamıştır. "felsefe burhanı, tabiatının gücü ve ölçüsü nisbetinde var olanlara bakmaktır. Burhanın ise kesin bilgi olarak, din ve felsefenin etrafında döndüğü ve üzerinde teşekkül ettiği aklî yüceliktir."⁵¹⁸

Feyerabend, bu şekil bir bilim anlayışı taraftarlarının, zaferleri olarak bildikleri sürecin aslında çöküşleri olduğunu, bilimin 19. ve 20. yüzyıllarda, özellikle de İkinci dünya savaşı sonrasında gösterdiği gelişmenin bunun güzel bir örneği olduğunu söylemektedir. Bu nedenle bazı bilim propagandacılarının bizim yararımızı gözetiyorlarmış gibi kullandıkları özgürlükçü retoriğe ve giriştikleri hoşgörü gösterilerine adlanılmamasını istemektedir.⁵¹⁹

Günümüze dek, bu noktaya varan Batının bilim felsefesi, tarihsel süreç içinde sancılı dönemler geçirmiş ve kırılma noktaları yaşamıştır. Başlangıçta Avrupa'daki bilim anlayışıyla, İslâm bilim anlayışı arasında önemli bir fark bulunmamaktaydı. Batı biliminin kurucuları olarak kabul edilen Bacon, Galile, Kopernik, Kepler, Newton, Descartes aynı zamanda ya bir din adamı veya samimî birer dindar idiler. Meselâ Newton, (1642-1727) yer çekimi ve hareket kanunlarını

⁵¹⁸ N. Yusuf Durmuş Aruç, İbn Rüş'un Eğitim Felsefesi, Rağbet Yay. İst. 2004, s. 62

⁵¹⁹ Paul Feyerabend, *Özgür bir Toplumda Bilim*, Çev. Ahmet Kardam, s. 96

açıkladığı *Principia* kitabının üçte birini, kâinatın ve yasalarının teolojik açıklamalarına ayırmıştı. Fakat Newton yasalarıyla dünyanın, güneşten koptuğu teorisini ortaya atan Laplace'ın, (1749-1827) ” Napolyon'un, “Bu teoride Tanrı'nın rolü nedir?” sorusuna karşılık, “Böyle bir varsayıma gerek görmedim.” cevabını vermesi, bilim anlayışında Tanrı tanımazlık döneminin başladığını göstermektedir. Aristo'nun kâinat görüşünde, göklerdeki hareket için Tanrı fikrinin kabul edilmesi zorunluymuştu. Çünkü hareketin olması için bir hareket ettiricinin var olması şarttır. Fakat Newton'un birinci yasasının yorumlanmasıyla şimdi bu hüküm kaldırılarak hareket için hareket ettiricinin şart olmayıp, hareketin maddenin yapısında olduğu görüşü kabul edilmeye başlanmıştır. Aristo kâinatın sonlu olmasının zorunlu olduğunu savunuyordu. Newton, belirlediği başlangıç ve hareket yasalarıyla Tanrı'yı kabul ederek imanını kuvvetlendirirken, aynı bilgi ve kâinat görüşüyle inanmak isteyenlere fırsat tanıyordu. Tanrısız bir kâinat görüşü, Thales'le başlayan İyonya'lı bilginlerin oluşturmak istedikleri dünya görüşünün temelini oluşturmuştu. Bu eski Yunan düşüncesi, Batı bilim anlayışı olarak yeniden ortaya çıktı. Rönesans'ın getirdiği düşünce dünyası ışığında, başlangıçta haklı, daha sonra ise aşırı bir şekilde kiliseye karşı baş kaldıran yanlış bilim ve din anlayışı, 18. ve 19. yüz yıl boyunca hüküm süren pozitivist ve materyalist bilim anlayışı, aslında bir camının iki yüzü durumunda olan bilim ve dini, çatıştırmış gibi göstermeye çalışmıştır. William Blake, Thomas Butts'a yazdığı 22 Kasım 1802 tarihli mektubunda, “Allah bizi, tek bir görüşten ve Newton'un uykusundan korusun .” demiştir.⁵²⁰

Hume ve Kant'tan sonra, Batı bilimi, metafiziği tamamen reddetti. Bu anlayış Batı bilimini daha da daralttı. Böylece deney ve gözlemlerle ispatlanamayan olaylar ve olgular, bilimin konusu dışına itildi. Bu ise, ispatlanamayan ve doğrulanamayan şeylerle uğraşmanın anlamsız olduğunu ifade eden Pozitivizmin doğmasına neden oldu.⁵²¹ Sadece 150 yıl içinde bilim Batı kültürünün ilham kaynağı olma konumundan bir tehdit unsuru olma konumuna düştü. Sadece insanın maddî varlığını tehdit etmekle kalmıyor, aynı zamanda ama daha derinden kültürel hayatımıza en derinlemesine kök salmış, gelenekleri ve deneyimleri yok etme tehdidi taşıyor.⁵²²

Bilim için bilim anlayışının temsilcisi olan Newton'cu bilimin kültürel

⁵²⁰ Ilya Prigogine, Kaostan Düzene, Çev. Senâî Demirci, s. 62.

⁵²¹ Bkz. Aydın Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. s. 281, İzmir, 2001

⁵²² Ilya Prigogine, a.g.e., 63

konumunun belirsizliğinin çok güzel bir şekilde belirtmesi açısından bilim ve kültür ilişkisi üzerine yapılmış bir UNESCO Kolokyumunun takdim konuşmasından yapılan aşağıdaki alıntı kayda değerdir.

"Bir yüz yılı aşkın bir süredir bilimsel aktivite sektörü kendini çevreleyen kültürel atmosferde öylesine boyutlarda ilerliyor ki, kültürün tümünü kaldırıp yerine kendisi yerleşiyor gibi. Kimisi bunun sadece bilimin yüksek büyüme hızından kaynaklanan bir yanılgı olduğunu ve bu kültürün etki çizgilerinin ikisi arasındaki sınırı tekrar çizeceğini ve bilimi tekrar insanın hizmetine geri getireceğine inanıyordu. Kimileri de bilimin son zaferinin ona en sonunda tüm kültüre hükmetme hakkı verdiğini öyle ki kültürün, sadece bilimsel aygıtlarla aktarıldığı için bilinmeye devam edebileceğini düşünüyordu. Yine bilimin kontrolü altına girmesi halinde insan ve toplumu bekleyen tehlikeyle dehşete düşmüş başka birileri de ufukta gözükken kültürel felâketin boyutlarını görüyordu."⁵²³

Kur'ân-ı Kerim, bu tekelci ve tek taraflı bilgi geleneğinin, uzak bir tarihsel geçmişinin olduğunu, şu âyetle bize göstermektedir: "*Peygamberleri onlara apaçık bilgiler getirince; onlar kendilerinde bulunan, (beşeri) bilgiye güvenerek, onları alaya aldılar.*"⁵²⁴ Yine Kur'ân-ı Kerim, bu tür bir bilgi sahiplerinin, aşağılık arzularının kulu olacak kadar insanlıktan nasıl ayrı düştüklerini ve basiretlerinin nasıl köreltiğini bir ibret levhası olarak takdim etmektedir. أفرايت من اتخذ إلهه هواه وأضله الله على علم "*Heva ve heveslerini tanrı edinen ve Allah'ın bir bilgiye göre saptırdığı, kulaklarını ve kalbini mühürlediği, gözünün üzerine de perde çektiği kimseyi gördün mü?*"⁵²⁵

es-Sâbûnî, tefsirinde, âyetin أفرايت من اتخذ إلهه هواه kısmıyla ilgili olarak Ebû Hayyan'dan şunları nakleder: "*O kimse, kendi heva ve hevesine çok itaat edip nefsinin isteğine uyar. Sanki tanrısına tapan kimse gibi, nefsinin isteğine kulluk eder.*"⁵²⁶ وأضله الله على علم "o bedbaht, hakkı bildiği ve ondan cahil olmadığı halde, onu saptırdı. Onun durumu, cahilliğinden dolayı sapan kimseden çok daha çirkin ve âdidir".⁵²⁷

⁵²³ *La Science et la Diversité Des Cultures*, (Paris: Unesco, Puf, 1974), s. 15-16'dan naklen Ilya Prigogine, a.g.e., s. 62,63

⁵²⁴ Mü'min, 40/83

⁵²⁵ Casiye, 45/23

⁵²⁶ el-Bahr, 8/48'den naklen, es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, VI/46

⁵²⁷ es-Sâbûnî, a.g.e., VI/46

Merhum Elmalılı bu âyetle ilgili şöyle bir yorum getirmektedir: “*Âyette haber verildiği üzere; hakkı düşünmeyip, keyfi ne isterse onu ma’bûd edinmiş, kendi zevkinin sevdasına düşmüş, Allahü Teâlâ da onu bir ilmi olmakla beraber şaşırtmıştır. Zira heva ve şehvet, gözü kör, kulağı sağır, kalbi hissiz eder. O kimse âlim de olsa ilmine rağmen hakkı duymaz olur. Nitekim birçoğu böyle olmuştur.*”⁵²⁸

Hz. Musa döneminde yaşayan Karun’un da, kendi bilgisine güvenerek şımarıklaşan materyalist bir statükocu olduğunu, bilgiyi maddî çıkarın emrine vermekle, *إنما اوتيته على علم عندي* “*O bana, ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi.*”⁵²⁹ diyerek servetini o tek taraflı bilgisiyle elde ettiğini iddia etmiştir. Böylece kendi kavminden tek dünyalılardan dikkatini çekerken, vahiyle aydınlanmış bilgi sahipleri ise, Karun’un çıkarıcı, hasis tutumuna özenerek onun servetine imrenenleri kınamışlar ve iman ederek, (hem kendisine, hem başkasına) faydalı iş yapanlar için, Allah’ın mükâfatının daha hayırlı olacağını hatırlatmışlardır. Sonuçta, Karun’un o çıkarıcı ve yanlı bilgisi ne kendisi, ne de başkası için hiçbir fayda sağlamamış, aksine servetiyle birlikte yere batmasına neden olmuştur.⁵³⁰

Günümüzde, bilim felsefesinin ünlü şahsiyetlerinden Popper’in,⁵³¹ bilimsel teorilerin doğrulanmasının ve ispatlanmasının imkânsız olduğunu ileri sürmesi, yine aynı alanın otoritelerinden olan Kuhn’un⁵³² yakın zamanda; bilimin objektif olamayacağını, belli bir paradigmaya hizmet etmek durumunda olduğunu, paradigmanın ise, zamanla eskiyip gözlemlerle çelişir duruma geldiğini savunması, bilim felsefesinde yeni gelişmelere neden olmuş ve bu alanda görülen bazı katı tutumların yumuşatılmasına zemin hazırlamıştır.

Capra; gerçek anlamda insanlık çıkarı amaçlarından uzak günümüz bilim ve teknoloji anlayışını şöyle eleştirmektedir: “*Uzak gezegenlerdeki uzay gemilerinin yumuşak iniş yapmasını buradan kontrol edebiliyoruz da, arabalardan ve fabrikalardan çıkan kirletici dumanları, denetim altına almaktan aciziz. Dev uzay kolonilerinde yaşayacak hayali toplulukları önerebiliyoruz da kentlerimizi yaşanacak hale getiremiyoruz.*”⁵³³

⁵²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, sad. Selahattin Kaya, Eser Neşriyat, IX/63, İst. 1993

⁵²⁹ Kasas, 28/38

⁵³⁰ Bkz. Kasas, 28/76,77,7879,80

⁵³¹ K.R.Popper, *The Logic of Scientific Discovery*, London, Hitchinson 1968

⁵³² T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, Chicago Univ. Press 1970

⁵³³ Fritiof Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s. 40

Bu durum karşısında ne yapılması gerekir? Bazı kültürlerde olduğu gibi, bilimi tamamen reddetmek mi? Kur’ân perspektifinden bu konuya bir cevap aranacak olursa, bu soruya “evet” demenin mümkün olmadığı görülecektir. Zira Kur’ân-ı Kerim’in birçok âyetlerinde muhtelif üsluplarla “*Yer ve gökte olan her şeyin insanın emir ve hizmetine verildiği*” beyan edilmektedir. Günümüzde bilim ve ileri teknolojinin varmış olduğu nokta itibariyle dahi insanoğlu göklerde varolan her şey bir tarafa, yeryüzünde var olan şeylerin acaba kaçta kaçından yararlanmayı başaramış mıdır? Bilim olmadan yüce Allah’ın göstermiş olduğu bu büyük hedefe nasıl ulaşılabilecektir? *“Biz ona muhtaç olduğu her şey için bir sebep (bir vasıta ve yol) verdik.”*⁵³⁴ buyurmaktadır. İşte Yüce Allah, bilimi de Kâinattan yararlanmanın vesilesi kılmıştır. İlim, kadın- erkek bütün insanlara farz kılındığına göre⁵³⁵ “ilim” kapsamında olan bilim de insanlar için farz olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Yüce Allah, Kur’ân’ın birçok âyetleriyle insanların dikkatlerini evvelâ kendi yapılarına, yer ve göğün düzenleniş keyfiyetine ve “Sünnetu’llah” olarak tabir edilen tabiat kanunlarıyla tabiat olaylarına çekerek bu alanlarda düşünmeye davet etmesi, açık bir şekilde kâinatla ilgili tüm bilim dallarıyla meşgul olarak bunlar hakkında bilgi sahibi olmaya ve derinlemesine araştırmalarda bulunarak kâinattan daha çok yararlanmaya teşvik ederek yönlendirmektedir. Bu konuyla ilgili yüzlerce âyet tespit etmek mümkündür. Ancak aşağıda örnek olarak vereceğimiz âyetlere bir göz atmak, konunun önemini ortaya çıkması açısından yeterli geleceği inancındayız.

أولم ير الإنسان أنا ⁵³⁶“*İnsan neden yaratıldığına bir baksın!*”⁵³⁶ فلينظر الإنسان مم خلق ⁵³⁷“*İnsanoğlu, kendisini bir damlacık sudan yarattığımızı görmedi mi?*”⁵³⁷ فلينظر الإنسان إلى طعامه أنا صببنا الماء صبا ثم شققنا الأرض شقا فأنبتنا فيها حبا و عنبا و قضا و زيتونا *İnsan yiyeceklerine bir baksın! Şöyle ki; yağmurlar yağdırdık, sonra toprağı göz göz yardık da oradan ekinler, üzüm bağları, sebzeler, zeytin ve hurma ağaçları, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar bitirdik. Bütün bunlar sizin ve hayvanlarınızın yararı içindir.*”⁵³⁸ أفلم ينظروا إلى السماء *“Onlar, üzerlerindeki semayı hiç bir açıklık*

⁵³⁴ Kehf , 18/84

⁵³⁵ İbn Mâce, Mukaddime, 17

⁵³⁶ Tarık, 86/5

⁵³⁷ Yasin, /81

⁵³⁸ Abese, 80/24,25,26,27,28,29,30,31,32

أولم يرالذین ” *İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde* کفروا أن السموات والأرض كانتا رتقا ففتقناهما ألم ترروا كيف ”⁵³⁹ *”Siz Allah’ın yedi kat göğü, birbiriyle ahenktar olarak nasıl yarattığını görmediniz mi?”*⁵⁴⁰ أولم يروا إلى الأرض كم أنبتنا فيها من كل زوج كريم أولم يروا إلى سبع سموات طباقا يأتينهن من تحتها ماء مبرورا ينزل من أعلىهن ماء غافقرا أولم ينظروا ” *Onlar yeryüzünde dolaşp, kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmazlar mı?”*⁵⁴³ أولم تر أن الله أنزل من السماء ماء فتصبح الأرض مخضرة ”⁵⁴⁴ ألم تر أن الفلك تجرى فى ”⁵⁴⁵ *”Onlar yer ve göklerin hükümranlığına (onlardaki düzen, sistem ve yönetime) ve onlarda Allah’ın yarattıklarına bakmdılar mı?”* ألم تر أن البحر بنعمة الله *”Geminin denizde Allah’ın kütfuyla nasıl yüzdüğünü görmedin mi?”*⁵⁴⁶

Ana hatlarıyla sınıflandırılmış bilim dallarıyla ilgili olarak seçtiğimiz bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere, Kur’ân-ı Kerim’de *”Nasıl?”* soru ismi, 83 yerde, münasebete binaen mükerrer kullanılarak, insanın evreni ve içindekileri sorgulayarak anlamasına yönelik çok açık mesajlar bulunmaktadır. Bilindiği gibi, bilim; *”ne”* ve *”nasıl”* sorularının cevabını arayan bir faaliyet biçimidir. Ancak, insanın, içinde yaşamakta olduğu dünya ve seyretmekte olduğu evreni, içeriğiyle doğru algılamada, sadece bu iki sorunun cevabını bulmuş olması, akıl ve kalp yönünden tatmin olamamaktadır. Çünkü, bu soruların hemen ardından, insanın aklına gelen *”kim”* ve *”niçin”* soruları da gelmektedir. Bunlar, insanın mahiyetine dercedilen gerçeği bulma kaygısı ve merakının, peş peşe getirdiği bölünmez sorular dizisidir. Bu dizide yer alan her bir soru, insanda ilgili cevabın bulunması yönünde bir merak uyandırmaktadır. Bu merak giderilmeden insanın, aklen ve kalben tam tatmin olması ve rahat etmesi mümkün değildir. Genelde akli olan ilk iki sorunun

⁵³⁹ Enbiya, 21/30

⁵⁴⁰ Nûh, 71/15

⁵⁴¹ Şu’ara, 26/7

⁵⁴² Mülk, 67 /19

⁵⁴³ Fatır, 36/44

⁵⁴⁴ A’raf, 7/185

⁵⁴⁵ Hac, 22 /63

⁵⁴⁶ Lokman,31/31

cevabını bulmadaki ihmalkârlık, sonucunda, gereksiz bir taassubun sebebiyet vereceği medeniyet harikalarının nimetlerinden mahrum kalmaya, bunun sonucunda ise, çok yönlü bir geri kalmışlığa, sürekli dışa muhtaç ve bağımlı kalmaya neden olmaktadır. Genellikle kalbî olarak kabul edilen son iki sorunun cevabının bulunmasına önem verilmemesi durumunda ise tatmin olmayan insan kalbinde, birçok şüpheler fırtınasının kopması, sonucunda, kişinin mugalâta psikolojisiyle hile ve kurnazlıklara başvuracağını sosyolojik araştırmalar ortaya koymuştur. يخادعون الله والذين آمنوا وما يخدعون إلا أنفسهم وما يشعرون *“Onlar güya Allah’ı ve mü’minleri aldatıyorlar, halbuki onlar, farkında olmadan sadece kendilerini aldatırlar.”*⁵⁴⁷ âyeti, kalbî hastalığı olan insanın içine düştüğü psikolojiyi ortaya koymaktadır. Kur’ân bu şekilde dinî veya pozitif bilimlerden sadece biriyle yetinmenin sonuçlarını ortaya koymakla tek kanatlı kalmayı insanın onuruna yakıştırmayarak dinî ilimlerle vicdanının aydınlanmasını, müspet ilimlerle de aklının ışıltamasını öğütleyerek çift kanatla himmetinin pervaz etmesini salık vermektedir.

Yukarıdaki âyetlerde görüldüğü gibi, Kur’ân-ı Kerim, şu harikalar manzumesi olan kâinatı hayretle seyreden insana bu dört sorunun cevabını bir arada vermekle, akıl-kalp beraberliğini ve barışını sağlayarak onu hakikate, böylece de tam bir iç huzura kavuşturmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim, insanlardan inanmalarını istediği konularda, أفلا ينظرون *“Bakmazlar mı?”*, ألم يروا *“Görmediler mi?”*, ألم تر *“Görmedin mi?”* gibi, soru veya emir ifadeleriyle, akıl yürütme ve düşünmeyi devreye sokarak deney, gözlem, araştırma, inceleme yapmaya sık, sık vurgu yaparak insanları her türlü bilimsel araştırmalara ve çalışmalara davet ve teşvik etmektedir. Deney veya gözlemden maksat, bilimsel bir sonuca varmak olduğuna göre, Kur’ân-ı Kerim’in de insanlara yönelik انظر *“bak, gör!”*⁵⁴⁸ gibi emirleri, deney veya gözlem basamaklarını, gerçeğe ulaşma aracı yapma çağrısından başka bir şey değildir. Sınıfsal konumlarını belirlemek açısından, ilk iki soruyu, ilmî, diğer iki soruyu ise, ahlâkî ve imanî olarak nitelemek, Kur’ânî bakış açısından normal karşılanırsa da, önem bakımından hepsi de eşittir.

Görüldüğü gibi, Kuran-ı Kerim, bilime bu derece önem verirken ona sosyoekonomik bir fonksiyon da yüklemektedir. Zira Kur’ân-ı Kerim’in hedefi

⁵⁴⁷ Bakara, 2/9,10

⁵⁴⁸ bkz. Rum, 30/50

saadet-i dareyn olduğuna göre, evvel emirde insanları, yaşamakta oldukları dünyada mutlu ve müreffeh etmek⁵⁴⁹ için; bilim, teknoloji, sanat, felsefe, ekonomi ve siyaset gibi üniteleri, orijinal ve tevhide dayalı olarak birbiriyle entegreli bir biçimde bir bilim anlayışı ve medeniyet modelini ön görmekle, sulh-u umumî olarak adlandırılan global barışı tesis etmeyi “İ’lâ-y-ı kelimetillah” (Allah’ın adını Yüceltme) olarak değerlendirmekle pozitif anlamdaki cihad anlayışını da ortaya koymaktadır.

İşte Kur’ân-ı Kerim, tek dünyalı zihniyet erbabının, geleneksel dünya görüşlerine şöyle temas etmektedir: وقالوا ما هي إلا حياتنا الدنيا نموت ونحيا و ما يهلكنا إلا الدهر “Dediler ki, hayat, ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölür ve yaşarız. Bizi, ancak zaman helâk eder.”⁵⁵⁰ Âyetin devamında ise bu görüşün şöyle bir değerlendirmesi yapılmaktadır: وما لهم به من علم إلا اتباع الظن “Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zanna göre hüküm veriyorlar.” Görüldüğü gibi, geleneksel ve modern materyalizm anlayışı arasında kültürel hiçbir farklılık yoktur. Sadece bilim ve teknik alanda yaşanan hızlı gelişmelerde yapılan saptırmalarla redd-i ülûhiyet fikrine fazla bir ivme kazandırılmak istenmiştir.

İslâm bilim düşüncesi, hiçbir zaman insanı ön plâna çıkarma hedefinden sapmamış ve insanın zararının söz konusu olduğu hiçbir girişim ve harekete yol vermemiştir. Zira Kur’ân, Dünya misafirhanesinde, büyük ikramlarla ağırlanmakta olan Allah’ın nazlı, niyazlı misafirlerini rahatsız edici, istirahatını bozucu hiçbir eylem ve davranışı onaylamaz. “Her şey Allah için” prensibinde, “Her şey insan için” esprisi vardır. Çünkü denizde, karada ve semada insanlar için yaratılan nimetler örnek olarak sayılırken, kullanılan “Sizin faydanız için” anlamındaki متاعا لكم “metâ’an leküm” ifadesinde yer لكم “leküm” (sizin için) tabiri, Kur’ân-ı Kerim’in diğer âyetlerinde de sıkça tekrarlanan tabirlerdendir. Bu tekrarlardaki hikmet, insanların da bu ilâhî sisteme ayak uydurmalarını ve onların da tüm tasarruflarında insanlık menfaatini gözetmek üzere bunu model ve örnek almalarını sağlamak olsa gerektir.⁵⁵¹ Bilimin insanların zararı yönünde bir gelişme kaydetmesi şöyle dursun, insana fayda sağlamadığı andan itibaren, onun insan açısından şer olması için

⁵⁴⁹ Kur’ân-ı Kerim’de örnek bir dua olarak yer alan bu ayette görüldüğü gibi evvel emirde dünya için, daha sonra da ahiret için bir iyilik ve güzellik yönünde dua edilmesi istenmektedir. (Bakara, 2/201)

⁵⁵⁰ Casiye 45/24

⁵⁵¹ bkz. Abese, 80/32

yeterli bir sebep olduğu, Hz. Peygamber'in, bir duasında, şerrinden Allah'a sığındığı hususların başında zikretmesinden anlaşılmaktadır.⁵⁵²

Yunus Emre'nin; "İlim, ilim bilmektir,/ İlim kendin bilmektir. Sen kendini bilmezsen,/ Ya nice okumaktır." mısralarında, insanın ilim tahsilinin önündeki temel gayenin, ilim vasıtasıyla kendisini bilmesi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Kapsamlı bir anlam hacmine sahip olan bu ifade; insanın mahiyetini, hayatının anlamını, var oluş gayesini, hayattaki ödevlerinin neler olduğunu, kendisinden neler istendiğini, nereye gideceğini, ne olacağını ve tüm bunların yanında maddî ve manevî alanda fayda ve zararlarının neler olduğunu bilme anlamlarını içerir. Bunlar bilinmedikten sonra, elde edilen bilgileri, ilim ve bilimin temel amacından uzak kalacağından "Ya nice okumaktır?" (Ne biçim okumaktır?) mısrayla eleştirmektedir. Elbette insan olan bir insanın, kendi fayda ve zararlarını bilmesinin yanı başında, başkası için de aynı şeyleri bilmesi gerekir. Çünkü İslâm kişiye, kendi nefsiyle bir başkasına hiçbir fark gözetilmeden eşit düzeyde bakma faziletini kazandırmaktadır. Böyle bir farkın gözetilmesi, İslâm'ın ideal iman anlayışına aykırıdır. لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه "Sizden biriniz, kendisi için sevip istediğini, başkası için de sevip istemedikçe, kâmil mü'min olamaz."⁵⁵³ hadisi, bu anlayış sistemini açık olarak ortaya koymaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in dünya görüşü, gerek Hıristiyanlığın, gerekse günümüz biliminin ifrat ve tefrit boyutlu anlayışından farklı olarak bir orijinallik arz etmektedir. Hıristiyanlık dininin dünya hayatıyla ilgili bir görüşü olmadığından, önemli bir zaman süreci içinde insanlığın maddî yönü ihmal edildiği gibi, bu günkü bilimsel anlayış da insanın, insanî yönünü tamamen ihmal eder vaziyettedir. Oysa insanî değerlerin önemsenmediği bir görüş, bütün bilimsel ve teknolojik gelişmelere rağmen, dünyayı yaşanır durumdan çıkararak, cehennemî bir hâle dönüştürdüğünü defalarca yaşanan acı vakıalar ispatlamıştır.

Kur'ân-ı Kerim, sırf dünyaya dünyadaki materyaller için çalışma şeklindeki dünyevîleşmeyi, kınadığı gibi, dünyayı tamamen terk ederek öbür dünyacı olmayı da

⁵⁵² Hz. Peygamber, اللهم انى أعوذ بك من علم لا ينفع ومن قلب لا يخشع ومن نفس لا تشبع ومن دعوة لا يستجاب لها "Allahum! Faydsız bir ilimden, korkmayan bir kalpten, doyumsuz bir nefisten ve kabul olmayacak bir duadan sana sığınırım." buyurmuşlardır. (Müslim, Zikir, 73; Dârimî, vitr, 32; Tirmizî Da'âvat, 68, Nesâî, İstiâze, 13; İbn Mâce, Mukaddime, 23, Dua, 2,3; A.İbn Hanbel, II/167

⁵⁵³ Müslim, İman, 71,72; Buharî, İman, 7; Tirmizî, Kıyame,59; Nesâî, İman , 19,33; İbn Mace, Mukaddime, 9, Darimî Rikak, 29, A.İbn Hanbel, III/176,177,IV/371,381

tasvip etmemektedir. Kur'ân nazarında, âhireti reddetmek bir inkârcılık olduğu gibi, dünyayı reddetmek de başka bir nevi inkârcılıktır. Çünkü Kur'ân'da kınanan dünyevîlik şekli, Allah'tan alakası kesik, materyalist düşüncenin öne çıkarmaya çalıştığı dünya görüşüne kalben bağlanma şeklindeki bir dünyevîliktir. Oysa Allah'ın bütün güzel nimetleri ilk olarak bu dünyada insana ikram edilmekte, cennetteki ebedî ürünlerini kazandıracak güzel ve barışçıl davranışlar şeklindeki tohumlar bu dünya tarlasına ekilmektedir. Yüce Allah'ın varlık ve birliğini gösteren bütün deliller bu dünya kitabında gözlenmekte, gerek Kur'ân-ı Kerim'in sevk ve teşvik ettiği, "A'lay-ı illiyyîn" mertebesine ulaşmak için öngörülen şart ve imkânlar, bu dünyada insana tanınmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim, insanın ahlakî ve moral değerlerinin her zaman canlı tutulmasına önem verdiği kadar, *ولا تتس نصيبك من الدنيا* "*dünyadan da nasibini unutma*"⁵⁵⁴ uyarısıyla maddî yönünün de ihmal edilmeyerek önemsenmesini istemektedir. Hz. Peygamber de bu ve benzeri âyetlerin tefsiri sadedinde; *إعمل لدنياك* "*Hiç ölmeyecekmişsin gibi, dünyana, yarın ölecekmişsin gibi de ahiretine çalış!*"⁵⁵⁵ buyurmaktadır. Yani insanı hem akıl, hem kalp yönünden aydınlatmakla, onun himmetini çift kanatla pervaz ettirerek hakikate ulaştırıyor. Bu itibarla, Kur'ân'ın dünya görüşünün temelini iman oluşturmaktadır. İlk âyeti *اقرأ* "Oku" emriyle başlayan Kur'ân, iman-ilim beraberliğini ön görmektedir. Bilgisiz, bilinçsiz bir iman istemediği gibi, imansız bir bilgiyi de istememektedir. Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in insanları davet etmekle emredildiği iman tarzı böyledir. İmanı, bilinçsiz bir ön kabul değil, ilmî ve bilinçli bir kabul olarak görmektedir. *قل هذه سبيلي أدعوكم على بصيرة أنا و من اتبعني* "*De ki, işte takip ettiğim yol budur. Ben ve bana tabi olanlar, sizleri basiretli bir şekilde Allah'a davet ediyoruz.*"⁵⁵⁶

"Kur'ân'ın bu tutumu, bilim felsefe ve estetik üzerinde etkili olmuştur. Bu tutumun nihaî hedefinin *iman* olduğu kesindir. Fakat nihaî hedefin bu olması, belli bir gaye istikametine yönelten ilmî, felsefî, ahlâkî, ve bedîî tecrübelerin hedefe ulaştıktan sonra bir tarafa atılabilecek birer vasıta olduğu anlamına gelmez."⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ Kasas, 28/77

⁵⁵⁵ Suyûtî, Cami'u's-Sâğîr, II/154

⁵⁵⁶ Yusuf, 12/108

⁵⁵⁷ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. s.290, İzmir 2001

Ancak esefle belirtilmelidir ki, bu dünya görüşü ve buna bağlı bilim anlayışı, Müslümanların kafalarında uzun süre canlı kalmasına rağmen, zamanla değer sisteminde değişiklikler meydana geldi. Alia İzzet Begoviç, Hıristiyanlık ve İslâm âleminde değişimlerin meydana geldiği dönemlerle ilgili olarak yaptığı değerlendirmede, “Hıristiyanlığın İslâmlaşması” ve “İslâm’ın Hıristiyanlaşması” tabirlerini yerinde kullanmıştır.⁵⁵⁸

O dönemde Hıristiyanlığın, uzlaşmaz tutumunu bırakarak, insanın ruhsal ve manevî değerleri yanında, maddî ve dünyevî değerlerini de bir derece kabule yanaşmasına karşın, İslâm âleminde tasavvuf ve mistizmin ön plâna çıktığını, neredeyse sadece manevî değerlerle yetinmeyi esas alan bir anlayışın hüküm sürmeye başladığını görmekteyiz. Bu durum sonucunda, İslâm âlemi bilim ve teknolojiyi ihmal etmekle, maddî gücün Avrupa’nın eline geçmesine sebebiyet vermiştir. XVIII. yüz yıldan itibaren, İslâm âlemi bu ihmal sonucunda, Batılı dünya görüşünden kaynaklanan emperyalist emellerden, büyük ölçüde olumsuz etkilenmekle önemli bir bedel ödedi. Ancak, XIX. yüz yılda, İslâm âlemi, içinde bulunduğu probleme bir çözüm yolunun bulunmasının zorunlu olduğu görüşüne vardı. Çeşitli İslâm bölgelerinde yetişen aydınların bir kısmı vasat hali muhafaza edemeyerek, çağdaş bilim ve teknolojiyi yakalama uğruna, kültürel değerlerin değiştirilmesinden yana tavır sergilemelerine karşın, kültürel değerlerden hiçbir taviz verilmeden, hatta bunlar daha da güçlendirilerek Japonya modelinde olduğu gibi, Batı bilim ve teknolojisini yakalamanın mümkün olduğunu savunanlar da olmuştur. Bu görüş, İslâm âleminde daha fazla rağbet görmesine rağmen, bu doğrultuda, ciddî bir atılım gözlenememiştir. Ancak, “bazen bir musibet, bin nasihatten hayırlı olur.” özdeyişine göre, uzun süreden beri hep musibetlerle karşı karşıya bulunan İslâm toplumunun, acı deneyimlerden bir ders almış olmanın sonucu olarak fark edilebilir bir silkinme sürecine girdiği müşahede edilmektedir.

Kur’ân’a göre, sulh ve selâmetten birinci derecede sorumlu olan İslâm toplumunun takip etmesi gereken hareket tarzı, Kur’ân’ın ilk günden beri verdiği *"واعتصموا بالله جميعا ولا تفرقوا"*⁵⁵⁹ *"toplucu Allah'ın ipine sarılın ve ayrılığa düşmeyiniz!"* direktifi doğrultusunda kendi aralarında sağlam bir ittifak sağlamaları ve يا أيها الذين

⁵⁵⁸ Alia İzzet Begoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, çev., Sâlih Şaban, Nehir Yayınları, İst. 1992

⁵⁵⁹ Al-i İmran, 3/103

آمنوا ادخلوا فى اسلم كافة "Ey iman edenler topluca barışa giriniz!"⁵⁶⁰ emri uyarınca da tüm dünya ile insanlık kardeşliği çerçevesinde barış ve iyi niyet ilişkisini sürdürerek diyalog içinde bulunmaktır. Özellikle Hıristiyanlık âleminin de aynı ihtiyacı hissettiği günümüzde, gerek siyasî, gerekse dinî alanda diyalog kapı ve kanallarının açık tutulması, dünya barışının tesisi, bilimsel ve ekonomik alışverişlerin canlılık kazanması açısından önemli bir alt yapı oluşturacaktır.

5. Kur'ân-ı Kerim'in Diyalog Çağrısı

Yunanca *dialogus* tan, Fransızcaya *dialogue* olarak geçen diyalog kavramı kelime olarak; karşılıklı konuşma, kişiler ya da siyasî, ideolojik, ekonomik, toplumsal, yandaşlar veya karşıtlar arasında ayrılıkları içeren konular üzerinde bir anlaşmaya ya da geçici bir uzlaşmaya varmayı amaçlayan görüşme, müzakere anlamlarına gelmektedir. Başka bir tanımla; Karşılıklı konuşma, iki veya daha fazla kişinin karşılıklı konuşması; geniş anlamda ise farklı, toplum, millet, kültür, din ve medeniyetlere ait olan insanların, insanî ölçüler içerisinde birbirleriyle konuşmak ve birbirleriyle tanışmak yoluyla problemlerini çözmeye ve ortak noktalar üzerinde anlaşmaya çalışmaları demektir.⁵⁶¹

Gerek kelime, gerekse terim olarak bu kavram incelendiğinde, sosyal bir varlık olan insan arasındaki çeşitli konular üzerinde görüşmeyi, konuşmayı, tartışmayı, görüş alış verişinde bulunmayı ve bir anlamda iletişimi sürdürmeyi ifade etmektedir. Arapçada المحاوره "Muhavere", الحوار "Hivâr" kavramlarının karşılığıdır.

İslâm'ın konuya bakışını incelediğimizde, bu yüce dinin, çıkış noktasının diyalog olduğunu, insanlar arasındaki ilişkilerde esas itibariyle diyalog dışında hiçbir vasıta tanımadığını Resûl-i Ekrem'in; Allah'ın kendisine vermiş olduğu talimat gereği İslâm'ı; gerek aile, akraba ve dost çevrelerine, gerekse bunların dışındaki kesimlere tebliğ etme metotlarının sözlü ve yazılı yönüyle, hep diyalog çerçevesinde icra etmeye azamî derecede hassasiyet göstermesinden anlamaktayız.

⁵⁶⁰ Bakara, 2/208

⁵⁶¹ bkz. Büyük Larousse, "Diyalog" md., Milliyet Yay.İst. 1986; Aydın Mehmet S., "Değerlendirme", Kültürler Arası Diyalog Sempozyumu, İst. Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Bşk.Yay., İst 1998, s. 203; Bekir Karlığa, aynı sempozyumun "açılış konuşması" a.g.e. s.14'den naklen Ejder Okumuş, "Küreselleşme ve Medeniyetlerarası Diyalog", "Marife Bilimsel Birikim", sayı 2, güz 2002, s.117

Kur'ân-ı Kerim'in kendisi, baştan sona kadar Yüce Allah ile insanlar arasında diyalog kapsamındaki mesajlar mecmuası olduğu gibi, diyalogu, direkt veya dolaylı bir şekilde sık, sık gündeme getirerek, insan onurunun üstünlüğünü ve sosyal barışın korunması açısından onu esas almanın önemini, en kâmil manada izah etmektedir.

“Kur'ân önce ruhları ve akılları bilgiye, meseleleri anlamaya, aklî melekeleri münazaraya, Kur'ân'ın dolayısıyla kıssaların da temel konuları olan tevhîd, peygamberlik ve âhiret inancıyla ubûdiyet ve ahlâk kaidelerini anlamaya hazırladıktan sonra, geriye muhatabın akıl ve ruhlarına bu inanç ve prensipleri iyice yerleştirme keyfiyeti kalmıştır. İşte bu keyfiyeti sarsılmaz bir şekilde gerçekleştirmek için de Kur'ân yavaş yavaş yumuşaklıkla ve muhatabı düşündürerek, çeşitli üslup ve beyan şekilleriyle hitap etmiştir. Kıssalar bu üslup tarzının önemlilerinden olduğu gibi, “Diyalog” unsuru da en önemli bir beyan tarzı olmaktadır”.⁵⁶²

Tarihte, akıl almaz zulüm ve işkencelerle adından bahsettiren ve Kur'ân-ı Kerim'de de değişik sûrelerde mükerrer olarak azgınlığını ülûhiyet iddiasında bulunacak kadar ileri boyutlara vardığı beyan edilen Firavun'a, bu tutumundan vazgeçmesini sağlamak için, Yüce Allah, Hz. Musa ile Hz. Hârûn'u, Firavun'la diyaloga girmelerini emrettiği, şu âyetten açık bir şekilde anlaşılmaktadır: *إِذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ فَقَوْلَا لَهُ قَوْلَا لَنَا لَعَلَّ يُتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ* “*Firavun'a gidin. Çünkü o iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alarak söz dinler veya Allah'tan korkar.*”⁵⁶³ Daha sonra ise, Hz. Musa'ya, bunu nasıl söyleyeceğini de özellikle şu şekilde örnekleyerek talim etmiştir: *فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَىٰ أَنْ تَزَكَّىٰ وَأَهْدِيكَ إِلَىٰ رَبِّكَ* “*De ki; (Ey Firavn!) arınmayı ve seni Rabbi'nin yoluna iletmemi istemez misin? Ta ki O'ndan gereği şekilde korkasın.*”⁵⁶⁴ el-Hâzin, *kavl-i leyin*'le neyin kastedildiğine ilişkin yapılan rivâyetlerden birisinde, bu tabirle bu son âyetin kastedildiğini kaydetmiştir.⁵⁶⁵ Görüldüğü gibi, Hz. Musa dönemine yakın günlerde, tarihte emsline az rastlanan Firavun gibi bir despotun kendi toplumunu tahakkümü altına alarak, onlara istediği en büyük zulüm çeşitlerini⁵⁶⁶ uygulamakla beraber,

⁵⁶² İdris Şengül, Kur'ân Kıssaları Üzerine, Işık Yay., İzmir 1994, s.226

⁵⁶³ bkz. Tâhâ, 20/43,44

⁵⁶⁴ Naziat, 79/18,19

⁵⁶⁵ El-Hâzin, *Lübabü't-Te'vîl*, III/239

⁵⁶⁶ Allah Teâlâ, Hz. Musa'nın gelmesine takaddüm eden günlerde, bir kâhinin Firavun'a, İsrailoğullarından bir çocuğun doğacağına ve bu çocuğun, onun devlet ve saltanatına son vereceğine ilişkin bir haber vermiştir. Bunun üzerine, Firavun ve avnesinin İsrailoğullarına yönelik çocuk katliamı başta olmak üzere, reva gördükleri katı istibdat rejiminden kurtarma lütfunu kendilerine şöyle

onların en büyük tanrısı⁵⁶⁷ olduğunu ileri sürerek kendisine tapmalarını istemesi şeklinde önemli bir problemin çözümü söz konusuydu. Yüce Allah'ın gücü, peygamberlerinin arkasında olmakla beraber, bu problemin çözümü için, Hz. Musa gibi ulü'l-azm bir peygambere, Firavun gibi yalancı bir despota bile nazik davranmasını ve kibarca hitap etmesini emretmiştir.

Kadı Beydâvî'de; bu âyetle ilgili olarak gelen bir rivâyete göre, Firavun, bu nezaket karşısında bütün kabalıklarını bırakarak yumuşamış, o anda iddia etmekte olduğu bu büyük yalan ve sürdürdüğü zulüm düşüncesinden sıyrılarak öze dönüş yapmaya niyetlendiğinde konuyu veziri olan Hâmân'a açıklamıştır. Haman ise, böyle bir dönüşün, halk katında itibar kaybına neden olacağı gerekçesiyle Firavunu bu niyetinden vazgeçirmiştir.⁵⁶⁸

Hz. Peygamber devrinde İslâm'ın çevrede en fazla kabul gördüğü dönem, Hudeybiye muahedesi dönemi olmuştur. Bu dönemde Müslümanların müşriklerle diyaloga geçerek İslâm'ı anlattıkları bu barış dönemi, İslâmın tebliğinde yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde, Mekke'den sonra, şirkin ikinci kalesi durumunda olan Taif, halkının hiçbir baskı altında kalmadan kendi istekleriyle grup grup İslâm'ı kabul etmesiyle bir İslâm beldesi haline gelmiştir. Yine bu dönemde Mekke halkından da birçok insanın İslâmiyeti kabul etmesiyle, Mekke ile beraber İslâm toplumu için 2. derecede tehlike oluşturan Yahudilerin kalesi olan Hayber'in fethinin alt yapısını hazırlamıştır.⁵⁶⁹ Bu olumlu gelişmeler, sonuçta bazı küçük istisnalar hariç, Mekke'nin kansız bir şekilde fethedilmesine vesile olmuştur. Zaten o

hatırlatmaktadır: *"وإذ نجيناكم من آل فرعون يسومونكم سوء العذاب ويذبحون أبناءكم ويستحيون نساءكم"* *Hatırlayın ki, sizi Firavun taraftarlarından kurtardık. Çünkü onlar size azabın en kötüsünü reva görüyorlardı. Y eni doğan erkek çocuklarınızı kesiyorlar (fenalık için) kızlarınızı hayatta bırakıyorlardı. "* (Bakara, 2/49; İbrahim, 14/6; ayrıca bkz. A. Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ, I/23) Mısır hükümdarı olan Firavun'un, kendi halkını gruplara bölüp yanlı davranarak sosyal adaleti bozduğunu ve zayıf gördüğü İsrail oğullarına karşı son derece acımasız davrandığını şu âyetten öğrenmekteyiz: *"Firavun (Mısır) topraklarında gerçekten azmış, halkını çvşitli zümrelere bölmüştü. Onlardan bir zümreyi güçsüz buluyor, bunların oğullarını boğazlıyor, kızlarını ise sağ bırakıyordu. Çünkü o bozgunculardandı."* (Kasas, 28/4) Görüldüğü gibi, âyet, sosyal hukuktan ve sosyal adaletten uzaklaşarak kendi halkı arasında yanlı bir dikta rejimi uygulamasından dolayı, Firavun'u مفسد "müfsid" (bozguncu) olarak nitelemiştir. Firavun'un bututumundan dolayı, Araplar, kibirlenerek toplum içinde bozgunculuk çıkaran kimseler için, فرعون kelimesinden türetilmiş olarak تفرعن (Firavunlaştı) tabirini kullanmışlardır. (Bkz. es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I/93)

⁵⁶⁷ Bkz. Nâzi'at, 79/24

⁵⁶⁸ el-Hâzin, tefsirinde, Firavun'un Hz. Musa'nın kavli-i leyinle hitabının etkisinde kalarak onun dediklerini kabul edeceğine ilişkin Haman'a danışması üzerine, Haman'ın kendisine cevap olarak; *"Sen akıllı bir adamsın; şimdye kadar rab olduğunı iddia ederek sana kulluk edilmesini isterken, bundan sonra ibadet edecek bir kul olacaksın, bu olur mu?"* dediğine yer vermiştir. (Bkz. el-Hâzin, a.g.e., III/239)

⁵⁶⁹ Bkz. Algül Hüseyin, İslâm Tarihi, s. 443

dönemdeki yeni müslümanların tamamı, ilk müslümanlar gibi, kendileriyle kurulan diyalog neticesinde İslâm'ı kabul etmişlerdir.

Hudeybiye muahedesiyle sağlanan yaklaşık iki yıl kadar süren barış sürecinde gerçekleşen yeni müslüman olan insanların sayısı, geçmiş 20 yıl içinde müslüman olanların sayısından daha çok olmuştur.⁵⁷⁰ O halde, Hz. Peygamber döneminde müşrikleri asıl mağlup eden esas unsur, ne Bedir, ne Huneyn, ne Uhud savaşları ve ne de Mekkenin fethidir. Onları esas mağlup eden hadise, Hudeybiye muahedesiyle hayata geçen diyalog gücüdür. Bera' İbn âzib (r.a.) den yapılan rivayete göre, şöyle demiştir: *"Ey gençler! Siz, büyük fethi Mekke'nin fethi olarak kabul edersiniz. Hâlbuki biz büyük fethi, Hudeybiye günündeki Rıdvan biatı olarak addederiz."* Mütercim Kâmil Miras, bu rivayetin açıklamasıyla ilgili olarak, *"Mekke'nin fethi, askerî ve şanlı bir zaferdi, Hudeybiye musalahası (barış antlaşması) ise, siyasî ve daha parlak bir zaferdi."* demektedir.⁵⁷¹ Zaten tebliğ ve davet, diyalogun kendisidir. Şunu unutmamak gerekir ki, barış ortamı olmadan diyalogun gerçekleşmesi, toplum olarak güçlü hale gelmeden de barışın gerçekleşmesi, mümkün değildir.

Bu örnekler, soysal barışın sağlanmasında ve toplumsal uzlaşmalara varılmasında diyalogun ne kadar etkili ve güçlü bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Zaten başta peygamberler olmak üzere, gerçekçi bütün kişilerin sosyal hayatta başarılı olmalarının temelinde, insanlarla diyalog kapısını sürekli açık tutarak, bu metodu, güzel kullanmaları bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de ayrı ayrı surelerde münasebete binaen mükerrer olarak bu olaya temas edilmesi, sosyal hayatta karşılaşılan problemleri çözme ve engelleri aşma aracı olarak tarafların bir araya gelmelerinin ve medenî ölçüler içinde sorun ve problemlerini ortaya koyarak konuyu müzakere etmelerinin, barış ve uzlaşma açısından son derece önemli oluşudur. Kur'ân'ın konuya genel yaklaşımını incelediğimizde; a) İç ilişkilerde diyalog, b) Dış ilişkilerde diyalog olmak üzere, ana hatlarıyla iki tür diyalog önerdiği ortaya çıkmaktadır.

İnsanlığın iki dünya saadetinin te'minatı olan İslâm'ın barış dini olması hasebiyle, bu dinin ana kaynağı olan Kur'ân ve onun mübelliği olan Hz.

⁵⁷⁰ Tecrid Terc. VIII/188; Şiblî,I/312; Elmalılı, Hak Dini Kur'ân Dili, VI/4405'den naklen, Hüseyin Algül, a.g.e., s. 444

⁵⁷¹ Tecrid Terc. XX/ 243,244; Buharî, Sulh, 6

Peygamber'in gönderiliş amacı, وما أنزلنا عليك الكتاب إلا لتبين لهم الذى اختلفوا فيه وهدى ورحمة لقوم يؤمنون "Biz bu kitabı sana sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidâyet ve rahmet olsun diye indirdik." âyetinde belirtildiği gibi, insanlar arası ihtilaflara hakça bir çözüm getirmektir. Kur'ân-ı Kerim, bu prensibini uygulamada kendisine muhatap olma tertibine göre bir sıralama dâhilinde insanlara diyalog çağrısında bulunmaktadır.

a. Mü'minlere Yaptığı Çağrısı

Kur'ân bu ebedî çağrısını, evvelâ kendisine yakınlık bakımından ilk sırada yer alan Müslümanlara yapmış ve onlara şu şekilde seslenmiştir: يا أيها الذين آمنوا ادخلوا فى السلم كافة ولا تتبعوا خطوات الشيطان إنه لكم عدو مبين *"Ey iman edenler! Topluca barışa giriniz, sakın şeytan'ın (adımlarına uymayınız) ardından gitmeyiniz. Çünkü o, sizin açık düşmanınızdır."*⁵⁷² Kur'ân, insanlara yapılan çağrılarının esas itibariyle; Allah veya şeytan canibi olmak üzere iki taraftan geldiğini insana hatırlatır. İşte bu âyette, yüce Allah'ın, Müslümanları topluca barış içinde olmaya davet ettiği açık olmakla beraber, إنما يريد الشيطان أن يوقع بينكم العداوة والبغضاء *"Zira şeytan aranızda düşmanlık ve kin bırakır."*⁵⁷³ *"Onun (şeytanın) hakkında, şöyle yazılmıştır: Kim onu yoldaş edinirse, bilsin ki şeytan, kendisini saptırarak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir."*⁵⁷⁴ şeklindeki uyarılarıyla Yüce Allah'ın çağrıda bulunduğu barışın kalıcı olması ve şeytan tarafından bozulmaması için mü'minler tarafından tedbir alınmasını istemektedir. Mü'minlerin saff-ı evvelini teşkil eden Eshab-ı Kiram, Hz. Peygamber'in rehberliğinde bu çağrının mahiyetini iyi bilerek, tercihlerini canib-i İlahî'den gelen çağrıdan yana kullanarak içtenlikle ve eşsiz bir sadakat ve bağlılık örneğiyle bu davete olumlu cevap verip, başkalarının, uhdesinden gelemeyeceği bir zoru kolayca başarmışlardır.

Böylece, yüz yıla yakın bir zaman itibariyle, Medine'nin yerlisi olarak Evs ve Hazrec kabileleri arasında devam etmekte olan düşmanlık, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişindeki ilk iş olarak bulunduğu girişimle son bulmuştur. Ancak daha

⁵⁷² Bakara, 2/208

⁵⁷³ Maide, 5/91

⁵⁷⁴ Hacc, 22/4

önce imanın nuruyla kalplerinin küfür pasından temizlenerek düşmanlık duygusu yerine sevgiyle dolmuş olması ve böylece Allah'la barışık olmakla barışın ilk aşamasını başarıyla gerçekleştirmiş olmaları, onların böyle bir sosyal barış önerisine sıcak bakmalarına ortam hazırlamıştır. Kur'ân bu hususa şöyle temas etmektedir: لو أنفقت ما فى الأرض جميعا ما ألفت بين قلوبهم ولكن الله ألف بينهم *...Eğer sen yeryüzündeki her şeyi harcasaydın, yine de onların kalplerini birbirine ısındıramazdın. Ancak Allah, onların arsına ülfet ve muhabbet verdi.*"⁵⁷⁵ Bu olay ve bu olayla ilgili âyet de sosyal barışın temelini sevgi olduğunu ve sevginin de membainin iman olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in kendisine ilk vahyin gelişini önce hanımı Hz. Hatice ile müzakere etmesi, daha sonra da her ikisinin olayı, Varaka b. Nevfel'e ileterek konuyu onunla birlikte değerlendirmeleri, Hz. Peygamber'in Allah'ın izniyle davasında sonuna kadar başarılı olmasının temelini oluşturmaktadır. Bu da, İslâm'ın, başlangıçtan itibaren nasıl güçlü bir diyalog prensibine dayalı olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur'ân-ı Kerim, وأمرهم شورى بينهم âyetiyle, işlerini aralarındaki danışma sistemine dayalı olarak yürütmeleri yönüyle de mü'minleri överken, Kur'ân-ı Kerim'in bir sûresi de adını, شورى "şûra" prensibinden almıştır.⁵⁷⁶

Bilindiği gibi, şûra, en kâmil manada bir diyalog sistemidir. Bu prensip, toplumun en küçük birimi olan aileden, ülkelerin yönetildiği meclislere kadar her tür ve derecedeki yönetim kurumlar için geçerlidir.

Hz. Peygamber, sürekli İlahî vahyin kontrolünde olmakla beraber, şûranın toplumsal hayatta canlılık kazanması için idarî işlerde ahabına danışmak suretiyle sürekli onlarla diyalog halinde olması emredilmiştir.⁵⁷⁷ Hz. Peygamber de içtenlikle ve büyük bir hassasiyetle bu direktif doğrultusunda şûrayı esas almayı prensip edinmiştir. Bu prensibin en aktif bir şekilde ayakta tutulduğunun en canlı örneği, Uhud savaşı öncesi müşrik saldırısı karşısında, izlenecek savunma stratejisini Hz. Peygamber, yine şûradan çıkan karara göre belirlemek istemişti. Konuyla ilgili olarak görüşlerine başvurduğu, ahabın ileri gelenleri, Hz. Peygamber'in de benimsediği tarzda, şehir içinde savunma yapmanın uygun olacağı yönünde görüş

⁵⁷⁵ Enfâl, 8/63

⁵⁷⁶ bkz. Şûra, 42/38

⁵⁷⁷ bkz. Âl-i İmrân, 3/159

beyan ederken, henüz hiçbir savaşa katılmamış olan gençlerden oluşan heyecanlı çoğunluk ise, düşmanla göğüs, göğse çarpışma arzusuyla, şehir dışında savunmanın uygun olacağı yönünde görüş bildirmişlerdi. Bu görüş üzerinde çoğunluk sağlanınca Hz. Peygamber, o günün şartlarında, bu şekil bir savunmanın stratejik olarak hatalı olduğunu bile bile sırf “danışma” prensibinin delinmemesi için, çoğunluğun isteği doğrultusunda karar vermiştir.⁵⁷⁸ İşte bu ve benzeri uygulamalar, iç dinamizmi ayakta tutan diyalogu benimsetmeye yönelik uygulamalı bir eğitim örneğidir.

Bu Kur’ânî direktif doğrultusundaki uygulamaların bir devamı olarak, Hz. Peygamber’den sonra, dört halifenin seçimle iş başına gelmeleri, bunların da yönetim işlerinde sık, sık danışma kurullarına başvurmaları, İslâm’ın, devlet-halk barışı ve bütünleşmesinin teminatı olan *cumhurî* hayat sistemini benimsediğinin en belirgin delilleridir.

b. Ehl-i Kitaba Yaptığı Çağrı

Kur’ân, ikinci aşama olarak, müşriklere göre kendisine daha yakın mesafede bulunan ehl-i kitaba yönelik olarak barış çağrısını yaptığını görmekteyiz. Çünkü İslâm’a karşı münazaalı taraf; Müşrikler, münafıklar ve ehl-i kitap olmak üzere üç kesimli bir koalisyon oluşmuştu. Ehl-i Kitap kavramıyla, Yahudi ve Hıristiyanların kast edildiğine ilişkin müfessir ve fakihler arasında ittifak olmakla beraber, Mecûsî ve Sâbiîlerin de bu kavramın anlam kapsamında olduğu şüphesi de vardır.⁵⁷⁹

Osman Güner, “ehl-i kitap” deyimine şöyle bir açıklık getirmektedir: “Kur’ân ve Sünnet perspektifinden konuya baktığımızda, "ehl-i kitap" deyiminin, bazılarının sandığı gibi herhangi bir kutsal kitaba sahip bütün din mensuplarını değil de İslâm’ın peygamberlik geleneği içerisinde yer alan Hz. Musa ve Hz. İsa’nın tabileri durumundaki Yahudi ve Hıristiyanları ifade ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁸⁰

Bu anlamdaki din müntesipleriyle ilgili olarak olarak Kur’ân-ı Kerim’de çeşitli deyimler kullanılmıştır. Bu deyimlerden; أهل الكتاب “*ehlü’l-Kitab*” (kitap ehli) 34 yerde, اوتوا الكتاب “*ûtü’l-Kitap*” (kendilerine kitap verilenler) 24 yerde, اوتوا نصيبا ورثوا “*ûtû nasîben mine’l-Kitab*” (Kitaptan kendilerine bir pay verilenler) 3,

⁵⁷⁸ İbn Hişam, s. 558'den naklen, Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, I/233

⁵⁷⁹ Mecûsî ve Sabîîlerle ilgili bilgi için bkz. Güner Osman, *Resûlullah’ın Ehl-i Kitapla Münasebetleri*, Fecr Yay., Ank. 1997, s. 43-55

⁵⁸⁰ Güner Osman, a.g.e., s.56

الكتاب “*verisü'l-Kitab*” (Kitaba varis olanlar) 1 yerde, اورثوا الكتاب “*ûrisü'l-Kitab*” (Kitaba varis kılananlar)1 yerde, müşrik Araplara göre genelde okur yazar oldukları, İlahî kitaplardan haberdar oldukları anlamında اوتوا العلم (Kendilerine ilim verilenler) 7 yerde olmak üzere, toplam 70 âyette ehl-i kitaptan bahsedilmekte veya işaret edilmektedir. Bu durum, Yahudi ve Hıristiyanların Kur'an terminolojisinde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Konuyu incelediğimizde, Kur'ân-ı Kerim'in, yaptığı barış ve diyalog çağrısında Yahudi ve Hıristiyanları Ehl-i kitap çatısı altında birleştirmekle beraber, İslâm'a yaklaşımları bakımından bu iki kesimi, farklı değerlendirmeye tabi tuttuğunu, hatta her bir kesimi kendi içinde bile eşit tutmadığını görmekteyiz. İşte Kur'ân-ı Kerim'in Yahudi ve Hıristiyan topluluğuna birden yaptığı çağrı şöyledir: قل يا أهل الكتاب تعالوا إلى كلمة سواء بيننا وبينكم أن لا نعبد إلا الله ولا نشرك به شيئا ولا نتخذ بعضنا بعضا أربابا من دون الله “*De ki ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan söze*⁵⁸¹ *geliniz; o da şudur Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da birbirimizi ilah edinmeyelim.*”⁵⁸² "Yani, birer beşer olarak, ne Uzeyir (a.s.), ne de Meryem oğlu İsa (a.s.) Allah'ın oğludur. demeyelim, Alah'ın yasalarına müracaat etmeden kendiliklerinden helâl- haram uyduran rahip ve papazlara tabi olmayalım.”⁵⁸³ âyetin bundan sonraki devamında, ehl-i kitabın olumsuz cevap vermeleri durumunda, Müslümanların, şöyle bir cevap vermelerini önermektedir: فقولوا اشهدوا بأنا مسلمون “*Deyiniz ki, şahit olunuz, biz Müslümanlarız.*” Bu bağlamda âyetten şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: “*Ey Kitap ehl-i kitap! Biz sizinle aramızdaki asgarî müşterekleri teker teker sizlere hatırlatarak bunlarda uzlaşmaya varmak üzere, barış ve diyalog çağrısında bulunuyoruz. Eğer bu çağrımıza olumlu cevap vermeyecek olursanız, biliniz ki, biz sürekli barıştan yana olup, diyalog kapımız her zaman, her kese karşı ardına kadar açık tutan müslümanlarız (barışçılarız). Biz görevimizi yerine getirdik, bundan sonra vebal ve sorumluluk sizlere aittir.*”

Yukarıda geçen Âl-i İmran, 64. âyetine göre, ehl-i kitapla olan diyalogun temelini, şu beş ana madde oluşturmaktadır:

- 1) Sadece Allah'a ibadet etmek,

⁵⁸¹ “*Bu sözde, Kur'ân, Tevrat ve incilin ihitlaflı söz konusu değildir.*” (Zemahşerî, el-Keşşaf, I/179)

⁵⁸² Âl-i İmrân, 2/64

⁵⁸³ Zemahşerî, a.g.e., I/179

- 2) O'na, hiçbir şekilde eş koşmamak,
- 3) Yüce Allah bırakılıp insan olarak birbirimizi ilah edinmemek,⁵⁸⁴
- 4) Bu ana maddeler çerçevesinde muhataplar tarafından bir yaklaşım gösterildiği takdirde bu esaslar doğrultusunda diyalog sürecini başlatmak,
- 5) Bu çağrıya olumlu cevap verilmediği takdirde ise, Müslüman olarak aynı asgarî müştereklerde bir araya gelmek üzere her zaman diyalog kapısının açık olduğunu karşı tarafa bildirmek.

1. madde ile ilgili olarak yapılan bir rivayete göre, Adiy İbn Hâtim dedi ki: *"Ya Resulallah,! Biz daha önce âlimlerimize ibadet etmiyorduk ki..."* Resulullah (s.as.) şöyle buyurdu: *"Onlar size, kendiliklerinden bazı şeyleri helâl, bazı şeyleri de haram kılmıyorlar mıydı. Siz de onların sözlerine uymuyor muydunuz?"* Adiy, "evet" dedi. Resulullah, *"İşte bu onlara ibadet etmektir."* buyurdu.⁵⁸⁵

Yahudi ve Hıristiyanlar olarak Ehl-i Kitap arasındaki anlaşmazlığın kökeni Hz. İsa dönemine dayanmaktadır. Zira Yüce Allah, Peygamberlerden (dolayısıyla da ümmetlerinden) ellerindeki kitabı tasdik edici bir peygamber geldiğinde ona muhakkak surette inanma ve desteklemeleri noktasında güçlü söz almasına rağmen⁵⁸⁶ Yahudi Milleti, her dönemde olduğu gibi, Hz. İsa döneminde de sözlerini tutmadıkları gibi, üstelik ona suikast girişiminde bulunmuşlardır. Hz. Peygamber hakkında da aynı şekilde kendilerinden söz alınmasına rağmen, aynı hıyaneti yapmaktan ve benzeri komplolar düzenlemekten geri kalmamışlardır. Nitekim Asr-ı saadette de Arap kabilelerinden oluşan Negrân Hıristiyanlarından bir topluluğun, Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak kendisiyle görüşmek istedikleri sırada Yahudiler de onların yanına gelip, tartışarak, birbirlerini doğru yolda olmamakla itham etmişlerdir. Bunun üzerine Bakara sûresinin 113. âyeti nazil olmuştur.⁵⁸⁷ Onların bu tartışmaları, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle yer almaktadır: *وقالت اليهود ليست النصارى على شيء وقالت النصارى ليست اليهود على شيء وهم يتلون الكتاب* *"Hepsi de kitabı okudukları halde, Yahudiler,*

⁵⁸⁴ Hıristiyanlık mezhepleri arasında, azınlıkta da olsa, Sosinienler (vahdaniyetçiler) bulunmakla beraber, teslis akidesine inananlar çoğunluktadır. Ayrıca, Hz. Meryem'e tapmaya varacak kadar ileri gidenler olduğu gibi, velilere tapma aşırılığına sapanlar da vardır. (Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/637)

⁵⁸⁵ Es-Sâbûnî, a.g.e., I/385, Zemahşerî, a.g.e., I/179

⁵⁸⁶ *"Hani Allah" واذ أخذ الله من النبيين ميثاقهم لما أتيتكم من كتاب وحكمة ثم جاءكم رسول مصدق لما معكم لتؤمنن به ولتنصرنه* *"Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekini tasdik eden bir peygamber geldiğinde, mutlaka ona inanıp yardım edeceksiniz."* diye söz almıştı."(âl-i İmran, 3/81; ayrıca bkz. Ahzâb, 33/7)

⁵⁸⁷ Bkz. Zemahşerî, el-Keşşaf, I/88

Hıristiyanlar doğru yolda değillerdir, dediler. Hıristiyanlar da Yahudiler doğru yolda değillerdir, dediler." Bundan anlaşılıyor ki, Kur'ân'ın indirildiği ortamda, Yahudilere göre, Hıristiyanlar daha azınlıkta olmalarına rağmen, Kur'ân'ın yapmış olduğu diyalog çağrısı, Yahudilere nazaran, Hıristiyan kesimde daha fazla yankı bulmuştur. "Dinlerarası Barış" bölümünde de temas ettiğimiz gibi, başta şehir merkezi olmak üzere Medine dolaylarında, Yahudiler, Hıristiyanlara nazaran çoğunlukta olmalarına ve Tevrat'a vakıf olmalarına rağmen, Abdullah İbn Selâm'la beraber, sayıları ancak 10 kişiyi bulan bir gruptan başka, Yahudi kesiminden bu çağrıya olumlu cevap verenlerin olmadığını anlamaktayız.

Kur'an-ı Kerim, Yahudilerin son peygamberin geleceğini, kesin olarak bildiklerini, hatta bu peygamberin gelmesi durumunda, müşriklere üstünlük sağlayacaklarını söylemekle onları tehdit ettiklerini şöyle bildirmektedir: *وكانوا من قبل يستفتحون على الذين كفروا فلما جاءهم ما عرفوا كفروا به فلعنة الله على الكافرين* "Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken, kendilerine Allah katından ellerindeki (Tevrat'ı) doğrulayan bir kitap gelip de (Tevrat'tan) bilip öğrendikleri gerçekler karşılına dikilince, onu inkâr ettiler. İşte Allah'ın lâneti böyle inkârcıdır."⁵⁸⁸ Bu âyetin açıklamasıyla ilgili birçok rivâyetlerden birisine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "Yahudiler, Arap müşriklerine karşı Muhammed (s.a.s.)'le zafer bekleyerek, "Ya rabbi! Elimizdeki kitapta yazılı bulunan peygamberi gönder ki, biz onun vasıtasıyla müşrikleri cezalandırıp öldürelim." Ancak, Allah Muhammed (s.a.s.)'i gönderdiğinde, onun kendilerinden olmadığını görünce, Araplara karşı kıskançlıklarından ötürü, onu bilip tanıdıkları halde inkâr ettiler."⁵⁸⁹ diyorlardı. Aynı surede geçen şu âyet ise, yukarıdaki âyeti teyit etmektedir: *الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون أبناءهم وإن فريقا منهم ليكتمون الحق وهم يعلمون* "Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (o kitaptaki peygamberi), kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanurlar. Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizlerler."⁵⁹⁰ Zemaşşerî, bir kişi kendi çocuğunu, başkasının çocuğuyla karıştırmadan nasıl tanırsa, ehl-i kitap da, Hz. Peygamber'i o derecede tanırdı. Hz. Ömer, âyette geçen bu tanıma durumunu Abdullah İbn Selâm'a sorunca, "Ben Hz. Peygamber'i, kendi oğlumu tanıdığımdan da ziyade tanırım." dedi. Hz. Ömer, "neden" diye sorunca, "Zira Muhammed'in peygamber olduğunda

⁵⁸⁸ Bakara, 2/89

⁵⁸⁹ İbn kesîr, a.g.e., I/124

⁵⁹⁰ Bakar, 2/146

benim hiçbir şüphem yoktur. Oysa oğlumun annesi bana hıyanet etmiş olabilir.” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine, Hz. Ömer onu başından öpmüştür.⁵⁹¹

Başta ehl-i kitap olmak üzere, inkârcıların Hz. Muhammed’in peygamberliğini tasdik etmemeleri, onu tanımamalarından veya ve bilmemelerinden kaynaklanmayıp, aksine onu bile bile inkâr etmelerine dayalı olduğunu şu âyet, kınayıcı bir üslupla ifade etmektedir: *“ام لم يعرفوا رسولهم وهم له منكرون* *“Onlar Peygamberlerini henüz tanımadılar da, bu yüzden mi onu inkâr ediyorlar?”*⁵⁹² İbn Abbas, bu âyetle ilgili olarak, *“İnkârcular, Hz. Muhammed (s.a.s.)’in, gerek küçüklüğünü, gerek büyüklüğünü, soyunun temizliğini, sadakatini, emanete riâyetini ve ahde vefasını bilmelerine rağmen tasdik etmediler.”* demiştir.⁵⁹³ Zemahşerî ise, bunlara şunu ilave etmiştir: *“Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu gerçekler, onların düşük arzularına uygun düşmediğinden, batıla olan bağlılıkları ise, artık onların et ve kanlarına karıştığundan onu tasdik etmeye yol bulamadılar.”*⁵⁹⁴

Kur’ân-ı Kerim, bu sefer ehl-i Kitabın, kendisiyle beraber Hz. Peygamber hakkında sürdüregeldikleri hatalarını şu şekilde icmâlen beyan etmektedir: *يا أهل الكتاب يا أهل الكتاب لم تكفرون بآيات الله وانتم تعلمون* *“Ey Ehl-i Kitap! Gerçeği gördüğünüz halde, niçin Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?”*, *يا أهل الكتاب لم تلبسون الحق بالباطل وتكتمون الحق*, *يا أهل الكتاب لم تلبسون الحق بالباطل وتكتمون الحق* *“Ey Ehl-i Kitap! Neden doğruyu eğriye karıştırıp, bile bile gerçeği saklıyorsunuz?”*⁵⁹⁵

Böylece Kur’ân-ı Kerim, Âl-i İmran sûresinde ehl-i Kitaba, kısa aralıklarla 6 kez peş peşe hitap ederek, yukarıdaki çağrıyla yaptıktan sonra, özellikle Yahudi kesiminin, doğru ve yanlış birbirinden tefrik edebilen, gerçekleri gözleriyle gören, önemli bir bilgi birikimine sahip bir toplum olmalarına rağmen gerçekleri görmezlikten geldiğini, doğru ve yanlış kasıtlı olarak birbirine karıştırarak demagoji yaptığını, yapmakta oldukları şeyleri, Allah’ın takip ve gözetmekte olduğunu bildikleri halde O’nun âyetlerini inkâr ettiklerini, gerçeklere şahit oldukları halde, Allah’ın yolunu eğri göstererek inananları o yoldan çevirmeye kalkıştıklarını sorgulama yoluyla ortaya koyarak bu davranışlarından dolayı onları kınamaktadır.⁵⁹⁶

⁵⁹¹ Zemahşerî, a.g.e., I/100

⁵⁹² Mü’minûn, 23/69

⁵⁹³ Hâzin, a.g.e., III/308

⁵⁹⁴ Zemahşerî, a.g.e., IV/104

⁵⁹⁵ Ali-i İmran, 3/70, 71

⁵⁹⁶ Bkz. Âl-i İmrân, 99,100; ayrıca konuyla ilgili olarak, bkz. Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur’ân*, I/134

Genellikle ümmî sayılan Mekke müşriklerine göre, o zaman için ehl-i kitabın özellikle Yahudilerin kültür seviyelerinin yüksek oluşuna atfen, konunun önemi bağlamında "يا أهل الكتاب" "Ey kitap ehli!" tarzıyla 1. derecede Yahudilere,⁵⁹⁷ 2. derecede ise, Hıristiyanlara hitap edilerek herkesten önce kendilerinin gerçeklere sahip çıkmaları istenmiştir..

Kur'ân-ı Kerim'de ki "Geliniz" anlamındaki "تعالوا" "te'âlev" şeklinde olan emir kipi ise, aslen; yükseklik, yücelik şan, şeref anlamı taşıyan "علو" "Ulüvv" mastarından yapılmış bir kelime olup, genelde faydalı ve güzel şeylere davet etmek için kullanılan bir tabirdir ki Türkçemizde, "Buyurun, gelin" şeklindeki nazik davet biçimini ifade eder.

İşte, Kur'ân-ı Kerim'de açık bir şekilde ehl-i kitabı, diyaloga davet eden âyette, قل "Kul" (De ki!) emir fiilinden sonra, يا "Yâ!" nida harfi kullanılarak, Yahûdî ve Hıristiyanlara, kitap ehli olmalarının ortak özelliği "اهل الكتاب" "ehle'l-Kitab" tabiriyle hitap edilerek "تعالوا" "Te'âlev" çağrısıyla son derece belîğ bir ifade ile diyaloga davet edilmeleri emredilmektedir.

Günümüzde diyalogdan söz edildiğinde, çağrışımla, kültürler arasındaki diyalog, biraz daha dar anlamda, Müslüman-ehl-i kitap arasındaki diyalog akla gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in, en açık bir şekilde kurulmasını emrettiği diyalog da bu kısımdır.

Yukarıda, ehl-i kitaba asgarî müştereklerde uzlaşmaya yönelik yapılan diyalog çağrısından sonra, ikinci aşamada şöyle bir diyalog çağrısının daha yapılmasının emredildiğini görmekteyiz. قل تعالوا ائله ما حرم عليكم ربكم أن لا تشركوا به شيئا وبالوالدين إحسانا ولا تقتلوا أولادكم من إملاق نحن نرزقكم وإياهم ولا تقربوا الفواحش ما ظهر منها وما بطن ولا تقتلوا النفس التي حرم الله إلا بالحق ذالك وصيكم به لعلكم تعقلون. ولا تقربوا مال اليتيم إلا بالتي هي أحسن حتى يبلغ أشده. وأوفوا الكيل والميزان بالقسط لا تكلف نفسا إلا وسعها وإذا قلتم فاعد لواء ولو كان ذا قربى وبعهد الله أوفوا ذلكم وصيكم به لعلكم تذكرون. وأن هذا صراطي مستقيما فا تبعوه ولا تتبعوا السبل فتفرق بكم *"Deki; gelin Rabbi'nizin, sizlere neler haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anaya-babaya iyilik edin, fakirlik*

⁵⁹⁷ Kur'ân-ı Kerim'de, ehl-i kitapla ilgili ilk hitap, Yahudilere yönelik olarak "يا بني اسرائيل" "Ey İsrailoğulları" şeklindedir. Böylece Yüce Allah, tarafından, ehl-i kitap içinde, İlâhî kitaplar hakkında daha çok bilgi birikimine sahip olmaları, Kur'ân'ın nüzûl ortamında daha yakın çevrede bulunmaları ve nüfus açısından daha yoğun olmaları dikkate alınarak onların herkesten önce Kur'ân'a inanmaları istenmiş ve onu ilk inkâr edici olmamaları yönünde uyarılmışlardır. (Bkz. Bakara, 2/41) Bu şekildeki belirleyici hitap tarzı, Bakara suresinde kısa aralıklarla üç kez tekrarlanmıştır.

korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, sizin de onların da rızkını biz veriri.”, “Ahlâksızlığın açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah’ın yasakladığı cana kıymayın. Umulur ki düşünüp, anlarsınız.” Rüşet çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi niyetle yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz her kese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun. Allah’a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti.”, İşte bu benim doğru yolumdur. Siz de ona uyun, başka yollara sapmayın ki, sizi fırkalara bölüp Allah’ın yolundan ayırmasın!”⁵⁹⁸

İnsanlığın gerçek anlamda ortak çıkarlarını, huzuru ve mutluluğunu sağlayacak mahiyette; insanî dinamiklerin, aklî verilerin, temel ahlakî prensiplerin onayladığı, yukarıdaki âyetlerden çıkarılan aşağıdaki 10 maddelik talimat, İslâm toplumunu daha yakından ilgilendirmektedir.

- 1) Allah’a şirk koşmamak,
- 2) Anaya, babaya iyi davranmak,
- 3) Fakirlik korkusuyla çocukları öldürmemek,
- 4) Ahlâksızlığın açığına da gizlisine de yaklaşmamak,
- 5) Allah’ın saygın kıldığı cana kıymamak,
- 6) Rüşet çağına kadar yetim malına dokunmamak,
- 7) Ölçü ve tartıda dürüst davranmak,
- 8) İnsanın yakını dahi olsa insanlar arasında âdil davranarak yanlı konuşmamak,
- 9) Allah’a verilen sözleri yerine getirmek,
- 10) Allah’ın birlik yolu bırakılarak, bölücü yollara sapmamak.

On maddeden ibaret olan bu esaslar, değişik kültürlere sahip de olsalar, tüm toplumlar için sosyal barışı ayakta tutan ana umdeler mesabesinde olduğundan geçmiş dinlerde de bunların önemsendiği görülmektedir. Hatta dikkat edilirse bu esasların, Hz. Musa⁵⁹⁹,ya verilen 10 emirle beraber, İncil’de yer alan şu uyarı ile de

⁵⁹⁸ Enam, 6/151,152,153

⁵⁹⁹ K.Kerim’de (İsrâ, 17/101) Hz. Musa’ya 9 âyet verildiği beyan edilmektedir. Bazı müfessirlere göre, bu 9 âyetten maksat 9 mucizedir.(İbn Kesîr, II/66; es-Sâbûnî, III/402,403) Diğer bazı müfessirler, eserlerinde, bu 9 âyetten maksat, meşhur 10 emir olarak bilinen 9 emir olduğuna ilişkin rivayete de yer vermişlerdir ki, bunlar şöyle sıralanmaktadır: Allah’a şirk koşmayın, haksız yere adam öldürmeyin, zina etmeyin, Faiz yemeyin, büyü yapmayın, suçsuz insanı öldürmesi için sultana teslim etmeyin, İsrâf etmeyin, namuslu kadınlara iftira atmayın, savaştan kaçmayın. (Bk. Zemahşerî, el-Keşşaf, III/194; Hazin, III/182)

önemli ölçüde örtüştüğü görülmektedir: "*Ruhu'l-Küdü's'e ve bize iyi göründü ki, icab eden şu şeylerden üzerinize fazla yük koymayın: "Putlara kurban edilen şeylerden, kandan, boğulmuş olanlardan ve zinadan çekinin. Bunlardan çekinirseniz iyi edersiniz."*⁶⁰⁰

Yine Hudeybiye Barışı döneminde İslâm'ı seçmek üzere gelen kadınların biatlerinin kabulü için öngörülen şartlara bakıldığında bunların da yukarıdaki maddelerle örtüştüğü anlamaktayız. يا أيها النبي إذا جاءك المؤمنات يبايعنك على ألا تشركن بالله شيئا ولا يسرقن ولا يزنين ولا يقتلن أولادهن ولاياتين بيهتان يفتريه بين أيديهن وأرجلهن ولا يعصينك في معروف فبايعهن "Ey Peygamber! Mü'min kadınlar sana gelip de Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, doğurmadığı çocuklara yalan yere sahiplik iddiasında bulunmamak ve itaat edilmesi gereken bir hususta sana karşı gelmemek üzere biat etmek isterlerse, biatlerini kabul et."⁶⁰¹ Bu âyette geçen maddeler ile yukarıdaki maddeler bir araya getirildiğinde, bunların tüm insanlığın sosyal hayatı için vazgeçilmez ilkeler olduğundan, insanlık ailesinin altında toplanacağı çatının ana direklerini oluşturması hasebiyle toplumlar arası kültürel ilişkilerde bu maddelerin uzlaşma noktaları olması gerektiğine ilişkin âyetlerde güçlü bir işaretin bulunduğu anlaşılmaktadır.

"*Dinler Arası Barış*" adlı konuda da temas edildiği gibi, İslâm'ın semavî dinlerin özüyle veya bu dinlerin peygamberleriyle bir sorunu olmadığı gibi, onları onaylayıcı ve takdir edici bir yaklaşım sergilemektedir. Bu nedenle Kur'ân'ın belirlediği ölçüler doğrultusunda ehl-i kitabın, samimileriyle diyaloga girildiği takdirde, her iki tarafın faydasına yönelik olumlu sonuçlar elde edileceği, Kur'ân'ın bu yöndeki çağrılarında anlaşılmalıdır.

Knitter, Kilise misyonu ile diyalog konusunu işlerken, şu hususu özellikle vurgulamaya çalışmaktadır: "*Eğer Kilise ile ilgili yeni bakış açıları, uygun bir şekilde, Kristolojiyle ilgili yeni bakış açılarında temel bulur veya eğer Kilisenin misyonu hakiki ve inançlı bir şekilde, İsa'nın misyonunu yansıtırsa, o zaman misyon ile diyalog arasında hiç tezat kalmaz.*"⁶⁰² Knitter'in bu sözünden anlaşılacağı gibi, Hıristiyanlıkta öze dönüş şeklinde yeni açılımlar meydana gelmektedir. Bu durum ise

⁶⁰⁰ İncil, *Resullerin İşleri*, 15/28-29

⁶⁰¹ Mümtehine, 60/12

⁶⁰² Paul F. Knitter, *Diyalog ve Misyon*, Çev. Mahmut Aydın, *İslâmiyât*, V (2002), syı 3, s. 73

Kur'ân'ın öngürdüğü şekildeki Müslüman-ehl-i kitap arası iyalog ortamını daha hazır ve daha elverişli hale getirecektir.

c. Bütün İnsanlara Yaptığı Çağrı

Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu ortamda insanlar, diğer semavî kitaplarda da olduğu gibi, insanlar onu, kabul ve reddedenler olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Her iki grup da neslini, günümüze kadar devam ettirmiştir.

Kur'ân, kendisine inananları; hiç bir gam, keder, hüzn, üzüntü, sıkıntı ve ölüm endişesi gibi hiçbir mutsuzluğun yaşanmayacağı ebedî saadet diyarı olan cennetle müjdelemiştir.⁶⁰³ Ret cephesinde yer alan her kesimden insanların ise, psikolojik durumlarını incelemeye tabi tutarak, kabul etmeyiş nedenlerini sorgulamış ve ilk nedenin, kendisinin "İlâhî kelâm" olduğu konusunda ortaya atılan kuşkuları görüşmek üzere, muhalifleri tezlerini savunmaya, kendilerine yardımcı olmak üzere tüm bilgin danışmanlarıyla birlikte müzakereye, yani problemi diyalog yoluyla çözmeye davet etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu ortamda, sosyal hayat pazarında dil ve edebiyat en çok revaçta olan bir meta' durumunda idi. Bu nedenle şair ve edipler, her bir kabilenin millî birer kahramanı olarak kabul edilirdi. Kur'ân'ın inişine takaddüm eden günlerde, Arap Yarımadası, dil bilimcilerine büyük rağbet gösterildiği bir yer olması nedeniyle en güçlü şair ve ediplerin bulunduğu, münbit bir bölge durumunda idi.⁶⁰⁴ Yani Kur'ân'ın nazil olduğu ortam, dil ve edebiyat bakımından altın çağını yaşıyordu.

Hak olan ve Hak'tan gelen Kur'ân'ın kendisini muhaliflerine zorla kabul ettirme gibi bir problemi olmadığından, muhaliflerinin, kendisi hakkında ileri sürdükleri iddialarını ispatlamak üzere gittikçe artan bir şiddetle meydan okuyarak onları, diyaloga zorlamaktadır. Kur'ân, eğer muhaliflerinin itirazının, kendisinin İlâhî kelâm olmayıp beşer kelâmı olduğu yönünde ise, o zaman mutlak surette başka bir

⁶⁰³ Kur'ân-ı Kerim'in inananlarına verdiği ilk müjdesi şöyledir. *وبشر الذين آمنوا و عملوا الصالحات أن لهم جنات تجري من تحتها الأنهار كلما رزقوا منها من ثمرة رزقا قالوا هذا الذي رزقنا من قبل واتوا به متشابها ولهم فيها أزواج مطهرة وهم فيها خالدون* "İman edip iyi davranışta bulunanlara, altlarından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe, " Bu, bundan önce dünyada bize verilenlerdendir." derler. Bu rızıklar onlara benzer olarak verilmiştir. Onlar için cennette, tertemiz eşler de vardır. Ve onlar orada ebedî kalıcıdırlar. (Bakara, 2/25)

⁶⁰⁴ Cerrahoğlu İsmail, Tefsir Usûlü, s. 164

beşerin onun bir benzerini getirmesinin mümkün olduğu tezini savunmaktadır. İspat, müddeiye ait olduğuna göre, Kur'ân bu bağlamda muhaliflerini, müzakereye çağırıp bir benzerini getirmekle iddialarını ispatlamaya davet etmekte ve bu davetini, üç aşamada tekrarlamaktadır.

Birinci aşamada; *قل لئن اجتمعت الإنس والجن على أن يأتوا بمثل هذا القرآن لا يأتون بمثله ولو كان بعضهم لبعض ظهيرا* "De ki eğer tüm insanlar ve cinler Kur'ân'ın bir mislini getirmek üzere bir araya gelip birbirlerine destek verseler de yine getiremezler."⁶⁰⁵

Kur'ân-ı Kerim, muhaliflerini sanki şu şekilde diyaloga tahrik ediyor: "Uydurduğunuz bu iddianızı kendi başınıza değil, bütün insanlar, hatta cinlerle biraraya gelip birlikte savunsanız bile uydurmanızı yine de ispatlayamazsınız. Çünkü iddianız asılsızdır."

İkinci aşamada; *قل فأتوا بعشر سور مثله مفتريات* "De ki, (eğer tümünü çok görüyorsanız,) "onun on sûresinin benzerini getiriniz." (Eğer bu nazirelerin tutarlı şeylerden olması da zor olacaksa, haydi,) *مفتريات* denilen hayal mahsulü olan saçma şeylerden olsun."⁶⁰⁶ (Eğer kendi başınıza yapamayacaksınız,) *وادعوا من استطعتم من دون* "Eğer sadık iseniz, elinizden de geliyorsa, tüm bilgin ve dâhilerinizden istediklerinizi de çağırınız."

Üçüncü aşamada; *وإن كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا فأتوا بسورة من مثله واعوا شهداءكم* "Eğer kulumuz (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında bir kuşku içindeyseniz, bu iddianızda da sadıksanız, (on sûresi için zor olacaksa haydi on değil de) bir tek sûresinin benzerini getiriniz."⁶⁰⁷ Kur'ân, bu bağlamda *ان كنتم صادقين* "eğer doğru sözlü iseniz, (geliniz iddianızı ispatlayınız. Değilse siz, hep birer müfteri ve yalancısınız.)" ifadesi ile muhaliflerinin damarına dokunarak onları diyaloga zorlama derecesini son haddine vardırarak ve onları köşeye sıkıştırmıştır. Ancak böyle kolay bir yol varken şirk ehlinin kesin olarak diyaloga yanaşmadıkları anlaşılmaktadır. Zira tarih böyle bir olaya tanıklık etmemektedir.

Görüldüğü gibi Müşriklerin, Hz. Peygamber hakkında; *ساحر, كذاب, مفتر, شاعر*, "sihirbaz", "yalancı", "iftiracı", "şair", "deli", "kâhin", "şımarık"⁶⁰⁸ ve Kur'ân hakkında da, *قول البشر, قول شاعر, قول كاهن* "beşer sözü", "şair sözü", "kâhin

⁶⁰⁵ İsra; 17/88

⁶⁰⁶ Bkz. Hûd, 11/13

⁶⁰⁷ Bakara, 2/23,24

⁶⁰⁸ Bkz. Sâd, 38/4; Kamer, 54/25; Enbiya, 21/5; Saffat, 27/36;Tûr, 52/30; Hakke, 69/40, 41, 43; Müddesir, 74/25

sözü" gibi son derece kaba ve yakışsız tabirler kullanmalarına karşılık, Kur'ân; hiçbir âyetiyle *"bu iftiracılara hak ettikleri dersi verin!"* şeklinde bir yönlendirmede bulunmamıştır. Bu da gösteriyor ki, şirk ehli, inanmamakla beraber, bile bile hem iftira atmış, hem de diyalogdan kaçmışlardır. Bununla da kalmayarak Hz. Peygamber ve arkadaşlarının üzerine ordular hazırlayıp sevk etmişlerdir.

Tefsir usûlünde, *"Tahaddî"* olarak adlandırılan Kur'ân-ı Kerim'in, davasını ispatlamaya yönelik meydan okuyuşunu irdelediğimizde, bunun, aslında onlarla bir polemige girmek üzere, yapılan bir meydan okuyuş olmayıp, haklı olmaktan kaynaklanan güçlü bir sesle; tüm muhaliflerine hitaben; *"Ben, her zaman hepinizle diyaloga hazırım. Eğer siz de aynı yaklaşımı gösteriyorsanız, buyurun geliniz problemlerimizi görüşüp, tartışalım!"* anlamında, en medenî bir diyalog çağrısı örneği oluşturduğunu anlamaktayız.

İsmail Cerrahoğlu, konuyla ilgili olarak şu tespitlerde bulunmaktadır; *"Arap Edebiyatının altın devri olan bu ilk peygamberlik günlerinde; Araplar, aralarından birinin, sanatta kendilerine üstün geldikleri zaman, bütün kuvvetiyle onunla yarışmaya ve ondan daha üstününü meydana getirmeye gayret sarf ederlerdi. Zamanımızda da insanların, şöhret, hodbinlik, üstünlük ve öğünme arzusunu izhar etmeye düşkün olduklarını görüyoruz. Aralarından birinin, kendilerine üstün geldiğini gördükleri zaman, bütün güçleriyle onunla yarışmaya çalışırlar. Beşer bu şuur üzerine yaratılmıştır. Hz. Peygamber'in muasırı olan Araplar da bu şuur üzerinde idiler. O halde onlar niçin Kur'ân'la yarışmaya, onunla muaraza etmeye koyulmadılar? Onun belagatındaki fevkaladeliğe muhalefet etmediler. Hâlbuki Hz. Peygamber tek, onlar ise, binlerle idiler. Acaba bu hal, kendi aralarında bu sanatı ifa edecek üstadların yokluğundan mı ileri geliyordu? Bu süale evet diyemeyeceğiz. Çünkü bu devirde Hicaz toprağı, fesahat ve belagat üstadlarının çok bol olduğu münbit bir yerd. O halde niçin onun aynını yapmağa teşebbüs etmeksizin, onunla savaşa giriştiler. Niçin yazı ile değil de, kılıçla mukabele ettiler? Bidâyette Araplar Hz. Muhammed'i, bir meczup, bir şair, bir kâhin gibi telakki etmişler, çok geçmeden işin ciddiyetini anlamışlardı. Kur'ân'a nazire yapmağa kalkışsalar, uydurdukları bu eserle, Kur'ân'ın yaptığı tesiri ifa demeyeceklerini biliyorlardı. Kur'ân'ın üslûbu ve eşsizliğine rağmen tarihte bazı cüretkârların ortaya çıkarak, ona nazire yapmağa*

kalkıştıkları görülmüştür. Peşinen söyleyelim ki, onların bu gayretleri, aczlerini ispatlamaktan daha ileri gidememiştir.

Mûcize ve nübüvvet delili olan Kur'ân-ı Kerim'in üslûb ve eşsizliğini, Arap dilini bilen her kes takdir edebiliyordu. Yalancı peygamberlerin ortaya attıkları secili sözlerin, Kur'ân'la mukayese edilemeyecek kadar basit ve bayağı olduğu ve bunun Araplar tarafından derhal anlaşıldığına dair haberler çoktur. Meselâ Talha⁶⁰⁹ En-Nemerî, Yemâme'ye gelip, Müseyleme ile konuştuğundan sonra, “*Şehadet ederim ki, sen muhakkak yalancısın. Muhammed ise, sadıktır. Fakat Rebia kabilesinin yalancısı bana, Mudar'ın doğrusundan daha muhabbetlidir.*” demek suretiyle körü, körüne kendini cahiliye adetlerine kaptırmıştı⁶¹⁰

Kur'ân-ı Kerim'de güzel konuşmaya ve hitapta sözlerin en güzelini seçmeye özen gösterilmesi yönünde yapılan teşvik ve yönlendirmeler, hiç kuşkusuz, insanlarla güzel diyaloglar kurmaya ve bundan olumlu sonuçlar almaya yöneliktir.

Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'i açıktan dini tebliğ ile görevlendirmesi, dış çevreyle diyalog sürecini başlatmaya yönelik bir emri ihtiva etmekteydi. Bu anlamdaki tebliğ, soyut bir şekilde, sıradan bir emrin veya bir konunun belirli bir tarafa resmî biçimde iletilmesi olmayıp, insan haysiyetiyle bağdaşır güzel bir diyalog tarzıyla, İlâhî hakikatlerin insanlara güzel ifadelerle benimsetilmesi ilkesine dayalı bir tebliğ tarzıdır. ادع الى سبيل ربك بالحكمة و الموعظة الحسنة و جادلهم بالتى هى احسن “*Rabbi'nin yoluna hikmet ve güzel nasihatlerle çağrıda bulun, insanlarla en güzel bir tarzda mücadele et(tartış)*”⁶¹¹ âyeti, diyalogla ilgili temel kuralları ortaya koyan İlâhî bir talimattır.

O günkü toplumun, yüz yıllarca gasp, yağma ve talan amacıyla saldırı ve baskınlar düzenlemek veya bu tür saldırılara hedef olmak gibi bazen yüz yıla varan uzunca bir kargaşalı hayatın⁶¹² ardından, köklü bir barış önerisiyle bir anda karşılaşması, o toplum için son derece çarpıcı gelmiştir. Zira Kur'ân'ın getirdiği barış önerisi de diğer prensipleri gibi beşer hayatında emsali görülmemiş, insan düşüncesinin üstünde bir özelliğe sahiptir.

⁶⁰⁹ Bu isim bazı kaynaklarda “*Tuleyha*” olarak da geçmektedir.

⁶¹⁰ M.Sadık er-Rafiû, *Î'cazu'l-Kur'ân*, Kahire 1956, s.195'den naklen, Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Usûlü*, A.Ü. Basımevi, Ank. 1976, s.164,

⁶¹¹ Nahl, 16/125

⁶¹² Bk. Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, s. 107 ve aynı sayfadaki, 98. Dipnot.

Hız. Peygamber, büyük bir içtenlik ve bağılılıkla her türlü inanç ve düşünce erbabıyla olan ilişkilerinde, sürekli diyalog köprüsünü kullanarak, değil sadece ashabına, azılı Kureyş müşriklerine karşı bile nazik davranma tutumunda hiç bir zaman değişiklik yapmamıştır. Bu İlâhî talim, Hız. Peygamber'in ruhunu o kadar sarmıştı ki, Kur'ândan aldığı ilhamla, *الدين نصيحة* "Din, nasihattir."⁶¹³ buyurarak, İslâm dininin bu temel yaklaşımına açıklık getirmiştir.

Ancak, her zaman olduğu gibi, bu nezaketli yaklaşım, muhataplar tarafından değişik, hatta çok tuhaf biçimlerde, algılanıp, karşılanmış olsa da, duru kalpli ashabın gönlünde, harika bir tarzda makes bulmuştur. Bu yansıma ile Ashab; mal, mülk, servet ve şöhretlerini Mekke'de terk ederek haktan yana tavır alma yolunda, her türlü tehlike ve akla gelmedik sıkıntıları göze almışlardır. Kur'ân-ı Kerim onların bu vefakârlığını şöyle beyan etmektedir *فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَوَأْتُوا فِي سَبِيلِي* (Hakperstliklerinden dolayı) hicret eden, yurtlarından çıkarılan ve benim yolumda eziyete uğrayanlara gelince ben onların kusurlarını bağışlayacağım ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım."⁶¹⁴ Ashab-ı kirama bu fedakârlığı kazandıran Hız. Peygamberin nezaketi olduğu gibi, bu fedakârlıklarıyla beraber, sadakat içinde kendisiyle olan braberliklerini sürdüren faktör de, yine Kur'ân'a göre onun nezaketi idi. *وَأَنْ كُنْتَ فِطْرًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ* "Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, senin etrafında toplananlar şüphesiz ki dağılacaktı. O halde onları bağışla, onlar için Allah'tan mağfiret dile ve iş hakkında onlara danış!"⁶¹⁵ Yine, *وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولِ التَّيَّابَاتِ هِيَ أَحْسَنُ* "Kullarıma söyle sözlerin en güzelini söylesinler!"⁶¹⁶ Bu âyet ve benzerleri, insanların hep birbirlerine en güzel biçimde hitap etmeyi ve bu hitap güzelliğiyle sorunları görüşmeyi en güzel bir tarzla tartışmayı ve sorunlara en güzel çözümler bulmayı ders vermektedir.

Kur'ân-ı Kerim, buna şöyle bir örnek vermektedir: *الْم تَر كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ كَلِمَةً طَيِّبَةً كَثْرَةً طَيِّبَةً أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ* "Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi; güzel bir sözü, kökü yerde sabit, (toprağa kök salmış) dalları göklere kadar yükselmiş meyvesini her zaman Allah'ın

⁶¹³ Buharî, İman 42; Müslim İman, 95

⁶¹⁴ Âl-i İmran, 3/195

⁶¹⁵ Âl-i İmran, 3/159

⁶¹⁶ İsra, 17/52

izniyle veren bir ağacın misali gibidir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir.”⁶¹⁷

Kur’ân-ı Kerim’in, insanın özelliklerini dikkate alarak “Ey insanlar!” anlamındaki قل يا أيها الناس, أيها الناس veya insanı insan yapan imanının önemini öne çıkararak, “Ey İman edenler!” anlamında يا أيها الذين آمنوا veyahut bazı kesimlerin İslâm’a yakınlıkları dikkate alınarak, يا أهل الكتاب şeklinde, insanlara, taşıdıkları özellikler üzerinden hitap ederek çağrıda bulunmasıyla da, çağrı biçimlerinin en güzel örneğini de vermektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de sık, sık geçen “de ki!” anlamında olan قل⁶¹⁸ şeklindeki emir kiplerini takip eden ifadelerin tümü, diyalog esnasında duruma göre, muhataplara gerekli değeri verme babında kullanılması gereken, özel ifade biçimlerini oluşturmaktadır.

Hassasiyetli bir onu olması nedeniyle bazı istisnaların olacağı dikkate alınarak Kur’ân’ın barış ve diyalog çağrısında takip edilmesini esas aldığı çizginin iyi belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, Müslümanların diyalog konusundaki yükümlülüklerini yerine getirirken, sarf edecekleri gayretlerinin boşa gitmemesi ve amacından sapmaması için hedef kitleyi iyi tayin etmeleri açısından Kur’ân-ı Kerim’in, başlangıçtan itibaren gelişen süreç içinde muhataplarının, diyalog çağrısına karşı gösterdikleri tepkileri ve takındıkları tavırları bakımından son derece titiz bir tahlile tabi tuttuğunu görmekteyiz.

إن الذين كفروا سواء عليهم أأنذرتهم أم لم تنذرهم لا يؤمنون وإذا قيل لهم تعالوا إلى ما أنزل الله وإلى الرسل قالوا حسبنا ما وجدنا عليه آباءنا *‘Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine ve Resûlüne gelin!’ denildiği zaman, ‘babalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter’ derler.*”⁶²⁰ وأعرض عن الجاهلین, *‘Cahillerle muhatap olma!’*⁶²¹ gibi âyetlerde de belirtildiği gibi, Kur’ân-ı Kerim; inatçı küfür ve ret klasikçilerinin her zaman bulunabileceğini hesaba katarak onların istisna edilmesinin gerekli olduğuna işaret etmektedir. Zira âyetlerde işaret edilen kesimle uğraşmak, boşa zaman kaybetmekten

⁶¹⁷ İbrahim 14./24,25

⁶¹⁸ “Söyle!” anlamında olan قل kelimesinin, K.Kerim’de 338 yerde tekrarlanması, K.Kerim’in diyaloga ne kadar önem verdiğinin göstergesidir.

⁶¹⁹ Bakara, 2/6

⁶²⁰ Mâide 5./104

⁶²¹ A’râf, 7/199

başka bir şeye yaramayacağı gibi, bazen onların çıkarına hizmet etme hesabına da geçebilir.

Dünyanın, huzur ve selâmetini ortadan kaldıran savaşların olmaması ve insanlık ailesinin problemlerini diyalog ve barışçıl yollarla halletmesi için günümüzde yoğunluk kazanan arayışların değerlendirilerek Kur'ân'ın yukarıda sunduğu toplumsal barışla ilgili prensiplerin her vesile ile gündeme getirilmesi, son derece önemli bir İslâmî ve insanî vazifedir. Zira insanlık âleminin huzur, güven, barış, sevgi ve bunların gerçekleştireceği mutluluk ortamından daha fazla mahrum kalmaya tahammülü bulunmamaktadır.

6. Barışın Tesisi ve Sürekliliği Açısından Sevginin Rolü, Başlıca Sevgi Çeşitleri

Sevgi; başkalarına karşı insanda oluşan, gerektiğinde insanı büyük fedakârlıklara götürebilen; yakınlık, ilgi, beğeni gibi bağlarla ifadesini bulan duygusal bir haldir.

Sevgi, Kur'ân-ı Kerim'de, المحبة، الحب، الخل، الفتون، الشغف، الود، المودة، الهوى gibi kelimelerle ifade edilmektedir.

المحبة Muhabbet; samimî ve katıksız olan sevgiyi, dostluğu ifade eder. Yağmurun yağmasıyla biriken su üzerindeki kabarcıklara, الحباب "el-Hubab" denilmektedir. المحبة "el-Mahabbe" kelimesinin, الحباب "el-Hübab" kelimesinden geldiğini söyleyenlere göre sevgi, sevgiliye kavuşma ve onun güzelliğini görme heyecan ve susuzluğu içinde bulunan kimselerin kalbinin coşması hali anlamına gelmektedir.⁶²²

المودة "el-Mevedde(h)" : kopuksuz ve sürekli olan sevgi demektir. her şeye ve herkese sevgisi çok olan kişiye رجل ود "recülün vüddün" denilmektedir.⁶²³

الخلّة "el-Hulle(h)": Gönülden ve samimi bir dostluk ve sevgiye bu ad verilmektedir.⁶²⁴ من قبل أن يأتي يوم لا بيع فيه ولا شفاعاة "....Kendisinde hiçbir alış verişin,

⁶²² el- Kuşeyrî, *er-Rîsale*, thk. : Abdü'l-Halim Muhammed, Kahire 1972, III, s. 613) Muhabbet; saflık ve halislik anlamına geldiğinden dişlerin parlaklık ve beyazlığına "hubabü'l-esnan" tabiri kullanılmaktadır. (İbn. Kayyim el- Cevziyye, "*Ravdatü'l- Muhibbin ve Nüzhetü'l-Müşakin*", Halep 1397, s. 24

⁶²³ İbn Manzûr, a.g.e, "ودد" maddesi

⁶²⁴ İbn Manzûr, a.g.e., "خل ل ل" maddesi; Âsımefendi, a.g.e.,III/ 1279

dostluğun ve kayırmanın bulunmadığı bir gün gelmeden Allah yolunda harcama yapın!"⁶²⁵

"*el-Fütûn*": Bir şeyin kalbe çok hoş gelmesi yüzünden insanın ne yapacağını şaşırmasıdır.⁶²⁶ "فستبصر و يبصرون بأبكم المفتون" *"Hanginizde delilik, şaşkınlık olduğunu yakında sen de göreceksin onlar da..."*⁶²⁷

"*eş-Şağef*": Kalbin zarı anlamına gelen bu kelime, kalbe işleyen sevgi anlamına gelmektedir.⁶²⁸ Mısır'daki bir kısım kadın Züleyha'nın Hz. Yusuf'u sevdiğine ilişkin yaptıkları dedikodu kapsamında, "قد شغفها حبا" "Yusuf'un sevdası, onun kalbinin içine işlemiştir." dediler.⁶²⁹

"*el-Hevâ*": Nefsin bir şeye meyilli ve meftûn olması anlamına gelir. Bu kelime nitelenmesine göre hem iyi hem kötü arzular için kullanılmaktadır. İsim olarak segi ve sevgiliyi ifadede kullanılır.⁶³⁰ Kur'ân-ı Kerim'de bu kelimenin kullanıldığı anlamlardan birisi de "gönlün bir şeye meyli" dir.⁶³¹

"*es-Sabve(h)*": Âşık olmak, nefsin meyli anlamında kullanıldığı gibi, Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan anlamlardan birisi de, "meyl etme" anlamında kullanılmıştır. Hz. Yusuf, başta Aziz'in hanımı olmak üzere, Mısırlı kadınların kendisine kurmuş olduğu hile karşısında والّا تصرف عنى كيدهن أصب اليهن وأكن من الجاهلين "Rabbim!...Eğer onların hilelerini benden savmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum." demiştir.⁶³²

Hayata hayat veren ve ona gerçek anlamını kazandıran, insanı Kâinatla tanıştıran, buluşturan ve onunla kucaklaşmayı, kaynaşmayı ve sürekli barışık olmayı sağlayan, hayat ile Kâinata duyulan sevgidir. Sevgi hayatından mahrum olan kimse ölümler sınıfından sayılır.⁶³³ "Sevgi her insanı etkilediği için, yaşamın ta kendisidir. Sevgiden yoksun olmak, yaşamdan ve tüm varlıklardan yoksun kalmak demektir."⁶³⁴

⁶²⁵ Bakara, 2/254

⁶²⁶ İbn Manzûr, a.g.e., "ف ت ن" maddesi; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III/410

⁶²⁷ Kalem, 68/6

⁶²⁸ İbn Manzûr, a.g.e., "ش غ ف" maddesi; Âsımefendi, a.g.e., III/63

⁶²⁹ Yusuf, 12/30

⁶³⁰ İbn Manzûr, a.g.e., "ه و ي" maddesi; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/284, 285

⁶³¹ Hz. İbrahim, eşi Hacerle oğlu İsmail'i Mekke'de bıraktığında, "...Neslimden bir kısmını senin Beyti-i Harem'inin yanında, ziraat yapılmayan bir vadiye yerleştirdim. Artık sen de insanların bir kısmının gönüllerini onlara meyl edici kıl." şeklinde dua etti. Ayrıca bkz. Bakara, 2/ 70,87

⁶³² Yusuf, 12/33

⁶³³ İbn Kayım, *Medâricu's-Sâlikîn*, I/112

⁶³⁴ Uygur Nermi, *Sevgi Sevgi Sevgi*, Cotgide Üç aylık Düşünce Dergisi, Yapı Kredi Yay. Sy.4, Bahar 1995, s. 12

Sevgi, insanın kendisini veya bir başkasının ruhsal tekâmülünü desteklemek amacıyla benliğini genişletme arzusudur.⁶³⁵

İnsan, Kur'ân-ı Kerim'in beyanıyla yeryüzünün halifesi olması itibariyle, İlahî kader tarafından birçok hizmetleri ifa etmekle görevlendirilmiştir. Yüce Allah'ın tayin ettiği yüce maksatları gerçekleştirmek üzere, uhdesine verilen üstün hizmetleri ifa edebilmesi için, kendisine birçok duygu, cihaz ve yetenekler verilmiştir. Bu nedenle insan diğer varlıklar arasında duygu yönünden en zengin en harika bir varlık konumuna yükseltilmiştir. İnsanın, donatıldığı yüzlerce duyguları arasında en çok öne çıkan duygularından birisi de şüphesiz ki sevgi duygusudur.

Yüce Allah, her gün bir iş içinde olduğuna göre,⁶³⁶ (yaratma) işini sevdiği açıkça anlaşılmaktadır. İnsana da bu üstün maksatlara yönelik önemli vazifelerini gördüren güç, sevgi olduğu gibi, bu münasebetle insanı kâinat ve içindekileriyle işbirliğine götüren ve onlarla barıştıran en önemli faktör, hiç şüphesiz yine sevgidir.

İnsan o kadar harika bir varlıktır ki, kendisi küçük olmasına karşın, küçük kalbine kâinat kadar büyük bir aşkı taşıyabilmektedir. İbn Kayyım, "Sevgiye kendinden daha anlaşılır bir hudut çizilemez. Ne kadar anlatılmaya çalışılırsa, gizli ve kapalı yönleri dah çok olur." demektedir.⁶³⁷ İnsanı harikalaştıran özelliklerden birisi de onun duygu, arzu ve isteklerine bir sınır konulmamış olmasıdır. Bu nedenle insandan bazı arzu ve duygularından vazgeçmesini istemek, onun yaradılıştaki yapısını değiştirmesini istemek demektir. Onun yerine, bu arzu, duygu ve yeteneklerini Kur'ân-ı Kerim'in belirlediği asli mecrasına kanalize etmesi istenebilir. İşte yüce Allah, Kur'ân vasıtasıyla insan için bir duygu eğitimi öngörmüş ve bu duyguların geniş Kur'ânî dairede aksiyoner kılınmalarını istemiştir. Kişi, bu yönlendirmeyi başardığında, artık onları tabii akışında serbest bırakabilme rahatlığına kavuşmaktadır. H. Ziya Ülken, konuyla ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "*İnsan yaşayan, yaşamasını sürdürmek zorunda olan bir varlık olması dolayısıyla sonsuz isteklere sahiptir. Onu istemelerinden, ihtiraslarından vazgeçmesini istemek, tabiatına aykırı olur. Aksine insan sonsuzca istemelidir. Ondan isteyeceğimiz şey, küçük ve aşağı arzularını aşması, onlara önem*

⁶³⁵ Peck M. Scott, *Az Seçilen Yol*. Çev. Rengin Özer Özal Mat. Akaşa Yay. İst 1992, s. 81

⁶³⁶ Rahman, 55, /29

⁶³⁷ İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, III/6

vermemeyi öğrenmesidir. Ruhu öyle terbiye etmeli, onu öyle payansız emeller arkasından koşturmalıdır ki, küçüklükler ve âdilikler ondan uzak kalsın.”⁶³⁸

Her şeyin kendisi için yaratıldığı üstün varlık insan, kâinatın her tarafında hüküm süren sevgi düzeninden yararlandığı, ona uyum sağladığı ve o temel üzerine kurulmuş olan kâinatın gidişatına ayak uydurduğu takdirde her iki dünyada da gerçek mutluluk ve refahı yakalayacağı, Kur’ânî ve Nebevî haberlerle sabittir. Zaten Kur’ân-ı Kerim’in hedeflediği temel amaç da budur. Ancak Kur’ân’ın topluma kazandırmak istediği sevgi, karşılıksız olan sevgidir. Yaradılış itibariyle her kesin kardeş olduğu mülahazasıyla duyulan sevgidir. Hz. peygamber, bu sevgi için *الحب في الله* "el-hubbu fillah" (Allah için sevmek) tabirini kullanmış ve bunun imandan olduğunu beyan buyurmuştur.⁶³⁹ Bu anlamdaki bir sevgi, hayatın ayrılmaz bir parçası, olmazsa olmazdır.

Sevgi büyük bir enerjidir. İnsanın maddî dünyasını aydınlatan, güneş olduğu gibi, moral dünyasını aydınlatan da sevgidir. Sevgiye dayalı güzel ve olumlu sonuçların ortaya çıkabilmesi için, normal ölçüler dâhilinde sevilene açıklanması gerekir. Bu açıklama; bir güzel söz, tatlı bir jest ve mimik, bir gülücük, okşama, tokalaşma, kucaklaşma, hediyeleşme veya sevilen insanın faydasına bir hizmetin ifa edilmesi gibi davranışlarla belirtilir.⁶⁴⁰ Bunlar, insanlar arasındaki sevgi iletişimini sağlayan bir birinden farklı frekanslardır. Bu bakımdan kişiye özel sevgi frekansının yakalanması büyük önem arz eder. Böyle yapılmadığı takdirde kişiye duyulan sevgi de kendisine iletilmiş olamaz. Hz. Peygamber (a.s.m.); “*Kardeşine tebessümün, bir sadaka hükmündedir.*”,⁶⁴¹ “*Bir yetimin başını Allah için okşayan kişiye, elinin dokunduğu saçlar adedince hasenat vardır.*” buyurmaktadır.⁶⁴² Zira bu davranış, Charpman'ın belirttiği gibi, ilgiye muhtaç olan yetime okşama yoluyla sevginin iletimidir. “Çocuk gelişimi alanında yapılan birçok araştırma şu sonuca ulaşıyor:

⁶³⁸ H. Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, s. 36, İst. 1959

⁶³⁹ *الحب في الله والبغض في الله من الإيمان* "Allah için (Allah'ın sevdiklerini) sevmek ve Allah için (Allah'ın sevmediklerine) buğzetmek, imandandır." (Buharî, İman, 1; A. İbn Hanbel, III/113, 117) Konuyla ilgili bazı hadisler daha vardır. Bunlardan birisi de şu hadistir. Hz. Peygamber buyururlar ki, "Kıyamet günü Allah Teâlâ şöyle buyuru: "Benim için birbirlerini sevenler nerededir? Celâlin Hakkı için Gölgeinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı bu günde, onları gölgede gölgelendireceğim." (Müslim, Birr, 38; Tirmizî, Zühd, 53; Darimî, Rikak, 44; A. İbn Hanbel, II/237, 238)

⁶⁴⁰ Charpman, *Beş Sevgi Dili*, Çev. Betül Çelik, s. 77

⁶⁴¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I/350

⁶⁴² İbn Hanbel, *Müsned*, V/250

dokunarak sevilen, kucaklanan ve öpülen çocuklar, uzun süre fiziksel temastan mahrum bırakılmış çocuklardan daha sağlıklı bir duygusal yaşam geliştiriyor.”⁶⁴³

“İnsanların en iyisi, onlara en faydalı olanıdır.”⁶⁴⁴, “Toplumun efendisi, ona hizmet edendir.”⁶⁴⁵ hadisleriyle insanlar arasındaki sevgi iletişiminin en doğru frekanslarını vermektedir. Bir düşünür olan Hans Christian Andersen, konuyla ilgili olarak kendi açısından yaptığı değerlendirmede, “Yeryüzünde faydalı olmak, mutlu olmanın tek yoludur. demektedir.

Yukarıdaki hadis-i şeriflerde belirtilen sevginin ifade edilmiş tarzları, kalpler arasındaki sevgi akışını bazen ilk defa harekete geçirir, bazen de var olan bu akışı hızlandırır. Bazen hediye edilen bir çiçek, gönül kilidini açan bir anahtar haline gelir. İşte Hz. Peygamber’in, Üveysü’l-Karânî’ye hediye ettiği hırka-i şerif, maddeten küçük olsa da taşıdığı anlam ve önem itibarıyla, onun yıllarca sevgi gözyaşlarını dökmeye yeterli olmuştur. “Armağan verme, sevginin kültürel bariyerleri aşan bir ifadesidir. Verme kavramı, her zaman sevme tutumuna eşlik eder.”⁶⁴⁶ Tebessümle verilen bir selâm,⁶⁴⁷ kişiye gösterilen önemli bir iltifat mesajı olduğundan, bazen karşıdaki insanın alt üst olmuş dünyasının dengesini yeniden sağlamaya yeterli gelebilir. Bu nedenle Hz. Peygamber, “Selâm; Allah’ın Yeryüzündeki güvenliğidir.” buyurmuşlardır.⁶⁴⁸ Selâm bazen ilk defa bir dostluğun kurulmasını gerçekleştirir veya edinilen yanlış bir kanaati düzeltebilir. İnsanlar arasındaki sevgiyi canlandırıcı ve pekiştirici fonksiyonlarından ötürü, tokalaşma Hz. Peygamber (a.s.m.)’in bir sünneti haline gelmiştir.⁶⁴⁹ Böylece, insanların birbirlerine sevgilerini ifade etme şekilleri Kitap ve Sünnette araştırıldığı takdirde, Charpman’ın daha yeni keşfettiği "beş sevgi dili"nin zaten âyet ve hadislerle sabit olduğu kolayca anlaşılacaktır.

ولقد زينا السماء الدنيا بمصابيح “And olsun ki biz, Dünya Semasını (dünyaya en yakın olan göğü) kandillerle süsledik.”⁶⁵⁰ âyetiyle, her şeye konumu itibarıyla insana

⁶⁴³ Charpman, a.g.e., Yay.Çev. Betül Çelik, s.113

⁶⁴⁴ Aclûnî, a.g.e., I/472

⁶⁴⁵, a. e.,I/561

⁶⁴⁶ Charpman, a.g.e., s. 77

⁶⁴⁷ Charpman, iltifatlı sözleri sevgi iletişiminin 1. dili olarak ele almakta, sevgiyi duygusal olarak ifade etmenin bir yolu olarak onu oluşturacak sözleri kullanmak olduğunu ifade etmiştir.(Charpman, a.g.e., s.35)

⁶⁴⁸ Aclûnî, a.g.e., 544

⁶⁴⁹ Hz. Peygamber, من تمام عيادة المريض ان يضع احدكم يده على جبهته او يده ويسئله كيف تمام تحيتكم بينكم بالمصافحة "Hasta ziyareti, elinizi hastanın alınını üzerine veya elinin üzerine koyarak hâl hatır sormakla, arandaki selâmlaşmanız da, tokalaşmakla tamamlanır." (Tirmizî, İsti'zân, 3; A.İbn Hanbel, V/160)

⁶⁵⁰ Mülk, 66/5

yönelik bir tebessüm ifadesi verildiği gibi, gecenin karanlığında bile insana bir ferahlık vermesi için sema yüzüne de, bir tebessüm ifadesinin verildiğine işaret edilmektedir. Bu durum sevgi dilleri arasında mütalaa edildiğinde, hediye yoluyla insana gönderilen bir sevgi mesajı olduğu anlaşılır. Sevgi atmosferinde yetişen bir kimse; sevgiyle büyür, sevgiyle yaşar, rüyalarını dahi sevgi renklendirir. Yüreği sevgiyle yüklendiğinden tatlı hayaller kurar, böylece de hayatından lezzet alır. Seve bilen insanın yüzüne her şey güler. Gücünün dışındaki hadiselerin yüzüne sabır ve tevekkül ile gülebilenler için sıkıntılar, ferahlığa dönüşür. İşte Kur'ân-ı Kerim, عسى أن نكرهوا شيئا وهو خير لكم *“Umulur ki nice hoş görmediğiniz şeyler var ki onlar, sizin için hayırlıdır..”*⁶⁵¹ âyetiyle bazı olayların acı ve çirkin perdesi arkasında dahi yine tatlı ve güzel şeylerin bulunduğunu bildirmekle insanı o olayların, baskısı altında ezilmekten, yılmak ve yıkılmaktan kurtarıp, gönül rahatlığına ve hayatın zindeliğine kavuşturmaktadır.

Hayat bir güzellikler mecmuasıdır. Yaşamak bir sevinç ve sevimlilik. Hayatın güzelliklerini gerçek anlamda insana tattıran hiç şüphesiz sevgi duygusunun esas kaynağı olan imandır. Sevmek ve sevilme insan için ne kadar önemli ise, insan sevindirmek de o kadar önemlidir. İnsanı en fazla sevindiren ve mutlu eden şey, kendisinin toplum tarafından sevildiğini bilmesidir. Bu nedenle Hz. Peygamber; *“Bir kimse,(mü'min) kardeşini seviyorsa, o sevgisini kendisine duyursun.”*⁶⁵² buyurmaktadır. Toplumdan dışlanan, itilen bir insan yerine, toplum tarafından kabul gören ve ilgi gösterilen bir insan olmak arasında ruh sağlığı ve davranış bakımından çok büyük farklılıklar meydana geleceğine yukarıda temas edilmişti. Bu nedenle, İnsanı toplumla barıştıran ve toplumdaki yerine oturtan, sevme ve sevilme duygusudur.

Thomas Paine: *“Tabiat insanı, ancak karşılıklı yardımla temin edilebilen ihtiyaçları nedeniyle topluma girmeye zorlamakla kalmamış, onun içine bir toplumsal sevgiler manzumesi de koymuştur ki, bunlar onun yaşaması için lâzım olmasa dahi, saadeti için zarurîdir. Hayatta bu toplum aşkının etkisini göstermekten hali kaldığı hiçbir dönem yoktur. Bu muhabbet bizim varlığımızla başlar ve onunla sona erer.”*⁶⁵³ demektedir. Paine burada şaşmaz bir gerçeğe parmak basmakla beraber,

⁶⁵¹ Bakara, 2 /216; Nisa, 4/19

⁶⁵² Tirmizî, Zühed, 54; Ebû Davûd, Edeb, 113; A.İbn Hanbel, IV/120

⁶⁵³ Thomas Paine, *İnsan Hakları*, Çev. M. Osman Dostel, s. 196

insanın ihtiyacına binaen onun mahiyetine bu asaletli duyguyu koyma iradesini, Allah yerine sağır, dilsiz ve bilinçsiz tabiata havale etmekle Kur'ân'a göre hata etmiştir. Zira sevgi de, Yüce Yaratıcı tarafından insana bahşedilen sayısız lütuflarının önde gelenlerinden birtanesidir.

Sevgi Kâinatın ve üzerinde yaşadığımız küçük cennet örneğindeki sevimli dünyamızın yegâne varlık sebebi, temeli, hayatı ve ışığıdır.

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi, Kur'ân-ı Kerim'in beyanına göre, Yüce Allah'ın her gün yeni yeni varlıklar yaratmakla bir iş içinde bulunması,⁶⁵⁴ açıkça O'nun yaratmayı sevdiğini gösterir. O halde var olan her şey, O'nun sevgisinin eseridir. Bir şey, kendisindeki güzellik ve mükemmellikten dolayı sevilir. Yüce Allah, *صنع الله الذي أتقن كل* "Yarattığı her şeyi güzel yaptı."⁶⁵⁵ âyeti ile, *شيئ* "(Bu işler), her şeyi sapsağlam yapan Allah'ın sanatıdır."⁶⁵⁶ âyetinin beyanı ve işaretiyle, sanatındaki güzellik ve mükemmelliği sevdiği gibi, bunların insanlar tarafından da takdir edilerek sevilmesini de sever. Aynı şekilde, hadiste bildirildiği gibi, insanların da işlerini güzel ve mükemmel yapılarından da hoşlanırlar.⁶⁵⁷ Bu nedenle, her şeyin özünde, yüzünde ve gözünde ışıldayan, evrenin bütün unsurlarını güçlü bir şekilde bir biriyle irtibatlandıran ve hassas bir disiplinle düzeninin devamını sağlayan sevgi olduğu gibi arslan gibi büyük canavarları dahi yavrularının emrine veren yine sevgidir.

Bu itibarla, Yüce Allah'ın engin sevgisiyle yarattığı Kâinat ağacının en sevimli ve en mükemmel meyvesi olan insan, mahlûkat arasında en çok sevmeye ve sevilmeye lâyık bir varlıktır. Bu zaviyeden insana bakıldığında takdirde, insan

⁶⁵⁴ Rahman, 55/29

⁶⁵⁵ Secde, 32/7

⁶⁵⁶ Neml, 27/88

⁶⁵⁷ *إن الله يحب إذا عمل أحدكم العمل أن يتقنه* "Muhakkak ki Allah, sizden biriniz bir iş yaptığında onu güzel ve mükemmel yapmasını sever." (Aclûnî Keşfü'l-Hafâ, I/285) ile *ان الله عز وجل جميل يحب الجمال* "Aziz ve Celil olan Allah, güzeldir, güzelilği sever." (A.İbn Hanbel, IV/133; Müslim, İman, 142) hadisleri, varlıklara kazandırılan güzellik ve mükemmellik vasıflarının, onların sevilme nedenleri olduğunu göstermektedir.

sevgisinin, imanın bir gereği ve sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in "*İman etmedikçe cennete giremezsiniz, bir birinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız.*"⁶⁵⁸ mealindeki hadisi, imanla sevgi arasında direkt bir bağlantının mevcut olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. O halde Kur'ânî istikamette sevmeyi başaramayan, imanın zevkine eremediği gibi, onun büyük neticesi olan huzur ve saadete de erişemez.

Öbür taraftan Kur'ân, imanın hayata yansımaları olan güzel davranış (amel-i salih) arasında da bir sebep sonuç ilişkisi kurmaktadır. ان الذين آمنوا وعملوا الصالحات سيجعل لهم ودا الرحمن *"İman edip Salih ameller işleyenler için Rahman, bir sevgi halkedecektir."*⁶⁵⁹ âyetinde iman ile sevgi arasında bir sebep sonuç ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Böylece imanın, bütünüyle dışa yansımaları⁶⁶⁰ olan "sâlihât"ın (iyi ve güzel davranışların) hem temeli, hem sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶⁶¹

Bu doğrultuda bir kardeşini seven bir kişi, karşı tarafa ağır gelmeyecek, aksine onu sevindirecek ve mutlu edecek bir tarz ve üslupla sevgisini bildirmelidir.⁶⁶²

Sevgi, Hz. Peygamber (a.s.m)'in rehberliğiyle ve Kuran'ın talimiyle Medine merkez olmak üzere, Dünyanın dört bir tarafına hızla yayılan yepyeni bir kültür içinde gelişen, Kuran'ın açtığı büyük cadde üzerinde yüce hedeflere doğru yol alan bütün insanların rahatça konuşabildiği ve onunla anlaşabildiği ortak bir haline gelmiştir.

Sevgi kültürü yönünden de son derece mümbit olan Anadolu topraklarında bu kültürle yetişen ve bu dili konuşanlardan Mevlanâ; "*Biz sevgiden başka hiçbir şeyin tohumunu ekmedik.*" derken, Yunus da bu dili kullanmadaki becerisini şöyle sergilemektedir:

⁶⁵⁸ Müslim, İman, 93; Ebû Davud, Edeb, 131; Tirmizî, Sifetü'l-Kıyâme, 54, İsti'zan, 1; İbn Mâce, Edeb, 11; A. İbn Hanbel, I/165, 167

⁶⁵⁹ Meryem, 19/96

⁶⁶⁰ Bkz. İzutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınatr Yay. İst 1997, s. 269

⁶⁶¹ Hz. Peygamber, bu âyetin açıklamasıyla ilgili olarak; "*Allah bir kulunu sevdiği zaman, Cebrâil'e der ki, "Ben falan kulumu sevdim, sen de sev."* Cebrâil de göktekilere aynı şekilde nidâ eder. Sonra onun için yeryüzünde bir sevgi yerleşmiş olur." (Tirmizî, Tefsirü'l-Kur'ân, 20)

⁶⁶² Bk. Tirmizî, Zühd, 54; Dârimî, Edeb, 113; A. İbn Hanbel, IV/130

Ben gelmedim davî için,

Benim işim sevi için,

Dostun evi gönüllerdir.

*Gönüller yapmaya geldim.*⁶⁶³

Yüce Allah'ın الودود "vedûd" sıfatından insana bahşettiği sevgisinin enerjisi, bütün kâinatı kapsayacak boyuttadır. Kur'ân-ı Kerim; insana, diğer bütün duygu ve cihazlar gibi, sevgi duygusunun da belirli bazı yüce maksatları gerçekleştirmek üzere verildiğini, insanın ise, bu asil duyguyu, asıl dairesinde kullanmakla yükümlü tutulduğunu, bir derya genişliğindeki bu gücü, bir damla mesabesindeki küçük heveslerde boğmamasını tavsiye etmektedir. إن السمع والبصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مسئولاً. "Şüphesiz ki kulak, göz ve gönül bütün bunlar, kendi alanlarından sorumludurlar."⁶⁶⁴ Âyet, insanın duyu organlarını helâl dairede kullanmakla mükellef olduğu gibi, gönlünü de sadece Allah'ın helâl kıldığı şeylere açmakla mükellef olduğunu, dolayısıyla Allah'ın sevmediği kimseleri veya şeyleri sevmekten sorumlu tutulacağını açık bir şekilde ihtar etmektedir.

العشق "İşk" veya "aşk": İnsanın sevdiğinin dışında gözünde hiç kimsenin veya hiç şeyin olmaması, sevgide ifrat derecesine varması demektir.⁶⁶⁵ Eflatun; fazilete ve kutsiyete erişmek için sarf edilen bütün çabaların aşk olduğunu söylemektedir.⁶⁶⁶

Şiddetli bir sevgi olan aşkın, geçici, değişken sevgililere yöneltildiği takdirde; sahibini ya acılar, ızdıraplar içinde bırakmış veya bu mecazî sevgililerin bu derecedeki bir sevgiye değmediği anlaşılacakla hakikî aşka dönüşmüştür.

Kur'ân-ı Kerim'de ve sahih hadislerde bu kelime geçmemekle beraber, İslâm literatüründe aşk; hakikî aşk, mecazî aşk olarak iki kısımda mütalaa edilmiştir:

Hakikî aşk; Allah'a duyulan aşk anlamında kullanılmıştır. Ayrıca, tasavvufî eserlerde bu anlamda İlahî aşk, manevî aşk, lâhûtî aşk ve ruhanî aşk tabirleri de kullanılır. Bu anlamıyla aşk, insanı Allah'a ulaştıran yollardan biridir. Allah Sevgisi konusunda ele alınacağı gibi, Kur'ân-ı Kerim, iman edenlerin Allah'ı en çok sevenler olduğunu beyan etmektedir. Aşk sevginin en üst derecesi olduğuna göre, âyette

⁶⁶³ Hayri Selçuk, *Yunus Emre Divanı*, Üçdal Neş. İst. 1972, s.199

⁶⁶⁴ İsrâ, 17/36

⁶⁶⁵ İbn Manzûr, a.g.e., "عشق" maddesi

⁶⁶⁶ Eflatun, *Ziyafet*, Çev., Şaziye Berin Kurt, s. 59, İst. 1937

geçen أشد حبا لله “Eşeddü hubben lillah”⁶⁶⁷ ifadesiyle, ehl-i imanda Allah sevgisinin en üst düzeyde olduğuna işaret edilmekle bu sevginin aşk derecesinde olduğu belirtilmiş olmaktadır. Böylece aşk, lafzan Kur’ân-ı Kerim’de geçmemiş dahi olsa, bu anlamlarıyla, mü’minin Allah Teâla’ya duyduğu sevgisini tavsif eden bu âyete uygun düştüğünden manen vardır denilebilir. Âyetten de anlaşıldığı üzere hakiki aşk ile iman arasında sıkı bir münasebet vardır. Hatta bu aşk tamamen imana dayalıdır. Bunun gibi, konu âyet ve hadisler ışığında, mütalaa edildiğinde, sevginin diğer meşru versiyonlarının da imanla bağlantılı olduğu açık olarak anlaşılmaktadır.

Akl-ı selimle bazı gerçekleri bulma şansını yakalayabilen filozoflardan biri olan Eflatun, “İnsana üstün bir âleme yükselme gücü veren İlahî sevgidir.”⁶⁶⁸ demektedir.

Mecazî aşk; Mâsiva olarak tabir edilen Allah’ın dışındaki varlıklara duyulan aşktır. Sofiye mesleği, masivaya duyulan mecazî aşkı, hakikî aşk olan Allah aşkına köprü olarak kullanmayı esas almışlardır. Bu görüş, İslâm âleminde, bütün ilim çevreleri tarafından kabul görmeye beraber, bu yolda hakiki aşka geçişte birçok zorlanmaların, takılmaların, hatta tıkanmaların meydana gelmiş olmasından dolayı bazı sakıncalarının olduğunu bildirerek, masiva da boğulma tehlikesine sebebiyet vermeden sanattan, direkt olarak sanatkâra geçiş yolunun daha güvenli bir yol olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü mecazî aşkın, hakikî aşka dönüşebilmesi için, varlıklara duyulan sevginin de varlıkların kendisi gibi geçici ve karasız olduğunu unutmamak ve varlıklardaki güzelliklerin bizzat kendilerinden olmadığını, böyle geçici aşk ve sevgilerin ebediliğe aşık olan insan ruhunu tatmin edemeyeceğinin kesin bilincinde olmakla mümkün olduğuna dikkat çekilmiştir.

Kur’ân estetiğine göre kâinat, büyük bir güzellikler mecmuası, tabiat, güzellikler kaynağı, Kur’ân ise, güzellikler kitabıdır.

İnsan toplumunun huzur ve barışının temeli ve teminatı olan sevginin Kur’ânca onaylanan tüm çeşitlerinin bir silsile halinde fonksiyoner olmasına bağlı olarak sosyal barışın tesisi ve hayata geçirilmesi mümkün olabilmektedir. Bu sevgi çeşitlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁶⁶⁷ Bakara, 2/165

⁶⁶⁸ Eflatun, Ziyafet, Çev. Azra Erhat, Remzi Kitabevi, s.14, İst. 195825

a. Allah Sevgisi

Şüphesiz ki sevgi, kâinatın varlık sebebi olduğu gibi, kâinatın unsurlarını birbiriyle ilişkilendiren bağı ve onun hayatı durumundadır. İnsanı bu kâinatın en mükemmel⁶⁶⁹ meyvesi olarak yaratan yüce Allah, o meyvenin çekirdeği mesabesindeki insan gönlüne kâinatı kuşatacak mahiyette bir sevgi gücü vermiştir. Ta ki, insan, esma-i hüsnanın kâinatta tecelli eden harika güzelliklerini algılayarak onlara olan tüm takdir ve sevgisini O'na takdim etsin.

Yüce Allah, kendisi güzel olup güzellikleri ve güzeli sevdiği gibi,⁶⁷⁰ insanı da güzeli ve güzellikleri seven bir yapıda halketmiştir. Bu fitratı itibariyle insan, güzel nitelikleri sevdiği gibi bu niteliklerin sahibini de sever. Ayrıca iyi şeyleri sevdiği gibi, kendisine yapılan iyilikleri ve iyiliğin sahibini de sever. en-Nevevî, "Sevgi, sevenin gönlüne uygun olan bir şeye meyletmesidir. Bazen bu meyil, insanın duyuları ile algılayıp beğendiği bir güzel surete, hoşlandığı bir fazilet ve güzelliğe, bazen de kendisine yapılan bir iyiliğe veya kendisinden bir kötülüğün giderilmesine yönelik olabilir."⁶⁷¹ *والله الأسماء الحسنی "Bütün güzel isimler Allah'a mahsustur."*⁶⁷² âyetinin bildirmesiyle böyle sonsuz bir sevgiye, ancak kutsî, ulvî, kusursuz, noksansız, ebedî güzel özelliklere ve güzel isimlerle sıfatlara sahip olan, her bir isminde pek çok güzellik nurları bulunana yüce Yaratıcı'nın kendisi layık ve müstahak olabilir.

İnsanı hayvandan ayıran özelliklerden birisi de onun düşünen bir varlık olmasıdır. İnsan bu özelliği ile kâinatta kendisini çevre kuşatan son derece harika, ince ve güzel sanat eserlerini bizzat gözleriyle müşahade ederken, kalp gözü de açık olmak kaydıyla rahatlıkla sanattan, sanatkâra intikal edebilmektedir. Kur'ân bu bağlamda, insanın, her zaman rahmet eseri olarak gördüğü ikram ve iltifatın⁶⁷³ arkasındaki İlâhî sevgiyle gözetilmiş olmanın verdiği hazla şu karşılığı vermesini

⁶⁶⁹ *Yemin ederim ki, biz insanı en güzel bir biçimde yarattık.* (Tin, 95/4)

⁶⁷⁰ *aziz ve Celil Olan Allah, güzeldir, güzelliği ve güzeli sever.* (A. İbn Hanbel, IV/133,134,151; Müslim, İman, 147)

⁶⁷¹ el-Aynî, *Umdetü'l-Kari*, I/141

⁶⁷² A'râf, 7/180

⁶⁷³ *İnsan yediğine bir baksın! Yağmurlar yağdırdık, snra toprağı göze göze yardık da ordan ekinler, üzüm bağları sebzeler, zeytin ve hurma ağaçları, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırılar bitirdik. (Bütün bunlar) sizi ve hayvanları yararlandırmak içindir.* (Abese, 80/24,25,26,27,28,29,30,31,32)

ders vermektedir: إياك نعبد وإياك نستعين "Biz de sadece sana ibadet eder ve sadece senden yardım dileriz."⁶⁷⁴

حب الدنيا رأس كل خطيئة "Dünya sevgisi bütün hataların başıdır."⁶⁷⁵ hadisinde kınanan sevgi, maddeci bir anlayışla Allah'la bağlantısı kesik bir şekilde tamamen çıkarıcı bir anlayışla, maddesi üzerinde boğuşulan bir dünya anlayışıdır.

Mehmed Hilmi Efendi'nin, *Mecmua* adlı eserinde dünya ve ahiretle ilgili naklettiği şu rivâyet, Allah sevgisi karşısında, bir müslümanın dünya ve ahirete bakışının nasıl olması gerektiği noktasında önemli bir tavsiye niteliğini taşımaktadır. "Bir adama dünyayı mı seversin ahireti mi?" diye sormuşlar. "İkisine de rağbetim yoktur." cevabını verdi. "O halde sevdiğin kimdir?" dediler. "Dünya ve ahireti Yaratan" cevabını verdi."⁶⁷⁶

Yaratılıştan insanın benliğine yerleştirilmiş olan sevgi ve korku duygusu, ya insanlara veya Yüce yaratıcıya yöneliktir. Bunlardan korku duygusu, merhametsiz insanlara insafsız varlıklara ve merhamet dilemeyi kabul etmeyenlere yöneltildiğinde, bu korku acıklı bir bela olacağı gibi, sevgi duygusu da insanları tanımayan şeylere veya sevgiye karşılık vermeyen insanlara yöneltildiğinde, belalı bir musibet olur. Çünkü bu şekildeki şeyler veya kişiler, ya seveni tanımaz, gençlik ve mal gibi Allah'a ısmarladık demeden ayrılır gider, ya bu sevgiyi taşıyamadığından reddederek onu küçük düşürür, ya vefasızlık ederek yalnız bırakır veyahut da onunla arkadaşlık yapmada ayak diredir. Hâlbuki insanın Rabb'inden korkması, lezzetli bir itaat olacağı gibi, O'nu sevmek de zilltsiz bir mutluluk kazandırır.⁶⁷⁷ Kulun Rabbinden korkması, Onun rahmet ve şefkatine yol bulup sığınmasına vesile olur. Çünkü Allah korkusu, insanı O'nun rahmet kucağına atan bir kamçıdır. Bilindiği gibi, anneler, yavrularını sevmek ve bağına basmak üzere sinelerine çekmek için bazı yöntemlerle onları korkuturlar. İşte bu şekildeki korku, o yavru için son derece tatlı ve lezzetli bir haldir. Oysa bütün annelerin şefkati, İlahî rahmetin sadece bir

⁶⁷⁴ Fatiha, 1/4

⁶⁷⁵ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, I/412

⁶⁷⁶ Mehmed Himi Efendi, *Mecmua*, s.77' den naklen, Mustafa Aşkar, *Çankırlı Astarlızade Mehmed Hilmi Efendi*, İst. 2005

⁶⁷⁷ Allah Teâlâ halkın en hayırlısının, iman edip salih amel işleyenler olduğunu, onlar için mükâfat olarak altlarından ırmaklar akan cennetler olduğunu, Kendisinin bunlardan razı, onların da kendisinden razı de olduğunu beyan edereken, sonuçta tüm bu mutluluklarla ilgili larak, ذالك لمن خشى ربه "İşte bunların hepsi, Rabbinden korkan (O'na saygı gösterenler içindir.) buyurmaktadır. (Beyine, 97/8)

parılıstır. رحمتى وسعت كل شىء *“Rahmetim her şeyi kuşatmıştır.”*⁶⁷⁸ âyeti buna işaret etmektedir. Allah korkusunda böyle bir lezzet bulunmasına karşın, Allah sevgisinde ne kadar büyük bir lezzetin bulunacağı kolayca anlaşılır. Allah’tan korkan, başkalarından korkmanın belasından kurtulacağı gibi, Allah namına O’nun mahlûkatını seven de, onları elemsiz ve ızdırapsız bir duyguyla sever.

Dünyevî alışverişler hep eş değer şeylerin mübadelesiyle yapıldığı gibi, bütün iltifatların, ilgilerin ve sevgilerin de en az misliyle mukabil olması gerektiği, vicdanen anlaşılan ve Kur’ân-ı Kerim’in, هل جزاء الإحسان إلا الإحسان *“İyiliğin karşılığı iyilikten başka ne olabilir?”*⁶⁷⁹ âyetiyle açıklanan üstün bir prensiptir. لا يكلف الله نفسا إلا وسعها *“Allah her bir şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde sorumlu tutar.”*⁶⁸⁰ âyetinin sırrınca, Yüce Allah da kullarıyla yapmakta olduğu -sevgi dahil- bütün manevî alışverişlerde eş değer olmasa da onlardan, yerine getirebilecekleri şükür temeline dayalı bir ibadet istemesi, Kur’ânî bir hükümdür.⁶⁸¹ Aksi takdirde, yüce Allah tarafından insana yöneltilen bu engin sevgi karşılıksız ve cevapsız kalmış olur. Bu davranış ise, ان الإنسان لظلم لظلم *“İnsan çok zalim ve nankördür.”*⁶⁸² âyetinin beyanıyla insanı, kendi nefesine karşı en büyük zalim ve Rabbine karşı en büyük nankör durumuna düşürür.

Onun için sevgi, Allah’la dost olmanın ve O’na kul olmanın bütün mertebelerinin mayası ve temelidir. O’na has olan kulluk vazifesinin, kendisinden başkasına yöneltilmesi, şirk olduğu gibi, kâinatı kuşatacak mahiyette olan bir sevginin, kendisine değil de, gayrısına odaklandırılması şirke kapı açar. Şirk ise Kur’ân-ı Kerim’e göre büyük bir zulüm olması⁶⁸³ hasebiyle Allah tarafından kabul edilmez bir cinayettir. *“Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını asla af etmez, onun altındaki günahları dilediği kişilerden af eder.”*⁶⁸⁴ İşte sevginin en tehlikeli noktası budur.

⁶⁷⁸ A’raf, 7/156

⁶⁷⁹ Rahman, 55/60

⁶⁸⁰ Bakara, 2/286

⁶⁸¹ وإذ تأذن ربكم لئن شكرتم لأزيدنكم و لئن كفرتم إن عذابي لشديد *“Hatırlayın ki, Rabbiniz size: Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetlerimi) arttırırım ve eğer naakörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım şiddetlidir.diye bildirmişti.”* (İbrahim, 14/7)

⁶⁸² İbrâhîm, 14/34

⁶⁸³ ان الشرك لظلم عظيم *“Muhakka ki, şirk büyük bir zulümdür.”* (Lokman, 31/13)

⁶⁸⁴ Nisa, 4/48,116

b. Peygamber Sevgisi

Kullarını sonsuz derecede seven yüce Allah, insanların dünya ve Ahiret saadetini temin etmek için, seçkin ve üstün nitelikli birer sevgi abidesi olan elçileri vasıtasıyla mesajlarını insanlara göndererek onlarla olan münasebetlerini bildirmiştir. Olağan üstü fedakârlığa sahip olan bu insanlar ise, bütün varlıklarıyla Allah Teâlâ'dan aldıkları bu mesajları hiç eksiksiz bir şekilde insanlara iletmede ve onlarla yaratıcıları arasındaki münasebeti gösterme ve öğretmede fevkalade bir gayret göstererek bu uğurda her türlü zorluk ve güçlüklerle seve, seve göğüs germişlerdir.

İnsanlık, onların getirdikleri hidâyet meşalesiyle Allah'a giden yolu bulabilmişler, birbirlerini sevmeyi ve barış içinde yaşamayı onlardan öğrenerek dünya ve ahiretlerini ebedî şekavetten kurtarıp, ebedî saadete dönüştürme fırsatını bula bilmişlerdir.

Bu büyük kurtuluşa vesile olan, insanlık cevherinin arıtılıp geliştirilerek, bütün parlaklığıyla ortaya çıkmasına ve Allah'ın, insanlarla ilgili yüce maksatlarının gerçekleşmesine vesile olan, mükâfatlarını sadece insanların mutluluk ve kurtuluşlarında bilen bu seçkin insanlar, elbette Yüce Allah'tan sonra sevmeye en layık kimselerdir. Kur'ân-ı Kerim, mü'min için; baba, evlat, kardeş ve eş gibi en yakınlar ile maddî hiçbir varlığın Allah ve Resûlünden daha sevimli olamayacağını şöyle beyan etmektedir: *"Deki; eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramaktan korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler, Allah'tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini yerine getirinceye kadar bekleyiniz. Allah fasık bir topluma hidâyet etmez."*⁶⁸⁵ Bu âyette tercih hatası yapmama konusunda mü'minlere yönelik şiddetli bir uyarı bulunmaktadır. Âyette, Allah ve Resûlü'nün sevgisiyle dünyevî maslahat sevgisi arasında bir tercih yapma söz konusu olduğu takdirde, bir mü'min için birinici şıkkın tercihe şayan olması gerektiği vurgulanmaktadır.⁶⁸⁶ Peygamber sevgisi, öyle güçlü bir vasıta ki, المرء مع من أحبه *"Kişi cennette sevdiğiyle beraberdir."*⁶⁸⁷ hadisi uyarınca, mü'mini cennette Hz. Peygamber'le beraber kılmaktadır. Bu sevgi, daha önce sıradan olan bir bedevîyi, Hz. Peygamber'le bir dakikalık zaman zarfında yapmış olduğu sohbet esnasında, Allah için elde ettiği bir

⁶⁸⁵ Tevbe, 9/24

⁶⁸⁶ Bkz. el-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, II/309; Zemahşerî, el-Keşşâf, II/187

⁶⁸⁷ Müslim, Birr, 165; Tirmizî, Zühd, 50; Darimî, Rikak, 71;A. İbn Hanbel, I/392

sevgiyle, cennette Hz. Peygamber (a.s.m.)'e komşu edecek derecede önemli bir veli derecesine çıkarmıştır.

Peygamberlerin Risalet vazifelerini icra etmeleri karşısında insanlar kesin hatlarla ikiye ayrılmışlardır. Bir kısmı; onlara inanarak, davetlerine icabet etmiş, ashab-ı kiramda daha çok tebarüz ettiği gibi onları bağrına basıp, can, mal, eş ve çocuklarından daha çok sevmişler, onları savunma uğruna gerektiğinde can ve mallarını seve seve ortaya koyarak onlara karşı en büyük vefa borcunu ödemişlerdir. İslâm tarihi bu konuda pek çok müstesna örneklerle doludur.

Bir kısım insanlar ise, onları yalanlamış, onlarla alay etmiş, onlara karşı azılı düşman kesilerek suikastlar düzenlemiş, onları yurtlarından çıkarmış,⁶⁸⁸ inananlarıyla birlikte tamamen bir katliama uğratmak üzere, büyük ve mücehhez ordularla üzerlerine yürümüşlerdir.

Böylece insanlar; aralarında sevgiyi, barışı, kardeşliği, adaleti yerleştirmek üzere Allah tarafından gönderilmiş olan bu sevgi elçilerine karşı, sempati duyanlar ve düşmanlık besleyenler olmak üzere farklı yelpazelerde yer almışlardır.

Kur'ân-ı Kerim'de peygamber sevgisinin, Allah sevgisinden sonra ikinci sırada yer aldığı, farklı âyetlerle bildirilmiştir. Bir âyette, Yüce Allah, kendi sevgisini, Hz. Peygamber (a.s.m.)'in yolundan gitmeye bağlamış, ona olan itaati, kendisine olan itaatle özdeşleştirmiştir.⁶⁸⁹ من يطع الرسول فقد أطاع الله "Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur."⁶⁹⁰ قل إن كنتم تحبون الله فا تبعوا نى يحببكم الله "De ki, eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin..."⁶⁹¹ Çünkü, Allah'ı seven, O'nun sevdiğini de sever ve kişi, ancak sevdiğinin yolundan giderek onu taklit eder. Peygamber sevgisinin, kişinin kendi nefsinden de önce gelmesi gerektiği şu âyetten de anlaşılmaktadır: النبى أولى بالمؤمنين من أنفسهم "Nebi, mü'minlerin kendi nefislerinden evladır."⁶⁹² Bu âyete göre, kişi; peygamberini Allah'tan başka, kendi nefsi dâhil her şeyden daha fazla sevildiği takdirde ancak o büyük insana karşı vefa borcunu ödemiş olabilir. Zira kişiyi en büyük dostla buluşmaya, dünya ve ahiretinin

⁶⁸⁸ Hatırla ki bir zaman kâfirler seni yakalamak, seni öldürmek ve seni yurdundan çıkarmak için tuzak kurdular." (Enfâl, 8/30); "Yine onlar seni yurdundan çıkarmak için, neredeyse dünyayı başına dar getirecekler." (İsrâ, 17/76)

⁶⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/31

⁶⁹⁰ Nisâ, 4/80

⁶⁹¹ Âl-i İmran, 3/31

⁶⁹² Ahzab, 33/6

cehennemî bir hayat olmaktan kurtarılıp, her iki dünyasının cennet hayatına dönüşmesine vesile olan bu üstün insanlardır. Ancak, Kur'ân-ı Kerim, Hıristiyanların Hz. İsa, Yahudilerin ise, Hz. Üzeyir sevgisinde aşırı giderek onları ülûhiyet derecesine çıkarmalarını kınıyor, onların bu şekilde küfre girdiklerini bildirerek bu konuda, belirlenen ölçünün dışına çıkılmaması konusunda şöyle dolaylı bir uyarıda bulunuyor: *وقالت اليهود عزيز ابن الله وقالت النصارى المسيح ابن الله ذلك قولهم بأفواههم يضاهئون قول* *“Yahudiler, Üzeyir Allah'ın oğludur dediler. Nasara (Hıristiyanlar)ise, Mesih (İsa) Allah'ın oğludur dediler. Bu gibi şeyler, onların ağızlarında geveleyerek uydurdıkları sözler olup, kendilerinden önceki kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin. Bu gibi şeyleri nereden uyduruyorlar?”*⁶⁹³ müteakip âyette de onların nasıl şirke düştüklerini şöyle haber veriyor: *إتخذوا أحبارهم ورهبانهم أربابا من دون الله والمسيح ابن مريم وما امروا إلا ليعبدوا إله واحد* *“Yahudiler Allah'ı bırakarak bilginlerini (hahamlarını), Hıristiyanlar da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i (İsa'yı) birer rab edindiler. Hâlbuki onlara tek İlah'a kulluk etmeleri emr olundu.”*⁶⁹⁴ Âyetten de anlaşıldığı gibi, Yahudi ve Hıristiyanlar, sevgideki aşırılıklarıyla peygamberlerini ülûhiyet derecesine çıkarmakla kalmamış, haham ve rahiplerini de rab edinmişlerdir. Bu şekil sevgi, bir haddi aşma olduğundan makbul bir sevgi olmaktan çıkarak âyete göre küfür ve şirk derecesine varmaktadır. Yüce Allah da haddi aşanları sevmediğinden⁶⁹⁵ hele hele bu haddi aşma şirk derecesine varmışsa, Yüce Allah'ın af etmediği bir bir günah⁶⁹⁶ boyutuna vardığından, Kur'ân, bu tutum içinde olanlar için, genel muhteva içinde nadir kullanılan *قاتلهم الله* *“Allah onları kahretsin!”*⁶⁹⁷ tabirini kullanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim, her şeyde olduğu gibi peygamber sevgisinde de daima vasatî sınırın korunmasını ve itidalin elden bırakılmamasını öğütlemekte ve ümmet-i Muhammed'i *كنتم أمة وسطا* *âyetiyle*⁶⁹⁸ vasat; ölçülü, dengeli bir ümmet olarak örnek toplum olmakla övmektedir. Görüldüğü gibi peygamber sevgisinde vasat sınırı muhafaza edildiği takdirde, Allah'a imanın gereği yerine getirilmiş olur, ölçü kaçırıldığı takdirde ise, şirke girilmiş olur.

⁶⁹³ Tevbe, 9/30

⁶⁹⁴ Tevbe, 9/31

⁶⁹⁵ Bakara, 2/190

⁶⁹⁶ *إن الله لا يغفر أن يشرك به* *“Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez.”* (Nisa, 4/47, 116)

⁶⁹⁷ Kur'ân-ı Kerim'de bu tabir Tevbe suresinde yer alan konumuzla ilgili 30. âyet ile Münafikûn suresi, 4. âyeti olmak üzere sadece iki yerde geçmektedir.

⁶⁹⁸ Bkz. Bakara, 2/143

Hız. Peygamber dönemine, “Asr-ı saadet” denilmesinin sebebi, insanların, onun Allah katından getirdiği hidâyet doğrultusunda kavuştukları iman ve amel-i sâlih ile evvelâ Allah’ın lütuf ve ikramda bulunduğu kimseler olan peygamberlerin, siddıkların, şehitlerin ve sâlih kişilerin gitmiş olduğu sırat-ı müstakimi⁶⁹⁹ bularak orada bu ideal şahsiyetlerle yoldaş olmak suretiyle Allah’ın istediği üstün nitelikli birer fert haline gelmeleri ve bu fertlerin oluşturdukları toplum içinde, انما المؤمنون اخوة،
“Mü’minler bir birlerinin kardeşidir”⁷⁰⁰ prensibiyle kurulan bir svđi medeniyetinin insanlara kazandırdığı bireysel ve buna bağlı olan toplumsal iç huzur ve ideal bir sosyal barıştır.

c. Benlik Sevgisi

İnsan, kendi varlığının farkına varmasından sonra, en çok sevdiği kişi kendisidir. İnsan sürekli var olmaya âşık bir şekilde yaratıldığından, herkesten fazla kendi nefsinin sever. İmam Gazalî insanın bu psikolojisini şöyle değerlendirir: “İnsanın, kendi kendisini sevmesi demek, var olmasına meyli, yok olmasına nefreti demektir.”⁷⁰¹ Muhammed Kutup’a göre, nefret duygusunun varlığının sebebi, insanın egosunun varlığıdır. Ona göre bütün insanlar, kendi benini sevdiği için, başkalarından nefret eder. Çünkü onların varlığının, kendi varlığını sıkıntıya soktuğu ve kendisi için birer tehdit oluşturdukları vehmine kapılır.”⁷⁰² Ancak bu svđi çeşidinde de aşırılığa gidilip, ıslah edilmediği takdirde, benlik, gittikçe kabarıp Firavunvarî kendisini her şeyden daha büyük⁷⁰³ görmeye kadar götüreceğinden insan için dünyevî ve uhrevî yönden çok tehlikeli bir hâl almaktadır. Ancak kişi benliğini, Rabbinin azametinin sonsuzluğunu kavramak için bir ölçü birimi olarak verildiğinin şuuruyla kullanırsa, başta insanlar olmak üzere tüm varlıkları, kendisine dost ve kardeş etmiş olur. Aksi takdirde de hepsini aleyhine çevirir. Kur’ân’ın, قد أفلح من زكياها،
“Nefsini kötü arzularından temizleyen, muhakkak ki kurtulmuştur.”⁷⁰⁴ beyanıyla benlik sevgisinin zararından kurtulup, bu sevgiyi bir ibadet şekline dönüştürme imkânını elde eder. Değilse, yine Kur’ân’ın وقد خاب من دسيها “Onu, (nefsini) günahlara gömen

⁶⁹⁹ Bkz. Nisa, 4/69

⁷⁰⁰ Hucurat, 49/10

⁷⁰¹ İ. Gazalî, İhya, Çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Y. evi, 1975 İst. IV/ 539

⁷⁰² Kutup Muhammed, İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler, Çev. B. Karlığa, İşaret Yay. evi, 1992, İst.

124

⁷⁰³ Firavun, insanlığa kötü örnek olan benlik sevgisini ve halkı üzerindeki diktatörlüğünü, أنا ريكم الأعلى
“Ben sizin en büyük Rabbinizim” demek suretiyle ifade etmiştir. (bkz. Nâzi’ât, 79/24)

⁷⁰⁴ şems, 91 /9

ise hüsrana uğramıştır.”⁷⁰⁵ âyetiyle bildirdiği tehlikeyle karşı karşıya kalır. O halde insanın öz benliğini tehlikesiz bir şekilde sevmesinin yolu, Kur’ân-ı Kerim ve hadislerden geçer. Bu şekil şuurlu bir benlik sevgisi, sosyal hayatta topluma karşı olan sorumluluk bilincini geliştirerek sosyal barışa önemli katkı sağlar. Hz. Peygamber; لا يحب أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه ”Sizden biriniz kendi nefsi için istediğini, kardeşi içinde istemedikçe, kendi nefsi için hoş görmediğini kardeşi için de hoş görmedikçe kâmil mü’min olamaz.”⁷⁰⁶ buyurmuşlardır.

d. Ana-Baba Sevgisi

Hayat, bütün nimetlerin başı ve kâinatın özüdür. Hayat nimetini veren Allah’tır, buna vesile kılınanlar ise, baba ve annelerdir. Üstün değerlerin vasıtası da değerli olduğuna ve her değerli varlık da sevmeye lâyık olduğuna göre, yüce Allah’ın şefkat ve merhametle teçhiz ettiği, Başlangıçta her şeyden aciz olan çocukları, onların merhametli elleriyle terbiye ettirdiği o mübarek insanlar, elbette hürmet ve muhabbete herkesten daha ziyade lâyıktır. Dolayısıyla, bu üstün fedakârlık timsali olan insanları sevmek, اما يبلغن عندك الكبر أحدهما أو كلاهما فلا تقل لهما أف ولا تنهرهما، وقل رب ارحمهما كما ربياني صغيرا ”Onlardan biri veya her ikisi yanında ihtiyarlık çağına varırsa, onlara öf bile deme, onları azarlama, onlara güzel söz söyle, onlar için merhamet kanatlarını ger ve onlar için şöyle dua et! Rabbim küçüklüğümde onlar beni şefkat ve merhametle besleyip büyüttükleri gibi, sen de onlara merhamet et!”⁷⁰⁷ şeklindeki İlâhî emir gereği olduğundan, bu sevgi de sonuç itibarıyla Allah’a aittir. Ana babaya itaat, onları sevmeye bağlıdır. Ana baba sevgisi o kadar önemlidir ki, Hz. Peygamber, üç defa üst üste رغب أنه “Anne babasına yetiştigi halde onlara gerekli hürmet ve muhabbeti göstermemekle cennete giremeyenlerin burnu sürünsün”⁷⁰⁸ şeklinde ana baba sevgisinin önemine çarpıcı bir şekilde vurgu yapmıştır.

⁷⁰⁵ Şems, 91/10

⁷⁰⁶ Müslim, İman, 71, 72; Buharî, İman, 7; Timizi, Kıyame, 10; Mâlik, İman, 19; Nesâî, İman, 19; Dârimî, isti'zan 5, Rikak, 29

⁷⁰⁷ İsrâ', 17/23,24

⁷⁰⁸ Müslim, Birr, 8; A.İbn Hanbel, II/346

Ebû Hüreyre (r.a)'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek, Ya Resûlallah! Halk içinde güzel dostluk kurmama en layık kişi kimdir? diye sordu. Resûl-i Ekrem de: Anandır. Buyurdu. İki defa daha sorduğunda, aynı cevabı tekrarladı. Adam, sonra kimdir? diye sordu, Hz. Peygamber; Babandır. buyurdular."

Müslim'in rivâyetinde, Hz. Peygamber adama; "Anan, anan, anan, sonra baban, sonra sırasıyla yakın akrabalarıdır." buyurdular.⁷⁰⁹

İhtiyarlık çağında son derece bakıma, ilgiye, hürmet ve muhabbete muhtaç oldukları halde, onların nazik kalplerini rencide edenler, insan bozması canavarlardır. Zira, savunmasız, bakıma muhtaç varlıklara karşı ancak canavarlar merhametsizlik edebilir. Kur'ân, هل جزاء الإحسان الا الإحسان "İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?"⁷¹⁰ âyetiyle son derece âdil bir hüküm ortaya koymaktadır. Yüce Allah'ın, ووصينا الإنسان بواليه حسنا "Biz insana anne-babasına iyi davranmasını tavsiye ettik."⁷¹¹ âyetinde emir ve tavsiye buyurduğu iyilik, elbette ebeveynin daha önce yaptığı iyiliğin olsa olsa karşılığı olabilir. Ancak anne-baba sevgisi, yine hiçbir zaman Allah sevgisinin hatta Kur'an'a göre peygamber sevgisinin bile önüne çıkamaz. Onları sevmek ve onlara iyi davranmak da Allah'a isyan etmemekle sınırlıdır. Sa'd b. Ebî Vakkas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Ben anneme iyi davranan bir kimseydim. Müslüman olunca annem dedi ki: Ey Sa'd! Bu ortaya çıkardığın yeni din nedir? Ya bu dinini bırakırsın, ya da ben ne yer, ne de içerim. Sonra ölürüm de bu yüzden kınanırsın ve sana "Ey ana katili" derler. Ben dedim ki: "Anneciğim bunu yapma, ben bu dinimi hiçbir şey için bırakmam." Sa'd diyor ki: "Annem hiçbir şey yemeden bir gün bir gece durdu. Dolayısıyla halsiz düştü. Sonra yemeden bir gün bir gece daha durdu. Bunu görünce dedim ki: "Anneciğim vallahi sen biliyorsun ki, senin yüz canın olsa ve birer birer çıksalar ben dinimi asla bırakmam. İster ye, ister yeme." ووصينا الإنسان بوالديه حسنا وإن جاهدك لتشرك بي ما ليس به علم فلا تطعهما⁷¹²

Toplumsal hayatta kendisine en yakın olan bu insanları gereği kadar sevmeyen ve hukukuna saygı göstermeyenler, başkalarını da sevmeyip hukukuna

⁷⁰⁹ Buharî, Edeb, 2; Müslim, Birr, 1

⁷¹⁰ Rahman, 55/60

⁷¹¹ Ankebût, 29/8

⁷¹² es-Sâbûnî, a.g.e., IV/442; Zemahşerî'de de yer alan bu rivayette Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın annesinin, Ebû Süfyan'ın kızı Humne olduğu bildirilmektedir. (bkz. Zemahşerî, a.g.e., IV/24)

riayet etmeyeceklerinden toplumda sosyal barış açısından daima tehlike oluşturmaları açıktır.

e. Çocuk Sevgisi

Evlât, Yüce Allah'ın, anne ve babanın emanetine verdiği en tatlı ve en sevimli hediyesi, eşler için küçük bir cennet olan aile yuvasının neşe kaynağı, aile mutluluğunun devamının vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu anlayışla tam bir merhamet, şefkat ve muhabbet ile onları maddî, manevî her türlü zarar ve kötülükten korumak, dünyevî ve uhrevî hayatlarının kurtulmasına çalışmak, bu kapsamda onların sağlık ve eğitimleriyle ilgilenmek, Kuran'ın ana baba üzerine tayin etmiş olduğu birer çocuk hakkıdır. Çocukların birer hediye-i Rahman olması hasebiyle ana-baba tarafından sevimli, onları ebeveynine bahşeden ve onların hakiki sahibi olan, Rahman ve Rahim olan Allah'ın hesabına olduğundan bu sevgi, kâmil manâda şefkatli bir ibadet hükmüne geçeceği Hz. Peygamber'in hadisleriyle bildirilmiştir.

Sevgi denilince, çağrışımla ona en çok muhtaç olan çocuk akla gelir. Çocuk sanki sevimli için yaratılmıştır. Çocuğun; aile, çevre ve okulda bulması gereken sevgi, onun bütün hayatına yön verecek önemdedir. Adeta gelecekteki tutum ve davranışlarını belirler. Özellikle toplumsallaşma sürecinde, toplumla kurduğu ilişkiler sonucunda ortaya çıkan kişilik yapısı, bu sevgiyle yakından ilgilidir. Bu nedenle, anne ve babadan sonra, toplumun da çocuğa karşı önemli ölçüde sorumluluğu vardır. Toplum içindeki hiçbir birey, “nasılsa benim çocuğum değildir.” diye bu sorumluluğun dışında kalmaz. Özellikle toplum içindeki kimsesiz, bakıma muhtaç çocuklara karşı; sağlık, beslenme ve eğitim yönünden bigane kalmaz. Karşılaşıldığında o çocuğa gösterilecek en küçük bir ilginin, sevginin, yönlendirmenin, gönlünü rencide etmeden bir yanlışını düzeltmenin, örnek olarak bir trafik kuralını tatlı bir şekilde öğretmenin veya hatırlatmanın çocuk için hayati önem taşıdığı göz ardı edilmemesi gereken toplumsal görevlerden biridir.

Çocuğun, sevgi ve şefkat gıdasından mahrum yetişmesi sonucunda; hırçın, vurucu, kırıcı bir kişilik kazanması sonucunda, hayatının herhangi bir döneminde meydana getirdiği bir zarar veya hasardan, toplumun her ferdi bir şekilde etkileneceği gibi, uhrevî veballe de karşı karşıyadır. Bir yetimi çocuğun başının

okşanması, akla gelmeyecek sayıda olumsuzlukları önleyebileceği hatırdan uzak tutulması gereken bir öneme sahiptir. Hadisçe bildirildiği şekilde, yetimin başını okşayan bir kimseye, elinin değdiği saçlar adedince sadaka sevabının kaydedilmesinin⁷¹³ temelindeki espri de bu olsa gerektir. Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber; “*ben ve yetimin sorumluluğunu üstlenen kişi (şehadet ve orta parmağını göstererek) şu ikisi gibi beraber olacağız.*”⁷¹⁴ buyurmuşlardır.

Bilimsel araştırmalar sonucunda çocuğun sevgi bakımından en fazla muhtaç olduğu kişinin annesi olduğu belirlenmiştir. Bir annenin; çocuğunu bağrına basması, başını okşaması, onu öpmesi, onunla eğlenmesi ve ona ninniler söylemesi, anne sütü kadar önemli olan şefkat ihtiyacını karşıladığından, onun kişiliğinin gelişiminde besleyici, olgunlaştırıcı yönde çok önemli rol oynadığı ortaya çıkmıştır.

Charpman, çocuk psikologlarının, duygusal açıdan dengeli olması istenen her çocuğun, karşılanması gereken belirli temel duygusal gereksinimlere sahip olduğunu doğruladığını söylemektedir. Bu duygusal gereksinimlerin hiçbirinin, sevgi ve şefkat kadar temel olmadığını, yeterli derecede şefkat gösterilince, çocuğun muhtemelen sorumlu bir yetişkin olarak yetişeceğini, bu sevgi olmazsa, duygusal ve sosyal olarak çocuğun engellenmiş olacağını savunan Charpman, şu benzetmeye dikkat çekmektedir:

“Her çocuğun içinde, sevgiyle doldurulmayı bekleyen bir ‘duygu deposu’ vardır. Bir çocuk gerçekten sevildiğini hissederse, normal olarak gelişecektir. Fakat sevgi deposu boş olduğu zaman, çocuk yanlış davranışlarda bulunacaktır. Çocukların yaramazlıklarının çoğuna boş bir sevgi deposundaki hasret yol açmaktadır.”⁷¹⁵

Çocuklara gösterilmesi gereken bu şefkat ve sevgiler arasında ise, en güçlü olanı kuşkusuz anne sevgisidir. Anne sevgisi, karşılıksız olduğu için en halis sevgidir. Fromm; Anne sevgisinin koşulsuz olmasından dolayı onu elde etmek ve ona sahip olmak için bir uğraşıya gerek olmadığını, annenin her hangi bir karşılık için değil de sırf bebeği olduğu için sevdiğini söylemektedir. Anne sevgisinin, başkasını düşünen, bencil olmayan bir sevgi olması açısından, sevgilerin en yüce türü ve tüm duygusal bağların en kutsalı olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Fromm;

⁷¹³ İbn Hanbel, V/250

⁷¹⁴ Buharî Talak, 25, Edeb, 24; Müslim, Zühd, 42; Darimî, Edeb, 123; Tirmizî, Birr, 14

⁷¹⁵ Gary Charpman, *Sevginin Beş Dili*, Sistem Yay.Çev.İst. 2004, s.15

çocuk açısından anne sevgisinin vazgeçilmezliğine şöyle vurgu yapmaktadır: “Çocuktaki anne sevgisi ihtiyacı, tıpkı beslenme ihtiyacı gibi, temel ve doğuştan gelen bir ihtiyaçtır.”⁷¹⁶ Beyza Bilgin, bilimsel araştırmalar sonucunda, anne sevgisi veya buna yakın bir sevgiyle büyüyen çocuklarla, bundan uzak, istenmeyen çocuk olarak büyüyenler arasında, gıdaları bilimsel ölçülere göre verilmiş olsa bile, beden gelişiminden, zihinsel gelişimine, hatta hastalıklara karşı korunmaya kadar varan farklılıklar ortaya çıktığını belirtmektedir.⁷¹⁷

Hz. Aişe'den gelen bir rivâyette, şöyle anlatıyor: " *Günün birinde yoksul bir kadın yanıma gelmişti. Kadıncağız, iki kız çocuğunu sırtına sarmış, bir şeyler istiyordu. Yanımda üç adet hurmadan başka bir şey yoktu. Bu üç hurmayı da kadına verdim. Kadın, her bir çocuğuna birer hurma verdikten sonra, üçüncüsünü de yemek üzere ağzına götürmüştü ki, kız çocukları bu hurmayı da istediler. Kadın bu hurmayı da ikiye bölerek kızlara verdi. Kadının bu işine taaccüp ettim; keyfiyeti Hz. Peygamber'e söyledim. Resûl-i Ekrem: Muhakkak, Cenab-ı Hak, bu şefkati sayesinde o kadına Cenneti vacip kıldı. Buyurdu.*"⁷¹⁸

Eğitim ve psikoloji araştırmaları, özellikle aile sevgisinden yoksun yetişen çocuklarda uyumsuzluklar ve davranış bozuklukları görüldüğünü, gözlem ve deneylerle ortaya koymuşlardır. Sevgi mahrumiyeti, çocukları suç işlemeye itecek kadar olumsuz etkiler bırakabilir. Ülkemizde yapılan son araştırmalara göre (20.03.2002 tarihi itibariyle), Bu durumda olan çocuklarda sigara alışkanlığı yaşının 11'e, içki alışkanlığı yaşının 12'ye, uyuşturucu alışkanlığı yaşının ise, 13'e inmesi, sevgi mahrumiyetinin meydana getirdiği boşluğun, çocuk tarafından böyle olumsuz bir şekilde doldurulmaya çalışılmasının vahim bir tezahürü olduğunda bir şüphe bulunmamaktadır.

Günümüz medeniyet çağında tüm dünyada olduğu gibi, ülkemizde de İslâm'ın ön gördüğü ölçüde çocuğa gereken sevginin verilmediği yapılan anket sonuçlarından anlaşılmaktadır. 13.7.2002 tarihli yazılı basında yer alan bir habere göre, İstanbul Çocukları Vakfınca, yaklaşık 1,5 milyon ilköğretim okulu öğrencisiyle yapılan ankette, yer alan “*En büyük hayaliniz?*” sorusuna, ankete katılan çocukların

⁷¹⁶ Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, Çev. Işitan Gündüz, Say Y. ları, 1998, 46

⁷¹⁷ Beyza Bilgin, *Din Öğretimi*, Öz Işık Mat., Gün Y. cılık, 1995, Ank. s. 75

⁷¹⁸ en-Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, I/313

büyük bir bölümü, en büyük hayallerinin, “*Ailede ve okulda sevgi görmek*” olduğu yanıtını vermişlerdir. Yine bir başka büyük hayallerinin, “*Ailede, okulda ve toplumda aşagılanmamak*” olduğunu belirtmişlerdir.

Ankette, çocukların geniş hayal dünyalarını ortaya koyan şu şekildeki bazı ilginç örneklere de rastlandığı kaydedilmiştir: “Her kesin mutlu olması için çalışılan bir gezegen keşfetmeyi”, “Sevginin sonsuz olmasını”, “Hakların sınırsız olmasını”, “Çocukların ölmemesini”, “Dayağın kalkmasını”, “Uçmayı ve su üstünde yürümeyi”, “Hayvanlarla konuşup onların dertlerini dinlemeyi”, “Her şeyin dilediğim gibi olmasını” isterim.

Anket sonuçlarına dikkat edildiğinde, çocukların o ter temiz gönüllerinden süzülen bazı isteklerinin Kur’ân ve hadisin haber verdiği cennet hayatının bazı kesitlerini aynen yansıttığı anlaşılmaktadır.

Çocukların sevilmediği, çocuk öpmenin ayıp karşılandığı, hatta açlık korkusuyla erkek-kız farkı gözilmeden çocukların öldürüldüğü, âr endişesiyle kız çocuklarının diri, diri yere gömüldüğü bir ortamda, tüm âlemlere rahmet olarak gönderilen⁷¹⁹ Hz. Peygamber, önemli âlemlerden biri olan çocuklar âlemine getirmiş olduğu ilgi, şefkat, merhamet ve sevgi prensipleriyle de tam bir rahmet olmuştur. büyük bir devrim gerçekleştirmiştir. Diğer birçok sebepler olmasa dahi, çocuklara karşı uygulanan bu acımasızlıkları ortadan kaldırmak, kendi başına Hz. Peygamber'in gönderilmesi için yeterli bir sebep idi.

Ebû Hüreyre (r.a), kendisinden gelen rivâyette şöyle anlatmaktadır: “*Hz. Peygamber, yanında Akra' İbn Hâbis oturmaktayken, Hz. Hasan'ı öpünce, Akra'; On oğlum olmasına rağmen, şimdiye kadar hiç birini öpmüş değilim. dedi. Bunun üzerine Resûlullah, ona bakarak; Merhamet etmeyene, merhamet olunmaz. buyurdular*”⁷²⁰ Hz. Aişe, konuyla ilgili olarak şunu söylemektedir: “*A'rabînin birisi Hz. Peygamber'e gelerek; siz çocukları öpüyorsunuz ama biz öpmeyiz. dediğinde, Hz. Peygamber; Allah senin kalbinden merhameti çekip çıkarmışsa, ben sana ne yapabilirim? Buyurmuştur.*”⁷²¹

⁷¹⁹ Enbiyâ, 21/107

⁷²⁰ Buhârî, Edeb, 18, 28; Müslim, Fedâil, 65; Darimî, Edeb, 145; Tirmizî, Birr, 17; A.İbn Hanbel, II/228, 241, 269, 514

⁷²¹ Buhârî, Edeb, 18

Kız çocuklarının âr vesilesi kabul edilerek diri diri yere gömme gibi dehşet verici bir geleneği, diğer cahiliye adetleri gibi yıkan Hz. Peygamber, hiçbir kimseye nasip olmayan şöyle bir davranış gerçekleştirmiştir. Ebû Katade şöyle anlatıyor: *"Hz. Peygamber omzunda Ebu'l-Âs'ın kız çocuğu Ümame olduğu halde çıkageldi. O vaziyette de namaz kılmaya başladı. Rûku'a gittiğinde çocuğu indirir, kalktığına da tekrar kaldırırdı."*⁷²² Yine başka bir hadisinde, *"Bu kız çocuklarından kim birisinin bakımını üstlenerek onu güzel yetiştirirse, o kız çocuğu o kimse için cehennme karşı bir koruma durumuna gelir."*⁷²³ buyurmuşlardır.

Kuran, bülûğ çağına varmadan vefat eden çocuklar için *ولدان مخلصون* "vildânün muhalledûn" (Ölümsüz gençler)⁷²⁴ tabirini kullanmakta ve onların cennet çocukları olarak cennete layık bir tarzda, son derece süslü ve sevimli bir biçimde, anne ve babasının kucağına verilerek onlara çocuk sevgisinin lezzet ve zevkinin, ebedî bir şekilde tattırılacağını haber vermektedir.⁷²⁵

f. Eş Sevgisi

Yüce Allah, insanı bir kadın ve erkekten yarattığını Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetinde beyan buyuruyor. İnsan neslinin devamı için bir kadın ve erkeğin evlilik müessesesi kurallarına göre bir araya gelip aile yuvasını kurmalarını alternatifsiz bir prensip olarak koymuştur. *"O, gökleri ve yeri yoktan var edendir. Size kendinizden çiftler, hayvanlardan da çiftler yaratmıştır. Bu (düzen içinde) sizleri üretiyor."*⁷²⁶ âyeti, insanın üreme kuralının Allah tarafından böyle konulmasının murat edildiğini göstermektedir. Yüce Allah bu muradını gerçekleştirmek üzere, bu müesseseyi kurmaları için, kadın ve erkek cinsleri arasında bir ilgi ve eğilim meydana getirmiş olduğunu beyan etmiştir: *ومن آياته أن خلق لكم من أنفسكم أزواجا لتسكنوا إليها وجعل بينكم مودة ورحمة* "Kendinizi onlarla rahat hissetmeniz ve huzura ermeniz için nefsinizden eşler

⁷²² Buhârî, Edeb, 18

⁷²³ Buhârî, a.g.e. Edeb, 18; en Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, I/311

⁷²⁴ İnsan, 76/19

⁷²⁵ Ebû Hannân'dan yapılan rivayette şöyle söylemektedir: "Ebû Hüreyre'ye dedim ki: "Benim iki oğlum vefat etti. Hz. Peygamberden, ölümlerimiz hakkında gönlümüzü hoş edecek bir hadis anlatmaz mısın? O da "evet" dedi. "Onların küçükleri, cennetin küçükleridir. Onlardan her biri, şu anda senin elbisenin kenerından tuttuğum gibi, ebeveyninin elbisesinden (veya elinden) tutarak Yüce Allah onları cennete koyuncaya kadar onları bırakmazlar." (Müslim, Birr, 154)

⁷²⁶ Şûrâ, 42/11

yaratıp, sonra da aranızda bir sevgi ve şefkat duygusu meydana getirmesi, Allah'ın âyetlerinden biridir.”⁷²⁷ Merhum Hamdi Yazır, her cinsin kendinden bir özellik gösterdiği için kendi cinssinden olan varlığa meylettğini, bu yüzden Allah'ın insana başka cinsten değil de kendi cinsinden eş yarattığını kaydeder.⁷²⁸

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde, erkek-dişi ikiliğinin kâinatın özünde var olduğu temel fikrini şöyle açıklıyor: “Ezelî hükme göre, kâinatın bütün zerrelere çift çifttir. Ve her cüz'ü de kendi çiftine âşıktır. Arifin nazarında gökyüzü erkek, yeryüzü de kadındır. Göğün verdiğini yer alır, besler. Yerin harareti azaldı mı gök hararet yollar; rutubeti bitti mi, rutubet verir. Kadına nail olmak için onun etrafında dolaşan erkek gibi, felek de zamanede dönüp dolaşmaktadır. Yeryüzü ise hanımlık etmekte, doğurduğu çocukları emzirip yetiştirmektedir. Bu birlikte âlem beka bulsun diye tanrı erkekle kadına da bir birine karşı meyil verdi. İkisinin birleşmesinden bir şey doğar, bir şey vücuda gelir. Gece de, böylece gündüzle sarmaş dolaş olmuştur. Geceyle gündüz sûretâ bir birinden ayırır. Ama hakikatte birdir.”⁷²⁹

Bu âyet-i kerimeden, yüce Allah'ın insanda, karşı cinse karşı meydana getirdiği ilgiyi, onları bu kutsal müesseseyi kurmaları için itici bir güç olarak yarattığı ve bu ilgiden doğan meşru lezzeti, bu kutsal görevde eşleri istihdam etmeye karşılık peşin bir ücret olarak verdiği net olarak anlaşılmaktadır. Bu duruma göre âyette geçen مودة “meveddeten” (dostluk ve sevgi) ile kadın ve erkeği aile yuvasına çekerek, bir araya gelmelerini sağladığı⁷³⁰ gibi, beraberliklerinin devamı için de ورحمة “ve rahmeten” (aralarındaki şefkat ve merhamet ve bunların gereği olan bağlılık) ile temin etmektedir. İşte burada rahmet, kadın ve erkeğin bir birine eş olma anlayışından kaynaklanan sadakat ve bağlılığın içindeki sevgi olarak kendisini göstermektedir ki, kadın-erkek arasındaki en muteber aşk budur. Bu aşkın, iddia edildiği gibi, evlilikle ölmesi şöyle dursun, beraberliğin devamı sürecinde, sadakat ve bağlılığın paralel gitmesiyle, zaman ve yaş ilerlemesi gibi herhangi bir engele takılmadan, aksine bunlardan destek sağlayarak gittikçe yoğunluk kazanma istidadı gösteren bir aşk halini almaktadır.

⁷²⁷ Rûm, 30/21

⁷²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV/189

⁷²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, Çev. Veled Çelebi İzbudak, MEB. Şark-İslâm Klâsikleri İst. 1961, III/b, s.4401

⁷³⁰ S.Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, I/486

Peck, konuyla ilgili düşüncelerini şöyle dile getiriyor: “Bağlılık, gerçek sevgi içeren her ilişkinin temel taşıdır. Evlilik sayesinde eşler arasında gerçekleşen bağlılık, başlangıçta yüzeysel olan hoşlanma duygusunu, zamanla gerçekten sevmeye dönüştürür. Evlilikle sağlanan bağlılık, ilişkilerin başarılı olacağının garantisi değildir. Ama ilişkiyi sürdürmekte, diğer bütün etkenlerden daha etkilidir.”⁷³¹

Tarihî seyir içinde aşk konusunda yüz yıllarca yapılan spekülasyonlar üzerinde fazla durmadan, Hıristiyanlığın ve İslâm Dini’nin cinselliğe bakış açılarını karşılaştırmada fayda vardır. Yunan Kültüründe cinsellik üzerindeki anlayış, mecrasından çıkarılarak periyodik olarak ilahlaştırıp, putlaştırmasıyla çok aşırı bir boyuta varırken, Hıristiyanlık dünyasında cinsel içgüdünün maddî tezahüründen kaçış eğilimi başlamıştır. Böylece, Hıristiyanlıkta, cinselliği lanetleyen ve Allah’ın insana verdiği bir ceza olarak kabul eden bir anlayış doğmuştur. Beşir Ayvazoğlu, “Aşk Estetiği” adlı eserinde şöyle bir tespitte bulunuyor: “İlk Hıristiyan Filozoflardan olan Agustinus’un irade oluşu dolayısıyla insanı ister istemez utandırdığını söylediği cinsi arzu, hemen her zaman imanın karşısına konulmuş ve şeytanın kışkırtma araçlarından biri olarak kabul edilmiştir. Agustinus’a göre, Âdem peygamber eğer o memnu meyveyi yemeseydi, cinsî alaka olan şehvî duygulara ihtiyaç kalmadan cennette devam edecekti. Bu bakımdan Hıristiyanlıkta evlilik bile “aşağı” bir kurum olarak görülür ve kadın, “Kutsal Bakirelik” açısından yüceltilir. Bir başka deyişle, Hıristiyanlıkta kadınlığın modeli, “Kutsal Bakire Meryem”dir.”⁷³²

Oysa, Kur’ân-ı Kerim, وَأَنْكَحُوا الْأَيَّامَ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِيمَانِكُمْ “İçinizden (kız olsun, erkek olsun) bekârlarınız ile, elverişli duruma gelen köle ve cariyelerinizi evlendiriniz.”⁷³³ gibi âyetlerle evlilik emir ve tavsiye edilmekte ve هُنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٍ لِهِنَّ “Onlar sizin için bir libas, siz de onlar için bir libassınız.”⁷³⁴ âyetiyle evliliğin insan bütünlüğünü oluşturduğuna işaret edilmektedir. İslâm anlayışında eşler arasındaki cinsel arzunun tatminindeki lezzet, mükerrem varlık olan insan neslinin devam etmesinde yapılan İlahî istihdamın peşin bir ücreti olarak kabul edilir. Kadın, kocasına eş olmak suretiyle insan bütünlüğünü oluşturmak ve çocuklarına anne olmak suretiyle insanlığa en büyük hizmeti yapmakla yüceltilir. Hz. Meryem’in

⁷³¹ Peck M.Seott, Az Seçilen Yol, Çev. Rengin Çizer, Özal Mat. Akaşa Y.ları, İst. 1992,s. 144-145

⁷³² Beşir Ayvazoğlu, Aşk Estetiği, Ötüken Neş. A.ş. İst. 1993, s. 62

⁷³³ Nûr, 24/ 32

⁷³⁴ Bakara, 2/187

durumu, yüce Allah'ın bu konudaki genel kuralı içinde, *وجعلنا ابن مريم وامه آية للناس*, “Biz Meryem oğlu İsa’yı ve annesini insanlara (İlahî kudretimizin) bir mucizesi kıldık.”⁷³⁵ âyetinde belirtildiği gibi, istisnaî bir harikuladeliğe olarak görülmekle beraber, Hz. Meryem’in bu durumunu, kızların evlenmeyerek bakire kalmalarının faziletine ve kutsallığına değil de her hal u kârda namusun korunmasında her kese bir numûne-i imtisal teşkil ettiği yönünden kabul edilebilir. Aksi takdirde tüm genç kızların kutsal bekâretten hareketle evlenmedikleri düşünülse, zorunlu olarak insan neslinin devamına son verme gibi bir kabul ortaya çıkacaktır.

Fromm’a göre; diğer sevgiler genellik ve eşitlik arz edebilirken, cinsel sevgi insanı bir potada erimeye ve tek vücut olmaya duydukları şiddetli bir istekten kaynaklandığı için genel değil, özeldir.⁷³⁶ Fromm, öbür taraftan, Freud’un sevgiyi yalnız libidoya bağlamış olmasını tenkit etmekte, cinsel isteğin sevme ihtiyacının belirtilerinden sadece biri olduğu görüşünü savunmaktadır.⁷³⁷ Hayatın gerçeklerine dikkat eden ve sonuçlar üzerinde akl-ı selimle sağlıklı bir değerlendirme yapabilenler, Kur’ân-ı Kerim’in yaradılış kanunları ilgili hükümlerine yakın bir yaklaşım gösterebilir, farkında olmadan, Kur’ân-ı Kerim’in ilgili herhangi bir hükmünü onaylamış olabilirler. İşte Fromm da bu yaklaşımıyla, “Siz onlar için bir libas, onlar da sizin için bir libastır.”⁷³⁸ âyetinin verdiği karı koca bütünlüğü mesajını onaylayanlardan biridir.

İbn-i Hazm; “Gerçek anlamda sevilen bir kişinin sevgisi, insanı o kadar sarar ki başka bir sevgiliye vakit ayıramaz.” Gönülde hiçbir zaman iki sevgiliye yer olmadığını, ikinci bir sevgilinin esas sevgiliye denk olamayacağını, aklın tek olup, tek Allah’tan başka bir ilah kabul etmediği gibi, gönlün de tek olup, uzak olsun yakın olsun tek kişiye tutulabileceğini ileri sürmektedir.⁷³⁹ Allah’ın kadın ve erkek arasına koyduğu; sevgi, şefkat, muhabbet ve bağlılık hissi, evlilik yaşamının uyumlu bir şekilde sürdürülmesini temin edecek, çocukların gelişimi, gözetimi, şahsiyetlerinin oluşumu için uygun atmosferi sağlamaktadır. Mevdûdî, konuyla ilgili olarak şöyle söylemektedir: “İslâm, insan neslinin iki kutbu arasındaki evlilik ilişkisinin

⁷³⁵ Mü’minûn, 23/50

⁷³⁶ Fromm, *Sevme Sanatı*, s. 58

⁷³⁷ Fromm, a.g.e., s.41

⁷³⁸ Bakara, 2/187

⁷³⁹ İbn Hazm, *Tavku’l-Hamâme (Güvercin Gerdanlığı)*, Çev. Mahmut Kanık, İnkılap Yayınları, İst.1998, s.98

temellerinin şefkat ve sevgi üzerine kurulmasını önerir. Kuran'da karı kocanın evliliğinin devamının, her birisinin diğersinin yanında huzur ve güven bulmasına bağlandığı görülür.”⁷⁴⁰

“ما جعل الله لرجل من قلبين قى جوفه *Allah bir adamın göğüs boşluğunda iki kalp yaratmadı.*”⁷⁴¹ âyetiyle yukarıdaki açıklamalar bir arada düşünüldüğünde, eş olarak gerçek anlamda bir kişinin sevilebileceği, bu anlamda iki kişinin aynı anda, aynı derecede sevilmesinin psikolojik yapı bakımından mümkün olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da mecburiyet halleri hariç, Kur’ân-ı Kerim’in tek kadınla evlenme tavsiyesine⁷⁴² uygun bir yaklaşımdır. Bu nedenle, ولن تستطيعوا أن تعدوا بين النساء ولو حرصتم *“Siz ne kadar gayret gösterseniz de kadınlar arasında (sevgi yönünden) eşitlik sağlamayı başaramayacaksınız.”*⁷⁴³ âyetinde kastedilen “eşitlik”, birçok müfessirler tarafından “sevgi yönünden olan eşitlik” olarak tefsir edilmiştir. Zira “Sevenin, iki kişiyi bir anda aynı derecede sevmesi mümkün değildir. Çünkü ikisini birden kalbine sığdıramaz”.⁷⁴⁴ “Hiçbir fert kalbine tahakküm ederek eşlerine aynı oranda sevgi duyamaz. Kur’ân’ın da vurgulamak istediği de budur. Yani erkek, eşleri arasında sevgide eşitlik sağlamakla emrolunmamıştır.”⁷⁴⁵

Sosyal hayatın en etkin merkezi, en hassas zenbereği dünya mutluluğu bakımından cenneti, en güvenli sığınağı aile hayatıdır. Herkesin evi kendi küçük dünyasıdır. Bu hayatın hayatı da ciddî, samimî karşılıklı sevgi, saygı, vefalı bir bağlılık ve sadakattir. Peck, sevginin iki yönlü olup, alıcının aynı zamanda verdiği, vericinin de aynı zamanda aldığı karşılıklı bir olay olduğunu ifade ederken, Buscaglia ise konuya şöyle yaklaşıyor: “Hem sevenin, hem sevilenin, karşı taraftan öğreneceği şeyler vardır. Bu nedenle sevgi bir paylaşım olgusudur.”⁷⁴⁶ İbn. Hazm, bu düşünceye şöyle katılıyor: “Bir bakışla âşık olunmaz. Ancak ilişkilerin uzun zaman sürmesi, hayatın sevinçli ve hüzünlü yanları sevilenle paylaşıldığında sevgi insanın iliklerine kadar işler.” Bu sevginin kalıcı olabilmesi için, eşler arasında karakter benzerliğinin olmasına dikkat çeken İbn Hazm şunları ilave etmektedir: “Bir birlerini

⁷⁴⁰ Mevdûdî, *İslâm'da aile Huku*, Ç. Memiş Tekin, Esra Y.ları, İst. 1994, s.24

⁷⁴¹ Ahzap, 33/4

⁷⁴² Bu tavsiye, "Eğer adalet sağlamaktan endişe ederseniz, bir kadınla evlenin." şelindeki tavsiyedir. (bkz. Nisa, 4/3)

⁷⁴³ Nisa, 4/129

⁷⁴⁴ İbn. Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, s. 68

⁷⁴⁵ Mevdûdî, *a.g.e.*, s.45

⁷⁴⁶ Buscaglia Leo, *Yaşamak, Sevmek, Öğrenmek*, İnkılap Yayınları, 64, ty.

seven iki kişi arasında doğal nitelikler bakımından benzeşmeler, uyuşmalar ne kadar çok olursa, sevginin gücü de o kadar büyük olur. “ Bu nedenle karakter benzerliği de كفاية “denklik” prensibi kapsamında mütalaa edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. İbn. Hazm’in bu tespiti genel bir özellik taşıdığından aynı zamanda kurulacak olan diğer dost ve arkadaşlıklarda da göz önünde bulundurulması gereken bir kural niteliğini taşımaktadır.

Bu şefkatli sevgi bağı, eşler için sadece bu dünya hayatıyla sınırlı olmayıp, ahiret yurduna uzanan, ebediyet diyarında da devam eden, zaman kaydından bağımsız boyuttaki bir sevgidir. Kuran’ın emri ve Hz. Peygamber (a.s.m.)’in tavsiyesi doğrultusunda, eşini Allah’ın bir emaneti⁷⁴⁷ bilen ve beraberliklerinin ahirette de devam edeceğine inanan bir erkek, hanımını sadece onun gençlik dönemindeki geçici güzelliği için değil, güzel ahlâkından, munisliğinden, şefkatinden ve sadakatinden dolayı daha çok sever. Gerçek anlamdaki sevgi ve saygısından dolayı ihtiyarlık çağında da aynı derecede hatta gittikçe artan bir bağlılıkla sevmeye devam eder. Eşler, Kur’ân-ı Kerim’in beyanıyla bir bütünü oluşturan iki parça ve birbirleri için, olmazsa olmaz durumundaki bir libas mesabesinde birbirlerinin koruyucusu ve birer zırhı hükmündedirler.

Karşılıklı sevgi, saygı, şefkat ve sadakat anlayışı içinde bir hayat sürdüren, fiske, sefahet ve masiyetten kaçınan, bir birlerini hep güzel huy ve davranışlarda taklit eden, ibadet ve güzel ahlakta birbirine örnek olan eşlerin Cennette de beraber olacaklarını, salih kadınların hurilerden çok daha güzel bir surette ve daha cazibeli bir şekilde ebedî bir hayat arkadaşı olarak eşlerine vereceğini Yüce Allah, Kur’ân nassıyla vâdediyor.⁷⁴⁸ Vaadettiği şeyi de elbette kesin olarak yapacaktır. Çünkü O’nda hulfü’l vâd (sözünde durmama) yoktur.⁷⁴⁹ Bu doğrultuda, eşlerin bir birlerini bu anlayışla sevmeleri, Allah hesabına olacağından, hem dünya hayatında daha tatlı ve kalıcı bir sevgi halini alacağı gibi, ahiret hayatı itibarıyla da ibadet hükmüne geçecektir. Urbad İbn Sâriye, kendisinden gelen rivâyette şöyle söylemektedir: "Hz.

⁷⁴⁷ Amr b. el-Ahvas’ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Hz. Peygamber Vedâ‘ Haccında irâd ettiği hutbesinde Allah’a Hamd ü senâ ettikten ve halka öğüt verdikten sonra şöyle buyurduğunu işittim. “Ey ümmetim! Kadınlara hayırla muamele ediniz. Çünkü onlar (Allah Teâlâ’nın) yanınızdaki birer emanetidir. Fazla tahakküme hakkınız yoktur.” (Nevevî, Riyâzu’s-Sâlihîn, D.İ.B. Yay. Anak. 1964, I/ 319)

⁷⁴⁸ Bk. Ra’d, 13/23

⁷⁴⁹ Bkz. Bakara, 2/80, âl-i İmrân, 3/9; Ra’d, 13/31, Hacc, 22/47; Rûm, 30/6; Zümer, 39/20

Peygamber; *Bir kimse hanımına bir bardak su verirse, muhakkak surette mükâfatlandırılır.*" buyurdular, ben de eve giderek hanımına su ikram ettim. Hanım nedenini sorunca durumu kendisine izah ettim."⁷⁵⁰ Hz. Peygamber başka bir hadislerinde, *"Hanımının ağzına koyduğun bir lokmaya varıncaya kadar, Allah rızasını umarak yaptığın hiçbir harcama yoktur ki, onunla me'cûr olmayasın."*⁷⁵¹ Aynı zamanda kurmuş oldukları mutlu aile yuvasının, içinde buldukları toplumun yapı taşlarından birisi olması hasebiyle de sosyal barışa önemli bir katkı sağlamış olurlar.

g. Dost ve Arkadaş Sevgisi

İnsan, sosyal bir varlık olarak, kendisi merkez olmak üzere, en küçük daireden en büyük daireye kadar kâinattaki çoğu varlıklarla alakadardır. Varlıklara duyulan sevgi, insanın onlarla olan fitrî ilişkilerine bağlıdır. İşte dost ve arkadaş çevresi de insan merkezinin etrafındaki yakın ilişki halkalarından biridir. Böyle bir çevre oluşturmak bütün insanların ortak ve zorunlu ihtiyaçlarından biridir. Özellikle günümüzde, küreselleşme denen olay, bütün hızıyla devam ederken, insanoğlu insanca yaşamının yollarını ve standartlarını aramaktadır. Birlikte yaşamının kaçınılmaz olduğunu anlayan insanlık birçok konuda artık önüne bir yol haritası koymaya mecbur olduğunu görmüştür. Bunun için de; bütün inanç, kültür, düşünce sahipleriyle paylaşabilecek ortak değerlerin vazgeçilmez paydalarını arıyor.

Hz Ali (r.a.) bu ihtiyaçla ilgili olarak şöyle demiştir; *"Dostsuz insan, sağsız sol gibidir."* Bir şiirinde ise;

عليك بإخوان الصفاء فإنهم عماد إذا استجدت بهم وظهير
وإن قليل ألف خل وصاحب وإن عدوا واحدا لكثير

"Samimî insanlarla dost ol! Zira onlar,/ yardım istediğinde (senin için) dayanak ve destektirler.

Bin dost ve arkadaşın da olsa azdır, / Bir tek düşmanın bile olsa çoktur." demiştir. Bir başkasına ait olan şiirde de şöyle denilmiştir:

⁷⁵⁰ İbn Hanbel, IV/192

⁷⁵¹ en-Nevevî, a.g.e., I/330

وليس أخی من ودنی بلسانه ولكن أخی من ودنی وهو غائب
ومن ماله مالی اذا كنت معد ما ومالی له اذا أعوزته المصائب

“Benim dostum, diliyle beni seven değil,

Ancak esas dostum, gıyaben beni sevendir.

(Dostum) o kimsedir ki, yoksul olduğumda malı benim malımdır,

Felâketlerden dolayı, yoksul kaldığında da, malım onun malıdır.”

Halit b. Safvan ise, şöyle söylemektedir: “*İnsanların en zavallısı, dost arayışı az olanıdır. Ondan daha zavallısı ise, kazandığı dostu kaybedendir.*”⁷⁵²

“ Kalpten kalbe yol vardır.” gerçeği uyarınca, bu dünya hayatında, insanı en çok tatmin eden şey, kalbine karşı bir kalbin bulunmasıdır. Kalpler arasında yüce Allah’ın istediği bir sevgi akışı da olunca, o insanların mutluluklarına diyecek kalmaz. İnsan helâl dairede, sevmekten yorulmaz, sevmekten bıkmaz. Sevgi kalpte saklandığı zaman, toprağa saklanan tohum gibi çürür. Hz. Peygamber “*Bir kardeşini seven, ona sevdiğini bildirsin.*”⁷⁵³ buyurmuştur.

Her kesin dost çevresi, kendisiyle maddî, manevî alanda; aynı fikir aynı düşünce, aynı arzu, aynı istek, aynı beklenti, aynı ilgi, aynı sevgi ve aynı eğilimleri paylaşma durumuna göre oluşur. Dostluğun karakter yakınlığına dayalı olduğuna dair, “Bozacının arkadaşı, şıracıdır.” şeklinde bir atasözü vardır. Bundan dolayı, iyiler kötülerle arkadaş olamayacağı gibi, kötüler de iyilerle arkadaş olamazlar. İbn. Hazm, konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “*Birbirlerini seven iki kişi arasında doğal nitelikler, bakımından benzeşmeler, uyuşmalar ne kadar çok olursa, sevgi de o kadar büyük olur.*”⁷⁵⁴ Fertlerin bu alanlardaki konumları, farklı farklı olduğundan, dost çevreleri de buna bağlı olarak farklılık arz eder. Kişinin, dost seçiminde aradığı kriterlere göre, dostluk durumları; uzunluk, kısalık, kalıcılık ve geçicilik, gerçekçilik ve sahtecilik açısından farklılıklar arz eder.

Kişi, sonucuna katlanmak şartıyla istediği kimselerle dostluk kurmada serbest bırakılmakla beraber, Kur’ân ve sünnetin bu konuda ortaya koyduğu bazı

⁷⁵² Hayrettin Karaman- Bekir Topaloğlu, *el-Kıraatü'l-'Arabiyye ve'l-Mütûnü'l-Muhtare*, İst.1966, s.117

⁷⁵³ Tirmizî, Zühd, 54; Ebû Davûd, Edeb, 113A. İbn Hanbel, IV/120

⁷⁵⁴ İbn. Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*, Çev. Mahmut Kanık, İnsan Y. ları, İst. 1998, s. 60

ölçüler vardır. Bu kıstaslarla gerçek dost, sahte dosttan ayırt edilebilir. Kur'ân-ı Kerim; kendisiyle dostluk kurulacak olan kişilerin seçimine büyük önem vermektedir. Kimlerin kendileriyle dostluk kurulmaya layık olduğunu bazen açık emir, bazen teşvik, bazen öğüt, bazen kıyaslama, bazen örnek bir dua tarzında bazen de bir işaret yoluyla bildirmektedir. Kimlerin dostluğundan kaçınılması gerektiğini ise, bazen açık yasaklama, bazen açık veya kapalı uyarı, bazen örnekleme, bazen kıyaslama, bazen istifham-ı inkârî, bazen de tiksindirme yoluyla ihtar etmektedir.

Bir müslümanın kendi iman kardeşlerin bırakıp aşağıdaki kavramların ifade ettiği anlamda bir gayr-i müslimi can dosu dostu ve sırdaşı edinmesi, Kur'ân-ı Kerim'in mütaddit uyarılarıyla yasaklanmıştır. Bunlardan Ali-i İmran suresinin şu âyeti dikkat çekicidir. يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا بطانة من دونكم لا يألونكم خبالا ودوا ما عنتم قد بدت البغضاء من أفواههم وما تخفى صدورهم أكبر *"Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten geri durmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Gerçekten kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerden) belli olmaktadır. Kalplerinde sakladıkları (düşmanlıkları) ise, daha büyüktür. Eğer düşünüp anlıyorsanız..."*⁷⁵⁵ Âyete bir göz attığımız zaman, bu yasaklamamın nedenlerini şu şekilde görmemiz mümkündür:

- a. Fenalık yapmaktan geri durmamaları,
- b. Müslümanların sıkıntıya düşmelerinden memnun olmaları,
- c. Müslümanlara karşı, kin ve düşmanlıklarını, ağızlarından dökülen sözlerle belli etmeleri,
- d. Böyelece kalplerinde daha büyük düşmanlık beslemeleridir.

Bir müslümanın, mü'min kardeşlerini bırakarak bütün bu hususların kendisinde bulunduğu bir gayr-i Müslim kişi veya kişileri, kendisine sırdaş yapması, her şeyden önce kendi arkadaşlarına karşı bir hıyanet olup düşmanla işbirliği yapmak anlamına gelir.

Şu âyete de bir göz atmada fayda vardır: يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا اليهود والنصارى أولياء بعضهم أولياء بعض ومن يتولهم منكم فاولئك منهم إن الله لا يهدي القوم الظالمين *"Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudur.*

⁷⁵⁵ Âl-i İmran, 3/118

(Birbirlerinin tarafını tutarlar.) İÇinizden onları dost tutalar, onlardandır. Şüphesiz ki, Allah zalimler topluluğuna yol göstermez⁷⁵⁶. Bu âyeti de irdelediğimizde, Yahudi ve Hıristiyanların Müslümanlara karşı birbirlerine taraf çıkmaları öne çıkmaktadır. Bu şekilde müslümanlara karşı ön yargılı ve taraflı olan bir kesimi dost edinmek, muhalif tarafa iltihak etmek anlamına gelmektedir. Zaten âyette bu durum, ومن يتولهم منكم فإنه منهم "Sizden böyleleriyle dostluk kuran, muhakkak ki onlardandır." hükmüyle belirtilmektedir. Âyetin sonunda ise, bu şekilde hareket edenlerin, kendilerine Allah'ın yol göstermeyeceği zalimlerden olacakları bildirilmektedir.

Anacak Kur'ân, ليسوا سواء "onların hepsi aynı değildir."⁷⁵⁷ hükmüyle hepsini aynı kefeye koymadığından, gayr-i Müslimlerden müslümanlara karşı düşmanca bir tavır içinde olmayan, müslümanların dinleriyle alay etmeyen, müslümanlara kin beslemeyen ve gerçekten tarafsız olanlarla, müslümanlara tercih edilmeksizin müsbet yönleri itibariyle dostluk ve işbirliği kurulmasında, onlarla diyaloga geçilmesinde kur'ân'a göre bir sakınca bulmamaktadır.

Kur'ân'a göre dost seçiminde kullanılacak en açık ölçü, Allah'ın sevgisidir. Yani Kur'ân'a göre Allah'ın sevdiği kimselerle dostluk kurulmalı, Allah'ın sevmediği kimselerin dostluğundan ise kaçınılmalıdır. O halde her şeyden önce, Allah'ın sevdiği ve sevmediği kimseler Kur'ân'dan tespit edilmelidir. Konuyu Kur'ân'dan incelediğimizde, Allah'ın sevdiği kimselerin, يحب ve يرضى "sever" ve "memnun olur" fiilleriyle belirlendiğini, sevmediği kimselerin ise; لا يرضى, لا يهدى, لا يحب "sevmez", "memnun olmaz", "doğru yola iletmez" fiilleriyle belirlendiğini görmekteyiz.

O halde Allah kimleri sever? Allah; a. İyi davrananları,⁷⁵⁸ b. Takva sahiplerini (günahlardan sakınanları),⁷⁵⁹ c. Tevbe edenleri ve temizlenenleri,⁷⁶⁰ d.

⁷⁵⁶ Mâide, 5 /51

⁷⁵⁷ Âl-i İmran, 3/113

⁷⁵⁸ Bakara, 2/195; Âl-i İmran 134, 148; Maide, 5/13, 93. Kur'ân'da, iyi davranışlarda bulunanlar için, المحسنون tabiri kullanılmaktadır ki, insanın bütün davranışlarında Allah'ı görüyoymuş gibi hareket etmesi ifade edilmektedir.(Bk. Es-Sâbûnî, I/227)

⁷⁵⁹ Âl-i İmran,3/76; Tevbe, 9/4,7. Takva, Nefsi korkulan şeylerden koruma altına almak anlamına gelmektedir. Buna göre nefsi günahkâr kılan şeylerden korumaktır. (Bk. Elmalılı, I/365)

⁷⁶⁰ Bakara, 2/222; Tevbe, 9/108. Tevbe, en güzel bir şekilde günahı terk etmektir. Tevbe özür dileme şekillerinin en açık olanıdır. (Bk. Elmalılı, I/368) Temizlenme ise, maddî-manevî tüm kirlerden temizlenmedir.

Sabredenleri,⁷⁶¹ e. Tevekkül edenleri,⁷⁶² f. Adaletli davrananları,⁷⁶³ g. Allah yolunda mücahede edenleri sever.⁷⁶⁴

Allah kimleri sevmez? Allah; a. Kâfirleri,⁷⁶⁵ b. Zalimleri,⁷⁶⁶ c. Fesatçıları,⁷⁶⁷ d. Haddini aşanları,⁷⁶⁸ e. Böhürlenenleri,⁷⁶⁹ f. Kendini beğenmişleri,⁷⁷⁰ g. Hainleri,⁷⁷¹ h. İsrâfçıları,⁷⁷² ı. Yalancıları,⁷⁷³ i. Şımarıkları,⁷⁷⁴ j. Nankörleri,⁷⁷⁵ k. Fasıkları,⁷⁷⁶ l. Kibirlenenleri,⁷⁷⁷ m. Münafıkları sevmez.⁷⁷⁸

Burada dikkate değer şöyle bir nokta vardır ki, o da, Yüce Allah' sevdiği kimseleri, teker teker Kur'ân-ı Kerim'de beyan etmekle tüm bu davranışların bir müslümanda toplanmasını istemektedir. Yine sevmediği kimselerin davranışlarında tekerteker zikretmekle bunların hiç birsinin bir müslümanda bulunmasını istememektedir. Aynı zamanda Kur'ân'da beyan edilen bu olumlu davranışlar sosyal barışı olumlu yönde etkileyip katkı sağladığı gibi, olumsuz davranışlar da, sosyal barışı olumsuz yönde etkilediğidir. Böyle olunca, Allah'ın sevdiği kimselerle işbirliği yapmak, direkt olarak sosyal barışı güçlendirmek, sevmediği kişilerle arkadaş olmak ise, sosyal barışı bozmak isteyenlere ortak olmak ve onlara güç ve cesaret vermek hesabına geçecektir.

⁷⁶¹ Âl-i İmran, 3/146

⁷⁶² Âl-i İmran, 3/159. İnsanın elinden gelen bütün çarelere başvurduktan sonra sonucu Allah'tan beklemesi ve her türlü sıkıntılara karşı Allah'a dayanması demektir. (Bk. Elmalılı, I/369)

⁷⁶³ K. Kerim'e göre, adaletli olma şekillerinden birisi olan eşit davranma, قسط "kıst" kavramıyla ifade edilmektedir. Bu anlamda adil olanlar için de, المقسطون "muksitûn" tabiri kullanılmaktadır. Bk. Maide, 5/42; Hucurat, 49/9; Mümtehine, 60/8.

⁷⁶⁴ Saff, 61/4

⁷⁶⁵ Âl-i İmran, 3/32; Rum, 30/45

⁷⁶⁶ Âl-i İmran, 3/75, 140; Şuarâ, 42/40

⁷⁶⁷ Bakara, 2/5; Mâide, 5/64; Kasa, 28/77

⁷⁶⁸ Bakara, 2/190; Mâide, 5/87

⁷⁶⁹ Nisa, 4/36; Lokman, 31/18; Hadid, 57/23

⁷⁷⁰ Nisa, 4/36; Lokman, 31/18; Hadid, 57/23

⁷⁷¹ Nisa, 4/107; Enfal, 8/58

⁷⁷² Enam, 6/141A'raf, 7/31

⁷⁷³ Gâfir 40/28

⁷⁷⁴ Kasas, 28/76

⁷⁷⁵ Bakara, 2/276

⁷⁷⁶ Saff, 61/5; Münafikun, 63/6

⁷⁷⁷ Nahl, 16/23

⁷⁷⁸ Nisâ, 4/140

Kur'ân-ı Kerim'de "Dostluk" kavramı; الولی، البطانة، الولیجة، الود، الخلیل gibi kelimelerle ifade edilmektedir.

"el-Veliyy": Kelime anlamı itibariyle bir nesneye pek yakın olmak anlamında kullanıldığı gibi, bir yağmurun ardından yağın yağmur için de kullanılır. Ayrıca, bir kimsenin sadık dostu, sveni, yardımcısı anlamlarına da gelir ki, kur'ân-ı Kerim'de en çok kullnıldığı anlam budur.⁷⁷⁹

"Bitâne": Kişinin özel durumlarını kendisine açabileceği özel dostu, sırdaşı anlamında kullanılır.⁷⁸⁰

"Velîce": Kişinin, her yönden kendisine güvenebileceği sırdaşı anlamındadır.⁷⁸¹

"el-Vüdd": Kişinin en fazla sevdiği dostu anlamına gelir.⁷⁸²

"el-Halîl": Sevgisi, safî samimî ve dürüst olan dost ⁷⁸³ anlamına gelmektedir.⁷⁸⁴

Görüldüğü gibi, bu kavramlardan her birinde dostluğun farklı bir özelliği öne çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, bu sayılan dostluk çeşitlerinin hiçbirisiyle, barışseverler bırakılarak, barış karşıtlarıyla dostluk kurmayı kesin bir şekilde teker, teker yasaklamaktadır.⁷⁸⁵

Cenab-ı Hak; dostluk kurma sıralamasını Kur'ân-ı Kerim'de şöyle düzenlemektedir: إنما وليكم الله ورسوله والذين آمنوا الذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راعون

⁷⁷⁹ Nisa, 4/45, 75, 119, 123, 173; En'am, 6/14; Kehf, 18/17

⁷⁸⁰ Âl-i İmran, 3/118

⁷⁸¹ Tevbe, 9/16

⁷⁸² Meryem, 19/92

⁷⁸³ Nisa, 4/125; İsrâ, 17/73

⁷⁸⁴ Bu kavramlar için bkz. Müt. Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, ilgili maddeleri

⁷⁸⁵ "Onlardan ne dost ve ne de yardımcı ediniz." (Nisa, 4, 173)

"Ey iman edenler!Kendinizden başkalarını sırdaş edinmeyin. Zira onlar, size hiyanet etmekten geri durmazlar." (Âl-i İmran, 3/118)

"Yoksa Allah, sizden cihad edip Allah, Peygamber ve mü'minlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağını mı sandınız?" (Tevbe, 9/16)

Allah'a " لاتجد قوما يؤمنون بالله واليوم الآخر يوادون من حاد الله ورسوله ولو كانوا آباءهم أو أبناءهم أو إخوانهم أو عشيرتهم ve ahiret gününe inanan bir toplumun; babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin." (Mücadele, 58/22)

"يا ويلتي لم آخذ فلانا خليلا" "Yazık bana, keşke (batıl yolun yolcusunu) kendime dost edinmeseydim!" (Furkan, 25/28)

“Sizin dostunuz ancak Allah, O’nun Resûlü ve Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazlarını dosdoğru kılan ve zekâtlarını veren mü’minlerdir.”⁷⁸⁶

Şu halde mü’minlerin birinci derecedeki dostu yüce Allah’ın kendisidir. İkinci derecedeki dostu O’nun Peygamberi (a.s.m.), üçüncü derecedeki dostu ise, imanlarının gereği olarak günde beş defa Yüce dostun huzuruna çıkararak dostluklarını tazeleyen, O’na karşı olan sevgi ve bağlılıklarının sürekliliğini namazlarıyla arz eden ve bu sevgiye binaen zor durumdaki kardeşlerini zekâtlarıyla kollayan mü’minlerdir.

Yüce Allah, kullarına karşı dostluğun bütün icaplarını yerine getirmektedir. Kullarıyla yaptığı dostluk sözleşmesinin şartlarının kulları tarafından yerine getirilmesini istemesinden daha tabii bir şey olamaz.⁷⁸⁷ Kur’ân-ı Kerim’de belirtildiği gibi bütün sözleşme ve anlaşmalar taraflara sorumluluk yükler.⁷⁸⁸ Bu nedenle taraflar, sorumluluklarını yerine getirmekle yükümlüdürler. Bütün ibadet çeşitlerinin özünde dostluk sözleşmesine bağlılık imajı bulunmaktadır.

Hz. Peygamber, الرجل على دین خلیله فلینظر أحدکم من یخالل “Kişi dostunun dini üzerinedir o halde sizden her biriniz, kiminle arkadaşlık yaptığını dikkat etsin.”⁷⁸⁹

Buyurmuşlardır. Bu anlamda şairin biri şöyle demiştir:

عن المرء لاتسئل وسل عن قرینه
فکل قرین بالمقارن یقتدی
فإن کان ذا شر فجنبه سرعة
إن کان ذا خیر فقارنه تهتدی
إذا كنت فی قوم فصاحب خيارهم
ولاتصحب الأردی فتردی مع الردی

Kişinin kendisini değil, onun arkadaşını sor,

Zira her arkadaş, arkadaşına uyar.

Eğer, zararlı birisi ise, çabucak ondan kaçın,

Yok eğer yararlı ise, ona yaklaş ki doğruya eresin.

⁷⁸⁶ Mâide, 5/55

⁷⁸⁷ Yüce Allah bu noktada; وأوفوا بعهدی اوف بعهدکم "Bana olan sözünüzü yerine getiein ki, ben de size olan sözümü yerine getireyim." Buyurmaktadır. (Bakara, 2/40)

⁷⁸⁸ K.Kerim, "Ey iman edenler! Sözleşmelerinizin gereğini yerine getiriniz." (Mâide, 5/1) وأوفوا بعهد الله "Allah'a verilen sözde sorumluluk vardır." (Ahzab, 33/15) وكان عهد الله مسؤلاً "Sözleştiğiniz zaman Allah'ın ahdine vefa gösteriniz." (Nahl, 16/91) وإذا عاهدتم وأوفوا بالعهد إن العهد كان "مسؤلاً" (İsrâ, 17/34) gibi âyetlerle bu sorumluluğu ihtar etmektedir.

⁷⁸⁹ Tirmizî, Zühd, 45

*Bir toplumda bulunduğun zaman, onların seçkinleriyle arkadaş ol,
Basitlerle dost olma ki, onlarla beraber basitleşmeysin!*⁷⁹⁰

المرء مع من أحبه “Kişi, sevdikleriyle beraberdir.”⁷⁹¹ hadisine göre, kişi bu dünyada kimlerle beraber ise, ahirette de yine onunla beraberdir. Bir kimse, diğer bir kimsenin davranışlarını onayladıktan sonra onunla arkadaş olur. Fena karakterli bir insanın iyi bir insanla arkadaşlık kurması düşünülemeyeceği gibi, iyi bir insanın da fena karakterli bir insanla arkadaş olması, düşünülemez. Böyle yapılırsa, fena kişinin fenalığı tasvip edilmiş olur ve kişi arkadaşının fenalığına da ortak olur. Ancak, fena insanı fenalığından vazgeçirmek için onunla arkadaşlık kurmak mümkün hatta gereklidir.

Kur'ân-ı Kerim'in, sakındırdığı dostluk, Allah'a düşmanlık ve O'na karşı isyankârlık noktasındadır.

7. Medeniyet Farklılığı Açısından Barışa Bakış

Medeniyet terim olarak; bir toplumun, bir ülkenin maddî, toplumsal, ahlâkî, fikir, sanat vb. yaşamına özgü niteliklerin bütünü; yaşayışta, içtimaî münasebetlerde, ilim, fen ve sanatta tekâmül etmiş cemiyetlerin hali⁷⁹² anlamlarına gelmektedir. Medeniyetle ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Konuya açıklık getirmesi açısından Aşağıdaki iki tanım, yeterli görülmüştür.

Medeniyet denilince, "insanın yaşadığı hayat üzerinde müessir olan şartları kontrol maksadıyla sarf edilmiş gayretlerin meydana getirdiği mekanizma ve teşkilâtın tamamı kastedilir."⁷⁹³

“Medeniyet, göçebelikten kurtulup, şehre yerleşmiş insanların alışıldığı gibi tabiattan istifade için meydana getirilen teknik vasıtaların mecmuu veya bir devrin maddî ve manevî eserlerinden mürekkep müşterek bir şuur, mefkûrevî ve mükemmel bir insaniyet devresi, nihayet aynı içtimaî bünyeye sahip cemiyetler arasındaki müessese iştiraklerinden ibaret bir nevi vahdeti teşkil eder.”⁷⁹⁴ İnsanın insana,

⁷⁹⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/281

⁷⁹¹ Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165; Tirmizî, Zühd, 50

⁷⁹² Bkz. Türkçe Sözlük, Mlîyet Yay II/1522; Büyük Laorusse, “Medeniyet” md. Milliyet Yay., XV/7810; İslâmî, İlmî, Edebî, Felsefi Yeni Lügat; “medeniyet” md. S.394

⁷⁹³ O Turan., *Türkiye'de Siyasî Buhranların Kaynakları*, s. 132, İst. 1969

⁷⁹⁴ H Ziya Ülken, *İnsanî Vatanperverlik*, İst. 1934, s.155-6

medenî topluluk üyelerinin birbirlerine olan karşılıklı bağımlılığı ve karşılıklı menfaatleri bu topluluğu bir arada tutan o büyük bağlantı zincirini vücuda getirir.⁷⁹⁵ Kısaca bir toplumun yaşam biçimini yansıtan medeniyet, İslâmî açıdan toplum için benimsenen bir hayat tarzı ve seviyesini ifade eder. Barışın insan hayatının olmazsa olmazı olduğu dikkate alındığında çeşitli uluslara ait medeniyetlerin tahliline girmeden bunlar arasında öne çıkan “İslâm medeniyeti” ile Hıristiyanlığın asıl malı olmayan ve genel anlamda Batı toplumunun hayat felsefesini yansıtan bu günkü “Batı medeniyeti”nin barışa bakışlarını ortaya koyma, konumuz açısından önem arz etmektedir.

Kur’ân, her şeyden önce mutluluğa erişme açısından insanın her yönden mükemmelleşmesini hedef alan bir medeniyet anlayışını, gaye edinmiştir. Kur’ân, belirli bir toplumun veya toplumların değil, tüm insanların, saadetini amaçlamaktadır.⁷⁹⁶ Thomas Paine “İnsan Hakları” isimli eserinde, insanlar arasındaki nizamın büyük kısmının hükümetin eseri olmadığını, Bu düzen kökeninin toplum ilkelerinde ve doğal yaratılışında bulunduğunu savunmaktadır. Paine, tabiatın insanı toplum içinde yaşamak üzere yarattığı için onu murat ettiği hale göre hazırladığını bu nedenle insanın toplumun dışına çıkmasının hemen hemen imkânsız olduğunu söylemektedir. Paine, sözlerine şöyle açıklık getirmektedir: "Tabiat, daha da ileri giderek insanı ancak birbirine karşılıklı yardım suretiyle sağlanması mümkün olan türlü ihtiyaçlar yüzünden sadece topluma girmeye zorlamakla kalmamış, onun içine bir toplumsal sevgiler manzumesi de koymuştur."⁷⁹⁷

Paine'in, bu tespiti, İslâm âlimlerinin, “*insan fitraten medenîdir.*” görüşüyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak, insanın bu şekilde medenî bir fitratta yaratılmasının ve onu murat ettiği şekilde hazırlayanın Allah yerine tabiat olduğunu ifade etmesi, İslâm anlayışıyla çelişmektedir. Zira akıl ve şuurdan yoksun olan tabiata, bu şekilde güçlü ve kapsamlı bir iradenin atfedilmesi aklın verilerine de tamamen ters düşmektedir.

Hz. Âdem'den bu yana insanlık tarihinde iki akım hâkim olagelmiştir. Birincisi vahiy kaynaklıdır. İkincisi vahye tabi olmayan insan düşüncesinin ürünüdür. Bu iki akım ne zaman birleşmişlerse, yani ne zaman insan akli vahye itaat

⁷⁹⁵ Thomas Paine, *İnsan Hakları*, Çev. M. Osman Dostel, M.E.Basımevi, İst. 1964, s. 195

⁷⁹⁶ Bkz. Bakara, 2/208; Sebe' 34/28; En'am, 6 /90; Yusuf, 12/104;Enbiya, 21/108;Furkan, 25/1; Sâd, 38/87; Kalem, 68/25; Tekvir, 81/28; A'raf, 7/158

⁷⁹⁷ Thomas Paine, a.g.e., s. 195, 196, 197

etmiş onu anlamak için çalışmış, ona hizmet etmiş ise, insanlık âleminde mutluluk ve barış doğmuştur. Bu demektir ki, insan ne zaman Rabbine itaat edip O'nun dinine hizmet etmiş ise, toplumda kardeşlik, sevgi ve barış hâkim olmuştur. Ne zaman vahyi dinlememiş, nefisle işbirliği yapıp diyanetten ayrılmışsa, tüm hayırlar, adaletler, güzellikler diyanet tarafında; tüm şerler, zulümler ve çirkinlikler nefis ve hevâya tabi akıl tarafında toplanmıştır.⁷⁹⁸

Batı medeniyetini toptan reddetmek, objektif değerlendirme anlayışıyla bağdaşmaz. Zira bu medeniyetin de insanlığa faydalı birçok yönleri ve güzellikleri vardır. Ancak, Batı medeniyetinin bu güzellikleri, zamanla fikirlerin birleşmesinden, semavî dinlerden, fitrî ihtiyaçlardan ve bilhassa İslâm inkılâbının dünyaya yayılan fikirlerinden meydana gelmiş bulunduğundan kimsenin kendi malı olduğunu iddia etmeye hakkı bulunmamaktadır.⁷⁹⁹ Konuyu bu açıdan değerlendiren Von Aster, Garb skolâstiğini iki kısma ayırmaktadır. 6. asırdan 12. asra kadar devam eden birinci skolâstik, esas itibarıyla teolojiden ibarettir. 12. asırdan 16. asra kadar devam eden ikinci Garb skolâstiğine, Avrupa'nın birinci Rönesansı da diyebiliriz. Avrupa 16. asırda büyük Rönesansa girmeden önce bu birinci Rönesansın dört asrı içinde İslâm-Türk ilim ve felsefesinin çiraklığını geçirdi. O uzun çiraklık olmasaydı, 16. asırda başlayan o yaratıcı Rönesansa giremezdi.

Fakat İslâm-Türk medeniyetinin Avrupa'ya tesiri, sadece Avrupa'nın dört asırlık ikinci skolâstiğini hazırlamaktan ibaret kalmıyor. O tesir, yeni zamanın içlerine kadar işliyor. Bunu yine kendi âlimleri söylüyor. “Ortaçağ tefekkür âleminin yeni zamanların içlerine kadar tesirler yaptığını ve izler bıraktığını, bir Deskartes'in, bir Spinoza'nın, bir Leibnitz'in evvelce zan edildiğinden çok fazla bir mikyasta Ortaçağ tesiri altında olduklarını, Bacon'un tabiat araştırmasına temel olarak gösterdiği tecrübenin, bir takım felsefelere dayandığını artık iyice biliyoruz.”⁸⁰⁰

Batlılar, ilim, kanun fikri ve mesuliyet hissi üzerine kurup geliştirdikleri medeniyete heves, his hevâ, rekabet ve tahakküm üzerine yürüyen bir mahiyet

⁷⁹⁸ Yamia Mermer-Ali Mermer, *Risale-i Nur'dan Bir Toplumsal Barış Önerisi*, Nesil Yay. İst. 1997, s. 25

⁷⁹⁹ Sefa Mürsel, *Devlet Felsefesi*, Yeni Asya Yay. İst 1976, s. 214; aynı konu için bkz. Sigrith Hunke, *Avrupa Üstüne Doğan İslâm Güneşi*, 2. Baskı İst. 1975, s.377-9

⁸⁰⁰ Von Aster, *Felsefe Tarihinde Türkler*, (İkinci Türk Tarih Kongresi Broşürlerinden) s. 3-5'den naklen Ahmet Gürkan, *İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Nur Yay.ty, s. 220. yazar, konuyla ilgili olarak eserinin kapağında, R.V.C. Bodley'in şu sözüne yer vermiştir: “Rönesansı İslâmiyet'e borçluyuz.”

verdiklerinden medeniyetin temelini teşkil eden kamu istirahatını sağlama ve hayatın mutluluğunu yaşatma amacı ortadan kaybolmuştur. Bu bakımdan da mensuplarının saadetini temin edememiş, bunalımlara ve ihtilallere sebebiyet vermiştir.⁸⁰¹ Böylece içi boşaltılan Batı medeniyeti, dünyayı sömürmeyi amaçlayan gaddar bir sistemin adı haline gelmiştir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda dünyanın büyük bir kısmının kolonize edilmesiyle, buraların zenginlikleri Avrupa'ya taşınmıştır. Küçük Hollanda ve Belçika, Afrika'nın ve Uzakdoğunun neredeyse yarısına yakınını sömürgesi haline getirmiş, orta büyüklükte olan bir ada devleti olan İngiltere ise Avustralya'dan Kanada'ya kadar uzanan hâkimiyet alanıyla "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" olma keyfini sürmüştür. Bu arada bereketli topraklarıyla birçok devletin iştahını kabartan Hint Alt Kıtasını sağmal bir inek gibi durmaksızın sağmaya devam etmiştir.⁸⁰²

Avrupa medeniyetinin ve onun ürettiği dünyevî zenginliğin yayılmasını mümkün kılan seküler insan anlayışı topluma mal edilmiştir. Eğer Avrupa kendi geleneksel medeniyetini reddetmeseydi, Avrupa'nın dışındaki medeniyetleri fethetmeyi mümkün kılan araç ve teknikleri geliştirmezdi.⁸⁰³

Modern medeniyet, güya Allah'ı öldürerek insanı kul olma esaretinden kurtarmaya çalışmış, sözüm ona onu hürriyete kavuşturup, kendini bir tanrı olarak ilan etme cür'etini göstermiştir. Bir de refah düzeyini yükseltince bu dünyada tam bir cennet hayatını yaşayacağını hayal etmiştir. Fakat sonuç hiç de kendisinin dediği gibi çıkmamış, hayat onun elinde cennet değil, neredeyse cehenneme dönüşmüştür.⁸⁰⁴ Batı düşünce ve felsefesinde, bu gün hâkim olan düşüncesinde ve Batılının hayatını yönlendiren kurallar mecmuası içerisinde vahiy yoktur, Allah yoktur. Onların anayasasında laiklik yoktur, fakat netice itibariyle bütün batıda, sosyal hayatı yönlendirecek olan kurallar insan aklının ve ilminin eserleridir.⁸⁰⁵

⁸⁰¹ Sefa Mürsel, a.g.e., s. 215

⁸⁰² Yamia B Mermer-Ali Mermer, a.g.e., s. 17.

⁸⁰³ S. Hüseyin Nasr, "Bir Kutsal Bilim İhtiyacı", Çev. Şahbette Yalçın, İnsan Yay. İst 1995, s.201

⁸⁰⁴ "Hermann Hesse, Avrupa'nın tüm doğuyu sömürdüğü dönemlerde yazdığı ilk romanı "Demian" da şunları söylüyor: Öyle bir Avrupa ki harcadığı müthiş çabaları sonucunda insanlığın güçlü ve yeni silahlarını yaratmış ama, sonucunda acı acı haykıran bir manevî yalnızlıktan içerilere yuvarlanmıştır. Çünkü bütün dünyayı ele geçirmiş ama karşılığında ruhunu elden çıkarmıştır." (Bkz. Herman Hesse Demian, Çev. Kamuran Şipal, İst. 1984, s.149-50; Yamia B Mermer - Ali Mermer, a.g.e., s.18'deki 6. Dipnottan)

⁸⁰⁵ Hayrettin Karaman, *İslâm'da İnsan Hakları*, 2. bas. Ensar Neşriyat, İst. 2004, s.95

Modern medeniyet ilerledikçe, kötülükleri daha açık bir şekilde anlaşılır hale gelmiştir. Bu kez bu zulüm ve ahlâksızlıkları meşrulaştıran bilimsel teoriler geliştirilmiştir. Amerika’da Kızılderililerin, Avustralya’da yerlilerin tümünü yok etmeye yönelik soykırım, basit bir doğal seleksiyondan ibaret görülür. Geliştirilen bu teorilere göre, güçlüler, zayıfları yok ederek ayakta kalır. Ve hayat bu şekilde tekâmül eder. Darwin’in, hayatı güçlülerin zayıfları yok ettiği bir mücadele meydanı olarak gördüğü ve “doğal seleksiyon” diye kavramsallaştırdığı teorisini İngilizler, Tasmanya yerlilerinin neslini yok ederken formüle etmesi bir rastlantı değildir.⁸⁰⁶

Günümüzdeki teknoloji ve endüstrinin göz kamaştırıcı başarıları, insanın kâinatı anlamasının değil, tamamen dünyevî hale gelmiş insanların amaçları için dünyanın nasıl sömürülebileceğinin simgesi olmuştur.

Modern bilimin, hakikati keşfetme gibi bir amacı zaten yoktur. O, insanoğlunu dünyada mutluluğa erdirmek ve evrensel barışı sağlamak maskesi altında egemen güçlere hizmet eden çevreyi ve halkı sömüren bir mekanizma konumundadır. “İlerleme” nin de insanları dünya için çalıştırmak ve toplumsallaştırmak amacı ile kullanılan sahte bir hedef olduğunu savunan birçok Batılılardan biri olan, Jeremy Rifkin, kounun Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler yönünü açıkça şöyle ilan etmektedir: “*Bu ülkeler için kalkınma, yeni kolonyalizmin adıdır. Elbette sömürü düzeni şimdi çok daha fazla gelişmiş ve habistir.*”⁸⁰⁷

İşte Hıristiyanlık dininden aldığı Yaratıcıya inanma, yaratılanları sevme, diğer insanlarla ve çevreyle barış içinde yaşama gibi duyguları terk eden Batı medeniyetinin insanlığa verdiği maddî ve manevî zarar, dini dinlemeyen medeniyetin getirdiği sonuçları açıkça göstermektedir. İki dünya savaşında milyonlarca hayat ve hesapsız hasar, kitle imha silahları ve topyekun savaş mantığıyla öldürülen bir o kadar insan; toplum içindeki ahlâksızlık, sefahet, ihtiras veya gelir dengesizlikleri çıkan çatışmaların getirdiği ölümler... derken hümanist, rasyonalist medeniyetin yol açtığı insan kıyımı, ilk çağları bile fersah fersah geride bırakmaktadır.⁸⁰⁸

a. Hakkın Kuvvette Olduğu Anlayışı

⁸⁰⁶ Yamia B Mermer-Ali Mermer a.g.e., s.19

⁸⁰⁷ J. Rifkin, *Algeny* Newyork Penguin Books, 1985’ den naklen Mermer Yamia B-Mermer Ali, a.g.e. s. 25

⁸⁰⁸J. Rifkin, a.e., s. 32-3

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere, insanları özgürlüğe kavuşturmak için Allah inancıyla mücadele ederek onu hayatından çıkararak bir medeniyet, insanın kendisini, kendisine malik yaptığı gibi, kendisinden başka herşeyin de ona malik olduğuna inanmak durumunda kalarak insanları tam bir esaret altına almıştır.

Bu medeniyetin hayat anlayışında, “*Hayat mücadeleden ibarettir.*” prensibi esas kabul edildiğinden, bu mücadelede daima kuvvetli olan galip gelmekte ve Lafontaine’nin dediği gibi, “*en kuvvetli olanın kanunu her zaman en iyidir.*” olarak kabul edilmektedir. Oysa Kur’ân medeniyetinde “*Hayat yardımlaşmaktan ibarettir.*” düşüncesi esas kabul edildiği gibi, mutluluğu yakalamak için “*hayatın olumsuzluklarıyla mücadele*” etmek, öncelikli bir görev olarak telakki edilmekte ve sosyal hayatı düzenlemede, “*Hakkın kuvvette olduğu*” değil, “*kuvvetin hakta olduğu*” prensibi benimsenmektedir. Böylece vahiy çizgisinde insanların birbirleriyle mücadelesi kesinlikle yasak olmakla beraber, yardımlaşma ve dayanışma içinde olmaları öngörülmektedir. Kur’ân bu prensipler doğrultusunda, zulmü ortada kaldırarak adaleti, barışı ve sevgiyi temin eder.

Oysa günümüzün seküler medeniyetinde, gerek ulusal, gerekse uluslar arası ilişkilerde haklı olanın değil, kuvvetli olanın sözü geçmektedir. Bu durumda haklı olabilmek için daima güçlü olmak gerektiğini belirten J.J. Rousseau, gücün maddesel bir şey olması nedeniyle bundan ahlâk çıkamayacağını, hakkın kuvvette olması durumunda kuvvetin ortadan kalkmasıyla hakkın da ortadan kalkması gerektiğini söylemenin mümkün olmadığını belirtmektedir. İnsan kuvvet vasıtasıyla bir şeye boyun eğmeye zorlanıyorsa, boyun eğmek zorunda değildir demek olduğunu, bu nedenle de *hak* sözünün kuvvete hiçbir şey ekmediğini bu bakımdan da hiçbir anlam taşımadığını, böylece kuvvetin, bir hak yaratmadığını bu nedenle de insanın ancak hak güce boyun eğebileceğini savunmaktadır.⁸⁰⁹

B De Jouvenel, hakkın kuvvette olduğunu savunanların arka plânını şöyle açıklamaktadır:

- a. Kanun yapma yetkisini kendi elinde bulundurma,
- b. Tebe’asının davranış kurallarını kendi istediği şekilde değiştirme,
- c. Kendisinin çöküşüne neden olacağını düşündüğü her şeyi kendi lehine çevirme yetkisine sahip olma,

⁸⁰⁹ J.J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, s. 17

d. Başkaları için yasalar yaparken, kendini yasalar üstü, sorgulanmaz bir mutlak olarak görme.⁸¹⁰

Böyle bir medeniyet anlayışında, başkasının hakkına tecavüz etmenin adı, “oyunun kuralları” olur. “Ezmezsen ezilirsin.” mantığıyla gücüne güç katmanın yolu da savunma sanayinin geliştirilmesidir.⁸¹¹

b. Milliyetçilik

Güç sağlama mücadelesini vererek birbirlerini ezmeye çalışan insanların toplum halinde yaşamaları, David Hume göre, “doğal düşmanları”na karşı birleşerek üstün gelme mecburiyeti”nden kaynaklanmaktadır. Yine Hume’a göre “*İnsan, insanın en büyük düşmanı ve rakibi*” olduğundan onları toplum halinde birleştiren, sevgi ve kardeşlik değil, onların ortak menfaatleridir.⁸¹² İnançsız toplumların ortak menfaatini sağlayan faktörlerin en önemlisi ise milliyetçiliktir. Yani ırkçılık ve milliyetçilik aracılığı ile toplumda yüzeysel bir birlik sağlanır. Burada Lord Akton’ın 1862 yayımladığı “*Nationality*” adlı eserinde konuya ilişkin şu değerlendirmede bulunmaktadır: “*Bir kişinin kendini etnik gruplarla tanımlaması, milliyetçiliğin gereğidir. Dolayısıyla kişiler moral prensiplere değil, fakat kendisiyle maddî bazı özellikleri paylaştığı bir insan grubuna sadakat göstermelidir. Ne var ki maddî benzerlikler üzerine kurulmuş beraberlikler, medenî insanlardan daha çok hayvanlara yakıştır. Bundan dolayı da manevî ve mantıkî prensiplere dayalı olarak kurulmuş toplumlara göre, manen daha aşağıdır.*”⁸¹³ Ancak vahyi dinlemeyen insanlar çıkarıcı ve bencil olduklarından menfi milliyetçilik aracılığıyla kurdukları birlik ise menfaate dayalıdır.⁸¹⁴ Gerçekte ise, Yararıya ve ahirete inanmayan bir insan, nefsinden başka hiçbir şeye hakiki sevgi besleyemez. Kendi çıkarına her şeyi feda edebilir. Kur’ân ise ırk farklılığını kabul etmekle beraber, bu farklılığının dayanak noktasının ortak menfaat olmasını reddeder. يا أيها الناس إنا خلقناكم من ذكر وانثى

⁸¹⁰ B. De Jouvenal, *On Power, The Natural History of its growth*, (Liberty Fund Indianapolis 1993), s. 31’den naklen, Mermer Yamina B.-Mermer Ali, a.g.e. 38

⁸¹¹ Modern devletlerin tamamının savaşla ilgili bakanlıklarının “Savunma Bakanlığı” adını taşıması dikkat çekicidir. George Orwell’in 1984 romanında ironik bir biçimde dile getirdiği bir çelişkidir bu. (Mermer Yamina B.-Mermer Ali, a.g.e., s.39’ daki 40 nolu dipnottan)

⁸¹² D. Hume, *The Problem of evil*, P. Sherry *Philosophers on Religion* (Geoffery Chapman: London, 1987, s. 113)’ den naklen Mermer Yamina B.-Mermer Ali, a.g.e. s. 39

⁸¹³ Mermer Yamina B.-Mermer Ali a.g.e., s.40

⁸¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Carlton J.H. Heyes, *Milliyetçilik Bir Din*, Çev. Murat Çift kaya, İz Yay. İst. 1995.

وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا “Ey İnsanlar! Doğrusu biz sizi, bir erkek ve bir diğiden yarattık. Ve birbirlerinizle tanışmanız için sizi kavim ve kabilelere ayırdık.”⁸¹⁵ âyetinde de belirtildiği gibi, insanların farklı milletler hâlinde yaratılmış olmaları, milletler arasında bir husûmetin yerleşmesi için değildir. Bu farklılıklar, yardımlaşma, tanışma ve dayanışma gibi duyguları temelinde taşıyan bir gayenin neticesidir. Gerek milletler arasındaki anlaşmazlıkların, gerekse toplum içindeki tefrikanın en önemli sebeplerinden bir tanesi, Kur’ân’ın öngördüğü bu تعارف teârûf anlayışına insanların bir türlü kavuşamamasıdır. Millet millet, ülke ülke bölünme halinde milli egoizmin hâkim olması, çıkar çatışmasının ortaya çıkması ve herkes çıkarının peşinde başkasının boğazını sıkıp, onun sırtına binip kendine çıkar sağlama arzusu peşinde olmasıdır.⁸¹⁶ Irk ve millet kavramlarını, insanlığın yardımlaşma ve dayanışma sebebi olarak gören düşünce, sadece İslâm’a has bir görüştür. İslâmiyet, birbirinden farklı kavimleri, ırkları mezcedip, kaynaştıran bir anlayış getirmiştir.⁸¹⁷ Irkçılığın İslâm açısından yasaklanmasının nedeni, onun “başkasını yutmakla beslenmek” şeklindeki mütecaviz niteliğine dayalı olmasıdır.

İrkçilik kendisini iki şekilde gösterir: Biri aynı ırktan gelen fertler arasında şefkat ve yardımlaşma şeklindedir ki, bu onun olumlu yanıdır. Diğeri ise, insanların birbirlerini inkâr etmelerini, inatlaşmalarını netice veren bir ırk hırsı şeklinde kendini gösterir ki bu yönüyle saldırganlık nedeni olduğundan ve insanlık barışını bozduğundan, İslâm’ca merduttur. Irkçılığın bir diğzararlı yönü ise, dinî değerlere saygılı olmadığı için bahane buldukça ona ilişmek istemesi ve bazen kendisini dinin yerine ikame etmesidir.⁸¹⁸ İslâm şeâirini tahrif ve tahribe yeltenmesidir.

8. “Savaş” İle “Cihad” Kavramları Ve Kavgamın İslâm’daki Hükümü

Savaş; iki veya daha fazla ülke arasında meydana gelen silahlı bir münazaadır. Yani insanların büyük çapta birbirlerini öldürmek maksadıyla yaptıkları büyük kavgalardır. Diğzar bir tanımla, iki veya daha çok devlet arasında, tarafların

⁸¹⁵ Hucurat, 49/13, Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV.Yay. Ank.1993, s.516

⁸¹⁶ Hayrettin Karaman, *İslâm’da İnsan Hakları*, Ensar Neşr. İst. 2004, s.266

⁸¹⁷ A. R. Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, İst 1972, s.48

⁸¹⁸ Konuyla ilgili olarak bkz. Carlton J. H. Heyes, a.g.e.

birbirlerine iradelerini kabul ettirmek maksadıyla ve devletler hukukunca düzenlenmiş kaideler gereğince yapılan silahlı bir mücadele şeklidir.⁸¹⁹

Savaşın amacı, Clausewitz' göre,"düşmana irademizi kabul ettirmektir... Savaş, hasmı irademizi yerine getirmeye zorlayan bir şiddet hareketidir.⁸²⁰

Clausewitz, savaşta iki unsurun varlığına işaret eder. Bunlardan birisi düşmanlık duygusu, diğeri de düşmanlık niyetidir. Asıl belirleyici olanın düşmanlık niyetinin olduğunu vurgular. Düşmanlık niyeti olmadan savaşın yürütülmesi mümkün değildir. Clausewitz'e göre düşmanlık duygusu, sistemli ve denetimli bir niyeti içermeyebilir ama düşmanlık niyeti her zaman aşırı bir kin ve düşmanlık duygusunun tutsağı olmasa da genelde düşmanlık duygusunu da gerektirir.⁸²¹

Öbür taraftan Sir Norman Angell, savaşı, "*geçmişten günümüze kadar devam edegelen uluslar arası anarşinin bir sonucudur.*" şeklinde tanımlamaktadır.⁸²²

Batının savaş anlayışını ortaya koyan Clausewitz'in yapmış olduğu bu tanım, İslâm hukuku açısından onaylanması mümkün olmayan bir tanım şeklidir. Zira İslâm'da insanların iradelerini zorla birbirlerine kabul ettirmelerine asla yol yoktur.

Buna göre, İslâm'ın savaş tarifini şöyle belirleyebiliriz: "Savaş Allah'ın insanlığın maslahatını en iyi şekilde karşılayacak ve onların mutlak yararına olacak en son ve en mükemmel iradesi olan İslâm'ın insanlara ulaşmasını engelleyen veya İslâm yurduna saldıran güçlerle Allah yolunda can, mal, dil ve diğer bütün vasıtalarla mücadele etmek ve bu uğurda bütün gayretini sarf etmektir."⁸²³

Görüldüğü gibi son tanım, gayesi ve mahiyeti bakımından İslâm'ın savaşa bakışı açısından yukarıdaki tanıma hiçbir şekilde benzememektedir. Bu nedenle İslâm âlimleri Kur'ândaki tarz üzerine "harp" kavramından çok, جهاد "*cihad*" veya جهاد فى سبيل الله "*cihad'ün fi sebili'llah*" tabirini kullanmışlardır. Kur'ân açısından emperyalist amaçlarla kendi ülkesinin topraklarını genişletmek, başka ülkelerin kaynaklarına göz dikerek onları sömürmek, kişisel kaprisleri tatmin etmek veya başka toplumların dinî veya felsefî inanışlarını zorla değiştirmek gibi maksatlarla,

⁸¹⁹ Zühaylî, *Âsârü'l-Harb*, s. 35 den naklen, Yaman Ahmet, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yay. İst.1998, s.49

⁸²⁰ İbrahim Canbolat, *Savaş ve Barış Ararsında Dünya*, Alfa Yay.İst. 2003, s. 5

⁸²¹ İbrahim Canbolat, a.e., s.12

⁸²² B.L. Atery, *Moral and Spiritual*, İnternational Standart Publications, İndia, 1952

⁸²³ Kâsanî, *Bedâyi'u's-Sanâyi'*, 7/87; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, terc. Kemâl Kuşçu, 5. yay, Ank. 1979; Ahmet Reşit Turnagil, *İslâmiyet ve Millet Hukuku*, İst.1977, s.134; Karaman Hayrettin, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, İst. 984,1/276

hiçbir ülkeye karşı savaş açılmaz. Açıldığı takdirde ise öldürülen her bir insan sayısınca Kur'ân'da belirtilen cinayet suçunu, zorla alınan en küçük bir mal karşılığında ise gasp suçunu işlenmiş olduğundan, öldürdüğü kişiye karşılık fidye vermek, gasp yoluyla aldığı malı da tazmin etmek durumundadır. Çünkü Kur'ânî manada savaşın gayesi, İslâm idaresine ve Müslümanlara yönelik düşmanca duygu ve hareketleri bertaraf etmek, barış için gerekli şartların meydana gelmesini sağlamak, insan hak ve hürriyetlerini garanti altına almaktır.⁸²⁴ Bu açıdan İslâm'ın savaşa bakış açısı değerlendirildiğinde, belirtilen bu şartlardan herhangi birisinin gerçekleşmesi durumunda karşılaşılan bir zorunluluk sonucunda yapılan savaşların aslında barışçı amaçlara matuf olduğu açıkça görülmektedir. Bu nedenle Kur'ân'ın öngördüğü “cihad” anlayışı gereğince Müslüman gerek savaş, gerekse barış halinde sürekli barış amaçlı ve barış niyetli olmak durumundadır. Bu değerlendirmeler sonucunda, Cihad kavramıyla, günümüzün “âdil savaş” anlayışı arasında amaç bakımından kısmî bir benzerlik vardır. Çünkü “âdil savaş”; belli bir topluluğa, insan hak ve hürriyetlerini çiğneyerek zalimce davrananlara karşı yapılan savaştır.⁸²⁵ Bu amaca dayalı olan savaş, Kur'ân'ın genel anlamda meşrû gördüğü 7 çeşit savaş nedeninden sadece birisini oluşturmaktadır.

Görüldüğü gibi, maksat bakımından Kur'ân'ın savaşa bakışı, diğer düşünce sistemlerinden oldukça farklıdır. Zira Kur'ân'ın hedefi, insanı hem düşmanlık niyetinden, hem de düşmanlık duygusundan kurtararak üstün bir ruh yapısına kavuşturmadır.

جہاد *Cihad* kavramı ise; sözlükte gayret etmek, isteğinde ısrarlı olmak, bütün gücünü sarfetmek, eziyet ve meşakkat çekmek, çalışmak, uğraşmak, güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elden gelen bütün imkânları kullanmak anlamına gelen جہد “*cehd*” den gelmektedir.⁸²⁶ Kısa bir tanımla Cihad; Şer karşısında olanca gücün harcanması anlamına gelen جہد “*cehede*” fiilinden türemiştir.⁸²⁷

⁸²⁴ Bakara, 2.193.251, Enfal, 8/39; Hac, 22/40 bu âyetlerin açıklamasıyla ilgili olarak bkz. İbnü'l-Hümmam, *Fethü'l-Kadir*, 5/447; Zühaylî, *el-Alakati'd-Devliyye*, s. 25

⁸²⁵ Hattab Mahmut Şit, *Komuan Petgamber*, trc. Ahmet Ağırakça, İst. 1988, s.17

⁸²⁶ (Feyyanî, *el-Misbahül-Münir*, “c.h.d.” mad., 43,44; Konevî, *Enisü'l-Fukah*, 181, Tehanevî, *Keşşaf*, 1/197, İsfahanî, s.101

⁸²⁷ Esed, Muhammed, *İslâm'da Yönetim Biçimi*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Düşünce Yay. İst. Ty. s.111

Istilah olarak iki farklı anlamla karşılaşmaktayız. Biri; "düşmana karşı güç ve kuvvetin son haddine kadar sarf edilmesidir." Diğeri ise, İslâmî bir istilâh olarak; "Müslümanların Allah yolunda güç ve kuvvetlerini sarf etmeleridir."

Görüldüğü gibi burada savaş adı geçmemekle beraber, her türlü güç ve kuvvetin harcanması, "Allah yolunda olmak" kaydıyla sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda, cihada İslâm âlimleri tarafından bazı tanımlar getirilmiştir. Allah yolunda can, mal, dil, kalem ve diğer vasıtalarla çaba sarfetmek, kullar yararına mutlak adalet ve maslahat esasına dayanan İlahî mesajı insanlara ulaştırmak, anlamlarını içermektedir.⁸²⁸ Daha kısa bir ifadeyle cihad; "Yeryüzünde Allah'ın ve insanların haklarını hâkim kılmak için hem kendi üzerinde, hem de başkası üzerinde devamlı çaba harcamaktır." Cihad denildiği zaman, "kişinin kendisini olgunlaştırmak üzere, nefsiyle yapmış oluşu mücadele ve onu terbiye etmesi dâhil, İslâm Dinini yüceltmek için toplum yararına göstermiş olduğu her türlü gayret ve çaba hatıra gelir."⁸²⁹

Başka bir deyişle; dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmak, İslâm'ı tebliğ çalışmak, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek anlamlarını ifade etmektedir.

Cihadı konu alan âyet ve hadislerle bakıldığında, cihadın sadece savaşı ifade etmeyip hemen hemen hayatın her safhasıyla ilgili iyilikler yolunda gayret etme, çalışma ve kötülüklerle mücadeleyi kapsadığı görülür. Buna göre cihadın gayesi olarak Allah'a kulluk etmek, bu uğurda nefsin meşru olmayan arzularına karşı koymak, şeytanla mücadele etmek, Allah ve Resûlünün ortaya koyduğu evrensel ölçülerin fert hayatında uygulanmasına, toplum hayatında da yaygınlaşmasına çalışmak, İslâm'ı tebliğ etmek, ülke ve Müslümanları her türlü tehlike ve haksız saldırılara karşı savunmayı içeren bir kavram olup; kalp, dil, el ve beşerî aksiyonun ortaya konulduğu her türlü alet ve araçla bir eylemdir, davranış biçimidir.⁸³⁰ Dinin temelde cihad farızasını öngörmesi, cihadın savaş şeklinde olması değildir. Savaş, Ancak düşmanın kıtal ve benzeri tecavüzüne karşı farz kılınmıştır.⁸³¹

⁸²⁸ Kâsânî, *Bedâyi 'u's-Sanâyi'*, 7/97; Cürcanî, *et-Ta'rifat*, 80, Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/263; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 260; Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, 58

⁸²⁹ bkz. Yunus Vehbi, *İslâm'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, İst. 1994, s.196-198

⁸³⁰ İbrahim Paçacı, Yiğit Yaşar, "Diyânet Aylık Der.", "İslâm'a Göre Cihat ve Terör", Ank. Ocak 2002, Sayı 133, s.22

⁸³¹ Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'anî Kavramlar*, Yöneliş Yay., İst. 1988, s. 224

Bu gayret ve çabaların başında İslâm Dinini, tanımayanlara ulaştırıp tebliğ etmek hedefi yer alır. Bu tebliğ vazifesi yerine göre bir sözle yapılabileceği gibi, yeri geldiği zaman bir davranış veya bir fiil ile de ifa edilebilir.⁸³²

Görüldüğü gibi Cihad; Kur'ân'a göre meşru olmak şartıyla savaşı da, geniş olan anlam kapsamına alırken savaş, bu meşruiyet şartlarından birisini veya bir kaçını birden taşımakla beraber "cihad" kavramını, anlam kapsamına alamamaktadır. Hele hele meşruiyet şartını taşımadığı takdirde savaşın cihadla hiçbir bağlantısı kalmamakta, hatta ona tamamen zıt bir hâl almaktadır. İnsanın kurtuluşu, insan haklarının garanti altına alınması gibi âli maksatları hedeflemesinden ötürü cihad kelimesi, türevleriyle beraber Kur'ân-ı Kerim'in 34 muhtelif âyetinde yer almaktadır.⁸³³

Kur'ân-ı Kerim'e göre kavga ve savaşın tarihçesi Hz. Âdem'in şeytana aldanarak yasak ağaçtan yemek suretiyle Allah'ın emrine karşı gelmesi sonucunda kendisiyle eşinin cennetten çıkarılıp yeryüzüne inmeleri tarihine dayanır. Zira yüce Allah, Hz. Âdem ile eşinin yeryüzüne inme olayından bahsederken, neslinin birbirine düşman olacağına şöyle temas edilmektedir: *قال اهبطا منها جميعا بعضكم لبعض عدو فإما يأتينكم منى هدى فمن اتبع هداى فلا يضل ولا يشقى* "(*Rabbi, Âdem'e*) buyurdu ki: "Birbirinize düşman olarak hepiniz cennetten inin!" Bundan sonra benden bir hidâyet gelip de hidâyetime tabi olanlar ne sapıtır ve ne de mutsuz olur."⁸³⁴

Kuşkusuz, düşmanlık duygusu ve düşmanlık niyeti şaşkınlık ve mutsuzluğun baş belirtisidir. Ancak hidâyet rehberine uymayarak yeryüzünde bozgunculuk çıkarmanın müeyyidesini yüce Allah çoğunlukla ahirete bıraktığından, sonucuna katlanmak şartıyla vahyine uyup uymama konusunda, iradeli bir varlık olması hasebiyle insanları serbest bırakmıştır. Bunun sonucu olarak da insanların bir kısmının bu çağrıya uyarak tercihlerini barış ve huzurdan yana, diğer bir kısmının ise, aynı çağrıyı yanıtsız bırakarak iradesini düşmanlık ve saldırganlıktan yana kullanacağı tabiidir. Kısaca âyet, vahy-i İlâhî'den uzak kalındığı takdirde insan toplumundan savaş ve kavgaların eksik olmayacağını, İlâhî vahyin rehber edinilmesi

⁸³² Hikmet Akdemir, *İnsan Hakları ve Hürriyetlerinin gelişmesinde Kur'ân-ı Kerim'in Rolü*, s.64

⁸³³ Örnek olarak, bk. Âl-i İmran, /157, 195, 200; Nisa, 4/71,74,84,95; Enfal, 8/15, 16, 39, 45, 60, 65; Tevbe, 9/5, 14, 20, 29, 38, 39, 41, 73, 88, 123; Hac, 22/39, 78; Muhammed, 47/4; Mümtehine, 60/1; Saf, 61/4; Tahrim, 66/9

⁸³⁴ Tâhâ, 20/122

durumunda ise, herhangi bir sapıtma ve çatışma gibi mutsuzluğa neden olacak durumların yaşanmayacağını belirtmektedir.

Böylece insanlar, İlâhî mesaj karşısındaki tutumlarına bağlı olarak Kur'ân literatüründe yer alan temel kavram olarak, مفسد “müfsid” ve مصلح “muslih” olmak üzere iki temel kategoriye girmektedirler. Yüce Allah, muslihlere iyiliği tavsiye etme ve kötülüklerden sakındırma görevini verdiği gibi, barışçı yaklaşımdan hoşlanmayan saldırgan müfsitlere karşı, caydırıcı amaçla savunma yetkisi ve ödevini de vermiştir. Zira misliyle mukabeleden başka bir şeyden anlamayan bozgunculara karşı savunma ödevi yerine getirilmediği takdirde Kur'ân-ı Kerim, bu güruhun yeryüzünü fesada boğacaklarını ve inanç ile ibadet hürriyetini tamamen ortadan kaldıracaklarını ihtar etmektedir. *“...Eğer Allah, insanlardan bir kısmının saldırganlığını diğer bir kısım insanlar vasıtasıyla savmasaydı, yeryüzü fesada uğrardı.”*⁸³⁵ Görüldüğü gibi yeryüzünün fesada uğramasını sonuç veren saldırganlığın bir kısım insanlar vasıtasıyla savmayı, yüce Allah'ın bütün âlemler üzerindeki kendi kereminin gereği ve eseri olduğunu bildirmektedir. Zira yeryüzünün fesada uğramasından, kurttan kuşa, sinekten böceğe, sudan toprağa kadar canlı cansız, âlemlerin tümü olumsuz etkilenmektedir. Her şeyin taht-ı temlikinde olduğu yüce Allah ise, mülkünü ve mahlûkatını müfsitlerin sürekli tahribatına maruz bırakmak istemediğinden, cünûdu kapsamında övdüğü⁸³⁶ muslih kulları vasıtasıyla şerirlerin başta insan öldürmek olmak üzere yeryüzünde meydana getirdikleri kötülükleri, yine insan eliyle bertaraf etmeyi murat buyurduğu bu âyetten anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki âyet, müfsitlere engel olunmadığı takdirde, yeryüzünün tamamını her yönden fesada uğrattıncaya kadar saldırılarına devam edeceklerini açıkça belirtirken, aşağıdaki âyet de onların yapmak istediği bozgunculuğun boyutlarını göstermektedir. *“...Eğer Allah bazı insanların saldırılarını diğer bazı insanlar vasıtasıyla savmasaydı; manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adının çok anıldığı mescitler harap olur giderdi.”*⁸³⁷ Bu âyet bozgunculuğun çıkış noktasının ve bozguncuların esas gayelerinin insanların ilişkisini Allah'tan kestikten sonra aralarını

⁸³⁵ Bakara, 2/251

⁸³⁶ Bkz. Müddessir, 74/21

⁸³⁷ Hac, 22/40

bozmakla onlar üzerinde kendi hakimiyetlerini kurmak, başta din ve vicdan hürriyeti olmak üzere onları tüm hürriyetlerden yoksun bırakmak olduğunu gösterdiği gibi, şu iki âyet de, muslih ve müfsit olarak her iki zıt kutbun toplum yönetimine talip olmalarındaki esas amaçlarını da ortaya koymaktadır. Müfsitlerle ilgili olarak, *“...O yönetimi üstlendiği zaman, yeryüzünde fesat çıkarmaya, ekin ve nesli mahvetmeye çalışır. Allah ise fesadı sevmez.”*⁸³⁸ Muslihlerle ilgili olarak ise, *“...Onlara yeryüzünde imkân ve vakt verdiğimizde, namaz kılar, zekât verir, iyiliği teşvik eder ve kötülüklerden sakındırırlar.”*⁸³⁹ Müfsitlerle ilgili olan yukarıdaki hüküm, şu âyetle de teyit edilmektedir. *“Demek İslâm’dan yüz çevirip bir iş başına geçtiğinizde, yeryüzünde bozgunculuk edecek ve akrabalık bağlarını kesip atacaksınız, öyle mi?”*⁸⁴⁰ Âyet, inatçı inkârcıların iş başına gelmeye hırs göstermelerindeki esas maksatlarının, yeryüzünde fesat çıkararak insanları birbirine düşürmek ve insanlar arasındaki bağları keserek onları birbirine yabancılaştırmak olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ise, dünyayı insanların başına zindan etmektir. Neticede inkârcıların inadından kaynaklanan saldırganlığın hedefinde, toplumun huzur ve barışını yok etmek vardır.

Şu âyet de, inkârcıların karakterindeki kindarlık ve saldırganlığın, onların inadî küfründen kaynaklandığını açıkça ortaya koymaktadır. *“Onlara açık âyetlerimiz okunduğu zaman, kâfirlerin inkârı, yüzlerin (deki kinci ifade) den anlarsın. Onlar neredeyse, kendilerine karşı âyetlerimizi okuyanlara saldıracak olurlar...”*⁸⁴¹

Hiz. Âdem’den beri, hak-batıl mücadelesi devam etmişse de, hiçbir zaman kavgayı başlatan taraf, ehl-i hak olmamıştır. Zira onlar, *“Rabbinin yoluna hikmete, güzel öğütle davet et ve Onlarla en güzel tarzda mücadele et!”*⁸⁴² emri uyarınca daima yolların en güzeli olan tebliğ, davet ve diyalog şeklindeki güzel ilişkileri ve barışçı yolları esas almışlardır. Buna

⁸³⁸ Bakara, 2/205

⁸³⁹ Hac, 22/41

⁸⁴⁰ Muhammed, 47/21

⁸⁴¹ Hac, 22/72

⁸⁴² Nahl, 16/125

karşın batıl ehli, kendi mesleklerini hak yolla savunma imkânı bulunmadığından, mücadele yollarının da en batılı olan saldırganlığı hep tercih etmişlerdir.

Bütün barışçı yaklaşımlara karşı saldırganların inadından vazgeçmemeleri durumunda, başvurulacak mücadele yollarının en güzeli ise tabii ki meşru müdafaadır. Süyutî, Hz. Peygamberin müşriklerle yaptığı savaşın, “*Zarar ortadan kaldırılır.*” kaidesine dayandığını söylemektedir.⁸⁴³

Bu âyetler, mü’minlerin düşüncesinde insanlara saldırmak şöyle dursun, onlara en küçük bir zarar vermek bile bulunmadığını, ancak muannitlerin, hiç bir zaman gerçeklerden hoşlanmadıklarını, bu nedenle de kendilerine imanî hakikatlerden bahsedene karşı, daima saldırı vaziyetini aldıklarını ve saldırganlığın, inkârcıların ruhlarında yer eden karakteristik bir özellik olduğunu ifade etmektedir.

Bu durum karşısında yüce Allah; sırf inandığı için, inandığını da yaşamak ve yaymak istediği için mü’min kullarını öldürmek veya onları yurtlarından çıkarmak üzere, hep saldırma fırsatını kollayan ve buna bahane arayan bu kesimlere karşı, caydırıcılık amacıyla güç bulundurmalarını şu âyetle emretmektedir: *وأعدوا لهم ما استطعتم من قوة ومن رباط الخيل ترهبون به عدو الله وعدوكم...* “*Elinizden geldiğince onlara karşı kuvvet hazırlayın... Ta ki onunla Allah’ın ve kendinizin düşmanlarını ve sizin bilmeyip de Allah’ın bildiği düşmanlarınızı (bu saldırganlık düşüncesinden) caydırırsınız.*”⁸⁴⁴

Sonuç itibariyle savaş basit anlamıyla iki veya daha fazla ülke arasında meydana gelen büyük çaplı bir kavgadır. Toplumsal hayatta vuku bulan küçük veya büyük bir kavga durumunda ise, taraflardan biri haklı, diğeri haksızdır. Veya her iki taraf da haksızdır. Ancak, kavga mutlaka bir haksızlığa dayandığına göre, tüm tarafların haklı olması mümkün değildir. Hak olarak indirilen ve hakkı toplumsal hayatta üstün tutmak için gönderilen Kur’ân-ı Kerim, *ولا تقتلوا النفس التي حرم الله إلا بالحق* “*Haklı olmak hariç, Allah’ın öldürülmesini haram kıldığı bir cana kıymayınız!*”⁸⁴⁵ emriyle, haksız yere insan öldürmeyi açık bir şekilde haram kılmakla birlikte, insan öldürme cinayetinin büyüklük boyutuna da şu âyetle en anlamlı bir şekilde vurgu yapmaktadır: *من قتل نفسا بغير نفس أو فساد في الأرض فكأنما قتل الناس جميعا* “*Kim bir cana*

⁸⁴³ Süyutî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, Beyrut, 1983, s.93

⁸⁴⁴ Enfal, 8/60

⁸⁴⁵ Bakara, 2/22

karşılık olmaksızın ve yeryüzünde fesat çıkarmaksızın bir cana kıyarsa, bütün insanları öldürmüş gibi olur!”⁸⁴⁶ Hz. Peygamber de القاتل والمقتول فى النار “*Katil de maktul de ateştedir.*”⁸⁴⁷ buyurmakla sırf yalancı şöhret ve kuru kahramanlık adına veya basit çıkar uğruna yapılan kavgaların ve bunun büyük bir şekli olan savaşların haram olduğunu açıkça göstermektedir.

Sadî-yi Şirazî, bu âyet ve hadislerden mülhem olarak, tüm dünya saltanatının, bir damla kan bile akıtmaya, hatta bir gönlü bile perişan edecek bir münazaaya değmediğini şu sözüyle ifade eder. ⁸⁴⁸ دنیا نه متاعستى که ارزد بنزاعى

Tabbara, konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Savaşan taraflardan biri, kendi rızasıyla savaşa girerken, diğer taraf mecburiyet tahtında girer. Bu ise, bazı ülkelerin siyasal, ekonomik ve bölgesel çıkarlarını gerçekleştirmek için başvurdukları bir vasıttır.” Çıkar üzerine kurulu olan tüm politikalar ise, canavardır.

Şu bir gerçektir ki sosyal problemlerin tüm barışçı çözümlere karşı direnmesi durumunda savaş, beşerî toplumların başvurduğu sosyal bir zaruret haline gelebilir.”⁸⁴⁹

İşte bu noktada Kur’ân’ın, “Eğer Allah, insanların saldırılarını yine insanlarla savmasaydı, Yeryüzü fesada uğrayacaktı.”⁸⁵⁰ hükmü, bir kez daha kendisini göstermektedir.

Bu itibarla, Âlemlerin Rabbi olan Allah’ın insanlar arası uzlaşmazlıkları giderme iradesiyle, başta insanlık olmak üzere tüm âlemlere rahmet eseri olarak gönderdiği ve barışı simgelemek üzere, “İslâm” olarak adlandırdığı yüce Din-i mübin’in, hadd-i zatında tasvip ettiği bir hareket tarzı olamaz. Ancak İslâm’ın, aşvaî (kör) kuvvetin, insanlığın huzurunu hedefleyen hakka davet yolunda önemli bir engel olarak sık sık ortaya çıkması durumunda meydana gelen sosyal problemlerin çözümüne araç olmak üzere en son ve tek çare olarak kalması durumunda savaşa izin verdiğini, onun temel iki kaynağı olan Kur’ân ve Sünnetin incelenmesinden anlaşılmaktadır.

⁸⁴⁶ Mâide, 5/35; Ayrıca bkz. Nisa, 4/93

⁸⁴⁷ Buharî, İman, 22, Diyat, 2; Müslim, Kisame, 33, Fiten, 14, 15; Dârimî, Fiten, 5, Nesâî, Tahrim, 29

⁸⁴⁸ Külliyyât-ı Şeyh Sadî’ den *Bosatan*, 243/7; aynı Külliyyattan *Sahibiyye*, 822/2-3’ten naklen

Şahinoğlu Nazif, *Sadî-yi Şirazî ve İbn Teymiyye’de Fert ve Cemiyet İlişkileri*, İşaret Yay. İst.1991, s.80

⁸⁴⁹ Afif A. Fettah Tabbare, *Ruhu’-d-Dini’l-İslâmî*, Darü’l-İlm Beyrut 1988, s. 389

⁸⁵⁰ Bakara, 2/251

Durum böyleyken, kavgacı görüşlerinden hiçbir taviz verme niyetinde olmadıkları her haliyle belli olan çevreler, nasıl olur da İslâm'ı, "Kılıç dini" yakıştırmalarıyla itham ederek onu karalamaya çalışabilirler? İslâm'ın yeniden hızlı bir gelişme sürecine girdiği günümüzde, sergilenmeye çalışılan bu tür gayretler, onu küçük düşürme amacına yönelik, düşmanları tarafından uydurulmuş iftira girişiminden başka bir şey değildir. Mc Donald'ın "İslâmî Bilimler Dairesi"nde yapmış olduğu bir konuşma esnasında "*Kılıç ve kuvvetle İslâm'ı yaymak, her müslümanın ödevidir.*" şeklindeki sözü, bu tür girişimlerin ilki olmadığı gibi, sonuncusu da değildir.⁸⁵¹

Kur'ân'ın, mecburiyet karşısında savaşa izin verdiği durumlara geçmeden önce, Yahudilik ve Hıristiyanlığın savaşa bakışı ile İslâm'ın bu konudaki bakışı arasında bir karşılaştırma yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Eski dinlerin bu noktayla ilgili hükümlerine baktığımızda, Yahudiliğin, kendi taraftarlarına varlıklarını korumak, yeryüzünde hâkimiyetlerini sağlamak ve geniş topraklar elde etmek için savaşı farz kıldığını ve işgal ettikleri yerlerin halkını son ferdine kadar imha etmelerini öngördüğünü görmekteyiz. Zebur'un 5. Kitabında şöyle denilmektedir: "*Rabbin, seni bir ülkeyi almak üzere oraya girmeye muvaffak kıldığı zaman, daha önce birçok milletleri helâk ettiği gibi, son ferdini de öldürünceye kadar hiçbir acıma göstermeksizin oranın halkıyla savaşmanı emreder.*"⁸⁵²

Belirli bir insan kesimine, istediği yerleri işgal ederek topraklarını topraklarına katma ve oranın halkını tamamen imha etme yetkisini veren, böyle bir sözün, Rahman, Rahim, Rauf, Atuf, Vedûd, Adl ve Latif gibi sevgi, şefkat, adalet ve merhameti ifade eden esma-i hüsnaya sahip olan Yüce Allah'a ait olması mümkün değildir. سبحان الله وتعالى عما يصفون "Hâşâ! O, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir."⁸⁵³ Bu şekildeki bir anlayış, zaaf içindeki beşer duygusallığının ürünü olmaktan başka bir şey olamaz .

Kur'ân, benzeri konularda semavî kitapların özünü koruduğu gibi, onlarda yapılan çarpıtmaları da düzeltmektedir. Bu cümleden olarak, Kur'ân, İsrail

⁸⁵¹ el-Kureşî, a.g.e., s.390

⁸⁵² el-Kureşî, a.g.e., s. 391

⁸⁵³ En'am, 6/100

oğullarının da despot yönetimlere ve bunu destekleyen toplumlara karşı savaşmakla yükümlü tutulduklarını bildirmekle olayı bu yönden onaylamaktadır.

Konuya bu açıdan bakıldığında, yüce Allah'ın İslâm toplumuna, çaresiz ve güçsüzleri ezmede direnen despotlar ve yandaşlarıyla son ferdine varıncaya kadar mücadele etme sorumluluğunu yüklediği gibi, İsrail oğullarına da böyle bir yükümlülük vermiş olması elbette ki haktır ve gerçektir.⁸⁵⁴ Ancak İsrail oğullarının bu tür haksız saldırılardan bıkmış olarak yüce Allah'tan zalimlere karşı savunma talebinde bulunup bu istekleri yüce Allah tarafından kabul edilince de meseleyi ağırdan aldıklarını, hatta Hz.Musa'ya karşı ayak direttiklerini Kur'ân şöyle haber vermektedir. *قالوا يا موسى إن فيها قوما جبارين وإنا لن ندخلها ما داموا فيها فاذهب أنت وربك فقاتلا إنا ههنا قاعدون* “Onlar dediler ki, ya Musa! orada zorba bir toplum vardır, onlar orada kaldığı sürece biz asla oraya girmeyeceğiz. Git sen ve Rabbin ikiniz (onlarla) savaşınız, biz burada oturacağız.”⁸⁵⁵

Öbür taraftan Kut'ân'ın beyanına göre, çıkar uğruna insanları öldürmemeye, onları yurtlarından çıkarmamaya dair Allah'a söz verdikleri halde bu konudaki sözlerini bozmuşlardır.⁸⁵⁶ Yine Hz. Musa'dan sonra, İsrail oğullarının ileri gelenlerinin, Calût döneminde Amalıklar tarafından saldırıya uğrayarak mağlup edilmiş, yurtlarından çıkarılmış, ailelerinden uzaklaştırılmış, çocukları esir edilmiş ve ellerinden Tevrat'ları alınmış oldukları halde kendilerine gönderilmiş olan bir peygambere⁸⁵⁷ küçük bir topluluk hariç yardımcı olmadıkları anlaşılmaktadır.⁸⁵⁸

Görüldüğü gibi, Bakara Sûresinin 246. âyetinde belirtilen İsrail oğullarına savaşın farz kılınışı nedeni ile İslâm toplumuna farz kılınışı nedenleri arasında önemli bir benzerlik vardır.⁸⁵⁹

Daha sonra Hıristiyanlık gelerek, Hz. İsa'nın Matta İncil'inde yer alan şu sözünden anlaşılacağı gibi, savaşı tamamen haram kılmıştır. “Ben size şunu tavsiye

⁸⁵⁴ bkz. Nisa, 4/75

⁸⁵⁵ Mâide, 5/24

⁸⁵⁶ Bk. Bakara, 84,85

⁸⁵⁷ Bu peygamberin; Yuşa', Şem'un, veya Eşmuyil olduğu söylenmekte ve daha çok son isim üzerinde durulmaktadır. Hz. Musa'dan sonra gelmiş olan peygamberler, zaman zaman Tevrat'ı unutarak ondan sapan ve putperest olan İsrail oğullarına yeniden Tevrat'ı hatırlatarak onun hükümleriyle amel etmelerine yardımcı olan ve kendilerine ayrıca kitap gönderilmemiş olan peygamberlerdir. Bkz. *Hâzin, Lübabü't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Matbaatü'l-İstikame, Kahire 195, I/ 171

⁸⁵⁸ bkz. Bakara, 2/84,85,86,246

⁸⁵⁹ bkz. Hac, 22/8-10

ederim ki kötü insanlara karşı koymayın! Sağ yanağına bir tokat vurana sol yanağını çevir.”

Hıristiyanlardan, savaşın mutlak surette haram olduğunu savunanlar, Hz. İsa'nın, aziz Patros'a söylediği şu sözünü dayanak olarak gösteriyorlar: *“Kılıcını kınına koy! Zira kılıca karşı, kılıçla çıkanlar, yok olmaya mahkûmdurlar.”* Hıristiyanlık, bu şekilde savaşı yasaklamaktır.

Bir kısım Hıristiyan din adamları da, savaşın hatta harp sanatını öğrenmenin bile haram olduğunu halka anlatmaya ve kamuoyuna bunu kabul ettirmeye kendilerini adanmışlardır. Diğer bazıları ise, İncil'in konuyla ilgili metni ile devletin zaruretleri arasında, zoraki bir uzlaşma yoluna gitmişler ve “yasak savaş”, “mübah savaş” olmak üzere savaşı iki kısımda mütalaa etmişlerdir. “Âdil savaş”ın mahiyeti üzerinde geniş araştırmalar yaparak onu şu şartlarla sınırlandırmışlardır: a) Savaşın Devlet başkanı tarafından ilân edilmiş olması, b) Başkanın iyi niyetli bir kişiliğe sahip olması, maceracı bir saplantı içinde olmaması, c) savaşın âdilâne olması.

Hıristiyanlık âlemi, Milâdî 4.asırda Roma İmparatoru Konstantin himayesinde bir devlet kurma imkânını elde edince, ülkedeki putperestliğin kökünü kazımak için güç kullanmak durumunda kalmışlardır.⁸⁶⁰

Böylece, Hıristiyanlık tarihinde bu dönem itibariyle savaşa bakış açısından bir kırılma noktasının meydana geldiğini görmekteyiz. Ortaya çıkan bu iki farklı süreç ile Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine dönemi arasında bir karşılaştırma yapıldığında, her iki dinin de kendi dönemleri arasında ortaya çıkan savaşa bakış konusundaki farklılıklar bakımından, bir benzerliğin olduğunu görmekteyiz. Şu kadar farkla ki Medine döneminde mecburiyet karşısında müdafaa savaşına izin verildiğinde Hz. Peygamber bu savaşları bizzat kendisi yönetmişken, Hıristiyanlığın bir devlet kurma imkânını elde etmesine Hz. İsa'nın ömrü vefa etmemiştir. Zira Hıristiyanlık, ortaya çıkışından, kendisinden tam dört asır sonra bu güce kavuşabilmiştir.

Kanaatimiz odur ki; şâyet Hz. İsa hayattayken, maddî alanda kendisini ve arkadaşlarını müdafaa etme gücüne sahip olmakla beraber, Hz.Peygamber'e yapıldığı gibi, tamamen imha plânıyla saldırıya uğrasaydı, elbette yine Hz. Peygamber'in Medine'de dönemindeki uygulamasından farklı davranmayacak ve

⁸⁶⁰ Bkz. el- Kureşî, a.g.e., s.392

gözü dönmüş saldırganları püskürtmek amacıyla bu gücü kullanacaktı. Yani, Hz. İsa kısa hayatı boyunca, Hz. Peygamber'in sadece Mekke dönemine benzer bir sosyal ortamda yaşamış olup, onun, Medine dönemi gibi, nispeten farklı bir ortamda yaşama şansına sahip olamadığından, içinde bulunduğu ortamın icabına göre hareket etmiştir ki, bundan başka bir uygulamada bulunması da zaten kendisinden beklenemezdi. Böyle bir ortamda Hz. İsa'nın dediği gibi, kılıca karşı kılıçla çıkılması, insanın kendi kendisini yok olmaya mahkûm bırakması demektir. Bu nedenle, Hz. İsa'nın yukarıdaki bu mealdeki sözü, mutlak anlamda olmayıp, içinde bulunduğu o günkü olumsuz ortam ve şartlarla sınırlı olduğu kanaatindeyiz.

Şâyet Hz. İsa, müdafaa gücüne sahip olmakla beraber, hiçbir direniş göstermeden kendisini ve arkadaşlarını azgınlığın saldırısına maruz bırakmış olsaydı, o zaman Hz. İsa'nın bu sözünü mutlak mânada kabul edenler haklı olabilirlerdi. Oysa Hz. İsa'nın hayatında kavminin inkârcılarına karşı, kimlerin kendisine Allah yolunda yardım edeceğini sorması üzerine "*Havâriyyûn*" denilen, sayıları sadece 12 kişiden ibaret kendisine ilk inanan samimi bir grup insan, kendisine destek sözü vermiş olmakla beraber yine de bunlardan birinin ihanetine uğramıştır.⁸⁶¹ Bu nedenle, şâyet Hz. İsa, 11 kişiden ibaret küçük bir yardımcı güçle, sayısal bazda kendisinden çok üstün güçlere karşı koymuş olsaydı, bu durum, İlâhî hikmete aykırı düşecekti. Hâlbuki savunma gücüne sahipken, Allah'tan korkmaz, insanlardan utanmaz azgınlara boyun eğmek, zillet ve meskeneti kabul etmektir ki, bu durum, değil Hz. İsa gibi ulû'l-Azm bir peygamberin izzetiyle, sıradan bir insanın bile saygınlığıyla bağdaşmayan bir ruh haletidir.

*"İnsanlar arasında hüküm veresin diye, biz sana Kitabı, (Kur'ân'ı) hak olarak indirdik."*⁸⁶², *"Resûlüm! Şüphesiz ki biz kitabı, (Kur'ân'ı), insanlar için hak olarak sana gönderdik."*⁸⁶³, *"Ey iman edenler; toptan barışa giriniz ve şeytanın izini takip etmeyiniz!"*⁸⁶⁴, *"Biz Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik!"*⁸⁶⁵ gibi birçok âyetler ile *"Birbirinize buğz etmeyiniz, bir birinizden alakayı kesmeyiniz, birbirinizi küçük düşürmeyiniz, birbirinizi kıskanmayınız, Ey Allah'ın kulları! Bir*

⁸⁶¹ bkz. Al-i İmran, 3/52; Saff, 61/14; Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, Eser Neşriyat, İst.1993, 9/456

⁸⁶² Nisa, 4/105

⁸⁶³ Zümer, 39/41

⁸⁶⁴ Bakara, 2/08

⁸⁶⁵ Enbiya, 21/107

birinizle kardeş olunuz”⁸⁶⁶ gibi, birçok hadisler, İslâm’ın temel öğretisinin, barışa dayalı olduğunu, mükerrer olarak tekit etmektedir. Yukarıdaki âyet ve benzerleri direkt olarak barışla ilgili olmakla beraber, dikkatli bir inceleme yapıldığı takdirde, kalan diğer tüm Kur’ân âyetlerinin de dolaylı olarak barışla alakalı olduğu, hatta bağlantıları araştırıldığında, savaştan bahseden âyetlerin bile haddi zatında barış temelli oldukları anlaşılacaktır. Zira savaşa izin veren veya savaşı farz kılıp teşvik eden âyetlerin dayandırıldığı gerekçelerin tümü, toplumsal barışı hayata geçirme ve bunun önündeki engelleri ortadan kaldırmaya yönelik olduğu, hiçbir kuşkuya yer olmayacak şekilde açıktır. Zira karşı tarafın başlattığı taarruz (saldırı) savaşına karşı, tedafü’ savaşa başvurmak (savunmada bulunmak), barış içinde yaşama istek ve arzusunun önüne çıkan engelleri aşmaya ve saldırıda inat edenleri imha düşüncesinden ziyade, onları bu inatlarından vazgeçirmeye yöneliktir.

Kur’ân, günümüz güçlülerinin kitle imha düşüncesinin zıddına, saldırıya uğrayarak zulm edilen tarafa sadece mağduriyetini giderecek kadar misliyle mukabele müsaadesini vermekte, *“ (Savaşta) haddinizi aşmayın! Allah haddini aşanları sevmez. ”*⁸⁶⁷ *فلا يسرف في القتال* *“ (Haklı) öldürmede aşırılığa gitmesinler!”*,⁸⁶⁸ gibi âyetlerle, her konuda olduğu gibi, saldırılara karşı savunmada bile aşırılığa gitmeyi kesin bir dille yasaklamaktadır. Bu derece zorda kalama durumunda bile mümkün merteye fazla can zayıyatına yol vermeden savaşı sona erdirerek saldırgan düşmanı barışa zorlamak, İslâm Savaş Hukukunun temel ilkesidir.⁸⁶⁹

Bilindiği gibi, ilk emri “oku!” olan Kur’ân, bu mesajıyla insanı değil, cehaleti kendisine düşman kabul etmekte ve barışın büyük büyük düşmanına karşı, ilim ve marifet silahıyla mücadele bayrağını açmaktadır ki, bu mücadele tarzı dahi, barışçı yöntemlerin en yücesi ve en güvenlisidir. Zira ilim ve marifet silahı, insanı öldürme yerine ihya eder. Sadece insanlığın ve insanlık barışının büyük düşmanı olan cehaleti öldürür.

⁸⁶⁶ Aclûmî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/527

⁸⁶⁷ Bakara, 2/190

⁸⁶⁸ İsrâ, 17/33

⁸⁶⁹ Bkz. Abdurraûf Avn, *el-Fennü'l-Harbü fi Sadri'l-İslâm*, Kahire, 1961, s. 62; Hamidullah, *İslâm'da devlet İdaresi*, s.259

Bu itibarla İslâm'da insan öldürmek yok, ancak insanı gerek beden ve gerekse ruh yönünden öldürme girişiminde bulunan her türlü güç ve düşüncelerle mücadele vardır. Bu mücadele tarzı ise, insana barış ve hayat kazandırır.

Burada “*cihad*” kavramında olduğu gibi, İslâm muhalifleri tarafından eleştiri konusu yapılan “*Fetih*” kavramıyla ilgili kısa bir bahis açmak da yerinde olacaktır.

Gerek “*cihad*”ın ve gerekse “*feth*”in iddia edildiği şekilde gayr-i Müslim bir toplumu zorla Müslümanlaştırmakla hiçbir ilişkisi yoktur. Aslında İslâm açısından لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ “*Dinde zorlama yoktur.*”⁸⁷⁰ âyeti karşısında herhangi bir ferdi veya toplumu zorla Müslümanlaştırma diye bir düşünceye yer olmadığı için, böyle bir hedef ve hareket de söz konusu değildir. “Bu sebeple İslâm egemenliğinin başladığı ilk zamanlarda zor kullanılarak din değiştirmeye yönelik bir baskıya veya herhangi bir girişime hemen hemen hiç rastlanamaz. İslâmiyet’in yayılması, daha ziyade ikna ve teşvik gibi yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Zimmet anlaşmasını kabul eden kesimler için, cizye vergisi yanında İslâm hukukçuları tarafından ayrıntıları tespit edilen bir takım kısıtlamalar getirilmesi, onların zimmet anlaşması ile garanti altına alınan dinî, sosyal ve kültürel varlıklarını ortadan kaldırmaya yönelik olmayıp egemenliğin ve farklılıkların vurgulanması amacına yöneliktir. Müslümanların dinleri konusunda zimmîlere gösterdikleri hoşgörüyü aksettirmesi bakımından 650–660 yılları arasında Muâviye’nin Suriye valisi olduğu sırada Nasturî Patriği III. İşuayheb’in bir arkadaşına yazdığı mektup, bu konuda bize çok önemli ipuçları vermektedir. Patrik bu mektubunda: “*Allah’ın idareyi kendilerine verdiği şu Araplar... Bize hiç zulmetmediler. Gerçekten onlar dinimize, din görevlilerimize kilise ve manasturlarımıza hürmet gösterdiler.*”⁸⁷¹ demektedir.

Aslında fetih, kelime anlamı itibariyle kapalı bir şeyin açılması, kapalılığın giderilmesi anlamına gelmektedir. Terim olarak ise; adalete, barışa, her türlü insan hak ve hürriyetlerine kapalı olan, koyu istibdadın uygulandığı kapalı ve yayılmacı rejimlerin İslâm ülkesi için oluşturduğu tehlikeleri bertaraf etmek üzere, öncelikle barışçı yollarla, bu mümkün olmadığı takdirde savaş yoluyla yeniden barışa ve insan haklarına açılmasının sağlamasıdır.

⁸⁷⁰ Bakara, 2/256

⁸⁷¹ İrfan Aycan, *İslâm ve Demokrasi*, “Kutlu Doğum Semp. 1998, *Müslüman Yönetimlerde Bir Arada Yaşama Tecrübesi*” adlı tebliğinden, Ankara 1999, s. 32

Fetih Sûresinin 1. âyetiyle ilgili olarak, bazı müfessirler, bunu Mekke'nin fethine vaad olarak anlamışlarsa da çoğunluk, "*Hudeybiye Anlaşmasını ihbardır,*" demiştir. Elmalılı, konuyla ilgili olarak Keşşaf'ın şu beyanına yer vermektedir: "Bir memleketi fetih, orayı savaşla veya sulhen almaktır. Hudeybiye sulhunun bir fetih olması, ilk zamanlar ashaptan bazıları tarafından anlaşılmamış olsa da Cenab-ı Allah, bunu bir fetih olarak beyan etmiştir. Gerçi Hz. Peygamber, bunda bir harb için değil, umre niyetiyle hareket etmiş ve kurbanlıklar sevk etmişti. Fakat müşrikler çarpışmayı kurmuşlardı. Büyük çapta bir vuruşma olmamıştı ama ufak tefek çarpışmalar sonucunda müşrikler mağlup olmuşlar ve sulha talip olmuşlardı."⁸⁷²

İslâmiyet, fethettiği yerlerde insanları yok ederek ya da sürerek o topraklarda sadece kendi hâkimiyetini tesis etmeyi değil, bilakis olabildiğince fazlaca insanın birlikte yaşama imkânıyla İslâm gerçeğini daha yakından tanınmasını hedeflemiştir. Ayrıca o kendi hâkimiyeti altında yaşayan farklı dinleri ve kültürleri asimile etmeyi de hedeflememiştir. İslâmlaştırma politikası güdülmemiş, İslâmlaşma süreci başlamıştır.

Tarih içinde pek çok devlet ve toplumda dikkatleri çeken, diğer din mensuplarına yönelik kendi dinlerini değiştirmeleri için uygulanan öldürme, tehcir ya da hâkim devletin dinini kabul ettirme şeklindeki zulüm ve baskılara sadece Abbasiler döneminde değil, İslâm tarihinin hiçbir döneminde rastlanmamaktadır. Onların varlıklarını ve din hürriyetlerini ortadan kaldıran bir gelişme görülmemiştir.⁸⁷³

VI. yüzyılın başlarında İspanya'ya hâkim olan Vizigotlar, Katoliklerin "heretik" yani sapık olarak nitelendirdikleri "Arian" mezhebine bağlı bulunuyorlardı. Katolik mezhebine göre daha az bir nüfusa sahip olan Vizigotlar, ilkin toleranslı bir politika izlemelerine rağmen, daha sonra siyasî mülahazalarla "*Tek devletin dini de tek olur.*" anlayışını benimseyen Vizigotların çoğunluğun mezhebi olan Katolik mezhebine geçmesiyle sözü edilen tolerans politikası da son buldu. Tam tersine bu yöneticiler, tevhid inancına dayalı olan kendi eski mezhebinin mensuplarına karşı bir imha politikası sürdürmeye başladılar. Bu politikanın genişletilmiş bir şekli olarak da 694 senesinde Yahudilerin İspanya topraklarından tamamen kökünün kazanması

⁸⁷² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neş. İst.1993, 9/123

⁸⁷³ Levent Öztürk, İslâm ve Demokrasi, Kutlu Doğum Semp. 1998, "*Müslüman Toplumlarında Birlikte Yaşama Tecrübeleri (Abbâsî Modeli)*" adlı tebliğ, TDV. Ankara 1999, s.44

hedeflendi. Bu karara göre Yahudilerin mülklerine el konacak, Yahudi ailelerinden ülkeyi terk etmeyen veya Hıristiyanlığa girmemede direnenler, köleleştirilerek Hıristiyan ailelere dağıtılacaktı. Ancak 711 yılında mağdur halkın çağrısı üzerine İspanyayı fetheden Müslümanlar, Vizigotlara bu fırsatı vermedi.

Sonuç olarak Endülüs'ün fethi;

- a) Özellikle dini farklılıklar açısından tekilci ve dayatmacı bir uygulamadan farklılıklara açık, çoğulcu bir toplumsal modele geçişi sağlamıştır.
- b) Yeni toplumsal model çerçevesinde, farklı dinlere mensup cemaatlere kimliklerini koruma imkânı sağlamıştır. Can ve mal emniyetleri, iş ve seyahat hürriyetleri garanti altına alınmıştır.

c) Hâkim unsur olmaları nedeniyle Müslümanlar, sınırlı da olsa bazı imtiyazlara sahip olmuşlardır. Birlikte yaşama modeli hayatın hemen her alanını, müşterek ilişkilere açmıştır. Bu ilişkiler tedrici bir kültürel etkileşim, bu etkileşim ise bütün içtimaî unsurların katkısı bulunan bir Endülüs medeniyetinin doğmasına vesile olmuştur.⁸⁷⁴

Timur'un torunlarından Ömer Şeyh Mirza'nın oğlu olan Babür, XVI. yüzyılın başlarında Kabil merkezli bir sultanlığı idare etmekteyken, 1525'te yönetimden memnun olmayan muhaliflerin daveti üzerine, Lûdîlerin üzerine yürüyerek 25 Nisan 1526'da Hindistan'a girerek hâkimiyeti ele geçirdi. Bu sırada Hindistan'da 100 den fazla etnik topluluk, 700 den fazla dil ve başta Hinduizm olmak üzere, Jainizm ve Budizm gibi dinlere mensup insanlar yaşamaktaydı. Böyle bir coğrafyada yabancı olan insanların sadece silah gücüyle 1857 ye kadar devam eden uzun bir süre hâkimiyetlerini koruyabilmiş olmalarını izah etmek mümkün değildir. Bu günkü manada kamuoyu oluşturma vasıtalarının bulunmadığı bir dönemde yerli halkın bağlılığını kazanarak devam ettirebilmek, askeri gücün yanı sıra büyük oranda istikrarlı, katılımcı ve âdil bir yönetim anlayışıyla gerçekçi politikalarda aranmalıdır.⁸⁷⁵

Hz. Peygamber ve arkadaşları, Mekke döneminde, insanlık dışı muamelelerin en acımasız ve en vahşi çeşitlerine maruz kalmalarına rağmen, Kur'ânî manadaki

⁸⁷⁴ Mehmet Özdemir, İslâm ve Demokrasi, TDV. Kutlu Doğum 1998 Semp. "Endülüste Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine Bir Mülâhaza" adlı Teb., Ank.1999, s. 85, 93

⁸⁷⁵ Azmi Özcan, Demokrasi ve İslâm, TDV. Kutlu Doğum Semp. – 1998, "Müslüman Toplumlarında Birlikte Yaşama Tecrübeleri, (Babürlü –Hint Modeli)" adlı Teb., Ankara 1999, s.97, 98, 100

barıştan geçen saadet-i dareyn yoluna insanları iletme uğruna, insanüstü bir tahammül örneğiyle sabretmenin kemal noktasına ulaşmışlardı.⁸⁷⁶

Zaten savaş; psikolojisi bozuk kimselerden başka, insanların arzulayabilecekleri ve zevkle yapacakları bir şey değildir. Sadece fitratları bozulmuş kalbi çürümüş anarşist ruhlu, sadist karakterli kimseler, yılan ve akrebin zehirlenmekten hoşlandıkları gibi insan öldürmekten, yakıp yıkmaktan, insan ve diğer canlılara acı çektirmekten hoşlanabilirler. Kâinattaki tüm unsurlar gibi tüm insanların da ortak yapıları hep barış ve sevgi üzerine inşa edilmiştir. Böyle olunca, kavgadan hoşlanma sonucunda, ortaya çıkan saldırganlık, arızî bir psikolojik bozukluktur.

Kur'ân-ı Kerim'in öncelikli hedefi, insanların sevgi, şefkat, ünsiyet gibi temel aslî özelliklere dayalı, yaradılıştan gelen sağlam asaletini korumak, arızalanmalar meydana geldiği takdirde en sağlıklı yöntemlerle tekrar bu aslî hüviyetine ve ruhsal sağlığına kavuşturmadır.

Ancak, insan, tüm vücudunu kaybetmesine bedel, kangren olmuş bir parmağının kesilmesine razı olmak durumunda olduğu gibi, İslâm toplumu da saldırılar karşısında can, mal, vatan ve mukaddesatının tehlikeye girmesi durumunda, tüm bu değerlerini kaybetmek yerine kısmî zayıflara razı olmak durumundadır.

İşte bu tür caydırma, kurtarma veya temel hak ve hürriyetlere yönelik fitne ve engellemeleri ortadan kaldırma gibi makul müdafaalar, Kur'ân nokta-i nazarında meşru sayılmakla kalınmamış, aynı zamanda övülen, Allah yolunda sarf edilen üstün gayret anlamında *الجهاد في سبيل الله* “*el-Cihâdü fi sebîlillah*” kavramında ifadesini bulmuştur. Bu nedenle, Hz. Peygamber'in cihadla ilgili hadislerinin çoğu, *في سبيل الله* “*fi sebîlillah*” tabirini ihtiva etmektedir. Buna göre, yalnız daha önce işaret edilen gayeler için yapılan savaşlar Allah yolundadır ve şeriat yalnız bu tür savaşları caiz görmektedir.”⁸⁷⁷ Tüm davranış biçimlerinde olduğu gibi savaşta niyet ve maksat, onu hükmen birbirine taban tabana zıt konumlara getirebilmektedir. Yani kısaca savaş, insanı -her yönden- savunma, kurtarma ve ilay-ı kelimetullah gibi şerefli bir amaca binaen olduğu takdirde, hükmen *önemli bir farz* durumunu alırken,

⁸⁷⁶ Kurtubî, *el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1965, 12/69; Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İst. 1960, 5/3408; Ali Çiftçi, *İlke ve Amaçları Bakımından Kur'ân'da Savaş*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1960, s.33' den naklen Ahmet Yaman, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yay. Ank. 1998 s. 35

⁸⁷⁷ Muhammed Esed, *İslâm'da Yönetim Biçimi*, Çev. M.Beşir Eryarsoy, Düşünce Yay. İst. ts., s.114

hükümranlık, ganimet elde etmek, yeryüzünü istilâ ve benzeri herhangi bir basit gaye⁸⁷⁸ uğruna yapıldığı takdirde ise, *en büyük bir cinayet* hükmünü alır.

Kur'ân, "zulüm" ile nitelendirilebilen bir harbi yasaklamakla birlikte, yönetim böyle bir hata yapacak olursa, vatandaşların tasvibini almaya hakkı olmaz. Çünkü Kur'ân, başkalarına zulüm ve haksızlığı gerektiren bir savaşa katılmayı reddettiği için müslümanların kınanması mümkün olamaz. Fakat Müslüman, İslâm ülkesinin savunulması için dışardan gelen bir tehlikeye veya içerden devletin temellerini sarsan bir isyana karşı, savaşılmaması istendiği takdirde, bunu reddedebilme şansına sahip değildir... Burada önemli bir soru vardır. Bu durumda Müslüman olmayan vatandaşların durumu ne olacaktır? Kur'ân-ı Kerim, لا إكراه فى الدين “*Dinde zorlama yoktur.*”⁸⁷⁹ âyeti gereğince onlara apaçık bir şekilde din hürriyeti tanımışken, herhangi bir şekilde İslâm emirlerinin uygulanması mümkün değildir... Ancak bu vatandaşların da vatan savunmasına katılmalarının teşvik edilmesi uygun bir harekettir. Zira vatan sınırları içerisinde yalnız maddî hakları korunmuyor, aynı zamanda dinî hürriyet de bu korumanın gölgesi altındadır.”⁸⁸⁰

Yukarıdaki esaslar doğrultusunda, insanlar için kural dışı olduğuna ve istisnâî bir durum taşıdığına vurgu yapılan hallerden biri olan savaş kavramıyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'in bakış açısının netliği, dünya barışını yakından ilgilendirdiği için, son derece önem arz etmektedir. Bu noktadan hareketle, Kur'ân-ı Kerim'in tebliği ve tefsiriyle ilk görevli olan Hz. Peygamber'in 23 yıllık peygamberlik hayatında yaşadığı farklı şartlar ile bu şartlara bağlı olarak oluşan kırılma noktaları ve bu bağlamda, kendisinin İlâhî izne bağlı olarak yaptığı uygulamalar, bu bakış açısının tespitinde son derece belirleyici rol oynamaktadır.

9. Savaşa İzin Verilmesinin Sebepleri

İnsanlığa ebedî saadeti kazandırmak, dünya hayatında insanların barış ve huzur içinde hayatlarını sürdürmelerini sağlayarak dünyayı da cennetin fidanlığı haline getirmek, için gönderilen İslâm'ın zuhuruyla, inkâr cephesi, Hz. Peygamber ve arkadaşlarına karşı durmak, bitmek bilmeyen bir düşmanlık duygusuyla emsali görülmemiş baskı ve işkencelerle karşılık vermişlerdir. Müşriklerde büyük zulüm ve

⁸⁷⁸ Es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, I/228

⁸⁷⁹ Bakara, 2/256

⁸⁸⁰ bkz. Esed Muhammed, a.g.e., s.114

işkence gören ashab, kimi başı gözü yaralı, kimi dövülmüş olarak Hz. Peygamber'e müracat ederek zulme uğradıklarını söylerlerdi.⁸⁸¹ Hz. Peygamber de onlara; "Sabredin, çünkü ben henüz savaşa mezun değilim" buyurarak Allah'ın bu konudaki hükmünü beklemelerini tavsiye etmiştir.⁸⁸²

Reva görülen tüm insanlık dışı muameleler karşısında aşağıdaki âyetlerde olduğu gibi, yüce Allah Hz. Peygamberi, واصبر وما صبرك إلا بالله "Sabret, senin sabrın ancak Allah'ın yardımıyla...!"⁸⁸³; فاصبر على ما يقولون... "Onların söylediklerine sabret!..."⁸⁸⁴ واصبر على ما يقولون واهجرهم هجرا جميلا "Sen onların söylediklerine sabret ve kötülüklerine karşılık vermeden güzellikle onlardan uzaklaş!"⁸⁸⁵ gibi âyetlerle teselli buyurduğu şekilde, Hz. Peygamber de mü'minleri teselli etmişlerdir. Gelen bu İlahî emirler gereğince Hz. Peygamberle birlikte sahabeler de müşriklerin sözlü ve fiilî eziyetlerine insanüstü bir sabır örneği göstererek karşılık vermemişlerdir.

Nihâyet müşriklerin ileri gelenleri gelenlerinden 15 veya 100 kişiden müteşekkil bir heyet, (Şeytanın da "Necid Şeyhi" unvanıyla katılımıyla)⁸⁸⁶ Darü'n-Nedve'de bir araya gelerek yaptıkları müzakereden, Ebû Cehil'in teklifi üzerine, "Hz. Peygamber'i, İslâm'ı tebliğ etmekten alıkoymanın en iyi yolunun onun hayatına son vermek üzere ona suikast düzenlenmesi" olduğuna ilişkin kararın⁸⁸⁷ çıkması ve plânlanan tuzağın Cebrail (a.s) vasıtasıyla yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'e bildirilmesi üzerine İlahî emir gereği Hz. Peygamber de Medine'ye hicret etmeye karar vermiştir.

Böylece Mekke döneminin 13 sene kadar süren uzun ve çileli bekleyiş sürecinde, Müslümanlar, önce Habeşistan'a, daha sonra da Medine'ye hicret ederek sıdk ve hakikat uğruna yurtlarını, mallarını, şeref ve mevkilerini, hatta ailelerini bile terk ederek tüm insanlığa örnek teşkil edecek bir sadakat ve vefa örneği göstermişlerdir. Süheyb-i Rûmî gibi, büyük servetlerinin tümünü Allah ve Resûlü

⁸⁸¹ Es-Sâbûnî, a.g.e., IV/132

⁸⁸² bkz. Kurtubî, a.g.e., 12/69

⁸⁸³ Nahl, 16/127

⁸⁸⁴ Tâhâ, 20/130);

⁸⁸⁵ Müzzemmil,73/10; konuyla ilgili olarak ayrıca şu âyetler de örnek verilebilir: "Sabret, muhakkak ki Allah'ın vaadi haktr." (Mü'minûn, 40/55,77); "Rabbinin hükmü gelinceye kadar sabret ve balığın arkadaşı gibi olma!" (Kalem, 68/48); "Rabbinin hükmü gelinceye kadar sabret, günahkâr ve azılı kâfir olan onlardan hiç birisine uyma!" (İnsan, 76/24); "İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en iyi bir tavırla sav!" (Fussilet, 41/34), Eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca duyurmaktır." (Âl-i İmran, 3/20)

⁸⁸⁶ Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Yay.İst. 1992, 5/65

⁸⁸⁷ Markizî, İmta', I/38; İbn Hişam, 323-26'dan naklen M. Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/161

uğruna feda eden sahabîlerden Kur'ân şu şekilde övgüyle bahsetmektedir: *ومن الناس من يشرى نفسه ابتغاء مرضات الله* "İnsanlardan öyleleri de var ki, Allah'ın rızasını almak için, kendini ve malını feda eder."⁸⁸⁸

Savunma amaçlı da olsa bu savaş yasağı Medine döneminin ilk yılının başlarında da devam etmiştir. Bu durumu, birçok sahabî gibi hicret nedeniyle mal ve serveti Mekke'de kalan Abdurrahman ibn Avf ve akrabalarının Hz. Peygamber'e gelerek "Ya Resûlallah, biz müşrik iken izzet içinde zengin ve saygın idik. Müslüman olduktan sonra ise zelil hale geldik." tarzında müşriklerin devam eden tazyiklerine karşı savunma talebinde bulduklarında, Hz. Peygamber'in; "Affetmekle emrolundum, dolayısıyla Mekkelilerle savaşmayın!" şeklindeki cevabından anlamaktayız.⁸⁸⁹

Ancak şirk cephesinin, 13 yıl süren baskı, engelleme ve saldırıdaki inadından vazgeçmeyerek Medine'de de Hz. Peygamber ve arkadaşlarını rahat bırakmadılar. Medinelilerin desteğini ondan kesmeye çalıştıkları gibi,⁸⁹⁰ daha da ileri giderek bu sefer toplu imha kastıyla genel seferberlik ilân edip, hazırladıkları büyük saldırı plânını uygulama safhasına koymaya karar verdiler. Bu durum karşısında, Müslümanların asgarî düzeyde de olsa kendilerini savunabilecek bir güce ulaşmış olmaları üzerine, yüce Allah tarafından, Medine Devrinin I. Yılından itibaren, Hz. Peygamber ve arkadaşlarına, insanlık ve barış düşmanlarına karşı kendilerini fiilen savunmalarına ilişkin ilk defa şu âyetle izin verildi. *اذن للذين يقاتلون بأنهم ظلموا وإن الله على نصرهم لقد ير* "Kendilerine (saldırılmak Suretiyle) zulmedilenlere, savunma izni verilmiştir. Şüphesiz ki Allah, nusretiyle onları galip kılmaya her veçhiyle kadirdir."⁸⁹¹ Bu, 70'den çok âyetle yasaklanmasından sonra, savaşa müsaade edildiği ilk âyettir.⁸⁹²

⁸⁸⁸ Bakara, 2/107

⁸⁸⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, Haydarâbâd, 1344, 9/11; Nesaî, *es-Sünen*, Cihad, İst. 1981

⁸⁹⁰ Evvelâ Ensara mektup yazarak Hz. Peygamberi korumaktan vazgeçmelerini istediler. Bu istek Ensar-ı Kiram tarafından derhal kesin bir şekilde reddedilince bu sefer, Hz. Peygamber'in Medine'deki muhalifi olan A. İbn Übeyy'e dokunaklı bir mektup yazdılar. İbn Übey ve taraftarlarından da açık bir olumlu cevap alamayınca, bu sefer, Hz. Peygamberle muahedeli bulunan Benî Nadîr Yahudilerine yazdılar. Yahudiler, tek taraflı olarak Hz. Peygamberle olan muahedelerini bozarak Mekke müşrikleriyle ittifak kurdular. Müşrikler, bununla da kalmayarak Şam'a ticaret kervanları göndererek geliriyle, Hz. Peygamber ve arkadaşlarına karşı hazırlayacakları ordunun masrafını finanse etme çalıştılar. (Bkz. M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/218)

⁸⁹¹ Hac, 21/39; konuyla ilgili olarak bkz. Şafîî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut 1919, s. 351; Süyûtî, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1398, 2/245, 246; İbn Teymiye, *es-Siyasetü's-Şerîyye*, Kahire, 1399, s.60)

⁸⁹² Es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, IV/132. İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre bu âyet hicret esnasında nazil olmuştur. (Bkz. el-Kurtubî, a.g.e. 12/68)

Ancak izin ve emir birbirinden farklı şeylerdir. İzin muhatabı, kendisine verilen ruhsatı kullanıp kullanmamakta serbest olmasına rağmen, emrin muhatabının böyle bir serbestiyeti söz konusu değildir. Buna göre hicretin ilk günlerinde Hz. Peygamber ve arkadaşlarına savaşla ilgili olarak muktazay-ı hale mutabık bir şekilde serbestiyet verilirken, düşmanın tutumunda giderek bir katılışma meydana gelmesine paralel olarak savunmanın bir serbestiyetten ziyade, kesin bir zorunluluk haline gelmesi karşısında bir vecibe halini alınca, bu sefer savaşla ilgili gelen âyetler izinden ziyade teşvik, hatta kesin emir muhtevalı olmuştur.

Rabi' bn. Enes, savaşla ilgili ilk âyetin Bakara Sûresinde yer alan *وقاتلوا فى سبيل* "Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşınız" mealindeki 190. âyet olduğunu, daha sonra Tevbe Sûresinin, *وقاتلوا المشركين كافة كما تلوونكم كافة*, "Müşriklere karşı topluca savaşınız." mealindeki 36. âyetinin baş kısmını delil göstererek; Müslümanlarla savaşmış olsun, olmasın, müşriklere karşı topluca savaş açılmasının, emredildiğini söylemiştir.⁸⁹³

Rabi' b. Enes, her ne kadar bu son âyete dayanarak müşriklerin daha önce Müslümanlara savaş açmış olup olmadıklarına bakılmaksızın onlara karşı topluca savaşılmasının emredildiğini söylemişse de, bu âyetin devamı gözardı edilmiştir. Zira âyet, kendi bütünlüğü içinde ele alındığında, "Onlar (Müşrikler), sizinle nasıl topluca savaşıyorlarsa, siz de müşriklere karşı topluca savaşınız!"⁸⁹⁴ şeklinde, şartın âyetin devamında zikredildiği ve müşriklere karşı topyekun savaş açılmasının, onların bilfiil Müslümanlara karşı topluca savaş açmış olmalarına bağlı olduğu, aynı âyetin sonunda yer alan *كما يقاتلونكم كافة* "Onlar size karşı nasıl topluca savaşıyorlarsa" kısmından anlaşılacaktır. Ayrıca, âyette savaşın haram olduğu dört ay (Zi'l-Kade, Zi'l-Hicce, Muharrem ve Receb) konu edilerek, meşru hiçbir neden olmadan saldırının daima haram olduğu sabit olmakla beraber, özellikle bu ayların hürmetine karşı gelmekle insanların kendi kendilerine zulmetmemeleri yönünde önemli bir uyarı yapıldıktan sonra,⁸⁹⁵ müşriklerin bu aylarda savaşı başlatmakla hürmetsizliğin kendileri tarafından yapıldığına işaret edilmektedir. Ancak bu âyette özellikle şu hususa vurgu yapılmaktadır. Bu ayların saygınlığına önem vermeyerek müşrikler tarafından toplu savaş ilân edilmişse, Müslümanların, mevsimin haram

⁸⁹³ El-Hâzin, *Lübabü't-Te'vil fi Meâni'it-Tenzil*, Matbaatü'l-İstikame, Kahire, 1955 I/119

⁸⁹⁴ Tevbe 9/36

⁸⁹⁵ Ayrıca bkz. Bakara, 2/217

aylar olması hasebiyle bu ayların hürmetine binaen müşrik saldırılarına karşılık vermeden hareketsiz kalmaları asla doğru olamaz. Bu ayların saygınlığına önem verilmeden, toplu saldırının düşman tarafından vukubulması durumunda, Müslümanların da derhal karşılık vermelerini bunu öngörmektedir. Dikkat edilirse, burada müşriklere topluca savaş açılması, âyetteki "gibi" anlamında olan كما teşbih edatından da anlaşılmaktadır. Bu itibarla, müşriklerin daha önce topyekûn saldırdığı gibi müslümanların da onlara saldırması, onların müslümanları yurtlarından çıkardıkları gibi, onların da Mekke'den çıkarılması bir misilleme olması hasebiyle Kur'an'ın, *وجزاء سيئة سيئة مثلها* "kötülüğün karşılığı, dengi olan bir kötülüktür."⁸⁹⁶ şeklinde adil hükmüne uygun olarak meşru olup, ilk âyette geçen *ولا تعدوا* "haddi aşmayınız!" emrine de aykırı bulunmamaktadır.

Bu itibarla buradaki âyette müşriklere karşı açılması öngörülen savaş nedeni, onların müşrik olarak sahip oldukları batıl inançları olmayıp, onların haram ayların çıkmasını bile beklemeden bu ayların yıl içindeki yerlerinde oynama yaparak (oldukları yerlerden ileri veya geri alarak) -sırf imanlarından ötürü- topluca savaş açmış bulunmakla beraber, bu tutumlarından bir türlü vazgeçmemeleri ve devam ettire geldikleri saldırganlıktaki katı inatlarıdır.

İslâm'a göre savaş, insan hayatını yok ettiği, toplumu tahribe yol açtığı için bizatihi "kabih" ve "şer"dir. Zira Dinimize göre insan, "insan" olmak vasfıyla önemli bir saygın konuma sahiptir. Ancak harp, Müslümanları saldırıdan korumak amacıyla, insanların hak ve hürriyetlerini, bilhassa inanç hürriyetini koruması gibi nedenlere binaen meşru ve makbul sayılmıştır.

Kur'ân'ın savaşa bakış açısını tespit etmek isteyen ehl-i ilim, savaşla ilgili nazil olan ilk âyetten itibaren bütün âyetler üzerinde iki gruba ayrılmışlardır. Bir kısmı, yukarıdaki âyette belirtildiği gibi, Müslümanlara karşı savaş açılmadıkça herhangi bir kesime karşı savaş açmanın, yani taarruzda bulunmanın meşru olmadığını, bu nedenle sadece savunma savaşına müsaade edildiğini savunmuşlardır. Hanefî, Hanbelî ve Malikî mezhepleriyle Şafiî mezhebinden bir kısım fukâhadan

⁸⁹⁶ Şûra, 42/40

oluşan cumhura göre, savaşın illeti, karşı tarafın İslâm'a ve Müslümanlara düşmanlığıyla, İslâm'ı tanıtmaya ve yaşama özgürlüğünün kısıtlanmasıdır.⁸⁹⁷

Savaşla ilgili âyetlere toplu bir bakış sonucunda, Kur'ân-ı Kerim'in savaşı meşru kıldığı başka hallerin de olduğunu görmekteyiz. İslâm âlimleri bu âyetler ışığında genel anlamda savaşın şu hallerde meşruiyet kazanacağına ilişkin görüş bildirmişlerdir.

a. Meşru Müdafaa (Savunma Savaşı)

Genelde tüm dinî ve felsefî düşüncelerde olduğu gibi, İslâm Dini tarafından da meşru kabul edilen bu klâsik bir savaş türü, düşmanın, İslâm ülkesinin toprak bütünlüğüne karşı bir saldırıya girişmesi veya saldırı için kesin hazırlık yapması durumunda söz konusu olmaktadır.

Aşağıdaki âyetler, konuya son derece açıklık getirmektedir.

“Kendilerine karşı savaş açılmakla haksızlığa uğratılmış olanlara, savunmada bulunmak üzere savaşmalarına izin verilmiştir.”⁸⁹⁸, “Size savaş açanlarla Allah yolunda siz de savaşın, aşırı gitmeyin, zira Allah aşırı gidenleri sevmez.”⁸⁹⁹, “Kim size saldırırsa, onların size saldırdığı kadarıyla siz de onlara saldırın.”⁹⁰⁰, “Kim zulme uğradıktan sonra kendini savunursa, öylelerinin aleyhine bir yol yoktur...”⁹⁰¹

Hz. Peygamber de savunma esnasında ölenleri şöyle övmektedir; “Kim malını savunma uğrunda öldürülürse o şehittir, kim kanı-canı uğrunda öldürülürse o da şehittir.”⁹⁰²

İslâm ülkesinin düşman istilasına uğraması durumunda bütün Müslümanların ülkelerini hep birlikte savunması, يا أيها الذين آمنوا خذوا حذرکم فانفروا ثبات او انفروا جميعا, “Ey iman edenler! Tedbirinizi alın bölük bölük savaşa çıkın veya gerektiğinde topyekûnsavaşın.” hükmüne göre bir vecibe haline gelmektedir. Zaten zulmen bir

⁸⁹⁷ Er-Râzî, *Tefsir*, 5/679; *Serahsî, el-Mebsût*, 10/5; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiye*, 3/380; Ali Mansur, *eş-Şeri'atü'l-İslâmiyye*, 279; Zühaylî, *Âsârü'l-Harb*, 106, Özel Ahmet, *İslâm Hukukunda Devlet*. İmam Şafiîden de nakledilen bir görüş de bu merkezdedir. (bkz. Zühaylî, a.g.e., 108)

⁸⁹⁸ Hac, 22/39

⁸⁹⁹ Bakara, 2/190

⁹⁰⁰ Bakara, 2/194

⁹⁰¹ Şûrâ, 42/41

⁹⁰² Tirmizî, *diyât*, 22

saldırıyla karşılaşma durumunda yardımlaşmak, yüce Allah'ın övgüsüne mazhar olanların vasıflarından biri olarak Kur'ân'da yer almaktadır *والذين إذا أصابهم البغي هم ينتصرون* “O kimseler ki zulme uğradıklarında onu gidermek için yardımlaştlar.”⁹⁰³ Bundan ötürü genel seferberliğin ilân edilmesi durumunda, diğler savaşların aksine kadınların kocalarından, savaşabilecek durumdaki çocukların babalarından, kölelerin, sahiplerinden, borçluların alacaklılarında izin almalarına gerek kalmadan böyle bir savunmaya katılmakla yükümlü hale gelirler. Diğler durumlarda savaş farz-ı kifâye (toplumsal sorumluluk) iken, bu durumda farz-ı ayn (bireysel sorumluluk) haline gelmektedir.⁹⁰⁴)

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, hal-i hazırda fiilî bir saldırı olmasa bile, düşman tarafından saldırı hazırlığı yapıldığına ilişkin kesin istihbarat bilgilerinin elde edilmesi durumunda da savaş açılması yine bu kabildendir.

Yukarıda değindiğimiz Medine döneminde Kureyş ve mütteliklerinin hazırladıkları toplu imha plânlarını gerçekleştirmek için saldırıya geçmeleri üzerine, taraflar arasında büyük bir güç farkı olmasına rağmen, Müslümanların kendilerini savunmaktan başka bir çareleri kalmamıştı. Bunun üzerine Allah Teâlâ yukarıda geçen Hac suresi, 39. âyetiyle Müslümanların kendilerini ve yurtlarını korumaları ve savunmalarına izin vermiştir. Böylece top yekûn bir saldırı karşısında yurt savunmasında bulunmak, meşru bir müdafaa şeklini almıştır. İşte Hz. Peygamber döneminde vuku bulan; Bedir, Uhut, Huneyn ve Hendek savaşları bu izne dayalı olarak yapılmış birer meşru müdafaa idi.

Cumhurun içtihadına göre, Kur'ân'ın açık ifadelerinden, Müslümanlara karşı düşmanlık besleyip, bunu açıkça fiil olarak ortaya koyan kâfirlerle savaşılacağı, yoksa kâfir oldukları halde İslâm'a engel olmayanlarla savaş yapılmayacağı anlaşılmaktadır. Aksi takdirde bu haddi aşmak olur. Zira Yüce Allah'ın savaşmayı emretmesi, bir tarafın ıslah olmayarak saldırıdan vazgeçmemesine binaendir.

Cumhur-u ulema, konuyla ilgili görüşlerini; Bakara, 2/27,190,193; Tevbe, 9/36; Ankebût, 29/46; Mümtetine, 60/8-9. âyetleriyle beraber, Hz. Peygamber'in, savaşa bizzat iştirak etmeyen, kadın, çocuk, çiftçi, işçi ile kör, yaşlı, yatalak hasta, ve

⁹⁰³ Şûra, 42/39

⁹⁰⁴ Serahsî, *Şerhü's-Siyeril-Kebir*, 4/1455; Kâsânî, *Bedâyi'u's-Sanâyi'*, 7/98; Merginanî, *el-Hidâye*, 2/135; İbnü'l-Hümmam, *Fethü'l-Kadîr*, 5/442; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 2/175; İbnü Cüzey, *el-Kavânîni'l-Fıkhiyye*, 97; İbnü Nuceym *el-Bahrü'r-Râik*, 5/78; İbnü Âbidin, *Reddü'l-Muhtar*, 4/127; Şirazi *el-Mühezzeb*, 2/228; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, 4/219; İbnü'l-Kuddame, *el-Muğni*, 10/365

halkın içine karışmayan din adamlarının öldürülmesini yasaklamasını delil olarak gösterirler. Yukarıdaki âyetlerle birlikte, Hz. Peygamber'in savaşa ilgili koymuş olduğu bu yasak da savaşa dair illetin küfür değil, düşmanlık ve saldırı olduğunu göstermektedir. Eğer, illet küfür olsaydı, sayılan bu istisnalar yapılmadan küfürlerinden dolayı rastlanan herkesin öldürülmesinin emredilmesi gerekirdi.

من قتل نفسا بغير نفس أو فساد في الأرض فكانما قتل الناس جميعا ومن أحيأها فكانما أحيأ جميعا الناس جميعا...*Kim bir cana karşılık olmaksızın veya yeryüzünde fesat çıkarmaksızın bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur, kim bir kimseyi de ölümden kurtarırsa, bütün insanları ölümden kurtarmış gibi olur.*"⁹⁰⁵ âyetiyle, "Ya Ali! Allah'ın senin vasıtanla tek bir kişiye bile hidâyet vermesi, güneşin üzerine doğduğu her şeyden hayırlıdır."⁹⁰⁶ hadisi, küfürleri sebebiyle insanları ölüme müstahak sayma yerine, diyalog köprüsüyle onları kazanıp kurtarmaya teşvik etmektedir. Şafîî ulemasından olan eş-Şirbinî ise, "Esas olan kâfirleri öldürmek olmayıp, savaş yapmaksızın deliller sunmak suretiyle hidâyete ulaşmalarına yardımcı olmaktır..." demektedir.⁹⁰⁷

Tevbe Sûresi 29. âyetine göre, gayr-i Müslimlerle yapılan savaş esnasında, cizye vermek uuretiyle, İslâm idaresinin koruması altına girmeyi kabul etmeleri durumunda kendi dinlerinde kalmada serbest olmalarıyla beraber, savaşın sona ereceği hükme bağlanmıştır. Eğer savaşın illeti küfür olsaydı, kendilerinden gelen bu teklif kabul edilmeyerek, İslâm'ı kabul edinceye kadar onlarla savaşılmasının emredilmiş olması gerekirdi.

Özellikle, cumhurun bu görüşle ilgili olarak ileri sürdüğü deliller arasında şu husus dikkat çekmektedir: İnsanlar işledikleri suçtan dolayı cezalandırılırlar. Küfür kalpte gizlidir. Dolayısıyla zahire çıkıp Müslümanlara ulaşan bir zarara yol açmadıkça küfür sebebiyle savaş açılmaz.⁹⁰⁸

el-Mavsılî de, İnsan kanının akıtılmasında temel prensip, hürmettir. Yani bu fiilin yasak oluşudur.⁹⁰⁹ "Allah Mahlûkatının yok edilmesini murat etmediği gibi,

⁹⁰⁵ Mâide, 5/32

⁹⁰⁶ Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 35; Buhârî, Cihâd, 102

⁹⁰⁷ Şirbinî, Muğni'l-Muhtac, 4/420

⁹⁰⁸ Serahsî, el-Mebsût, 10/5

⁹⁰⁹ el-Mavsılî, el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar, V/28

onları öldürülmeleri için de yaratmamıştır. İnsanların öldürülmelerini mübah kılan sebep, onların küfürleri olmayıp, harp ve tecavüzleridir.”⁹¹⁰

Savaş bizatihi güzel bir şey olmayıp, Müslümanların canını, ülkesini ve İslâm tebliğini tecavüzden koruduğu için güzellik kazanabilir. Bu nedenle cihad, lizatıhi değil, ligayrihi güzeldir.⁹¹¹

Bakara, 193 ve Enfâl, 39. âyetlerinde geçen “fitne” nin şirk ve küfür değil, Müslümanların dinlerinden ötürü baskı altında tutulması ve onların dinlerinden dönmeye zorlanması olduğunu, Nahl Sûresi, 110 olan *وتوفى كل نفس ما عملت وهم لا يظلمون* "...Herkes yaptığının karşılığı eksiksiz ödenir." Âyeti ile ve Bürûc Sûresi, 10. âyeti olan *إن الذين فتنوا المؤمنين و المؤمنات ثم لم يتوبوا فلهم عذاب جهنم ولهم عذاب الحريق* "Şüphesiz ki inanmış erkeklerle inanmış kadınlara kadınlara işkence edip sonra tevbe de etmeyenlere cehennem azabı ve (orada) yanma cezası vardır." âyetleri de ortaya koymaktadır

Şafiî ve Zahirîlerden oluşan diğer bir kesim ulema ise, bir önceki âyette, *فاذا انسلخ*,⁹¹² "Onları (müşrikleri) nerede görürseniz öldürünüz!" *واقتلواهم حيث ثقتموهم* "Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün!"⁹¹³ âyetleri ve benzerlerini dayanak göstererek savaşın gerektiğinde, taarruzî de olabileceğini ileri sürmüşler ve "savaşın illetinin düşmanlık değil, bizzat İslâm'ı inkâr keyfiyetidir." demişlerdir. Celâleyn, Hazin ve İbn Kesîr gibi Tefsirlerde, savaşı saldırı şartına bağlayan ilk âyette geçen "*haddi aşmanın*", "*savaşı ilk başlatmak*" olarak tefsir edildiğini, ancak, kılıç âyeti olarak isimlendirdikleri Tevbe, 9/5 âyetiyle, bu âyetin mensuh olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, Bakara 193 ve Tevbe 39. âyetlerinde geçen fitne kelimesi, şirk ve küfür" anlamındadır. Dolayısıyla küfürlerinden vazgeçinceye kadar onlarla mücadele edilecektir. Nitekim Katâde, İbn Abbas, Mücâhit ve Rabi' de bu görüştedir.⁹¹⁴

Dervze, yukarıda meali verilen Tevbe Sûresinin 4. ve 5. âyetlerinin tefsirini yaparken, müfessirlerin bu âyetlerin ikincisiyle ilgili tutumlarına şöyle bir tenkit getirmektedir: "Müfessirler, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyetlerden ikincisini

⁹¹⁰ *İbn Kudâme, el-Muğnî, II/299*'dan naklen Özel Ahmet, *İslâm Hukûkunda Ülke Kavramı*, İst. 1984, 2. bas. s.53

⁹¹¹ Yaman Ahmet, *İslâm Hukukunda Uluslar arası İlişkiler*, Ank. 1998, s. 122

⁹¹² Bakara, 2/192

⁹¹³ Tevbe, 9/5

⁹¹⁴ bkz. Celâlî'd-Dîn el-Mahallî ve Calâlî'd-Din es-Süyûtî, *Tefsîrül-Celâleyn*, Salah Bilici Kitabevi Yay. İst. Bsy., I/28; İbn Kesîr, a.g.e., IV/226

kılıç âyeti olarak isimlendirmiş ve bunun müşriklere karşı yumuşak ve müsamahalı davranmayı, onlara mühlet vermeyi, onlara aldırmamayı, onlardan yüz çevirmeyi ve onları bağışlamayı emreden tüm âyetleri neshettiğini ve mutlak olarak onlarla savaşmayı gerektirdiğini söylemişlerdir. Bazıları anlaşması bulunanları anlaşmaları bitene kadar bundan istisna ederken, bazıları bu istisnayı da yapmayarak bu âyetin nüzûlünden sonra onlardan artık Müslüman olmaları dışında hiçbir şeyin kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Bunda bir aşırılığın olduğunu ve bunun, düşmanlar dışındaki kimselerle savaşılmayacağını, barış ve iyi ilişkiler içerisinde olanlara ilişilmeyeceğini, onlara iyilikte bulunup âdil davranılacağını belirten muhkem âyetleri içeren Kur'ânî ilkelerle tenakuz içerisinde olduğuna dikkat çekmiştik... İbn Kesîr, Süfyan b. 'Uyeyne'den tuhaf bir söz aktarmış, bu âyeti Sûredeki diğer bazı âyetler ve müşriklerle savaş hakkında olmayan başka âyetlerle birleştirerek, kılıç âyeti olarak isimlendirmiştir.

Gariptir ki bu âyetin, anlaşması olan ve olmayan herkesi ayırım yapmaksızın kapsadığını söylemektedir. Bununla birlikte Mümtetine Sûresi: لا ينهاكم الله عن الذين لم يقاتلوكم في الدين ولم يخرجواكم من دياركم أن تبروهم وتقسطوا إليهم *"Allah din konusunda sizinle savaşmayan, sizleri yurtlarınızdan sürüp çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızdan ve ölçülü davranmanızdan sizleri alıkoymaz.."*⁹¹⁵ âyetini yorumlarken; bu âyetin muhkem olduğunu, Allah Müslümanları hangi dinden olursa olsunlar kendilerine karşı barış ve iyilik tavırları içerisinde bulunanlara iyilik yapmaktan ve ölçülü davranmaktan menetmediğini söylemektedir. Hatta bunlar kendileriyle anlaşma yapılmayanlar da olabilir.

Bütün bunlardan sonra özünden ve anlamından da anlaşıldığı gibi, *"Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayın, onları hapsedin ve her gözetleme yerinde oturup bekleyin."* âyeti,⁹¹⁶ kendileriyle anlaşma yapılan ve bu anlaşmalarını çiğneyen müşriklerle savaş hakkındadır. Bu âyetin kılıç âyeti sayılarak mutlak olarak tüm müşrikleri kapsadığını söylemek, âyeti, ruhundan ve bağlamının kabul etmediği bir anlama taşımaktır. Ayıca bu âyetin, Kur'ân'ın çeşitli âyetlerinde belirtilen dinde zorlamanın olmadığı, Allah yoluna hikmet ve güzel sözle davet edilmesi, en güzel bir şekilde mücadele edilmesi, Müslümanlarla savaşmayan ve onları yurtlarından sürüp çıkarmayan kimselere iyilik yapmaya ve

⁹¹⁵ Mümtetine, 60/8

⁹¹⁶ Tevbe, 9/5

ölçülü davranmaya teşvik edilmesi gibi genel ve kesin prensipleri içeren ilkeleri neshettiğini söylemek de yanlış olur."⁹¹⁷

b. Fitnenin Ortadan Kaldırılması

Yüce Allah, *والفتنة أشد من القتل* ve *Fitne, (günah olarak) adam öldürmekten daha kötüdür.*"⁹¹⁸ *والفتنة أكبر من القتل* "fitne adam öldürmekten daha büyüktür."⁹¹⁹ âyetlerinin sarahatiyle, toplumsal hayatın huzurunu bozan, sosyal barışı ortadan kaldıran fitnenin tehlike boyutuna dikkat çekmekte ve aynı Sûrede *الفتنة* "fitne" ortamında insanların tam olarak Allah'a kulluk edemeyeceklerine işaret ederek, (şirk geleneğinden gelen) dine yönelik her türlü saldırı ve baskı fitnesi bertaraf edilinceye kadar ve din tamamen Allah'a ait oluncaya (İsteyen herkesin Allah'ın dinini tam olarak serbestçe yaşayacağı) kadar fitne odaklarıyla savaşılmasını açık bir şekilde emretmektedir.⁹²⁰ İslâm toplumunu çeşitli hile, bozgunculuk ve entrikalarla, içten çökertmeyi amaçlayan bölücü faaliyetler veya İslâm toplumuna karşı dışarıdan saldırı düzenlenmesini hedefleyen tahrik hareketleri, *الفتنة* "fitne" kavramında birleşerek bu kapsam içine giren tüm terör hareketlerinin de Kur'ân'a göre bir savaş nedeni olduğunu görmekteyiz.

Medine döneminde, Bizans sınırından başlamak üzere, Medine merkezi ve çevresinden, Mekke merkezi ve çevresine varıncaya kadar uzanan koordineli büyük bir fitne çemberinin müslümanların can, mal ve dinlerini hedef aldığını ve sürekli kuşatma altında tutan büyük bir potansiyel tehlike oluşturduğunu görmekteyiz.

Celâleyn, İbn Kesîr ve Hazin gibi bazı müfessirlerin tefsirlerinde fitnenin şirkten ibaret olduğuna dair açıklamalar varsa da, şirkin de fitne kaynaklarından birisi olmakla beraber, fitne ateşini yakanların sadece müşriklerden ibaret olmayıp, Hz. Peygamber döneminde, başta müşrikler olmak üzere Medine ve çevresinde bulunan münafıklarla⁹²¹ beraber, Medine ve Medine dışındaki Yahudilerin

⁹¹⁷ Derveze M. İzzet, *et-Tefsirü'l-Hadis, Ekin Yay., İst. 1998*

⁹¹⁸ Bakara, 2/191

⁹¹⁹ Bakara, 2/ 217

⁹²⁰ Bkara, 27/193; Enfal, 8/39

⁹²¹ Bizans İmparatorluğunun, fitneye kapılarak müslümanları imha etmek üzere 40.000 kişilik bir ordu hazırladığının haberi üzerine Hz. Peygamberin onlara karşı savaş ilan etmesi esnasında münafıklar büyük fitne çıkararak Bizansa karşı savaş ilan etmenin bir intihar olacağını müslümanlar arasında yayarak tefrika çıkarmaya çalıştılar. Kendileri katılmadıkları gibi, bazı yeni müslümanlar da bunlara inanarak Tebuk seferine katılmak istemedi. Yüce Allah bunların katılmalarının müslümanlar

⁹²²koordineli bir şekilde bir fitne koalisyonu oluşturduklarını, başta Kur’ân-ı Kerim olmak üzere Hadis kaynaklarıyla İslâm Tarihi’nden öğrenmekteyiz. Ancak Kur’ân-ı Kerim, fitnenin bu üçlü ittifakını dikkate vermekle beraber, bu zihniyetin ortak paydasında buluşmaları itibariyle hiçbir din ve inanış mensubunu istisna etmemektedir. Bu nedenle, din farklılığıyla beraber, aynı zihniyeti paylaşanların belirli bir noktada bir araya gelmelerinin mümkün olacağı da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Medine döneminin ilk yıllarında İslâm aleyhine körüklenmeye devam ettirilen fitne ateşiyle beraber yoğunlaştırılan kışkırtmalar, Hz. Peygamber ve arkadaşlarına karşı daha büyük çaplı bir saldırı planlarının en bariz habercisiydi. Bu nedenle şart ve ortamın uygunluğuna bağlı olarak bu fesat odaklarıyla fitne ocaklarının söndürülmesi amacıyla bunlara karşı sefer düzenlemekten başka çare kalmamıştı. Aksi takdirde Bizans’ın öncülüğünde, Medine’deki Yahudî ve münafıklarla, Medine çevresindeki münafık ve müşrik kabilelerinin Mekke müşriklerine katılmalarıyla daha kapsamlı bir imha planının uygulamasına engel olmak mümkün olmayabilirdi. Hz. Peygamber’in üstün ferasetiyle almış olduğu bu tür önlemler, netice itibariyle, yine birer savunma girişiminden başka bir şey değildi.

c. Tebliğ ve Davetin Önündeki Engellerin Kaldırılması

Kur’ân, *“Biz, وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نَزَلَ إِلَيْهِمْ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُمْ*, *insanlara indirileni açıklaman için sana zikri indirdik. Eğer bunu yapmazsan, onlara karşı risalet vazifeni yerine getirmemiş olursun.”*⁹²³ gibi birçok âyetin sarahatiyle Hz. Peygamber’e dolayısıyla da bütün Müslümanlara, evrensel nitelikli⁹²⁴ İslâm mesajının, tüm insanlara duyurulmasını bir vecibe olarak yüklemektedir. Zaten böyle yapılmadığı takdirde İslâm, cihan şümul özelliğine kavuşamazdı. Bundan, İslâm’ın bütün insanlığın ortak malı olduğunu ve bu nedenle her bir insanın din olarak

açısından daha hayırlı olduğuna işareten, şayet, Hz. Peygamber vee müslümanların gayretiyle hazırlanan İslâm ordusu arasına katılmış olsalardı, وَأَوْضَعُوا خِلالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ, âyetinde belirtildiği gibi, seferin en kritik bir döneminde müslümanlar arasına fitne somak üzere koşup duracaklardı. (Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV.Yay. Ank. 1993, s.192,193

⁹²² Bk. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/ 570-590

⁹²³ Nahl, 16744

⁹²⁴ *“De ki,! Ey İnsanlar, ben hepinize gönderilmiş olan Allah elçisiyim.”* (A’raf, 7/158), *“Biz seni bütün insanlara sadece bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”* (Sebe’, 34/28) *“Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.* (Enbiya, 21/107)

İslâm'da hakkı bulunduğunu, tebliğ ise bir yönüyle insanlara İslâm'daki paylarının ulaştırılması anlamını taşımaktadır. Bu yönüyle her hak sahibine hakkını vermenin de bir ödev olduğu dikkate alındığında her bir müslümanın inancını yayması, hem kendisinin, hem de tebliğ muhartaplarının temel haklarından birisidir. “Din Hürriyeti” tabirinin, İnsan Hakları Evrense Beyannamesinde yer aldığını belirten Hayrettin Karaman, bu paralelde birçok milletler arası “Hak ve Hürriyetler” vesikalarında yer alan maddelerde “Din Hürriyeti”nin fert açısından içerdiği hususları, şöyle sıralamaktadır:

- 1) Bir dine inanmak veya inanmamak;
- 2) İnanıldıktan sonra din değiştirme hürriyetini kapsar.
- 3) Kişinin inandığı dinin gereğini yerine getirme hürriyetini kapsar. Burada ibadet sınırlandırılmamıştır.
- 4) Kişiyi dinini öğretme hak ve hürriyetini sağlar.
- 5) Kişilere dinleri ile ilgili gerekli örgütlenmeyi, teşkilatlanma hak ve hürriyetlerini sağlar.⁹²⁵

Ancak her bir hak, kullanılabildiği takdirde gerçek özelliğine kavuştuğuna göre, müslümanın bu hak ve ödevini yerine getirmek istemesi durumunda onun hiçbir engelleme ile karşılaşmaması gerekmektedir. Bu ödev, çaba ve gayret göstermek anlamını taşıyan “Cihad” kavramında kendisini göstermektedir. Bu nedenle davet ve tebliğ ödevi, kendi özel tabiriyle mükerrer olarak ifade edildiği gibi, bu ödevle ilişkin emir, Kur’ân-ı Kerim’de geçen çeşitli cihad âyetleriyle de tekrarlanmıştır.

İslâm mesajının evrensel özelliğine paralel olarak, İslâmî davet de evrensel bir boyut kazanmaktadır. Bu nedenle, لا إكراه في الدين “Dinde zorlama yoktur.”⁹²⁶ âyeti, İslâm’ı insanlara dayatma hakkını hiç kimseye vermemekle beraber, Kur’ân, kavli-i leyyin prensibi ve hoşgörü esasına dayalı olarak Müslümanların bu haklarını kullanmaları durumunda önlerine engel çıkarılmasına da hoşgörüyle bakmamaktadır. Zira bu tür engelleri çıkararak sultaların gayesi, insanları Allah’a değil, kendilerine boyun eğdirmektir. İslâm’ın gönderiliş gayesinin esası ise, insanın insana kul yapılması problemini ortadan kaldırmaktır. Bu problem, tarih boyunca insanları büyük çapta sıkıntıya sokan, huzurunu kaçıran insanlığın en büyük bir problemidir.

⁹²⁵ Bkz. Hayrettin Karaman, *İslâm’da İnsan Hakları*, Ensâr Neşr.İst. 2004, s. 171

⁹²⁶ Bakara, 2/256

وقل للذين كفروا إن ينتهوا يغفر لهم وإن يعودوا فقد مضت سنة الأولين *“Kâfirlere söyle ki eğer yaptıklarına bir son verirlerse, geçmişte yaptıkları günahları bağışlanır, eğer yaptıklarına geri dönerlerse, önceki kavimler için geçerli olan kanun onlar için de geçerli olur.”*⁹²⁷ âyetine dikkat ettiğimizde “yaptıklarından vazgeçmeleri istenen şeyin” açık olmadığını görmekteyiz. Bu şeyin, onların, içinde bulunduğu küfür hali olabileceği gibi, bir sonraki âyetle olan irtibatı göz önüne alınarak içinde buldukları şeyin Allah Resûlünün tebliğ ve davetine engel olmak için Ona karşı savaş açmak olduğu ihtimali daha güçlüdür. Bu durma göre, âyetin meali şöyle verilebilir: *“Kâfirlere de ki, eğer yapmakta oldukları fitneciliğe son vererek, onların başta düşmanlık, saldırganlık ve insanları Allah yolundan vazgeçirmek konusunda yapmış oldukları harcamalar başta olmak üzere geçmişteki günahları bağışlanacaktır. Yok eğer, bu tür alışkanlıklarına geri dönerlerse önceki toplumların başına gelen mağlubiyetler, onların da başına gelecektir.”* Nitekim Ebû Hayyân da bu görüşü desteklemektedir.⁹²⁸

Süleyman Ateş, konuya şöyle bir açıklık getirmektedir: “Âyetin indiği sırada Müslümanlar, müşriklerin saldırılarına maruz idiler. İnançlarından dolayı Müslümanlara her türlü baskı yapılmıştı. Bu yüzden Müslümanlar iki defa Habeşistan’a, daha sonra da Medine’ye hicret etmek zorunda kalmışlardı. İşte yüce Allah bu baskıların kalkması, vicdan özgürlüğünün sağlanması için savaşılmasını emrediyor. Yoksa kılıç zoruyla bütün dünyayı Müslüman yapmayı emretmiyor. Ayrıca âyette, din yalnız Allah’a yapılıncaya, yani yalnız Allah’a ibadet hürriyeti elde edilinceye kadar savaşmak emredilmiştir.”⁹²⁹

Yukarıdaki âyetler doğrultusunda; Beni Kurayza seferi, Beni Mustalik gazvesi, Hayber’in fethi, Tebûk seferi, Mute harbi gibi harekât değerlendirildiğinde, bunların birer fitneyi söndürme girişimleri olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

⁹²⁷ Enfal, 8/38

⁹²⁸ Bkz. Alûsî, *Ruhu’l-Maanî*, Darü’l-Fikr, Beyrut, 1997, 6/16, s. 298

⁹²⁹ Ateş Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr. İst,1989, III/511

d. Zulme Maruz Kalan Savunmasız İnsanların Kurtarılması

İslâm, ne türlü olursa olsun hiç bir şekilde insanların haklarına, şeref ve haysiyetlerine yönelik saldırı niteliğinde olan hiçbir eylem ve uygulamaya yol vermediği gibi, yaradılıştan insan onuruyla çelişen bu uygulamalara karşı sessiz ve duyarsız kalmayı da asla tasvip etmez.

Kur'ân-ı Kerim, her şeyden önce, problemlere iyi niyet, ciddiyet ve samimiyet ilkeleriyle yaklaşılmasını öngörmektedir. *“فاتقوا الله وأصلحوا ذات بينكم (Siz gerçek mü'minler iseniz) Allah'tan sakınınız, aranızı düzeltin...!”*⁹³⁰ âyet-i kerimesi irdelendiğinde, konuyla ilgili olarak insanlar arasında gerçek anlamda Allah'a iman etmiş kimselerin muhatap kılınarak, *فاتقوا الله “Allah'tan sakınınız!”* uyarısıyla hitaba bir giriş yapılarak dikkatler konunun önemi üzerinde toplandıktan sonra, iman ehlinin, toplumsal hayatta insanlar arasındaki problemlere barışçı yollarla çözüm aramakla görevli olduğuna dikkat çekilmiş olduğu, âyetin sonundaki *إن كنتم مؤمنين* "eğer gerçekten mü'minseniz" şart cümlesinden açıkça anlaşılmaktadır. Buna göre, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları, barışçı çarelerle gidermenin, imanın bir gereği olması hasebiyle herkesten önce Allah'a inananların görevi olduğu, bu konuya karşı ilgisiz ve duyarsız kalmanın, iman bilinciyle çelişen, Allah'la olan dostluğu zedeleyen, hatta ortadan kaldıran bir suç olduğu, yapılan uyarıdan açıkça anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Kur'ân-ı Kerim'in problemlere bakış açısı, esas itibariyle *“barışçı yaklaşım”* dır.

Ancak tüm barışçı çabalara rağmen zulüm rejimi altında ezilen zavallı insanların kurtarılması ve barış umutlarının tamamen tükenmesi durumunda, yardım isteyen savunmasız insanların kurtarılması amacıyla despotlara karşı savaş açılması yönünde, Kur'ân-ı Kerim'in *ما لكم “Size ne oldu?”* şeklinde damara dokundurucu ve kınayıcı bir üslup kullandığını görmekteyiz.. *وما لكم لا تقاتلون في سبيل الله والمستضعفين من الرجال والنساء والولدان الذين يقولون ربنا أخرجنا من هذه القرية الظالم أهلها واجعل لنا من لدك وليا واجعل لنا من لدك نصيرا “Size ne oldu da Allah yolunda ve ‘Rabbi’imiz! Bizi, halkı zalim olan şu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!”*⁹³¹ Hâsılı bu âyetin, *مستضعفون “müstad‘afûn”* olarak tarif ettiği acze düşmüş insanların, yardım istemeleri durumunda, bağlı oldukları despot bir idarenin baskısından

⁹³⁰ Enfâl, 8/1

⁹³¹ Nisa, 4/75

kurtarmak üzere fiilî müdahalede bulunmayı, müslümanlara bir sorumluluk olarak yüklediği açık ve kesindir. Bu fiilî müdahale, siyasi, ekonomik ve uluslar arası antlaşmalara uygun olarak konjonktürel şartların elvermesi durumunda askerî bir harekât tarzında da olabilmektedir. Âyetin başında da görüldüğü gibi bu uğurda yapılan savaş, Allah yolunda yapılan savaş olarak telakki edilmektedir.

Bu âyet, her ne kadar hicret etme imkânından yoksun olduklarından, Mekke’li müşrikler arasında kalma mecburiyetinde kalmış مستضعفون “Müstad‘afûn” olarak Kur’ân’da bildirilen çaresiz kimselerin,⁹³² On bir yıl boyunca, Hz. Peygamber’in tüm diyalog ve barış çağrılarına hiçbir şekilde olumlu cevap vermeyen Kureyşlilerin baskısından kurtarılması hakkında nazil olmuşsa da, hükmün bu kesimle mukayyed olmaması, onun genelliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca âyette, القرية الظالم أهلها “Yöneticisi zalim olan memleket” şeklinde, konuyu belirli kesimlere özelleştirmekten ziyade genel bir tabir kullanılmasıyla Kureyşliler gibi zulüm ve istibdat rejimiyle beraber saldırgan tutumundan da bir türlü vazgeçmeyen tüm katı inatçı diktacı yönetimleri, -dinî kimliklerine bakılmaksızın- hüküm kapsamına almaktadır.

Ancak Kur’ân, müşrik olmalarına rağmen, *dinlerinden dolayı Müslümanlara savaş açmayan, onları yurtlarından çıkarmayan ve çıkararlara da yardımcı olmayan, aralarındaki savunmasız insanlara zulüm etmeyen*⁹³³ kesimle sırf inançlarından dolayı savaşmak şöyle dursun, onlara nazik davranmayı öngörmekte, onlara iyilik yapma ve adaletle muamele etme konusunda hiçbir yasaklama getirmemektedir.⁹³⁴ Bu âyet, İbn Abbas’tan gelen bir rivâyete göre müşrik olan, ancak Hz. Peygamberle saldırmazlık antlaşması yapan Huza’a kabilesi hakkında nazil olmuştur. İbn Zübeyr’den gelen başka bir rivâyete göre ise, Esmâ bint Ebibekir’in müşrike olan Annesi Katîle hakkında nazil olmuştur ki, bu kadın bazı hediyelerle Medine’ye gelerek kızını ziyaret etmek istemişse de Esmâ, Annesinin hediyelerini kabul etmediği gibi onu evine de almayarak konuyu Hz. Peygamber’e aktarmıştır. Âyet, bunun üzerine nazil olmuştur. Ancak, Esmâ kendi rivayetinde, bu olayı aynen nakletmekle beraber, bu âyetin olayla ilgili olarak nazil olduğuna ilişkin bir habere

⁹³² İbn Abbas’ın; “Ben ve annem de “Müstad‘afûn” dan idik.” dediği rivâyet edilmiştir. (Bkz. İbn Kesîr, *Tefsirü’l-Kur’âni’l-Âzîm*, Darü’l-Ma‘rife, Beyrut, 1/4, s.525)

⁹³³ Mümtehin, 60/8

⁹³⁴ bkz. Mümtehin, 60/8

yer vermemiştir.⁹³⁵ İbn Kesîrde, Esmâ'nın, müşrike olan annesiyle ilgili bu olayla alakalı olarak gelen rivâyetlerde de Hz. Peygamber'den izin istemesi söz konusu edilmekle birlikte bu olay, mezkur âyetin nüzul sebebi olarak zikredilmemiştir.⁹³⁶

Yine, *“Müşriklerden birisi senden güven istediğinde onun güvenliğini sağla ve onu Allah'ın kelâmını duyması için güvenli bir yere götür.”*⁹³⁷ âyeti, bir kimsenin müşrik olmasından dolayı öldürülmesi şöyle dursun, Müslümanların inancına saygı göstererek onlara herhangi bir zararı dokunmayan bir insanın, müşrik de olsa korunma talebinin geri çevrilemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Şu halde, Kur'ân-ı Kerim'in müteaddit âyetlerinde kâfir ve münafıklara karşı Hz. Peygamber'e cihad etmesinin, onlara karşı katı davranmasının ve mü'minleri savaşa teşvik etmesinin⁹³⁸ emredilmesinin nedeni; bu kesimlerin üzerinde buldukları “inanç sistemi” olmayıp; fitneci, bozguncu, saldırgan ve müstebit bir tutum izlemede gösterdikleri inakçılıkları olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in adaleti, yukarıda da temas edildiği gibi, yapılan bir zulme ancak misliyle mukabeleye müsaade eder, fazlasını yine zulüm addeder. Hatta haksızlık eden tarafın pişmanlığının, barış ve bağışlanma arzusunun sezilmesi durumunda “bağışlamanın ve barışı sağlamanın” Allah katında büyük mükâfata vesile olacak hayırlı bir davranış olacağını bildirmektedir.⁹³⁹

Ancak, insanları ezmekten zevk alan, kan dökmeye doymayan canavarlaşmış saldırganlara karşı zillet ve gevşeklik göstermeyi de asla tasvip etmemekte, bu nedenle insanların, *لا تظلمون ولا تظلمون*⁹⁴⁰ genel prensibine göre, ne zulmetmelerini, ne de zulme uğramalarını kabul etmemektedir. Hatta bu cebir ve şiddet çevresine karşı metanetle direnenleri ve zulmen saldırıya uğrayanlara yardım edenleri övgüyle anmaktadır.⁹⁴¹

Kur'ân, müşriklerin, tüm bu karakteristik inatçı tavırlarına rağmen, yine de insan olmaları hasebiyle, müslümanların onlarla olan ilişkilerinde yine de bir dostluk

⁹³⁵ Bkz. El-Hâzin, a.g.e. 4/4 s. 258

⁹³⁶ Bkz. İbn Kesîr, a.g.e., 474, s.349

⁹³⁷ Tevbe, 9/6

⁹³⁸ Kâfirlere boyun eğme ve Kur'ân'la onlara karşı var gücünle cihad et. (Furkan, 25/52; Ayrıca bkz. Tevbe, 9/73; Tahrim, 66/9; Enfâl, 8/75)

⁹³⁹ Bk. Şûrâ, 42/40; En'am, 6/160; Yunus, 10/28; Gafir, 40/40

⁹⁴⁰ Bkara, 2/179

⁹⁴¹ Bkz. Şûrâ, 42/39, 40, 41; Fetih, 48 / 29

kapısını açık bırakmalarını şöyle tavsiye buyurmaktadır; عسى الله أن يجعل بينكم وبين الذين “*Olur ki Allah, düşman olduğunuz kimselerle sizin aranızda bir dostluk meydana getirir. Allah her şeye kadirdir.*”⁹⁴² Nitekim hadiste de şöyle rivâyet edilmiştir; “*Sevdiğini normal düzeyde sev, o bir gün düşmanın olabilir, nefret ettiğine de normal düzeyde buğzet, zira o, bir gün dostun olabilir.*”⁹⁴³

Bütün bu âyet ve hadisler, müşrik ve münafıklar gibi en katı ve en azılı inatçı birer düşman dahi olsalar, Müslümanlar açısından bu gibi insanlarla olan hasmane ilişkileri, sadece onların bu tür tutumlarını sürdürdükleri zamanla sınırlı tutmaktadır. Aralarında savaş da meydana gelmiş olsa müslümanlara, diğer tarafa karşı ezeli bir düşmanlık duygusunu sürdürmelerine ve diyalogu tamamen kesmelerine izin vermemektedir. Düşmanın saldırgan tutumunu sürdürmesine bağlı olarak Kur’ân, onlara karşı gevşeklik gösterilmeden⁹⁴⁴ karşı konulmasını emretmekle beraber, bu tutumlarından vazgeçmeleri⁹⁴⁵ durumunda ise, onlarla da insanî ilişkilerin devam ettirilmesinin, hele hele İslâm’ı kabul etmeleri durumunda onların da kardeş kabul edilmelerinin, toplumsal barışın yeniden inşası açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁴⁶

Hz. Peygamber, bu İlâhî mesaja ittibaen İslâm’ın baş düşmanlarından birisi olan Ebû Süfyan’ın kızı Ümmü Habîbe ile evlenerek müşriklerle akrabalık bağı kurmuştur. Bu durum, Ebû Süfyan ve çevresinin düşmanlık duygusunu asgarî dereceye indirmiş ve bilahare Müslüman olmasına ortam hazırlamıştır. Ashab-ı kiram da aynı doğrultuda hareket ederek müşriklere karşı özellikle *Hudeybiye Muahedesi* döneminde tutumlarında yumuşama gösterip onlarla diyaloga geçerek birçok dost ve arkadaş edinmeleri, İslâm’ın büyük çapta çevrede benimsenmesine ve İslâm sesinin daha uzak havalilere ulaşmasına vesile olmuştur.⁹⁴⁷

⁹⁴² Mümtetine, 60/7

⁹⁴³ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, I/54; İbn Kesîr, a.g.e., IV/349

⁹⁴⁴ “Üstün durumdayken, gevşeyip barışa çağırmayın!” (Muhammed, 47/35)

⁹⁴⁵ “...Artık onları sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse, bu durumda Allah size, onların aleyhine bir yola girme izni vermemiştir.” (Nisa, 4/90) Eğer onlar sizinle savaşmaya tevbe eder, namazlarını kılar ve zekâtlarını verirlerse, onlar dinde kardeşlerinizdir.” (Tevbe, 9/11)

⁹⁴⁶ Bkz. Tevbe, 9/11

⁹⁴⁷ el-Hâzin, a.g.e., s. 258

İnsanlığın kurtuluşu ve saadeti için hidâyet olarak gönderilen Kur'ân, hiçbir surette zulme, şiddete, baskıya müsaade etmediğini ve Allah'ın zalimleri asla sevmediğini⁹⁴⁸ belirttikten sonra, zulme karşı tepkisiz kalmayı da zulme mânen ortak olma olarak değerlendirmektedir. Sosyal hayatta baş gösteren genel anlamıyla zulüm muamelesine karşı, Kur'ânî anlayışla tavır belirleme şeklini, Hz. Peygamber şu şekilde açıklamaktadır: انصر أخاك ظالما أو مظلوما “Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!” Zalime nasıl yardım edileceğinin sorulması üzerine ise, “Zalime yapacağın yardım, onu zulüm yapmaktan engellemendir.”⁹⁴⁹ şeklinde cevap vermişlerdir. Şu halde insanlık dışı muameleler karşısında, insan olmanın ve insanın mahiyetine yaradılıştan dercedilen merhamet duygusunun gereği olarak, iki yolun izlenmesi ön görülmektedir. Biri, mazlumu yalnız bırakmayarak, korumak, diğeri ise, zalimi bu davranışından vazgeçirmek için nasihat ve ikna yolundan başlamak üzere, makul tüm imkânları kullanmak, gerekirse, meşru zecrî tedbirlere başvurmaktır. Bu önlemlerin hiç birini yerine getirmemek ise; zulmü onaylamak, kansızlığı tasvip edip meydanı saldırganlara, acımasızlara ve canilere terk ederek, manen onlara ortak olmak hesabına geçer ki, bu hâl, Kur'ân'ın ifadesiyle, insanlık semasından baş aşağı bir düşüşün ve insanlık ailesinden kopuşun çok acı bir alâmetidir. Böyle bir kabullenme, Kur'ân-ı Kerim'de belirtildiği gibi, zalimlerle beraber, “bana ne” anlayışıyla seyirci kalan tüm toplum kesimini de kapsayacak olan büyük bir felâketin gelmesine neden teşkil eder.⁹⁵⁰

e. Din ve Vicdan Hürriyetine Uygulanan Baskının Ortadan Kaldırılması

Din ve vicdan hürriyeti insanın temel haklarının başında yer aldığından Hiçbir şahıs veya kurumun bunlara müdahale etmesine veya kısıtlamasına hakkı yoktur. Bu nedenle, can ve mal dokunulmazlığına yapılan saldırı, müdafaa hakkını doğurduğu gibi, din dokunulmazlığına yapılan saldırı dahi müdafaa hakkını doğurur.

Bazı muhakkiklere göre, Enfal Sûresinin 39.âyetinde geçen fitneden maksat, müşriklerin zayıf Müslümanlara buldukları yerde dinlerinden dolayı reva

⁹⁴⁸ Bk.z. Al-i İmrân, 3757, 240;

⁹⁴⁹ ez-Zebidî, a.g.e., VII/362; Buharî, Mezalim, 4, İkrâh, 7; Tirmizî, Fiten, 67; Darimî, Rikak, 40; A.İbn Hanbel, III/99; Aclûnî, Keşfü'l-Hafa, I/242

⁹⁵⁰ واتقوا فتنة لا تصيبن الذين ظلموا منكم خاصة "İçinizden sadece zalimlere isabet etmeyecek olan bir felâketin gelmesinden sakınınız." (Enfal, 8/25)

gördükleri işkence ve baskı olduğuna yukarıda temas etmiştik. Bundan dolayı da, واقتلوهم حيث تفتمؤم وأخرجواهم من حيث أخرجواكم والفتنة أشد من القتل “(bütün bunları yapmakla beraber, sizinle savaşan) müşrikleri nerede yakalarsanız öldürünüz, onların sizi çıkardıkları yerden, siz de onları çıkarın. Fitne adam öldürmekten daha büyük bir günahdır.”⁹⁵¹ buyurulmuştur.⁹⁵²

و قاتلوهم حتى لا تكون فتنة ويكون الدين لله... Yukarıdaki âyetin müteakibi olan, “Onlarla fitneden eser kalmayıp, din Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşmaya devam edin. Eğer buna son verirlerse, artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.”⁹⁵³ âyeti, yukarıdaki açıklama doğrultusunda değerlendirildiğinde; şöyle bir anlam taşımış olur: “Müşrikler tarafından müslümanlara din ve ibadetlerinden dolayı yapılan baskı ve saldırı fitnesi ortadan kaldırılıp, insanlar sadece Allah’a iman ve ibadet etmede tamamen serbest kalıncaya kadar diktacılarla savaşmaya devam edin. Onların, bu tutumlarından vazgeçmeleri durumunda, artık bu tür zulümlükleri yapanlardan başkasına düşmanlık yapmak yoktur. Sadece insanlara zulmedenlere karşı düşmanlık yapmaya yol vardır.” Abdullah İbn Abbas gibi sahabilere göre, haksız yere kendilerine karşı savaş açılmakla zulme uğramış olan müslümanların kendilerin savunmalarına izin veren Hacc Sûresi 40. âyetinde geçen قالوا بانهم ظلما “zulme uğramış olanlar” tabiri, aynı âyetin müteakibi olan 41. âyette, ربنا الله “Rabbimiz Allah’tır.” dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış olanlar” olarak açıklanmıştır. Bu nedenle âyet, müşriklerin her fırsatta müslümanlara karşı uyguladıkları tüm baskı ve şiddet politikalarının asıl nedeninin, müslümanların dinî inançları olduğu açık bir şekilde vurgulanmıştır. Bu nedenle müslümanlara verilen savunma izni, dinden dolayı uygulanan şiddet politikasının devam etme süreciyle sınırlandırılmıştır. Esas itibarıyla müslümanın insanlarla olan ilişkileri dostluk ve barış temeline dayalıdır. Ancak, ister dinî inanç, ister başka bir nedenden dolayı haksızlığa uğrama söz konusu olduğu zaman, والذين إذا أصابهم البغي هم ينتصرون “Onlar zulüm veya saldırıya uğradıkları zaman onu savmak üzere yardımlaşırlar.”⁹⁵⁴ âyetine göre Müslüman, gerek kendisine, gerekse başkasına yapılan zulmü savma konusunda hem yetkili hem sorumludur. Ancak karşı tarafın bu tutumundan kesin bir şekilde vazgeçmesi halinde, Müslüman da ilişkilerini derhal

⁹⁵¹ Bakara, 2/191

⁹⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tebyin*, b.y.y, b.t.y., 9/31, 347

⁹⁵³ Bakara, 2/192

⁹⁵⁴ Şûrâ, 42/39

normalleştirmek durumundadır. Bu nedenle sosyal ilişkilerin hasmâne bir şekle dönüşmesi Müslümanlar için geçici ve istisnâî bir durumdur. Bunun dışında, gerek söz gerek davranış bakımından hiçbir kimsenin aleyhine geçmeye ve en ufak bir zarar dokundurmaya hiçbir şekilde müsaade edilmemiştir.

Bu durum dikkate alınarak, günümüzde olduğu gibi, Müslümanların dinlerini öğrenmelerine, dinî vecibelerini yerine getirmelerine ve inançlarını yaymalarına engel çıkarmayan demokratik ülkelerle İslâm'ın bu anlamda hiç bir sorunu yoktur. Beşeriyetin insanî değerler platformundaki en büyük kazanımı olan bu hürriyet ortamında kılıçlar kınına konularak, uluslar arası sevgi ve barışın güçlenmesine yardımcı olma, demokrasi nimetinden daha çok yararlanma ve buna güç katma yönünde gayret sarf edilmesi, Kur'ânî anlamda günümüzde, cihadın almış olduğu esas versiyonunun gereğidir.

Ancak, Abdullah Azzam'ın da dediği gibi, kendi sınırları içinde, baskı uygulamakla kalmayarak, içte ve dışta her türlü iletişim araçlarını kullanmak suretiyle hem kendi vatandaşlarının, hem de sınırları dışındaki insanların İslâm'a yönelmelerini engelleyen anti demokratik yönetimlere karşı, İslâm devletinin; önündeki siyasî, içtimaî ve askerî engelleri ortadan kaldırması gerekir.⁹⁵⁵

Tabii ki bu tür girişimlerin, yukarıda da temas edildiği gibi dine yönelik birer fitne hareketleri kabilinden olmaları hasebiyle, *وقاتلوا هم حتى لا تكون فتنة ويكون الدين كله لله*, “Hiçbir fitne kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!”⁹⁵⁶ âyetiyle yukarıdaki diğer âyetler İslâm ülkesine saldıran, İslâm'ı benimseyip kabul etmek isteyen insanlara engel olan veya inandıklarını yaşamak isteyen insanlara baskı uygulayan sultalara karşı, savaş açma hakkını vermekle kalmamış, aynı zamanda ona bir sorumluluk olarak da yüklemiştir.⁹⁵⁷

⁹⁵⁵ Abdullah Azzam, *Cihad Adabı ve Ahkâmı*, İst. 1992, s. 53-55; Zeydan Abdü'l-Kadir, *eş-Şerî'atü'l-İslâmiyye ve'l-Kanunnu'd-Devliyyü'l-Amm*, “Mecmuatu Buhûsin Fıkhiyye”, Beyrut 1986, 61-63

⁹⁵⁶ Enfal, 8/39; Bakara, 2/193

⁹⁵⁷ Serahsî, a..e., 1/75,99; Hasen Muhammed Ali, *el-'Alakatü'd-Devliyye fi'l-Kur'ân*, Amman 1980, s. 101; Ahmt Reşit Turnagil, *İslâmiyyet ve Milletler Hukuku*, İst. 1977, s.152,153; Ebû İyd Arif Halil, *el-'Alakatü'l-Hariciyye*, Kuveyt 1983, s.159; Abdüs-Settar Hamid, *el-Mebadiü'l-İnsaniyye*, “*Mecelletü Külliyyati'ş-Şer'a*” sayı 9, Bağdat 1986, s.16; Şibey Hasan sabit, “*Cihad*”, İ.A. 3/166

f. Haksız Yere Vatandan Sürgün Edilmeye Karşılık Verilmesi

Kur'ân-ı Kerim'de; وطن "Vatan" kelimesi yurt, ülke anlamında kullanılmamaktadır. Bu kelime ile ilgili olarak, Allah'ın müslümanlara zafer bahşettiği yerler kastedilerek bölge, mıntuka anlamına gelen sadece مواطن kelimesinin geçtiğini,⁹⁵⁸ "ülke" anlamında, وطن "vatan" kelimesi yerine, daha çok ديار, دیار kelimelerinin kullıldığını görmekteyiz.⁹⁵⁹ Bunlardan دار kelimesi, daha çok "ahiret yurdu" anlamında, دیار kelimesi ise, vatan anlamında kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim, vatan savunmasının, Allah yolundaki cihad çeşitlerinden birisi olduğunu açık bir şekilde beyan etmektedir. ...فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَاخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَوَدُّوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا...
...Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun ben de onların kötülüklerin örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım."⁹⁶⁰

Vatan, insan hayatının çok sıkı bir şekilde bağlı bulunduğu bir unsurdur. Zira vatan, insanın; canının, malının, ırzının hâsılı dinî ve millî bütün değerlerinin korunduğu biricik sığınağıdır. Bu nedenle, vatan sevgisi, can ve mal sevgisinin önüne bile geçebilmektedir. İşte merhum M.Âkif, İstiklâl Marşımızdaki "*Canı, cananı bütün varımı alsın da Hudâ, / Etmesin tek Vatanımdan beni dünyada cüdâ*" mısalarıyla bu gerçeği ifade etmektedir. Vatanın, bütün bu değerlerin merkezi durumunda olan imanın yaşanmasına imkân sağlaması yönünden iman ile sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Ensarın iman salabetinden bahseden والذين تبوءوا الدار والإيمان "(Medine'yi) yut edinen ve kalplerine imanı yerleştirenler" âyetinde görüldüğü gibi "yurt" ile "iman" kelimeleri yan yana gelmiş bulunmaktadır. Âyette geçen تبوء kelimesi; "Konakladı", "yerleşti", "yurt edindi" anlamlarına gelmektedir. Buna göre, normalde kelimelerin cümle içindeki diziliş durumuna göre, "*Ensar, Medineyi ve imanı yutr edindi.*" şeklinde bir anlam çıkmaktadır. Zemahşerî, bu âyetle ilgili olarak, "*Ensar, Medineyi yurt ve vatan edindiği gibi, imanı da yurt ve vatan edindi.*" Açıklamasını yapmıştır.⁹⁶¹ Burada bir mecazın bulunduğu açıktır. Yani "İman" ile "Vatan" arasında var olan sıkı ilişkiden dolayı bir vech-i şebeh bulunmaktadır. Bu

⁹⁵⁸ Bk. Tevbe, 9/25

⁹⁵⁹ K.Kerim'de, "*Ahiret yurdu*" anlamındaki, دار kelimesi 26 yerde, vatan, yurt anlamındaki دیار ise, 16 yerde geçmektedir.

⁹⁶⁰ Âl-i İmran, 3/195

⁹⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, VI/98

ilişkiden dolayı حب الوطن من الإيمان denilmiştir. Bazen bu sözün hadis olduğu bile söylenmişse de hadis olmamakla beraber, Kur'ân ve hadisin ruhuna uygun olması nedeniyle sahih (doğru) bir söz olarak kabul edilmiştir.⁹⁶²

Kur'ân-ı Kerim'de farklı tarzlarda önemine vurgu yapılan vatana, bir saldırının vukûbulması, nasıl bir savaş nedeni ise, haksız yere vatandan sürgün edilme de aynı şekilde bir savaş nedenidir. Kur'ân-ı Kerim'e göre, haksız yere insanları yurtlarından sürgün etmenin, cana yönelik yapılan saldırıdan sonra ikinci derecede gelen büyük suçlardan biri olduğunu, İsrail oğullarının bu suçu sık sık işlemelerinden dolayı, yüce Allah'ın, bu konuda kendilerinden söz almasına rağmen, verdikleri bu sözden döndüklerini şu âyetten anlamaktayız: وَإِذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَآتَسْفِكُونَ دِمَائِكُمْ وَلَا تَخْرُجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تُشَاهِدُونَ. ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتَخْرُجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ (Ey İsrâil oğulları!) birbirinizin kanını dökmeyeceğinize, birbirlerinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dair sizden söz almıştık. Her şeyi görerek sonunda bunları kabul etmiştiniz. Bu misakı kabul eden sizler, (verdiğiniz sözün tersine) birbirlerinizi öldürüyor, aranızdan bir zümreyi yurtlarından çıkarıyorsunuz!...",

Bu itibarla Kur'ân, وَأَخْرَجُواهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُواكُمْ "... Onlar nasıl sizi yurdunuzdan çıkarmış iseler, siz de onları yurtlarından çıkarın!"⁹⁶³, "...Sizi Yurdunuzdan çıkarmayan veya çıkarılmanıza yardım etmeyenlere iyilikte bulunmanızı (dostluk elini uzatmanızı) ve onlarla adaletle muamele etmenizi Allah yasaklamaz"⁹⁶⁴, "Onlar (Zulmedilmiş olmaları sebebiyle kendilerine savaş açılan mü'minler), 'Rabbimiz Allah'tır.' demiş olmalarından başka hiçbir sebep olmaksızın haksız yere yurtlarından çıkarılmış olanlardır."⁹⁶⁵ âyetleri, savaşı zorunlu kılan nedenler arasında, mü'minlerin haksız yere yurtlarından sürgün edilmelerini de temel belirleyicilerden biri olarak addetmektedir.

g. Varılan Bir Barış Antlaşmasının Karşı Tarafça Bozulması

Kur'ân, Müslümanları, kendileriyle antlaşmalı oldukları toplumlara karşı, bu antlaşmayı bozmamak ve süresi sonuna kadar antlaşma ilkelerine bağlı kalmakla

⁹⁶² Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I/415

⁹⁶³ Bakara, 2/191

⁹⁶⁴ Mümtehine, 60/8

⁹⁶⁵ Hac, 22/40

sorumlu tutmaktadır.⁹⁶⁶ Ancak bir antlaşmanın hayata geçilmesi ve belirlenen süreye kadar devam etmesi, tüm tarafların üzerinde vardıkları ilkelere sadık kalmalarına bağlamaktadır. Bu nedenle Kur'ân, diğer tarafça bozulan bir antlaşmanın, müslümanlar tarafında sürdürülmesinin hiçbir anlamı olmayacağından, kendileri tarafından da bu antlaşma sorumluluğunun ortadan kalktığının bildirilmesini öngörmektedir. *“İma tıxafn min qum xıyane fânıbz ilıhem ılı suaw (Antlaşma yaptığın bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan, Sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine ilet!”*⁹⁶⁷

Yapılmış bir antlaşmanın bu şekilde karşı tarafça bozulması durumunda, bunun bir ihanet plânın açık habercisi olması nedeniyle, Kur'ân-ı Kerim'in, böyle bir girişimin önüne geçmek üzere müslümanların, karşı tarafa ultiatom vermelerini,⁹⁶⁸ bunun dikkate almamaları durumunda ise, onlara karşı savaş açmalarını öngördüğünü şu âyetten de anlamaktayız: *“Eğer antlaşmalarından sonra, yeminlerini bozarlar, dininize dil uzatırlarsa küfrün önderlerine (inkârda önde gidenlere) karşı savaşın! Çünkü onlar hakikatte antları olmayan adamlardır. Belki vazgeçerler.”*⁹⁶⁹

Kur'ân-ı Kerim; aşğıdaki âyette geçtiği üzere, ilk önce savaşı başlatmış olmak ve Hz. Peygamber ile arkadaşlarını yurtlarını terketmeye zorlamış olmakla sabıkalı olan müşriklerin, böyle bir girişimde bulunmakla üçüncü bir suç işlemiş olmaları nedeniyle, artık güvenilmez olduklarını, *“İhem la İman İhem”* hükmüyle *“yemini olmayan adamlar”* olduğunu bildirmektedir.

Kur'ân, bu tutum içinde olanlara karşı müslümanları şöyle yönlendiriyor: *“ألا تقاتلون قوما نكثوا أيمانهم وهموا بإخراج الرسول وهم بدئوكم أول مرة أتخشونهم فالله أحق أن تخشوه إن كنتم*

⁹⁶⁶ *“Ancak kendileriyle antlaşma yaptığımız müşriklerden (antlaşma şartlarına uyan) hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayan (bu hükmün dışındadır.) onların antlaşmalarını süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah (haksızlıktan) korunanları sever.”*, *“Onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah, (ahdi bozmaktan) sakımanları sever.”* (Tevbe, 9/4, 7)

⁹⁶⁷ Enfal, 8/58

⁹⁶⁸ Nitekim, Hicretin 9. yılında Z. Ebû Beir'in, Hz. Peygamber tarafından Hac Emiri olarak görevlendirilip, Kekke'ye gönderildiğinde, Müşriklere ultiatom içeren Tevbe suresinin nazil olması üzerine, bunu o yıl hacdaki insanlara tebliğ etmek üzere bu sefer Hz. Ali'yi gönderdi. Hz. Ali de, Akabe cemresinde ayağa kalkarak okuduğu hutbe esnasında şu dört hususu tebliğ etmekle görevlendirildiğini bildirdi. 1. Bu yıldan sonra hiçbir müşrik Kâbe'ye yaklaşmayacak, 2. Hiçbir kimse Kâbe'yi çıplak olarak ziyaret etmeyecek, 3. Mü'minlerden başka kimse cennete girmeyecek, 4. Müşrik olan kabileler tarafından bozulmamış olan antlaşmalar süresinin sonuna kadar yürürlükte kalacaktır. (Bk. K.Kerim ve Açıklamalı Meâli, T.D.V. Yay., s. 186)

⁹⁶⁹ Tevbe, 9/12

مؤمنين “Antlarını bozan, Peygamberi sürgüne göndermeye azmeden ve size karşı ilk defa kendileri savaş başlatmış olan bir toplulukla savaşmaz mısınız? Yoksa siz onlardan korkuyor musunuz? Eğer mü'min iseniz, Allah kendisinden korkmanıza daha lâyıktır.”⁹⁷⁰ Kur'an böylece, güvenilirliğini tamamen yitirmiş olan bir kesimle savaşmayı müslümanlara tavsiye etmekle kalmayarak, onları, الا تقاتلون "Siz savaşmaz mısınız?" tabiriyle teşvik etmekte, أتحشونهم "yoksa siz onlardan korkuyor musunuz?" tabiriyle tahrik etmekte ve فالله أحق أن تخشوه إن كنتم مؤمنين "Eğer mü'minseniz, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır." ifadesiyle de açıkça teşci edip cesaretlendirmektedir.

Görüldüğü gibi, bu nedenlerin tümü, yine saldırganlık ortak paydasında birleşmektedir. Böyle olunca Kur'ân-ı Kerim, onlarla savaşmayı, لعلمهم ينتهون ile, onları bu tutumlarından vazgeçirme amacına dayandırmaktadır. Böylece âyette geçen bu açıklamalar, “Küfürle mücadele illetinin, bizzat küfür olmayıp ehli küfrün müteceviz sıfatı olduğu” yönündeki cumhurun görüşünü desteklemektedir.

Hicretten sonra Kureyşlilerin başlattığı savaş dönemi, Hz. Peygamberle vardıkları “Hudeybiye Antlaşması”yla sona ermiş oldu. Ancak Kureyşlilerin Hz. Peygamberin müttefiki olan Huza‘a kabilesine saldırmalarıyla bu antlaşmayı bozmuş oldular. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onları bir tedip maksadıyla Mekke'ye yönelerek h. 8. yılda orayı fethetti.⁹⁷¹

Barış antlaşmalarında, temelde tarafların birbirlerine ve mütteliklerine saldırmamaları, birbirlerinin düşmanlarına yardım etmemeleri ana ilke olarak kabul edildiğinden, İslâm hukukçuları, antlaşmalı tarafın, Müslümanların düşmanlarına yardım etmeleri durumunda bunun bir fesih gerekçesi ve savaş nedeni olacağını kabul etmişlerdir.⁹⁷²

Cumhur, bunun gibi antlaşmalı taraflardan birisinin, sebepsiz yere bir müslüman öldürmelerini, mallarını gasbetmelerini veya mukaddesatına saldırmalarını da birer fesih ve savaş nedeni olarak kabul etmişlerdir.⁹⁷³

Kur'ân, Enfâl Sûresinin 56. âyetiyle; Antlaşmalı olmalarına rağmen ikide bir bu antlaşmayı bozanları, yeryüzünde dolaşan hayvanların en şerlisi olarak ilân

⁹⁷⁰ Tevbe, 9/13

⁹⁷¹ Bekrî, *ed-Dürretü'l-Mükellele*, 29; İbn Kayyım, *Zadü'l-Me'âd*, III/290; Vakıdî, *el-Megâzî*, 2//80, İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, IV/31; İbn Saad, *et-Tabakat*, II/134; Tabarî, *Tarih*, III/38

⁹⁷² İbn Kudame, *el-Muğnî*, X/71,72; Zeyla'î, *Tebyinü'l-Hakayik*, III/246

⁹⁷³ Şafi'î, *el-Ümm*, IV/109; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II/871; Kâsânî, *Bedâyi'*, VII/109

etmektedir. Aynı sûrenin müteakip âyetinde, bu şekilde ahitlerini bozanların savaş meydanında yakalanmaları durumunda, arkalarından gelerek onlara destek verenlere ibret olmaları açısından darmadağın edilmelerini emretmektedir. İmam Şafî'nin de belirttiği gibi, bu endişe kuru bir endişe olmayıp, sağlam bir karineye dayalı olması gerekmektedir. Zira savaş açma gerekçesi olabilecek bir barış antlaşmasının feshi gibi son derece önemli bir uygulamanın zanna binaen yürütülmesi, tahkiki esas alan Kur'ân'ın ruhuyla bağdaşmaz.⁹⁷⁴

Medine Yahudilerinin, öldürülmeleri, sürgün edilmeleri, mallarının ve canlarının helâl sayılması gibi şeylere maruz kalmaları, Yahudi olduklarından değil, onların Hz. Peygamber'le antlaşmalı bulunmalarına rağmen, metnindeki "Medine'yi Savunma" ile ilgili anayasa maddesini ihlâl etmeleri, Medine'yi, Mekke'li müşriklere karşı savunma görevlerinden vazgeçmek suretiyle vatan hainliği yapmalarındır.⁹⁷⁵

h. Müttefik Olma Yükümlülüğüne Dayalı Olarak Savaşa İştirak

Edilmesi

Ülkelerin kendi menfaatleri gereği, taraf oldukları uluslar arası antlaşmalara imza koymaları, onları bazı askerî sorumluluk altına da alabilmektedir. Nitekim yukarıda da temas ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in antlaşmalı bulunduğu ve günümüzün ifadesiyle Hz. Peygamber'in garantörlüğünde bulunan Huza'a kabilesine Kureyşlilerin saldırması üzerine Hz. Peygamber, kendi komutasındaki bir orduyla harekete geçerek Mekke'yi fethetmiştir. Bu hareket, *وأوفوا بعهد الله إذا عاهدتم*, "Muahedeleştığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getiriniz!"⁹⁷⁶ âyetinin gereği olarak, Hz. Peygamber'in yapmış olduğu antlaşmaya gösterdiği sadakatin ifadesidir.

Bundan hareketle İmam Şafî; "Bir devletin, Müslümanlarla antlaşma imzaladıktan sonra, onların antlaşmalı bulunduğu diğer bir devlete veya cizye ehli olan bir topluluğa saldırmaları durumunda İslâm Devletinin saldırgan tarafa savaş açma ve bu savaşta galip gelmesi durumunda onlardan savaş tazminatı isteme hakkı doğar." demektedir.⁹⁷⁷ Serahsî; müslümanların ekonomik bir menfaat karşılığı bir

⁹⁷⁴ Bkz. Şafî, *el-Ümm*, 4/109

⁹⁷⁵ Raşit el-Gannûsî, *İslâm Toplumunda Vatandaşlık Hakları*, Çev. A. Mecit Can, Birlik Yay. İst. 1996, s. 77

⁹⁷⁶ Nahl, 16/91

⁹⁷⁷ Şafî, *el-Ümm*, 4/187

topluluğun güvenliğinin korunmasını üstlenince, bu yükümlülüklerini yerine getirmek durumunda olduklarını, aksi takdirde, karşı taraftan koruma bedelini talep edemeyeceklerini söylemektedir.⁹⁷⁸

i. Asayışı Sağlama

İslâm dini, adından da anlaşılacağı gibi, huzur ve sükûn dinidir. Bu nedenle de toplumu huzur ve sükûn nimetine kavuşturacak kuralları vaz'ederek bunlara son derece önem verir. Binaenaleyh, bu kuralları ihlâl edenlere karşı, son çare olarak savaş açma gibi büyük bir müeyyidenin bile uygulanabileceğini hükme bağlar.

Bu nedenle, Kur'ân-ı Kerim, iç problemlerde devletin hakemliğini esas almakta, İslâm toplumu içinde anlaşmazlık boyutlarının kavgaya varacak derecede iç huzurun bozulması halinde, devletin adalet ilkelerine dayalı olarak bu anlaşmazlığı sona erdirmesini öngörmektedir. Bununla beraber bir grubun devletin hakemliğini kabul etmeyerek kendi vatandaşları olan başka bir gruba karşı saldırılara devam etmesi durumunda bunların ehl-i bağı, yani günümüz tabiriyle silahlı terörist statüsüne gireceklerini bildirmektedir. Bu isyancıların, *فقاتلوا التي تبغى حتى تقيئ إلى أمر الله* "*Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın!*" emrine göre, âyetin baş tarafı itibariyle, (mü'minlerden dahi olmuş olsalar) şaşkıncı tutumlarından vazgeçerek adalet ilkelerine razı oluncaya kadar onlarla savaşılmasını açık bir ifade ile emretmektedir.⁹⁷⁹

Bu itibarla İslâm Devleti, gerek kendi tebaasından, gerekse ayrılıkçı güçlerden gelen düşmanca hareketleri bertaraf etmek ve bu hareketlere katılan isyancıları cezalandırmak amacıyla savaş açabilmektedir.⁹⁸⁰

⁹⁷⁸ Serahsî, *Şerhü Siyeri'l-Kebir*, 5/1858

⁹⁷⁹ Bkz. Hucurat, 49/9

⁹⁸⁰ Konu hakkındaki kurullarla ilgili olarak bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, 10/124; Merginanî, *el-Hidaye*, 2/170; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/282-283; Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 73-77

j. Savaşın Sona Erdirilmesi

Kur'ân insanı çok yönlü insanî meziyetlerle teçhiz ederek, toplumsal barışın temel unsuru olarak hazırlamaktadır. Kur'ân insanı, bir taraftan kavga ve kargaşalardan uzak tutarken, istisnaî dahi olsa meydana gelen toplumsal çatışmaların hemen sona erdirilmesi için gerekli olan en sağlıklı kuralları da getirmiştir. Bunların başında Kur'ân'ın insana kazandırdığı iman kardeşliği gelmektedir. Bu imanî yakınlık, Hz. Peygamber'in, yıllarca birbiriyle kavgalı olan Evs ve Hazrec kabilelerini barıştırmakla semeresini vermiş, daha sonra, Medine döneminde Hz. Peygamber'in yaptığı ilk önemli icraatlar arasındaki Ensar- Muhacir kardeşliği boyutuna varmakla çarpıcı bir fedakârlık örneği ortaya çıkmıştır.⁹⁸¹

Kur'ân'ın evrensel özelliği dikkate alınarak bu âyet mütalaa edildiğinde, yukarıdaki âyetin baş kısmındaki *وان طائفتان من المؤمنين* "mü'minlerden iki grup" ifadesinden âyetin sadece Müslüman toplumuna tahsis edilerek gayr-ı Müslim kitlelerin veya devletlerin savaşmalarına seyirci kalınmasının doğru bir yaklaşım olmayacağı kanaatindeyiz. Kur'ân'ın, *كنتم خير امة* ifadesiyle İslâm toplumunun toplumların en hayırlısı⁹⁸² olması cihetiyle Kur'ân mesajının hayata geçirilmesinde örnek bir toplum olarak, ilk muhatabının müslümanlar olması hasebiyle, hitap müslümanlara yönelik olsa da hüküm umum ifade etmektedir.

Konuya bu açıdan bakıldığında, Kur'ân'ın, bu iki âyetiyle beşeriyetin toplumsal hayatında vuku bulabilecek kitleler arası kavgaları sona erdirme açısından temel üç politikanın kurumsallaşmasını zorunlu kıldığını görmekteyiz: Birincisi; barış ve güvenlik politikası, ikincisi; bu gibi konulara bakmakla görevli bir adalet merci, üçüncüsü de bu kurumun vereceği âdil kararların uygulanmasını sağlayacak ve saldırganları uzlaşmaz tutumundan vazgeçirebilecek kudrete sahip, caydırıcı bir güvenlik gücünün varlığı.

Hız. Peygamber'in Peygamberlikten önce, bu amaçlarla kurulan "Hilfü'l-Fudûl" teşkilatına üye olup, bunu iftihar ettiğini ilgi duyduğunu, Peygamberlik döneminde de, "öyle bir teşkilata çağrılısam yine koşarak gider üye olurum." dediğini

⁹⁸¹ K.Kerim bu hususa şöyle işaret etmektedir: "Sen yeryüzündeki her şeyi harcasaydın dahi onların kalplerini birleştiremezdin. Ancak Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. (Enfâl, 8/63) Ayrıca bkz. M.Ali Kapar, *Hız. Peygamber'in Müşriklerle Münasebeti*, Esrâ Yay. İst. 1993, s.142.

⁹⁸² Bakara,2 /110

anlamaktayız.⁹⁸³ Bu kurumlar, sosyal barışın ve dünya barışının alt yapısını oluşturan temel unsurlardır. Bu unsurları bir arada bünyesinde birleştiren bir örgütün varlığı, meydana gelen iç veya dış krizlerin, savaflara dönüşmeden âdil ve barışçı yollarla giderilmesine veya vuku bulan savafların yayılmasına meydan verilmeden kısa zaman içinde sona erdirilmesine vesile olacaktır.

İslâm tarihine baktığımızda, Hz Peygamber döneminde, Medine’de gerek Ashab-ı kiram arasında mevziî düzeyde çıkan küçük anlaşmazlıklarda, gerekse Müslümanlarla vatandaşlık anlaşması imzalamış bulunan Medine yerlisi Yahudiler arasında meydana gelen ihtilaflarda, Hz. Peygamber’e müracaat edildiğini görmekteyiz. Tabii ki, Hz. Peygamber’in bizzat terbiyesinde yetişmiş olan Ashab-ı kiram, kendi aralarında çıkan kısmî anlaşmazlıkları büyütmeden içtenlikle Hz. Peygamber’e intikal ettirirken, Yahudilerin, arzularına uygun bir karar verdiği takdirde kabul edecekleri zıt bir karar vermesi durumunda ise, onu kabul etmeyecekleri önşartıyla Hz. Peygamber'e müracaat ettiklerini görmekteyiz. Kur’ân-ı Kerim, onların bu kurnazca tutumlarını, *ان اوتيتم هذا فخذوه وان لم تؤتوه فاحذروا* “Eğer size şu şekilde bir hüküm verilirse, alınız; değilse almayınız!”⁹⁸⁴ âyetiyle açığa vururken, *“Yanlarında Allah’ın hükmünün bulunduğu Tevrat varken nasıl olur da seni hakem kabul ederler?”*⁹⁸⁵ âyetiyle de bu davranışlarının samimice olmadığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde, bir birlerini öldürme kastıyla çıkan kitlesel düzeyde bir çatışma meydana gelmemekle beraber, *“tekme, tokat birbirine girme”* olarak tabir edilen düzeyde bazı kavga hadiselerinin yaşandığını, bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak zikredilen değişik rivâyetlerden anlamaktayız. .

Âyette geçen ve genelde, sözlük olarak “haksızlık etmek”, “zulmetmek” anlamına gelen البغى “Bağy” kavramıyla ilgili olarak merhum Elmalılı Hamdi Yazır, *“Haksızlıkla yükselmek isteyerek aşırı gitmektir. Yani sulh teşebbüsü yapıldığı halde, özellikle haksızlık ederek üste çıkmak davasına kalkışmaktır.”* şeklinde bir açıklama yaptıktan sonra, Ebû Hayyân’ın, *el-Bahr* adlı eserindeki şu tespitine yer vermektedir: *“Saldırganlarla savaşın! vuruşanların arasını bulun!”* şeklindeki hitaplar, ulû’l-Emre yöneliktir. Yani devleti idare edenlere yapılan hitaptır. Yoksa

⁹⁸³ Süheylî, I/92; İbn Habib, el-Muhabbers. 160, aynı müellif, Muammak, 46,47;İbn Hişam. 86'dan naklen M.Hamidulah, a.g.e., I/53

⁹⁸⁴ Mâide, 5/41

⁹⁸⁵ Mâide,5/47

her aklına esen, böyle bir kavgada arabuluculuk yapamaz. Fakat böylesi bir durumda ulü'l-Emr'e yardım, cihatta olduğu gibi, her kes için bir vecibedir.”⁹⁸⁶

es-Süyûtî'nin, *Lübabü'n-Nüzûl'ünde* yer verdiği farklı rivâyetlerden birisinde, İbn Cerir'in, el-Hasan'dan, naklettiği rivâyette şöyle dediğini zikretmektedir: “İki kabile arasında bir husûmet meydana gelmişti. Bundan dolayı muhakemeye davet edildikleri halde olumlu cevap vermemeleri üzerine, Yüce Allah bu âyeti indirdi.”⁹⁸⁷ Bu rivâyetin, âyetin şümûlüne daha uygun düştüğü kanaatindeyiz. Zira, diğerlerinden farklı olarak, bu rivâyette geçen kavgalı tarafların, adalet hükmüne uymaya ilişkin kendilerine yapılan çağrıya olumlu cevap vermeyerek uzlaşmaz bir tutum sergilemeleri ile, âyetin. kavgalı taraflar arasında verilecek âdil yargı kararına uyulmaması durumunda, saldırgan kesime karşı, müeyyide olarak güç kullanımını ön gören emrin zımnî bir uyarı içermesi arasında bir bağlantının bulunması, birbiriyle daha çok örtüşmektedir. Tabii ki bu âyet, her ne kadar Hz. Peygamber döneminde vukû bulan belirli bir hadise üzerine inmişse de, hükmü sadece bu olaya bağlı olmayıp, toplumsal hayatta her zaman yaşanması muhtemel benzer bütün hadiseler için de geçerli olduğuna dair hiçbir kuşkuya mahal bulunmamaktadır.

10. Savaşta Uyulması Gereken Kurallar

Savaşın kendisi, Kur'ân'ın وهو كره لكم⁹⁸⁸ ifadesiyle insana hoş gelmeyen bir durum olmasına rağmen, mecbur kalındığında başvurulacak son çare olmakla birlikte yine de İslâm nokta-i nazarında saygın olan insanın can ve mal zayıyatını savaşta asgariye indirmek amacıyla, Din-i mübin, savaşla ilgili bir takım kurallar vaz'ederek sınırlandırmalar getirmiştir. Tüm sınır tanımaz davranışlarda olduğu gibi bu kurallara da saygı gösterilmemesi, Kur'ân tarafından Allah'ın en sevmediği bir davranış biçimi olan اعتداء “haddi aşmak” olarak tabir edilmiştir. Ezcümle savaşı meşru kılan herhangi bir neden olmadan savaşı ilk başlatan taraf olmak, Allah'ın koyduğu haddi aşan kimse veya kimseler olmak demektir. Ayrıca mecburiyetten doğan savaş esnasında dahi savunmasız insanların can ve mallarına zarar vermek de Kur'ân'ca haddi aşmak olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, en zor şartlarda bile İslâm'ın,

⁹⁸⁶ Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. Selahattin Kaya, ve diğ. Eser Neşriyat ve Dağıtım, , İst. 1993, IX/159

⁹⁸⁷ es-Süyûtî, *Esbabü'n-Nüzûl*, Celâleyn Tefsiri Hamişi, Çağrı yayınları, İstanbul ts., II/133

⁹⁸⁸ Bakara, 2/216

insan değerini öne çıkardığının açık bir göstergesidir. Şimdi İslâm'ın savaşa ilgili olarak getirmiş olduğu kurallara ve sınırlandırmalara bir göz atalım.

İslâm'ın benimsediği genel bir prensip olarak “insan kanının akıtılmasının haram olduğu” kaidesinden hareketle Kur'ân'ın savaşa yol vermesi, kan dökmeye değil, kan dökmeye azmedenlere engel olmak üzere saldırganları durdurmaya matuftur.⁹⁸⁹ Bu nedenle düşman taraftan bile olsa مقاتل “mukatil” olmayan yani bizzat müslümanların kanını dökmek üzere silaha başvurmayan veya onlara yardımcı olmayan insanlara silah çekmek, cumhur-u ulamaya göre haramdır. Serahsî, mukatil (savaşçıyı) fiziken savaşımaya elverişli kişi olarak tanımlamaktadır.⁹⁹⁰ Bu nedenle fiziken savaşımaya muktedir olmayan hasta, yaşlı, ma'lul, kadın ve çocukların, köşelerine çekilmiş ruhbanların, hatta çok sarhoş olanların bile öldürülmesi Hanefîlere göre yine yasak ve haramdır. İmam Şafiî ise bunlardan sadece kadın ve çocukları istisna etmektedir.

Savaşa ilgisi olmayan çiftçi, tacir ve işçiler de cumhura göre öldürülemezler.⁹⁹¹

İslâm, savaş esnasında, Müşriklerin Uhut Savaşında Hz. Hamza'nın cesedine yönelik yaptığı vahşilik gibi insanın saygınlığına ters düşen ve المثلة “müsle” olarak tabir edilen ceset üzerinde tahribat yapmayı, gayr-i insanîlik olarak görmekte, bunu da "haddi aşma" kapsamında mütalaa etmektedir. Bu nedenle, düşman tarafından böyle bir vahşet irtikâp edilmiş dahi olsa, Kur'ân, insanın hayatına ve şerefine değer verdiği gibi cesedine de saygı gösterilmesini öngördüğünden, müslümanlara bu şekil bir misillemede bulunmalarına katiyetle izin vermemektedir.

Seyyid Kutub, *Fi Zilâl'il-Kur'ân*'ında, insanlığın ilk defa İslâm'ın elinde gördüğü bu kuralları, Hz. Peygamber'den gelen çeşitli rivâyetlere dayandırarak şöyle sıralamaktadır:

İbn Ömer (r.a) rivâyet ediyor: “Rasulullah (s.a.s) ile yaptığım gazaların birisinde, öldürülmüş bir kadın buldum. Bunun üzerine Rasulullah,(s.a.s) *Kadınların ve çocukların öldürülmesini nehyetti.*”⁹⁹²

⁹⁸⁹ Bkz.el Mavsîlî, V/28

⁹⁹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, X/64

⁹⁹¹ Mâverî *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s.51; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/106; Yahya b. Âdem, *el-Harâc*, 49,50

⁹⁹² Buarî, Tirmizî, Ebû Davûd, Mâlik

Ebû Hüreyre (r.a)' dan: Rasulullah (s.a.s), “Sizden biriniz savaştığı zaman yüzden sakınsın.” buyurdu.⁹⁹³ İbn Mesud (r.a)' dan Rasulullah (s.a.s) şöyle buyurdu. “Öldürmek yönünden en çok af edenler, iman ehli olanlardır.”⁹⁹⁴

B.KUR'ÂN-I KERİM PERSPEKTİFİNDEN ŞİDDET VE TERÖR

1. Terör Kavramının Menşei ve Anlamı

Kökeni, Fransızca “*terreur*”, Latince “*terror*” şeklinde “*terör*” kavramı, kelime olarak korkutmaktan gelmekle beraber; bir gücü, bir iktidarı zorla kabul ettirmek amacıyla sistemli bir biçimde şiddet kullanma, yıldırma ve tedhiş eylemi olarak tanımlanmaktadır.⁹⁹⁵

Terör, dünya tarihinde ilk defa Fransa’da baş gösteren bir şiddet hareketi olarak Avrupa menşelidir. Bu nedenle de terör Avrupa’nın dünyaya sunduğu uğursuz bir hediyesidir.

2. İslam Literatüründe Terör

Terörizm’in bu günkü anlamıyla Arapça karşılığı *الارها بية* “*el-İrhâbiyye*”dir. Bu tabir İslâm Literatüründe yer almamakta ve Kur’ân’da aynı kökten gelen fiiller bulunmakla beraber, aynı anlamda kullanılmamaktadır. Ancak terörizmin değişik versiyonları Kur’ân’da değişik tabirlerle ifade edilmiştir. Meselâ teröristlerin kendi ülkelerinde gerçekleştirdikleri eylemler devlete karşı başkaldırı anlamına geldiğinden bu hareketin karşılığı olarak *البغى* “*bağy*” veya *العصيان* “*isyan*” tabirleri kullanılmıştır. Teröristlerin kendi ülkelerinde devletlerine karşı eyleme geçmeleri durumunda bu eylemleri isyan ve başkaldırı haline geldiğinden bu şekil terörist hareketlere Kur’ân’da geçen tabirlerinin anlam kapsamına girmektedir. Ancak bu kavramın orijinal karşılığı olan *الارها بية* “*el-İrhâbiyye*” tabiri Kur’ân’da geçmemekle beraber, Enfal Sûresi 60. âyeti olan *ترهيبون به عدو الله وعدوكم* “*türhibûne bihi ‘aduvve’llahi ve ‘aduveküm*” âyetindeki *ترهيبون* “*türhibûne*” fiili gözdağı verecek derecede korkutmak ve bununla düşmanı saldırıdan caydırmak anlamında kullanılmıştır. Bu kelimenin daha iyi anlaşılabilmesi için, âyetin makabliyle olan bağlantısı da dikkate alınarak bir bütünlük içinde anlamı verilecek olursa şöyle bir durum ortaya çıkar:

⁹⁹³ Buharî ve Müslim?

⁹⁹⁴ Ebû Davûd

⁹⁹⁵ Büyük Larousse, Terör md. Milliyet Yayınları, XXII/1144

“Size karşı hıyanet etmekten endişe ettiğiniz toplumlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları (araçlar) hazırlayınız! Ta ki bununla, Allah düşmanları ile kendi düşmanlarınızı ve bunlardan başka sizin bilmeyip de Allah’ın bildiği düşmanlarınızı (çevirdikleri bu hıyanet plânından) caydırasınız. A‘raf Sûresi 116. âyetindeki واسترهبوا هم “ve’sterhebûhüm” fiili ise, Firavun’un sihirbazlarının onları seyretmeye gelen insanların gözlerini büyüleyerek getirdikleri büyük sihirlerinin etkisiyle “onları hayrete ve dehşete düşürdüler” anlamında kullanılmıştır.⁹⁹⁶

Yukarıda mealleri verilen her iki âyette geçen iki fiil, biri ارهاب “irhâb”, diğeri استرهاب “istirhâb” mastarından türetilmiştir. Bu iki mastar da aynı kökten gelmekle beraber, her birisindeki korkutma derecesi birbirinden farklıdır. Ancak her iki fiildeki korkutma derecesi günümüzdeki terörist hareketlerin meydana getirdiği korku derecesine değildir. Zira bu iki fiilde de öldürmek, yıkmak ve yakmak suretiyle korkutma anlamı bulunmamaktadır..

Görüldüğü gibi, İslâm’da silahlı güç bulundurmaktaki tek amaç, düşmanı, çevirmekte olduğu hıyanet plânından caydırmak ve mütecaviz tutumundan vazgeçirmektir. Oysa terörün, plânlayıcıları ve eylemcileri tarafından dahilde gerçekleştirilmesi durumunda, Kur’ân’a göre bir taraftan البغى “bağy” (isyan), öbür taraftan dahilde veya hariçte olması farkı söz konusu olmaksızın ondan etkilenen masum insanların sayısı ve etkilenme biçimi itibariyle çok boyutlu büyük bir cinayet şeklidir. İslâm ise, sadece düşmanı saldırıdan caydırmaya yönelik olması şartıyla meşru yöntemlerle korkutma ve şiddete müsaade etmiştir. Yüce Allah, Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamberin arkadaşlarının aynı zamanda Tevrat ve İncilde de geçen özelliklerinden bahsederken, أشداء على الكفار رحماء بينهم şeklinde, onların "yalnızca mütecaviz inkârcılara karşı şiddetli ve çetin, ama kendi aralarında son derece merhametli ve yufka yürekli" olduklarını beyan etmektedir.⁹⁹⁷

O halde, "Kur’ân-ı Kerim’de şiddet vardır." denilebilir. Ancak, bu şiddet bireysel ve toplumsal hayatın huzur ve sükûnunu, sosyal barışı hedef alan şiddeti ortadan kaldırmaya yönelik bir şiddettir. Bunun dışında, değil bir insanı, bir hayvanı bile korkutmak, dinen yasak ve haramdır.⁹⁹⁸

⁹⁹⁶ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/126; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/237; el-Hâzin, *Lübabü’t-Te’vil*, 2/118

⁹⁹⁷ Bk. Fetih, 48/29

⁹⁹⁸ Müslim’den yapılan bir rivâyette Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Ebü’l-Kâsım (s.a.s.) buyurdular ki: “Her kim bir kardeşine (isterse ana baba bir kardeş olsun korkutmak amacıyla) bir demirle işaret

Terörün dinen haram olmasının nedeni; bu eylemin insanlara zulüm, zarar içermesi ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerin kesilmesine neden olmasıdır. Hz. Peygamber, müslümanı tanımlarken, "*insanların, elinden ve dilinden zarar görmediği kişi*"⁹⁹⁹ olarak vasıflandırmaktadır. Konunun hassasiyetini dile getiren şu hadis son derece enteresandır. "*Kim bir müslümana, onu korkutmak gayesiyle baksın, Allah'ın gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde, Allah da ona korkutucu bir nazarla bakar.*"¹⁰⁰⁰ Öte taraftan Kur'ân'a göre meşru sebepler olmaksızın bir cana kıymak, فكأنما قتل النلس جميعا hükmüne göre, bütün insanları öldürmek kadar büyük bir cinayettir.¹⁰⁰¹ Bunun cezası, verdirilen zararın aynısı kadar olmakla beraber, ahiretteki cezası ebedî cehennemdir.¹⁰⁰²

Bu nedenle intikam alma bahanesiyle, ilgisiz masum insanların can ve mallarını hedef almak şöyle dursun şakadan da olsa bir insanı korkutmaya bile cevaz ve müsaade yoktur.¹⁰⁰³

İslâm barış dini olduğu gibi aynı zamanda merhamet, nezaket ve hoşgörü dinidir. Bu nedenle en ufak bir merhametsizliği işmam eden hiçbir hareketi hatta kaba bir davranışı asla kabul etmemektedir. Tüm kabalık ve merhametsizlikler, zalimlik olup, bu sıfatın da şirk ve küfürle yakın alâkası ve bağlantısı odlunu görmekteyiz.¹⁰⁰⁴ Bu nedenle kendilerini insanlardan üstün gören kaba ve zorbalara hakiki manada Müslüman vasfını alamadıkları için Yüce Allah tarafından sevilmedikleri Kur'an-ı Kerim'de mükerrer olarak bildirilmiştir..¹⁰⁰⁵

Böylece, İslâm'ın, *silm ve selâmet*, yani barış ve güven dini olduğu, dikkate alınarak "İslâm" ve "terör" kavramlarının yan yana getirilmesi; olsa, olsa karanlıkla aydınlık veya hayatla ölüm gibi birbirine zıt kavramlar arasındaki farkı belirlemek için karşılaştırma nevinden bir değerlendirme için yapılabilir.

ederse, onu bırakıncaya kadar melekler o kimseye lânet (beddua) ederler." (Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 3/293)

⁹⁹⁹ Bk. Buharî, İman, 4,5, Rikak, 36; Müslim, 64,65; Ebû Davud, Cihad, 3; Tirmizî, Kiyame, 53, İman 13; Nesaî, İman, 8,9,11; Darimî, Rikak, 4,8; A.İbn Hanbel, III/160, 163, 187

¹⁰⁰⁰ Bakır Şerif el-Kureşî, *en-Nizâmü's-Siyâsiyyü fi'l-İslâm*, Dârü't-Teârûf, Beyrut 1982, s. 232-233

¹⁰⁰¹ Mâide, 5/32;

¹⁰⁰² "*Kim teammüden bir mü'mini öldürürse onun cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir.*" (Nisa, 4/93)

¹⁰⁰³ Câbir (r.a.)'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir. "*Resûl-i Ekrem Efendimiz; yalın kılıç ve bıçak taşınmasını men'etmiştir.*"

¹⁰⁰⁴ "*Doğrusu şirk büyük bir zulümdür.*" (Lokmân, 31/13)

¹⁰⁰⁵ "*Allah, kendini beğenip böbürleneni sevmez.*" (Hadîd, 57/23); "*Allah, kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.*" (Nisa, 4/36)

Yüce Allah tarafından gönderilen bütün dinler gibi İslâm dini'nin gönderiliş amacı da bütün toplumsal rahatsızlıkları ortadan kaldırarak yerine barışı, huzur ve saadeti tesis etmektir. Bu ortak amaçtan dolayı, geçmiş semavî tüm dinlerin tabilerinin Kur'ân-ı kerim'de "Müslüman" olarak nitelendirildiklerini, özellikle Hz. İbrahim ve zürriyetinden gelen peygamberlerin, Yahudi veya Hıristiyan olmayıp "*Hanif*" ve "*Müslüman*" olduklarına vurgu yapıldığı görmekteyiz.¹⁰⁰⁶ Bu nedenle de Kur'ân-ı Kerim'e göre, Hz. Peygamber'e kadar gelen bu dinler "*İslâm*" ortak vasfını almışlardır. Bu amacı en iyi gerçekleştiren bir din olması nedeniyle de, Hz. Peygamber'e gelen dinin adı, Yüce Allah tarafından "*İslâm*" olarak benimsenmiş ve belirlenmiştir.¹⁰⁰⁷

Tanımından da anlaşılacağı gibi terör, zor kullanma esasına dayalı olan yani belirli bir düşünceyi güç kullanarak ve insanlara korku salarak kabul ettirmeyi hedef alan bir hareket tarzıdır. Bu ise medeni insanların değil, vahşilerin başvurabileceği bir yöntem olduğu açıktır. Zira medeni insanlara galebe etmek, ancak ikna ile mümkündür.

Oysa Kur'ân-ı Kerim, لا اكره في الدين¹⁰⁰⁸ hükmüyle, dinde zorlama olmadığına vurgu yaparak "İslâm"ın anlam bütünlüğünü daha da netleştirmektedir. Gerek dinî, gerek felsefî ve gerekse siyasî hiçbir düşünce sahibinin, zora başvurarak başarı sağladığını tarih kaydetmemiştir.

Râşit el-Gannûşî, merhum Seyit Kutup'tan konuyla ilgili şu sözleri nakletmektedir: "İkrah, bu dinin varlığının ve bekasının unsurlarından birisi değildir. O kendisini polis gücüyle korumaz, kendi dinlerini kabul etmeyenleri korkutmaz, sıkıntıya sokmaz, onları kendi toprağından atmaz, Sibiry'a'nın buzullarına gömmez ve onları temizleme harekâtlarıyla öldürüp yok etmez."¹⁰⁰⁹

Bütün hükümlerini akla kabul ettiren Kur'an; zora ve cebre hiçbir şekilde ihtiyaç duymamaktadır. Hatta insanlara, kendi düşüncelerini nezaket kuralları içinde akîl, ilmî ve edebî üslûp çerçevesinde izah ederek ikna etme yoluyla benimsetmeyi esas almaktadır. Bu nedenle Kur'ân, nazik ve kibar sözle ilgili olarak; قول كريم, "*güzel*

¹⁰⁰⁶ Bkz. Bakara, 2/133

¹⁰⁰⁷ "...Bu gün size dininizi ikmâl ettim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak da İslâm'ı beğendim..." , (Mâide, 5/3), "Allah katında din, İslâm dindir." (Âl-i İmrân, 3/19) Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/75; Zümer, 39/73; Enâm, 6/125

¹⁰⁰⁸ Bakara, 2/256

¹⁰⁰⁹ el-Gannûşî, *İslâm Toplumunda Vatandaşlık Hakları*, Birlik Yay. Çev. Abdülmecit Can, İst. 1996,s.75

"sağlam söz" قول ثابت, "güzel söz" قول معروف, "yumuşak söz" قول لين, "etkili söz" قول بليغ "söz" الطيب من "gönül alıcı söz", قول ميسور, "ciddi söz" قول فصل, "doğru söz" قول سديد, "hoş söz" الكلمة الطيبة, "doğru söz" قول الحق, "engüzel söz" احسن القول, "en hoş söz" قول "hoş sözcük" gibi birçok tabirler kullanarak insanları güzel konuşmaya özendirildiği gibi, bu kuralı açık tavsiye ve teşbihlerle de benimsetmeye çalışmaktadır.¹⁰¹⁰

İşte, Kur'ân-ı Kerim'in esas hedefi de budur. Bu amaç gerçekleştiğinde zaten hadd-i zatında duru fitratın hiçbir zaman hoşlanmadığı şiddet, terör, savaş ve kavgalar insanlık âleminin büyük ekseriyetinin gündeminden çıkmış olacaktır.

Kur'ân', فاستبقوا الخيرات "Hayırlarda yarışınız!"¹⁰¹¹ direktifiyle, insanlığın, kendi yararına olan hayırlı ve faydalı işlerde yarışmasını talim etmekte, وفى ذلك "İşte yarışanlar, bu kulvarlarda yarışsınlar"¹⁰¹² teşvikiyle de insanları, övdüğü "iyilik yapma ve kötülükten kaçınma" çizgisini takip etmeye özendirmektedir.

İnsanlık, Kur'ân'ın verdiği bu dersi dinleyip içselleştirdiği takdirde, maddeci felsefeyi dinlemekten vazgeçerek çılgınca silahlanma yarışını bırakacak, maddî-manevî gelişme yolunda yarışarak hızla refaha, huzura, barışa, dostluk ve kardeşliğe ulaşacaktır.

İslâm dinin ilk mübelliği olan Hz. Peygamber kadar, tebliğ vazifesinin icrası esnasında insanlara kibar ve nazik davranmada hassasiyet göstermesi konusunda Yüce Allah tarafından dikkati çekilen başka bir peygamber olmamıştır. Konunun Kur'ân-ı Kerim'den incelenmesi sonucunda, bütün peygamberler için risalet görevinin icrası konusunda öngörülen temel prensip; وما على الرسول إلا البلاغ المبين "Peygambere düşen vazife sadece tebliğdir"¹⁰¹³ şeklindeki ana prensibinin uygulayış biçimiyle ilgili olarak أحسن بالتى هى أحسن "Rabbinin yoluna hikmet, güzel nasihatlerle davet et. Onlarla en iyi mücadele tarzıyla mücadele et!"¹⁰¹⁴ direktifi daha net bir şekilde bizzat Hz. Peygamber'e iletildiği gibi, münasebet düştükçe diğer peygamberlere ait kıssaların anlatılışı bağlamında aynı prensibin benzer ifadelerle diğer peygamberlere de iletildiğinin

¹⁰¹⁰ Bk. Çalışmamızın "Kur'ân-ı Kerim'in Diyalog Çağrısı" başlıklı bölüme

¹⁰¹¹ Bakara, 2/148

¹⁰¹² Mutaffifin, 83/26

¹⁰¹³ Bkz. Âl-i İmrân, 3/20; Mâide, 5,92,99; R'ad, 13/40; Nahl, 16/35; Ankebût, 29/18; Şûrâ, 42/48;

Teğâbün, 64/12

¹⁰¹⁴ Nahl, 16/25

Kur'ân'da tekrarlanmasıyla, hem Hz. Peygamber'e hem de ümmetine bu prensipten hiçbir şekilde sapmama ve şaşmama noktasında uyarı içeren ve dikkat çeken mesajlar verilmiştir. Bu nevideki Kur'ân mesajları, değişik bir yoruma mahal bırakmayacak şekilde aşağıda örnek olarak verilen âyetler gibi diğer birçok âyetlerle daha çok netleştirilmiştir. *وما أنت عليهم بجبار فذكرهم بالقرآن من يخاف وعيد* “*Resûlüm; sen onların üzerinde bir zorba, bir diktatör değilsin! Kur'ân'la öğüt ver!*”¹⁰¹⁵

İbn-i Ümm-i Mektûm olayında yaşandığı üzere, genelde can sıkıntısından kaynaklanan ve moralsizlik alâmeti olan yüz ekşitme hali, normal bir beşerî durum olarak karşılanırken, Hz. Peygamber için bir uyarı nedeni olmuş ve bu olayla ilgili baştan başa, *عيس* “‘Abese” adıyla bir Kur'ân sûresinin nüzûlüne sebep teşkil etmiştir.

Bu sûrede; 1. âyetten 16. âyete kadar devam eden bir pasaj içinde Hz. Peygamber'in uyarıldığını ve aynı pasajın sonunda, olayın düğümlenerek nazik ve kibar davranışın, hoşgörüyeye dayalı nasihatçi yaklaşımın önemine şu şekilde vurgu yapıldığını görmekteyiz: *كلا إنها تذكرة فمن شاء ذكره* “*Hayır! Şüphesiz bunlar, (Bu âyetler) bir öğüttür, dileyen ondan (Kur'ân'dan) öğüt alır.*”¹⁰¹⁶

Başka sûrelerde de Kur'ân'ın kendisinin, insanlar arasındaki anlaşmazlık ve uzlaşmazlıkların adalet ölçülerine göre bir çözüme ulaştırmak, Allah'tan sakınanları müjdelemek, şiddetle karşı çıkanları da uyararak için bir öğüt rehberi olsun diye indirildiği çok net bir biçimde belirtilmektedir.¹⁰¹⁷

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'e insanlara karşı şiddet kullanması şöyle dursun, yüzünü bile ekşitmesine müsaade edilmemiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in muhatap kılındığı âyetlere dikkat edilirse, kendisine verilen emirlerde hiçbir esneklik payı olmayacak şekilde bir kesinlik ifade ettiği görülecektir.

Bahsimize konu olan insanlarla iletişim kurmada nazik yaklaşım, güler yüzlülük, hitapta edebî ve kibarca bir üslup, sevgiye dayalı iltifatlı davranış, insanlara kaba davranmaktan ve şiddet uygulamaktan hassasiyetle kaçınma gibi insan onuruna saygılı olma konusu, Hz. Peygamber'in, itina ile izlemekle yükümlü bulunduğu alternatifsiz bir tebliğ ve davet metodunun teşkil etmektedir. Kur'ân'da Hz. Peygamber'e yapılan uyarılara bu kadar yer verilmesinin temelinde, elbette tüm

¹⁰¹⁵ Kaf, 50/45

¹⁰¹⁶ ‘Abese, 80/11-16

¹⁰¹⁷ bkz. Meryem, 19/97; Taha, 20/1,2

insanların bu prensibe gerekli hassasiyeti göstermelerini isteyen ince bir mesaj vardır.

Kur'ân'ın barışçı mesajı başta olmak üzere, tüm hükümlerinin, hiç eksiksiz Hz. Peygamber'in şahsında hayata geçirilmesinin semeresi olan, huzur ve güvenin sağladığı hakiki bir mutluluğu, insanlık ilk defa Hz. Peygamber'in döneminde doyusuya tattığından, beşer tarihinde bir sefere mahsus olmak üzere yaşanan bu dönem, “*Asr-ı saadet*” olarak adlandırılmıştır.

Tarih, bu gerçeklere en güçlü bir şekilde tanıklık ettiği halde, gerçekleri çarpıtma geleneğinin temsilcileri olan İslâm düşmanı bazı çevreler, Din-i Mübin-i İslâm'ı, temelden zıt ve karşı olduğu terör eylemlerine sıfat olarak yakıştırma ve onunla özdeşleştirme caniliğinde bulunmuş, hatta bunlardan bazıları; sevgi, barış ve hoşgörü abidesi olan Hz. Peygamber'e, bile (bin kere haşa) terörist diyecek kadar ileri gitme, diğer birileri de bunu karikatürize etme cesaretinde bulunmuşlardır.

Öte yandan, “Barış” başlığı altında serdetmeye çalıştığımız âyet-i kerimelerden de anlaşılacağı üzere, kan dökme ve yer yüzünde fesat çıkarma, İslâm'ın temel yasaklarından olduğu için Kur'ân'ın en fazla tahşidat yaptığı konuların başında gelmektedir. Ayrıca; *can, mal, din, akıl ve nesil güvenliği* de İslâm'ın koruma altına aldığı ve son derece önem verdiği temel hakların başında gelmektedir.

İşte terörizm bu iki önemli Kur'ânî yasağı çiğnediği gibi, insanın tüm temel hak ve özgürlüklerini de tehdit altına almakla İslâm'ın hedeflediği sosyal barışı ve toplumsal huzuru ortadan kaldırmaya yöneliktir.

Dikkatli bir tarihî inceleme yapıldığında, terörün asıl menşeinin; mutluluğu, başkasının felâket ve helâketinde arayan, kendi çevrelerinden başka, insanlara insan nazarıyla bakmayan ve onlara hayat hakkı tanımayan imansızlık cereyanının eseri olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Zira tarih, imanın yokluğuyla kalbi sevgi ve merhametten, sempati ve empatiden yoksun kalanların, sırf inançlarından dolayı en acımasız bir şekilde, insanlara akla gelmedik işkenceler uygulamakla, terörün en şiddetlisini estirdiklerine dair örneklerle doludur. Firavun'un, İsrâil oğullarının erkek çocuklarının kesilmesini emretmekle çocuk katli amı yapması, Nemrut'un Hz. İbrahim'i ateşe atması,¹⁰¹⁸ Yahudi Zûnüvas ve adamlarının Yemen'de Yahudiliği

¹⁰¹⁸ Enbiyâ, 21/68; Bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak bkz. Elmalılı, *HakDini*, Esr Yay., 7/184

kabul etmeyen Necrân Hıristiyanlarını Hendek içinde yakılmış ateşe atarak seyretmekle onlardan intikam almaları,¹⁰¹⁹ Rûm Hükümdarı Dekyânûs'un, Allah'a inanları, imanlarından vazgeçirmek ve onları putperestliğe zorlamak için, insanların başını kesmesi, onun bu baskılarından kaçarak mağaraya sığınan gençleri ölüme mahkûm etmek için girdikleri mağaranın kapısını duvarla örmesi,¹⁰²⁰ Kur'ân-ı Kerim'in haber verdiği klasik devlet terörü örneklerinden bazılarıdır. Bu cümleden olarak, Hz. Peygamber ve arkadaşlarına müşriklerin akla gelmedik eza ve cefa çektirmelerindeki asıl neden de bundan başka bir şey değildi.¹⁰²¹

Özellikle, Rahmet Peygamberi (s.a.s)'in, kullandığı, nezaket, samimiyet, hoşgörü ve sevgiye dayalı yaklaşım gücüne daha fazla tahammül edemeyen sadist ruhlu müşrik karakterinin ortaya koyması açısından, şu âyetin ifşaati enteresandır; *وَأَذِمْ كُفْرَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يَخْرُجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَخَيْرُ الْمَاكِرِينَ* “*Resûlüm! Hatırla ki, bir zaman Kâfirler, seni yakalayıp bağlamak, seni öldürmek veya yurdundan sürgün etmek üzere, sana tuzak kuruyorlardı. Onlar (sana) tuzak kurarlarken. Allah da onlara tuzak hazırlıyordu. Allah ise, tuzak kuranların en hayırlısıdır.*¹⁰²² Bu âyet irdelendiğinde, müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı hazırladıkları terör planlarının; *yakalama, kaçırma ve öldürme* gibi, insan tabiatına, haysiyet ve onuruna tamamen aykırı olan tedhiş hareketinin üçlü sac ayağını ihtiva ettiğini ortaya koymaktadır.

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Nûh'un, 950 yıl aralarında kalıp, bütün gayretlerine rağmen, az bir kısmı müstesna, ıslah edemediği kavminin, inatçı katı tutumu karşısında Rabbi'ne yaptığı dua kapsamında, kavminin ileri gelenlerinin kendisine karşı, *مَكْرًا كُبْرًا* “*Mekren kübbara*” şeklinde ifade ettiği, büyük tuzaklar kurduklarından yakındığını haber vermektedir.¹⁰²³ Beydavî, *el-Medarik*'inde; bu âyette geçen “*Mekren kübbara*” tabirine; Hz. Nûh'a eziyet etmek ve halkın ona olan teveccüh ve temayülünü kırmak için, kavminin baş vurduğu şiddet, tahrik ve kışkırtma hareketleri olduğuna dair bir açıklık getirmektedir.

¹⁰¹⁹ Bürûc, 85/4,5,6,7,8; Bu âyetlerin açıklamasıyla ilgili olarak , bkz. Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV. Yay. s. 589

¹⁰²⁰ bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, I/451; İbn Kesîr, III/74

¹⁰²¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz.; İbn Habib, *el-Muhabber*, s. 258; İbn Hişâm, *es-Siyer*, I/366; Taberî, Tarih, II/333; İbn Hanbel, II/403-404; Belâzûrî, *Ensâb*, I/124-198; T.V.Arnold, *İslâm Tarihi*, s.41; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/110; İbn Kayyım, *Zâdü'l-Meâd*, II/49.

¹⁰²² Enfâl, 8/30

¹⁰²³ bkz. Nûh, 7/20

Kur'ân-ı Kerim'in; müslümanları şirk ve küfür kesimiyle dostluk kurmaktan sakındırmasındaki püf noktalarından birisi de müslümanları, onların temel vasfı olan, kavgacılık, karıştırmacılık, çatıştırmacılık ve bozgunculuk gibi tüm barış karşıtı nitelikleri bünyesinde toplayan fesat hareketini taklit etmekten, onlara bulaşmaktan, hatta bu noktalarda onlara en ufak özentî bile duymaktan alıkoymaktır. Zira bu açıdan onların davranışlarına gösterilecek küçük bir özentî, gittikçe gelişme istidadını göstererek, kişiyi tamamen bu zalim kesime ortak edebilir. Kur'ân-ı Âzîmüşşan, bu noktaları nazara vererek, *ولا تتركوا إلى الذين ظلموا فتمسكم النار* “Zalimlere, hiç bir şekilde temayülde bulunmayınız. Sonra ateş size dokunur!”¹⁰²⁴ şeklindeki şiddetli uyarısını yapmakla beraber, bu uyarısını kulakardı edenlerin, *ومن يتولهم منكم فإنه منهم* “Sizden kim onlara yakınlık gösterirse, o da onlardandır.”¹⁰²⁵ hükmüyle onlardan sayılacağını bildirmektedir.

Son olarak konuyla ilgili bir şey söylemek gerekirse; terör hareketleri, kimler tarafından yapılırsa yapılsın, başlangıç itibariyle küfür menşeli olduğu gibi, her zaman da küfür nitelikli olmaya devam edecektir.

¹⁰²⁴ Hûd, 11/113

¹⁰²⁵ Mâide, 5/51

II. BÖLÜM

EKONOMİK HAYATTA BARIŞ

Sosyal hayatta insanların en çok birbirleriyle alakadar olduğu konuların başında ekonomik konular geldiği gibi, gerek toplum içindeki bireylerin, gerekse uluslararası düzeyde toplumların en fazla anlaşılmadıkları konuların başında yine ekonomik gaileler gelmektedir. Bu ise, yüce Allah'ın kullarının emrine verdiği nimet ve servetlerde adalet esasları doğrultusunda her kesin hak ettiği kadarından yararlanmasına müsaade edilmediğinden, ekonomik, medenî ve sosyal anlamdaki hakların hak sahibine verilmek istenmemesinden veya gasp edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Özellikle günümüzde ilmî ve teknik ilerlemenin de ortaya çıkmasına yardımcı olduğu, mülkiyeti yüce Allah'a ait olan¹⁰²⁶ tabîî servetin yine hep belirli bir kesimin tekelinde ve kontrolünde olmasıyla, tarih boyunca devam etmekte olan zengin-fakir arasındaki uçurumun daha da derinleşmesine neden olmuştur. Tarih, günümüzdeki kadar bolluk içinde yüzenlerle, yokluk içinde kıvrananlar arasındaki uçurumun bir benzerine neredeyse şahit olmamıştır. Bu durum ise; daha çok mal biriktirme hırsı¹⁰²⁷, yeryüzünde ebedî kalma isteği, dünyada yükselme ve insanlara hükmetme kaprislerinin meydana getirdiği bir sonuçtur. Galigula, Hobbes, Grotius ve Aristoteles düşüncesinde olduğu gibi, yaratılıştan insanları efendi ve köle olmak üzere kesin bir hatla iki kısma ayıran¹⁰²⁸ zalimane anlayışta, hakkaniyet, merhamet ve adalet gibi düşünceler yer alamaz.

Kur'ân-ı Kerim'e göre, takva ölçüsünden başka hiç bir kimseye üstünlük hakkı vermeyen yüce Allah,¹⁰²⁹ doğuştan belirli bir azınlığı efendi, kalan çoğunluğu ise, köle olarak yaratmamıştır. Aksine temelde herkesi kendi kulu olarak eşit yaratmıştır. Bu ilkeye aykırı bir iddia ve düşünce, Allah'a yapılan en büyük bir iftira¹⁰³⁰ ve insanlığa karşı güdülen son derece zalimce ayırımı bir anlayıştır. İşte

¹⁰²⁶ “*Yer ve Göklerin mülkü Allah'a aittir.*” (Al-i İmran, 3/189) Kur'ân-ı Kerim'de, bu anlamda değişik surelerde 27 âyet bulunmaktadır.

¹⁰²⁷ “*Yemin olsun ki sen onlar(Yahudileri) dünya hayatına karşı, insanların en hırslısı(düşkünü) olarak bulursun.*” (Bakara, 2/96)

¹⁰²⁸ Bkz. J.J.Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev Vedat Günyol, s. 15,16

¹⁰²⁹ “*Şüphesiz ki Allah katında en değerliniz, en fazla takva sahibi olanınızdır.*” (Hucurat, 49/13)

¹⁰³⁰ “*Öyle ise Allah hakkında yalan uydurarak iftira edenden daha zalimi var mı?*” (Kehf, 18/15; Ankebût, 29/68; Zümer,39/32; Saff, 61/7)

tekelci sermaye sisteminin de üzerine inşa edildiği temel düşünce, küçük bir azınlığı efendi, büyük çoğunluğu da köle görmektir. Zira bu sistemde azınlık kesimin hiçbir şekilde yorulması ve alın teri dökmesi söz konusu olmadığı gibi bazen de olsa zarar etme riski yoktur. Tarım, ticaret ve sanayi kollarında çalışan tüm işçi ve iş adamlarının, kâr veya zarar etme ihtimali bulunmakla beraber, kazandıkları tüm paraların, zarar etme riski olmayan ve sadece kâr eden faizci kapitalistlerin sermayelerini kat kat arttırmak ve sadece onlara kâr bırakmak üzere onların kasalarından geçmesi mecburiyeti vardır.

Kur'ân perspektifinden konuya bakıldığında, insanları sosyal refaha ulaştıracak mal edinmeyi ve servet artırımını önemli bir şekilde teşvik ettiğini, ancak bunun için bir takım kurallar vazettiğini, bu doğrultuda insanların zengin olmalarını önemseydiğini, İslâm toplumunun gelişmesine hiçbir sınır koymadığını görmekteyiz.¹⁰³¹ Ancak Kur'ân, hiçbir zaman başıboşluğa, servetin tek elde kalmasına ve bunun sonucunda sermaye ve iş çatışmasının çıkmasına müsaade etmez, özellikle âdil bir paylaşımı esas alır. İslâm ekonomisi başından sonuna kadar sosyal faydayı sağlamayı amaçladığından bu amaca ulaşmaya engel olan her ekonomik faaliyet, İslâmî olmaktan uzak kalır.¹⁰³²

A.EKONOMİK KALKINMA

Bir cemiyetin ticarî, iktisadî, hukukî, ahlakî, kültürel, dini, siyasî yapısı, örf ve adetleri gibi çeşitli veçheleri bulunur. Bunlar umumiyetle birbiri içine girmiş olup, karşılıklı tesir münasebetleri içindedir. Bir cemiyet geliştiği zaman bütün bu safhalar birbirleriyle ahenkli bir durum arz etmiş ve gözle görülebilen, ölçülebilen bazı tezahürler, sonuçlar ortaya çıkmış demektir. Bu gözle görülebilir sonuçlar da umumiyetle iktisadî göstergelerdir. Halkın refah seviyesi, maddî geliri, gelir vasıtaları vs. gibi. Fakat hemen şunu belirtmek lâzımdır ki, bütün bu ölçülebilir dış tezahürler, sonuçlar, esasında cemiyetin bütün dokularını ilgilendiren çeşitli kısımlarındaki gelişmelerin bir sonucu, muhassalası ve özetidir. Dolayısıyla iktisaden gelişmek söz konusu olduğu zaman bugün ilmî açıdan hemen şunu kabul etmek gerekir ki; iktisadî gelişme esnasında cemiyetin diğer bütün safhalarındaki inkişafın

¹⁰³¹ Ömer Çarpa, *İslâm'da İktisadî nizam*, Terc.Hulûsi Yavuz, Sebil Yay. İst. 1977., s. 23

¹⁰³² Mannan, a.g.e., 275

bir neticesidir. Yani bundan bir asır önce farz edildiği gibi, cemiyetler sırf iktisadî konulara eğilerek ve sırf maddî yapıyı ele alarak gelişemez.¹⁰³³

Çağımızın içinde bulunduğu sosyal meseleler ve beşeriyetin uğradığı hüsrân, büyük ölçüde bu yanlış ve tek taraflı anlayışın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 19. asırdan bu yana materyalizm diye ifade edilen ve hayatın sadece maddî cephesini ele alan tek yanlı görüş tarzı o çağdan bu yana cemiyetlerin iktisadî ve sosyal yapısında, dengesizliklere ve manevî sahada çöküntülere yol açmıştır. Bu gün iktisadî açıdan kabul edilen husus şudur ki: Cemiyetin iktisadî kalkınması, maddî ve manevî veçheleriyle sosyal, kültürel, ahlakî ve hukukî bünyesindeki gelişmelerin iktisadî bir sonucudur. Manevî ve ahlakî, kültürel ve sosyal cephesi gelişmemiş bir cemiyetin, sırf iktisadî cephesini geliştirerek kalkınması, kabil değildir. Durum böyle olunca, ister istemez iktisadî kalkınmada madde ile birlikte mana üzerine eğilmek cemiyetin iktisadî bünyesiyle birlikte kültürel, sosyal ve ahlâkî konuları ele aldığımızda ister istemez dini cephe üzerinde durmak gerekmektedir.¹⁰³⁴ İşte İslâm ekonomik plânlama görüşünün üstünlüğü, İslâm'da ekonomik plânlamanın sadece kıtlık ve tercih sorunundan değil, Kur'an ve hadislerdeki İlâhî teşviklerden de kaynak almasıdır.¹⁰³⁵ Bu doğrultuda "ekonomik kalkınma" kavramına bir açıklık getirilecek olursa, "*Bir ülkenin veya bir bölgenin, kaynaklarını kullanarak kişi başına mal ve hizmet üretiminde ayarlı bir artış sağlamak için, izlenen süreçtir.*" Snider, Ekonomik büyümenin, "*kişi başına üretkenliğin uzun dönemli ve sürekli artı olduğunu*" belirtir.¹⁰³⁶

1. Ekonomik Açıdan Kur'ân'ın Belirlediği Hedef ve Amaçlar

İslâm, zevklerden el çekmiş bir din olmadığı gibi, Allah'ın verdiği iyi şeylerden Müslümanları mahrum etmek amacıyla da değildir. İnsanı ezeli ve ebedî günahkârlığa mahkûm etmeden¹⁰³⁷ hayatın pozitif yönünü göz önüne almıştır. Fakat İnsan Allah'ın halifesi olduğundan, yeryüzünde olan her şeyi insan için yaratmıştır. Binaenaleyh, insanları Allah'ın nimetlerinden mahrum etmek fazilet değildir.¹⁰³⁸

¹⁰³³ Sabahattin Zaim, *İslâm- İnsan Ekonomisi*, Yeni Asya Yay. İst 1992, s. 15

¹⁰³⁴ Sabahattin Zaim, a.e., s. 16.

¹⁰³⁵ Manan, *İslâm Ekonomisi*, Çev. Bahar Zengin- Tvfik Ömeroğlu, s. 459

¹⁰³⁶ Mannan, a.g.e., s. 459

¹⁰³⁷ Kemâlettin Özdemir- İbrahim Hatip, *İnsan fitratı ve Suç*, bsyy. Ankara, 1997

¹⁰³⁸

Fazilet, “hak yolda yarışmak” gayesiyle insanları bu nimetlerden faydalanmaktadır. Bunun için insan Allah’ın ihsanından kaçmakta değil, İslâm’ın insan saadetini artırmak amacıyla belirlediği hayat değerlerinden haz almalıdır.

İslâm’a göre hayat tamamen dünya ile alakalı değildir. İslâm’ın gaye ve değerlerine uygun düştükçe iktisat dâhil, insanın her sahadaki işlerinin manevî bir tarafı vardır. İslâm’ın iktisat nizamını ortaya koyan aslında bu gaye ve değerlerdir. Bu gayeler şunlardır:

- a) İslâm Ahlâkı İçinde İktisadî Kalkınma,
- b) Cihanşümul Kardeşlik ve Adalet,
- c) Gelirin Adilane Dağılımı,
- d) İktisadî refah içinde ferdin Hürriyeti¹⁰³⁹

2. Ekonomik Faaliyetlerle İlgili Kaideler

İnsan Kur’ân-ı Kerim’e göre yeryüzünün halifesi ve eşref-i mahlûkat olduğundan ona sadece bir homo-economicus (ekonomik insan) nazarıyla bakılamaz. Ancak Kur’ân insanın şahsî ve sosyal hayatıyla ilgili kurallar koyduğu gibi, ekonomik hayatında önemseydiğinden bu tür faaliyetleri hakkında önemli kaideler belirlemiştir.

a. Genel Kaideler

Kur’ân’a göre hayatın düsturu, hayatı doğru anlayıp doğru yaşamak, ahlâklı olmak, yeteneklerini iyi kullanmak ve daima güzel iş ve davranışlar ortaya koymaktır. Kur’ân-ı Kerim, bu hususun önemine 80 küsur âyetle mükerrer olarak vurgu yapmaktadır. Bunlardan birisinde şöyle buyurulmaktadır. “*İnanıp iyi işler yapanlara gelince, onlara gücünün üstünde yük yüklenemez. Onlar cennette ebedî kalıcıdırlar.*”¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁹ Çapra Ömer, *İslâm Ekonomi Sistemi*, Fikir Yay. İst. Ts. s. 10-27; ayrıca bakz. Mosyo Leondoky, *Hakimiyet ve Hürriyet*, Müt. Menemenlizade Ethem, İkdam Mat. İst. 1340 s. 11

¹⁰⁴⁰ A’raf, 7/42

b. Ticarî Konularla İlgili Kaideler

Ticaret; Kâr elde etmek amacıyla anaparadan tasarruf etmek demektir.¹⁰⁴¹ Türkçe’imizde, alış veriş veya alım satım olarak da kullanılan ve iki taraf arasında karşılıklı rızaya dayanan bir ilişki şeklidir. Kur’ân-ı Kerim’e baktığımızda, yüce Allah’ın bu anlamdaki bir ikili ilişkiyi kendisiyle kulları arasında tesis etmek istediğini, bizzat kendisi tarafından kullarına verilmiş olan sermaye karşılığında insanlar açısından büyük bir kâr önerdiğini görmekteyiz. *إن الله اشترى من المؤمنين بأن لهم الجنة “Allah, Mü’minlerden mallarını ve canlarını kendilerine verilecek cennet karşılığında satın almıştır.”*¹⁰⁴² âyetinde ifade buyurulan bu alış verişte, mal ve canların Allah’a satılmasından maksat, yüce Allah’a ait olan bu her iki sermayenin, O’nun rızası istikametinde kullanılması demektir. es-Sabûnî tefsirinde, mü’minler tarafından cennet karşılığında can ve malın bu doğrultuda harcanmasının alış verişe benzetildiğini bunu ifade eden *اشترى “satın aldı.”* tabirinde, "istiare-i tebaiyye" bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴³ es-Sabûnî, bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak da, şunları kaydetmemedir. “Akabe biatında Resulullah’ın, Ensara hitaben *“Rabbim için O’na biat etmenizi ve hiçbir şeyi O’na ortak koşmamanızı şart koşuyorum. Kendim için de, kendinizi koruduğunuz şeyden beni de korumanızı şart koşuyorum.”* buyurması üzerine Ensar, *“bunu yaptığımız takdirde bizim için ne var?”* dediklerinde, Resulullah, *“cennet”* diye cevap verdi. Bunun üzerine Ensar: *“Bu ticaret kârlı oldu. Biz, ne bu alış verişi bozar, ne de affımızı dileriz.”* dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.”¹⁰⁴⁴ Âyeti sonunda, *ومن أوفى بعهدته من الله فاستبشروا ببيعكم الذي بايعتم به* *“Allah’tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır?! O halde O’nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin.”* buyurulmaktadır. Sonuç olarak İlâhî programa göre bireysel, sosyal ve ekonomik hayatı düzene sokarak Allah namına tasarrufta bulunmak, ebedî cenneti kazandıracak yüzde yüz kârla neticelenen Allah-kul arasındaki bir ticarî sözleşmedir.

Bu anlamda, Saff suresinde de şöyle bir âyet bulunmaktadır: *يا أيها الذين آمنوا هل أدلكم على تجارة تنجيكم من عذاب أليم تؤمنون بالله ورسوله وتجاهدون في سبيل الله بأموالكم وأنفسكم* *“Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah’a*

¹⁰⁴¹ Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neş. I/370

¹⁰⁴² Tevbe, 9/111

¹⁰⁴³ Bkz. es-Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsir*, II/545

¹⁰⁴⁴ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, 3/504; Taberî, XI/27, 1987 baskısı, âyet, 9/111’ den naklen, es-Sabûnî, a.g.e., s. 538

ve Resulüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz.”¹⁰⁴⁵ Meczâî anlamda da olsa sonuçta yüce Allah ile insan arasında bir değerler alış verişi söz konusudur. Yüce Allah, bu anlamdaki ticareti, insanların inanç ve düşüncelerine yayarak bundan hep kârlı çıkmalarını ve hep kârlı ticaret yapmalarını istediğini, kullarının yanlış yaparak, karşı karşıya buldukları bu ticarettten zararlı çıkmalarını istemediğini müteaddit Kur’ân âyetiyle bildirmekte, yanılda ısrar ederek sonuçta hem kendilerine, hem ailelerine zarar verenlerin ibretli hallerine dikkat çekmekte ve onların bu acı akıbetlerini insanların ibret nazarına sunmaktadır. قل إن الخاسرين الذين خسروا أنفسهم وأهليهم يوم القيمة اولئك الذين اشتروا الضلالة بالهدى,¹⁰⁴⁶ “De ki gerçekten hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü hem kendilerini hem de ailelerini ziyana sokanlardır.”¹⁰⁴⁶, “Onlar, hidâyet karşılığında dalaleti satın alanlardır. İşte onların ticaretleri kendilerine kâr sağlamadı.”¹⁰⁴⁷

Kur’ân-ı Kerim, insanların manevî alandaki ticarete kâr ve zararlarını önemle bahis konusu yaptıktan sonra, maddî alandaki ticaretlerini de önemsemekte ve buna dair de köklü kurallar getirmektedir. Bu nedenle alış veriş yapma anlamına gelen ticaret ve bey’ konuları, Kur’ân-ı Kerim, hadis ve fıkıh kaynaklarında özel bir yer almakta ve İslâm hukukunun önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

Gerek Allah’la-insan, gerekse insanla insan ve insanla diğer varlıklar arasındaki her türlü ilişkide olduğu gibi, insanlar arası ticarî ilişkilerde de samimiyet, doğruluk ve dürüstlük esaslarını öne çıkarmaktadır. Hz. Peygamber’in “beni ihtiyarlattı.” buyurduğu Hûd suresinin فاستقم كما امرت “Emrolunduğun gibi dürüst ol!” âyeti,¹⁰⁴⁸ insan hayatının bütün yönlerini kuşatan genel bir hükmü içermektedir. Hz. Peygamber, dürüstlük prensibini içselleştiren iki kişinin ibretli diyalogunu şöyle nakletmektedir: “Adamın birisi, başka birinden bir tarla satın aldıktan sonra, aynı tarlada içinde altın bulunan bir küp bulunca, kendisinden tarlayı satın aldığı adama giderek, “altınlarını al, zira ben senden altın değil tarla satın aldım.” der. Tarlayı satan adam da, “Ben tarlayı içindekilerle beraber sana sattım.” diyerek altınları almak istemez. Bunu üzerine her ikisi başka bir adamın hakemliğine başvururlar.

¹⁰⁴⁵ Saff, 61, /10,11

¹⁰⁴⁶ Zümer, 39/15; Ku’ân-ı Kerimde, insanların İlahî iradeye aykırı çeşitli davranış ve tutumlarından bahis açılarak buna dayalı olarak karşılaştıkları zarar, ziyanın kelime karşılığı olan “hsr” maddesi, çeşitli türevleriyle 25 yerde geçmektedir.

¹⁰⁴⁷ Bakara, 2/16

¹⁰⁴⁸ Hûd, 11/112

Tartışmalı kişileri dinleyen adam, “İkinizden birinin erkek bir çocuğu olan var mı?” diye sorunca birisi, “benim bir oğlum var.” der. Daha sonra, diğerinin bir kız çocuğunu olup olmadığını sorar. İkinci kişinin de, “evet benim de bir kızım var.” demesi üzerine hakemlik yapan kişi, “o halde bu iki genci evlendirin ve bu altınları da onların çeyiz masrafları yapın.” der.”¹⁰⁴⁹ Böylece bu tatlı tartışmayı tatlıya bağlar.

Bu prensibe aykırı olarak, tüm bu ilişkilerde kandırma girişiminin vukuu, sadece insan tarafından söz konusu olabilmektedir. Kur’ân-ı Kerim, münafıklardan bahsederken, يخادعون الله والذين آمنوا وما يخدعون إلا أنفسهم وما يشعرون “Onlar Allah’ı ve iman edenleri kandırmaya çalışırlar, oysa onlar sadece kendi kendilerini kandırırlar da bunun farında bile değildirlir.”¹⁰⁵⁰ buyurmaktadır. Bir önceki âyet, kâfirlerin uyarı dinlemeziğinden bahsederken, bir sonraki âyet ise, onların bu tutumlarının, kalplerindeki bir hastalık (nifak) tan kaynaklandığını açıklamaktadır. Bu bağlamda, başkasına yönelik her türlü kandırma hareketlerinin esas nedeninin, “nifak” olarak tabir edilen küfrî bir ruh hastalığı olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı hükmün ticarî hayatta da geçerli olduğu diğer bazı âyet ve hadislerden anlaşılmaktadır. Nitekim ticaret konusuyla ilgili olarak Hz. Hûd’un diliyle ifade buyurulan يا قومى أوفوا الكيل والميزان ولا تبخسوا الناس أشياءهم “Ey Kavmim, ölçü ve tartıda doğru davranın, İnsanların hakkını eksiltmeyin”¹⁰⁵¹ ويل للمطففين الذين إذا اکتالوا على الناس “Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar kendileri için tarttıklarında tam alırlar, başkaları için ölçüp tarttıklarında ise, eksik verirler...” âyetleri ile, من عشنا فليس منا “Bizi kandıran bizden değildir.”¹⁰⁵² hadisi bu hususu net olarak açıklamaktadır. Hadiste geçen bu genel ifade, belirli bir kandırma şeklini değil, müşteriyi olumsuz yönde etkileyen her türlü girişimi, aldatma kapsamına almaktadır.

¹⁰⁴⁹ İbn Hanbel, Müsned, II/316

¹⁰⁵⁰ Barka, 2/9

¹⁰⁵¹ Hûd, 11/85

¹⁰⁵² Ebû Davûd, Büyü’, 52; İbn Mace, Ticarat, 36; Dârimî, Büyü’, 10 Hadisin tamamı şöyledir: “Ebû Hüreyre’den yapılan rivâyete göre, Hz. Peygamber, yiyecek satan bir adama uğrayarak ona “Nasıl satıyorsun?” diye sorar. Kendisine gelen vahiy üzerine elini bu yiyecek maddesinin içine sokar. Elini çıkardığında, alt kısmının ıslak olduğunu görünce, “Kandıran bizden değildir.” buyurmuştur. (A.İbn Hanbel, Sünen, 52 Hadisin dipnotunda “Kandıran bizden değildir.” tabiri, “bizim yolumuz ve tutumumuz üzere değildir.” şeklinde açıklanmıştır. İslâm Peygamberi’nin ve İslâm toplumunun yol ve yaşayışı üzere olmamak dahi, bir Müslüman için en büyük bir kayıp olduğunda kuşku bulunmamaktadır.

Barış, sadakat ve hoşgörü dini olan İslâm, bu şekilde bir taraftan ticarî hayatı da dürüstlük temeli üzerine bina ederken, öbür taraftan da ticarete toleranslı davranmayı da öngörmektedir. Hz. Peygamber, “*Satışta, alışta ve borcunu istemekte müsamahakâr davranan kimseye Allah rahmet etsin.*”¹⁰⁵³, diğer bir hadisinde ise, “*Bir kimse Allahu Teâlâ’nın, kendisini kıyamet gününün sıkıntılarından kurtarmasını istiyorsa, borcunu veremeyen kimseye mühlet versin. Veyahut borcunu bağışlasın.*”¹⁰⁵⁴ buyurmaktadır. Ata İbn Ferûh’tan yapılan rivâyete göre, Hz. Osman, adamın birinden bir tarla aldıktan sonra, adam tarlasının karşılığı olan malı almakta gecikti. Bunun üzerine Hz. Osman kendisiyle karşılaştığında neden parasını almadığını sorunca, adam, “*sen beni aldattın.*” der. Hz. Osman, “*Oysa adam kime rastlamışsa onun yanında beni kınamış*” dedikten sonra, adama “*seni alıkoyan engel bu mudur?*” diye sorunca, adam, “*evet*” diye cevap verir. Hz. Osman bunun üzerine, “*sen tarla veya maldan birini almakta serbestsin. Zira Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki, “Allah Teâlâ, müşteri veya satıcı olarak, borç ödeyen veya borç tahsil eden kişi olarak toleranslı davranan bir adamı, cennete soksun.*” dedi.¹⁰⁵⁵ Ebû Hüreyre'nin (r.a.), Hz. Ebûbekir'den yaptığı rivâyete göre, Hz. Peygamber, “*Bir mü'mine zarar veren veya ona hile yapan melundur.*”¹⁰⁵⁶ buyurdular.

Alış verişte karşı tarafı kandırma genelde; kişinin saflığından yararlanma, güvenini su-i istimal etme, yalan söyleme, yemin etme, bilerek malın kusurunu saklama, gereksiz yere insanların ihtiyacını çoğaltıp bunları zarurî ihtiyaçlarmış gibi göstererek onların tüketimini teşvik etme gibi yollardan birisiyle yapılabilir. Bunların tümü ise, İslâm’ca yasaklanmış ve hoş karşılanmamıştır.

Ebû Hüreyre (r.a.)’den Nebî (s.a.s.)’in, şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “*Üç kişi vardır ki, Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz ve onlara iltifat buyurmaz; (Birincisi) o kimsedir ki, eşyasına revaç vererek, “(şimdi) verilen fiyattan daha fazla verilmiştir.” diye yalan yere yemin eder. (İkincisi) o adamdır ki, Müslüman bir kişinin malını koparmak için ikindiden sonra malını satışa çıkarır da yalan yere Allah adına and içer. (Üçüncüsü de) o kimsedir ki, suyun fazlasını susuzlardan esirger. Allah da ona, “Senin, daha elinin emeği olmayan bir suyun fazlasını insanlardan esirgediğin gibi, bu gün de ben fazlumu ve ihsanımı senden*

¹⁰⁵³ en-Nevevî, Riyazu’s-Sâlihîn, II/586 (1373)

¹⁰⁵⁴ en-Nevevî, a.g.e., II/586 (1374)

¹⁰⁵⁵ A. İbn Hanbel, Müsned, I/58

¹⁰⁵⁶ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II/300

*esirgerim.” buyurur.*¹⁰⁵⁷

Yine Ebû Hüreyre (r.a.)’den, Resûlullah’ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu işittim dediği rivâyet edilmiştir: “*Yemin malın tervici zannedilse de, hakikatte, malın zevalidir.*”¹⁰⁵⁸

Abdullah İbn Dînar’dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Ben Abdullah İbn Ömer’in, Hz. Peygamber’den bahsederken, şöyle dediğini duydum: “*Alış verişlerde kandırılan Kureyşli bir adam vardı. Adam bu durumu Hz. Peygamber’e anlattı. Hz. Peygamber de, kendisine, “(Bir daha alış veriş yaptığında), “kandırma yoktur.” De!”* buyurdular.”¹⁰⁵⁹ Bu ise, İslâm’ın önemli bir engelleyici uyarısını ve mesuliyet duygusunu hatırlatma yöntemidir.

Bu nedenle, insanlardan başlamak üzere, diğer varlıklara kadar tüm ilişkilerin, Allah’la olan o kutsal ilişkilerden kaynaklarını aldıklarını belirten Garaudy, en basit işlerimizde bile, kaşımızdaki insanın fark edemeyeceği bir hile ve aldatmanın, Allah’ın gözünden kaçmayacağını bildiğimizden, sözgelimi pazardaki bir alışverişimizde dahi, hile yapamayacağımızı, yazmaktadır.¹⁰⁶⁰

Kapitalizmin en son hedef olarak gördüğü tüketimin, İslâm açısından, İlâhî bir hedefe ulaşmanın sadece bir vasıtası olduğuna işaret eden Garaudy, şöyle yazmaktadır: “Bu İlâhî hedef, insan hayatı için insanın, Allah’ın halifesi rolünü tam manasıyla oynamasına imkân verecek en elverişli şartların, Allah tarafından kendisine bahşedilen bütün yeteneklerini rahatça göstermesine fırsat tanıyarak ortaya koymasıdır. Yüksek Ticaret Okullarının (Business School) öğrettikleri şeylerin hepsi, yeni pazarlar meydana getirmek ve yapay da olsa ihtiyaçlar doğurmak için reklâm, şartlandırma ve pazarlama yoluyla birer aldatmadan ibarettir. Üretimin çıkarlarına hizmet etsin diye insanın dünya ile olan ilişkilerini soysuzlaştıran bütün bu aldatma sanatı, İslâm ekonomisi içinde kesinlikle yasaktır.”¹⁰⁶¹

Mannan da, konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: “Batı’nın maddeci uygarlığı, isteklerimizi çoğaltmak ve çeşidini arttırmakla kendine özgü bir haz duymaktadır. Bu uygarlıkta kişinin ekonomik refahı, bin bir güçlkle tatmin etmek için uğraştığı isteklerinin çokluğuna göre ölçülmek istenmektedir. Yaşam ve

¹⁰⁵⁷ ez-Zebidî, Tecrid-i Sarih, Terc. Kâmil Miras, VII/233

¹⁰⁵⁸ ez-Zebidî, a.e., VI/387

¹⁰⁵⁹ İbn. Hanbel, a.g.e., II/44

¹⁰⁶⁰ Roger Garaudy, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, Çev. Cemal Aydın, s. 122

¹⁰⁶¹ Roger Garaudy, a.e., s. 123

gelişimindeki bu görünüm, İslâm'ın değer yargılarıyla taban tabana zıttır. İslâm ekonomisinin ahlâkî ve manevî ilkeleri, kişinin aşırı maddesel gereksinimlerini azaltmaya çalışır. Böylece kişi, aşırı ve gereksiz tüketim yerine, yararlı üretime geçmek için, ruhsal gelişimini tamamlamaya zaman bulabilir.”¹⁰⁶²

İslâm, daima insanın sağlık ve menfaatini gözettiğinden, yemesi ve içilmesi sağlığa zararlı olmasına binaen yasaklanan maddelerin ticaretini de yasaklamaktadır.

c. Tüketimle İlgili Kurallar

Tüketimle İlgili temel kural, Kur'ân'ın şu âyetleriyle tanımını bulmaktadır: *“Ey insanlar! Yerdeki şeylerden helâl ve temiz olmak şartıyla yiyiniz...”*¹⁰⁶³ *“Size verdiğimiz rızkın güzel ve temizinden yiyiniz.”*¹⁰⁶⁴, *“Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızkın güzel ve temizinden yiyiniz.”*¹⁰⁶⁵, *“Allah'ın size rızık olarak verdiği şeylerden yiyiniz ve şeytanın izinden gitmeyiniz!”*¹⁰⁶⁶, *“Eğer Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız O'nun adının üzerinde anıldığı şeylerden yiyiniz.”*¹⁰⁶⁷, *“Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz!”*¹⁰⁶⁸

Yeme, içmeyle ilgili bu âyetleri bir arada mütalaa ettiğimizde tüketime ilişkin şu kuralları çıkarmamız mümkündür:

- a. Yararlandığımız bu rızkların yüce Allah'ın birer ikramı olduğunu bilmek,
- b. Rızıkı helâlinden kazanmak, harama ve israfa girme konusunda şeytana uymaktan sakınmak,
- c. Rızıklardan yararlanırken, Allah'ın âyetlerine inanmış kimseler olarak onların esas sahibinden müsaade alma anlamında besmele çekmek,
- d. Bu rızıklardan ihtiyaç kadarını alarak aşırılığa gitmemek,
- e. Yeme içme ve giyimde israf yapmamak.

¹⁰⁶² Mannan, *İslâm Ekonomisi*, Çev. Bahrî Zengin-Tevfik Ömeroğlu, s. 126

¹⁰⁶³ Bakara, 2/168

¹⁰⁶⁴ Bakara, 2/57; A'raf, 7/160;Taha, 20/81 (Bu surede de tekrarlanan aynı âyetin sonu, “*onda aşırılığa gitmeyin.*” uyarısıyla bitmektedir.)

¹⁰⁶⁵ Bakara, 2/172

¹⁰⁶⁶ En'âm, 6/142

¹⁰⁶⁷ En'âm, 6/118

¹⁰⁶⁸ A'raf, 7/31

d. İşçi ve İşveren Traflarınca Uyulması Gereken Kurallar

Yüce Allah, كل يوم هو فى شأن “O her gün, (her an) bir yaratma halindedir.”¹⁰⁶⁹ şeklinde kendisinin sürekli bir faaliyet içinde bulunduğundan, ayrıca atomlardan güneşlere kadar yarattığı her şeyin sürekli bir iş, bir hareket üzere bulunduğundan bahsetmektedir.¹⁰⁷⁰ Bu itibarla yüce Allah, en değerli varlık olarak yarattığı insanın da tüm kâinatı kuşatan bu çalışma sistemine uymasını istediğini birçok Kur’ân âyetiyle bildirmektedir. “إنسان إلا ما سعى”¹⁰⁷¹ “Herkes, kazandıklarına karşı bir rehindir.”¹⁰⁷² “كل امرء بما كسب رهين”¹⁰⁷³ “Her nefis, kazandığına karşı rehindir.”¹⁰⁷³

Kur’ân ve hadis açısından konuya baktığımızda, zihnî veya bedenî anlamda ibadet, yemek, uyku ve istirahat vakitleri hariç, herhangi bir gününün tatil için tahsis edilmediğini görmekteyiz. Kaldı ki ibadet vakitleri dahi en yoğun bir zihnî faaliyet vaktidir.

3. Mevcut Ekonomik Görüşlerin Açmazı ve İslâm’ın İktisadî Prensipleri

Yakın geçmişe kadar ekonomik alanda kendisinden söz ettiren iki kuvvet ve iki sistem vardı. Bunlardan birisi çeşitli tipler halinde düzeltilmiş kapitalist düzen, diğeri ise çeşitli doz ve nüanslarıyla uygulanan sosyalist, Marksist veya komünist bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. Sosyalizm ve Kapitalizmde şu belirli farklar görülmüştür: Kapitalist düzen, şahsî mülkiyet hakkına dayanmakta, bu sistemde temel unsur, özel mülkiyet, ferdî teşebbüs, miras hakkı ve iktisadî faaliyetlerin temelinde muharrik olarak faiz müessesesi bulunmaktadır. Kapitalist sistem iktisat teorisi itibariyle faiz müessesesi etrafında işlemektedir. Sermaye birikimi, bütçe, sigorta, milli ve milletlerarası faaliyetler, yatırım, tasarruf hamleleri hep bu teori üzerine bina edilmiştir. Bu sistem 19. asırdaki tatbikatı içinde 19. asrın felsefesi, maddeci (materyalist) bir telakkiye dayandığı ve manevî değerlere sırt çevirdiği için bu hava içinde kapitalist sistem gayr-i ahlâkî bir durum olarak ortaya çıkarmış, teknik sahada büyük gelişmeler olduğu halde sefalet de birlikte artmıştır. Sanayileşen

¹⁰⁶⁹ Rahman, 55/29

¹⁰⁷⁰ Bkz. İsrâ, 17/44; Yasin, 6/38,39,40

¹⁰⁷¹ Necm, 53/39

¹⁰⁷² Tur, 52/21

¹⁰⁷³ Müddessir, 73/ 38

lkelerde yaşayan milyonlarca insan işsiz kalmış, ücretler düşmüş, haksızlıklar olmuş, bunun üzerine bu sistemden Őikyetler başlamıştır. Kapitalist sistemin bu gayr-i ahlâkî tutumu karşısında iki türlü fikir ortaya çıkmıştır. Bir kısım dşnrlr bu sistemi kendi içinde ıslahını istemişler, diğer bir kısmı da ‘‘Bu sistem adam olmaz, bunu değiştirelim, başka bir sistem kuralım.’’ demişlerdir. Böylece iki istikamet ortaya çıkmıştır: Birinci istikamete sosyal siyaset tedbirleri denilmiş ve bu gün Batı Hıristiyan dünyasının içinde bulunduğu merhaleye gtrmştir. Sosyal siyaset tedbirleri sonucunda demokratik düzen içinde sosyal devlet telakkisi ortaya çıkmıştır.

Diğer görüş ise, sosyalizmin çeşitli tiplerini ortaya çıkarmış, sosyalist, Marksist ve komünist sistemler meydana gelmiştir. Grldğu gibi bu ideolojik akımların hareket noktasında mevcut düzene karşı ahlâkî bir itiraz ve Őikyet vardır. 19. asrın kapitalist sistemindeki ahlâkî olmayan unsurlardan Őikyet sonucu sosyalist sistemi ortaya çıkaran fikirler, in ve Rusya misalinde olduğu gibi tatbikatta bir takım örnekler vermişlerdir. Fakat bu tatbikat sonucunda grlmştir ki, kapitalizmde Őikyet edilen gayr-i ahlâkî unsurlar, bu yeni düzende önlenemediği gibi, bir takım daha aşırı gayr-i ahlâkî unsurlar ortaya çıkmıştır. Bu iki sistem arasındaki mücadele devam ederken, her iki sistem de kendi içinde bir takım ıslahat hareketleri gerçekleştirmiştir. Batı dünyası gittikçe sosyal adalete önem vererek bir asır önce ihmal edilen ahlki ve manevî unsurları benimseyip, düzeni dengelemeye çalışmıştır.¹⁰⁷⁴

Yukarıda da temas edildiği gibi, kapitalizm ile sosyalizm olarak çarpışan iki ideolojinin ikisi de Batı kültür ve medeniyetinin bir mahsulü olup, temelde her ikisi de materyalist bir felsefi görüşe sahip bulunmaktadır.

Batı kültür ve medeniyeti böylece iktisadî ve teknik alanda, yani maddî sahada gelişmesinin zirvesine varmış bir durumda iken, bu gelişmede manevî, sosyal ve ahlâkî yn ihmal edildiği için, cemiyetlerin bünyesinde başgösteren dengesizlik, adaletsizlik, inanç sistemi itibariyle Batı dünyasını sosyalist ve kapitalist ideolojiler halinde ikiye blmştir. Her iki ideolojiye mensup toplumlar bütün maddî gelişmelerine rağmen insanlığa aradığı huzur ve sknu, dengeli bir hayat düzenini sağlamaya muvaffak olamamışlardır.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷⁴ Sabahattin Zaim, *İnsan- İslâm ve Ekonomi*, 19-21

¹⁰⁷⁵ Sabahattin Zaim, a.e., s. 23

İslâmiyet'teki dünya görüşü ise materyalist değildir, düalisttir, ikilidir. Yani İslâmiyet hem dünya, hem ahiret cephesini birlikte mütalaa eden bir görüşe sahiptir. Dolayısıyla tek yönlü ve tek yanlı bir hayat felsefesi yerine, çift yönlü bir hayat düşüncesi hâkimdir. Buna dair Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyet ve Hz. Peygamber'in birçok hadisleri mevcuttur.

فمن الناس من يقول ربنا آتانا في الدنيا وما لهم في الآخرة من خلاق "Artık o insanlardan kim, "Ey Rabbimiz bize nasibimizi dünyada ver" der ki, onun ahirette nasibi yoktur. Kimi de, "Ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi bir nasip ver, ahirette de iyi bir nasip ver ve bizi cehennem azabından koru" derler. İşte bunlar kazandıklarından bir nasibe sahip olacaklardır..."¹⁰⁷⁶ ولا تنس نصيبك من الدنيا "Dünyadan olan nasibini de unutma!"¹⁰⁷⁷

" Kişinin elinin emeğinden daha güzel bir kazanç olamaz. Kişinin hanımına, çocuğuna ve hizmetçisine yaptığı harcama kendisi için sadakadır. "¹⁰⁷⁸; "İnsanların en himmetlisi, en gayretlisi dünya ve ahiret işlerine önem veren kimsedir."¹⁰⁷⁹

Bu âyet ve hadislerde ifade edilen husus, dünyvî ve uhrevî görüşlerin birleştirilmesi düşüncesine dayanak teşkil etmektedir ki bu görüş modern iktisadın benimsediği zihniyetin ta kendisidir. Yani "toplumlar sadece maddî ve iktisadî yönleriyle değil; iktisadî, sosyal, maddî ve manevî kültürel yönleriyle bir bütün halinde gelişir." fikri içinde ifade edilmektedir. Bu gün birçok iktisat kitaplarında bu fikre doğru varıldığını görmekteyiz. Fakat bu varış tecrübe ile mücadelelerle, hüsransız pahasına elde edilmektedir. İslâmiyet'te ise bu fikir, asırlar öncesinde vaz' edilmiştir. Ana prensip, dünyevî ve uhrevî meselelerin müştereken ele alınması şeklinde belirince, iktisadî faaliyetler daima ahlâkî prensiplerle iç içe düzenlenmiştir. İslâmiyet'te mülkiyet müessesesi, içtimaî hayatın temeli olan aile müessesesiyle birleştirilmiştir. Bu yüzdendir ki Marksist sistem kapitalizmdeki mülkiyete hücum edince, ister istemez aileyi de birlikte zedelemek zorunda kalmıştır. Çünkü müesseseler birbirine bağlıdır. Fakat İslâmiyet'te mülkiyet hakkı olmakla birlikte bu hakkın millî gelirin bölüşümünde, adil bir dağılıma götürülmesi de esastır. Burada da iktisadî ve hukukî prensip, ahlâkî prensibe bağlanmaktadır.

¹⁰⁷⁶ Bakara, 2/201

¹⁰⁷⁷ Kasas, 28/77

¹⁰⁷⁸ İbn Mâce, Ticarat, 1/2138

¹⁰⁷⁹ İbn Mâce, Ticarat, 1/2143

4. Hür Teşebbüs

Kur'ân, her alanda olduğu gibi, ekonomik konularda da *وأن ليس للإنسان إلا ما سعى وأن سعيه سوف يرى* *“İnsana çalışmasının karşılığında başka bir şey yoktur ve onun çalışmasının karşılığı ileride görülecektir.”*¹⁰⁸⁰ âyetiyle insanı çalışarak helâlden kazanmaya teşvik etmektedir. Yine *كل نفس بما كسبت رهينة* *“Herkes çalıştığına kazandığının karşılığında rehinedir.”*¹⁰⁸¹ âyetiyle de dünya hayatının idamesi için kazanç elde etmenin kaçınılmazlığına dikkat çekildiği gibi, uhrevî sorumluluğuna da vurgu yapılmaktadır. Bu teşviklerin başında hiç şüphesiz yüce Allah tarafından insana halife-i arz unvanının verilmiş olmasıdır. Bu unvan, bir taraftan yeryüzünün fesat ve her türlü anarşiden kurtarılmasını, öbür taraftan tüm insanlığın barış ve kardeşlik anlayışı içinde rahatça yaşamalarını sağlamak için cennetin küçük bir örneği olacak bir şekilde dünyanın imarını gerekli kılan bir unvandır. Kur'ân-ı Kerim'de insanın yaratılış gayesi, ubudiyet olarak beyan buyurulmuştur.¹⁰⁸² Bütün ubudiyet çeşitleri ise, yeryüzünün fesattan kurtarılması ve imar edilmesi şeklinde halifelik ödevinin yerine getirilmesinde birleşmektedir. Kur'ân-ı Kerim, başka bir varlığa nasip olmayan bu unvanın insana verilmiş gayesini bu şekilde belirlemekle beraber, bunun gereğinin yapılması için de, insana yönelik olarak *“Haydi seni göreyim!”* dercesine *“İnsana çalışmasının karşılığında başka bir şey yoktur ve şüphesiz çabasının karşılığı ileride görülecektir.”* âyetiyle insanı gayrete getirmekte ve *ولاتنس نصيبك من الدنيا* *“Dünyadan nasibini unutma!”*¹⁰⁸³ şeklinde önemli bir uyarıda da bulunmaktadır. *“Sizin en hayırlınız, dünyası için ahiretini terk etmediği gibi, ahireti için de dünyasını terk etmeyen ve insanlara yük olmayanınızdır.”*¹⁰⁸⁴ şeklindeki nebevî tavsiye ise bu âyetler doğrultusunda kişinin, ubudiyet bilinciyle başkasına yük olmadan kendi geçimini kendisi sağlayacak şekilde çalışmasının gerekliliğini ve önemini ortaya koymaktadır. Bu şekilde dünya ve ahirete paralel bir bakış tarzı, İslâm'a has bir özelliktir. Helâl ve meşru daire içindeki her türlü faaliyeti aynı zamanda bir ibadet telakki eden İslâm, ekonomik hayatta da fertlere ve hükûmî şahsiyetlere tam bir teşebbüs hürriyeti tanımakla beraber, bu istikamette hızla ilerlemesini sağlayacak itici bir ruh kazandırmaktadır.

¹⁰⁸⁰ Necm, 35/39

¹⁰⁸¹ Müddesir, 74/38

¹⁰⁸² Bkz. Zariyat, 51/56

¹⁰⁸³ Kasas, 38/77

¹⁰⁸⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I/472

Bu şekilde Kur'ân, tarım, ticaret, sanayi ve teknoloji gibi ekonomik faaliyetlerde insanı serbest bırakma şöyle dursun bu faaliyetlere yönelik önemli teşviklerde bulunmaktadır. İslâm'ın bu kadar teşvikleri karşısında serveti reddettiğini, çirkin ve uzak durulması gereken bir şey olarak değerlendirdiğini düşünmek mümkün değildir. Zaten böyle bir değerlendirme olsaydı, onunla ilgili düzenlemeler getirmezdi. İslâm'da mal ve servet asla aşağılanmamıştır. Bunların ne üretimi, ne mübadelesi ve ne de harcanması... Tam tersine bunlar tavsiye edilmiş, desteklenmiş ve bu faaliyetlerle ilgili şartlar düzenlenmiş ölçüler belirlenmiştir. "Servet", İslâm açısından asla uzaklaşılması gereken bir şey değildir. Asıl uzaklaşılması gereken şey, servetin haksız, haram yollardan sağlanması ve var olanının saçılıp savrulmasıdır. Yanlış anlaşılma, servetin insanın asıl hedefi haline getirilmesine, bunun için çetin mücadelelere girişilmesine, insanın çıkara feda edilerek ona köle kılınmasına, başka bir deyişle paranın tapınılır hale getirilip, paranın para olduğu için biriktirilmesi yönünde hırs gösterilmesine İslâm'ın karşı durması noktasındadır. Böylece İslâm'ın sıkı bir şekilde yasakladığı şey; *والذين يكنزون الذهب والفضة ثم لا ينفقونها في سبيل الله فيبشروهم بعداب اليم* "Altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanları acıklı bir azapla müjdele!"¹⁰⁸⁵ âyetinde belirtildiği gibi, servet elde etmenin kendisi olmayıp servetin elde edilmiş şekli ve onun insanların yararlanacağı bir şekilde Allah yolunda değil de, şehvanî ve şeytanî yolda kullanılış biçimidir."¹⁰⁸⁶

Kısaca tarihî maddecilik anlayışıyla ile İslâm'ın ekonomiye bakışı arasında % yüz oranında bir fark vardır. Kapitalizm ile Marksizm, insanları ekonomik noktada boğuştururken ve milyonlarca insanı kendi ekonomik ideolojilerine feda ederken, İslâm insanlık onurunun üstünlüğünü öne çıkararak adalet ilkeleri ve yardımlaşma çerçevesinde insanları barıştırmakta ve maddeyi insanın hizmetine vermektedir.

"İslâm toplumu, bireyleri sadece ruhî gerekleri sağlayan bir toplum değildir. Onların geçim ihtiyacını da sağlayan bir toplumdur. Buna göre devletin erkek olsun kadın olsun her ferdin asgarî geçim seviyesinden faydalanabilecek şekilde, toplumun

¹⁰⁸⁵ Tevbe, 9/34

¹⁰⁸⁶ Murtaza Mutahharî, *İslâmî İktisadın Felsefesi*, İnsan Yay. İst. 1994, s. 9

işleri düzene konmalıdır. Çünkü bu asgarî geçim imkânı sağlanmadan ne insanın yüceliğinden, ne gerçek hürriyetten, ne de ruhî kalkınmadan söz edilebilir.”¹⁰⁸⁷

Bu noktadan hareketle İslâm, amaç değil de araç olmak kaydıyla gerek fertlerin ve gerekse toplumun maddî alanda da varlıklı olmasını öngörmektedir. “Veren el, alan elden üstündür” ilkesiyle herkesi veren el olarak zengin olmaya, yine “*Güçlü mü’min, zayıf mü’minden hayırlıdır.*”¹⁰⁸⁸ yönlendirmesiyle de mü’mini, ekonomik yönden de güçlü olmaya dolaylı olarak teşvik etmektedir. Yine zekâtın verilmesinde varlıklı olmanın ölçüsü olarak nisabın hesaplanmasında sermaye ile kârın bir arada mütalaa edilmesini, şâyet zarar etse de bir Müslümanın sermayeden zekâtını vermesini esas almakla İslâm, Müslümanı, her türlü üretim ve ticaretinde daima kâr etmesini sağlayacak tedbirler almaya yönelik akıllı yatırımlar yapmaya doğru yönlendirmektedir.¹⁰⁸⁹ İslâm, ferdin bilmecebure fakirliğe duçar olması durumunda, iffetli ve vakarlı olmasını ve sabretmesini tavsiye eder¹⁰⁹⁰, ama hiçbir zaman fakir kalmasını tavsiye etmez. Hz. Peygamber’in, Allah’a sığındığı şerlerden birisi de fakirlik ve yoksulluğun insana dokundurduğu şerdir.¹⁰⁹¹

İblis, toplumların yoksulluğa ve yoksulluk dolayısıyla da çirkin işlere, fuhşa düşmelerini ister.¹⁰⁹² Bu sırada halk kütlelerinin insanca yaşayabilmek için ihtiyaç duydukları maddî araçları sömüren bir azınlığı da içinde buldukları aşırı bolluk dolayısıyla saptırır.¹⁰⁹³ İslâm’ın eşitlik adaleti (adl) ile istihkak adaleti (kıst) sağlanamamışsa, bu fasit dairede, Almanların deyimiyle “Şeytan çemberi”nde, yoksul ve varlıklı bir araya gelir. Kur’ân ise, insanlığı ayağı çevresinde çizilmiş ve içinde dikilip durdukları batıl inançlar ve ön yargılar çemberinden çıkmaya, en doğru ve en sağlam toplum düzenine erişmeye çağırır.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁸⁷ Esed Muhammed, *İslâm’da Yönetim Biçimi*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Düşünce Yay. İst. İst., Ty. s.134

¹⁰⁸⁸ Aclûnî, a.g.e., II/411; Müslim, Kader, 34; İbn Mâce, Mukaddime, 10, Zühhd, 14

¹⁰⁸⁹ Bkz. Yavuz, Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât, Tuğra Neş.İst. 1992, s. 20

¹⁰⁹⁰ “*Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları(fakirleri) zengin zannederler. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzüzlük ederek istemezler.*” (Bakara, 2/273)

¹⁰⁹¹ “*Allah’ım küfür ve fakirlikten sana sığınırım.*” (Ebu Davûd Edeb, 101; A. İbn Hanbel, V/36,39, 42,44)

¹⁰⁹² “*Şeytan sizi fakirlikle korkutur va size cimriliği telkin eder.*” (Bakara, 2/268)

¹⁰⁹³ “*Gerçek şu ki insan kendini, kendine yeterli görerek azar.*” (‘Alak, 96/6,7)

¹⁰⁹⁴ Hatemi Hüseyin, *Medine Düşünceleri*, s. 18

“Şüphesiz zekâttan ayrı olarak malda bir hak daha vardır.” Tirmizî ve İbn Mace’nin rivâyet ettikleri hadise göre İslâm’da sosyal güvenlik müessesesi sadece zekâttan ibaret değildir. Modern dünyada ancak 20 y.y.da gündeme gelebilen “Sosyal güvenlik” mefhumu İslâm’ın zuhuruyla fiilen hayata geçirilmiştir. Hulefâ-i Râşidîn döneminde özellikle Hz. Ömer döneminde zamanın icaplarına göre kurulmuştur.

Nitekim Hz. Ömer, h. 20. yılda “*Divan*” adını verdiği özel bir hükûmet dairesi kurmuştu. Belirli aralıklarda nüfus sayımı yapmak, bu divanın görevleri arasında idi. Bu sayıma göre devlet aşağıdaki gruplara göre maaş veriyordu: a) Hz. Peygamber döneminde İslâm yolunda ilk savaşa katılanlar (mü’minlerin anneleri ve Bedir savaşına katılanlar bunlar arasında idi.) b) İlk muhacirler ve bunlara bağlı olanlar, c) Kendi ihtiyaçlarını sağlayamayan tüm ihtiyar ve hastalar. Bundan sonra Hz. Ömer, doğumundan reşit oluncaya kadar babalarına veya onların geçimini sağlayanlara verilmek suretiyle bütün çocuklara düzenli malî yardımlar bağladı. Bunun nedeni de çocukların kendi geçimlerini sağlayamayacak durumda olmalarıydı. Hz. Ömer vefatından bir yıl önce, “*Eğer ömrüm vefa ederse, San’a dağındaki çoban da yerinden ayrılmaksızın nasibini alacaktır.*”¹⁰⁹⁵

Bu şekilde İslâm, zenginlerin mal ve servetlerini hapsedmelerini yasaklayarak,¹⁰⁹⁶ fakir ve yoksulun, onların malı içinde hakkının bulunduğu miktarı ya doğrudan vermeye veya insanlara iş imkânı sağlayacak yatırımlarda bulunmak suretiyle dolaylı olarak onları desteklemeye davet etmekle, milli ekonominin canlı tutulmasına katkı sağlamaları şartına dayalı olarak her ferde teşebbüs hürriyetini vermiştir. İslâm’ın, kurmuş olduğu sosyal güvenlik düzeninin idarî yönü olduğu gibi insanın asil duygularından olan şefkat ve merhamet hissine dayalı olan içtimaî yönü de vardır.

Toplum bireyleri, İslâm’ın sağladığı bu ekonomik barış ortamında, maddeyi, erişilmek istenen tek değer olarak kabul eden, kardeşlik ve dostluk bağlarına hiçbir şekilde yer vermeyen ve belirli bir meblağa varmış olan maldan muhtaç kardeşlere

¹⁰⁹⁵ İbn Saad, *Tabakat*, 1/213-217 naklen Muhammed Esed, a.g.e., s. 138

¹⁰⁹⁶ “*Ticaret maksadıyla malı bir yerden bir yere sevk eden rızıklanmıştır, stokçuluk yapan da melundur.*” (İbn Mace, *Ticaret*, 6; Darimî, *Büyû*, 12)

ödenmesi gereken belirli bir hakkın olduğunu kabul etmeyen kapitalizmin baskısından kurtulmaktadır. Öbür taraftan, insanı, dinamiklerinden koparmakla beraber, tüm mal varlığından da mahrum bırakan, ferdî mülkiyet hakkını tanımayarak toplumun tüm mal varlığını devlete devreden, bu mülkiyette tasarruf hakkını da sadece devlet idarecilerine veren, eşitlik adına girişimcilerle tembelleri bir tutmakla çalışma şevkini kıran, böelce ülke ekonomisini felçeden komünizmin saptırmalarından da korunmuş olmaktadır.¹⁰⁹⁷

5. Sosyal Güvenlilik Kurumu (İnfak)

Sözlük manası itibariyle “harcamak” anlamında olan إنفاق "infak", İslâmî bir terim olarak, Allah yolunda insanların ihtiyaçlarını gidermek için yapılan her türlü harcamadır.

Buna göre infak, başta malî imkân olmak üzere, insanın sahip olduğu tüm imkân ve iktidarını yüce Allah'ın iradesi doğrultusunda kullanması şeklinde geniş bir anlam hacmine sahip bulunmaktadır. Bunu, لينفق ذو سعة من سعة ومن قدر عليه رزقه فلينفق مما لىفق ذو سعة من سعة "Eli geniş olan, varlığına göre nafaka versin. Eli dar olan da Allah'ın kendisine verdiği şeyden harcama yapsın. Allah hiçbir kimseye kendi verdiğienden fazla bir şey teklif etmez."¹⁰⁹⁸ âyetinden anlamaktayız. Zira kişinin malî imkândan yoksun olması hâlinde, bu yönden infak edeceği bir şeyi kalmayabilir. Ancak kişinin; ilmî, aklî, fikrî vs. gibi yönlerden farklı bir düzeye sahip olması durumunda, harcamasını bu yönlerden de yapabilmektedir. En azından kişi, ilgi ve sevgi yönünden başta kendi ailesi olmak üzere topluma faydalı olabilmektedir. Yani malî yönünden olmasa bile, kişinin mutlaka, insanlara faydalı olacağı başka bir yönü vardır. İnsanın İslâm'a göre o kadar çok faydalı olma imkânı vardır ki, mü'min isterse günlük hayatının tümünü ibadete dönüştürebilir. Meselâ; kişinin yumşak sözlü, tatlı dilli olması sadakadır, arkadaşına selâm vermesi sadakadır, iyiliği tavsiye ve kötülüklerden sakındırması sadakadır, kendi kabından, arkadaşının kabına su koyması sadakadır, güçsüze yardımcı olması sadakadır, malından meydana gelen eksilme sadakadır, tekbir ve tehlil getirmesi (الله اكبر, لاله) demesi) birer sadakadır, kıldığı namazı, tuttuğu orucu, gittiği haccı sadakadır.

¹⁰⁹⁷ Abdülaziz Abdurrahman, *Suverün Min Semahati'l-İslâm*, Riyad, 1979, s.54

¹⁰⁹⁸ Talâk, 65/7

Hatta helâinden yediği içtiği, çoluk çocuğuna yedirdiği sadakadır, hanımına aldığı hediyeler bile sadakadır. Kısaca, bir mü'minin Kur'ân ve sünnet onaylı tüm davranışları, infak hükmünde olan birer sadakadır.¹⁰⁹⁹ İşte maddî olsun, manevî olsun kişinin sahip olduğu imkâna göre, bir şekil infak yapma imkânına sahiptir. Bunu da, *ليس على الضعفاء ولا على الذين لا يجدون ما ينفقون حرج* "Allah ve Resûlü için insanlara öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara bir günah yoktur. Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur."¹¹⁰⁰ âyetinden anlamaktayız.

İnfak, ihtiyarî ve mecburî olmak üzere iki kısım halinde, Kitap ve Sünnette yer almaktadır. Zekât, infakın mecburî kısmını ve İslâm'ın beş esasından birini teşkil ederken, zekâtın dışında kalan tüm sadakalar ihtiyarî olmakla birlikte âyet ve hadislerde önemle teşvik edilmiştir. Bakara suresinin başında, Kur'ân'ın müttekîler için bir hidâyet rehberi olduğu, Bu müttekîlerin ise namazlarını dosdoğru kılanlar ve Allah'ın kendilerini rızıklandığı şeylerden (O'nun rızası doğrultusunda) infak edenler olduğu beyan edilmektedir.¹¹⁰¹ Yüce Allah kullarını çok sevdiği için O'nun sevgisi üzerine kullarını severek onlara yardımcı olanların mükâfatını da çok verir. İşte yüce Allah, bu mükâfat çokluğunu şöyle örneklemektedir: *مثل الذين ينفقون أموالهم في سبيل الله كمثل حبة أنبئت سبع سنابل في كل سنبلة مائة حبة والله يضاعف لمن يشاء* "Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat, kat fazlasını verir..."¹¹⁰² İnfak, çeşitli türevleriyle Kur'ân-ı Kerim'de 63 yerde geçmektedir. Normal şartlarda Kur'ân infakın nasıl yapılacağını şu âyetle yanıtlamaktadır: *ويسئلك ما ذا ينفقون قل العفو* "Sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. De ki, ihtiyaç fazlasını..."¹¹⁰³ Ancak, yüce Allah, fakr-u zaruret içinde olmalarına rağmen ihtiyacı olan miktarı da Allah yolunda Allah'ın kullarına gönül hoşluğuyla ikram eden ashab-ı kiramın îsar hasletini özel bir övgüyle anmaktadır.¹¹⁰⁴ Herkesten durumuna göre ihtiyaç fazlası olan malın ihtiyaç

¹⁰⁹⁹ Bkz. İbn Hanbel, III/313; Dârimî Tatavvu', 13; Tirmizî, Birr, 36; Müslim, Müsakat, 7, Vasaya, 9; İbn Mâce, Sadakat, 14; Buharî, Edeb, 33

¹¹⁰⁰ Tevbe, 9/91

¹¹⁰¹ Bakara, 2/1,2

¹¹⁰² Barka, 2/261

¹¹⁰³ Bakara, 2/219

¹¹⁰⁴ *ويؤثرون على أنفسهم ولو كان بهم خصاصة* "Kendileri zaruret içinde bulunsalar bilronları kendilerine tercih ederler." (Bkz. Haşr, 59/9)

ehline verilmesini, olağan üstü şartlarda ise ashabin bu özelliğinin örnek alınmasını istemektedir.

Kur'ân-ı Kerim, bizlerin, sevdiğimiz şeylerden infakta bulunmadığımız müddetçe بر "birr"e erişemeyeceğimizi bildirmektedir.¹¹⁰⁵ "İyi", "iyilik" olarak terceme edilen âyetteki "birr" kelimesi ise, iyiliğin kemal noktası, Allah'ın rahmeti, rızası ve cenneti manalarında anlaşılmalıdır.¹¹⁰⁶

Seyyit Kutub, İnsanın sevdiği maldan gönül hoşluğuyla vermesinin, insanı zillete duçar eden hırstan ve malın kulu olmaktan kurtarıp hürriyete erdirdiğinden, infakın nefisleri cömertlikten menedip, insan ruhunun yayılmasını önleyen mal sevgisinden ruhun azat oluşu olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰⁷

İnfakı aileden başlatan Kur'ân-ı Kerim, şu âyetiyle bir sıra takibini öngörmektedir: ويسئلونك ما إذا ينفقون في سبيل الله قل ما تنفقوا من خير فلولوالدين والأقربين واليتيمي والمساكين وابن السبيل *"Sana Allah yolunda ne harçayacaklarını sorarlar. De ki, maldan hayır olarak harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır..."*¹¹⁰⁸

Resûlullah (s.a.s.) *"Allah yolunda harcadığın para, bir köle âzâd için verilen para, bir biçare fakire tasadduk ettiğin para ve ehl-ü ıyâline sarf ettiğin para yok mu? İşte bunların ecir bakımından en büyüğü ailene sarf ettiğin paradır."*¹¹⁰⁹ buyurmuşlardır. Başka bir hadislerinde de, *"Hanımının ağzına koyduğun bir lokmaya varıncaya kadar, Allah rızasını umarak yaptığın hiçbir harcama yoktur ki, onunla me'cûr olmayasın."*¹¹¹⁰ Bu vecibenin ihmaliyle ilgili olarak ise, *"Bir kimsenin, nafakası üzerine vacip olanları ihmal etmesi, günah olarak kendisine yeterlidir."*¹¹¹¹ buyurmuşlardır.

¹¹⁰⁵ لن تتالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون (Âl-i İmran, 3/92)

¹¹⁰⁶ K.Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV. Yay., s. 61

¹¹⁰⁷ S. Kutub, *Fizılali'l-Kur'ân*, I/331

¹¹⁰⁸ Bakara, 2/215

¹¹⁰⁹ en- Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, I/328

¹¹¹⁰ en-Nevevî, a.g.e., I/330

¹¹¹¹ en-Nevevî, a.g.e., I/330

Hız. Peygamber, ahabından olan Eş'arî kabilesinden şöyle bahsetmektedir: “Eş'arîler savaşta ihtiyaç hissettikleri zaman veya Medine'de çoluk çocuklarının yiyecekleri azaldığı zaman, yanlarındaki her şeyi bir araya toplar, sonra bir tek tabakla kendi aralarında eşit olarak paylaşırlar. Onlar bendendir, ben de onlardanım.”¹¹¹²

Hız. Ali'den şöyle rivâyet edilmektedir: “Fakir, ancak zenginin mahrum bırakmasıyla aç kalır.” Kaldı ki İslâm'ın hedefi, insanları fakirlikte değil, zenginlikte eşit kılmaktır.¹¹¹³

Fertlerin hemcinsleriyle olan iyi münasebetleri, aralarındaki yardımlaşma ve dayanışma şuurunu mükemmelleşmesi ve tatbik safhasına konması mevcut ihtirasları, kinleri, düşmanlıkları, hatta kötülükleri azaltır. Birlik ve beraberliğin, barış ve huzurun arzu edilen seviyeye gelmesini sağlar. Birlikten kuvvet doğar. Birliğin yenemeyeceği bir kuvvet yoktur.¹¹¹⁴

Adalet, hakkaniyet, birr ve ihsan temeli üzerine kurulu olan İslâm'ın barış düzeni, ekonomik boyutuyla da sosyal dengeyi ve bu dengenin sağladığı refah paylaşımını esas alan ve ماعون “Maûn sûresi”nde bu boyutunun önemine vurgu yapılan bu sosyal güvenlik sistemine, Hüseyin Hâtemî, bu sûreye atfen haklı olarak orijinal bir isimlendirmeye “Maûn düzeni” tabirini kullanmıştır. Hatemî, Bu düzenle, iktisadî yönden toplumsal dayanışmayı sağlama hedefinin tespit edildiğini, çalışıp da kazanamayanlar için bir talep hakkının getirildiğini, diğer yandan yaşama hakkının hukuken de güvenceye bağlandığını belirtmiştir. Daha sonra, İslâm'ın tebliğinde, eşsiz bir ihtişâmın bulunduğunu savunarak bu tebliğin uygulamadaki aksaklığın vebalinin tebliğde değil, bunu uygulamayanlarda olduğunu ifade etmiştir.

Kur'ân, “infak” adı altında sosyal güvenliği sağlayan ve bununla da sosyal barışı koruyan bazı kurumlar geliştirmiştir. Şüphesiz bu kurumların başında ise, وفى أموالهم حق للسائل والمحروم “ Bir de onların malında, sail ve mahrumun hakkı vardır” âyetininin, hak olarak vurgu yaptığı zekât kurumu gelmektedir. Âlimler, zekâtla ilgili

¹¹¹² Sahih-i Müslim, Fedâilü's-Sahabe, 2500

¹¹¹³ el-Gannûşî, İslâm Toplumunda Vatandaşlık Hakları, Birlik Yay. İst. 1996, s. 99

¹¹¹⁴ Külliyyat-ı Şeyh Sadî, Gülistan, s. 209/7; Bostan s.248/16-17'den naklen Şahinoğlu Nazif, Sadi-yi Şirâzî ve İbn Teymiye'de Fert ve Cemiyet İlişkileri İşaret Yay. İst.1991, s. 111

şu tanım üzerinde anlaşmış bulunmaktadırlar: “Belirli bir zamanda, belirli bir maldan, belirli bir grup insana verilmesi farz olan bir haktır”.

Zekât kavramında, sözlük olarak arzulanan ve sevilen iki anlam vardır. Bunlardan birincisi; zekâtı çıkarılan mala bereketin celp edilmesiyle onda meydana gelen artış ve ziyadeliğidir. Müslim’in rivâyet etmiş olduğu şu hadis, bu anlama tanıklık etmektedir. “Sadaka, hiçbir malı eksiltmez.”¹¹¹⁵ İkincisi ise; temizliktir. Zira, farz kınlan bir hakkın eda edilmesiyle bir gönül temizliği meydana geldiği gibi, bununla ruh ve kalbin cimrilik huyundan ve benlik tabiatından temizlenmesi de gerçekleşmektedir. Yine hakkının eda edilmesiyle, mal temizlenerek helâl hale gelmektedir. Ayrıca zekâtın eda edilmesi, bunu veren kişinin iman bütünlüğüne, tüm nimetlerin Halik’ından geldiğine olan inancına, bu nimetler sahibinin ihsanına karşı, farz olan miktar kadar O’nun yolunda infak etmekle şükür vazifesinin yerine getirilmesinin gerekli olduğuna inandığına sadık bir şahittir. Böyle bir anlayış ise, nimetin devam ve bekasının nedenidir. Allah Teâlâ; لئن شكرتم لأزيدنكم ولئن كفرتم إن عذابي لشديد “Eğer şükrederseniz, sizlere olan nimetimi arttırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.” buyurmaktadır.¹¹¹⁶ Zekâtın eda edilmesiyle, muhtacın arzuları yerine getirildiği gibi yoksul kalmasına da meydan verilmemektedir. Aynı zamanda bu durumda olan bir kimsenin, Allah’ın iradesini gerçekleştirme yolunda önüne çıkan engeller de kaldırılmış olur.

Zekât ibadeti, Kur’ân-ı Kerim’de genellikle namaz ibadetiyle birlikte zikredilmekte ve önemine binaen Kur’ân-ı Kerim’de 49 yerde geçmektedir. Bazen zekâtın, sadaka adıyla da Kur’ân’da yer aldığı da görülür. Zekâtın kimlere verilebileceğini beyan eden Tevbe sûresi 60. âyetinde sadaka ve zekât aynı isimle anılmıştır. Sadakanın gerek mecburisi ve gerekse ihtiyarisi, sosyal hayatta fertlerin birbirlerini samimi bir şekilde desteklemesini ve yardımlaşmasını öngördüğünden ve birbirlerine olan sadakatini en açık bir şekilde simgelediğinden malî ibadetlerin tümü bu bağlılığın alameti olarak “sadaka” terimiyle isimlendirilmiştir. Zaten Kur’ân’ın hedeflediği toplum modeli, fertlerinin tüm imkânlarıyla sadıkane birbirini desteklediği ve desteklemeye her zaman hazır olduğu bir toplumdur.

¹¹¹⁵ ما نقصت من مال صدقة (Müslim, Birr, 69, Tirmizî, Birr, 83, el-Muvatta’, Sadaka, 13; A.İbn Hanbel, III/235)

¹¹¹⁶ İbrahim, 14 /17

Zekât müessesesi, İslâmî programlar arasında basit ve kolay bir durum olmayıp, Din'in, üzerine kaim olarak tekâmül ettiği rükünlerinden birisidir. Önem bakımından Kur'ân-ı Kerim'de namazı takip eden 2. derecedeki bir vecibedir. Bu nedenle, İslâm'ın bu kuruma son derece önem vermekte ve onu teşvik etmekte olduğunu görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerim, zekâtın, Allah Teâlâ'nın kabule şayan gördüğü ve karşılığını kat kat arttırdığı bir ibadet olduğunu haber vermektedir. *يحق الله الربا ويربى الصدقات* “Allah faizi yok eder, sadakayı da nemalandırır.”¹¹¹⁷ Sevrî'nin, Ebû Hureyre'den yaptığı rivâyete göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah sadakayı büyük bir memnuniyetle kabul ederek, birinizin tayını büyüttiği gibi büyütür. O kadar ki verilen bir lokma Uhut dağı kadar olur.”

Zekâtın verilmesinde, mü'minin kalbinde insanî kardeşlik bilincinin, fonksiyonel olduğunu ve Müslüman kardeşinin içinde bulunduğu sıkıntılı durum karşısında etkilenmeye götüren sadık bir kardeşlik bağının yer ettiğini gösteren sağlam bir delil vardır. Bu güzel ve asil duygu ve bu duygunun sağladığı yardımlaşma ve dayanışma sayesinde, toplumda sevgi, saygı anlayışı ile dostluk ve kardeşlik bağları güç kazanarak güven ve istikrar sağlandığı gibi, muhtaçların bu nevi “hukuku'llahtan” mahrum edilmesi sonucunda ortaya çıkan buğz ve hasedin neden olduğu anarşî ve karışıklık fitnesi de toplumsal hayattan uzaklaştırılmış olur.¹¹¹⁸

Zekât ve Allah Teâlâ'nın öngördüğü diğer infak şekillerine riâyet etmekle, ekonomik alanda birbirine zıt aşırı düşüncelerin içinden çıkılmaz hale getirdiği ekonomik bunalımdan kurtularak, en güvenli ve en rahat bir yol olan orta yolu bulma imkânını elde etmiş oluruz. Bu yolda kişi, fitrî bir ihtiyaç olan ferdî mülkiyet hakkına saygı gördüğü gibi, kişisel mal edinme arzusunu karşılama imkânını da bulur. Bir takım nedenlerle buna imkân bulanmayanlar ise, bu karşılıklı rabıta sayesinde geçim güvencesine sahip kılınmaktadır.

Zekât, kendisiyle iman lezzetinin bulunabildiği umdelerden birisidir. Yine zekât kendisiyle büyük derecelerin kazanıldığı halis bir âmel çeşididir. Yüce Allah bunu şöyle beyan etmektedir: *مثل الذين ينفقون أموالهم في سبيل الله كمثل حبة أنبتت سبع سنابل في*

¹¹¹⁷ Bakara, 2/276

¹¹¹⁸ Bk. El-Kureşî, *en-Nizâmü's-Siyasiyyü fi'l-İslâm*, s. 261, 262

كل سنبله مائة حبة والله يضاعف لمن يشاء والله واسع عليم "Allah yolunda mallarını harcayanların misali, yedi başak bitiren bir daneye benzer ki, her bir başakta yüz dane bulunmaktadır. Allah, diledikleri için kat kat arttırır. Allah en geniş bilgi sahibidir."¹¹¹⁹ Hz. Peygamber de, "Kim Allah yolunda bir infakta bulunursa, bu kendisi için yedi yüz kat derecede artırılır."¹¹²⁰ Bu hadis, A.İbn Hanbel'in "el-Müsned"inde, şöyle geçmektedir: "İyad İbn Gatîf derki, biz, rahatsızlığından dolayı Ebu Ubeyde İbn Cerrah'ı zirete gittik. Hanımı Tuheyfe de başucunda oturmaktaydı. Biz Ebû Ubeyde'nin geceyi nasıl geçirdiğini sorduk, hanımı, "Vallahi mükâfatla geçirdi." dedi. O da yüzü duvara dönük iken "geceyi mükâfatla geçirmedi." dedi. Daha sonra, yüzünü oradakilere doğru çevirerek, "size ne anlatacağımı sormayacak mısınız?" dedi. Onlar da, "sorup da bize bir şeyler anlatman ne kadar da hoşumuza gider?" dediler. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, Resûlullah (s.a.s)' ın şöyle söylediğini işittim dedi: "Kim Allah yolunda fazla bir infakta bulunursa, onun karşılığı yedi yüzdür. Kim ailesini geçindirir, ya bir hastayı ziyaret eder veya halkı rahatsız edici bir şeyi ortadan kaldırırsa, bu gibi iyiliklerin mükâfatı, bire ondur. Oruç, (sahibi tarafından) yırtılmadıkça, ateşe karşı bir perdedir; Allahın, bir kimsenin vücuduna verdiği bir rahatsızlık, kendisi için bağışlanma vesilesidir."¹¹²¹

Âyet ve hadislerde yapılan teşviklerin gücü derecesinde, mü'minin, şefkat ve merhamet duyguları harekete geçirilerek, kendisi için vaat edilen iyilik ve güzelliklere, Allah katındaki yüksek derecelere erişmek üzere gerekli atılımlarda bulunması sağlanmaktadır. Bütün bunların ötesinde Mü'min bu feragatte bulunmakla, Allah'ın rızasını elde etmekte ve imanın halâvetini yaşama fırsatını yakalayabilmektedir. Serahsî, فإن تابوا وأقاموا الصلاة وآتوا الزكاة فخلوا سبيلهم "Eğer onlar tevbe eder, namazlarını dosdoğru kılar ve zekât verirlerse, artık onları serbest bırakın." âyetine dayalı olarak, zekâtın, imanın üçte birini teşkil ettiğini söylemiştir.¹¹²² Bunlar kadar önemli olan diğer bir husus da, âyet ve hadislerle, infakta cimrilik yapılması veya buna yanaşılmaması kınanmakta ve böyle davrananlar, ahirette elem verici bir azapla tehdit edilmektedir. والذين يكنزون الذهب والفضة ولا ينفقونها في سبيل الله فيشرهم بعذاب أليم يوم يحمى عليها في جهنم فتكوى بها جباههم وجنوبهم

¹¹¹⁹ Bakara, 2/261

¹¹²⁰ Tirmizî fedâilü'l-Cihâd, 45; A.İbn Hanbel, I/195,196,IV/322,345, 346

¹¹²¹ A.İbn Hanbel, Müsned, I/195

¹¹²² Şeyhîzade, Mecmaa'l-Enhür fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur, I/191

وظهروهم هذا ما كنزتم لأنفسكم فذوقوا العذاب بما كنتم تكفرون
Altın ve gümüş biriktirip de ondan Allah yolunda infak etmeyenlere gelince, Ey Resûlüm; onları azab-ı elimle müjdele! Ahiret gününde onların biriktirdikleri bu mücevherat Cehennem'de kızdırılarak onunla onların yüzleri, yanları ve sırtları dağlanacak ve işte bu biriktirdiğinizdir. (denilecektir.)" ¹¹²³

Hz. Ebûbekir, kendi hilafeti döneminde namaz kıldıklarını ancak zekât vermeyi redde tiklerini bildiren bir topluluğa karşı, başta Hz.Ömer gibi, bazı büyük sahabenin, önceleri yaptıkları itirazlarına inandırıcı cevaplar vererek "*vallahi namazla zekât arasında ayırım yapanlarla savaşıcağım.*" demiştir. Verdiği bu karar doğrultusunda harekete geçerek o isyancı topluluğu mağlup edip itaate mecbur kılmıştır. ¹¹²⁴ Bütün bunlarla beraber, İslâm, uyguladığı program ile zekât konusunda da birçok yönden kolaylıklar sağlamıştır. Zaten İslâm bütün prensiplerinin uygulanmasında sevdirci, özendirici ve kolaylaştırıcı bir yol izlemeyi temel prensip kılmıştır. Evvelâ mal adı altındaki her şey zekâta dâhil değildir. Zekâta tabi mallar; büyük ve küçükbaş hayvanlar, toprak ürünleri, para ve mücevherat, ticaret malları olmak üzere dört kısımdan ibaret kılınmıştır. Zira bu dört sınıf mal, tüm mal çeşitlerinin ana gruplarını teşkil etmekte ve insanlar genelde bu çeşit mallardan yararlanmakta ve yatırımlarını bunlar üzerinden yapmaktadırlar.

Öte taraftan soyut anlamda bir şeyin mal edinilmesiyle zekâtın vücûbiyeti gerçekleşmemektedir. Bu vücûbiyet, bazı şartların gerçekleşmesine bağlıdır.

Zekâtın Farz olmasının Şartları

1. Müslüman olmak,
2. Akıl-baliğ olmak,
3. Hür olmak,
4. Nisap miktarı mala sahip olmak,
5. Bu malın üzerinden bir sene geçmiş olmak,
6. Mal, borçtan artmış olmak,
7. Mal, namî (üreyiyici, artış sağlayıcı, büyümeye müsait) olmak,
8. Mal, tam mülkiyetli (mala el konulmuş, malın tasarruf ve mülkiyeti elde edilmiş) olmak,
9. Harcama Ehliyetini Haiz olmak

¹¹²³ Tevbe, 9/24

¹¹²⁴ Mannan, a.g.e., s.394

10. Mal zarurî harcamalardan artmış bulunmak.¹¹²⁵

Temel ve zarurî Harcamalar ise ana hatlarıyla şunlardan ibarettir: a) Ev ve ev eşyası, b) Bir yıllık Yiyecek Giyim, c) Kuşam masrafları Çocukların Okuma Masrafları, d) Hastalık ve tedavi Giderleri, e) Seyahat Harcamaları, f) İlim Adamlarına ait kitap, kırtasiye ve Teçhizat Masrafları, g) Binek Harcamaları, h) Hizmetçi için yapılan masraflar

“Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle mükellef tutmaz” âyetinin sarahatiyle yukarıdaki şartları haiz olmayan kimseler bu yükümlülükten muaf sayılmaktadırlar.

Temel zarurî ihtiyaçlar, ayrıca bu meblağ ve süre azımsanamayacak kadar önemli olmakla beraber, bu dört sınıf maldan çıkarılacak zekât oranı da göze gelecek büyüklükte değildir. Örnek olarak, küçükbaş hayvanlar, altın, gümüş, para ve ticarî mallarda % 2,5, kuru tarım ürünlerinde % 10 ve sulu tarım ürünlerinde % 5 tir. Böylece malın cinsi, miktarı, mal edinilme süresi ve çıkarılacak zekât oranı itibarıyla mükelleflere önemli kolaylıklar sağlandığı gibi, bu vecibenin yerine getirilmesiyle toplumun barışı, huzuru, refahı, ülkenin istikrarı ve kalkınması açısından da son derece önemli olan bazı sosyal hizmetlerin yerine getirilmesinin yanı başında, aynı önemde olan bazı sosyal problemlerin ortadan kalkmasına da katkı sağlanmaktadır.

Şimdi de zekâtın bu doğrultudaki hedeflerine bir göz atmada fayda vardır:

a) Zekât paranın stok edilmesini önler, b) Zekât vereni azaptan korur, c) Zekât Muhsinlerin özelliğidir, d) Zekât Allah’a ödenir, e) Zekât faiz kapılarını kapatır, f) Zekât günahlara kefarettir, g) Zekât malları bereketlendirir, ğ) Zekât insanı cimrilikten kurtarır, h) Zekât Müslümanları azgınlıktan korur, ı) Zekât mü’minleri iyiliksever kılar, i) Zekât Toplumda güveni sağlar, j) Zekât mükemmel bir zikirdir, k) Zekât, Müslüman’ı doğru yolda sabit kılar, l) Zekât kardeşlik ruhunu güçlendirir, m) Zekât toplumda güvenin bir simgesidir, n) Zekât toplumu temizler, o) Zekât malları koruma altına alır, ö) Zekât kıtlıkları önler, p) Zekât verenleri yükseltir, r) Zekât vermek asıl sermayeyi biriktirmektir, s) Zekât Allah’a karşı bir şükürdür, ş) Zekât

¹¹²⁵ Şeyhîzade, *Mülteka'l-Ebhur*, I/192-193

cennet kapılarını açar, t) Zekât Hz. Peygamber'in duasını kazandırır, u) Zekât kurtuluşa sebeptir, ü) Zekât veren Allah'ın dostudur, v) Zekât ihtirası önler, w) Zekât toplumda orta sınıfın çoğalmasını sağlar, y) Zekât istikrarın simgesidir, z) Zekât yoksulların kıskançlıklarını yok eder.¹¹²⁶

Zaten bu bahiste, zekâtın fikhî yönünden ziyade, toplumsal barışa sağladığı katkı açısından önemi üzerinde durmayı uygun görmekteyiz. Zira zekât, ilâhî emirler arasında farklı bir konuma sahiptir. Namaz, oruç, zikir ve dualar bir Müslüman'ı bu hayatın sıkıntılarından kurtarmak için daha çok uhrevî vazifesiyle meşgul ederek o an için dünyevî hayatla olan bağlantısını keser. Zekât ise onun tersine Müslüman'ı toplumsal hayata bağlar. Böylece zekât dünya toplumlarının hiç birisinde görülmemiş derecede sosyal baskı ve ezicilikten uzak bir toplum meydana getirmektedir. Zekât, müslümanın bu hayatla iç içe olduğunun bir simgesidir.¹¹²⁷

Yani Müslüman sadece iç dünyasıyla ilgili olan kulluk ödevlerini yerine getirmekle görevini yerine getirmiş olmaz. Toplumunu da düşünmek zorundadır. Zekât, müslüman'ı sadece kendisiyle baş başa olmaktan koparır, topluma yöneltir. Böylece müslüman, toplumun yardımına koşarak kulluk yapmanın zevkine erişir. Hiçbir beşerî sistemde bu kadar mükemmel bir sosyal yardımlaşma kurumunu bulmak mümkün değildir.¹¹²⁸ Zekât ahlaksal açıdan insanı cimrilikten ve zenginlik hırsından kurtarır, toplumsal açıdan zengini yoksullukla mücadele etme bilincine erdirir. Ekonomik açıdan servetin belirli bir kesimin elinde toplanmasını önler.¹¹²⁹

B. EKONOMİK HAYATIN KORUNMASI

Kur'ân, infakı ve bu kapsam içerisinde özellikle zekât kurumunu sosyal hayatın ve sosyal barışın umdesi haline getirdiği gibi, ekonomik hayatı kemiren ve böylece sosyal hayatı alt üst eden faktörlere yasak getirmek suretiyle de mal ve serveti güvence altına almakta, ekonomik hayatın buna bağlı olarak da bireysel ve sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde akışını temin etmektedir. Şimdi insanın hayatının

¹¹²⁶ Yunus Vehbi, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât*, Tuğra Neş.,1990, s. 44

¹¹²⁷ Manan, *İslâm Ekonomisi*, s. 393

¹¹²⁸ Yunus Vehbi, a.g.e., s. 25

¹¹²⁹ Manan , a.g.e., s. 392

bir parçası olan malın kazanılması ve kullanılmasıyla ilgili Kur'ân-ı Kerim'in almış olduğu başlıca önlemlere bir göz atalım:

1. Karz-ı Hasenin Hayata Geçirilmesi

Karz-ı Hasen, mnafaat beklenmeden, hayır vermek demektir. İmkânı olan insanın, darda kalmış olanlara karşılık beklemeden ödünç vermesidir.¹¹³⁰

Kur'ân, toplum düzenini karşılıklı merhamet, kardeşlik, iyi niyetlilik, esaslarına dayandırmaktadır. Bu nedenle bir müslümanı içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtarmak veya işinin görülmesine yardımcı olmak üzere faizsiz güzel ödünç anlamına gelen "karz-ı hasen" sistemini getirerek, *من ذا الذى يقرض الله قرضاً حسناً فيضاعفه* "Verdiğinin kat kat fazlasını ödemek üzere, Allah'a bir borç verecek yokmu?"¹¹³¹ şeklinde toplumu büyük bir önemle ona teşvik etmiştir. Görüldüğü gibi, âyette bir müslümanın işinin görülmesi maksadıyla güzel bir şekilde ödünç vermeyi, Allah'a ödünç vermek olarak değerlendirilmiştir. Öneme binaen de bu âyet aynen iki surede tekrarlanmıştır.

Enes İbn Mâlik'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Miraca götürüldüğüm gece, cennet kapısında şu ibaranın yazılı olduğunu gördüm: "Sadakaya on misli mükâfat vardır, ama karz-ı hasene onsekiz misli mükâfat vardır." Bunun üzerine Cibril'e karzın sadakadan ne üstünlüğü vardır?" diye sordum. Cibrîl dedi ki: "Dilenen, yanında varken de isteyebilir, ancak ödünç isteyen ihtiyacından ister." dedi.¹¹³²

Öbür taraftan da yüce Allah, borçlu kişinin sıkıntıya girmesi durumunda alacaklının toleranslı davranmasını, durumu iyileşinceye kadar kendisine mühlet tanınmasını şu âyetle emretmektedir. *وإن كان ذو عسرة فنظرة إلى ميسرة وأن تصدقوا خير لكم*. "Eğer borçlu sıkıntıda ise, alacaklı kolaylık sağlayacak bir çareye baksın! Bunu sadakaya (veya zekâta) saymak ise, sizin için daha hayırlıdır."¹¹³³ Kardeşliğin dilden ibaret bir söylem olmaktan ziyade eylemsel boyutu vardır. Kardeşlik vazifelerinden birisi de sıkıntılı durumlarda yardımlaşmaktır. Görüldüğü gibi âyette, borçlunun kesin olarak sıkışık olması karşısında, alacaklının iki şıktan birisiyle yardımcı olmak

¹¹³⁰ S. Zaim, *İslâm-İnsan Ekonomi*, s. 89

¹¹³¹ Bakara, 2/245; Hadîd, 57/11

¹¹³² İbn Mâce, Sadakat, 19

¹¹³³ Bakara, 2/280

durumunda olduğu bildirilmektedir. Ya ödeyebileceği bir vadenin tanınması veya borcun bağışlanması ki, bunun daha hayırlı olduğu tavsiye edilmektedir.

Nebi (s.a.s.) de; “Kıyamet gününün sıkıntılarında kurtulmaktan hoşlanan bir kimse, zor durumda kalmış olanlara rahat bir nefes aldirmaya çalışsın veya onun üzerindeki yükü indirsin!”¹¹³⁴ , Başka bir hadislerinde; “Kıyamet gününde, Yüce Allah'ın, kendisinin kendi gölgesinde gölgelendirmesini seven bir kimse, ödeme güçlüğü çeken bir kimsenin borcundan ya indirim yapsın veya o yükü sırtından indirsin.”¹¹³⁵. Diğer bir hadislerinde ise; “Aldığında, sattığında ve ödediğinde hoş görülme olana Allah rahmet eylesin.”¹¹³⁶ Zira zamanında hoşnutlukla borcunu ödemeye çalışan bir kimse alacaklısına karşı saygısını ifade ettiği gibi, onun gönül tarlasına dostluk ağacı ekmiş olur. Oysa iki lira almak üzere bir lira verene düşman nazarıyla bakar, hiçbir zaman borç fazlasını ödemeye gönlü razı olmadığı gibi, ona karşı gönlünde hiçbir zaman surette sevgi beslemez.

2. Faiz ve Tefeciliğin Yasaklanması

Fukahâyâya göre vadeye bağlı olarak gerçekleşen artış demek olan ve diğer semâvî dinlerde haram olan faizin Kur'ân tarafından haram kılınmaması hiç düşünülebilir mi? ¹¹³⁷

O halde Kur'ân-ı Kerim'de faizin karşılığı olarak yer alan "ribâ"nın tanımı önem kazanmaktadır.

الربى Ribâ, sözlük olarak, "bir şeyin nemalanıp artması anlamına gelir. Şeriat örfünde ise, antlaşmalı iki taraftan birisi üzerine şart koşulan ve ivazdan hali olan artıştır." Başka bir ifade ile, "cinsi, miktarı bir olan iki şey birbiriyle takas edildiğinde bir taraf için kabul edilen mal fazlalığına ribâ denir.”¹¹³⁸

Faizin Kur'ân dilindeki karşılığı الربى “Ribâ” olup, artış anlamına gelmektedir. Uygulamada faiz, vadeli alınan bir borca veya istikraz edilen bir paraya ödeme esnasında şart koşulan bir fazlalıktır. Bunun diğer bir şekli, vadesi gelip de

¹¹³⁴ Müslim, Müsakat, 32

¹¹³⁵ İbn Mâce, Sadakat, 14

¹¹³⁶ Buharî Büyü' 16; Tirmizî, Kiyame, 3; İbn Mâce, İkame, 175, Ticarât, 38

¹¹³⁷ Abdu's-Semi' el-Mısırî, *Mukavvimât'l-İktisadi fi'l-İslâm*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1975, s.174

¹¹³⁸ Bu tanım, ez-Zebidî, Tecrid-i Sarih, terc. Kâmil Miras, VI/386'dan sadeleştirilerek alınmıştır. Bu tanımın benzeri için bkz., Şeyhîzade, *Mecma'al-Enhür, Şerhü Mltaka'l-Ebhür*, II/73

ödenemeyen bir borcun, vadesinin uzatılıp, faizi arttırılarak katlanıp büyütülmesidir. Bu işin el altından yüksek faizle uygulanış şekline de tefecilik denilmektedir.

Faizin diğer bir şekli de; bazı malların mübadelesi esnasında fazla olarak verilen ve alınan kısımlarıdır. Hz. Peygamber, bu şekil faizi şöyle açıklamıştır. “*Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla misli misline elden ele değiştirilebilir. Her kim arttırır veya fazla almak isterse, muhakkak ribâ yapmış olur. Bu arttırmada alan ve veren eşittir.*”¹¹³⁹

Cahiliye döneminde İslâm'ın zuhurundan önce, Arap reislerinin yegâne geçim vasıtası faizcilik idi. Bu nedenle Kureyş eşrafından her biri bir bankerdi. Her birisinin kendisine has bir takım ikraz şartları vardı. Esas itibariyle borç verilen az paraya çok faiz konurdu. Vadesi gelip de verilemeyen bir borcun bazen yalnız anaparasına, kimisi yeni bir faiz ilave ederken, kimisi de anaparaya eski faizi uyguladıktan sonra, anapara ile faizinin toplamına yeni bir faizi esas alırdı ki, Kur'ân-ı Kerim'de kat, kat faiz anlamına gelen *أضعافاً مضاعفة*¹¹⁴⁰ olarak tabir buyurulan şeklini alırdı.¹¹⁴¹ Yüce Allah, *وما آتيتم من ربا ليربو في أموال الناس فلا يرو عند الله وما آتيتم من*¹¹⁴¹ *“İnsanların mallarında artış yapmak üzere gerçekleştirdiğiniz faiz, Allah katında bir artış değildir. Allah rızası için verdiğiniz zekât ise, işte onlar ise mallarını kat, kat artırırlar.”*¹¹⁴² Bu âyetin modern iktisat ve sosyoloji diliyle yorumu yapılacak olursa, insanların mallarına faiz yoluyla gelen artış, ne Allah katında ne de gerçekte bir artış değildir. Zira faizin millî servete hiçbir katkısı yoktur. Oysa zekât yoluyla kişinin malında meydana gelen zahirî azalma, hem Allah katında bir artış, hem de milli ekonomiye ve toplumun malî gücüne önemli bir katkı sağlamaktadır.¹¹⁴³

Alın teri dökmeden, kolay yoldan elde edilmek istenen, fakir fukaranın hakkını gaspeden ve toplumun kanını sömüren bir gelir kaynağı olarak faiz, yüce Allah'ın

¹¹³⁹ bkz. Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/396

¹¹⁴⁰ “*Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyiniz. Allah'tan sakınınız ki kurtuluşa eresiniz.*” (Al-i İmran, 3/130) “Cenab-ı Hak, Bakara sûresinin 275, 276 ve 278. alışı verişi helâl kıldığını, ancak faizi yasakladığını ve bunlar aynı olmadığını vurgulayarak ifade buyurmuşlardır. Burada kat kat arttırılarak faiz yemenin haram olmasının belirtilmesi ise, Devrin Arap toplumunda yaygın olan tefecilik uygulamasına işarettir.” (K.Kerim ve Açıklamalı Meali, TDV. Yay., s. 65

¹¹⁴¹ Bkz. ez-Zebidî, a.g.e., VI/387

¹¹⁴² Rûm, 30/39

¹¹⁴³ Abdu's-Semi' el-Mısırî, a.g.e, s. 175

Kur'ân-ı Kerim'de insanları, terk etmeleri konusunda en şiddetli bir şekilde uyardığı haram alışverişlerin başında gelmektedir.

Bu cümleden olarak; faiz yiyen kimselerin, şeytan çarpan kimselerin kalktığı gibi kalkacaklarını bildiren yüce Allah, mü'minleri şu şekilde uyarmaktadır. الذين يأكلون الربى لا يقومون إلا كما يقوم الذى يتخبطه الشيطان من المس ذلك بأنهم قالوا إنما البيع مثل الربى وأحل الله البيع وحرم الربى. *"Faiz yiyenler (kabirlerinden) şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi, kalkarlar. Bu hâl onların "alım, satım tıpkı faiz gibidir." demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım, satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır... "*¹¹⁴⁴, *"Allah faizi tüketir. (faiz karışan malın bereketini giderir.), sadakaları ise, bereketlendirir..."*¹¹⁴⁵ es-Sâbûnî, bu âyetin açıklamasıyla ilgili olarak, faiz yiyip bunun helâl olduğunu söyleyenlerin, kabirlerinden sar'ahı haslar gibi kalkacaklarını, düşe kalka yürüyeceklerini, mahşerde rezil ve rüsvay olmak için bu şekilde tanınacaklarını belirtmektedir.¹¹⁴⁶

يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله وذروا ما بقى من الربى إن كنتم مؤمنين فإن لم تفعلوا فآذنوا بحرب من الله ورسوله *"Ey iman edenler! Eğer gerçekten mü'minlerseniz, Allah'tan korkun ve faizden arta kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, o halde Allah ve Resûlüne karşı harp açmış olduğunuzu bilin."*¹¹⁴⁷ es-Saâbûnî, bu uyarıyla ilgili olarak İbn Abbas'tan rivâyet edilen şu hadise yer vermektedir. *"Faiz yiyen kimseye, kıyamet günü, "savaş için silahını al!" denilir."*¹¹⁴⁸ Âyetteki bu uyarının Kur'ân-ı Kerim'deki emsalinden farklı boyutta bir tehdit ifade ettiği göz önüne alındığında, faizin sosyal hayat açısından ne kadar büyük felâket teşkil ettiği ve yüce Allah katında ne kadar azim bir günah olduğu kolayca anlaşılır. Zira bu uyarıyı dikkate almayarak faiz muamelesinden vazgeçmemekle Allah ve Resûlüne savaş ilân etmiş olan bir kimse, helâk olmadan Allah ve resûlüne karşı nasıl tutunabilecektir? Bu tehditli uyarının ardından, şöyle bir önemli uyarıya daha yer verilmektedir: واتقوا يوما ترجعون فيه إلى الله *"Allah'a döndürülüp, götürüleceğiniz bir günün (dehşetinden) sakınınız."*¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁴ Bakara, 2/275

¹¹⁴⁵ Bakara, 2/276

¹¹⁴⁶ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I/324

¹¹⁴⁷ Bakara, 2/278, 279

¹¹⁴⁸ es-Sâbûnî, a.g.e., I/325

¹¹⁴⁹ Bakara, 2/281

Bu son derece dehşet verici uyarı dikkate alınarak ekonomik hayatı felç eden ve toplumsal barışı baltalayan faizden tevbe edildiği takdirde, sosyal barışın temel rükünlerinden biri olan لا تظلمون ولا تظلمون "ne zulmeder, ne de zulme uğrarsınız."¹¹⁵⁰ prensibi hayata geçirilmiş olacaktır. Ne zulmedeninin, ne de zulme uğrayanının olmadığı bir toplum elbette huzurlu ve mutlu bir toplumdur. Sosyal barışın kâmil manada yaşandığı toplumdur.

Merhum Seyit Kutup bu âyeti tefsir ederken, ekonomik açıdan yeryüzünde İslâm Nizamı ve Faiz Nizamı olmak üzere iki temel nizamın olduğunu, bu iki nizam gerek doğurdıkları neticeler bakımından, gerekse kaim oldukları esaslar bakımından olsun, birbirleriyle asla birleşemeyeceklerini, İslâm'ın ve faiz üzerine kurulu olan nizamın hedef ve gayeleri ile hayat görüşlerinin tamamen birbirlerine zıt olduğunu ve her iki izamın ortaya çıkaracağı cemiyetlerin birbirinden son derece ayrı olduğunu bu nedenle de Allah Teâlâ'nın burada faiz nizamına karşı korkunç hamleler, büyük ve dehşetli tehditler ihtiva eden bu ifadeleri kullandığını belirttikten sonra şunları kaydetmektedir: "Mü'min kişi malını artırmak, geliştirmek ve çoğaltmak ile mükelleftir. Fert, malını artırırken başkasına eziyet vermemelidir. Kazanacağımla derken, kulların arasında malların tedavülünü engelleyici veya bütün malların tek elde toplanmasına vesile olan hareketlerden de kaçınmalıdır."¹¹⁵¹ کی لا يكون دولة بين ¹¹⁵² "Ta ki sizden zenginler arasında nal bir devlet olmasın" الأغنياء منكم

Kâmil Miras, Tecrid-i Sarih şerhinde, faizin menedilmesinin ve haram kılınmasının sebepleriyle ilgili olarak şu hususlara yer verir:

1. Ribanın sözlük ve şerî tariflerinde izah edildiği gibi, Ribada anlaşmalı taraflardan birisinin lehine olmak şartıyla karşılıksız bir fazla kazanç vardır. Bu ise öbür tarafın aleyhine olup gadrini muciptir.

2. Riba, tartışma nedenidir, sosyal dayanışmayı ihlâl eder. Faize tabi hiçbir borçlu yoktur ki, gönül hoşluğuyla borcunu getirip, "Alah razı olsun." diyerek versin. Yoksulluk ve ihtiyaçların baskısıyla kerhen alınan faizli bir borcun teşekkürle

¹¹⁵⁰ Bakara, 2/279

¹¹⁵¹ S. Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, II/111

¹¹⁵² Haşir, 59/7

verilmeyeceği pek tabiidir. Borç verilemediği takdirde durum daha girift ve daha vahimdir.

3. Faizcilikle malı nemalandırma âdeti, kazanç vasıtalarının esasları olan ticareti, zanaatı, ziraatı terk etmeye sebebiyet verir. Bu ise, bir memleketin ekonomik zaafını doğurur.

4. Ribacılık fertlerde fazilet hissini öldürür, sosyal dayanışmayı felce uğratar. Geçim hedefleri, fakara ve ihtiyaç sahiplerini kendi stokçuluk şebekelerine düşürmekten, hayatları boyunca kazandıklarını ağlata, ağlata alan ve güle, güle yemekten ibaret olan bu katı kalplilerde fazilet aramak, şeytandan iman ümit etmek kadar uzaktır. Sosyal hayatta yardımlaşma ve dayanışma duygusunun zaafa uğraması, hırsızlık, dolandırıcılık, yankesicilik ve günümüzde kapkaççılık gibi, fenalıklara kapı açar ve git gide bir sosyal anarşizme müncer olur.¹¹⁵³ Bu ise sosyal barışı ortadan kaldırır.

Dünya barışı açısından faizi değerlendiren Mannan, esas olarak borçlanmanın yokluktan ileri geldiğini, bu sosyal probleme bir de borcun üzerine faiz yüklemenin, evrensel kardeşlik ve yardımlaşma ilkesine ters düştüğünü belirtmektedir. Tüm insanlığın materyalizmin bataklığında boğulma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu su yüzüne çıkaran hususun, bu gerçek olduğuna vurgu yapan Mannan, faizin insanın var oluş temelini tam kökünden yıkmakta olduğunu, karşılıklı yardım, sevgi ve şefkati yok ettiğini ve bencil bir insan türü yetiştirdiğini söylemiştir. Mannan, böyle bir toplumda yaşayanların tümünün, yalnızca para kazanma uğraşısı içinde eridiğini ve bu durumun hem ulusal, hem de uluslar arası ilişkilerde geçerli olduğunu ileri sürerek şu hususlara yer vermiştir: "Birinci dünya savaşından beri Uluslar Topluluğu Kredi Komitesince dolaylı ve dolaysız denetlenen uluslararası kredilerin Balkan ülkelerine ayırmasına rağmen, faiz ödemeleri bu ülkelerin yoksulluğunu ve acısını bir kat daha arttırdı. Buna rağmen kredi veren ülkeler, borçlanan ülkelerin eski borçlarını çabuk ödemelerini sağlamak için, borçlu ülkelere kendi ülkelerinde vergi yükünün arttırılması önerisinde bulundular. Bu, varlıklı olanakların, yoksulları ekonomik yönden sömürmesi değil de nedir? Böylece ülke içinde olsun, ülkeler arası

¹¹⁵³ Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi*, VI/389,390

olsun faiz, sömürücülere daha da üstünlük sağlayacak ve gide, gide dünya barışını tehdit eden başlıca unsur haline gelecektir. Bu incelemeden sonra, faiz ortadan kaldırılırsa, çok daha iyi bir sosyo-ekonomik düzenin kurulacağını güvenle söyleyebiliriz." ¹¹⁵⁴

İslâm; kazanç temin ederken başvuru vasıta ve hedefin temiz olmasını beslenen niyetin ve çalışma tarzının doğru olmasını emreder. Para kazanmak için fertlerin vicdanını ve ahlâkını rencide edici ve cemiyet hayatını ve varlığını zedeleyici yollara başvurmadan katıyetle nehyeder." ¹¹⁵⁵

Faiz, ekonominin olmazsa olmazı değil, sadece kapitalist iktisadî sistemin olmazsa olmazıdır. Esasında kapitalist ekonomi faizin meşru kılınmasından sonra Protestan dininde gelişmiştir. Onun için gerek Max Weber, gerek Towner'in kitaplarında Protestanlıkla kapitalizm arasındaki alaka belirtilirken faizin bu ekonominin temelini teşkil ettiği vakıasına da işaret edilir. Ama faizsiz ekonomi, kapitalist sistemin dışında başka tür bir ekonomi olabilir. Nitekim Marksist ekonomi kurulurken teorik olarak kâr müessesesi ile birlikte, faiz müessesesi de kaldırılmış idi. Burada sistem bazında tıpkı İslâm ekonomisinde olduğu gibi, üretim gelirleri arasında faiz olmadığı kâr esasına dayalı bir iktisadî düzen gerekir. Kapitalist iktisadî düzende üretim faktörleri dörde ayrılmıştır: Emek, toprak, teşebbüs ve sermaye. Demek ki sermaye ve teşebbüs birbirinden ayrılmış bulunmaktadır. O ayrılma, üretim gelirlerinden faize müstakil bir yer sağlayabilmek içindir. Bu dört faktör olunca, bunların faktör gelirleri olur. Bunlar da, emeğin ücret, toprağın rant ve kira, sermayenin faiz, teşebbüsün de kârdır. Faiz kaldırılınca, teşebbüs faktörü ile sermaye faktörü birleşir ve bunların gelirinin adı kâr olur. ¹¹⁵⁶

Faizsiz bir ekonomide kâr ekonomisi söz konusu olur. Üretimden sağlanan gelire İngilizce tabirle "return" yani nema denir. Bu nema faize gitmeyecek, kâra gidecek demektir. Dolayısıyla bir kâr ekonomisi veya öz kaynaklar ekonomisi söz konusu demektir. Üretim faktörleri bir araya gelmekle üretimden sağlanan geliri,

¹¹⁵⁴ Mannan, *İslâm Ekonomisi*, s. 248

¹¹⁵⁵ Seyit Kutup, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, Trc. İ Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç, Bekir Karlığa Hikmet Yay., İst. 1971, 2/111; ayrıca Müellifin "*İslâm'da Sosyal Adalet*" isimli eserinin "*Mal Siyaseti*" bölümüne bakılabilir

¹¹⁵⁶ S. Zaim, *İslâm-İnsan ve Ekonomi*, s.74-75

yani kârı bölüşürler. Bu suretle faiz yerine kâr ortaklığı sistemi söz konusu olur. Sermaye ortaklığı sistemi söz konusu olur. Bu da daha sağlıklı bir ekonomi demektir.

3.Diğer Gayr-ı Meşru Kazanç Yolları

Kur'ân-ı Kerim'e göre, insanın muamelelerinde, davranışlarında, giyecek, yiyecek ve içeceklerinde asıl olan الإباحة ibahadır. (helâl saymadır.) Anacak, engin rahmetinin gereği olarak kullarının hep faydasından yana olan yüce Allah, bu yönlerden insanların zararı söz konusu olduğu takdirde, Kur'ân vasıtasıyla bu konularda bazı sayılı, sınırlı yasaklamalar getirmektedir. Bu sınırlı yasaklamaların dışında, insanlara tam bir özgürlük vererek onlara tüm ihtiyaç ve zevklerini karşılayacak geniş bir helâl dairesi bahşetmektedir.

وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى *“İnsana sa'yinden başka bir şey yoktur.”*¹¹⁵⁷ âyetinin sarahatiyle Kur'ân, kazanç elde etme konusunda, insanlar için temel bir prensip koymaktadır. Buna göre çalışmadan, emek verilmeden elde edilen kazançların tümünü meşru görmemektedir. Bu emeksiz kazançların başında yukarıda temas ettiğimiz faiz geldiği gibi, bunun dışında hırsızlık, rüşvetçilik, stokçuluk, karaborsacılık, spekülasyonculuk ve her türlü hile ve aldatma yollarıyla, kişinin hakkı olmayan bir şeyi mal edinmesi, kesin bir şekilde davranış bakımından yasaklanan haramlar listesine dâhildir.

Bu listede yer alan hırsızlık suçu, toplumun servetini, fertlerin mesken dokunulmazlığını hedeflediği gibi, gerektiğinde can masuniyetini de göze alan bir suç olması nedeniyle toplumun güvenini, huzur ve barışını daima tehdit altında tuttuğundan, Kur'ân, tüm şartların gerçekleşmesi durumunda caydırıcı olmak üzere ağır bir müeyyideyi öngörmektedir.¹¹⁵⁸ Bu gibi gelir elde etme yolları, ya doğrudan

¹¹⁵⁷ Necm, 53/39

¹¹⁵⁸ *“Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin.”* (Mâide, 5/38) İslâm'ın hırsızlık suçuna karşı koyduğu ceza üzerinde öteden beri söz edilmiş, bunu ağır ve ilkel olduğundan bahsedilmiştir. Ancak başka sistemlerin hırsızlık karşı uyguladıkların hiçbir fayda vermediği, cezaevlerinde sanatın inceliklerini öğrenen hırsızların çıktıktan sonra aynı işe devam ettikleri görülmektedir. Eğer bu suç kesin olarak önlenmek isteniyorsa, iki yoldan gidilecektir. Eğitim ve ceza. İslâm insanları ıslah için eğitim metotlarının en mükemmelini getirmiştir. Buna rağmen hırsızlık yapan kimse ya açlık zarureti ile bunu yapmıştır yahut da böyle bir zaruret yoktur. Birinci halde el kesme cezası mevzu bahis değildir. İkinci halde, durum mahkemeye intikal etmeden hırsızın tevbe ederek malı iade etmesi, ceza hükmünden önce bazı içtihatlarla göre mal sahibinin affetmesi, ceza hükmünden önce hırsızın çaldığı mala, meşru bir yoldan malik olması gibi

veya dolaylı olarak başkasına ait olan bir hakkı zimmete geçirmek olduğundan, toplumun kin ve nefretini celbeden davranışlar olması hasebiyle sosyal barışı bozan davranışlardır. Hırsızlık suçu, Kur'ân-ı Kerim'de, şirk, zina ve çocuk öldürme gibi büyük günahlarla birlikte zikredilmekte ve bunlar arasında yer almaktadır. Bu günah çeşidi, Medinelî kadınların Akabe'de Hz. Peygambere, yapmamak üzere söz verdikleri davranışlardan birisini oluşturmaktadır.¹¹⁵⁹ Hz. Peygamber, "*Zani, zina ederken, hırsız, hırsızlık ederken, içkici içki içerken mü'min bir hal üzere değildir.*"¹¹⁶⁰ Böyle bir davranışa tevessül etmek, kul hakkına tecavüz etme suçuna girdiğinden Allah'ın affetmeyeceğini bildirdiği günah-ı kebâirden birini bile bile irtikâp etmek demektir.

Bu yollar ve benzerleri, Kur'ân'ın batıl olarak ilân ettiği yollardır. Kur'ân İslâm toplumuna dolayısıyla bütün insanlık toplumuna şöyle seslenmektedir: *ولا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل* "*Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyiniz!...*"¹¹⁶¹ Kur'ân-ı Kerim'in bu âyette "mallarınız" tabirini kullanması son derece manidardır. Bu tabirle bir kişinin kendisine ait olmayan bir malın topluma ait olduğuna işaret edildiği gibi, kişinin kendisinin toplumun bir parçası olması hasebiyle, gerek başkasının, gerekse toplumun ortak malı olan bir şeyi çalmak veya gasp etmenin, kişinin kendi malını çalması, aşırması veya gasp etmesi demek olduğunu da ihsas etmekte ve insanın kendi malını çalması gibi bir tuhaflığa düşmesi olarak nitelemektedir.

Yiyeceklerle ilgili bu yasaklar listesinde yer alan maddelerle, içecek olarak şarap ve benzeri içkilerin alım ve satımı da yasaktır.¹¹⁶² "*Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb.ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş, (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar-ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmadır.*" Ata b. Ebî Rebah'tan yapılan rivâyete göre derki,

sebeplerle ceza (had) düşmektedir. Buna göre mezkûr cezanın uygulanması hayli nadir olacak, fakat hırsızların ensesinde bekleyen bir kılıç gibi suçu engelleyecektir. (K.Kerim ve Açıklamalı Meali, TDV. Yay. s. 113)

¹¹⁵⁹ Bkz. Mümtehin, 60/12

¹¹⁶⁰ Müslim, İman; 100, 104; Buhârî, Mezalim, 30, Eşribe, 1, Hududd, 1,6,14; Darımî, Sünne, 15, Tirmizî, İman, 11; Nesâî, Kisame, 49; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/507

¹¹⁶¹ Bakara, 2/188

¹¹⁶² Mâide, 5/3

Cabir b. Abdillâh'dan, Resûlüllâh'ın Mekke Fethi gününde şöyle buyurduğunu söylediğini duydum: "*Allah ve resulü, içki, leş, domuz ve put ticareti yapmayı haram kılmışlardır.*"¹¹⁶³

4. İsrâf ve Savurganlık

Çalışmamızın muhtelif bölümlerinde münasebet düştükçe değindiğimiz gibi, Kur'ân-ı Kerim'de, Yüce Allah'ın sevgi mesajı yükleyerek kullarına gönderdiği kâinat dolusu nimetlerinden yararlanmalarına ilişkin birçok emirleri vardır. Yüce Allah, bununla beraber, insana vermiş olduğu açlık ve iştiha ile kullarına bu envai çeşit nimetlerini tattırmak istediği de aklen net olarak anlaşılan bir gerçektir. O halde Kâinatı dolduran bunca nimetlerin insana ikram edilmesindeki yüce maksat, sevmek ve sevmektir. İsrâf, şımarıklık ve azgınlık, bu yüce maksadın tam zıttı olan birer tutum ve davranış oldukları, Kur'ân-ı Kerim'in bir çok âyetlerinden anlaşılmaktadır. *كلوا من طيبات ما رزقناكم واشكروا لله ان كنتم اياه تعبدون. كلوا من طيبات ما رزقناكم ولا تطغوا فيه فيحل عليكم غضبي... واذا اردنا ان نهلك قرية امرنا متر فيها ففسقوا فيها فحق عليهم القول فدمرناها تدميرا* "Size rızık olarak verdiklerimizin güzellerinden yiyiniz. Eğer sadece Allah'a ibadet ediyorsanız, O'na şükrediniz.", " Size rızık olarak verdiğimiz hoş ve güzellerinden yiyiniz, ancak onda azıtmayınız, değilse azabım, üzerinize iner."¹¹⁶⁴, "Bir memleketi helâk etmek istediğimizde o toplumun nimetler içinde yüzen şımarıklarına iyilik yapmalarını emrederiz de onlar buna rağmen kötülük yapmaya devam ederler. Böylece onlar helâke müstahak olurlar. Biz de o ülkeyi darmadağın ederiz."¹¹⁶⁵

Öbür taraftan yüce Allah'ın sevgi ve dostluğuna vesile kılınan nimetlerinden yararlanma konusunda kısıntı yapılmamakla beraber, o nimetlerde hak sahibi olanların hakkının verilmesi ve hiçbir şekilde savurganlık yapılmaması da Kur'ân'da emredilirken, savurganlık yapanlar, Rabbine karşı nankörlük yapan şeytanın kardeşleri olarak nitelendirilmektedirler. *وات ذا القربى حقه والمسكين وابن السبيل ولا تبذر تبذيرا* "Bir de akrabaya, miskine, yolcuya

¹¹⁶³ İbn Mâce, Ticarat, 11; Buharî, Büyü' 102; Müslim, Müsakat, 71.

¹¹⁶⁴ Taha, 20/81

¹¹⁶⁵ İsrâ, 17/16

hakını ver! Gereksiz yere de saçıp savurma! Zira böylesine saçıp savuranlar, şeytanların dostlarıdır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür."¹¹⁶⁶

Kur'ân-ı Kerim, malın içtimaî vazifesini yerine getirecek şekilde kullanılmasına özen gösterir. Bu görev malın mülkiyeti her ne kadar özel ise de, genel yarar ve tüm insanların iyiliğine harcanmasıdır. Zira İslâm'a göre malın özel mülkiyeti özel maksatlarla kullanılmasına izin vermez. Şu İlâhî ifade, malın kullanımını sırf kendisine ait bilen ve başkasına verdiğini kendi mülkünden vermiş gibi düşünen mal sahibini, nankör olarak kabuletmıştır. *والله فضل بعضكم على بعض* "Allah rızık verirken kiminizi diğerine üstün tutmuştur. Üstün kılınanlar emirleri altında bulunanların rızıkını vermiyorlar. Oysa onda hepsi eşittir..."¹¹⁶⁷ İslâm'ın malın mülkiyeti ve kullanımını konusundaki görüşü, genel yarar gözetilmekle birlikte, mülkiyetin özel oluşu yönündedir. İslâm malın harcanmasında genel faydayı, milletin iyiliğini ve ihtiyaç sahiplerine yardımı, belirlenmesi gerekli bir durum olarak görür.

Kur'ân-ı Kerim'de, sahip olduğu malı dağıtma hususunda şaşırma ve sapmışlık hali için yerine göre, *تَبْذِيرٌ* "tebzîr" ve *سَفَهٌ* "sefeh" tabirleri kullanılmış, böyle olanlara da *مُبْذَرُونَ* "Mübezzirûn" ve *سُفَهَاءٌ* "Süfefa" olarak isimlendirmiştir.¹¹⁶⁸

Her şeyde vasatı emreden ve İslâm toplumunu "vasat ümmet" olarak nitelendirilen Kur'ân, malın tasarrufunda da aynı ölçünün korunmasını şu şekilde istemektedir: *"Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanur, (kabettiklerinin) hasretini çekersin."*¹¹⁶⁹

Âyetlerden de anlaşılacağı üzere, malın kazanılmasında olduğu gibi harcanmasında da hak tanımayan ve vasat dereceyi korumayan kesimler Allah tarafından sevilmedikleri gibi, toplum tarafından da sevilmez ve nefretle karşılanırlar. Zaten şımarık insanlar, hiçbir kesim tarafından kabul görmez ve hoş karşılanmazlar. Sevginin ortadan kalktığı, yerini nefrete bıraktığı toplumlarda sosyal

¹¹⁶⁶ İsrâ, 17/26, 27

¹¹⁶⁷ Nahl, 16 /71

¹¹⁶⁸ Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'anî Kavramlar*, s. 262-265

¹¹⁶⁹ İsrâ17/29

barış elbetteki olumsuz yönde etkilenecektir. İşte Kur'ân, malî konularda da, toplumsal barışı olumsuz yönde etkileyen nedenleri ortadan kaldırmakta ve bunların yerine toplumu kaynaştırıcı, birleştirici öneri ve tedbirleri getirmektedir.

III. BÖLÜM

HUKUKTA BARIŞ

A. İNSAN VE HUKUK

1. Hukukun Tanımı ve İnsan için Lüzumu

“Hukuk” kelimesi, Arapça الحق “hak” kelimesinin çoğuludur. Hak, “doğru, gerçek, yerinde, layık, uygun, yaraşan” gibi manalarda kullanılır. Türkçemizde “haklar” manasına gelen حقوق “hukuk” kelimesi, eskiden sık sık kullanılırken, bugün oldukça nadir kullanılır olmuştur. Ayrıca, sabit olmak, gerekli olmak, adalet, ölüm, pay gibi anlamlara da gelmektedir.¹¹⁷⁰

Terim olarak hukuk; “Cemiyette düzen kuran, müeyyidesini kamu vicdanının tepkisinde ve bu tepkiye tercüman olan devletin maddî zorlama kuvvetinde bulan kaideler toplamıdır.”¹¹⁷¹

İnsanlarda ve hatta hayvanlarda, menşei arzu ve nefret yahut sevgi ve kin olan iki kuvvet vardır: Faydalı gördüğünü elde etme, zararlı gördüğünü uzaklaştırma yeteneği. Tekâmül etmiş şekliyle, insanlarda var olan bu iki yetenek ve temayül, emir ve yasaklar manzumesinden ibaret bulunan hukukun doğuşunu zorunlu kılmıştır.¹¹⁷²

Toplumsal hayatta barış ve huzurun sağlanabilmesi için evvelâ bunların ön şartı ve temeli olarak toplumu oluşturan insanların haklarının bilinip onlara gerekli saygının gösterilmesi ve fertlere hukuk çerçevesinde bu hakların âdilane tanınması ve yine hukukça korunmasıyla mümkün olabilir. İnsana hak ve hürriyetlerin tanınmadığı, adaletin hâkim olmadığı bir toplumda toplumsal huzur, barış ve güvenlikten de söz edilemez.

Diğer varlıklardan, sosyal yönden de daha üstün olarak yaratılan insanla, içinde bulunduğu toplum arasında meydana gelen karşılıklı etkilenme sonucunda sosyal hayat, sosyal kurumların varlığını zorunlu kılmaktadır. Toplumsuz fert ve düzensiz toplum olamayacağı gerçeğinden hareketle, “bir bütünü meydana getiren parça ve unsurların metotlu bir şekilde birbiriyle örgülenip, bağlanması, ahenkli bir tarzda hareket etmesi” demek olan nizamın topluma ait olanı, sosyal kaidelerdir.

¹¹⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ح ق ق mad.,332-342; Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, ح ق ق mad.VI, 315)

¹¹⁷¹ Hayrettin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, Ensâr Neş.İst.1984, s.21, 22

¹¹⁷² İbn Teymiye, *es-Siyâse*, XX, 67' den naklen Nazif Şahinoğlu, *Sadi-yi Şirâzî'de Fert ve Cemiyet İlişkileri*, İşaret Yay., İst. 1991,s.221

Sofra adabından kanunlara kadar varan bu sosyal kaidelerin belli nitelikleri vardır.

a) Bu kaideler objektiftir; ferdi aşar, onun dışında mevcut olup ortaklaşa hayattan doğmuştur.

b) Sosyal kaideler mecburidir; her kes kendini bu kaidelere uymaya mecbur hisseder. Bu mecburiyet bazen utanma duygusu, kınama, itibar kaybetme korkusu, vicdan azabı gibi manevî, bazen de devletin cebir kuvveti gibi maddidir.¹¹⁷³

2. İslâm Hukukunun Kaynakları

İslâm'da müspet hukukun kaynaklarına delil denilmiştir. Bu deliller, aklî ve naklî olmak üzere iki kısımda ele alınır.

Aklî delilden maksat, dinin salâhiyet verdiği saha ve ölçü içinde aklın işletilmesidir. Burada hükmün kaynağını- vahyin ışığında, onun rehberliğinde – akıl olmaktadır. Kıyas aklî delillerin başında gelir.

Naklî delil ise doğrudan vahye dayanan, vahyin açık ifadesinden ibaret olan delildir. Burada aklın anlama ve uygulamanın ötesinde bir rolü yoktur. Kitap ve sünnet naklî delillerin esasını teşkil eder.¹¹⁷⁴

İslâm Hukukunun; kitap, sünnet, icma-ı ümmet ve kıyas-ı fukaha olmak üzere dört aslî delilini incelediğimizde, her zaman ve ortamda geçerliliğini koruyan temel hukukî ilkelerin, İslâm'ın ana kaynakları olan Kur'ân-ı Kerim ile Sünnet'te yer aldığını görürüz. İlâhî hikmet gereği, zamanın değişmesiyle değişmesi gereken meselelerle ilgili olarak ayrıntılardan ibaret geri kalan önemli bir kısmının ise, ilmî kamuoyunun içtihat birliği anlamındaki icma-ı ümmet ve bilginlerin, nassların temas etmediği bir meselede var olduğu halde açık olmayan bir hükmü içtihat yoluyla ortaya çıkarmalarına Kur'ân teşvik edip yetki vermiştir. Bu da Kur'an'ın hukuksal düzenleme alanında da insan düşüncesine ve insan aklına önemli ölçüde değer verdiğini göstermektedir.

Kur'ân ve Sünnet'teki nasslar hiçbir zaman insan fikrini kilitleyici mahiyette olmayıp, aksine ihkak-ı hakkın yani hakkın sahibinde kalması veya gasp edilen hakkın sahibine iadesi, insanlar arasında gerçek manada eşitlik ve dengenin

¹¹⁷³ Karaman Hayrettin, a.g.e., s. 21,22

¹¹⁷⁴ Karaman Hayrettin, a.e., s. 110-111

korunması amacıyla hukuk alanında çıkış noktasının doğru olmasını sağlamak açısından ışık tutucu mahiyettedir. Bu noktada güven sağlandıktan sonra, problemin giriftliği içinde saklı bulunan doğruya ulaşma yollarının bulunması amacıyla İslâm, işin erbabı olan tüm iyi niyetli kişilere geniş bir i'mal-i fikir (fikir üretme) hürriyeti tanımaktadır. Öbür taraftan, çözümsüzlüğün çözüm olmadığı mülahazasıyla, çoğu zaman sosyal hayatta niza medar olan problemlerin, derinleşerek taraflar arasında kavgaya dönüşmesine engel olmak maksadıyla sorumluluk makamında bulunanlara iletilen problemlerin mutlaka halli yolunda bir yükümlülük de getirmektedir. Bunun yanında, وفى ذلك فليتنافس المتنافسون “*Ve fi zâlike fe'l-yetenâfesi'l-mütenâfisûn.*”¹¹⁷⁵ âyetinde belirtildiği gibi, güzellik hedef gösterilerek insanları yarışmaya ve rekabete teşvik etmek, Kur'ân'ın genel bir prensibi olduğu, toplumsal sorunları, hukuksal yollarla çözüme kavuşturarak sosyal barışın devamlılığını sağlamanın da üstün bir sosyal güzellik olduğu mülahazasıyla, nasslarda açık hükmü bulunmayan meselelerin doğru çözümünün bulunması yolunda “fikir imalinde bulunma” anlamında, ehil kişilerin içtihat yapmalarına Kur'ân önemle teşvikte bulunurken, Hz. Peygamber'in konuyla ilgili şu hadisi dikkat çekicidir. “*Hakim, hükmünü vereceği sırada içtihat eder de doğru olanı bulabilirse, iki sevap, içtihadında hata ederse bir sevap alır.*”¹¹⁷⁶

Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel (r.a)'i Yemen'e vali olarak yolcu ederken ona;

-Kazaî bir mesele zuhur ettiğinde nasıl hükmedeceksin diye sorduğunda, o da;
-Allah'ın kitabıyla hükmederim. Cevabını vermiştir.

Resûlüllah:

-Allah'ın Kitabında bulamazsan?

Muaz:

-Resûlüllah'ın sünnetiyle hükmederim.

-Ya bunların her ikisinde de bulamazsan?

-Kendi reyimle içtihat eder, meseleyi halletmeye çalışırım.

¹¹⁷⁵ Mutaffîfîn, 83/26

¹¹⁷⁶ Buharî, el- İ'tisam, 21; Müslim, el-Akdiye, 6

Bu cevap üzerine Peygamber efendimiz onu tebrik ederek ederek memnuniyetini şöyle dile getirmiştir: “*Resûlünün elçisini, resûlünü memnun edecek şeye muvaffak kılan Allah’a hamdolsun.*”¹¹⁷⁷

Hz. Peygamber’in vefatından sonra sahâbîler, Muaz b. Cebel’in metodunu takip etmişler ve fıkıh alanında birbirinden farklı fetvalar ortaya çıkarmışlardır. Şüphe yok ki fıkıh sahasında (İslâm hukukunda) yapılan bu fikrî hareket, tabiin ve müçtehit imamlar devrinde genişleyerek devam etmiş ve neticede çeşitli fıkıh mezhepleri ortaya çıkmıştır. Bir mezhep imamı, diğer mezhep imamına nispetle farklı görüşlere sahip olduğu gibi, aynı mezhebin saliki bulunan imamlar bile aynı mezhep içinde muhtelif reyler izhar etmişler ve bir manada fikir hürriyetinin güzel örneklerini vermişlerdir. Ümmet-i Muhammed’in bu nevi ihtilafı, fikir çapında kaldığı, içtimaî birliği sarsacak şekilde mezhep taassubuna ve fiilî çekişmeye dönüşmediği müddetçe mahzurlu görülmemiş, hatta rahmet telakki edilmiştir.”¹¹⁷⁸

3. Hak Kavramı ve İnsan Hakları

İnsanlar İlk çağlardan günümüze kadar sürekli olarak bir yaşam sürdürmüşlerdir. Bu toplu yaşam, zaman süreci içinde sosyal bir örgütlenmeyi zorunlu kılmış ve ortak yaşamın ilkeleri geliştirilerek hukuk alanı ortaya çıkarılmıştır. Bu nedenle hukuk, insan haklarının düzenlendiği ve güvence altına alındığı bir toplumsal düzenin adı olması nedeniyle insan hakları hukukun bir parçasıdır. Bu nedenle hukuk ile insan hakları arasında önemli bir yakınlık vardır. Bu yakınlık içinde hukukun olmadığı yerde insan haklarından söz edilemeyeceği gibi, insan haklarının olmadığı yerde de hukuktan söz edilmesi olanaksızdır.¹¹⁷⁹ Bunun gibi, hukukun ve insan haklarının olmadığı yerde sosyal barıştan da söz edilemez.

Hukuk kelimesinin tekili olan الحق “hak” için hukuk ilminde çeşitli tarifler verilmiştir. Tercih edilen bir tarife göre hak, “*hukukun bir yetki ve yükümlülük olmak üzere benimsediği bir aidiyettir.*”

Bu tarif içinde geçen “aidiyetten” maksat “birine ve bir topluluğa ait ve mahsus olmak demektir. Arapçada ve eski Türkçemizde bu mefhum الإختصاص

¹¹⁷⁷ Ebû Davûd, el- Akdiye, 11; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, V/,230,236,242

¹¹⁷⁸ Topaloğlu Bekir, *Kelâm İlmi*, Damla Yay., s.102, İst. 1996. Konuyla ilgili hadis için, bakz. Aclûnî Keşfü'l-Hafa, I/66

¹¹⁷⁹ Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, Gündoğan Yay., Ank. 1975, s. 217

“ihtisas” kelimesiyle de ifade edilmiştir.¹¹⁸⁰ Green'e göre hak, genel huzuru hedefleyen bir güç ve birleştirici bir elemandır.¹¹⁸¹

Hâtemi, “insan hakları ve adalet” konusu kapsamında ele aldığı العدالة “adalet” kavramını açıklarken; hakkı, “*Hukukun Koruduğu Menfaat*” olarak tanımladıktan sonra, temel hakların korunmasıyla ilgili olarak da şu tespitte bulunmaktadır: “İnsan haklarının güvenceye bağlanması için; “insan hakkı”nın özü olan temel menfaati koruyan hukuk ilkelerinin değişmemesi icab eder. Hak; hukukça korunan menfaat olduğuna göre, insan hakkının gerçek bir güvenceye bağlanmış olması için bu hakkı koruyan temel hukuk ilkelerinin değişmez olması gerekir. Aksi takdirde insan hakkını talep eden bir şey, artık temel ilkelerin, temel değerlerin, güçlünün koyduğu Pozitif hukuk ilkeleriyle değiştiği; insan hakkının talepte bulunan için korunmadığı veya hükümden düştüğü cevabı ile karşılaşabilir.”¹¹⁸²

Hak kavramını çeşitli ihtisas sahipleri, muhtelif şekillerde kullanmışlardır.

Filozoflar, onu üç yüksek değer hükmünden birine delil olarak kullanır: Hak, hayır ve güzellik.

Ahlâk Bilginleri, onu insanların başkalarına karşı borçlu olduğu şeyler hakkında kullanır. Bu, vazifeye tekabül eden şeydir. Bunun için ahlâkçılar, “*her hak bir vazife karşılığıdır.*” derler.

Kanun bilginleri de onu başka bir manada kullanır. Aynî hakkı ve şahsî hakkı şümulüne alır. Hatta bütün dallarıyla kanunu öğrenmeye de hukuku öğrenme denir.

İnsan haklarının, ألت برىكم “*Ben Rabbiniz değilmiyim? بلى "Evet Rabbimizsin"*” sözleşmesinden doğduğunu belirten Hatemi, لا تبديل لكلمات الله¹¹⁸³ âyetinin işaretiyle Şeriat’ın bu yönden değişmezliğine dikkat çektikten sonra Şeriat’ın değişmezliğinin birey için bir sakınca mı, güvence mi olduğu tartışmasını sorgulayarak Şeriat’ı değişmezliğinden dolayı yeren, ancak İngiliz ve Alman Anayasalarında değişmez katı anayasal kurallarıyla karşılaştıklarında ise bunları öven çevreleri, ön yargılı olmak ve ön yargıların elinde zebûnu olmakla kınamıştır.

1184

¹¹⁸⁰ Yusuf el-Kardavî, *İnsan ve Hak Mefhumu*, Terc. Mustafa Ateş, İrfan Yay. İst. 1968.

¹¹⁸¹ Fahrüddin Malik, *İnsan Hakları*, Akabe Yay., Çev. Tanju Yunt, Akabe Yay. Byy., 1987, s. 77

¹¹⁸² “Hüseyin Hatemi, “*Doğuda ve Batıda İnsan Hakları*” Semp., “*İslâm’da İnsan Hakları ve Adalet Kavramı*” başlıklı teb. s.4-5, Ayrıca bkz Karaman Hayrettin, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, Ensar Neş.İst. 1984, 139;.

¹¹⁸³ Enam, 6/115

¹¹⁸⁴ Hatemi, a.g.e., s.5

Genel anlamda; gerçek, doğru, asıl, sabit ve var olan şey, kaçınılmaz bir şekilde yapılması gereken ödev, verilen hüküm; inkârı hiç bir zaman mümkün olmayan, yerinde ve gerçeğin ta kendisine uygun söz ve davranıştan oluşan doğruluk gibi birçok anlamı içermektedir. “Hak” kelimesi, aynı zamanda inanç, adalet, İslâm, Kur’ân, Sıdk gibi özel anlamlarda da kullanılmaktadır.¹¹⁸⁵

Ayrıca bu kelime, vukuu muhakkak olan durumlar için de kullanıldığından, bununla ölüm hadisesi de kastedilmektedir. Bunun karşıtı ise; boş, anlamsız, faydasız, gerçek dışı ve hurafe anlamına gelen “batıl” kelimesidir.¹¹⁸⁶ “Doğruluk” şeklinde ifade edilen الصدق “sıdk” anlamında kullanıldığı takdirde ise, bu kavramın zıddı الكذب “Kizb” olur.

“Hak” kelimesinin, Kur’ân-ı Kerim’de birbiriyle bağlantılı olmakla beraber lügavî ve özel olmak üzere değişik anlamlarda kullanılmış olduğunu görmekteyiz.

Mukâtil b. Süleymân, (ö150/767) Kur’ân-ı Kerim’de “hak” kelimesinin; “Allah”, “Kuran”, “İslâm”, “Adalet”, “Tevhid”, “Sıdk”, “Gerekli olma”, “Batılın zıddı”, “Bizzat hakkın kendisi”, “Mal”, “Pay, hisse, nasip” olmak üzere 11 şekilde kullanıldığını ve İsm-i tafdil olarak الحق “ehakk” şeklinde kullanıldığında ise, “Daha lâyük” manasına geldiğini söylemektedir.¹¹⁸⁷

Bu kelimenin Kur’ân-ı Kerim’de, özel anlamda Cenab-ı Hakk’ın Esmâ-i Hüsnâsından biri olarak geçtiğine sıkça rastlamaktayız. Bu anlamda “Hak” kelimesinin geçtiği bazı âyetlerde, “Şu bir gerçektir ki”, “Gerçek şudur ki” anlamına gelen انه veya “İşte durum böyledir” gibi anlamlara gelen ذالك “zâlike”, هنالك “Hünalike” gibi ism-i işaretler veya haberin öneminin büyüklüğüne ihtimam gösterilmesinin gerekliliğine işaret eden ve “Acaba bu üstün teşrifin sebebi nedir?” şeklindeki mukadder bir sorunun cevabını ifade eden إن “İnne” gibi te’kit edatları ile söze başlamakla, okuyan veya dinleyenlerin dikkati önceden çekilerek akıl ve kalplerinin şaşmaz bir gerçeği kabule hazır hale getirildiği görülür.¹¹⁸⁸

Bu cümleden olarak Hac sûresinde geçen bir âyette şöyle buyurulmaktadır: ذالك بأن الله هو الحق وأن الذين يعبدون من دونه هو الباطل

¹¹⁸⁵ bkz. ez-Zübeydî, *Tâcü’ül-Arûs*; İbnü’l-Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Müt. Asım Efendi, *Kamus Terc.* Hak mad.

¹¹⁸⁶ bkz. Âsım efendi, *Kamûs Terc.*, Hak mad. S.811

¹¹⁸⁷ Saffet Köse, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İFAV Yay. İst. 1997, s. 27

¹¹⁸⁸ Âlûsî, *Ruhu’l-Meânî*, 22/75

ta kendisidir. Kendisinden başka taptıkları ise, batılın ta kendisidir.”¹¹⁸⁹ Görüldüğü gibi, âyette öncelikle ubûdiyet noktasına dikkat çekilerek Cenab-ı Hakk’ın, “Hakkın ta kendisi”, O’nun dışında ibadet ve dua edilen varlıkların da “batılın ta kendisi” olduğuna ayrı ayrı vurgu yapılmaktadır. Bir vurgu farklılığıyla aynı âyet, Lokman Sûresinde de tekrarlanmaktadır.¹¹⁹⁰

Hak kelimesinin, Kur’ân-ı Kerim’de Lafza-i Celâl’i veya Allah Teâla’ya ait başka bir ismi niteleyici mahiyette geçmesinden ötürü, bu kelime bazı kelâmcılar tarafından aynı zamanda yüce Allah’ın sıfatlarından biri olarak kabul edilmekle “Esmâ-i sıfatiye” den sayılmıştır. Mü’minûn Sûresinin 116. âyetinde geçen ملك الحق “Melikü’l-Hak” (Gerçek Hükümdar, âdil hükümdar) terkihi ile Kehf Sûresinin 44. âyeti olan هناك الولاية لله الحق “Hüenalike’l-Velâyetü lillahi’l-l-Hakk” (İşte burada gerçek dostluk, hak olan Allah’a mahsustur.) âyetindeki sıfat terkihi içinde bulunan “hak” kelimesinin Hafs rivâyetine göre olan kıraat şekli, bu görüş sahiplerine delil teşkil etmektedir. Aynı zamanda yukarıda geçen ملك الحق “melikü’l-Hak” terkihi içindeki ملك “melik” kelimesinin sıfatı olarak geldiğinden, bu kelimenin burada “adalet” anlamında alınması, daha uygun düşmektedir. Zira “âdil” olmak, hükümdarlığın ilk ve vazgeçilmez şartıdır. Bu itibarla, âyetin baş kısmını şöyle tercüme etmemiz mümkündür: فتعالى الله الملك الحق: “Mutlak hakim-i âdil olan Allah, ne yücedir.”¹¹⁹¹

Hak; gereğine göre, gereği kadar ve yerli yerince söylenen söz, yapılan iş veya nefsü’l-Emre (gerçeğin ta kendisine) uygun olan söz ve davranış anlamına geldiğine göre, bu kelimenin yüce Allah’ın tamamen hikmetli olan söz ve eylemleri için kullanıldığına ilişkin Kur’ân-ı Kerim’de birçok örnekler mevcuttur. هو الذى خلق و يوم يقول كن “O, gökleri ve yeri hak (ve hikmetle) yaratandır. O’nun sözü gerçektir.”¹¹⁹² âyeti bu iki hususu bir arada ifade etmektedir.

Yukarıdaki âyette geçen “O’nun sözü gerçektir.” anlamındaki قوله الحق hükmüyle vurgulandığı gibi, Kur’ân-ı Kerim’in, yüce Allah’ın kavli-i kerimi olması hasebiyle “hak” kelimesi bizzat Kur’ân-ı Kerim’in bir başka adı olarak da

¹¹⁸⁹ Hac, 22/62

¹¹⁹⁰ ذلك بأن الله هو الحق (Lokman, 31/30; bu anlamla ilgili olarak, ayrıca bkz. Kehf, 18/44; Hac, 22/6, 62; Nur, 24/25; Mü’minûn 23/116)

¹¹⁹¹ Mü’minûn, 23/116

¹¹⁹² En’am, 6/73; Ayrıca bkz. Nahl, 16/3; Ankebût, 29/44; Mü’min, 40/3

بل جاءهم بالحق وهم للحق كارهون ولو اتبع الحق أهواءهم لفسدت اسموات والأرض ومن
 فيهن “Hayır O (Peygamber), onlara hakkı (Kur’ân’ı) getirdi, onlar ise haktan
 hoşlanmamaktadırlar. Eğer Hak onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka
 yer ve gökler ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi”¹¹⁹³ Bu iki âyette üç defa
 tekrarlanan Hak kelimesi, direkt “Kur’ân” anlamında kullanılmıştır. Hakkın kalıcılığı
 ve batılın geçiciliği yönünden bu iki kelimenin zıt özelliklerinin karşılaştırmasının
 yapıldığı “De ki hak geldi, batıl yok oldu. “De ki hak geldi, batıl yok oldu.
 Şüphesiz ki batıl, yok olmaya mahkûmdur.”¹¹⁹⁴ âyetindeki جاء الحق “hak geldi”
 ifadesinde geçen hak kelimesiyle de “İslâm” kastedilmektedir. Zira âyette, geldiği
 haber verilen hakkın, İslâm’dan başka bir şey olmadığı açıktır.¹¹⁹⁵ es-Sâbûnî de Hak
 ile İslâm’ın, batıl ile de putlara ibadetin kastedildiğini belirttikten sonra, إن الباطل كان
 زهوفا cümlesinin açıklaması babında, batılın kalmasının ve sübûtunun söz konusu
 olmadığını, her ne kadar onun gücü ve sultanı olsa dahi, çabucak yok olacağını
 yazmaktadır.¹¹⁹⁶

Hak kelimesinin Kur’ân-ı Kerim’de lügavî anlamlardan birisi olan “doğru”
 anlamında da kullanıldığını görmekteyiz. Hak kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de bu
 anlamıyla daha çok yüce Allah’a ait sözlerin, vaatlerin ve O’nun tarafından verilen
 haberlerin, anlatılan olayların ve O’nun buyruklarına karşı sürdürülen inatçı
 başkaldırlara karşı yaptığı tehditlerin doğruluğu konusunda kullanılan niteleyici bir
 sıfat olarak geçmektedir. فالحق والحق أقول “Doğrusu şu ki doğruyu söylüyorum.”¹¹⁹⁷,
 ولد لنا كتاب “Dikkat edin! Allah’ın vaadi haktır (doğrudur).”¹¹⁹⁸ âyeti ile
 ينطق بالحق “Katımızda doğruyu konuşan bir kitap vardır.”¹¹⁹⁹ âyeti, bu anlamdaki
 örneklerden bazılarıdır.¹²⁰⁰

Görüldüğü gibi, zat-ı ülûhiyetini Hak olarak tanıtan ve bu sıfatla niteleyen
 Yüce Allah, “O yeri ve göğü hak ile yarattı”¹²⁰¹ وأنزلنا إليك
 “(Resûlüm!) doğrusu, insanlar arasında Allah’ın

¹¹⁹³ Mü’minûn, 23/70,71

¹¹⁹⁴ İsrâ, 17/81

¹¹⁹⁵ bkz Celâleyn, *Tefsirü’l-Kur’âni’l-Azîm* I/234. Başta İbn Kesîr, el-El-Hâzin, Kadı Beyzavî olmak üzere diğer müfessirlerin çoğunluğunun görüşü de bu istikamettedir.

¹¹⁹⁶ Bkz. es-Sâbûnî, a.g.e., III/392

¹¹⁹⁷ Sad, 38/74

¹¹⁹⁸ Yûnus, 10/55

¹¹⁹⁹ Mü’minûn, 23/62

¹²⁰⁰ Ayrıca bkz. Bakara, 2/141; Al-i İmran, /61; Vakıa, 56/95

¹²⁰¹ Nahl, 16/3; Ankebût, 29/44; Mü’min, 40/3

sana gösterdiği gibi hükmedesin diye Kitab'ı, sana hak olarak indirdik.”¹²⁰² إنا أرسلناك بالحق بشيرا ونذيرا “ Muhakkak ki biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hakla gönderdik.”¹²⁰³ وننزل الملكة إلا بالحق “Biz melekleri ancak hakla göndeririz.” gibi âyetlerle yaratma, peygamber gönderme, kitap ve melek indirme gibi insan ve kâinatla ilgili İlahî eylemlerinin ve kâinattaki tüm tasarruflarının temelini hakkın oluşturduğunu bildirmektedir.

Bu anlamların tümünün bir veya daha fazla yönden birbirleriyle yakınlık ve bağlantısı bulunduğundan, yukarıdaki herhangi bir kullanım şeklinde tüm anlam çeşitlerinin bir arada düşünülerek konunun anlam bütünlüğü içinde ana hatlarıyla ele alınmasında fayda vardır.

Shue, Hakkın özünü şu şekilde açıklamaktadır: “Ahlâksal bir hak, bir özden yararlanmanın genel tehditlere karşı toplumca güvence altına alınması hakkı isteminin ussal temelini oluşturur.”¹²⁰⁴

İnsan hakları, her insanla ilgili bazı gerekleri dile getirir. Bu gerekler insanların yalnız insan oldukları için, insanın değerini tanıma ve koruma istemleri olarak ortaya çıkar.¹²⁰⁵ İnsan hakları, öbür canlılardan farklı olan ve onlar arasında özel bir yer alan insanın bu özel yerini korumasını sağlayacak haklardır. Kişinin kendisiyle ilgili olduğu halde, toplum yaşamında ihlâl edildikleri için toplumsal ilişkiler bağlamında ele alınan insan haklarının ölçüsü, insanın bir değer olmasıdır. İnsan bir değer olarak görüldüğünde, insanın değerini zedeleyen her şeye karşı çıkan her istem, bir insan hakkıdır.¹²⁰⁶

Kişilerin yalnızca insan olmalarından dolayı sahip oldukları bu haklar, doğal hukuk kuramının “doğal hakları”ndan farklıdır. Çünkü bu haklar, düşünce tarihinde insanın kendi kendisi hakkındaki bilgisinin gelişmesiyle farkına varılan bir sürü yanımlarla birlikte, bilincine varılan ve daha varılacak olan haklardır. Bunları korumak, insan değerini korumak olur.¹²⁰⁷

¹²⁰² Nisa, 4/105

¹²⁰³ Bakara, 2/120; Fatır, 35/32

¹²⁰⁴ Shue Henry, “*Temel Hakların Evrenselliği, İnsan Haklarının Felsefesi Temelleri*; İonna Kuçuradi, (E.D.) Hacettepe Üniversitesi, Ank.1982,s. 25-42

¹²⁰⁵ İonna Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, İnsan Haklarının Felsefî Temelleri, Hacettepe Ün. Ank. 1982, s.49

¹²⁰⁶ Zeynep Aruoba, a.g.e., s.58-59

¹²⁰⁷ İonna Kuçuradi, *Çağın olayları Arasında*, Şiir ve Tiyatro, Yy., Ank 1980, s.34

İnsan Hakları Beyannamesinin İslâm Hukukuna göre bir değerlendirmesini ve doğu ile Batı'daki insan haklarının temellerinin bir karşılaştırmasını yapan Hüseyin Kâzım Kadri, şu farkları nazara vermektedir: “İlkin göze çarpan hadise, İslâm muhitlerinde cari olması lâzım gelen içtimaî hükümlerle kanunî ve medenî mevzuatın cari hadiselerden değil, belki doğrudan doğruya dinden yani Allah'ın kitabı ile Peygamber'in sözlerinden istidlâl edilmiş olmasıdır. Filhakika İslâm dininin fikrî, içtimaî ve siyasî mühim bir inkılâp vücuda getirdiği inkâr edilmese de dinin teşri ve tedvin ettiği hükümler, Garp'ta olduğu gibi bir fikir inkılâbı neticesi değildir. O halde Şark ve Garp arasında, içtimaiyat bakımından bu derece büyük ve esaslı bir fark var demektir.”¹²⁰⁸

İslâm, nurunu yaymaya başladığı günden itibaren, insan haklarını ilân ederek, kendi toplumunu o hakları hayata geçirmeye davet etmiştir. Böylece, gerek insan haklarının ilânında, gerekse onların toplumun her kesiminde tesisi ve hayata geçirilmesinde önderlik ve öncelik İslâm'ın olmuştur. Ancak bunu, Avrupa'nın aksine, ekonomik krizlere, imtiyazlı sınıf uygulamalarına, sosyal adaletsizliklere meydan vermeden devrimsiz, savaşız bir şekilde gerçekleştirmiştir. Oysa Avrupa'daki insan hakları ilânı, istibdat yönetiminin akıl almaz boyutlara varmasıyla vuku bulan büyük ölçüdeki sosyal patlamalar ve şiddetli kanlı çatışmalar sonunda mutlak monarşinin yıkılmasıyla, İslâm'dan, tam on iki asır sonra ancak gerçekleşebilmiştir.¹²⁰⁹

İnsan hakları, belirli bir tarihsel evrede insanların sahip olmaları gerekli sayılan hak ve özgürlükleri ifade eder.¹²¹⁰ Bütün insanların hiçbir ayırım gözetilmeksizin yalnızca insan olmalarından dolayı insan onurunun gereği olarak sahip oldukları hakların bütünü kapsayan terim, bu niteliğiyle gerçekleştirilmiş bir durumdan çok varılmak istenen bir amacı bir ideali belirler.¹²¹¹

Teorik olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal haklar listesi, değişik ülkelerde değişik ölçülerde pratik değer kazanmış ve uygulama alanına geçmiş olabilir. Fakat “insan hakları denilince, genellikle daha çok olması gereken alanında

¹²⁰⁸ Hüseyin Kâzım Kadri, *İnsan Hakları Beyannamesinin İslâm Hukukuna Göre İzahı*, Sinan Matbaası ve Neş. Evi Ank. 1949, s.52

¹²⁰⁹ Batı Menşeli Toplumsal sözleşmeler için bkz., Mosyö Leondoky, *Hakimiyet ve Hürriyet*, Müt. Menemenizade Edhem, İkdam Mat. İst. 1340

¹²¹⁰ Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS. Yay., İst., 1990, s.16

¹²¹¹ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 7. bsk. Gerçek Yay., Ank., 1987, s.190

kalan veya sadece platonik bildirilere geçen bir ulaşılacak hedefler programı akla gelir.¹²¹²

İnsan haklarının bütün insanlar için geçerli olma, var olanın yanı sıra olması gerekeni de kapsamına alma, pozitif hukukun üzerinde bir anlama sahip olma nitelikleri, benzer terimlerin en kapsamlısı olduğunu gösterir. Sadece belli bir yer ve zamanda yazılı belgelerle tanınan hak ve özgürlükler değil, insanlığın ulaştığı bütün gelişme evrelerinde tüm insanlara tanınması gereken hak ve özgürlükler, bu kavramın kapsamındadır.¹²¹³ Burada insan haklarının evrenselliği karşımıza çıkar. Belli bir yere, belli bir zamana ve belli insanlara özgün olmayan insan hakları, bütün yer ve zamanlar ve bütün insanlar içindir. Bir hakkın insan hakları olarak tanımlanabilmesi için özü açısından genel ya da evrensel karakterde olması gerekir. Bu haklar, doğmamış insanlar da dâhil olmak üzere tüm insanlarıdır.¹²¹⁴

İnsanlık tarihi, bir bakıma hak ve hürriyetlerle ilgili mücadeleler tarihidir. İnsan olmak ile özgür olmayı özdeşleştiren J.J. Rousseau, özgürlükten vazgeçmenin, insan olma niteliğinden, insan hak ve ödevlerinden vazgeçme anlamına geleceğini söylemektedir. Rousseau, bu şekilde her şeyden vazgeçen bir insanın, hiçbir zararını telâfi etme olanağının olmadığını, böyle bir vazgeçmenin ise, insan yaradılışıyla uzlaşamayacağını, bu nedenle insanın isteminden her türlü özgürlüğü almanın, davranışlarından her türlü ahlâk düşüncesini kaldırmak olduğunu belirtmektedir.¹²¹⁵

İnsanlar hem birey, hem de toplum olarak inandıkları değerler ve ilkeler doğrultusunda yaşamak için her türlü fedakârlığı göze almış ve bu uğurda çetin mücadeleler vermiştir. Bu mücadeleler ve kavgalar sonunda teşekkül etmiş olan sosyal ve siyasal yapılar, belli bir denge noktasına ulaşmış ve her bakımdan tarihî mirasın etkisi altında kalmıştır. Böylece bir takım hak ve yetkilerin kullanılması, bazı sözleşmelere bağlanmış ve nihaî şeklini almıştır. Bu noktada en geniş anlamda bir toplum sözleşmesi olan anayasaların birinci derecede rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Çağdaş anayasaların çoğunda, devletin faaliyetine kapalı bir bölge olarak bireylerin temel hak ve hürriyetleri açık bir şekilde düzenlenmiştir. Özellikle düşünce ve din

¹²¹² Münci Kapani, *Kamu Hürriyeti*, AÜHF Yay., 6. bs. Ank. 181, .14

¹²¹³ Bkz. Alison Dundes Renteln, *International Human Rights, Universalism, Versus Relativism, Forniture of Antropology*, Vol6, Sac Publications, U.S.A, 1990, s.47

¹²¹⁴ Burns H. Weston, "Human Rights in the World Community, R.P. Claude, B.H. Weston (Eds.) University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1989, s.16 dan naklen Özdek E. Yasemin, "İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı", Ank. 1993, s.8

¹²¹⁵ J.J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, s. 20

hürriyetinin, iktidarın müdahalesine kapalı olması için büyük uğraşlar verilmiştir. Bu nedenle, siyasal iktidarın demokratikliği, bu konudaki tutumu ile ölçülür hale gelmiştir. Ayrıca diğer temel hukuk metinlerinde de bu hak ve hürriyetlerle ilgili düzenlemeler yapılmıştır.”¹²¹⁶

Hıristiyanlık’tan önceki Roma döneminde kralların tahakküm anlayışları benliklerini o kadar şımarttı ki, kendilerini, başında buldukları toplumun ilâhı oldukları iddiasında bulunarak halkın kendilerine tapmasını ister hale getirmiştir. Halk da bu doğrultuda imparatorlarına ibadet etmeye başlamıştır. Bunlardan bazıları da kendileri için böyle bir istekte bulunmasalar bile kendi ataları olan geçmiş krallara tapmalarını istemişlerdir.¹²¹⁷

Kur’ân-ı Kerim, insanları asırlar boyu çatışmaya sevk eden sınıflı, ayrımlı, zulüm ve istibdatlı bir sosyal hayat anlayışını yıkarak yerine, insana eşitlik, hürriyet ve adalet temeline dayalı, *بنی آدم* Benî Âdem olarak herkesin şerefli sayıldığı, hukuk karşısında eşit tutulduğu, her türlü hakkına saygı gösterildiği imtiyazsız, ayrımsız bir sosyal hayat modeli sunmakla beraber bireyleri, onları kendi toplumu içinde barıştırıp kardeş yapmakla beraber, *إن هذه امتكم امة واحدة وأنا ربكم فاعبدون* “*Hakikaten şu sizin toplumunuz, tek bir toplumdur. Ben de Rabbinizim. O halde sadece bana ibadet ediniz!*”¹²¹⁸ âyetinin işareti ve *وما كان الناس إلا امة واحدة فاختلّفوا* “*İnsanlar önce tek bir toplum iken sonradan ayrılığa düştüler.*”¹²¹⁹ âyetinin hatırlatması ile, Bir ve Yekta olan Allah’ın kulları ve tek babanın evlâtları olan insanları global düzeyde de, insanlık ailesinin çatısı altında barış ve kardeşlik temeline dayalı sorunsuz büyük bir toplum oluşturmak üzere bir araya gelebilme bilincini tüm insanlara kazandırmakla sulh-u umumiye sağlamayı hedeflemektedir.¹²²⁰

“18.yüzyıla kadar Avrupa’da iktidar tekeli elinde tutan soylular ve onlara destek olan rahipler, kendilerinin diğer insanlardan üstün olduklarına, hak ve hürriyetlerden sadece kendilerinin yararlanması gerektiğine inanıyorlardı. 18.yüzyıl düşünürleri tarafından savunulan ve Fransız devrimi ile hayata geçirilen “eşitlik” kavramı, hiç kimsenin doğuştan getirdiği bir üstünlüğünün olmadığını, “hürriyet

¹²¹⁶ bkz. Davut Dursun, *Doğuda ve Batıda İnsan Hakları Semp.*, “Din ve vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı ve Uygulaması” başlıklı teb. DVY., s.95, Ank. 1996

¹²¹⁷ bkz. Karatepe Şükrü, *Doğu ve Batıda İnsan Hakları Semp.* “İnsan Haklarının İlâhî Temelleri” başlıklı teb., s. 110, TDV. Yay. Ank 1996

¹²¹⁸ Enbiyâ, 21/92

¹²¹⁹ Yunus, 10/19

¹²²⁰ bkz. Mâide, 5/51, Nisa, 4/105

kavramı” ise, toplumsal tabakalardan hiç birinin diğere hükmetme ayrıcalığına sahip olmadığını ifade ediyordu. Batıda kapitalizmin güçlenmesi ve buna karşı önlem olarak da sosyalizmin gündeme gelmesiyle, “hürriyet” daha çok kapitalistlerin, “eşitlik” ise, sosyalistlerin kendilerini savunma aracına dönüştü. Kapitalistler insanlara en geniş alanda hürriyetin sağlanmasıyla diğere hürriyetlerin kazanılacağını, sosyalistler ise eşitliğin sağlanması ile hürriyetin gerçekleşeceğini savundular. İki asrı aşan mücadelede ne sosyalistlerin, ne de kapitalistlerin vaat ettikleri hak ve hürriyet ortamı gerçekleşti. Bu kavramları hayata geçirenler, İlâhî köklerinden kopararak nefsanî arzularına göre yorumladılar. Böyle olunca da adaletli bir yönetim gerçekleştiremediler.”¹²²¹

1789 Büyük Fransız İhtilâli sırasında Emanuel Josph Sisen (1748–1778) tarafından hazırlanan felsefî temelleri Fransız düşünürü Jane Jouge Rousseau’nun (1712-1778) teorilerine ve Thomas Puffe Son’un (1743-1826) kaleme aldığı 4 Temmuz 1776’da yayımlanan “Amerika Bağımsızlık Hakları Bildirgesi”ne dayanan ve 26 Ağustos 1789’ da kuruluş meclisinde kabul edilerek ilan edilen, daha sonra 1920 tarihli “Cemiyet-i Akvam” tüzüğüne, daha sonra da 1945 tarihli “Birleşmiş Milletler Tüzüğü”ne alınan “İnsan hakları bildirgesi”, Batı kamuoyunda siyasî, toplumsal ve devrimci nitelikli bir vesika olarak kabul edilmektedir.

Batı’daki insan hakları sürecinin miladı olarak kabul edilen bu bildirgenin tarihçesi ile İslâm’daki insan hakları olgusu arasında bir karşılaştırma yapan Muhammed Umara, şöyle bir önemli farklılığı ortaya koymaktadır:

“İslâm’ın, insanın iman ve hukukuna saygıda “hukuk” mertebesini aşarak bunları zaruretler kabul edip farizalar arasına kattığını görüyoruz. Yeme-içme, giyinme, oturma, güvenlik, inanç, düşünme, ifade özgürlüğü, öğrenim hakkı, toplumun genel düzeninin oluşturulmasına katılım, yöneticileri gözetim ve eleştirme hakkı, yetersiz yahut zalim, fasık, bozuk düzenleri değiştirmek için çaba gösterme vs.gibi haklar, İslâm’ın nazarında insanın isteyeceği, elde etmek için çaba harcayacağı, engelleyenlere karşı tavır alacağı birer haktır. Bununla beraber, aynı zamanda insanın boynunun borcu olan görevleridir. Bu ilkeler, birey veya toplumun, tümünden veya bir kısmından feragat etme hakkına sahip bulunduğu soyut “haklar” değildir. Bunlar, -ister bireysel, isterse toplumsal olsun- insanî zorunluluklardır.

¹²²¹ Şükrü Karatepe, a.g.e. s.113

İnsan bunlar olmadan, hayat denilecek bir hayatı sürdürmesine imkân yoktur. Bunlar, hayatın asıl anlamının gerçekleşebilmesi için bulunması, insanın yararlanıp kullanması gereken zorunluluklardır. İnsan hayatına yapılan bir saldırı, en büyük bir suç olduğu gibi hayatın özünü oluşturan bu haklara saldırıda aynı derecede bir suçtur.”¹²²²

Osman Ergin; Hüseyin Kâzım Kadî'nin, *İnsan Hakları Beyannamesi'nin İslâm Hukukuna göre İzahı* adlı risalesine yazmış olduğu Önsözde, Fransız ihtilâlcilerinin 1798'de meşhur 17 maddelik beyannameyi düzenleyip yayınlamadan önce, başka millet ve dinlerin hukuk esaslarını inceledikleri gibi İslâm hukukunu da inceleyerek bundan yararlandıklarını, beyannameyi düzenleyenler arasında yer almış olan General Lefâyet'in İslâm Hukukundaki genişliği ve hürriyeti görünce, bu dini neşreden Zat (a.s.v.s)'a karşı hayret ve takdirini gizleyemeyerek şöyle haykırdığını yazmaktadır: “*Ey şanlı Arap, aşk olsun sana! Adaletin ta kendisini bulmuşsun!*”¹²²³

Dindarlığın insanın hayatının temel ihtiyaçlarından gerektiği gibi yaşaması esası üzerinde yükseldiğini ve din işlerinin düzgünlüğünün, dünya işlerinin düzgünlüğüne bağlı olduğunu savunan Muhammed Umara, bu görüşlerini İmam Gazali'nin şu sözleriyle desteklemektedir: “*Dinin düzeni, ancak dünyanın düzeni ile sağlanabilir. Dinin düzeni marifet ve ibadet sayesinde. Bunlara da ancak beden sağlığı, hayatın bekası, giyinme barınma, vakit ve güvenlik ihtiyaçlarının yeterli düzeyde temin edilmesinden sonra ulaşılabilir. Bu zorunlu ihtiyaçlar güvenceye alınmadıkça din düzen tutturamaz. Yoksa tüm vakti zalimlerin kılıçlarından canını korumak, zorbaların elinden rızkını koparmakla geçen biri, ilim ve amele ne zaman vakit bulabilecektir. Oysa bunlar ahiret saadetinin iki vesilesidir. O halde dünyanın düzeni, yani ihtiyaç miktarını kastediyorum, dinin düzeni için şarttır.*”¹²²⁴

Muhammed Umara, hakkın koruma altına alınması için bazı gerekliliklerin de bulunduğunu belirtmekte ve onları şu şekilde sıralamaktadır: “*Hürriyetin gerekliliği, şûranın gerekliliği, adaletin gerekliliği, ilmin gerekliliği, toplumsal sorunlarla ilgilenmenin gerekliliği, muhalefetin gerekliliği...*”¹²²⁵

¹²²² Muhammed Umara *İslâm ve İnsan Hakları*, Terc. Asım Kanar, Denge Yayınları, s., 11, İst.1992

¹²²³ Sait Bey, *Hukuk-i Siyasiye-i Osmaniye*, İst. 1328, s.44” ten naklen Osman Ergin, *İnsan Hakları Beyannamesi'nin İslâm Hukukuna Göre İzahı*, Sinan Matbaası ve Neş. Evi, İst. 1949, s.,1-2

¹²²⁴ İmam Gazalî, *el- İktisat, İ'tikat fil-* s.135

¹²²⁵ bkz. a.g.e.,s.10

4. Hak ve Adalet İlişkisi

Hak kavramı, yukarıda da temas edildiği üzere, Kur'ân-ı Kerimde adalet anlamında kullanıldığı gibi birbirlerinin ayrılmazı, olmazsa olmazı olarak da biri, diğerini gerekli kılmaktadır. İnsan denilince çağrışımla onun hakları, insan hakları denilince de onu gerçekleştirecek ve koruyacak olan hukuk yani adalet sistemi akla gelmektedir.

Adalet; sözlük olarak iki şeyin bir birine denk, eş, benzer olması anlamındaki العدل “el-adl” kökünden gelmekte olup, Kur'ân-ı Kerim’de ve hadislerde genellikle; düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹²²⁶ El-Ferra; “Bir şeyin kendi cinsi dışındaki başka bir şeyle eşit veya ona denk olmasıdır.” demektedir.¹²²⁷

Buna göre, adaletin kökeninde bir eşitlik, denklik ve benzerlik anlamı vardır. عدل “Adl” kelimesi de حق “hak” kelimesi gibi, yüce Allah’ın Esmâ-i Hüsnâsından biri olup, genellikle حكم “Hakem” ismiyle beraber zikredilir. Bu nedenle عدالة “adalet” de Kur'ân-ı Kerim’de “hak” kadar yer almakta ve önem kazanmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi, yüce Allah, gökleri ve yeri adalet prensibine dayalı olarak yarattığını, tüm kâinattaki dengenin ve hassas nizamın bu prensiple korunduğunu, insanlar arası ilişkilerde de bu prensibin esas tutularak huzur ve barışın sağlanması için kitap ve peygamber gönderdiğini beyan buyurmaktadır.¹²²⁸ Bu açıdan bakıldığında, insan hakları söz konusu olunca tüm insanların eşit olarak ortak olduğu haklar gündeme gelmektedir. Zira Allah’a kul olma noktasında herkes eşit olduğu gibi, kul olarak Allah’ın kendilerine vermiş olduğu haklar bakımından da tüm insanlar eşittir.

Hak kavramıyla iç içe olup, onun bir lâzımı durumunda olan ve kaynağı hakkaniyet olan “adalet” kavramı, birbirine yakın tanım ve anlamlarla İslâm âlimleri tarafından; Ahlâk, fıkıh ve hadis başta olmak üzere tüm İslâmî ilimlerin önemli bir konusu olarak ele alınmıştır. İslâm toplumunun yüce Allah katındaki övgüye mahzar niteliği olan “Âdil bir ümmet” olma anlamındaki “vasat ümmet”¹²²⁹ tabirindeki وسط “vasat” kelimesi, tüm müfessirlerce adalet olarak anlaşılmıştır. Bu âyetteki adalet

¹²²⁶ Bkz. TDV. *İslâm Ansiklopedisi*, Adalet mad. s. 341) Bu kök, aynı zamanda yükün denk olması anlamında da kullanılmaktadır. (Bkz. Mütercim Âsın Efendi, *Kamûs Tercümesi*, “adl” md.si,s.1431

¹²²⁷ bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ez-Zübeydi, *Tacü'l-'Arûs*, er-Râzî Muhammed, *Muhtariü's-Sihah*, “ع د ل” md.si,

¹²²⁸ Bkz. Ankebût, /44; Nahl, /3, Gafir, /3, Nisa,3/102; Şûra/17; Bakara, 2 /176

¹²²⁹ bkz. Bakara, 2/143

kavramı ahlâkî açıdan ele alındığında Kur’ân’ın, bu nitelikteki İslâm toplumu örneği ile tüm insanlık için, ifrat ve tefritten uzak, dengeli ve uyumlu bir sosyal hayat tarzını benimsediğini ve “vasat ümmet” şeklindeki yeni bir terimle örnek bir âdil toplum modelini önerdiğini ve öngördüğünü, tüm insanlığı bu model toplum düzeyini yakalama yolunda yarışmaya teşvik ettiğini görmekteyiz.

Adalet kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de; aynen sözlük anlamında kullanıldığı gibi, diğer bazı anlamlarda da kullanılmıştır.

- a) Eşitlik; *إن الله يأمر بالعدل والإحسان وإيتاء ذى القربا وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى* “Muhakkak ki Allah, adaleti, (eşitlik ve denge adaletini) iyiliği, akrabalara bakmayı, emreder. Ahlâksızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan men eder.”¹²³⁰
- b) Fidyeye; *واتقوا يوما لا تجزى نفس عن نفس شيئا ولا يقبل منها عدل ولا تنفعها شفاعاة* “..Ve bir günden sakınınız ki o günde kimse için bir şey ödemez, kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şafaat fayda vermez.”¹²³¹
- c) Nafaka; *وإن خفتم ألا تعدلوا فواحدة* “(Nafakada) adalet yapamamaktan korkarsanız, bir tanesiyle yetininiz.”¹²³²
- d) Denk; *أو عدل ذلك صيما* “...Yahut onun dengi oruç tutunuz.”¹²³³
- e) Fiil olarak ب (ba) harf-i cerriyle birlikte kullanıldığı zaman ise şirk koşmak anlamını ifade eder. *ثم هم بربهم يعدلون* “...Sonra kâfirler, Rablerini inkâr ediyorlar.”¹²³⁴ Bunlardan başka; düzen, denge, gerçeğe uygun hüküm, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük ve tarafsızlık gibi diğer anlamlarda da kullanılmaktadır.¹²³⁵

Adalet, ferdî ve içtimaî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan bir erdemdir.¹²³⁶ Adalet toplumların bir arada barış içinde yaşamasında, hayat için lüzumlu olan hava ve su mesabesinde lüzumlu olduğunda hiçbir kuşku yoktur. Elmalılı, bu hususu şöyle açıklamaktadır. “Dünyada

¹²³⁰ Nahl, 16/90

¹²³¹ Bakara, 2/123

¹²³² Nisa, 4/3

¹²³³ Mâide, 5/95

¹²³⁴ Enam, 6/1

¹²³⁵ Mustafa Çağırıcı, , *Adalet* mad.,DİA.1341

¹²³⁶ Çağırıcı, a.e., 1/341

ictimai kesblerin kâr-u zararını adaletle tevzi etmeyen ve yekdiğerinin mesaisinden kendi hakk-ı kesbi olmayarak intifa kalkışan ümmetler, çabuk munkarız olurlar ve böyle zalimler ümmet ve imamete layık olmazlar.”¹²³⁷

İslâm filozofları İlâhî inâyete bağılı olarak adaletin, varlık sahnesinde yer alan her varlığın bütün gelişim safhalarında ve hatta her cüz’ünde tecelli ettiğini söylemişlerdir. Nitekim Farabî, insanın bio-psişik yapısının işleyişinde de adaletin bulunduğunu belirtmiştir. Buna göre kalbin hizmetinde bulunan beyin, onun ısını dengede (itidal) tutmaktadır. Bu sayede öğrenme ve hatırlama (hıfz, zıkr), tahayyül ve düşünme (fikir, reviyeye) gibi psikolojik aktivitelerin sağlıklı bir şekilde işlenmesi demek olan adalet gerçekleşmektedir. Bunun sonucunda da insana yakışır fiiller, iyi ve dengeli davranışlar doğmaktadır.”¹²³⁸

“Eflatun’dan beri devam eden ve İslâm ahlakçıları tarafından bazı değişikliklerle benimsenen görüşe göre, insan nefsinin düşünme veya bilgi gücü القوة الناطقة, öfke gücü القوة الغضبية ve şehvet gücü القوة الشهوية olmak üzere üç temel gücünden üç fazilet doğar. Bunlar sırasıyla hikmet, şecaat ve iffettir. Adalet ise bu üç faziletin gerçekleşmesiyle kazanılan ve hepsini içine alan dördüncü temel fazilettir.”¹²³⁹

Bu konuyu ele alan diğerk bazı eserlerde, yukarıda sıralanan üç gücün ifrat ve tefrit hallerinin zararları belirtildikten sonra, anılan faziletlerin her birinin özellikle ait oldukları güçlerin vasat ve i’tidal halinden meydana geldiğine vurgu yapılmaktadır.

Gerek temel haklardan yararlanmada eşitliğin sağlanması, gerekse bunların dışında kalan bir takım sosyal haklarda dengenin sağlanması ve hakların koruma altına alınması, tamamen adaletin etki ve yetki alanı kapsamındadır. Adaletin olmadığı yerde güç odaklarının keyfilikleri karşısında insanların haklarını tam olarak elde etmeleri imkânsız hale gelir. Adaletin yokluğundan dolayı, her kesin kendi hakkını kendi gücü oranında elde etme mecburiyetinde kaldığı bir ortamda, düzen, istikrar, gelişme ve bunların meyvesi olan toplumsal huzur ve sosyal barıştan söz edilemez.

¹²³⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Nebioğlu Basım evi, İst. 1968,s.1/511

¹²³⁸ bkz. Farabî, *el-Medînetü’l-Fâzıla*, Maarif Basımevi, İst. 1956 s., 54

¹²³⁹ bkz. İbn. Miskeveyh, s. 128, 137, 141 den naklen, Mustafa Çağırıcı, TDV. İslâm Ansiklopedisi, “Adalet” mad., I/342.

Hayrettin Karaman ise; Adalet kavramıyla ilgili olarak yapmış olduğu açıklamada şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Adalet, genellikle verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder. Bu denge bazen eşitlikle gerçekleşir. Ancak adalet eşitlik değil, dengedir. Diyet ve tazminat yoluyla adaletin sağlanmasında denge esastır. “Çocuklarınıza verdiklerinizde âdil davranın...” hadisinde¹²⁴⁰ kast edilen adalet, eşit tutmakla gerçekleşmektedir. Malın Allah’a ait olması, insanların özellikle mü’minlerin kardeş olmaları, şahsî servetlerinde fakir ve mahrumun hakkının bulunması, Allah’ın ihsanı emretmesi gibi prensiplere dayanan ve insanın içinde bulunduğu iktisadî ve sosyal durumuna bakılmaksızın herkese insanca yaşama, temel ihtiyaçlarını temin etme imkânı veren sosyal adalet anlayışında ise ölçü, eşitlik değil dengedir.”¹²⁴¹

Farabî; ortak menfaatlerin paylaşılması ve bu payların korunması olmak üzere adaleti iki kategoride ele almaktadır.¹²⁴²

5. Hak ve Adaletin Menşei

İnsan olma bakımından temel hakların korunması başta olmak üzere tüm anlamlarıyla adaletin (hukukun) sosyal hayatta kaim ve ona hakim kılınması keyfiyetinin, bazı kesimlerin inisiyatifine bırakılmış bir mesele olmayıp, yüce Allah’ın açık, kesin ve mükerrer bir emri olarak vahy-i İlâhî menşe’li olduğunu; *إن الله يأمر بالعدل والإحسان وإيتاء ذى القربى قل أمر ربي بالقسط*, “Allah adaleti, ihsanı, yakınlara bakmayı emreder”¹²⁴³, “Aranızda adaletle hükmetmekle emrolundum.”¹²⁴⁴, “De ki Rabbim adaleti emretti.”¹²⁴⁵ vb. âyetler açıkça göstermektedir.

Adalet kavramının, Kur’ân-ı Kerim’de العدل “adl” ve القسط “kıst” olmak üzere değişik iki kelime ile ifade edildiğini görmekteyiz. Bu iki kelime arasında yakın bir anlam ilişkisi bulunduğundan, lügatlerde çoğu kez birbiriyle açıklanıp tanımlandığı halde, ikisinin tamamen birbirinin aynısı olmadığını görmekteyiz.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, عدل “adl” kelimesinde “eşitlik” anlamı ağır bastığı halde, pay, hisse, nasip, hakça bölüşmek anlamlarına gelen “kıst” kelimesinde

¹²⁴⁰ Buharî, “hibe”,12

¹²⁴¹ Hayrettin Karaman, İslâm Ansiklopedisi, TDV “Adalet” mad.,s. 343

¹²⁴² bkz. *FüsûlünMmüntaza’a* s.77-78 dan naklen İslâm Ans. TDV.Yay. “adl” md.

¹²⁴³ Nahl,16/90

¹²⁴⁴ Şûra, 42/25

¹²⁴⁵ A’raf, 7/29

ise, belirli bir ölçü ve kritere göre ceza veya mükâfat olarak bireyin hak edişi söz konusu olduğundan, anlam yönünden الاستحقاق “istihkak” terimi, anahtar bir kelime olarak rol oynamaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de, القسط “kıst” maddesinin, إفعال “if’al” babından olduğu takdirde adalet, sülâsî mücerred ikinci baptan geldiği takdir ise, tam aksine adaletten sapma anlamında kullanıldığını görmekteyiz (Bu zıt anlamlarla ilgili olarak¹²⁴⁶ Bu nedenle “eşitlik” ve “istihkak” terimlerinin, iki ayağını oluşturduğu “adalet” kelimesi, Kur’ân’da iki boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Her biri, diğerinin varlığını zaruri biçimde gerektirmekle beraber ayrı alanlara sahiptirler.

Hüseyin Hatemî, bu alan farklılığına şöyle bir açıklık getirmektedir: “İnsan hakları alanı, eşitlik adaletinin alanıdır. Din, dil, cins, ırk ayırımı yapılmaksızın bütün insanlar arasında insan hakları açısından tam bir eşitlik sağlanmalıdır. Eşitlik adaletinin istisnası yoktur. İstihkak ve liyakat adaletinin alanı ise قسط “kıst” alanıdır. Kıstsız adl, doğru yoldan “udul (sapma) anlamını verir. عدل “adl”siz kıst da doğrudan doğruya zulümdür. Bu sebeple istihkak ve liyakat adaletine riâyet edene المقسط “muksit”, bu adalete riâyet etmeyip zalim olana “kasıt” denir.” “Kıst”ı oran ve liyakat adaleti olarak tanımlayarak, “adl ve “kıst” boyutuyla adaleti gerçekleştiremeyen bir devletin hukuk devleti olamayacağını savunan Hatemi, “kıst”ın uygulama alanıyla ilgili olarak şu açıklamada bulunmaktadır: “Kıst” kamu görevlerinin dağıtımında söz konusu olur. Çünkü kamu görevlerinin dağıtım alanı, insan hakları alanı değildir. Velâyet-i emrin icrası, eşitlik ilkesini değil, ehliyet ve liyakat ilksini ilgilendirir. “Kıst” ilkesinin ikinci uygulama alanı, “cezalandırma” alanıdır. Cezalar ve cezalandırma insan hakkının tanınması ve sağlanması değildir. “Kıst”ın bir önemli uygulama alanı da Mâûn düzeninde herkese insanlık onuruna yakışan hayat seviyesi sağladıktan sonra, emeğinin karşılığı da verilmelidir.”¹²⁴⁷ Kur’ân, ولا تزر وازرة وزر اخرى “Bir kimse, başkasının günahını yüklenmez.” âyetiyle suçun şahsîliğini esas aldığından, cezanın da şahsîliğine önem verir. Bu nedenle bir kimsenin, başkasının suçundan dolayı cezalandırılmayacağını ifade eden bu hukukî prensip, öneminden dolayı münasebete binaen Kur’ân-ı Kerim’in farklı beş suresinde tekrarlanmıştır.¹²⁴⁸ Bu nedenle Kur’ân-ı Kerim, bir kişi veya grubun suçunu genelleştirme düşüncesini içeren “ortak suç” kavramını reddeder. Frankl, kişisel

¹²⁴⁶ bakz Hucurat, 49/9; Cin, 72/14, 15

¹²⁴⁷ Hatemi, a.g.e. S. 13

¹²⁴⁸ Bkz. En’am, 6/164; İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18; Zümer, 39/7; Necm, 53/38

olarak, bir insanı, başka bir insanın ya da insanlar grubunun davranışlarından sorumlu tutmanın hiçbir haklı temeli olmadığını düşündüğünü belirtmektedir.¹²⁴⁹

Kur’ân-ı Kerim’de “Kıst” ve “adl” kelimelerinin geçtiği âyetlere dikkat edildiğinde, bunların genelde ya bizzat “emir” lafzını veya bir emir kipini ihtiva ettiklerini, bazen bu isteği bildiren cümlede her iki kavramın bir arada zikredildiğini, bazen de âyetlerin sonunda başka bir cümle ile bu isteklerin, insan tarafından dinlenip tutulması gereken Allah’ın güzel öğütleri olduğuna dikkat çekildiğini görmekteyiz. Bu da adalet kavramının Kur’ân-ı Kerim’de özel bir önem taşıdığını gösteren bir özelliktir. Nisa Sûresinde geçen *إِن اللّٰهُ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا أَهْلُهَا عَادُوا وَإِلَىٰ عِلِّيِّينَ* “Allah emaneti ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hüküm vermenizi emreder.”¹²⁵⁰ âyetiyle yukarıda geçen Nahl Sûresindeki, *إِن اللّٰهُ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ* ile başlayan “Muhakkak ki Allah; adaleti, iyiliği, akrabalara bakmayı emreder. Hayâsızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan yasaklar. Dinleyip tutasınız diye O size öğüt verir.”¹²⁵¹ âyeti, bu kabil âyetlerdendir.

Görüldüğü gibi birinci âyette; birisi emanetin ehline verilmesi, diğeri de insanların hukuk karşında eşit tutulması olmak üzere iki husus emredilmekte, sonunda ise bununla Allah’ın insanlara ne güzel öğüt vermiş olduğu ifade edilmektedir. Emanetin ehline verilmesi, onun zamanı geldiğinde yine sahibine iade edilmesi anlamını taşıdığı gibi, işin ehline verilmesi anlamını taşıdığı da hiçbir kuşku yoktur. Merhum Elmalılı, bu âyette geçen *الامانة* “Emanet” kavramı için; “İnsana maddî ve manevî herhangi bir şeyin tam bir huzur-u kalp içinde teslim olunabilir ve arzu edildiği zaman salimen alınabilir bir halde bulunması, insanın güvenilirliği ve kendisine itimat edilmesinden dolayı, gerek Allah Teâlâ, gerekse kullar tarafından herhangi bir suretle bırakılmış bulunan şey”¹²⁵² tanımını getirmektedir. Bu durumda, yönetici konumunda bulunan veya hüküm verme yetkisine sahip olan kişilere yerine göre eşitlik, yerine göre denge adaletiyle toplumu yönetme veya problemlerini âdilâne hükme bağlama şeklinde tevdi edilen görevler en büyük emanetlerdir. Gerek kazaî, gerekse kamu hizmetinin icrası için yetkili konumda bulunan kişilerin emrine verilen makam, araç, gereçler ile maiyetine

¹²⁴⁹ Victor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, Çev. Selçuk, Budak, s. 129. Ayrıca bkz. Victor E. Frankl, *Psychoherapy, and Existentialism*, Newyork, Simon and Schuster, 1967

¹²⁵⁰ Nisa, 5/58

¹²⁵¹ Nahl, 16/90

¹²⁵² Elmalılı, a.g.e., II/271

verilen insanların da birer emanet olduğunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Bu durum itibariyle âyet, açık bir ifadeyle önce liyakat adaletini, ardından da eşitlik adaletini emretmektedir.

İkinci âyette ise, yüce Allah; adalet, ihsan ve akraba hakkı olmak üzere dünya düzenini ve toplum barışını ayakta tutan üç kuralı emrederken; fahşa, münker ve bağy olmak üzere bu barış düzenini sarsan üç hususu ise yasaklamaktadır.

الإحسان İhsan; güzel iş yapma, iyilikte bulunma anlamına gelmektedir. İbadette ise, Cibril hadisinde buyurulduğu gibi Allah'ı görür gibi ibadet etme anlamında kullanılmaktadır.

الفحشاء Fahşa; yalan, iftira ve zina gibi İslâm'ın çirkin gördüğü şeylerdir.

المنكر Münker; Şeriatın ve akl-ı selimin fena saydığı davranışlardır.

البغي Bağy; İnsanlar üzerinde üstünlük taslayarak tahakküm kurup onlara zulmetmek suretiyle azıtmaktır.

Bu âyetler gereğince, herkesin insan hakları yönünden birinci sınıf insan kabul edildiği, temel ve sosyal hakların, hukuk güvencesi altına alındığı, devlet otoritesiyle hayâsızlık, fenalık ve azgınlıkların önlendiği, kayırmalarla değil, insanlara liyakatleri oranında kamu görevinin emanet edildiği, yöneticilerin adil (eşitlik adaleti) ve kıst (oran, istihkak ve liyakat adaleti) yönünden kâmil mânâda bir adalet bilinci ve bilgisine sahip olarak adaletle hükmettiği ve imkân nispetinde tüm icraatlarını adalet temeline dayandırdığı; din, dil, mezhep, ırk, siyasi veya felsefî düşünce farkından dolayı kanunların elastikî bir şekilde yorumlanarak toplumun belirli bir kesiminin mağdur edilmesi amacıyla değil, bireyin hakları ve kamu yararının korunması amacıyla sadece caydırıcı ve ıslah edici mülahazalarla kanunların kesin olarak suç saydığı davranışlara karşılık yine sadece kanunların belirlediği kadar cezaların uygulandığı, hiç bir farklılık gözetilmeden herkesin hukuk karşısında eşit tutulduğu, sosyal bir vecibe olarak, ani bir musibet sonucunda yoksul kalan, hastalığı veya diğer bir özründen dolayı çalışıp kazanamadığı için muhtaç duruma düşenlerin geçim ve can derdine düşürülmeden hak ve sorumluluk anlayışıyla ihtiyaçları oranında âdilce desteklenip gözetildiği bir düzende ancak sosyal denge kurulabilir, buna bağlı olarak huzur ve sükûn ortamının oluşmasıyla da sosyal barış tesis edilip sağlanabilir.

En küçük bir hak ihlâlinden en büyük cinayetlere kadar insanın onuru ve saygınlığıyla bağdaşmayan her türlü muamele, Kur'ân-ı Kerim'de zulüm olarak adlandırılır. *إن الله لا يظلم مثقال ذرة وإن تك حسنة يضاعفها.* “Allah, atom ağırlığı kadar dahi olsa zulmetmez, insanlardan bir iyilik meydana gelirse onu kat kat arttırır.”¹²⁵³ âyetinde görüldüğü gibi, yüce Allah kullarıyla ilgili olan ilişkiler çerçevesinde atom ağırlığı kadar bile olsa asla haklarının kaybolmasına müsaade etmediğini, onların bir iyilikte bulunmaları durumunda ise, asgarî on misli olmak suretiyle kat kat arttıracaklarını beyan buyurmakla, insanların da sosyal hayatta aynı prensibi uygulamalarını öğütlemektedir. Ayrıca, Hak isminin gereği olarak zulmü ve zalimi asla sevmediğini sıkça tekrarlamaktadır. Fıtrat-ı selimesi bozulmamış hiçbir insan, ne zulmetmekten, ne zulmedilmekten ve ne de zulme seyirci kalmaktan asla hoşlanmaz.

فأقم وجهك للدين حنيفا فطرة الله التي فطر الناس عليها لا تبديل لخلق الله ذلك الدين القيم
“(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur...”¹²⁵⁴ âyeti ile *كل مولود يولد على الفطرة* “Her doğan; İslâm (İslâm'ın öngördüğü hak, adalet ve barış severlik) fıtratı üzere doğar...”¹²⁵⁵ İslâm fıtratı ise, şakîliği, zülmü, sadistliği, despotçuluğ veya bunun aksine köle ruhluluğu ve teslimiyetçili asla kabul etmez. Vahy-i İlâhî ile Nebevî terbiye, insanın bu doğal yapısını koruyarak geliştirir. Böyle olunca, toplumda bazı insanların taşıdıkları olumsuz nitelikler, doğuştan gelen tabîî özellikler olmayıp, Kur'ânî ve Nebevî eğitim sisteminden mahrum kalmanın yanında, kişinin, çevresinden etkilenmesi veya kendi çarpık uygulamaları sonucunda edindiği arızî aykırılıklardır.

Kur'ân-ı Kerim bu beyanatıyla, insan haklarının tayini ve bunların koruma ve güvence altına alınmasının kaynak ve dayanağının da İlâhî vahiy olduğunu, bildirerek hak konusunu ahlâkî temele oturtmaktadır. *أحسب الإنسان أن يترك سدى* “İnsan başıboş bırakılacağını mı zan eder?”¹²⁵⁶ âyetiyle net olarak ortaya koymaktadır. İnsanın başıboşluğa terk edilmemesi, ahiret hayatıyla olduğu kadar, elbette öncelikle dünya hayatıyla da ilgilidir. Bu âyetten yine öncelikli olarak insanın davranışlarının eksiksiz bir şekilde takip ve kontrol altına alınacağı aynı zamanda bunlardan ötürü, sorgulanıp yargılanacağı kesin olarak anlaşılmaktadır. Yapılması veya kaçınılması

¹²⁵³ Nisa, 4/29

¹²⁵⁴ Rûm, 30/30

¹²⁵⁵ Buharî, Cenaiz, Tefsir, 30/1, Kader, 3; Müslim, Kader, 22,23,24;A. İbn Hanbel, 2/315

¹²⁵⁶ Kıyâme, 75/36

istenen şeyler tayin edilip, ilân edilmeden insanların bir takım davranışlardan dolayı sorumlu tutulması, Cenab-ı Hakk'ın adalet, hikmet ve merhametine aykırı düşer. Kur'ân-ı Kerim, bu sorunu, شرع لكم من الدين "Allah sizin için dini kanun olarak vazetti."¹²⁵⁷ âyetinde kesin bir ifadeyle çözüme kavuşturmuştur..

Necatî Öner, bir müsteşrik olan M.G. Demambynes'in şöyle bir itirafına yer vermektedir: "İsa'nın vaazında öbür dünya için hazırlık, bu dünyanın nimetlerinden vazgeçmekle başlar. İslâm'da ise böyle bir durum kesinlikle yoktur. İslâm'a göre iyi kullanmak şartıyla hiçbir nimet kötü değildir."¹²⁵⁸

Ahlâk ve hukukla karşılaştırıldığında, dinin özel bir yerinin olduğu ortaya çıkar. Çünkü din İlâhîdir, dolayısıyla da evrenseldir. Kaynağı İlâhî olduğu için insanlar üzerindeki yaptırım gücü daha fazladır. Dinin etkinliğini gözardı eden bir ahlâk ve hukuk sisteminin, o insanlar üzerinde beklenen etkisini göstermesi mümkün değildir.¹²⁵⁹

Kur'ân-ı Kerim'in mesajlarına, bütüncül anlamda dikkat ettiğimizde, Allah-kul arasındaki ilişkilere nazaran, insanlar arası ilişkilerde insan sorumluluğunun arttırıldığını ve bu konuda daha çok dikkatinin çekildiğini anlamaktayız. وكان حقا علينا نصر المؤمنين "Üzerimizde bir hak olarak müminleri kurtarıyoruz."¹²⁶⁰ Âyetinde de görüldüğü gibi yüce Allah'ın, kendisiyle kulları arasındaki ilişkilerde kullarına karşı kendi üzerinde bile bazı haklar terettüp ettirdiğini görmekteyiz.

Bu nedenle, Hz. Peygamber, 23 yıllık peygamberlik hayatı müddetince, yüce Allah'tan insan haklarıyla ilgili olarak almış olduğu mesajların özünü bir arada Veda Haccı'nda hazır bulunan yüz kırk bini aşkın bir müslüman kitlesi üzerinden, asırları aşan bir evrensellelikle "Veda Hutbesi" kapsamında tüm insanlara iletmıştır. Kapsam sınırlılığı nedeniyle, Veda Hutbesi'nin ancak konumuzla yakın ilgisi bulunan bazı kısımlarını ele almayı faydalı gördük.

Hz. Peygamber'in bu hutbesinin evrenselliği, o sırada hazır bulunan müslümanlarla birlikte tüm insanlığı kendisine muhatap aldığı ve dile getirdiği gerçeklerle tüm insanlığa, bazı ortak mesajlar vermek istediği, bu hutbeyi irad buyurduğu sırada, ايها الناس "Ey İnsanlar" şeklindeki hitap tarzından da açıkça

¹²⁵⁷ Şûrâ, 42/13

¹²⁵⁸ M. G. Demambynes, "Muhammed", Paris,1977, s. 599-600 den naklen, Necati Öner, "Hürriyet ve Otorite", Felsefe Dünyası, sayı IV, s.5

¹²⁵⁹ Recep Kılıç, Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri, TDV.Yay., Ank. 1998)

¹²⁶⁰ Rûm, 30/42

anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber, bu hutbede Allah'a hamd ve senadan sonra oradaki halka, bu hitapla konuşmasına başlamış, konunun seyri içinde yerine göre, üç kere “*Ashabım!*”, iki kere “*Mü'minler!*” tabirini kullanmasına rağmen, “*Ey İnsanlar!*” şeklindeki hitabı önemine binaen, altı kez kullanmıştır.

Hz. Peygamber, bu hutbede, evvel emirde bölge halkının öteden beri Kâbe'den dolayı Mekke şehrini, haram ayları mübarek görmelerine rağmen, o döneme kadar insan ve insan haklarına saygı konusunda toplumun önemli ihmallerinin ve kusurlarının bulunduğu, bunların ise her türlü toplumsal huzursuzluklara neden olduğuna dikkat çekmiştir. Bu mülahazayla, halkın saygı gösterdiği bu ay ve şehrin kutsallığını örnek göstererek insanların can, mal ve namuslarının da en az o derece kutsal ve bunların aynı zamanda dokunulmaz temel haklar olduğuna vurgu yapmıştır.

Büyük hesap gününü hatırlattıktan sonra, bu hakların birincisi ve en önemlisi olan hayat hakkının önemini nazara vererek insanların, özellikle birbirinin boynunu vurmakla cahiliye döneminin sapıklığına dönmemelerini istemiştir.

Asr-ı saadete kadar asırlar boyu hayatı çekilmez hale getiren kan davaları ile ekonomik hayatı felçeden faiz ve tefeciliğin birer zulüm olduğunu ve bunların sosyal barışı tahrip eden önemli unsurlar olduğuna parmak basarak önce kendi yakınlarından başlamak üzere faizin ve kan davalarının kesin bir şekilde kaldırılmış olduğunu, üzerine basa basa ilân etmiştir.

Toplumun temelini teşkil eden ailenin iki temel unsuru olan eşlerden o güne kadar mağdur olmuş ve bundan sonra da mağdur edilmeye müsait olan kadınların, Allah'ın birer emaneti olduğuna dikkat çektikten sonra onların haklarına riâyet etmeleri konusunda insanlara, Allah'tan korkmayı hatırlatarak önemle tavsiye buyurmuştur. Toplumun çekirdeğini teşkil eden ailenin iki ana umdesi olan eşlerin birbiri üzerindeki haklarını ana hatlarıyla açıklayan Hz. Peygamber, karşılıklı olarak bu haklara saygı göstermelerinin, sosyal barışın temelini oluşturan aile huzuru ve barışı açısından önemine işaret etmiştir.

Yüce Allah'ın miras konusunda herkes için belirlediği haklara temas etmekle aile ile beraber akrabalar arası barışın da önemini dile getirmiştir.

Hz. Peygamber, Hutbesi'nin gelişme bölümünde tüm insanların Yaraticısı'nın bir, babalarının bir, babalarının temel maddesinin de toprak olarak bir

olduğunu hatırlatarak ırk, renk ve dil farkı söz konusu olmaksızın insan olarak her kesin Allah huzurunda ve kanun karşısında eşit olduğunu, takva durumu hariç, hiç kimsenin, Allah katında bir üstünlüğünün olamayacağını belirtmekle, global düzeyde insanlar arası hukukun temeline ve bu hukukun oluşturduğu dünya kardeşliğine ve bu esasa dayalı olarak dünya barışını amaçlayan uluslararası kurumların önemine işaret etmiştir.

Hız. Peygamber, Hutbe'nin sonuna doğru; insanı, insan yapan temel dinamiklerini ve toplumsal hayatın ahlâkî değerlerini yozlaştıran, böylece, sosyal hayatı altüst eden dört tehlike karşısında tüm beşeriyeti son derece duyarlı olmaya çağırmıştır. Buların; Allah'a şirk koşmak, Allah'ın haram ve dokunulmaz kıldığı cana haksız yere kıymak, zina etmek ve hırsızlık yapmak olduğunu dile getirmiştir.

Veda Hutbesi'ni insaf ölçüleriyle inceleyen herkes, bunun evrensel nitelikte temel insan haklarını konu alan şaheser bir belge olduğunu, kabul ve tasdik eder.

6. Fransız İhtilâlinin, (Batıda) İnsan Hakları Açısından Önemi

Avrupa'da insan haklarının ilân edilmesi ve İslâm'ın konuyla ilgili görüşü konusuna geçmeden, İnsan haklarının ilânından önce Avrupa'daki genel duruma kısa bir göz atmada fayda vardır.

Aydınlanma döneminden önce Avrupa tarihi; sıkıntılar, sefaletler ve çeşitli dramlarla doluydu. Özellikle Fransa'da sosyal güvensizlik, sosyal hayatı karartmış, zulüm ve işkence, istibdat yönetiminin tabii bir karakteri haline gelmişti. Kamu düzeninde, ne adalet nurundan bir parıltı, ne de güven ve istikrar umudundan bir ışık vardı. İktidar grubu halk iradesine ambargo uygulayarak yasama, yargıma ve yürütme gibi devlete ait kuvvetler ayırımının tümünü elinde tuttuğu gibi tüm devlet kurumları tamamen krala bağlıydı. Kralın sözleri, değiştirilmesi mümkün olmayan kanunlar olarak kabul edilirdi. Bu aşamada 14. Luis, "*Devlet benim!*" diyordu.¹²⁶¹ Böylece Luis, kendi başına devleti (bütün imkânlarıyla) temsil ediyordu. Halkın, Devlet yönetimiyle ilgili hiç bir irade ve tercih beyanında bulunma hakkı bulunmuyordu. Şayet kral, bir savaşa veya katliam yapmak üzere, bir yere asker göndermeye karar vermişse, halkın bu karara uymaktan başka bir şansı bulunmamaktaydı.¹²⁶²

¹²⁶¹ Rifat Uçarol, *Siyasî Tarih*, Filiz Kitabevi, s. 10, İst. 1985

¹²⁶² el-Kureşî, *En-Nizâmü's-Siyâsiyyü fi'l-İslâm*, Darü'l-Ma'ârif, Beyrut, 1982 s.180

Diğer Avrupa ülkelerinde durum bundan farklı değildi. Meselâ insan haklarını hiçe saymada ileri gitmesinden dolayı, parlamentosu tarafından tahttan indirilen Britanya Kralı Chard ise şöyle diyordu: “*Kanun benim iki dudağım arasındadır. Çoğu kere de gönlümde bir sır olarak kalır.*”¹²⁶³

O dönemde Fransa, hürriyet problemi yönden Avrupa'nın en sıkıntılı ve en sancılı ülkesiydi. Fransız tarihçiler, bu dönemde ülkelerinde zillet ve sefaletin had safhaya ulaştığını dile getirmişlerdir. Zira ülkede siyasî hürriyet bulunmadığı gibi, sosyal adalet ve âdil bir vergi düzeni de mevcut değildi. Halkın kahir ekseriyeti sosyal refahtan tamamen mahrum iken azınlıktaki bazı gruplar, önemli imtiyazlara sahip kılınmanın zevkini yaşıyorlardı. Bu imtiyazlı sınıflardan bazıları şunlardır: Soylular, Kilise Çevresi (Ruhban sınıfı), Aristokratlar ve bazı işçi sendikaları.

Yukarıda belirtilen bu ve benzeri durumlar, Fransa'da büyük bir devrimin patlak vermesine neden olmuştur. Fransız ihtilâli esnasında vuku bulan korkunç katliamlar, “İnsan Hakları”nın ilânına zemin hazırladı. “Ulusal Meclis”in ikinci aşamada yapmış olduğu önemli iş, hazırlanmakta olan Anayasanın baş kısmına konulmak üzere, tespit ve kabul ettiği “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”ni, 28 Ağustos 1789 günü, yurttaşlara duyurmak olmuştur. Bu hakları kararlaştırırken, insan topluluğunun başına gelen tüm felâketlerin asıl ve tek nedeninin, insan haklarının bilinmemesi ve onlara gerekli saygının gösterilmemesi olduğu yolundaki ortak görüş dile getirilmiştir.

B. İNSAN HAKLARININ TEMEL İLKELERİ

1. Hürriyet

Arapça'dan Türkçe'mize giren الحرية “Hürriyet” kelimesi, dilimizde “özgürlük” sözcüğü ile de ifade edilmektedir.¹²⁶⁴ Sözlük anlamı itibariyle özgürlük, herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma,

¹²⁶³ Iron Aleksandır, *Britanya Anayasası*, Terc. Muhammed Bedrân, s.39 dan naklen, El-Kureşî, a.g.e., s. 180

¹²⁶⁴ Hikmet Akdemir, *İnsan Hak ve Hürriyetlerinin Gelişmesinde Kur'an'ın Rolü*, H.Ü.İ.F.V. Yay, Ş. Urfa 2001, s.11

herhangi bir koşula bağlı olmama durumu, her türlü dış etkenlerden bağımsız olarak insanın kendi istencine, kendi dışüncesine dayanarak karar vermesi durumu gibi anlamlar için kullanılmaktadır.¹²⁶⁵

Ayrıca sözlük olarak; “kölelikten ve esaret bağından kurtuluş” anlamına gelir. Bu nedenle bir kimsenin hür olduğu söylenince, onun köle veya esir olmadığı kastedilmiş olur.¹²⁶⁶ Hürriyet ile kölelik arasındaki mücadele, insanlık tarihinin en eski mücadelesidir. Hatta yeryüzündeki ilk mücadele olduğu söylenebilir. Hürriyet uğrunda insanlık âlemi, sayısız savaşlar yaşadı ve bu savaşlarda en değerli evlatlarını ve en kıymetli mallarını feda etti, en güzel şehirlerini ve saraylarını kaybetmeyi göze aldı. Hürriyet yolunda insanlar nesiller boyunca büyük sıkıntılara katlandı. Neredeyse insanlık tarihi, hürriyeti savunma yolunda birbirini takip eden savaş ve trajediler zinciri haline geldi.

Hürriyeti, insan olmanın öncelikli vasfı ve ayrılmaz şartı olarak kabul eden J.J. Rousseau, özgürlüğünden vazgeçmenin, insan olma niteliğinden, insanlık haklarından, hatta ödevlerinden vazgeçmek demek olduğunu ifade etmektedir.¹²⁶⁷

Hz. Peygamber’in hayatında yaşanmış olan Bedir, Uhut, Huneyn, Hevazin, Mute gibi savaşlar, putperestlerin, Müslümanları, kendisinden mahrum bırakmaya çalıştıkları, inanç hürriyeti uğruna yapılmış birer savaş olmaktan başka bir şey değildi.¹²⁶⁸

Ekmeksiz ve susuz kalmaya razı olan, fakat hürriyetsiz kalmaya asla rıza göstermeyen ecdadımızın da tarihi boyunca yaptığı savaşların ve özellikle milletimizin destanlar yazdığı Kurtuluş savaşımızın odak noktasını yine bu hürriyet mücadelesi oluşturmaktadır.

Hürriyet sevgisi fitrî olarak insanlarla beraber hayvanlarda da mevcuttur. İnsanlık yukarıda belirtildiği gibi, bu uğurda son derece zorlu mücadeleler verdiği

¹²⁶⁵ Ahmet Mumcu, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüğü*, s. 13,14?

¹²⁶⁶ *Mustafa es-Sibâi, Ahlâkuna'l-İctimâiyye*, el-Mektebetül-İslâmî Beyrut, 1987, s. 66

¹²⁶⁷ J.J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev., Vedat Günyol, s. 20

¹²⁶⁸ Mustafa es-Sibâi, , a.g.e., s.67

gibi, insanlar tarafından kafeslere kapatılmış hayvanların çırpınışları da kendilerine göre hürriyete duydukları özlemle bir nevi esaretten kurtulma mücadelesidir.

Ancak bazı insanlarda hürriyet sevgisi aşk derecesinde iken, bu güneşten mahrum yaşayan bazılarında ise, hiçbir arayışın olmadığı da görülmüştür.

“Hürriyet hayattır. Olmadığı takdirde insan çocukların ellerindeki oyuncak durumuna düşer. Hürriyet insan tarihinde yeni bir olay olmayıp insanın yaratılış tabiatında var olan bir özelliktir.”¹²⁶⁹

Şimdi İslâm ile Batı arasındaki hürriyet anlayışı farklılığına ilişkin bir değerlendirmede bulunmak yararlı olacaktır.

Batıdaki hürriyet mefhumu, İslâm hukukundakinden çok farklıdır. Batı’da ciddi manada hürriyetten ilk defa 1789 Fransız İnsan Hakları Beyannamesi’nde bahsedilmiş ve Hürriyet, *"Başkasına zarar vermeden her şeyi yapabilmektir."* şeklinde tarif edilmiştir. İslâm Hukukunda ise 14 asırdan bu yana, bütün insanlar için kabul edilen hürriyet, şu şekilde tarif edilmiştir: *"Ne kendisine ne başkasına zarar vermemek şartıyla dilediğini yapmaktır."*¹²⁷⁰ İslâmî literatürde bu kavramla, kişinin köle veya esir olmadığı kastedilmekle beraber, kişinin kendi irade ve tercihinde hür olması da esas alınır. Bu nedenle kişinin tasarruf ve eylemlerinde hür olması, onun bu noktalarda her yönden hiç bir baskı altında bulunmaması demektir.¹²⁷¹ Bu nedenle kişinin hür olması, onun ruhen de evham ve hurafelerin baskısı ve esaretinde olmamasını gerekli kılar.¹²⁷² Bu hususlar da dikkate alındığında, İslâmî görüşe göre; kişinin hürriyeti, başkası kadar, kendi kendisine zarar vermemekle de sınırlıdır. Bu nedenle kişi, hürriyet hakkını kullanırken, ne kendisine, ne de başkasına zarar vermemekle yükümlüdür. Zira İslâm’a göre kişinin vücudu, hayatı, bedensel ve ruhsal sağlığı kendi mülkiyetinde olmayıp ilâhî birer vedia ve emanet olmaları hasebiyle kişi, kendisine yönelik zararlı bir eylemde bulunma hakkına sahip değildir. Bu ise, İslâm ile Batı’nın hürriyet anlayışları arasındaki önemli bir farkı ortaya koymaktadır. Hayrettin Karaman bu farkı şöyle özetlemektedir: *"İslâm’da bütün hak ve hürriyetler, bu arada din ve düşünce hürriyeti, insanın üstündeki bir varlık*

¹²⁶⁹ Mustafa Lütfî el-Menfelûtî, *El-Hürriye*, den naklen, Hayrettin Karaman- Bekir Topaloğlu, *el-Kırâetü'l-Arabiyye*, İst, 1968, s. 205

¹²⁷⁰ Ahmet Akgündüz, *İslâm Anayasası*, Timaş Yay. s.15, İst. 1995

¹²⁷¹ Bkz. Christopher Falzon, *Foucoult ve Sosyal Diyalog*, Çev Hüsamettin Arslan, s. 82

¹²⁷² el-Kureşî, a.g.e., s. 185

tarafından insana verilmiştir... Bu hürriyetin verilmesindeki amaç, insanın Allah tarafından verilen akıl ve hür iradesiyle O'na kul olmasıdır. Gayr-ı İslâmî sistemlerde ise, hürriyetten amaç aşkın bir müdahale olmadan insanın kendini gerçekleştirmesidir."¹²⁷³

Gurvitch, hür olmanın insana bazı sorumluluklar yüklediğini, bu nedenle bazı insanların bu yükten sıyrılmak için hürriyetten kaçarak determinizme (gerekirciliğe), zorunluluğa, hatta kaderciliğe sığındığını söylemektedir. Gurvitch'e göre hürriyet, insanlık şartının ayrılmaz bir parçasıdır. Hürlük öyle bir şeydir ki, sadece duyulur, yaşanır, tecrübe edilir, sonra tasviri yapılır. Hürlük, ister kollektif, ister ferdî olsun, insan varlığının irca' edilemez (geri döndürülemez.) çok karışık bir niteliği (qualité), bir hassasıdır.¹²⁷⁴ İnsan hürlüğü'nün bir tahlilini yapan Gurvich, bu hürlüğü'nü sadece icra hürlüğü'nden ibaret olmadığını, istemek hürlüğü ile yapabilme, isteneni yapabilme hürlüğü arasındaki farkın kolaylıkla gösterilebileceğini söylemektedir. Kadercilerin yapabilme hürlüğü'nü inkâr etmekle beraber, sadece isteme hürlüğü'nü kabul ettiklerini, bir kölenin, istediğini yapabilme gücünden yoksun olmakla beraber, isteklerinde hür olduğunu belirttikten sonra, hürlüğü; fizikî hürlük, sosyal hürlük, medenî hürlük ve politik hürlük olmak üzere dört kısma ayırmaktadır.¹²⁷⁵

Fromm, ferдин güçsüz olması nedeniyle yalnızlığa katlanamayacağını, yalnızlığın neden olduğu güçlük ve şüphenin, insan hayatını felç ettiğinden, ferдин tüm bağlardan sıyrılmış olumsuz bir hürriyetten kaçmaya çalıştığını böylece insan fitratının bu şekil bir hürriyete uygun olmadığını ifade etmektedir.¹²⁷⁶

İslâm, Cahiliye dönemi insanların imdadına yetişerek, iman nuruyla akıl ve kalpleri aydınlatmakla onları, başta heva ve heveslerinin kulu, vehim ve hurafelerin esiri olmaktan kurtarmıştır. İslâm insanlığa gerçek hürriyetin ve bu hürriyetin son derece geniş dairesi içinde kardeşçe barış içinde yaşamının hazzını ve zevkini tattırmıştır. Bu atmosfer içinde, beşer tarihinde emsali görülmemiş bir şekilde, kısa bir zamanda sahabe adıyla yepyeni seçkin bir nesil yetiştirerek onları medeniyette birer rehber birer üstat haline getirmiştir. Görüldüğü gibi, İslâm'ın getirdiği hürriyet sistemi, insanın hem dış cephesine, hem ruh cephesine yönelik olmak üzere çift

¹²⁷³ Hayrettin Karaman, *İslâm'da Din ve Düşünce Hürriyeti*, Ensâr Neş. İst. 2004, s. 94-95

¹²⁷⁴ Georges Gurvitch, *Sosyal Determinizmin Çeşitleri ve İnsanın Hürlüğü*, Çev. N.Şinasî Kösemihal, s. 3,4

¹²⁷⁵ Georges Gurvitch, a.e., s. 34, 35

¹²⁷⁶ Erich Fromm, *Hürriyetten Kaçış*, Trc. Aydan Yörükân, Tur Yay. İst. 1979, s.326

yönlü bir hürriyet sistemidir. Kişi, objektif alanda istediği kadar hür olsa da sübjektif yönden hâlâ tutsak yaşamaya devam ediyorsa onun kısır anlamda hür olmasının kendisine fazlaca bir yararı bulunmamaktadır. Bu nedenle İslâm, kaleyi içten fethetmek prensibiyle insanın ruhunu esir almak üzere harekete geçen evham, ilhad, dalaleet ve bidatlerin akınlarına karşı eğitim alanında aldığı tedbirlerle akıl ve kalbin kapılarını dış etkenlere kapatarak onların esir alınmalarına izin vermemektedir. Bu da İslâmî hürriyetin önemli farklarından birisidir. İslâm'ın getirmiş olduğu mükellefiyetlere dikkat edildiğinde, tümünün, bu küllî hürriyet ilkesini korumaya ve güçlendirmeye yönelik olduğu görülecektir. Böylece fert ve toplumun hiçbir şekilde zarar görmemesinin yanı başında fert ve toplumun maslahatını esas alan bu hürriyet biçimi, hükümlerin teşriinde daima bir eksen konumunda tutulmuştur. Yani dinî mükellefiyetlerdeki esas maksat, insanın gerçek anlamdaki hürriyetini garanti altına almaktır. Bunun sağlanması için de beş temel hususun koruma altına alınmasını esas almıştır. Bunlar; *canı muhafaza, malı muhafaza, akli muhafaza, dini muhafaza ve nesli muhafazadır*. Bunları koruma altına almak hem bizzat ferdin, hem de toplum ve devletin temel vazifelerindedir.

“Hürriyet odur ki, âdil kanunlar dışında kimse kimseye tahakküm etmesin. Herkesin hakları mahfuz kalsın ve meşru dairede her şey serbest olsun. İslâm'a göre insanlar hürdürler, ancak hepsi Abdullah'dırlar (Allah'ın kuludurlar). İslâmî hürriyet iki esası emreder: 1) Tahakküm ve istibdat ile başkasını zillet altında bırakmamayı, 2) Allah'tan başkasına boyun eğmemeyi.

İslâm hukuku insanın her aklına geleni ve arzu ettiğini yapması demek olan “mutlak hürriyeti” hürriyet olarak kabul etmemekte, belki hayvanlık, şeytanın istibdadı ve nefsin esareti olarak vasıflandırmaktadır.”¹²⁷⁷ Rousseau, insanın salt isteklerinin itisine uymasını kölelik, kendisi için koymuş olduğu yasalara uymayı da, insanı kendi kendisinin efendisi yapan manevî özgürlük olarak tanımlamaktadır.¹²⁷⁸

Bu ifadeyi İslâmî hürriyetle karşılaştırdığımızda, insanın salt isteklerine uymasının bir kölelik olduğu düşüncesi itibariyle, İslâmî hürriyetle örtüştüğü, ancak insanın kendisi için koymuş olduğu yasalara uymasının kendi kendisinin efendisi olarak manevî bir özgürlük olduğu savı itibariyle de çatıştığı görülmektedir.. Zira bu düşünceye göre insan, kendisini kendi koyduğu yasalara uymaya mecbur tutuyorsa,

¹²⁷⁷ Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ank.1987, s. 71)

¹²⁷⁸ J.J. Rousseau, a.g.e., s. 30

birtaraftan kendisinin efendisi, öbür taraftan ise, kendisinin kölesi konumuna düşmektedir. Yani insan, kendi kendisine mutlak manada hükmettiği takdirde, hem kendisinin hâkimi, hem de mahkûmu haline gelmektedir ki, bu açık bir çelişkidir. Zira İslâm'a göre bir verlik, hem hâkim-i mutlak, hem de mahkûm-u mutlak olamaz. İslâm'a göre insanın hür iradesiyle âdil yasalara uyması ve sadece Allah'a boyun eğmesi, onu gerçek anlamda hür kılarak hem başkasını, hem de kendi kendisinin kölesi olmaktan kurtarabilmektedir.

Ancak İslâm'ın bu noktadaki çağrısı karşısında, Babadan görme çizgiden ayrılmak istemeyen bazı ecdatperestler, kendilerini kuru taklitçilik esaretinden kurtaramadıklarından bu hürriyetin zevkini tadamamışlardır. Kur'ân kınayıcı bir üslupla bu tür taklitçilerden şöyle bahsetmektedir: *واذا قيل لهم تعالوا الى ما انزل الله قالوا* “Onlara, “Allah'ın indirdiği Kur'ân'a (Onun belirlediği hürriyet çizgisine) uyunuz!” denildiği zaman, onlar, “Hayır biz bilakis babalarımızı hep üzerinde gördüğümüz çizgiye uyarız.” dediler. Peki ya babaları bir şey bilmez ve doğru yolu bulamamış olan kimseler ise...?”¹²⁷⁹ Yine bu dönemin insanlarıyla beraber tüm insanlığı, tabiatın zerrelere adedince sayısız ilâhçıklara kul ve köle olma anlamındaki tabiatperestlik esaretinden kurtararak, kendisini gerçek sahibi olan Âlemlerin Rabbiyle buluşturmak ve O'nun aziz bir dostu olma makamına getirmekle insana hürriyetle beraber şereflerin en büyüğünü kazandırmıştır. Bu nedenle Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de peygamberlerinden bahsederken onların kendi katındaki dostluk derecelerine ve üstün şereflerine işaretlen, isimlerini zikretmeden önce, “*kulumuz*” anlamındaki *عبدنا* tabirini kullanmakla kendilerine gösterdiği iltifatını izhar etmektedir. Meselâ Hz. Eyyup'la ilgili olarak *واذ كر عبدنا ايوب* “*Kulumuz Eyyub'un Rabbi'ne nida ettiği zamanı hatırla!*”¹²⁸⁰ Hz. Peygamber'le ilgili olarak da, *وان كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا* “*Eğer, Kulumuza indirdiğimizden (Kur'ân'dan) bir şüpheniz varsa, O'nun bir sûresinin bir benzerini getiriniz*”¹²⁸¹ âyetinde Hz. Peygamber'in adı ve unvanı yerine, sadece “*kulumuz*” tabirinin kullanılmasıyla, kendisinin, ind-i İlâhî'deki üstün mertebesine işaret edilmiştir.

¹²⁷⁹ Bakara, 2/170

¹²⁸⁰ Sâd, 38/41

¹²⁸¹ Bakara, 2 /23

Kısaca Allah'a kul olma; insanı, kendi kendisine, kendisi gibi başka bir insana veya daha küçük varlıklara köle olmaktan kurtardığı gibi, tüm mahlûkata karşı kâmil manada hür kılmaktadır. Bu da İslâmî hürriyetin diğer farklı bir yönüdür.

2. Eşitlik

İslâm'ın insanlığa sunduğu hürriyet; Ana hatlarıyla; inanç hürriyeti, siyasî hürriyet, medenî hürriyet ve ekonomik hürriyet olmak üzere dört kısımda mütalaa edilebilir.

İslâm, kendisinden önceki toplumlarda emsali görülmemiş bir tarzda insanlığa eşitlik nimetini sunmuştur. Fertler, toplumlar ve farklı ırk ve cinsler arasında âdil bir eşitlik ilân ederek, beyaz ile siyah, yöneten ile yönetilen arasında takva hariç, hiçbir fark gözetilmeksizin tarağın dişleri mesabesinde bir eşitlik anlayışı getirmiştir. Farklı beşerî unsurlardan oluşan insan topluluklarını; temeli eşitlik olan bir platformda bir araya getirmeyi başarabilme gücüne sahip bulunan tek dindir. Ne zaman Doğu ile Batı arasında bir münazaa söz konusu olmuşsa, hep İslâm'a iltica edilmiştir.¹²⁸²

Müslümanların inandığı ve yaşadığı İslâm'ın kardeşlik ve eşitlik prensibi, Hint Toplumunun, eşitlik ve insan haklarından mahrum bıraktığı Hindular üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

İslâm, toplumsal hayatta, tabakalar arasında boğuşma ve çatışmalara neden olan tüm cins ve unsurlar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırarak, Müslümanlar ve diğerleri arasında temeli eşitlik ve adalet olan kutsal bir bağ meydana getirmiştir. İngiliz Filozof Thomas Carlyle; şunları söylemektedir: *“İslâm'da, öyle bir dostluk vardır ki, dostlukların en şerefli ve en sevimsisidir. Bu dostluğun temeli ise, İslâm'in, insanlar arasında esas aldığı eşitlik prensibidir.”*¹²⁸³

Burada ifade edilmek istenen eşitlik, hadiste de buyurulduğu gibi tüm insanların Hz. Âdem'den, Hz.Âdem'in ise topraktan olması hasebiyle kökenlerinin

¹²⁸² “Nerede Olursa Olsun İslâm” dan naklen, el-Kureşî, a.g.e., s.203

¹²⁸³ el-Kureşî, a.g.e., s.203

aynı olmasına dayalı olan bir kardeşlikteki ve hukuk önündeki eşitlik anlayışıdır.

Hukukta eşitlik; haklarda eşitlik ve hukuk karşısında eşitlik olmak üzere temelli iki anlama gelmektedir: Birincisi, bir ülkede yaşayan insanlar eşit haklara sahiptir. Fertlerden biri hangi haklara sahipse, diğerleri de aynı haklara sahiptir. İkincisi ise; bir ülkede yaşayan her insana, kanunlar eşit şekilde tatbik edilecektir. Birinci anlamıyla her fert, herkes gibi yaşama hakkına sahiptir. Kimsenin hayatı, kanı, kimseninkinden daha değerli veya daha değersiz değildir. Kimsenin, kimseden ne fazla ne eksik, eşit şekilde hürriyet hakkı vardır.¹²⁸⁴ Bu mülahazayla hiç birinin diğerinden bir farkı olmaksızın, kardeşlik nokta-i nazarında sevgide, ilgide ve hukukta tüm insanların eşit olmasıdır.

Gerek fizyolojik yapı ve gerekse biyolojik sistem itibariyle insan nevini diğerlerinden ayıran temel özellikler bakımında herkesin eşit olması, insanların temelde kardeş olduğunu gösteren delillerin en büyüğüdür. Ancak, kendi nevi içinde her bir ferdin diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan renk ve sima farklılığı ise, bu eşitlik ve kardeşlik anlayışını hiçbir şekilde etkilemez. Aksine daha da güçlendirir.

Rousseau, eşitlik ve eşitsizlik konusunu kendi açısından şöyle değerlendirmektedir: “*Temel sözleşme, doğal eşitliği ortadan kaldırması şöyle dursun, tam tersine, doğanın insanlar arasında koyduğu maddesel eşitsizlik yerine manevî ve haklı bir eşitlik getirir. İnsanlar güç ve zekâ bakımından olmasalar da, sözleşme ve hak-hukuk bakımından eşit olurlar.*”¹²⁸⁵ Zaten her bir insanı; rengi, boyu, posu, siması, aklî ve zekâ derecesi, karakteri, kabiliyetleri, arzu ve meyilleri bakımından ayrı bir âlem olmasını sağlayan şahsî özelliklerde de eşit olmasını istemek, İslâm nokta-i nazarında, arzulanan makul bir durum olmayıp, muhal türünden olan bir şeyi talep etmek demektir.¹²⁸⁶ Zira böyle bir talep, bütün insanlık âlemini, dünya nüfusu oranındaki bir sayısal zenginlikten, tek kişiye indirgeyecek şekilde fakirleşmekten başka bir şey değildir. Bu durum ise kişinin; ne eşi, ne ailesi ne de akraba ve dost çevresi tarafından diğerlerinden tefrik edilmesini engelleyecek derecede bir karmaşa ve kargaşa ortamının meydana gelmesine sebebiyet verecek ve

¹²⁸⁴ Bkz. Fahri Demir, *HukuktaEşitlik, Din ve Vicdan Özgürlüğü*, Diyanet İlmî Dergisi, sayı: 1, Ocak, Şubat, Mart, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara 1994, s. 17

¹²⁸⁵ J.J. Rousseau, a.g.e., s. 34

¹²⁸⁶ B. Bottomore, *Seçkinler ve Toplum*, Çev. Erol Mutlu, s. 137

soysal hayatı tamamen çökertecekti. Hz. Peygamber bu noktalara işareten, “Eğer eşit olsaydınız, helâk olurdunuz.”¹²⁸⁷ buyurmaktadır.

İnsanlar Arasındaki bireysel farklılıkların ve onlar arasındaki toplumsal ayırımların iki ayrı şey olduğunu söyleyen Bottomore, konuyla ilgili olarak Rousseau’dan şu alıntıyı yapmaktadır: “Ben insan türü arsında iki tür eşitsizliğin olduğunu düşünüyorum; birincisine doğal, ya da fiziksel eşitsizlik diyorum. Çünkü bu eşitsizlik, doğa tarafından belirlenmekte ve yaş, sağlık, bedensel güç, zihin ya da ruh niteliklerinin farklılığından meydana gelmektedir. Diğeriyse, ahlâkî ya da siyasal eşitsizlik olarak adlandırılabilir. Bu ikincisi bazı insanların başkalarının zararına olarak yararlandıkları farklı ayrıcalıklardan oluşur; daha zengin, daha saygın, daha güçlü, hatta zorla başkasına boyun eğdirtecek durumda olmak gibi...”¹²⁸⁸ İşte sosyal barışı tehlikeye sokan veya bazen de tamamen ortan kalkmasına neden olan bu eşitsizliği Kur’ân, hiçbir surette kabul etmemekte ve toplumsal hayattan kaldırılmasını hedeflemektedir.

Ancak İslâm'ın amaçları arasında, geçim noktasında gerçekleştirilmesi imkânsız mutlak bir eşitlik bulunmamakla beraber, bu konuda toplum katmanları arasında uçurumların meydana gelmesine ve her türlü toplumsal kargaşa ve kaosların yaşanmasına neden olan “Başkası acından ölse bana ne?” ile “Sen çalış, ben kazanayım!” şeklindeki gayr-i insanî ve gayr-ı ahlakî iki türlü felsefeye de izin vermemektedir. Zira Kur’ân-ı Kerim, mükerrer âyetleriyle¹²⁸⁹ maişet bakımından farklılığın kaçınılmaz olduğu sosyal hayatta her bir ferdi, kendisine göre muhtaç durumda olan diğer bir ferde veya fertlere merhametle yardım etmek anlamındaki انفاق “infak”a davet etmekte ve duruma göre onunla mükellef tutmaktadır. Bu şekilde, “Başkası acından ölse bana ne?” anlayışının temelindeki egoizmi yasaklayıp, onun yerine şefkat ve diğergamlık anlayışına canlılık kazandırıp bireyler arası bağları güçlendirdiği gibi sosyal refahın çitasını da yükselterek, sosyal barışı korumaktadır.

¹²⁸⁷ Bakır Şerif el-Kureşî, *en-Nizâmü's-Siyasiyyü f'i-İslâm* isimli eserinin 219. sayfasında yer verdiği bu hadisin referansını vermediği gibi, aynı hadis kütüb-ü sitte'de bulunamamıştır.

¹²⁸⁸ J.J. Rousseau, A. *Dissertation on the Origin and Foundation of the Inequality of Mankind* (Everyman Edition), s. 160'tan naklen B. Bottomore, *a.g.e.*, s. 138

¹²⁸⁹ “Allah, kiminize kiminizden daha bol rızık verdi.” (Nahl, 16/71), “Dilediğine sayısız rızık verirsin.” (Al-i İmran, 3/27), “Allah dilediğine rızkı bollatırır da daraltır da” (Ra'd, 13/26)

Öbür taraftan, “*Sen çalış, ben kazanayım*” şeklindeki diğer tehlikeli anlayışın temelinde yatan ve toplumda sermaye-emek çatışmasına yol açan çalışmadan kazanma ve fakir tabakanın kanını emme anlayışının ürünü olan faizciliğe, stokçuluğa, hırsızlığa ve spekülasyonculuğa yol vermemekle de sınıfsal çatışmalara zemin hazırlayan faktörleri ortadan kaldırmaktadır.¹²⁹⁰

Stalin döneminde Rusya’da belirli bir hayat standardını yakalamak üzere işçilere yönelik yapılan eşit ücret uygulaması, ekonomik hareketin felce uğramasına, işçi kesimi arasında tembelliğin yayılması sonucunda, ülkesinin yaygın bir krizle karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Stalin bu nedenle bu uygulamadan vazgeçmekle beraber, bu görüş noktasındaki muhaliflerine yönelik kanlı bir temizlik operasyonu başlatmış ve konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “*Bunlar, sosyalizmin ücret eşitliğini gerektirdiğini zannediyorlar. Bu ne basit bir görüştür! Bunların savundukları eşitlik bize zararların en büyüğünü vermiştir.*”¹²⁹¹

Stalin 1931 yılında düzenlediği basın toplantısında, Rusya’nın karşılaşmış olduğu ekonomik çöküntünün, işçilere yönelik yapılan eşit ücret uygulaması olduğunu itiraf ederek de şunları söylemiştir: “*Ekonomik ilerleme seyri, iş alanında yaşanan ihmal ve tembellikle paralel olarak sekteye uğramıştır.*”

Komünizm yanlıları, fertlerin ihtiyacı dikkate alınarak tüketim mallarının dağıtımıyla ilgili eşitlik ilkesini, tadil etmek zorunda kalmışlardır. Böylece, gururlandıkları ve yaymaya çalıştıkları “*Her kese ihtiyacına göre ücret*” yerine, “*Herkes, gücüne ve yaptığı işe göre ücret*” prensibini uygulamaya sokmuşlardır.¹²⁹²

İslâm, Sosyal adalet ve sosyal eşitliği benimseyerek tüm insanlar arasında hayatın temel prensibi haline getirmiştir. Yüce Allah, konuyla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: يا ايها الناس انا خلقناكم من ذكر وانثى وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا ان اكرمكم عند الله اتقوا *"Ey insanlar! Biz sizi, bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi milletler ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz, takvaca üstün olanınızdır."*¹²⁹³

¹²⁹⁰ Bkz. Çalışmamızın “*Ekonomik Hayatta Barış*” başlıklı bölüm

¹²⁹¹ el-Kureşî, *İslâm’da İş ve İşçi Hakları*, s.219 ‘dan naklen a.g.e., s.209

¹²⁹² el-Kureşî, a.g.e., s.210

¹²⁹³ Hucurat, 49 /13

İbn Abbas (r.a.)’dan bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak yapılan rivâyete göre, azatlı kölelerden birisinin, “Beyaze” kabilesine mensup bir kadınla evlenme talebinde bulunması üzerine, Nebi (s.a.s), kadın ailesinin bu teklife muvafakat göstermelerini işaret buyurunca, kadının babası; “Ya Resûlallah! Biz kızlarımızı kölelerimizle mi evlendireceğiz?” şeklinde karşılık verdi. Bunun üzerine yukarıdaki âyet nazil olup, toplum katmanlarının birbirlerine karşı üstünlüğünü esas alan cahiliye döneminden kalma adetlerini bu arada azatlı bir kölenin hür bir kadına evlenme teklifinde bulunamayacağına ilişkin geleneği yıkarak Müslümanların tek bir millet olduğunu ortaya koymuştur. Zaten bu konudaki ilk uygulamayı kendi ailesinde başlatan Hz. Peygamber, kendisi, Necaşî’nin hediye ettiği bir cariye ile evlendiği gibi, soylu bir aileden olan halası kızı Zeyneb’in, kendi azatlı kölesi olan Zeyd bin Sabit’le evlenmesine önayak olmuştur. Önceleri teklife sıcak bakmayan Zeyneb’in ailesi, konuyla ilgili inen âyetin uyarısı üzerine rıza göstermekle bu evlilik gerçekleşmiş ve bu konudaki statüko da bozulmuştur.¹²⁹⁴

İslâm, babalar ve neseplerle öğünerek kibirlenme âdetinin kökünü kazımıştır. Buna, İbn Ebi Hatem’in rivâyet ettiği şu hadis açıkça işaret etmektedir: “*Hepiniz Âdem’den, Âdem ise topraktandır. Babalarıyla öğünen bir toplum, bu tutumundan vazgeçsin, değilse Allah katında kara böcekten de önemsiz hale gelir.*” Yine başka bir hadiste; “*Ey insanlar! Allah sizden cahiliye ayıbını ve babalarla büyüklenme âdetini gidermiştir. İki türlü insan vardır: Birisi; itaatkâr, muttaki ve Allah katında değerli olan insandır. Diğeri; facir, şaki ve Allah katında önemsiz olan kişidir.*”¹²⁹⁵

Hz. Peygamber, ailesine hitaben; “*Ey Beni Haşim! İnsanlar bana amelleriyle gelirken, siz neseplerinizle gelerek, “biz Muhammed’in zürriyetiyiz.” diyecek değilsiniz.*”

Resûl-i Ekrem, (s.a.s) Arapların zihniyetine hükmeden neseplerle öğünme hastalığına da son vererek şöyle buyurmuştur: “*Sizden biriniz, Allah’a takvada*

¹²⁹⁴ Bk. Ahzab, 33/36

¹²⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur’âni'l-Azim*, 4/217

üstünlük sağlamak ayrı olmak kaydıyla ne bir kimseden, ne de bir siyahîden daha hayırlı olamaz!"¹²⁹⁶ buyurmuştur.

İrkçilik ve babalarla öğünmek, kişilik gelişiminde büyük bir önemi olan güzel davranış mevhibesinden yoksun olan zayıf insanların silahıdır. Oysa Allah Teâlâ, hiçbir babanın evladı yerine, hiçbir evladın da babasının yerine cezalandırılmayacağı Ahiret gününde insanları sadece amellerine göre değerlendirmeye tabi tutacağını bildirmiştir.¹²⁹⁷ Böylece İslâm, insanlar arasındaki farklılık ve üstünlüğü, baba ve ecdadın şerefi, mal, meta' ve başka bir çeşit dünya ziyneti olarak değil, sadece amel-i sâlih ve takva olarak belirlemiştir.

3. Kardeşlik

Kur'ân-ı Kerim, *إن هذه امتكم امة واحدة وأنا ربكم* "Sizin şu toplumunuz, tek toplumdur. Ben de sizin Rabbinizim."¹²⁹⁸, *ما كان الناس إلا امة واحدة*, "İnsanlar sadece bir topluluktan ibaret idi."¹²⁹⁹ *وهو الذى أنشاكم من نفس واحدة* "Sizi tek bir befisten inşa eden O'dur."¹³⁰⁰ *وهو الذى خلقكم من نفس واحدة* "Sizi tek nefisten yaratan O'dur."¹³⁰¹ gibi bir çok âyetlerle İnsanın gerek köken itibariyle aynı babanın çocukları olarak, kardeş olduklarını bu nedenle de oluşturdukları toplumun tek toplum olduğunu mükerrer olarak beyan etmektedir. Hz Peygamber de Veda Hutbesinde, *كلكم من آدم وأدم من تراب* "Hepiniz Âdem'den, Âdem de topraktır." buyurarak âyetlerde geçen insanlığın tek babasını Hz. Âdem olduğunu, Hz. Âdem'in yaratıldığı ana maddenin ise toprak olduğunu vurgulamıştır.

Kur'ân, Bundan başka, *إنما المؤمنون إخوة* "mü'minler kardeşler."¹³⁰² âyetiyle bir de iman kardeşliğini tesis etmektedir. Böylece Kur'ân, insanlar arasında, bir insan kardeşliği ve iman kardeşliği olmak üzere iki çeşit kardeşlik öngörmektedir.

¹²⁹⁶ A. İbn Hanbel, V/411

¹²⁹⁷ Lokman, 31/33

¹²⁹⁸ Enbiya, 31/92

¹²⁹⁹ Yunus, 10/19

¹³⁰⁰ Enam, 6/97

¹³⁰¹ A'raf, 7/189

¹³⁰² Hucurat, 49/10

Yukarıda bahsi geçen Büyük Fransız İhtilâlinin ardından yayınlanan İnsan Hakları Bildirgesinin ihtiva ettiği tüm maddeler, hürriyet, eşitlik ve kardeşlik gibi üç ana ilke etrafında dolaşıyordu. Bildirge, Avrupalı yazarlar tarafından övünç kaynağı olarak kabul edilerek onun ışık hızıyla tüm Avrupa'ya yayıldığı ve bunun son aşırda insanlığın en büyük kazanımı ve zaferi olduğu iddia edilmişti.¹³⁰³

Ancak bu iddia sadece Fransızlara ait bir durum olmayıp, İngilizler ve Amerikalılar da benzer görüşler ileri sürmüşlerdir. İngilizler, İnsan hakları alanında ilk çağrının kendilerinden geldiğini, bu alanda kendilerinin verdikleri mücadele sonucunda gerçekleşen devrimle hürriyetin tüm Avrupa ülkelerinde kök salmaya başladığını ve bu devrimin, insan haklarının ilanı gibi güzel bir netice verdiğini ileri sürmüşlerdir. Amerikalılar da gerek Fransız ve gerekse İngilizlerin bu şekil iddialarını reddederek kendilerinin 1776 yılında ülkelerinde gerçekleştirdikleri ihtilâl sonrasında dünya çapında hürriyet alanının genişlemesi yolunda önemli ilerlemeler sağlandığını ve bu aşırda insanların gözlerinin açılmaya başladığını öne sürerek İnsan hakları ilânındaki öncelik faziletinin kendilerine ait olduğunu savunmuşlardır.¹³⁰⁴

Bu tür tartışmalar, bize Ehl-i Kitab'ın, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan; *وقالت اليهود "ليست النصارى على شئى وقالت النصارى ليست اليهود على شئى وهم يتلون الكتاب Hiristiyanların bir şey üzere olmadığını, Hiristiyanlar da Yahudilerin bir şey üzere olmadığını söylediler."*¹³⁰⁵ Âyetinde yer aldığı şeklindeki restleşmelerini hatırlatmaktadır. En âdil hakem olan tarihe müracaat ettiğimizde, bu âyette geçen örnekte olduğu gibi, yukarıda adı geçen ülke halklarının, insan haklarının ilanındaki önceliğinin kendilerine ait olduğu yolundaki iddiaların tümünün de gerçeği yansıtmadığını görmekteyiz. Ancak bu tür iddialarda doğru olan ortak payda şudur ki; Batılı her bir ülke yönetiminin, kendi halklarına uyguladıkları ayırımçı politikaların ve had safhaya varan koyu istibdatların uzun yıllar hüküm sürmesinin ardından meydana gelen sosyal patlamalar sürecinde, toplumda yaşanan büyük trajediler sonucunda uzun süren hürriyet özlemiyle bir uyanışın içine girilmiştir. Ancak bu olgu, insan hak ve hürriyetleri yolundada ilk adımın kendileri tarafından atıldığını gösteren bir kanıt olamaz.

¹³⁰³ a.g.e., s. 182

¹³⁰⁴ Seyit Can, *Hürriyetü'ül-İnsan fi Dav'i'l- Kur'âni'l-Kerim*, s.3, byy, ts

¹³⁰⁵ Bakara, 2/113

Tarihî gerçekler; insan hak ve hürriyetlerinin tanınması ve benimsenmesiyle ilgili ilk çağrının İslâm'dan geldiğini ve sahabenin hiçbir sosyal patlama ve kanlı ihtilal olmaksızın bu çağrıya büyük bir içtenlikle olumlu cevap vermekle saff-ı evveli oluşturduklarını, bunu bir program olarak en güzel bir tarzda hayata geçirdiklerini göstermektedir. Bu nedenle on üç asırlık bir zaman farkıyla, insan haklarının ilânıyla ilgili önceliğin ve bu ilkelerin tesis edilmesi ve benimsetilmesindeki harika barışçı yöntemin kullanılmasıyla ilgili olarak öncülüğün İslâm'a ait olduğu büyük bir rahatlıkla söylenebilir.

C. TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER

1. İnanç Hürriyeti

İslâm, din hürriyetini en geniş anlamıyla tesis ederek insanlığın menfaatine sunmuştur. Hz. Peygamber de bunu fiilen hayata geçirerek bu hürriyetin güzelliklerini insanlığa göstermiştir. Doğuştan haklar ve hürriyetlerle donatılmış¹³⁰⁶ olarak yaratılan insanoğlunun sahip olduğu en temel hürriyetlerden biri ve belki de en önemlisi, inanma ve inancına uygun yaşayabilme özgürlüğüdür.¹³⁰⁷

"Mademki din, iman ve ameldir ve mademki amel de ferdin gerek Hâlikine, gerek nefsine, gerek başkasına karşı ifasiyle mükellef olduğu bir takım vazifelerdir; ohalde din hürriyeti, evvelâ iman hürriyeti demektir. Bu da fedin resmî veya gayr-ı resmî hiçbir tazyike, tesir, tehdit ve tedhişe uğramaksızın dilediği ve beğendiği bir dinin akidelerine serbestçe inanması ve bunları benimseyerek vicdanına mal edebilmesi demektir."¹³⁰⁸ İnanma hakkının en derin bir ruhî ihtiyacın ifadesi ve vicdanımızın hakkı olduğunu söyleyen Başgil, böyle olduğu için de buna vicdan hürriyeti de denir demektedir. Ancak din ve vicdan hürriyetinin birbirine karıştırılmamasının gerektiğine dikkat çeken Başgil, ikisi arasındaki farkı şöyle

¹³⁰⁶ Walter Hamel, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, YeniAsya Yay. Çev. Servet Armağan, Özal Mat. İst., 1981

¹³⁰⁷ Osman Güner, *Resûlullah'ın Ehli Kitapla Münasebetleri*, Fecr Yay. Ank. 1997. s. 274

¹³⁰⁸ A. Fuat Başgil, *Din Nedir? Din hürriyeti ve Laiklik Ne Demektir?*, Fakülteler Matbaası, İst., 1954, s. 71

açıklamaktadır: "Din hürriyeti bir nevi vicdan hürriyetidir, fakat vicdan hürriyeti mutlaka vicdan hürriyeti demek değildir. Vicdan hürriyeti, din hürriyetinden daha geniştir. Yalnız dinî değil, aynı zamanda herhangi bir siyasi, iktisadi veya felsefi akide ve kanaat serbestliğini de ifade eder." Başgil, "Din Hürriyeti Prensibi"nde doğan haklar; İnanma Hakkı, İbadet ve Dua Hakkı, Talim ve Tedris, Neşir ve Telkin Hakkı olmak üzere ana hatlarıyla dört kısma ayırmaktadır.¹³⁰⁹ Gurvitch bu hürriyeti, medenî hürriyet kapsamında mütalaa etmekte ve devletin kanunlarıyla emniyet altına alınması gerektiğini ifade etmektedir.¹³¹⁰ Walter Hamel ise, hakikatin ancak ruhun hürlüğü içinde, kılıç zoruyla değil de hürriyet vasıtasıyla gelişebileceğini ifade etmektedir."

Kur'ân, din hususunda beşeriyete serbestiyet tanır... Bu bağlamda Kur'ân hiçbir kimseye inanç ve düşüncesinden dolayı baskı yapılmasını tecviz etmez.¹³¹¹ İnsanları İslâm'a davet etmek ya da İslâm'ı onlara tebliğ etmek İslâm'ın emrettiği bir görevdir. Ancak bu görev, zorlama ya da baskı altında gerçekleştirilen bir görev değildir. Kur'ân'ın bu konuda izlediği metod, insanın aklına fikrine ve gönlüne hitap etmeye yöneliktir.¹³¹² İşte Hz. Peygamber'in, insan toplumuna iletmekle emrolunduğu bu hürriyetin temel ilkesine işaret eden birçok Kur'ân âyetlerinden bazıları şunlardır: "ادع إلى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة و جادلهم بالتى هى أحسن (Ey Muhammed) Sen hikmetle, güzel öğütle, Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."¹³¹³ "De ki, hak Rabbi'nizden gelmiştir. O halde dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin."¹³¹⁴ لكم لإكراه فى الدين ,¹³¹⁵ "De ki... Sizin dininiz size, benim dinim de bana dır." ¹³¹⁵ "Dinde zorlama yoktur. Doğruluk (iman), sapıklıktan (küfürden) açık bir şekilde ortaya çıkmıştır..."¹³¹⁶ Bu duruma göre, diğer peygamberler gibi, Hz. Peygamber'in de bu noktadaki görevi, vahyin gereğini yerine getirmek ve onu insanlara, iman ile küfür tamamen birbirinden ayırt edilinceye kadar en güzel bir şekilde ilettikten sonra onları, inanıp inanmada serbest bırakmaktır. Yüce Allah Hz.

¹³⁰⁹ A. Fuat Başgil, ag.ge., s.72

¹³¹⁰ Bkz. Georges Gurvitch, *Sosyal Determinizm Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü*, s. 35

¹³¹¹ Bkz. Resul Ersöz, *Haklar ve Özgürlükler*, İlahiyât Ankara 2003, s. 68

¹³¹² Osman Güner, a.g.e., 274

¹³¹³ Nahl, 16/125

¹³¹⁴ Kehf, 18/29

¹³¹⁵ Kâfirûn, 109/6

¹³¹⁶ Bakara, 2/256

Peygambere (dolayısıyla onun ümmetine) hitaben, نحن أعلم بما يقولون وما أنت عليهم بجبار “Biz onların ne demekte olduklarını görmekteyiz. Sen onların üzerinde bir diktatör değilsin! O halde Kur’ân’la Ahiret azabından korkanları uyar!”¹³¹⁷ فذ كر لهم بالقران من يخاف وعيد “(Ey Muhammed!) Sen onlara öğüt ver, çünkü sen sadece bir öğüt vericisin, onların üzerinde bir zorba değilsin.”¹³¹⁸ قل يا أيها الناس قد جئكم الحق من ربكم فمن اهتدى فلنفسه ومن ضل فإنما يضل عليها¹³¹⁹ “De ki Ey İnsanlar! Hak (Kur’ân Rabbinizden gelmiştir. Artık kim doğru yola gelirse kendisi için gelir. Kim de saparsa, o da kendi aleyhine sapacaktır.”¹³¹⁹

İslâm, yapılan tebliğ ve davete rağmen diğer din müntesiplerinin kendi dinî inançlarını yaşamayı tercih etmelerinde kendi açısından hiç bir sakınca görmemektedir. Allah Teâlâ’nın, Nebiyy-i Kerim’ine hitaben, أفأنت تكره الناس حتى يكونوا مؤمنين “İman edinceye kadar, sen mi insanları zorlayacaksın?”¹³²⁰ şeklinde yaptığı uyarıyı ihtiva eden bu âyetin anlam bütünlüğüne dikkat edildiğinde, Yüce Allah, dinini insanlara kabul ettirme noktasında hiçbir zorlamaya başvurmaksızın onların iradî tercihlerine önem verdiği anlaşılmaktadır. Kısaca bu doğrultuda, âyetten çıkarılacak anlam şudur: “Resûlüm! Ben kullarımı, inanma konusunda, -sonucuna katlanmaları şartıyla- zorlamadığım halde, bundan dolayı onlara karşı zor kullanacak değilsin!” Yüce Allah’ın iradesi bu doğrultudayken, peygamberlerinin, hiçbir fayda ve iyi bir sonuç vermeyecek olan herhangi bir baskı aracını kullanma girişiminde bulunarak bu kurala muhalefet etmeleri düşünülemez. Bu nedenle Hz. Peygamber’in, bir kitap ehline veya bir müşriğe İslâm’ı kabul ettirme yönünde en küçük bir baskı uyguladığına dair bir kayda rastlamak mümkün değildir.¹³²¹ Bazı kaynaklarda geçen şu olay, Hz. Peygamber’in inanç özgürlüğüne bağlılığının çarpıcı örneklerindedir. İslâm öncesi devirde çocuğu olmayan Medineliler (Ensâr), şayet Allah kendilerine bir çocuk verirse, onu Yahudi terbiyesi üzerine yetiştireceklerine dair adakta bulunurlardı. Çünkü Yahudileri din bakımından kendilerinden üstün görüyorlardı. Bu şekilde Medine’de eğitilip yetiştirilmiş bir miktar (Ensâr ailelerine ait) çocuk bulunmaktaydı. Hz. Peygamberle aralarındaki

¹³¹⁷ Kaf, 50/45

¹³¹⁸ Gâşiye, 88/21,22

¹³¹⁹ Yûnus, 10/108

¹³²⁰ Yûnus, 10/99

¹³²¹ Daha geniş bilgi için bkz. Ebû Süleymân, *İslam’ın Uluslararası Kuramı*, trc. Fehmi Kuru, İst. 1985, s.116--8

antlaşmaya ihanet eden Benû Nadîr Yahudileri, Medine'den sürüldüklerinde, bu çocukları da beraberlerinde götürmek istemiş, ancak çocukların Müslüman aileleri buna karşı çıkmışlardı. Hz. Peygamber ise, artık Yahudileşmiş olan bu Arap çocuklarının onlarla beraber gitmelerine izin vermişti.¹³²²

Müfessirler bu âyeti izah ederken hiç kimsenin İslâm'a girmek üzere zorlanamayacağını, zira İslâm'ın net, delillerinin parlak ve aydınlık olduğundan buna hiçbir şekilde ihtiyaç olmadığını belirtirler.¹³²³ Her ne kadar bazı âlimler yukarıdaki âyetin iniş sebebine bakarak yalnızca ehl-i Kitabın Müslüman olmaya zorlanamayacağını ileri sürmüşlerse de çoğunluk, hükmün benzer bütün haller için geçerli genel bir hüküm ifade ettiği görüşündedir.¹³²⁴ Yüce Allah'ın bu noktada diğer peygamberlere de verdiği talimat aynı doğrultudadır. Bu durum, onların kendi kavimlerine yaptıkları davet bağlamında, yeri ve zamanı geldiğinde titiz bir şekilde bu talimata bağlı olduklarını dile getirmiş olmalarından da anlaşılmaktadır.¹³²⁵ Gayr-i Müslimlerden "cizye" kabul etmek, dinde zorlama olmadığını delilidir. Zira bu gerek kitap ehlinden, gerekse diğer din mensuplarından gayr-ı müslimleri İslâm'a zorlamanın dinen mümkün olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.¹³²⁶ Bu nedenle Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Peygamber'e kadar devam eden peygamberler zincirindeki hiçbir halkada bu prensibe aykırı bir durum vuku bulmamıştır.

وقالتوهم حتى لا إكراه في الدين ¹³²⁷ "Dinde zorlama yoktur." âyeti ile daha sonra inen ¹³²⁸ "Hiçbir fitne kalmayınca kadar onlarla (müşriklerle) savaşınız." âyeti ve "Bana Allah'tan başka ilâh yoktur. Deyinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi. Bunu söyledikleri zaman, kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar." hadisi arasında her ne kadar nâsih mensûh ilişkisinin olduğunu söyleyen âlimler olmuşsa da Elmalılı, bu âyet ve hadisin, birinci âyeti nesh değil, tahsis ettiğini, bu nedenle de dinde zorlama olmamasının, fitnenin söz konusu olmaması şartına bağlandığını, bu takdirde, (Müslümanları, dinlerinden çevirmeye yönelik baskı ve

¹³²² Bkz. Osman Güner, a.g.e., s. 276 ve aynı sayfadaki 135. Dipnot

¹³²³ bkz. İbn Kesîr, I/294; el-Keşşaf, I/385; Râzî, Mefâtihi'l-Gayb, III/550

¹³²⁴ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, İst. 1971, II/168

¹³²⁵ Hz. İsa, "...Haşa! Hakkım olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz..." "Ben onlara ancak bana emrettiklerini söyledim." demiştir. (Mâide, 5/116) Hz. Nûh, kavmine: "Size Rabbimin vahyettiklerini duruyorum, size öğüt veriyorum" demiştir. (A'râf, 7/60) Hz. Hûd da kavmine: "Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm." demiştir. (A'râf, 7/68)

¹³²⁶ Taberî, Câmi'ü'l-Beyan, III/17; Mevdûdî, Cihâd, İslâm'da Savaş Hukuku İst. 1992, s.184-6

¹³²⁷ Bakara, 2/256

¹³²⁸ Bakara, 2/193; Enfâl, 8/39

şiddet şeklindeki) fitnenin söz konusu olmaması durumunda, din konusunda zorlamanın da olmayacağını, ancak fitne varsa dinin, kendisine yönelik uygulanan baskıcı ve aldatıcı fitnenin öncelikle kaldırılmasını emrettiğini söylemektedir.¹³²⁹ Bu duruma göre, gerek çeşitli baskı yöntemleri ve gerekse sinsî entrikalarla Müslümanları dinlerinden çevirme fitnesinin kol gezdiği bir ortamda, kendisini savunmaya muktedir bir İslâm devletinin, vatandaşlarının tüm özgürlükleriyle beraber can ve mal güvenliklerini, inanç özgürlüğü başta olmak üzere tüm özgürlüklerini hatta aralarındaki birlik ve bütünlüğü, dolayısıyla da toplumsal barışı ciddi biçimde tehdit eden bu fitne odaklarını etkisiz hale getirinceye dek onlarla mücadele etmesi, en tabî bir hak ve ödev olarak ortaya çıkmaktadır.

Seyit Kutup, *واقتلواهم حيث وجدتموهم* “Onları (müşrikleri) bulduğunuz yerde öldürünüz.”¹³³⁰ âyetiyle ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: “Şüphesiz ki insanların sahip oldukları şeylerin en tabî olanı, i’tikat (inanç) hürriyetidir. İnsandan bu hürriyeti çekip alan veya onu doğrudan doğruya yahut vasıtalı olarak dininden döndürmeye teşebbüs eden kimse, insanı öldürmeye kastedenden daha büyük bir cinayet işlemiştir. İşte onun için İslâm o fitneyi, (insanları zorla dininden döndürme fitnesini) adam öldürmeye denk, hatta ondan da büyük bir suç olarak kabul eder ve ona ölümle karşı koyar. Bundan dolayıdır ki, Allah Teâlâ, “Onlarla (dinlerinden dolayı, müslümanlara baskı ve şiddet uygulayan müşriklerle) Harbedin” demiyor da “onları öldürün!” buyuruyor.”¹³³¹

İslâm, fetih yoluyla ulaştığı tüm toplumlara oldukça bir dinî kolaylık ve tolerans tanımıştır. el-Kureşî, Gold Tsiher’in konuyla ilgili şu sözlerini nakletmektedir: “İslâm, bir dünya gücü olma yolunda son derece parlak bir politika izledi. Bu bölgelerde yaşayan Tevhid inancına sahip olanlarla, Yahudi ve Hıristiyanlar gibi şeriatları, “Kütüb-ü Münezzele” ye dayalı olan her kes, “Hayat Sigortası” mesabesindeki “Cizye” yi vermeleri durumunda, tam bir inanç hürriyeti içinde, İslâm devletinin himayesinden yararlanmışlardır. Zira İslâm’ın bu gibi değişik inanç sahiplerine karşı ödevi, onların iç âlemleriyle uğraşmak olmayıp, onlara karşı objektif bir politika takip etmektir. İşte İslâm, en ileri boyutuyla böyle bir politika uygulamakta, doruk noktaya ulaşmıştır. Örnek olarak, İslâm yönetimi

¹³²⁹ Bkz. Elmalılı, a.g.e., II/168,9

¹³³⁰ Bakara, 2/191

¹³³¹ Seyit Kutup, *Fi Zilâli'l-Kur’ân*, Hikmet Yay. İst. 1970, 1/392,393

döneminde, Hindistan'ın eski inançlarını simgeleyen heykel ve tapınaklar, bu ülkede hâlâ en canlı bir biçimde varlıklarını sürdürmektedir.”¹³³²

Duzî de Endülüs'ün fethiyle ilgili yapmış olduğu bir konuşmasında konu hakkında şunları anlatmıştır: “Burada yaşayan Hıristiyanlarla ilgili olarak eskiye nazaran şikâyete medar bir durum yoktu. Ayrıca üstün bir hoşgörü anlayışına sahip olan Müslümanlar, din konusunda hiçbir kimseyi hor görmediler. Hıristiyanlar da Müslümanların bu tutumlarına karşı nankörlük etmeyip, onların bu hoşgörü ve adaletine karşı teşekkür ederek, Alman ve Fransız idaresinden ziyade, onların idaresinde kalmayı tercih ettiler.”¹³³³

15 milyon okuyucusu olan *Reader Digest* adlı bir Amerikan aylık mecmuasında konuyla ilgili olarak şunlara yer verilmiştir: “Hz. Muhammed, “...Sulhun harpten makbul olduğunu ilân etmiştir. Hakkaniyet üzerine daima hassasiyetle durmuştur. Allah'a inananların hepsinin sulh içinde birleşecekleri günün geleceğini daima ümit etmiştir. Bir Hıristiyan heyeti ziyaretine geldiğinde kendilerine demiştir ki: “İbadetinizi bu camide yapabilirsiniz. Burası Allah'a ibadete hasredilmiş bir yerdir.” Tarihte hiçbir din İslâmiyet kadar süratle yayılmamıştır... Hıristiyan memleketlerinde şimdiye kadar, İslâmiyet'in kılıç kuvvetiyle yayıldığı sanılıyordu. Hiçbir modern tarih âlimi artık buna inanmıyor. Kur'an vicdan hürriyeti esasına dayanır. İslâmiyet, kanunlara saygı gösterildiği müddetçe bütün dinlerin mensuplarına şefkat ve müsamaha ile muameleyi emreder. Ve kitap sahibi kavimlerle (Hıristiyan ve Mûsevî) işbirliğine lüzum gösterir. Müslümanlarla Hıristiyanlar ve Musevîler arasındaki muharebelerden çoğu, eski dinlerin mensuplarının yeni dine tahammül etmeyerek tecavüze geçmeleri neticesinde kopmuştur.”¹³³⁴

Paine, en çok inanç, gelenek ve dil farklılığının yaşandığı toplumlarda bile toplumun inancına gösterilen saygının, o toplumu oluşturan farklı unsurların birbirleriyle kolay uyum sağlamalarının ve barış içinde birlikte yaşamalarının ilk ve esas vasıtası olduğuna dikkat çekmektedir. Paine, Amerika'yı buna şu şekilde örnek göstermektedir: “Dünyada vıfakın en az beklenebileceği bir diyarı varsa o da Amerika'dır. Ayrı milletlere mensup, başka başka hükümet şekillerine, geleneklerine

¹³³² *Mevâkif'ün-Hâsime*, s. 20 den naklen el-Kureşî, a.g.e., s. 187

¹³³³ a.d.e.,s. 188

¹³³⁴ Ahmet Gürkan, *İslâm Kültürününün Garbı Medenileştirmesi*, Nur Yay., İst. ts. s. 386,387

alışık, değişik diller konuşan, hele ibadet tarzlarında birbirlerinden daha da ayrılan kimselerden bir araya gelmiş oldukları için, böyle bir halkın birleşmesi, yapılamaz bir iş gibi görünüyordu. Fakat hükümeti toplum prensipleriyle insan hakları üzerine kurmak gibi, basit bir ameliye ile her güçlük ortadan kalkmış ve bütün cüzler candan bir birleşme haline getirilmiştir.”¹³³⁵

İslâm; Müslümanların, diğer insanların inanç hakkına saygı göstermelerini gerekli görmektedir. İnançlarındaki hataya muhalefet etseler bile, bu hata şeklini en güzel bir üslupla izah ederek ikna etmeye çalışabilirler. Bir kimse bunu başarabilirse ne âlâ; değilse, hiç kimsenin bu konuda başkasına en küçük bir baskı uygulamaya ve ona karşı en basit bir kaba davranışta bulunmaya hakkı bulunmamaktadır.¹³³⁶

Bu tam hürriyetin tezahürlerinden birisi de İslâm ülkelerinde gayr-i müslimlerin özellikle şahsî hayatlarında İslâmî hükümlerden ziyade kendi dinî hükümlerine göre hareket etmede serbest olmaları idi.¹³³⁷

Tarih, hiçbir şekilde Hz. Peygamber’in bir kitabînin, Müslüman olmadığı nedeniyle öldürülmesi şöyle dursun, onlara en küçük haksızlığın yapılmasına veya dinî vecibelerini yerine getirmekten engellenmelerine müsaade ettiğine dair herhangi bir rivâyeti aktarmamıştır.

Hz. Peygamber Amr b. Hazm’ı, nüfusunun büyük bir kısmını Kitap ehlinin oluşturduğu Negrân’a vali olarak gönderirken kendisine dinî, hukukî ve malî birçok konuda talimat içeren ve özellikle gayr-i Müslimleri çok yakından ilgilendiren şöyle bir mektup yazmıştır:

Yahudi ve Hıristiyanlardan kim kendiliğinden İslâm’ı din edinirse o, mü’minlerdendir. Onların lehine olan haklar, onun da lehine; onların yükümlü olduğu (görevler), onun da üzerinedir. Kim Yahudilik ve Hıristiyanlığı üzere kalırsa, ondan döndürülmez; erkek veya kadın, hür veya köle ergin olan herkes tam bir dinar veya elbise olarak karşılığını verecektir. Kim bunu yerine getirirse, o, Allah’ın ve Resûlü’nün zimmeti (koruması) altındadır; kim de bunu yerine getirmezse o,

¹³³⁵ Thomas Paine, *İnsan Hakları*, Çev. M. Osman Dostel, s. 200

¹³³⁶ “*Sen onların üzerinde bir zorba değilsin!*” (Gaşiye, 89/21), “*Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin, tehdidinden korkanlara Kur’ânla öğüt ver.*” (Kaf, 50/45)

¹³³⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Urcûn, Muhammed es-Sadık, *el-Mevsû’atü fi Semâhi’l-İslâm*; Muhammed Hamidullah, *Mecmû’atü’l-Vesâiki’is-siyâsiyye li’l-‘Ahdî’n-Nebevî ve’l-Hilâfeti’r-Râside*, Dârü’n-Nefâis, Beyrut, 1985, s. 186,187,189

Allah'ın ve Resûlü'nün ve bütün müslümanların düşmanıdır.”¹³³⁸ ez-Zührî'ye göre, tebaadan cizye vermeyi kabul eden ilk ehl-i kitap zümre Necranlılardır.¹³³⁹

Hız. Peygamber'in Muğîre b. Şube'ye yazdırdığı bu mektubun aşağıdaki bölümü, İslâm'ın inanç özgürlüğüne ne kadar engin bir hoşgörü ile yaklaşım gösterdiğinin önemli belgelerinden biridir:

“Kimse dininden döndürülmeyecektir. Şu anda üzerinde buldukları, hallerine müdahale edilmeyecek, dinlerinden, dinî mertebelerinden ve haklarından hiçbir şey değiştirilmeyecektir. Piskoposları, vakıfları, rahip ve kâhinleri bu görevlerinden uzaklaştırılmaz. Elleriinde bulunan az veya çok her şeyleri kendilerininindir. Onlara zulüm veya işkence yapılmayacak, cahiliye kan davaları güdülmeyecektir. Topraklarına ordu giremez. Onlar (savaşa çağrılmak için) toplatılmazlar. (ticaret mallarından gümrük vergisi olarak) onda bir alınamaz. Onlardan hak talebinde bulunan olursa aralarında adaletle hükmedilir. Ne zulmetmek vardır, ne de zulme uğramak.”¹³⁴⁰

Kur'ân'ın öngördüğü inanç hürriyeti ve hoşgörüsünün ehl-i Kitapla sınırlı olmayıp müşrikleri de kapsadığını şu âyetler açıkça göstermektedir: لا تسبوا الذين يدعون من دون الله فيسبوا الله عدوا بغير علم لا ينهيكم الله عن الذين لم يقاتلوكم في الدين ولم يخرجوكم من دياركم أن تبرواهم وتقسطوا إليهم. إنما ينهيكم الله عن الذين قاتلوكم في الدين وأخرجوكم من دياركم وظاهروا على إخراجكم أن تولوهم ومن يتولهم فالنك هم الظالمون *Allah, din konusunda (dininizden dolayı) sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Allah, yalnız din hususunda sizinle savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Onları dost edinenler, zalimlerin ta kendileridir.*”¹³⁴²

İnanç Hürriyeti de, Fikir hürriyeti ve Görüşünü açıklama hürriyeti olmak üzere, iki kısma ayrılır.

¹³³⁸ Bkz. Osman Güner, a.g.e., s. 278 -279 ve bu sayfadaki 145 nolu dipnot

¹³³⁹ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I/619

¹³⁴⁰ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, 195,196, 198; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Me'âd*, IV/182,183; Belâzurî, *Fütûhü'l-Büldân*, 92,94,223

¹³⁴¹ En'âm, 6/108

¹³⁴² Mümtehine, 60/8,9

a. Fikir Hürriyeti

Fikir, düşünme ve anlama insanı diğer varlıklardan ayıran başlıca belirleyici özelliklerdendir. Kur'ân-ı Kerim kadar insanın fikrî özelliğine ve bununla alakalı hürriyetine önem veren başka bir kaynağa rastlamak mümkün değildir. *Fikir* kavramı, “kalbin bir şey üzerinde tekrar tekrar durması,¹³⁴³ “bilinen şeyleri düzenlemek suretiyle bilinenden bilinmeyi elde etme gücüdür.” *تفكر* “Tefekkür” ise, bu gücün aklın doğrultusunda hareket etmesidir.”¹³⁴⁴ *فكر* “fkr” maddesi, Kur'ân-ı Kerim’de 1 yerde *تفعل* tef’ül, 17 yerde *تفعل* “tefe’ül” kalıbında olmak üzere toplam 18 yerde geçmektedir. Ku'ân-ı Kerim’de, *تفكر* “tefekür”ün yakın anlamlısı olarak, *تفقه* “tefekkuh”, *تدبر* “tedebbür”, *تعقل* “taakkul”, *تذكر* “tezzkür” ve *نظر* “Nazar” kavramı, türevleriyle birlikte birçok yerde kullanılmıştır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran başlıca özellikleri ifade eden kavramlar olmaları ve bu özelliklerinin, hiçbir baskı altında kalmaksızın geliştirilmesiyle ancak insanın üretken bir varlık olacağı göz önünde tutularak bu kavramların kısaca tanımlanmasından sonra, bu özelliklerin bileşkesi durumundaki Fikir Hürriyetine temas etmeyi yararlı görmekteyiz.

تفقه Tefekkuh: *فقه* “Fekihe” veya *فقه* “fekuhe” kökünden gelmekte olup, sözlük olarak “bir şeyi derinlemesine bilmek, o şeyin inceliğini anlamak anlamına gelir. İmam Azam’a göre dinî bir terim olarak ise; “nefsin lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilmesi” anlamına gelmektedir.¹³⁴⁵ *فما لهؤلاء القوم لا يكادون يفقهون قولا*¹³⁴⁶ ile *واحلل عقدة من لساني يفقهو قولي*¹³⁴⁷ ile *“Dilimden (şu) düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar.”*¹³⁴⁷ gibi birçok âyetlerde, fıkıh, sözlük anlamı itibariyle derinlemesine kavrayış ve anlayış anlamlarında kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim’de *تفقه* “tekkuh” mastarından gelen bir fiil olarak, 1 yerde geçmektedir. *فلولا نفر كل فرقة منهم لیتفقوه فی الدین ولینذروا قومهم إذا رجعوا إليهم لعلهم یحذرون* “Mü’minlerin hepsinin toptan sefere gitmeleri doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dinî) ilimlerde geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan)

¹³⁴³ İbn Fâris. *Mu‘cem*, “FKR” md. IV/446

¹³⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, Eser Neşr. I7294

¹³⁴⁵ Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 500; Bilmen, *Istılâhât*, I/14, S. Ubeydullah, *et-Tavdîh*, I/68

¹³⁴⁶ Nisa, 4/78

¹³⁴⁷ Tâhâ, 20/27

döndüklerinde onları(olumsuzluklardan) ikaz “etmek için geride kalmalıdır.”¹³⁴⁸ Âyetten anlaşılacağı üzere Kur’ân, dinî, siyasî, sosyal, ekonomik alanda toplumun ihtiyacı olan ilmî meşguliyetin umûmî seferlik zamanında bile aksatılmadan devam ettirilmesini öngörmektedir. Zira savaş zaruretten kaynaklanan istisnâî bir hâldir. Toplumsal hayat ise, hem savaş, hem barış halinde devam etmektedir. İnsanların bireysel ve sosyal hayatlarını düzenlemeyi hedef edinen İslâm, bu durumu göz önünde tutarak, başta dinî ilimler olmak üzere insan hayatıyla çok yakın ilgisi olan tüm ilmî faaliyetlerin ve fikrî çalışmaların aksatılmadan devam ettirilmesini öngörmektedir. Böylece toplumun sürekli aydınlatılarak barış ve huzur düzeninin bozulmaktan korunmasını esas almaktadır. *“... Ve kalpleri mühürlendiği için onlar anlayamıyorlar.”*¹³⁴⁹ *“Kalpleri olduğu halde, onunla anlamıyorlar.”*¹³⁵⁰ âyetlerinden de anlaşılacağı gibi bu kavram, anlam bakımından kalbî anlayış olan fikir kavramıyla yakından ilgilidir. Bu kavram, kök ve türevleriyle beraber Kur’ân-ı Kerim’de 20 yerde geçmektedir.

Bu âyetlerde geçen “anlama” ve “bilme” nin, İmam Azam tarafından, “kişinin, davranış bakımından zarar ve çıkarını inceden inceye bilmesi” şeklinde değerlendirilmesi, anlam bakımından bu kavrama önemli bir özellik kazandırmaktadır. Zira insan açısından fayda ve zararını bilmek kadar daha tabîî bir hak olamaz. Zaten kişi ancak bu şekilde rüştünü tamamlayabilmektedir. Kişi bu aşamaya ulaştığında, İslâm’ın kendisine kazandırdığı ahlâk erdemiyle kendini ölçü olarak, başkasının da fayda ve zararına hassasiyet gösterecek bir olgunluğa erişmekle toplumsal huzura önemli katkı sağlayacak hale gelebilmektedir. Bu nedenle kişiyi bu hak ve hürriyetinden mahrum etmek, onu hep çocuk olarak kalmaya mahkûm etmek demek olur ki bu durumda ne kendinin, ne de başkasının fayda ve zararını birbirinden tefrik edemez.

Tedebbür: د بر “dbr” kökünden gelmekte olup bir şeyin sonucu, âkıbeti demektir.¹³⁵¹ Tedebbür ise, “bir maddenin serencamını mülâhaza ve tefekkür etmek demektir.”¹³⁵² Bu kavramın da kalbî bir anlayış olarak bir şeyi gereği gibi düşünüp

¹³⁴⁸ Tevbe, 9 /122

¹³⁴⁹ Tevbe 9, /87

¹³⁵⁰ A’raf, 7/189

¹³⁵¹ Âsım Efendi, Kâmûs Terc., DBR md.

¹³⁵² Râzî, et-Tefsîrû’ Kebîr, 4/82; en-Nesefî, *Tefsîrû’n-Nesefî*, I/239 dan naklen, Muhammed Çelik, Kur’ân’ın İknâ Husûsiyeti, Çağlayan Yay.İzmir 1996 s. 41

anlamak anlamını taşıdığı şu âyetten anlaşılmaktadır: أفلا يتدبرون القرآن أم على قلوب أقفالها “Onlar Kur’ân’ ı gereği kadar düşünüp anlamıyorlar mı? Yoksa onların kalplerinin üzerinde kilitleri mi var? (kalpleri kilitli midir?)”¹³⁵³ Aynı kökten gelen تدبر “tedbîr”; işi düzene sokmak, işleri idare etmek anlamında kullanılmaktadır. ومن يدبر “Her türlü) işi idare eden kimdir?” diye sorulduğunda, “Allah’tır.” diyeceklerdir.”¹³⁵⁴ Bu kavram, Kur’ân-ı kerim’de kök ve türevleriyle birlikte farklı anlam şekilleriyle 44 yerde geçmektedir.

تعقل Taakkul: “Akl” kökünden gelir. Kök olarak bu kelime, bilgiyi kabule hazır olan kuvvet anlamını ifade eder. İnsanın bu kuvvet sayesinde elde ettiği bilgiye عقل “akl” adı verilmektedir. Bunun için Hz Ali şöyle demiştir:

Akıl iki çeşittir; birisi tabiîdir, diğeri duyulmuş olandır. Tabiatta olan bulunmadıkça duyulmuş olan fayda vermez. Gözün ışığı engellenmişken güneşin ışığının fayda vermediği gibi...¹³⁵⁵ Bu anlamda akl kavramı Kur’an-ı Kerim’de şöyle geçmektedir: “Biz bu misalleri insanlar için veriyoruz. Âlimlerden (bilen mü’minlerden) başkası bunu akledemez.”¹³⁵⁶ Allah Teâlâ’nın kâfirleri akılsızlıkla zemmettiği akıl, duyularak elde edilen akıldır. Akıl kelimesinin aslı bağlamaktır. “Dilini tuttu” denildiği zaman da عقل “akl” kelimesi kullanılır.¹³⁵⁷ Bu duruma göre akıl, duyularla elde edilen bilgiyi akılda bağlı tutmaktır.¹³⁵⁸

Bu bağlamda Yüce Allah, ehl-i kitaptan olan bir kısım inkârcıları zemmederken, يسمعون كلام الله ثم يحرفونه من بعد ما عقلوه وهم يعلمون “Onlar Allah’ın kelâmını dinler ve aklettikten sonra da onu bilerek tahriş ederler.” (aslından saptırır).¹³⁵⁹ buyurmaktadır. Bu durum, kişinin duyuları vasıtasıyla elde ettiği bilgiyi akıyla onaylayıp beyin konseptinde muhafaza ettiği halde onu Allah’ın kitabında değişikliğe uğratmasıyla, kendi aklına ters düştüğünü, dolayısıyla kendini yalanladığını sergileyen, bu itibarla kendi aklını esir alarak fikrî hürriyetini kendi eliyle kısıtlayan bir tuhaflık örneği olduğunu beyanla Kur’ân-ı Kerim, bir taraftan bu ilginç davranış biçimini bir ibret manzarası olarak sunarken öbür taraftan, kendi fikrî

¹³⁵³ Muhammed, 47/24

¹³⁵⁴ Yûnus 10/31

¹³⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, I/250

¹³⁵⁶ Ankebût, 29/43

¹³⁵⁷ Elmalılı, a.g.e., I/250

¹³⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, I/250

¹³⁵⁹ Bakara, 2/75

hürriyetleri bizzat kendileri tarafından kısıtlanan kesimlerin iman etmelerinin beklenemeyeceğini ifade etmektedir. Bazı kesimlerin içine düştüğü bu şekil fikrî çelişkileri, Kur'ân-ı Kerim farklı örneklerle ve farklı ifade tarzlarıyla dile getirmektedir.¹³⁶⁰ Bu örneklerden birisi de, müşriklerin, kendi eliyle yaptığı şeylerin, ilâh olamayacağını kendileri de aklen bilip onayladıkları halde, doğmatik olarak onlara tapmaya devam etmekle yine kendi fikrî hürriyetlerini kilit altına alma örneğini gösterdiklerine açıkça işaret etmekte ve böylelerini şu şekilde kınamaktadır: *“أفتعبدون من دون الله مالا ينفعكم شيئا ولا يضركم. اف لكم ولما تعبدون من دون الله size hiçbir fayda veya zarar vermeyen bir şeye halâ tapacak mısınız? Size de, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda veya zarar dokundurmayacaklarını yine fikren bilmelerine rağmen, putlara tapmaya devam eden müşriklerin, mü'minlere aşırı düşmanlık besleme noktasında olduğu gibi, kendi fikir hürriyetlerine, yine kendilerince yasklama getirme paydasında da birleştikleri anlaşılmaktadır.*

Kur'ân-ı Kerim, bu şekilde kendi akıl ve fikirlerine kilit vuranlara hitaben kınayıcı bir tarzda, *“neden aklınızı kullanmıyorsunuz?”* şeklindeki *أفلا تعقلون* “*efelâ ta'kilûn*” tabiri 13 yerde, aynı tabir, *أفلا يعقلون* şeklinde gâib sıygasıyla 1 yerde, *“eğer aklınız varsa anlarsınız!”* anlamındaki *إن كنتم تعقلون* tabiri 2 yerde, insanlara gerçekler hatırlatılmakla akıllarını kullanacakları umudunu ifade eden, *“ta ki aklınızla kavrayasınız”* anlamındaki *لعلكم تعقلون* “*le'alleküm ta'kilûn*” tabiri 9 yerde, serdedilen gerçekler karşısında olumlu tepki veren toplumlardan, *“aklı başında olan bir toplum”* şeklinde övgüyle bahseden *قوم يعقلون* “*kavmü'n ya'kilûn*” tabiri 8 yerde, bunun aksine gerçeklere sırt çeviren toplumlardan da kınayıcı bir ifadeyle *“akılsız bir toplum”* şeklinde bahseden *قوم لا يعقلون* “*kavmü'n lâ ya'kilûn*” tabiri 11 yerde, Yahudilerin, Allah'ın kelâmını aklettikten (kavradıktan) sonra onu bilerek tahrif ettiklerini bildiren âyet 1 yerde, insanların gezip dolaşarak geçmiş kavimlerden kalma harabeleri incelemelerini, kötülükleri yüzünden onların başlarına gelenleri anlamak suretiyle ibret almalarını, böylece akıllarını başlarına alarak hareket etmelerini tavsiye eden âyet 1 yerde, düşük arzularını kendilerine ilâh edinenlerin çoğunun akılsız birer hayvan gibi lâf anlamadıklarını bildiren âyet 1 yerde, gösterilen

¹³⁶⁰ bkz. Bakara,2 /44, 76, Âl-İmrân, 3/75; Enbiya, 21/10,

¹³⁶¹ Enbiya, 21/67

delilleri ve ibretli hadiseleri gerçek anlamda bilgili kişilerin ancak akledip değerlendirebileceklerini bildiren âyet 1 yerde, Cehennem ehlinin, dünyadayken akıllıca davranıp gerçeklere kulak vermedikleri için düştükleri acıklı hallerine hayıflanacaklarını bildiren âyet 1 yerde olmak üzere, genel anlamda akıl nimetini kullanmaya ilişkin ilâhî talimata uyanları öven, ancak buna önem vermeyerek aksine hareket edenleri ise yeren toplam 49 âyet bulunmaktadır.

تذکر Tezekkür: Bu kelime de “unutmanın zıddı olup bir şeyi hatırlamak, aklına getirmek veya dille söylemek anlamındaki ذکر “zikir” kökünden gelmektedir. Bazen ذکر “zikir” ile nefsin elde etmesi gereken bilgileri koruma imkânı kastedilir. Bu durumuyla حفظ “hıfz”la aynı anlama gelmiş olur. Anacak hıfz bilginin elde edilmesi, zikir ise, elde edilen bilgilerin yeniden hazırlanması(hatırlanması)dır. Zikir, unutarak hatırlama ve unutmadan hatırlama olarak iki kısma ayrılır.¹³⁶² Bu şekilde zikir, hem kalp,¹³⁶³ hem de dil¹³⁶⁴ ile alâkalıdır.¹³⁶⁵ Bu kökten türetilmiş olan تذکر “tezekkür” ise; düşünmek, tefekkür etmek, bakıp ibret almak anlamlar ifade eder. افلم “De ki hiç ..” قل هل يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون إنما يتذكر أولو الألباب,¹³⁶⁶ “...Size düşünecek kimsenin düşüneceği kadar ömür vermedik mi?...”¹³⁶⁷ *De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.*¹³⁶⁸ *Size* وهو الذى يريكم آياته وينزل من السماء رزقا وما يتذكر إلا من أناب إلى الله¹³⁶⁹ *âyetlerini gösteren, sizin için gökten rızık indiren O’dur. Allah’a yönelenden başkası ibret alamaz.*¹³⁶⁸ Bu kelime 49’u emir kipi olmak üzere, 280 yerde geçmektedir ki genellikle anmak, hatırlamak, düşünüp tefekkür etmek, öğüt vermek anlamlarını ihtiva etmektedir.¹³⁶⁹ Kur’ân-ı Kerim’de bu kelimenin kullanılış tarzına baktığımızda, inkârcılara yönelik olarak öğüt verme, düşünme ve tefekkür etme anlamında, inananlara yönelik ise, daha çok tefekkür ve hatırlatma anlamında kullanıldığını anlamaktayız. Meselâ نحن أعلم بما يقولون وما أنت عليهم بجبار فذكر بالقرآن من

¹³⁶² Elmalılı, *Hak Dini*, I/382,283

¹³⁶³ bkz. Âl-i İmrân, 3/135

¹³⁶⁴ bkz. Bakara, 2/200

¹³⁶⁵ Elmalılı, a.g.e., s. I/382

¹³⁶⁶ FÂtır, 35/37

¹³⁶⁷ Zümer, 39/9

¹³⁶⁸ Gâfir, 40/13

¹³⁶⁹ bkz. Râğıp, Müfredât, zkr. md., s. 179; Feyruzâbâdî, *Besâir*, zkr md. Tehânevî, *Keşşâfü Istılâhâti’l-Fünûn*, zkr md.

بخاف وعيد “Biz onların ne dediklerini daha iyi biliyoruz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin, sadece tehdidimden korkanlara Kur’ân’la öğüt ver.”¹³⁷⁰

النظر Nazar: Bir nesneyi idrak edip görmek için hem baştaki gözün, hem de kalb gözünün bir yere çevrilmesidir. Bunun yanında düşünmek, araştırmak ve bunun sonucunda bilgi edinmek anlamlarına gelmektedir.¹³⁷¹ Bu kök, değişik anlamların yanı başında; düşünmek, tefekkür etmek, bakıp ibret almak, anlamlarında kullanılmıştır. Kur’ân’da bu anlamdaki nazar emredilmektedir. فانظر إلى آثار رحمة الله “Allah’ın rahmetinin eserlerine bak ki nasıl yeri ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Öyle de O, ölüleri de diriltecektir. O her şeye kadirdir.”¹³⁷²

Bu kelime de türevleriyle beraber, Kur’ân-ı Kerim’de 128 yerde geçmektedir. Bu öneme binaen insanları bu melekelerini kullanmaya, düşünerek fikir imalinde bulunmaya önemle davet eder, bunda ihmalkâr davrananları birçok âyetleriyle orijinal yöntemlerle uyarır. Böylece Kur’ân-ı Kerim, akıl-fikir bağlamında, birbiriyle anlam bakımından yakın ilişkisi bulunan, bu kavramlarla 539 yerde vurgulu bir şekilde, insanı düşünmeye ve bilgi edinmeye teşvik etmektedir. Bu farklı ifade çeşitleriyle toplumu fikir zenginliğine ulaştırmak yoluyla gerçeği bulmaya yönlendirmesi, onun insan düşüncesine ne kadar önem verdiğini, insanı düşünmede serbest bırakmaktan ziyade, düşünmeye, fikir üretmeye, bu yolla blinmeyenleri, daha çok bilmeye ne derece davet sevk ve teşvik ettiğini ortaya koymaktadır.

Meşhur İngiliz Şairi Milton, fikir hürriyetini şöyle açıklamaktadır. “O; bilgi edinme, bildiklerine ifade edebilme, onu ilân etme ve gönlünün istediği şekilde onu tartışabilme hürriyeti olup, tüm hürriyetlerin üstündedir.”¹³⁷³

İslâm, büyük bir iftiharla tüm kâinatın ufuklarını aklın önüne açarak, insanları onun gidişatı üzerinde düşünmeye ve fikir yürütmeye davet etmiş, fikrî durgunluk içinde olmayı ise şiddetle kınamıştır. Bu sayede Müslüman bilim adamları, İslâm’ın sağlamış olduğu bu ilmî atmosfer içinde zamanın tüm bilim dallarında önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Özellikle ilk dönemlerde Bağdat, Kûfe ve Medine önemli birer ilim merkezi haline gelmişlerdir.

¹³⁷⁰ Kâf, 50/45

¹³⁷¹ Muhammed Çelik, *Kur’ân’ın İkna husûsiyeti*, s.,36

¹³⁷² Rûm, 30/50

¹³⁷³ Bakır Şerif, *En-nizamü’s-Siyâsiyyü fi’l-İslâm*, Darü’l-Maârif s.188, Beyrut,1982

b. Görüşünü İfade Etme Hürriyeti

Kişinin görüşlerini yazılı veya sözlü olarak ifade etme hürriyeti, fikir hürriyetinin bir mütemmimi olmakla beraber, yıkıcı ve bölücü olmama, toplum içinde kin ve nefretin uyanmasına sebebiyet vermeme, insanlara iftira etme niteliğini taşımama, ahlâk ve genel kurallara aykırı olmama gibi şartlarla sınırlıdır. Bu şekilde toplum içinde bozgunculuk ve problemlerin çıkmasına neden olacak bozuk görüşlerin ileri sürülmesine, İslâm müsaade etmemektedir.

İslâm, görüşünü ifade etmeyi herkesin tabî bir hakkı olarak meşru görüp, herkese istediği şekilde konuşma serbestisini, hatta haktan sapması durumunda iktidarı bile eleştirme hakkını vermekle beraber, bu hakkın başkasına düşmanlık yapma şeklinde kullanılmasına müsaade etmemektedir.

Bakır Şerif, Abdülkadir 'Üdeh'in konuyla ilgili olarak şunları söylediğini aktarmaktadır: *“İslâm'ın ortaya koyduğu fikir hürriyeti, hiç kuşkusuz, insanların fayda ve ilerlemelerine yöneliktir. Bu hürriyet; toplum içinde kardeşlik, sevgi ve saygı duygularının yeşerip kökleşmesine, toplumsal birlik ve bütünlüğün, sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanmasına ve yaygınlaşmasına vesile teşkil ettiği gibi, kişisel veya sınıfsal ihtilaf ve çatışmaları da önlemekte ve ortadan kaldırmaktadır.”*¹³⁷⁴

İslâm, hürriyeti en mükemmel hale getirdiği gibi, kişinin bu hakkını kullanırken ne kendisi, ne de başkasına zarar vermemesi şartını getirmekle de ona en güzel bir anlam katmaktadır. Bu şekilde toplumun dengesini korumakta, barış, birlik ve bütünlüğünü sağlamakta, tüm anlaşmazlık ve çatışmalara son vermektedir.

2. Siyasî Hürriyet

İnsanî hürriyetin temel parçalarından biri olan siyasî hürriyeti, John Berges şöyle tanımlamaktadır: “Siyasî hürriyet; kişinin dış politikada devlette saygın bir yeri olan bir heyetin aktif bir üyesi olması; İç politikada da irade gücüne sahip, yasama ve

¹³⁷⁴ el-Kureşî, a.g.e., s. 189

yürütme alanlarında, Hükûmetin takip edeceği politikanın belirlenmesinde, etkili olan bir heyette aktif rol alması için kendisine her türlü imkân ve fırsatın sağlanması durumudur. Bu da ancak her kесе söz hakkı ve yasa önerisi verme hakkının verilmesi ve bu hakların kullanılmasına bağlı olarak gerçekleşir.”¹³⁷⁵

İslâm da fertlere aynı siyasî hakları tanımakta ve Devlet’i, tüm vatandaşların bu hürriyet haklarını kullanmalarını kolaylaştıracak tüm imkânları hazırlamakla yükümlü kılmaktadır. Ancak, John Berges’in dediği şekilde, Kur’ân’da toplum düzeni, adalet, hak ve hürriyetler gibi konularda belirlediği temel ilkelere aykırı düşecek ve onları hükümsüz bırakacak kanun teklifi getirme hakkını hiç kimseye vermemektedir. Zira Kur’ân’ın bu alanda belirlediği ilkeler, kişisel önerilerin kâbına yetişemeyeceği düzeyde bir üstünlük ve mükemmelliğe sahiptir.¹³⁷⁶ Siyasî hürriyet de; toplantı yapma ve Cemiyet Kurma hürriyetleri gibi kısımlara ayrılmaktadır.

a. Toplantı Hürriyeti

Uluslar arası İnsan Hakları Bildirgesinde yer alan toplantı düzenleme hürriyetiyle ilgili olan 21. maddenin 1. fıkrasında, herkesin toplantı yapma ve sağlıklı cemiyetler kurma hakkının bulunduğu vurgulanmaktadır.

Toplantı yapma hürriyeti, İslâm’da köklü bir prensip konumundadır. Beş vakit namaz ibadetinin toplu halde eda edilmesinin önemle tavsiye edilmesi ile Cuma ve Bayram namazlarıyla hac farızasının eda ediliş biçimlerinde, ibadet etme ödevini bilinciyle beraber, müslümanların yerel, ulusal ve uluslararası tüm sorunlarını gittikçe genişleyen birer kongre düzeyinde istişare etme ve onlara sağlıklı çözümler getirme amacı da bulunmaktadır. Özellikle toplum yönetimine ve genel maslahata taalluk eden işlerde meşveret ve şûraya dayalı bir uygulamanın esas alınmasının önemli bir Kur’ânî emir olması, toplum yararına sağlıklı kararların alınmasına yönelik insanların, her fırsatta kollektif şuur oluşturmalarını gerekli kılmaktadır.

¹³⁷⁵ el-Kureşî, a.g.e., s. 190

¹³⁷⁶ El-Kureşî, a.e., s. 191

Ancak İslâm, hiçbir toplantının Kur'ân adabına halel verecek, insanları düşük arzuların peşinde koşturacak ve böylece sosyal yapıyı olumsuz yönde etkileyecek, sonuçta toplumsal barışı zarara sokacak kamu yararına aykırı bir tarzda bu hakkın kullanılmasına izin vermemektedir.

b. Cemiyet Kurma Hürriyeti

Ülkenin genel menfaatini amaçlayan hayır ve yardımlaşma kurumu olmak kaydıyla vakıf ve derneklerin kurulmasında İslâm, bir sakınca görmediği gibi, insanları iyilik ve takva üzerinde yardımlaşmaya teşvik etmektedir.¹³⁷⁷ Bu ise, toplum içinde yer alan sınıflar arası uçurumu ortadan kaldırarak sosyal dengeyi sağlamaya yönelik, İslâm'ın hedeflediği temel amaçlardandır. Ancak İslâm, ilke ve felsefesiyle kendisini ret ve inkâr fikriyle toplum içinde ilhâd zihniyetini yerleştirme ve yayma yönünde bir program takip etmeyi amaçlayan kurum ve kuruluşlara müsaade etmediği gibi, toplumun varlığı, huzur ve barışı açısından son derece tehlike arz eden bölücü odaklara karşı, halkı duyarlı olmaya davet etmektedir.

3.Medenî Hürriyet

Bu hürriyet; ferde, istek ve arzusuna tamamen uygun düşecek biçimde, iş barınma ve evlenme alanlarında tam bir serbestiyetin verilmesini öngören bir hürriyet çeşididir. Bu da; Şahsî Hürriyet ve Mesken Hürriyeti olmak üzere iki kısma ayrılır.

a. Şahsî Hürriyet

Bununla, ferdin geçimini sağlamak üzere istediği iş şeklini seçmede serbest olmasını kastediyoruz. İslâm'a göre; toplumu felâketlere sürüklemeleri, toplumun çekirdeği olan aile yuvasını tahrip ettikleri, hasılı her türlü kötülüğe analık ettiklerinden dolayı, Kur'ân'ca yasaklanan içki kumar ve faiz gibi haramlara dayalı

¹³⁷⁷ وتعاونوا على البر والتقوى ولا تعاونوا على الإثم والعدوان "Günah ve düşmanlıkta değil, iyilik ve takvada yardımlaşınız!" (Mâide, 5/2)

bir iş çeşidi olmamak kaydıyla kişi; ziraat, zanaat, ticaret ve sanayi gibi mesleklerle diğer iş kollarından birini tercih etme hakkına sahip olduğu gibi erkek veya kadın olarak herkes, Kur'ân'da evlenilmesi yasak olan sınıftan¹³⁷⁸ olmamak kaydıyla, birlikte yuva kurabileceği bir eş seçme hakkına da sahiptir. Yine kişi, istediği bilim dalında ihtisas yapmada da tam bir hürriyete sahiptir. Bunların hepsi, İslâm'ın benimsediği ve öngördüğü medenî hürriyetlerden olup hiç kimsenin, bu hak ve hürriyetlere müdahale etmeye veya bunları kısıtlamaya hakkı yoktur.

b. Mesken Hürriyeti

Meşru yollarla elde edilmiş olmak kaydıyla kişi, istediği bir yerleşim biriminde, istediği bir meskende ikamet etme hürriyetine sahiptir. Fert, kendi memleketinde kalma hakkına sahip olduğu gibi, istediği başka bir ülkeye giderek oraya yerleşme hakkına da sahiptir. Bu nedenle İslâm'a göre, kişi özel bir yerde ikamet etmeye zorlanamaz ve buna mecbur bırakılamaz. Kur'ân-ı Kerim, bu konu üzerinde hassasiyetle durmaktadır.¹³⁷⁹

c. Ekonomik Hürriyet

Bu hürriyet çeşidi ise, ferdin mülkünde istediği gibi tasarruf etme hakkına sahip olmasıdır. Buna göre kişi, servetini genişletmek amacıyla, sanayi ve ticarî girişimlerde bulunma hakkına sahip olduğu gibi, ülke sanayinin gelişmesi ve ticaretinin ilerlemesi için devlet de girişimcileri korumak ve onlara gerekli imkânları sağlamakla yükümlüdür. Ancak İslâm toplumun genel menfaati ve toplumsal barışın korunması amacıyla ekonomik hürriyete zekât mükellefiyetiyle beraber, faiz, tefecilik, stokçuluk, spekülasyonculuk gibi birtakım sömürü yollarına başvurma yasağını getirmekle bu hürriyetin sınırlarını tayin etmektedir.

¹³⁷⁸ Konuyla ilgili olarak bkz. Nisa, 4/23

¹³⁷⁹ Konuyla ilgili olarak bkz. çalışmamızın "*Haksız Yere Vatandan Sürgün Edilmek*" başlıklı konuya

İslâm zekâtı mecburî kılarak sınıfsal uçurumları ortadan kaldırmakla sosyal barışı tesis ederken, faize yol vermemekle de toplumsal çatışmayı önlemektedir. Bu hürriyet; ferdî mülkiyet hakkını ve kanunlar önünde eşitliği öngörmektedir.

d. Ferdî Mülkiyet Hakkı

Daha önce zikredildiği gibi, Bu haktan maksadımız; kişinin mülkünü daha fazla değerlendirmek ve geliştirmek maksadıyla onda istediği gibi tasarruf edebilme hakkına sahip olmasıdır. İslâm bu hakkı kişilere tanımakla beraber, kamu menfaati açısından bu hakkın kullanılmasına bir takım şartlar getirmektedir. Diğer haklarda olduğu gibi bu hakkın kurumlaştırılmasında da İslâm Avrupa'dan daha önce ve daha öndedir.

“Hürriyet teorisinin benimsenmesinde İslâm düşüncesi, Avrupa'da yürürlüğe konulan ilgili kanunlara göre, 11 asırlık bir önceliğe sahiptir. Zira Avrupa bu hürriyetleri, 18. Asrın sonlarıyla, 19. Asrın başlarında benimseyebilmiş ve bunları yasalarla koruma altına alabilmiştir. Oysa bu dönemden önce yasaların hürriyetleri benimsemesi şöyle dursun, düşünürlere, ıslahat öncülerine ve hükümdardan ayrı düşünen herkese en katı cezaları öngörüyordu. Bu tarihî gerçekler doğrultusunda, “İlk hürriyet çağrısı Avrupa'dan gelmiştir.” şeklindeki asılsız iddianın tek nedeni, bu iddia sahiplerinin İslâm'ı gereği kadar bilmemeleridir.”¹³⁸⁰

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, İslâm; insanlığa mükemmel bir hürriyet anlayışı sunarak onu insanın vazgeçilmezi olan hayatın zorunluluğu haline getirmiştir. İslâm perspektifinden hürriyetlere yaptığımız bu kısa bakıştan sonra, şimdi de Kapitalizm ve Komünizmin hürriyetlere bakışına kısa bir temasta bulunmanın ve aralarında kısa bir karşılaştırmada yapmanın, yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Kapitalist sistemin en çok önem verdiği hürriyet şekli ekonomik hürriyettir. Bu rejim, fertlere kâr ve kazançlarını artırma ve malî imkânlarını daha da genişletme ve geliştirme yönünde tam bir hürriyet tanımaktadır. Devlet de, bu hürriyeti korumak, ferdin kâr ve kazanç artışını sağlayacak tüm imkân ve ortamı hazırlamakla mükellef tutmaktadır.

¹³⁸⁰ Abdülkadir Üdeh, *et-Teşriu'l-Cinaiyyü fi'l-İslâm*, s. 37-38 den naklen, el-Kurşî, a.g.e., s. 193

Servet istihsalindeki ferdî hürriyet, Kapitalizmin üzerine kurulu bulunduğu görüşün temel taşıdır. Adam Smith, Malthus ve Recaredo gibi, iktisat bilim adamlarının görüşü de bu yöndedir. Zaten onların kurmuş olduğu bu ekonomik akıma “*Bireycilik*” denilmektedir. Zira onlara göre fert, bütün çeşitleriyle ekonomik hareketlerinin eksenidir. Bu kesime göre ekonomik hürriyet, üretimi ve üretim araçlarını geliştirmenin ve ülkenin millî servetini genişletmenin ilk vasıtasıdır. Onlara göre bu hürriyet, hayatın korunması gereken en önemli vasıtalarından biridir.

Kapitalizmin benimsediği şekliyle bireylere tanınan bu hürriyet, insanlık toplumuna birçok yönden korkunç zararlar getirecek mahiyettedir. Zira bir ülkeye ait büyük servet birikimleri, toplum içinde küçük kesimi oluşturan sermayecilerin elinde toplanmasını gerektirmektedir. Bu küçük grup, elindeki büyük ekonomik güçle dünya siyasetine yön vermeye çalışmakta ve dünya piyasalarında müşteri bulmada zorlandıklarında, gerektiğinde sırf kâr amacıyla pazar oluşturmak için birçok ulusları, hatta tüm dünya milletlerini savaşa sürüklemekte bir sakınca görmemişler ve görmemektedirler. Nitekim I. ve II. Dünya savaşlarının patlak vermesinde bu ekonomik düşünce temel rol oynamıştır.

Öte taraftan bu sistem çoğu zaman, işçilerin ezilmesine ve haklarının gasp edilmesine neden olmuştur. Zira zaman zaman sermayeci şirketler güç birliği yapıp işçilerin alın terine göz dikerek onları açlık ve sefaletle mahkûm bırakmışlardır. Hayatın tüm kapılarının yüzlerine kapatılmasıyla hastalık ve perişanlıklarla baş başa kalan bu kesim, doğal haklarını elde etmek üzere harekete geçme mecburiyetinde kalmışlardır. Bunun da bir sonucu olarak Emek-Sermaye çatışması meydana gelmiş ve uzun yıllar devam etmiştir.¹³⁸¹

Komünist sistemde ferdî hürriyetle birlikte tüm hürriyetler müsadere edilmiş olup, silah zoruyla insanların itaatini gerekli kılan bu korkunç sistemde hiçbir hürriyetten eser bile bulunmamaktadır. Bu rejime boyun eğen bir halk, hiçbir hürriyet çeşidinden yararlanamaz. Zira kindar bir zümre, uyguladığı tahakkümle ona nefes aldirmayarak sistemine aykırı düşecek en ufak bir hareketten dolayı her an hesaba çekebilmekte ve ölüm dâhil her türlü cezayı verebilmektedir.

¹³⁸¹ Ayrıntılı bilgi için, bkz. el-Kureşî, *el-'Amelü ve'l-'Âmilü fi'l-İslâm*

Din ve vicdan hürriyeti, basın hürriyeti, toplantı hürriyeti, ulaşım ve seyahat hürriyeti gibi hürriyetlerin hiç biri bu sistemde mevcut değildir. Lenin, hürriyetlere müsaade etmeyeceğine şu sözleriyle vurgu yapmıştır: “Biz, Proletarya diktatörlüğü olarak, hürriyet isteyen aptalların görüşlerine göre, hiçbir kimseye siyasî hürriyet verecek değiliz.”¹³⁸²

Komünist düzende, hürriyetlere son verilmesi, temel bir politikadır. Zira kendilerine siyasî ve dinî hürriyetlerin tanındığı kimselerin, kendi tercihleriyle; insan tabiatını bozan, fikirleri sersemleştiren bu ürkütücü sisteme boyun eğmeleri, asla düşünülemez. Bu düzende, halk çoğunluğunu koruyan, hürriyetlerden yararlanmaya yönelik hakın taleplerini karşılayan bir kanun maddesine rastlamak mümkün değildir. Lenin şu sözleriyle bunu açık bir şekilde dile getirmektedir: “Kanunların hürriyetleri koruması gerektiğine inanan birçok insanlar, fahiş hataya düşmektedirler. Biz bu aptallara şu şekilde cevap veririz. “Kanunlar, hürriyetleri korumak için değil, devleti korumak için vazedilirler”¹³⁸³

Komünizm’e göre dinler, insanlar tarafından çıkarılmış hurafeler olduğundan hiçbir dine hayat hakkı yoktur. Bundan dolayı, hiçbir fert, dini tebliğ edemez ve ilkelerini yaymaya kalkışamaz. Stalin Anayasası’nın 24. maddesi, din hürriyetini tamamen ortadan kaldırmakta, 1939 yılında yürürlüğe konulan kanunlar aşağıdaki şu yasak ve kısıtlamaları getirmektedir.

- a. Bütün dinî cemiyet ve kuruluşların tescili zorunludur.
- b. Dinî heyetlerin sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları kurmaları, yasaktır.
- c. Dinî toplantıların düzenlenmesi ve topluca namaz kılınması sakıncalıdır.
- d. Dinî grupların, ne çeşit olursa olsun, dinî kitaplar bulundurmalarına müsaade edilmez.
- e. Dini sembolize eden yeni binaların inşa edilmesi, sakıncalıdır.

¹³⁸² Mahir Nesim, “En-Nizamü’ş-Şüyû” s.28’ den naklen, el- Kureşî a.g.e., s. 196

¹³⁸³ Mahir Nesimî, a.g.e., s. 28

Lenin, *dinlerle* ilgili olarak, Komünist Partisinin programını şöyle açıklıyordu: “Rusya’daki Sosyalist Demokratik İşçi Partisinin hedeflerinden birisi de toleranssız bir şekilde işçilerin gönlündeki her türlü dinî düşüncelerle mücadele ederek ortadan kaldırmaktır. Bizim Programımız, sonuç olarak dinleri inkâr etmeyi gerekli kılmaktadır.”¹³⁸⁴

Stalin ise, şöyle diyordu: “Biz, Allah fikrinin hurafe olduğuna ve dinî inanışların gelişmemizi aksattığına inanıyoruz. Biz uyuşuk olmak istemediğimizden, dinlerin bize hâkim olmasını da istemiyoruz.”¹³⁸⁵

Buna göre; Din ile Komünizm, Şekspir’in dediği gibi, bir araya gelmesi imkânsız iki zıttır. Bu rejimin hükûmetleri, var güçleriyle dini kendi toplumlarından söküp çıkarmaya çalışmışlar, din adamları ve ruhanî liderlere ağır cezalar vermişlerdir. Bu hükûmetler döneminde, dinle alay eden ve dine hücum eden yüzlerce kitap yayınlanmış, tüm propaganda araçları bu noktaya teksif ettirilmiş yine bu maksatla onlarca çeşit dergi ve gazete basın hayatına girmiştir. Kısaca, bu şekilde baskıya, şiddete ve istibdada dayalı bir düzende, hayatın en önemli zaruretlerinden biri olan dine yer yoktur.¹³⁸⁶

D. BARIŞI VE İNSAN HAKLARINI KORUMAYI AMAÇLAYAN BAZI KURUM VE BELGELER

Batı toplumunda belirgin bir şekilde, insan haklarının koruma altına alınması düşüncesinin ortaya çıkışı, yakın tarihe rastlamaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan son derece vahim sorunlar nedeniyle gündeme gelebilmiştir. Yani Batı, kendi eliyle yaptığı büyük tahribatın derin acılarını kendisi de yaşayarak evvel emirde tehlikenin, kendi geleceği açısından varacağı boyutu fark edince, bir takım barış arayışlarında bulunmuştur. Aslında bu savaşa katılan veya dolaylı olarak etkilenen ulusların iç sorunu olarak ortaya çıkan insan hakları konusu, daha sonra uluslar arası bir nitelik kazanabilmiştir. Bu nedenle, özellikle 20. Asrın ikinci yarısında sivil toplum örgütleri adıyla ortaya çıkan yeni oluşumların ulusal ve

¹³⁸⁴ Lenin’in, “*Sosyalizm ve Din*” isimli esrinden naklen, el-Kureşî, a.g.e., s. 198, Ayrıca bkz. Yılmaz Altuğ, *Biraz Hürriyet*, Boğaz içi Yay., İst., 1974, s.45,46

¹³⁸⁵ Mahir Nesimî, *en-Nizâmü’ş-Şüyûû*, s. 53 den naklen, el-Kureşî, a.g.e., s. 198

¹³⁸⁶ el-Kureşî, a.g.e., s.198

uluslar arası düzeydeki etkin girişimleri sonucunda, bu alanda bazı kuruluşlar oluşturulmuş ve bir takım önemli belgeler düzenlenmiştir. Bu kuruluşların başında *Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* gelmektedir.

1. Uluslararası Kurumlar

a. Birleşmiş Milletler (BM)

Uluslar arası barış ve güvenliğin sürekliliğini sağlamak, anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözmek, insan haklarıyla ilgili konularda ülkeler arasında iş birliğini sağlamak amacıyla 1945 yılında kurulmuştur.¹³⁸⁷

İnsanlığa büyük acılar çektiren savaş felâketlerinden gelecek kuşakları korumak, temel insan haklarına insan kişiliğinin onur ve değerine, kadın-erkekeitliğine, büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine olan inancı belirtmek, adaletin korunması için gerekli koşulları oluşturmak, daha geniş bir özgürlük içinde toplumsal ilerlemeyi ve iyi bir yaşam düzeyini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Birleşmiş Milletler, insan hakları konusunda çeşitli komisyon ve komiteler kurarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Bu amaçları böyle bir müessesenin kurulmuş olması, modern dünya için önemli bir şans ve dünya barışı açısından takdire şayan önemli bir hadisedir. Ancak yukarıda belirlenen bu üstün amaçların, samimî niyete ve tarafsızlık ilkesine dayalı olarak ayırım farkı gözetilmeksizin hayata geçirilmesiyle bu müessese gerçek önemine kavuşabilecektir.

BM'in dünya barışına katkısı, fakir ülkelere ekonomik sağlık ve eğitim alanlarında yaptığı yardımların inkâr edilmesi mümkün değildir. Ancak din farkı gözetilmeden tüm toplumlarla olan ilişkilerinde eşit mesafede olması, kuruluş senedinde karara bağlanmasına rağmen, arasıra bu noktalarda büyük ölçüde aksaklıkların meydana geldiği de bir vakıdır.

BM'in kurucu üyelerinden olmakla beraber bazı ülkelerin, sırf güçlü olmaları nedeniyle, zaman zaman bu amaç ve ilkelerden saparak, örgütün kuruluş felsefesini ve alınmış kararlarını hiçe sayarak çıkarları uğruna istediklerinde küçük ülkelere

¹³⁸⁷ Muzaffer Sencer, *İnsan Hakları, Türkiye ve Ortadoğu Amme İd. Ens.Yay., Ank 1986, s. 1; A. Emre Öktem, Uluslararası Hukukta İnsan Hakları, Liberte Yay., Ank. 2002, s. 101*

savaş açabilmekte, yüzbinlerce masum insanın katline, bu ülkelerin tabî kaynakları ile kültürel varlıklarını tahrip edebilmektedir. Öbür taraftan bu örgütün daimî üyesi olan bir ülke, diğer tüm üyelerin olumlu oyuyla genel kurul tarafından kabul edilen bir kararı benimsemediği takdirde veto etme hakkına sahip olması, bu örgütün yapısal konumu itibariyle demokratik olmadığını göstermektedir.

BM lerin, saldırganlık veya benzeri haksızlıklardan dolayı bazı ülkelere yaptırım uygulama kararı aldığı anda, bu daimî üye statüsündeki güçlü ülkelere herhangi birinin, çıkarlarına ters düşmesi durumunda veto ederek bu kurumun adalet sağlamasını ve caydırıcılığını büyük ölçüde engellediği, BM tarihinde defalarca vukubulmuş hadiselerdendir. Buda, mevcut üyeler, ne karar alırlarsa alsınlar, son sözün beş daimi üyede olduğunu göstermektedir.

Bütün bu eksiklikleriyle beraber, dünya barışı ve insan haklarının korunması noktasında mevcut kuruluşların en etkin olması hasebiyle BM' in varlığı, yine de önemli bir aşamadır.

b. Avrupa Konseyi

Avrupa devletleri arasında daha iyi bir işbirliği ve yardımlaşmayı gerçekleştirmek üzere 5 Mayıs 1949'da kurulmuştur. Merkezi, Fransa'nın Strasbourg (Strazburg) kentindedir. İnsan haklarını ve demokrasiyi koruyup geliştirmeye; sağlık, toplumsal refah, eğitim, kültür, çevre, yerel yönetim ve adalet gibi çok geniş bir alanda üye devletlerarasında uyum sağlamaya çalışır. Günümüzde 34 ülkenin üye bulunduğu Avrupa Konseyine Türkiye 1949 yılında katılan kurucu üyelerden biridir.¹³⁸⁸

En önemli amaçlarından birisinin, insan haklarının ve temel özgürlüklerin geliştirilmesi ve korunması olan Konsey, bu amacı gerçekleştirmek için *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*'ni hazırlamıştır. Bu sözleşme insan haklarının Avrupa düzeyindeki toplu güvencesi haline gelmiştir. Sözleşme ile getirilen hükümlere tüm üyelerin uyma zorunluluğu vardır. Avrupa Konseyinin; Bakanlar Komitesi ve Danışma Meclisi olmak üzere iki önemli organı vardır.¹³⁸⁹

¹³⁸⁸ Muzaffer Sencer, *İnsan Hakları*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İd. Ens.Yay., Ank 1986

¹³⁸⁹ Tahsin Bekir Balta, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Türkiyede İnsan Hakları, AÜ.Hukuk Fak. Yay. Ank. 1970, s. 2; İlhan F Akın, *Temel Hak ve Özgürlükler*, Fakülteler Mat., İst. 1968, s. 102-105

c. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Avrupa İnsan Hakları Divanı adıyla da bilinen bu mahkeme, üye devlet sayısı kadar yargıçtan oluşur. Gelen davalara bu yargıçlar arasından seçilen 7 yargıç tarafından bakılır. Üye devletlerin, bu mahkemenin vereceği kararlara uyma zorunlulukları vardır.

2. Uluslararası Belgeler

Yukarıda anılan zorunluluklar nedeniyle hazırlanan uluslar arası belgeler, ulusal düzeyde anayasalar ve yasaların hazırlanmasına kaynaklık etmişlerdir. Bağlayıcı nitelik taşımayan ve yaptırım gücü olmayan belgelerde yer alan hükümlerin uygulanmasında birçok aksaklık ve ihmaller meydana gelmiştir. Bu nedenle özellikle son dönemlerde hazırlanan belgeler, üye ülkeleri bağlayıcı hükümler de içermektedir. Konuyla ilgili olarak hazırlanan uluslar arası belgelerin başında; İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Helsinki Nihaî Senedi, Paris Şartı, Çocuk Hakları Sözleşmesi yer almaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi:olarak bilinen belge, tüm insanları kapsayan, hiçbir ayırım gözetilmeksizin herkese eşit haklar ve özgürlükler tanıyan ve devletlerarası resmî nitelik taşıyan bir belge olması hasebiyle insan hakları konusundaki en önemli belge sayılır. BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından hazırlanan Bildirge 10 Aralık 1948 tarihinde genel kurul tarafından kabul ve ilân edilmiştir.¹³⁹⁰

Bildirgenin, 3-21. maddelerinde tüm insanların yararlanacakları kişisel ve siyasal haklar, 22-27. maddeleri ise, yine tüm insanlar için tanınmış olan ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları içerir.¹³⁹¹

Bu bildirge, günümüz anayasalarının ve öteki insan hakları belgelerinin hazırlanmasına kaynaklık etmesine rağmen belgede yer alan hükümlerle ilgili bir yaptırım söz konusu değildir.

¹³⁹⁰ Muzaffer Sencer, a.g.e., s.54

¹³⁹¹ Bk. Muzaffer Sencer, a.e., s. 61-66; Akın İlhan F., Temel Hak ve Özgürlükler, Fakülteler Mat., İst. 1968, s. 94-100

Bu bildirgede yer alan haklar listesi incelendiğinde, bildirgenin kabul tarihine dek en az bu maddelerin sayısı kadar, çeşitli türdeki insan haklarının uzun bir zaman sürecinde kesin bir şekilde yok sayıldığı veya ihlâl edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu bildirgedeki her bir madde, kapsadığı bir hak çeşidinin uzun süre dayanılmaz bir biçimde gasp edilmesi üzerine hazırlanmıştır.

Hz. Peygamber'in 7. yüzyılda, Vedâ Hutbesi'nde ana hatlarıyla ele alarak önemine vurgu yaptığı bu hak ve hürriyetlerin Allah Teâlâ tarafından, yaradılış itibariyle kullarına bahşettiği lütuflar olduğu bildirilirken, 20. yüzyıla kadar çeşitli yol ve yöntemlerle Kur'ân'ın barış hamlesini akamete uğratmak isteyen baskın güçlerin, bu bildirgede yer alan hak ve hürriyetleri uzun süre insanlardan gasp etmelerinden sonra, aynı hakların BM şemsiyesi altında kurtarıcı bir eda ile insanlara takdim edilmesi, bir değer hakiki sahibinden başkasına mal ettirilmesinden sonra, onun tekrar sahibine satılmasına benzer. İnsan barışı gibi yüksek bir değer, İlâhî vahiy bağlantılı olarak insana takdim edilmesiyle beşer havsalası mahsulu olarak takdim edilmesi arasında sonuç verme bakımından çok farklıdır.

Günümüzde resmî nitelikteki bu kadar kuruluş ve sözleşmelere ek olarak aynı konuyla ilgili en az bir o kadar da gönüllü kuruluş ve sözleşmelerin bulunması, faydadan hali olmamakla beraber, önemli ölçüde hak ihlâllerinin önüne geçilerek adaletin ve barışın yaygınlaştırılmasında başarı sağladıkları söylenemez.

E. BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÇEVRE BARIŞI

İnsanın, sorunsuz, barış ve dostluğa dayalı ilişkiler içinde bulunması gereken muhataplarından birisi de hiç şüphesiz hayatının kopmaz bir parçası olarak etrafını kuşatan çevresidir. İnsan ve çevre olarak her iki tarafın barış süreci, her birisinin varlık âlemine geldiği andan itibaren başlar ve her birisinin hayatının son anına kadar da uzanan bir süreklilik arz eder.

İnsanın, ihtiyaçlarının çokluğuna paralel olarak başta toplum olmak üzere diğer birçok canlı cansız varlığı etkilemesi veya onlardan etkilenmesi, doğal olarak toplum ve tabiatla birçok yönden ilişkiler içinde bulunmasını gerekli kılmıştır.

Kur'ân, bu noktada gerek var olan gerekse de zaman sürecine bağlı olarak geliştirilen ilişkilerin canlı-cansız farkı gözetilmeksizin daima dostluk ve barış temeline dayalı olmasını öngörmektedir. Bu nedenle "Çevre barışı", insanın bireysel

ve toplumsal hayatını direkt olarak ilgilendirdiğinden, Kur'ân'ın genel anlamda hedeflediği “sosyal barışın” önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Canlılar, yaşamlarını toprak, su, hava, Güneş ve doğal bitki örtüsü gibi çevresel faktörlere bağlı olarak sürdürürler. Çevreyle canlılar arasında sürekli bir alış veriş vardır. Bu alış veriş doğal bir denge içinde gerçekleşir. Çevrenin doğal dengesi bozulunca canlıların yaşamları da tehdit altına girer.¹³⁹²

1. Çevreyle ilgili Bazı Kavramlar

a. Çevre

“Aktif, pasif vasıf ve faaliyetlere sahip canlı ve cansız nesnelere bir bütün olarak içeren ve belli yer ve zamanda evrende var olan fiziksel ortamdır.” Bu çok değişik şekillerde varolabilir. Örneğin doğal çevre, kendi özel değişim süreci içinde Allah'ın yarattığı çevre şeklidir. İnsan yapısı olan çevre ise, insan tarafından belli bir amaç için şekillendirilmiş çevredir.” Bir organizmanın var olduğu ortam veya koşullardır. Bu çevre doğal, fiziksel öğeleri, ayrıca organizmanın etkileştiği insan ürünü koşulları içerir.”¹³⁹³ Bu tanımlardan birisi de geniş anlamıyla “İnsanın içinde bulunduğu maddî-mânevî ortamdır.” Bir diğer tanım da şöyledir: “ Bir organizmanın dışındaki canlı, cansız faktörlerin tümüdür.”¹³⁹⁴

“Çevre denilince, hemen akla insanın içinde yaşadığı doğal ortam, yani bütün canlı ve cansız varlığıyla insanı kuşatan tabiat parçası akla gelir. Doğal ortama tabî çevre de diyebiliriz. Fakat doğal ortam, günümüz çevrecilik açısından çevrenin bir kısmıdır. Çevre denilince insanın içinde yaşadığı mesken ve şehirden tutunuz da, orada ilişkide bulunduğu fabrikalar ve iş yerleri, yollar ve sokaklar, ulaşım vasıtaları ve araçlar gibi nesnelere, hatta diğer insanların hayat tarzlarına varıncaya kadar bütün bu ortamlar da çevre tanımına dâhildir. İnsanî faaliyetlerin neticesi olarak oluşan bu çevreye de sunî (yapay) çevre de diyebiliriz. Sun'î çevre büyük ölçüde bir sosyal ve psikolojik çevredir. O halde çevrecilik ve ekolojik açıdan çevre tanımına, insanın

¹³⁹² Fatma Yüncü - Musa Yüncü, *Çevre ve İnsan* Ankara 1996, s.11

¹³⁹³ İbrahim Özdemir - Münir Yükselmiş, *Çevre Sorunları ve İslâm*, DİB Yay., s.143 , Ank.1997

¹³⁹⁴ Fatma Yüncü - Musa Yüncü, a.g.e, 12

etkilenme veya etki etme şeklinde ilişkide bulunduğu canlı ve cansız ortam olan hem tabîî, hem de sunî çevre girmektedir.”¹³⁹⁵

b. Çevre Krizi

Çevre kirliliğinin, insan ruhu ve bedeni üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkiler sonucunda çeşitli hastalık ve sıkıntılara yol açmasıdır.

Çevre kirliliği denilince, bu gün çevre krizine yol açan maddî, manevî olumsuz faktörleri anlamalıyız. Çevre kirliliği sadece tabiatın sorumsuzca tahrip edilmesi sonucu tabîîsinin doğrudan bozulması, sanayi ve teknolojik artıklarla suların kirletilmesi, havada ve atmosferde bir takım zehirli gazların yoğunlaşmasından ibaret değildir. Sağlıksız ve alt yapısız kentleşme, aşırı gürültü, çağın gereği olarak insana sunulması gereken medenî hizmetlerin yetersizliği ve nihâyet âdil olmayan siyasî ve ekonomik düzen ve idare de bu kapsamdadır. Bu gün fabrikalardan çıkan zehirli gaz ve pis duman kadar geçim sıkıntısı da çevre krizine bir sebeptir.¹³⁹⁶ Ancak, çevreyi tehdit eden her şey, esas itibariyle aynı zamanda sosyal barışı da tehdit etmektedir. Bu tehditler de esasen neden, tabiata hükmetme anlayışıdır. Bu nedenle Heidegger, eleştirisini, bilimsel çabanın temelde tabiata hükmetmeyle ilişkili gördüğü özüne yöneltir. Dolayısıyla Heidegger bilimsel mantığın, eski Yunandan bu yana üstü kapalı olarak varolagelmiş bir şeyin, yani her türlü mantıksal tartışmada yahut çabada izi olan hükmetme isteğinin, tüm pozitif ve iletilebilir bilgide saklı kalmış saldırganlığın nihaî başarısını olduğunu ileri sürer.¹³⁹⁷

Kur’ân, böyle bir hareketi, افساد "bozgunculuk" olarak nitelendirmekte ve böyle bir tutum içinde olanları da مفسد "bozguncu" olarak şiddetle kınamakla, bunların meydana getireceği tehlikesinin vahamet boyutuna işareten, gerekli önlemlerin alınmasını ihtar etmektedir.¹³⁹⁸ Bu cümleden olarak münafık karakterli ifsadçılarının, yönetimi ellerine geçirdikleri takdirde, insan ve bitki neslini helâk etmekten geri kalmayacakları yani insan ve tabîî çevre açısından nesilleri tüketecek

¹³⁹⁵ Mehmet Bayraktar, *İslâm ve Ekoloji*, DİB. Yay.,s. 15, Ank. 1997

¹³⁹⁶ Mehmet Bayraktar, a.e., s. 16

¹³⁹⁷ M. Heidegger, *The Question Concerning, Techonology* (Newyork: Harper & Row, 1977) s. 20’den naklen Ilya Prigogine, *Kaostan Düzene*, Çev. Senai Demirci, s. 65

¹³⁹⁸ Bozgunculuk anlamındaki افساد “fesâd” kelimesi, türevleriyle beraber, K.Kerim’de 50 yerde geçmektedir.

boyutta büyük katliamlar yapacakları yönündeki uyarısını bazen kapalı, bazen de açık bir şekilde yaparak tekrarlamaktadır.¹³⁹⁹

c. Çevrecilik

Tabiî çevreyi korumaya, çevre krizine veya kirliliğine yol açan sebepleri ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlere genel olarak çevrecilik diyebiliriz.¹⁴⁰⁰

d. Ekolojik Denge

Ekolojik denge ve Tabii denge, aynı anlamı ifade etmekle birbirinin yerine kullanılabilen müteradif terimlerdir. Her ikisi de tabiatta tabiî bir düzenin, varlıklar arasında bir ahenk ve insicamın olduğunu ifade ederler.¹⁴⁰¹ Kur'ân-ı Kerim, bir taraftan her şeyin güzel yaratıldığını bildirirken, diğer taraftan da yine her şeyin yaratılmasında belirli bir miktar ve ölçünün esas alındığını beyan etmektedir.¹⁴⁰² Buna göre, yüce Sanatkâr'ın varlıkları en güzel bir şekilde yaratma iradesinde matematiksel değerlerin ve geometrik ölçülerin önemli bir yer aldığını anlamaktayız. Böylece Kur'ân, Halık-ı Kâinat'ın yaratma iradesinde esas aldığı bu miktar ve ölçülerle tüm varlıklara, özellikle canlı varlıkları temsilen insana, bir taraftan önemli bir estetik değer kazandırmakta, öbür taraftan da hayatının devamına medar olmak üzere insanın yapısında biyolojik ve fiziksel dengeyi kurmaktadır. Daha sonra, insanın bu iki yönü arasında kurduğu bu denge ile tabiî çevresindeki dengeler arasında da ayrıca iradî olarak bir ahenk ve uyum sağlamıştır. Böylece subjektif denge ile objektif denge arasında da ayrıca bir denge kurmuştur. Bu dengelerin müdahale edilemeyecek derece hassas olduğuna dikkat çekerek insanların gerek subjektif, gerekse objektif alanda bu sistemi bozmadıkça Allah'ın kurmuş olduğu bu sistemi bozmayacağını bildirmektedir.¹⁴⁰³

¹³⁹⁹ وإذا تولى سعى فى الأرض ليفسد فيها ويهلك الحرث والنسل والله لا يحب الفساد "O iş başına geçti mi, yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır." (Bakara, 2/205)

¹⁴⁰⁰ Bayraktar Mehmet, *İslâm ve Ekoloji*, DİB Yay., Ank.1997, 17

¹⁴⁰¹ Bayraktar Mehmet, a.e., s. 20

¹⁴⁰² "O (Allah) ki yarattığı her şeyi güzel yapmış...", "Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.", "Onun katında her şey ölçü ile dir." (Secde, 32/7; Kamer, 54/49; Ra'd, 13/9)

¹⁴⁰³ "Bu da, bir millet kendinde bulunanı değiştirenceye kadar, Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğindedir." (Enfal, 8/53)

İnsanın her türlü ilişkilerinde olduğu gibi tabii çevresiyle olan ilişkilerinde de çılgınlıktan uzak bir anlayışla ölçülü ve düzenli bir yaklaşım içinde, hayatıyla yakından münasebeti bulunan ekolojik dengeyi korumasına hassasiyet göstermesi gerektiğinin mesajını da işaretlen vermektedir.

Arifoğlu, bilim dilinde “homeostazis” olarak adlandırılan insan vücudundaki hassas iç dengenin korunması için atmosferdeki gazlarda bizim için yapılan hassas ayarlamaların korunmasına ihtiyaç olduğunu, örnek olarak insanın iç ortamındaki oksijen miktarının sabit tutulması için, atmosferdeki oksijen nispetinin de sabit tutulmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁰⁴

Alain Herve, *Nouvel Observateur* Dergisindeki “*Dünyanın Son Ümidi*” başlıklı yazısında konuyla ilgili olarak kaygılarını şöyle dile getiriyor: “Garip felâketler bekliyor bizi, garip çünkü kendi eserimiz. Fani olduğumuzu, acı çektiğimizi ve bir birimize kötülük yaptığımızı biliyorduk. Yeni bir şey daha öğrendik şimdi; soyumuzun kendi kendisini yok ettiğini. İnsanlar yüzlerce asırdan beri dünyada yaşıyor. Ne var ki bir asırdan beri övündükleri ve kendilerine ait bir imtiyaz saydıkları ilerleme ve kalkınma adına hayatlarını destekleyen çevreyi ve hayatın kendisini görülmemiş bir hızla tahrip ediyorlar. Bu, tam bir intihardır. Dünya tehlikede, onu bu tehlikeye sürükleyen sebeplerin başında, sanayileşmiş Batı medeniyetinin gelişmesi yer alıyor. Buna *beyaz tehlike* deniliyor. Kirlenen deniz, kısırlaşan toprak, zehirlenen hava, çatlayan içtimaî nesiç, ezilen kabile medeniyetleri... Elli yılda hayat, geçen bin yıldakilerden daha çok değişti. Gün geçtikçe her şeyin hızı daha da artacak. Bir kurtuluş yolu bulmak için topu topu on yılımız kaldı. Felâketin eşiğindeyiz ama yeni bir dünyanın eşiğinde olabiliriz.”¹⁴⁰⁵

Seyyid Hüseyin Nasr ise, yaşanan gelişmeleri şöyle değerlendirmektedir: “Çağdaş insan; tabiatı, kendisinden yaralandığı, ama kendisine karşı ayrıca sorumlu da olduğu bir eş gibi değil, bir fahişe gibi görmektedir. Kendisine karşı hiçbir yükümlülük ve sorumluluk duygusu beslenmeyen bir anlayış... Bu şekilde, kullanılan tabiatın durumu günden güne daha fazla gönül eğlendirmeyi imkânsız kılmaktadır. Aslında çok kişinin onun durumundan endişe etmeye başlamasının nedeni budur. Nüfus patlamasının, nefes alacak boşluk kalmamasının, kent

¹⁴⁰⁴ Bkz. Ömer Arifağaoğlu, *Sızıntı İlim-Kültür Dergisi*, Nisan 2004 sayısı, s.109-112

¹⁴⁰⁵ Alain Herve, “*Dünyanın Son Ümidi*, *Nouvel Observateur*, Haziran-Temmuz, 1972’ den naklen İbrahim Özdemir - Münir Yükselmiş, “*Çevre Sorunları ve İslâm*”, s.16

yaşamındaki pıhtılaşma ve tıkanıklığın, her türden tabiî kaynakların tükenişinin, tabiî güzelliklerin tahrip edilmesinin, çevrenin makine ve ürünleri tarafından yaşanmaz hale getirilmesinin, akıl hastalıklarındaki olağan üstü artışın ve aşılması zor bin bir türlü başka zorluğun nedeni, kesinlikle tabiatın boyunduruk altına alınmasıdır.”¹⁴⁰⁶

Kur’ân-ı Kerim birçok âyetlerle, insanın ve göklerin, yaradılışın belli bir aşamasından sonra yüce Allah tarafından عدل “*adl*” ve “tesviye” (dengeleme ve düzenleme) işleminden geçirildiğini, yeryüzünün de insan için مهد “*mehd*” (beşik)¹⁴⁰⁷, مهاد “*mihâd*” (yatak)¹⁴⁰⁸, بساط “*bisat*” (sergi)¹⁴⁰⁹, vs. yapıldığını bildirmektedir. Bu beş kavramın buluştukları ortak anlam; bir şeyin düzlenmesi, pürüzsüz, rahat bir hale getirilmesi ve bir şeyde düzenleme yapılmasıdır. Bu âyetlerin birisinde şöyle buyurulmaktadır: *“Ey insan! Keremi bol olan Rabbine karşı seni aldatan nedir? O Rabbin ki seni yaratıp vücudunu ölçü ve ahenk içinde düzene koydu.”*¹⁴¹⁰ Bir önceki konuda üzerinde durulduğu gibi, عدل “*adl*” kelimesi fiil olarak ele alındığı takdirde; âdil olmak, bir şeyi dengelemek, denk yapmaktır. “Tesviye” ise; bir şeyi düzeltmek, olması gereken düzenli bir hale getirmek, iki şeyi eşitlemek, denk hale getirmek vs. gibi anlamlara gelmektedir. Yeryüzü ile ilgili olan kelimelere gelince; مهد “*Mehd*”: Beşik, yatak; مهاد “*Mihâd*”: İstirahat yeri, yatak, (döşek) anne sinesi, anne kucacı; بساط “*Bisat*”: Halı, kilim, sergi anlamlarına gelmektedir. Bütün bu anlamlar göz önünde tutulduğunda, hepsinin temelinde, yüce Allah’ın insana olan engin sevgisi ve merhametinden dolayı, onun rahatını sağlama açısından bir düzenleme, donatma ve tefriş etme eylemlerini gerçekleştirdiğini, bu vasıta ile kullarını çok sevdiğini insana bildirmek istediği açıkça anlaşılmaktadır.

Böyle olunca, yüce Allah’ın, yer ve göğün her birisini, kendi içinde bir düzenlemeye tabi tuttuğu, ikisi arasında da bir düzenleme yaparak bir biriyle sıkı bir

¹⁴⁰⁶ Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, Çev. Nabi Avcı, İşaret Yayınları, 2. Baskı İst. 1988, s., 14-15

¹⁴⁰⁷ “Mehd” kelimesi K.Kerim’de iki yerde geçmektedir: “O, size yeri beşik yapan, onda size yollar açan ve gökten de su indirendir...” (Tâhâ, 20/53); “O, size yeri beşik kılmış, doğru gidesiniz diye de yeryüzünde size yollar halk etmiştir.” (Zuhruf, 43/10)

¹⁴⁰⁸ Bu kelime, K.Kerim’de 7 yerde geçmekle birlikte, bunlardan 6 tanesi, cehennemin ne kötü bir istirahat yeri” olduğu ile ilgiliyken, (bkz.Bakara, 2/206; Âl-i İmrân, 3/13, 197; A’raf, 7/41; R’ad, 13/18; Sâd, 38/56) sadece Nebe’ Süresinde yeryüzü ile ilgili bulunmaktadır. “Biz yeryüzünü, size bir döşek yapmadık mı?” (Nebe’ 78/6)

¹⁴⁰⁹ Bu kelime de K.Kerim’de 1 yerde geçmektedir. “Allah, onda geniş yollar edinip dolaşabilesiniz diye yeryüzünü sizin için yaygın bir sergi yapmıştır.” (Nuh, 71/19)

¹⁴¹⁰ İnfitâr, 82/6,7; ayrıca bkz. Secde, 32/9; Nâziât, 79/27; Bakara, 2/29; Nebe’, 78/6; Nûh, 71/19; Mürselât77/30

şekilde irtibatlandırdığı, ayrıca insanın kendi iç ve dış yapısıyla bu iki âlem arasında da bir uyum ve ahenk sağladığı ortaya çıkmaktadır. Bu hususlara işaret ve vurgu yapılmak üzere أرض “arz” kavramı, önemine binaen Kur’ân-ı Kerim’de 458 yerde tekrarlanmaktadır. Yeryüzüyle ilgili âyetlerin ortak anlamlarından, Yüce Allah’ın, yeryüzünü, insana dönük mahiyeti itibariyle yukarıdaki terimlerin ifade ettikleri ortak anlamlarla insan için bir bebeğin anne kucağında veya beşikte bulabileceği rahatlıkta, dünyayı; dayalı döşeli, insnın tüm ihtiyaçlarını karşılayabilir nitelikte, tüm konfor özelliklerini havi, en harika ziynet eşyalarıyla süslü, mükemmel bir şekilde huzur bulacağı tertemiz bir hane olarak yarattığı anlaşılmaktadır. Bu âyetlerle yüce Allah, rahmetinin eseri olarak insan ile en yakın tabiî çevresini oluşturan yeryüzü arasında, yaratılıştan gelen sürekli ve sıkı bir dostluk ilişkisinin varlığına ve bunun kaçınılmazlığına da işaret buyurmaktadır.

Hak ile batılın teşbihlerinin yapıldığı, yeryüzünün insana yönelik faydalarına dikkat çekildiği şu âyete bir göz atalım; أنزل من السماء ماء فسالت أودية بقدرها فاحتمل السيل ; زبدا رابياومما يوقدون عليه فى النار ابتغاء حلية أو متاع زبد مثله “ (Allah) göklerden su indirdi de, vâdiler kendi hacimleri miktarınca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs veya (diğer) eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerde de buna benzer köpük olur. İşte Allah hak ile batıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.”¹⁴¹¹

Yukarıdaki âyette, hak ile batıl, ayrıca hak ehli ile batıl taraftarlarının benzetmesinin yapılmasıyla beraber, insanın menfaatinin esas alındığı ekosisteme de dikkat çekilmektedir. Şöyle ki; diğer âyetlerde bu sistemin önemli bir bölümünü oluşturan yağmurun yağması sonunda toprağın açılarak ekinlerin, bitkilerin yeşermesine, bahçe ve bostanların gelişmesine vesile olmasıyla ortaya çıkan temel ihtiyaçlara dikkat çekilirken, bu âyetin “köpük atılıp gider, insana faydalı olan şeyler ise yeryüzünde kalır.” ibaresiyle aynı sistemin yine yağmurla ortaya çıkan toprağın kendi ihtiyaç stoklarını tamamlayarak yeniden göreve hazır hale gelmesiyle beraber, bu sistemin insanın faydasına yönelik en önemli unsurlarından biri olan tabiattaki hassas ve genel nitelikli temizlik boyutuna da işaret edilmektedir.

¹⁴¹¹ Ra’d, 13/17

Bu itibarla, rahat ve huzurlu bir dünyada yaşamak, başta insan olmak üzere tüm canlıların tabîî hakkıdır. Buna göre, çevre tahribatıyla yeryüzünün insana yönelik bu vasıflarından bazılarını kaybetmesi sonucunda, insan ve diğer canlıların huzurunun bozulması, rahatının kaçması ve hayatlarının tehlikeye girmesi, ciddi anlamda onların hukukuna yönelik toplu bir saldırı hareketi niteliğini taşımaktadır. Bu tahribat, Kur'ân nazarında حقوق العباد "Hukûku'l-'Îbâd" şeklinde tabir edilen insan haklarına yönelik işlenen büyük bir zulüm ve cinayettir.

Her bir insana ait bir meskenin yasal olarak dokunulmazlığının olduğu gibi, tüm insanlarla beraber, diğer canlılar âleminin ortak meskeni olan yeryüzünün de en az aynı derecede bir dokunulmazlığının olması söz konusudur. Bu doğrultuda çevreyi her türlü saldırı ve tahribattan koruyucu tedbirler kapsamında gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, eğitim alanında ahlakî ve hukukî açıdan konunun değerlendirilmesine özen gösterilerek toplumun aydınlatılmasıyla, çevre bilincinin yaygınlaştırılması, gerek sosyal ve gerekse dünya barışı açısından insanlık âleminin öncelikli ortak ödevlerindedir.

Kur'ân, öncelikle insana, üzerinde yaşadığı dünyanın kendisine ebedî saadet hayatını kazandıran ilk evi olduğu bilincini kazandırmaktadır. Bu münasebetle, küçüklüğüyle beraber dünyaya büyük bir önem vererek 66 yerde göklerle olan birlikteliğini gündemde tutmakla onu keyfiyet yönünden yedi kat semayla muvazeneye sokmaktadır. Sağlam tabiatlı her insanın, fitratının gereği olarak rahat ve huzuruna medar olan küçük cenneti olan evini, elinden geldiğince daima temiz ve düzenli tutmaya çalışacağı gibi, onu her türlü dış müdahalelere ve etkenlere karşı korumak üzere gerekli her türlü önlemi de almak durumundadır. Aksi takdirde ev huzurlu bir mesken olmaktan çıkarak, bazen medyaya yansıdığı gibi çöplük ev olma durumuna düşer.

Kur'ân, يخربون بيوتهم بأيديهم وأيدي المؤمنين فاعتبروا يا أولى الألباب "Onlar kendi evlerini kendi elleriyle ve mü'minlerin eliyle tahrip ediyorlar. Ey akıl sahipleri (bundan) ibret alınız!" âyetiyle, Beni Nadîr Yahudilerinin kendi eliyle kendi evlerini yıkmalarını, ibret alınması gereken ahmakça bir davranış manzarası olarak insanlık kamuoyuna sunmaktadır.¹⁴¹² Hırsın, gözlerini bürüdüğü bir kısım insanların, dünya hâkimiyetini elde etme düşüncesiyle servet birikimi uğruna girdikleri bilinçsiz

¹⁴¹² bkz. Haşır, 59/2

sanayileşme sonucunda, insanlarla beraber tün canlı neslinin hayatını tehlikeye sokucu bir davranış ve tutum içinde girmeleri, kendilerinin de ortağı olduğu bu dünya evini kendi elleriyle tahrip etmelerinden başka bir şey değildir. Bu tür davranış biçimleri de, sonuç olarak, Kur'ân'ın yukarıda işaret ettiği, ibret tablosundan bir farkı bulunmamaktadır.

Cassirer bu düşünce erbabıyla ilgili olarak, “*Dünyanın bütününe egemen olma bir yana, en küçük bir parçasını bile bilme gücü olmayan, kendisinin efendisi olmak yerine, haksızlıklarının kölesi olan bu acınacak zavallı yaratığın, kendini dünyanın efendisi ve imparatoru diye adlandırmasından daha gülünç bir şey olabilir mi?*”¹⁴¹³ şeklindeki eleştirisi kayda değer bir yaklaşımdır. Konuyu Kur'ân açısından değerlendirdiğimizde, İslâm'da bu düşünceye yer olmadığını ve bu düşüncede olanların, Yüce Allah tarafından en sevilmeyen insanlar olduğunu, Kur'ân'ın, insanlara hükmetme yerine, insanlar arasındaki anlaşmazlıklara adaletle hükmetmeyi ve sosyal hayatta barış sağlamayı öngördüğünü görmekteyiz. Sadi-yi Şirazî, “*Hüner, dünyayı ele geçirmek değil, bir gönülde etmektir.*”¹⁴¹⁴ demektedir.

Bahse konu olan anlayış, Kur'ân'da şöyle değerlendirilmektedir: *استكبارا فى الأرض و مكر السيئ ولايحق المكر السيئ إلا بأهله* “Çünkü onlar yeryüzünde büyüklük taslıyorlar. Hâlbuki kişi kazdığı kuyuya kendisi düşer.”¹⁴¹⁵ Bu âyette geçen *استكبار* “*istikbâr*” düşüncesini taşıyanlar, her kes gibi kendilerinin de bir kul olarak yaratıldıklarını unutarak bu kaprislerini yaşamak üzere dünyanın en güçlüsü olmak için servet biriktirme yolunda gözleri hiçbir şey görmez bir şekilde tüm insan ve hayvanlarla beraber sürekli bir şekilde yararlanmakta oldukları İlâhî nimetlere haznedarlık yapan tabîî çevrenin de haklarını çiğnemekten geri durmazlar. Kur'a-ı Kerim, bu düşüncedeki kişilerin psikolojilerini açıklamakla, dolaylı olarak toplumu, bu zihniyet erbabına karşı duyarlı olmaya çağırılmaktadır. *وإذا تولى سعى فى الأرض لىفسد* “O, yönetimi ele geçirdiği zaman, yeryüzünde bozgunluk çıkarmaya, ekinleri (bitkileri) ve nesli mahvetmeye çalışır. Allah bozgunculuk yapanları sevmez!”¹⁴¹⁶ Bu âyet, açık bir şekilde insan ve çevre düşmanlarının karakterlerini çizerken başka bir âyet ise, onlara karşı takınılacak tavrı

¹⁴¹³ Ernst, Cassirer, İnsan Üstüne Bir Deneme, Çev. Necla Arart, s. 29

¹⁴¹⁴ Külliyyat-ı Şeyh Sadî, *Gülistan*, 189/6-7'den naklen Nazif Şahinçlı, *Sadi-yi Şirazî ve İbn Teymiye'de Fert ve Cemiyet İlişkileri*, İşaret Yay.İst.1991, s.81

¹⁴¹⁵ bkz. Fâtır, 35/43

¹⁴¹⁶ Bakara, 2/205

şöyle belirlemektedir: *ولا تتبعوا أمر المسرفين الذين يفسدون فى الأرض ولا يصلحون* “*Yeryüzünde bozgunculuk yapıp, barışçılık yapmayan (dirlik düzenlik vermeyen) müsriflerin (aşırı gidenlerin) emrine uymayın!*”¹⁴¹⁷ Zira bu tıyneteki insanların emrine uymak, onların yıkıcılık ve bozgunculuk işlerinde taşeronluk yapmış olmakla dünyanın sonunu getirme sürecini hızlandırmaya katkı sağlamak olur.

Daha önce de belirtmeye çalıştığımız gibi, Kur’ân-ı Kerim’de, “Çevre Koruma” terimi olduğu gibi geçmese de tabiî çevreyi de içine alacak şekilde daha kapsamlı bir koruma önlemini önermektedir. Meselâ *ولا تفسدوا فى الأرض بعد إصلاحها* “*Dünya sizin için güzelce yaratılıp düzene konulduktan ve peygamberler gönderilip hayatınızı düzene koyan hükümler size bildirildikten sonra, yeryüzünde bozgunculuk yapmayınız! (Yeryüzünün düzeni bozmayınız!)*”¹⁴¹⁸ âyeti karşısında konuyla ilgili olarak kullanılan tüm modern kavramlar kısır kalır. Âyette geçen “*yeryüzü*” tabirinin en geniş anlamıyla çevre kavramını kapsamına aldığı hususunda herhangi bir kuşkuya yer yoktur. Kur’ân-ı Kerim’in yer-gök arasındaki sıkı ilişkilerden doğan beraberlik hakkındaki yoğun bilgilendirmesi karşısında, insanın yakın çevresini oluşturan “*yeryüzü*” kavramının, çağrışımla semâvatı da hatıra getirdiğinin unutulmaması gerekir. Bu âyetle beraber Kur’ân-ı Kerim’de 471 yerde kınanarak yasaklanan ve yoldan çıkış anlamında “fısk” olduğu bildirilen “fesat” hareketi ise, sadece insanlar arasındaki barışçıl ilişkileri tahrip etmekten ve bozmaktan ibaret olmayıp, aynı zamanda fizikî çevre dâhil, tüm çevre çeşidinin herhangi bir düzen veya dengesini veya eko sistem içindeki varlıklar arasındaki fitrî ilişkilerden herhangi birini bozucu nitelikteki tüm eylem ve davranışları içine alan bir anlam genişliğine sahiptir.

2. Çevre Hakkının Tarihçesi

1960’lı yıllarda doğanın ve çevrenin korunması lehindeki hareketlerden doğan çevrecilik, insanla doğal çevresi arasında sanayi uygarlığının yarattığı kopukluğun toptan bilincine varmak anlamına gelmektedir.¹⁴¹⁹

Yeni bir insan hakkı olarak son yıllarda uluslararası belge ve anayasalara giren ve çevre korumanın en etkin hukuksal aracını oluşturan “ çevre hakkı, çevre

¹⁴¹⁷ Şu‘arâ, 26/151,152

¹⁴¹⁸ A‘raf, 7/56

¹⁴¹⁹ *Büyük Larousse, Çevre mad. s.2665*

hukukunun ulusal düzeyde olduğu kadar, uluslar arası düzeyde de ortaya çıkan yetersizliklerinin ve boşluklarının doğrudan bir sonucu gibi görünmektedir.¹⁴²⁰ Kirliliğin tehlikelerine karşı gezegenimizin üzerinde insan soyunun devamı için temiz suyun yeterli arzını sağlayan, temiz havayı garanti eden ek bir insan hakkının tanınması, yalnız son yirmi beş yıl içinde duyarlı bir düşünce olarak ortaya çıkmıştır. İnsan haklarının korunması kavramının, kirlilikten kurtulmuş, temiz hava ve temiz su haklarıyla uyumlu, dengeli ve sağlıklı bir çevre hakkını içermesi yönünde genişletilmesi, çevre sorunlarının ulaştığı boyut karşısında bir gereklilik olarak belirmiştir. Zira bir hükümetin aerosol sprelerin kullanılmasına izin vermekle ozon tabakasının incelmesine yol açması; atmosfer tabakasının nükleer denemelere tabi tutularak yabancı toplumların da tehlikeye atılması; okyanusların toksik çöplere maruz bırakılması gibi “saldırıları”, yaşamı, sağlığı ve gelecek nesilleri ciddi biçimde tehdit eder bir nitelik taşımaktadır. Geleneksel İnsan hakları araçları, bu saldırıları önleyecek kapasiteye sahip değildir. Ciddi çevresel zarar üreten bu kasıtlı davranış biçimleri karşısında kapsam olarak yetersiz kalmaktadır.¹⁴²¹

Günümüzde çevre konusunda ülkeler arasında ayrıntılı sözleşmelerin yapılmakta olduğu, uluslar arası hukuk alanında ise, çevre hakkının gündeme getirildiği ilk toplantı Stockholm Konferansı olmuştur. Birleşmiş Milletler Örgütünün, 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında Stockholm’de gerçekleştirdiği, 100 den fazla ülke temsilcisinin katıldığı “İnsan Çevresi Konferansı”nın başta gelen beklentisi, her ülkenin çevreye karşı sorumluluğun kabul etmesinin, insanın yeryüzündeki varlığını sürdürebilmesinin başlıca koşulu olduğu noktasında birleşilmesidir.¹⁴²²

Stockholm Bildirisi, hukuksal açıdan bağlayıcı olmamakla beraber, belli bir hukuksal değere de sahiptir. Zira birçok dikkate değer genel ilkeyi formüle etmek yoluyla uluslar arası çevre problemleri ile ilgili temel kuralların güncel bir dizisini oluşturmuştur. Stokholm Bildirisi’nden önce uluslar arası çevre hukukunun, uluslar arası hukukun bağımsız bir dalı olduğunu iddia etmek güç olmasına karşın Stockholm Konferansı bu yolu açmıştır. Konferanstan sonra onyediy yıl içinde çevre üzerine yaklaşık 300 kadar çok taraflı anlaşma, yaklaşık 900 kadar iki taraflı ve buna

¹⁴²⁰ Despax, Aktaran, Can Hamamcı, *Çevre ve Hukuk* AÜSBF Yay. Ank. 1983 s.26

¹⁴²¹ Richard Falk, “*Responding to Severe Violations*”, Enhancing Global Human Rights, Mc.Graw – Hill Book Company, U.S.A. 1979,s.227,228 (trc.?)

¹⁴²² Aydan Bulca, “*Çevre Sorunları*”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.2, s.333

benzer sözleşme imzalanmıştır. Ek olarak yaklaşık 200 diğer önemli uluslar arası belge, 1972'den bu yana oluşturulmuştur.¹⁴²³

Stockholm Konferansı'nın ardından BM. Genel kurulu, kurumlaşma doğrultusunda önemli bir girişimde bulunarak çevre programı için bir yönetim konseyi kurmuş ve faaliyetlerine BM. Çevre Programı (UNEP) çerçevesinde devam etmiştir. UNEP'in başlıca görevi, diğer uluslar arası kuruluşların program ve projelerine önderlik yapmaktır.¹⁴²⁴

Sonuç olarak, uluslar arası alanda çevreye yönelik bütün bu çabalar hızlı ama çevre hakkını bir insan hakkı olarak tanımada yeterli olmayan çabalardır. Stockholm Bildirisi'nde siyasal bir ilke olarak kabul edilen insan onuruna yakışır bir çevrede yaşama hakkı bu güne değin bireysel ve kolektif bir insan hakkı olarak "evrensel" bir sözleşmede güvenceye bağlanmamıştır.¹⁴²⁵

Buna göre çevreciliğin tarihçesi çok yakın bir zamana rastlamakta olup tek boyutlu olduğu anlaşılmaktadır. Oysa Kur'ân-ı Kerim, nüzulünden beri, çevreyi tabii yönüyle beraber; ekonomik, hukuk, inanç, bilim, ahlâk, hatta beslenme vs. gibi yönleriyle de çok boyutlu olarak ele almıştır. Böylece insanı birçok yönden kuşatan her çeşit çevresinin maddî ve manevî kirlerden arındırılmasını sağlamakla beraber, öngördüğü geniş hak yelpazesinde çevreye de önemli bir pay vererek insan hakkı ile çevre hakkı arasında keyfiyet yönünden bir denge kurmuş, insanlara temizlik bilincini kazandırarak; tabiata karşı insafli davranmayı öğretmiştir. Böylece Kur'ân'ın konuyu bütüncül anlamda ele aldığını, yani bilimsel yönüyle beraber, ahlâkî boyutunu da önemseddiğini görmekteyiz.

3. Çevre ve Ahlâk

Konunun sadece bilimsel yönü veya yasal yaptırım yolu ile çevre krizlerine son verme girişimleri tek başına sorunu çözmeye yeterli olamayacağı kesin bir gerçektir. Bilimsel tedbirlerin yanıbaşında, insanın vicdanî ve ahlâkî yöndende konuya duyarlı olmasını sağlayacak bir eğitime tabi tutulması da son derece büyük önem arzeder. Zira kimyasal ve nükleer enerjinin yanlış kullanılması durumunda

¹⁴²³ Veit Koster, "From Stockholm to Brundtland", *Environmental Policy and Law*, Vol 20/1-2, 1990, s.14,15

¹⁴²⁴ Ruşen Keleş, "Çevre sorunları ve Çevre Hakları", *İnsan Hakları Armağanı*, BM. Türkiye Der.Yay., Ank.1978, s.79

¹⁴²⁵ Postiglione Amedo, *Environmental*, Vol 20,1920 /2, s. 321

canlı varlıkların ve ozon tabakasının olumsuz yönde etkileneceğini bildiği halde bu şekil faaliyetlerine devam eden nice bilim çevreleri vardır. Sanayi atıklarının su kaynaklarına boşaltılması sonucunda bu kaynakların kirleneceğini, hatta içindeki tüm canlı türlerini yok edeceğini bilmekle beraber, çıkarları için bu yanlış tutumlarından vazgeçmeyen nice sanayi çevresi vardır. Yine elindeki veya evindeki çöpleri cadde ve sokaklara atmakla toplumu rahatsız edeceğini ve çevre sağlığını olumsuz yönde etkileyeceğini bildiği halde bu davranışlarında bir sakınca görmeyen nice insanlar vardır.

Bu gibi yanlış, aynı zamanda son derece tehlikeli tutum ve davranışların, tüm varlıkların hukukuna teker teker birer saygısızlık ve saldırı olduğu tüm insan haklarıyla beraber, çevre hakkına saygının da toplumsal önemli bir ahlâkî ödev olduğu bireyler tarafından kabul edilmeden bu saldırı ve tahribatların önünün alınması, son derece zordur. Zira insanların değer yargıları, çevreleriyle olan ilişkilerinde de temel belirleyicidir. Bu nedenle sorun, bilim, teknik ve siyasetin bizzat kendisinde olmayıp, bilim ve tekniğin bencil çıkarlar uğruna kullanılmasında ve insan hayatının hiçbir vicdanî rahatsızlık duyulmadan kişisel ve sınıfsal ihtiraslara feda edilmesindedir.

Bu nedenle, bilim ve fikir çevreleri, soruna neden olan yanlış görüş ve düşüncelerin değiştirilmesi için, ulusal ve uluslar arası platformlarda bilimsel toplantılar düzenlenmesinin, bu arada konunun sık sık masaya yatırılarak tartışılıp, eleştirilmesinin gereğini duymuşlardır.¹⁴²⁶ Schumacher'in konuyla ilgili şu tespiti, sorunun ahlâkî boyutuna da temas etmesi açısından önemlidir.

“Çevre kirlenmesine karşı savaşmak, doğanın yaratıklarını korumak, yeni enerji kaynaklarını bulmak ve barış içinde yaşamayı sağlayacak daha iyi işleyen anlaşmalara varmak amacıyla, daha çok kaynak seferber etmekle çağdaş dünyanın yıkıcı güçlerini denetim altına alabileceğimizi sanıyorsak, hakikatlerden kaçıyoruz demektir. Gerçi servet, eğitim bilimsel araştırma ve daha birçok kaynak uygarlık için gereklidir; ama bu gün en çok gerekli olan bu araçların hizmet edeceği amaçların yeniden bir gözden geçirilmesi ve değiştirilmesidir.”¹⁴²⁷

¹⁴²⁶ Clive Seligman, *Environmental Etich, Journal of Sosial Issues*, Vol. 45, no.1 1989, s.169-184

¹⁴²⁷ E.F. Schumacher, *Küçük Güzeldir*, s. 220, İst. 1989, Aktaran İbrahim Özdemir- Münir Yükselmiş, Çevre Sorunu ve İslâm, s. 65, Ank, 1997

Sonuç olarak Kur'ân, yaradılışının icabı olarak insanın, güzel huy ve temiz karakterler edinmesini ve bunların davranış haline getirerek hayata geçirmesini öngören birçok emir, tavsiye ve uyarılardan oluşan bir ahlâkî eğitim sistemini geliştirmiştir. Kur'ân, *قل كل يعمل على شاكلته* "De ki; herkes, kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar."¹⁴²⁸ âyetiyle insan karakterinin şekillenmesine dikkat çekerek, bu sistem doğrultusunda her bir ferдин karakter yapısının temiz fitrat üzerine şekillenmesini önemsemekte, yanlış huy edinmelerin aynen davranış olarak sosyal hayata ve çevreye yansıtacağını dolaylı olarak ihtar etmektedir. Bunun yanında, Kur'ân, kendisinden önceki kitapların özünü onayladığı gibi, beşer menşeli dahi olsa yaradılışa uygun felsefî görüş ve düşünceleri ve bu paraleldeki ahlâkî prensipleri de kabulle karşılayarak onaylamaktadır. Ancak, şunu unutmamak gerekir ki, duru vicdanlı bazı düşünürlerin Kur'ân'ın onaylayabileceği nitelikteki bazı görüşleri, yaşanan bazı acı deneyimler sonucunda ortaya çıkan arayış ve yöneliş biçimleridir. Oysa Kur'ân, insan henüz acı ve felâketlere maruz kalmadan gerekli köklü tedbirleri almakta ve uyarılarını tehlikenin büyüklüğü nisbetinde yoğunlaştırmaktadır.

Meselâ çevrenin insan için nimetler kaynağı olduğu ve çevreye müdahalenin bu nimetleri doğrudan etkileyeceği göz önünde bulundurulduğunda, Kur'ân'ın şu uyarısının, konunu hassasiyetine ne kadar uygun düştüğü kolaylıkla anlaşılacaktır. *ومن يبدل نعمه الله من بعد ما جائته فإن الله شديد العقاب* "Kim, kendisine gelen Allah'ın nimetinde değişiklik yaparsa, (bilsin ki) Allah'ın azabı çok şiddetlidir."¹⁴²⁹ Konu, bu şekilde bütüncül anlamıyla ele alındığında, ekolojinin, İslâm Tarihi kadar bir geçmişinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kur'ân'ın en çok üzerinde durduğu konulardan birisi, şüphesiz insan ilgisinin yakın ve uzak çevre üzerinde yoğunlaşmasını sağlamaktır.

Kur'ânî açıdan tabî ve fizikî çevreye bakıldığında, insana karşı bu çevrelere yapısal olarak barışçıl bir pozisyon verildiğini ve bu pozisyonun ise, belirli bir zaman dilimine bağlı olmaksızın sürekli ve kalıcı olacağı kesin olarak anlaşılacaktır. Ayrıca insan tarafından müdahale edilmemek kaydıyla, bu nimetin kalıcılığının Allah Teâlâ'nın taahhüdünde olduğu da haber verilmektedir. *ذلك بان الله لم يك مغيرا نعمة* "Bu da, bir millet kendinde bulunanı (güzel ahlâk ve

¹⁴²⁸ İsra, 17/84

¹⁴²⁹ Bakara, 2/211

meziyetleri) değiştirinceye kadar, Allah'ın onlara verdiği nimeti de değiştirmedeğinden dolaydır.”¹⁴³⁰

Kur'ân, Şeytanın insana yaptırmak istediği hususlardan birisinin de tabii çevrenin doğasını bozacak Şekilde onda değişiklik yapmak olduğunu Şu Şekilde bildirmektedir: *ولأمرنهم فليغيرن خلق الله ومن يتخذ الشيطان وليا من دون الله فقد خسر خسرانا مبينا* “Ben onlara emrederim, onlar Allah'ın yarattığını değiştirecekler. Kim Allah'ı bırakır da, Őeytanı dost edinirse, elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur.”¹⁴³¹ Âyet, Şeytanın insanın açık bir düşmanı olarak hep zararına olan Şeyleri kendisine yaptırmak istediğine işaret ederek, Allah'ın yarattıklarında değişiklik yapmanın, insanın büyük zararına olarak Şeytanî bir eylem plâmı olduğunu net bir Şekilde ifade etmektedir. Yine Kur'ân, bir önceki âyetiyle de tabii çevrenin, fitrî Şeklini korumakla insana büyük faydalar sağlayan bir nimet olduğunu, çevre nimeti dâhil, insanların bu nimetlerde değişiklik yapmadıkça, Yüce Allah'ın kullarına bahşettiği hiçbir nimette değişiklik yapmayacağını bildirmektedir.¹⁴³² Zira O'nun verdiği nimetleri geri alması, kesin olarak insanları cezalandırması demektir. Hâlbuki Allah Teâlâ, bir kavme sebepsiz yere ceza vermez ve bunu yüce adaletiyle bağdaştırmaz. Kur'ân bu durumu Şöyle bildiriyor: *ما يفعل الله بعذابكم إن شكرتم وآمنتم* “Eğer siz iman eder ve Şükrederseniz, Allah size neden azap versin!”¹⁴³³ Bir kavim imanını değiştirip inkâra sapmadıkça o kavme olan nimetini kesmez ve onları cezalandırmaz. Demek ki azaba uğrayanların çektikleri ceza, bizzat kendilerinin sebep olduğu bir cezadır.¹⁴³⁴ Çevre tahribi, bu nimete karşılık bir nankörlük olarak inkârcılık ve Őükürsüzlüęün başka bir versiyonu olmakla günümüzde insanlığın karşı karşıya kaldığı felâketler, yine insanın kendisinin sebep olduğu cezadan başka bir Şey değildir.

Çevreyle barış meselesi, sosyal barışın önemli bir parçası olarak insanın menfaati ve huzuru açısından kişisel ve sosyal hayatını yakından ilgilendiren son derece önemli bir konudur. Bu önem bazen o kadar kendisini gösteriyor ki, çevre hakkı insan hakkıyla özdeşleşir hale geliyor.

“Bir hakkın hak olmasını sağlayan temel ölçü, değerli olanın korunmasıdır. Değerli olanın korunması ödevinin üstlenilmesi, bir yapma veya yapmamayı

¹⁴³⁰ Ra'd, 13/11

¹⁴³¹ Nisa, 4/119

¹⁴³² Enfâl, 8/53

¹⁴³³ Nisa, 4/147

¹⁴³⁴ bkz. Elmahılı, a.g.e., 5/88

beraberinde getirir. Hak olma bir yapma-yapmama ya da yaptırma-yaptırmamayla değerli olanı koruma istemidir.”¹⁴³⁵

Çevre hakkının bir insan hakkı sayılabilmesi için, insan değerini korumaya yönelik bir katkıya sahip olması gerekir. Yaşamak, nasıl insanın insan olarak sahip olduklarını koruyabilmenin temel koşulu sayılıyorsa, sağlıklı olmak, beslenmek nasıl insanın yaşamını sürdürebilmesini sağlayacak temel gereksinimler olarak kabul ediliyorsa, çevrenin de insan açısından benzer biçimde vazgeçilmez bir değerinin bulunması gerekir.¹⁴³⁶ Çevreye insan yaşamının sürdürülebilmesi açısından bir nitelik atfedildiğinde çevre hakkı da bir insan hakkı konumuna erişir.¹⁴³⁷

Çevre hakkı, önemini insanın öneminden almaktadır. Yüce Allah’ın, diğer yaratıklardan kat kat üstün ve şerefli varlık olarak yarattığını beyan ettiği insanın, çevreyle hayati anlamda sıkı bir ilişkisi olması hasebiyle büyük önem taşımaktadır. İnsanın, bulunmadığı, dolayısıyla insan yaşamına ve insanın menfaatine hizmetinin söz konusu olmadığı bir çevre, bir virane olmaktan öteye gidemeyeceğinden hiçbir önem de taşıyamaz.

Kur’ân, çevre yapısına ve çevrede devam etmekte olan faaliyetler içerisinde gözetilen insan menfaatine şu şekilde dikkatimizi çekerek bunlar üzerinde akıllıca düşünmeye davet ediyor. *إن في خلق السموات والأرض واختلاف الليل والنهار والفلك التي تجري في البحر بما ينفع الناس وما أنزل الله من السماء من ماء فأحيا به الأرض بعد موتها وبث فيها من كل دابة وتصريف الرياح والسحاب المسخر بين السماء والأرض لآيات لقوم يعقلون* “*Şüphesiz ki insanların menfaatleri dolayısıyla göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ve gündüzün değişmesinde, geminin denizde yürümesinde, rüzgârın sevk edilmesinde, gök ile yer arasında insan hizmeti dolayısıyla emir altına alınan bulutlarda aklı başında olan bir toplum için ibretler vardır.*”¹⁴³⁸

Tüm bu izahlardan sonra, insanın çevreye karşı duruşuyla ilgili en güzel prensipleri ve bu prensiplerin ahlâkî temellerini elbette büyük Kâinat kitabını en iyi şerh ve izah eden Kur’ân-ı Âzîmüştân yapmıştır; denilebilir.

¹⁴³⁵ Zeynep Aruoba, *Çeşitli İnsan İlişkileri Açısından Hak Kavramı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Hacettepe Ün. Ank., 1980, s.64

¹⁴³⁶ Z. Aruoba, a.e.s. 59

¹⁴³⁷ E.Yasemin, *Özdek İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay. Ank.1993 s.85

¹⁴³⁸ Bakara, 2/165

4. Âyet ve Hadis Perspektifinden Çevrecilik

a. Kur'ân'da Çevrecilik

Kur'ân-ı Kerim kadar insanın dikkatini çevre üzerinde yoğunlaştıran başka bir kaynak bulunmamaktadır. Kur'ân-ı Kerim, bunu sağlamak için bazen; *bak!*, *bakınız!*,¹⁴³⁹ *insan baksın!*,¹⁴⁴⁰ *geziniz de görünüz!*¹⁴⁴¹ gibi emir kiplerini, bazen, *görmedin mi?*¹⁴⁴², *görmediniz mi?*,¹⁴⁴³ *görmediler mi?*,¹⁴⁴⁴ gibi soru kiplerini, bazen de teşvik edatlarını kullanarak dikkatleri ekolojik denge üzerinde odaklandırırken, bazen de konunun işlenişi bağlamında bunlara açık temas etmekte veya işaretlerde bulunmakla da konuyla ilgili tahşidatını arttırmaktadır. Bu çerçevede yer alan birçok âyetlerden bazılarının mealini sunmakta fayda vardır.

*“Üstlerindeki semaya bakmazlar mı? Onu nasıl inşa edip süsledik ki onunu hiçbir gediği yoktur. Yeryüzünü de döşeyerek onda sabit dağlar yarattık. Onda her güzel çiftten bitkiler yeşerttik. Hakka yönelen her bir kul için bunlar ibret alınacak delillerdir. Gökten de bereketli bir su indirdik ve kullar için rızık olsun diye bağları, daneli ekinleri, salkımları üst üste gelmiş yüksek hurma ağaçlarını bitirdik. O suyla ölü bir beldeye can verdik.”*¹⁴⁴⁵

“İnsan yediklerine bir baksın! Biz suyu bol bol indirdik. Toprağı yardıkça yardık. Ondan daneler, üzümler, sebzeler, zeytinlikler, hurmalılar, bol ağaçlı

¹⁴³⁹ Bu tabirler, K.Kerim'de tekil olarak 26 yerde, çoğul olarak da 10 yerde geçmektedir. Bu emir kipleriyle, yüce Allah, kendi sanat ve mülkünde insana yönelik rahmet eserlerine ve bu eserlerdeki düzen ve disipline hakiki manada insanın bakmasını istediği gibi, bu vasile ile onları, kendilerine olan engin sevgisini anlamaya sevk etmektedir. Ayrıca bu emirle, kâinattaki tasarrufundan ortaya çıkan kudret ve azametinin delillerine insan fikrinin odaklanması istendiği gibi, inkârcıların uydurdukları bahanelerindeki saçmalıklara, bu gürhunun yapmış oldukları bozgunculuk ve zulümlerinin acıklı akıbetine de dikkat çekmektedir.

¹⁴⁴⁰ Bu tabir, K. Kerim'de iki yerde geçmektedir. *“İnsan yiyeceğine bir baksın!”* (‘Abese, 80/24),

“İnsan neden yaratıldığına bir baksın!” (Târık, 82/5)

¹⁴⁴¹ Bkz. Nahl, 16/36; Neml, 27/69; ‘Ankebût, 29/20; Rûm, 30/42

¹⁴⁴² Bu tabir, K.Kerim'de 36 yerde geçmektedir. Anacak bunlardan *“Allah'ın göklerden yağmur yağdırıp da, onunla yeryüzünün yemyeşil hale geldiğini görmedin mi?”* (Hac, 22/64) gibi çevreyle ilgili direkt alakalı olan âyet sayısı, sayısı 8'dir.

¹⁴⁴³ Bu tabir, K.Kerim'de iki yerde geçmektedir: *“Allah'ın göklerde ve yerde olanları emir ve hizmetinize verdiği görmediniz mi?”* (Lokman, 31/20), *“Allah'ın gökleri yedi tabaka olarak yarattığını görmediniz mi?”* (Nûh, 71/15)

¹⁴⁴⁴ K.Kerim'de 23 yerde geçmekte olan bu tabirlerden, *“Onlar Allah'ın yeryüzünde değerli bitkilerden çift çift yarattığını görmediler mi?”* (Şu‘arâ, 26/7) ve *“Bizim, yeryüzüne gelip, onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi?”* gibi çevreyle ilgili olan âyetlerin sayısı, 7 dir. Bu âyetin açıklamasıyla alakalı olarak, yer kürede meydana gelen olaylar neticesinde kürenin hacminin noksanlaşması olarak yorumlanabileceği bildirilmektedir. (bkz. K.Kerim ve Açıklamalı Meâli, Komisyon, TDV. Yay. Ankara 1993, s.253)

¹⁴⁴⁵ Kaf, 50/6-11

*bahçeler, çeşit çeşit meyveler ve otlar bitirdik. Size ve hayvanlarınıza rızık olsun diye.”*¹⁴⁴⁶

*“Yedi kat göğü birbiriyle ahenk içinde O yarattı Rahman’ın yarattığında hiçbir nizamsızlık göremezsin. Haydi çevir gözünü! En küçük bir açıklık görebiliyor musun? Sonra tekrar gözünü çevir. Göz, hiçbir kusur bulamadan hor ve hakir olarak sana döner.”*¹⁴⁴⁷

*“Gökten de bir ölçü ile ihtiyacınıza yetecek kadar su indirdik ve onu yer yüzünde muhafaza ettik. Onu gidermeye de biz elbette kadiriz. O suyla sizin için hurmalıklar ve üzüm bağları inşa ettik. Onların içinde sizin için pek çok meyveler vardır ki, onlardan yersiniz. Bir de aslı Tûr-i Sina’dan çıkan zeytin ağacını bitirdik ki o ağaçtan hem yağ çıkar, hem de yiyecek için meyvesi bir katık olur. Ehlî hayvanlarda da sizin için ibretler vardır. Onların karınlarındaki süttten size içiririz. Sizin için onlarda daha pek çok faydalar vardır; ayrıca onların etlerinden de yersiniz.”*¹⁴⁴⁸ *سبح اسم ربك الأعلى الذى خلق فسوى والذى قدر فهدى* *“Yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösteren... Rabbi’nin yüce adını takdis et!”*¹⁴⁴⁹

Görüldüğü gibi âyetler, gâyet açık bir şekilde insanın faydasından yana, eko sistemdeki son derece hassas denge ve güzelliğe parmak bastığı gibi bu dengeyi ayakta tutan ve bu güzelliği muhafaza eden umdenin ise yüce Allah’ın rahmetinden başka bir şey olmadığına ayrıca vurgu yapmaktadır. *“O, her şeyin en güzelini yarattı.”*¹⁴⁵⁰ âyetinin beyan ettiği tabiattaki bu muhteşem güzellik, o derece tefekkür ehlinin gözünü kamaştırmıştır ki, *“İmkân dairesi içinde, tabiatta mevcut olandan daha güzeli olamaz.”* anlamında *ليس فى الإمكان أبدع مما كان* diyerek hayretlerini ifade etmişlerdir.

Yine bu kapsamda olan *الم تر أن الله خلق السموات والأرض بالحق* *“Allah’ın gökleri ve yeri hak ve hikmetle yarattığını görmez misin?”*¹⁴⁵¹ âyetinde الحق *“hak”* kavramının anlam çerçevesinde ifade edilen geniş kapsamlı bir ekolojik denge sistemine *الم تر* *“görmez misin?”* tabiriyle dikkat çekilirken, başka bir âyette الحق *“hak”* kavramının geniş yelpazesinde yer alan bu kapsamlı dengenin, maddecilerin

¹⁴⁴⁶ Abese, 80/24-32

¹⁴⁴⁷ Mülk, 67/3,4

¹⁴⁴⁸ Mü’minûn, 23/18-23

¹⁴⁴⁹ Âlâ, 87/1234

¹⁴⁵⁰ Secde, 32/7

¹⁴⁵¹ İbrahim, 14/19

keyfine bağlanamayacağı, aksi takdirde, yer ve gökler ile bunlarda var olanların fesada uğrayacağı uyarısı yapıp tüm insanlığın ortak malı olan ve hakça paylaşımı öngörülen yer ve göklerin stoklarındaki tabî servete sahip çıkılarak bunların müsrifler tarafından ele geçirilmesine veya onların tekelinde kalmasına müsaade edilmemesine ilişkin açık bir uyarı verilmektedir.¹⁴⁵²

Âlemlerin Rabbi, mükerrer âyetlerle yer ve göklerdeki rahmet hazinelerinin, kullarının yardım ve imdadına verildiğini bildirirken onlardan yararlanma hususunda, sünnetullah tabir edilen tabiat kanunlarına muhalefet edilmemesini, muhalefet edildiği takdirde ise cezaî müeyyidesinin anî ve toleranssız olduğu noktasında da hiçbir değişikliğin olmayacağı uyarısını yapmıştır. Bu âyetlerin birinde şöyle buyurmaktadır: "سنة الله الذين خلوا من قبل ولن تجد لسنة الله تبديلا" *"Bu, Allah'ın öteden beri devam ede gelen sünnetidir.(kanunudur.) Sen Allah'ın kanununda hiçbir değişim ve dönüşüm göremeyeceksin!"*¹⁴⁵³

Ayrıca, daha önce değindiğimiz gibi. Kur'ân, insan ile tabî çevresi arasındaki yapısal barışçıl münasebetlerin, yüce Allah'ın tüm insanları yarattığı tabî bir insiyakı olup bunda hiç bir değişikliğin olamayacağını şöyle bildirmektedir: *"Allah'ın yaratışında hiç bir değişikliğe yer yoktur!"*¹⁴⁵⁴ fermanıyla bu düzenlemelerle maddî-manevî yönden en güzel ve mükemmel bir konuma kavuşan insana, ne kendisinde ne tabî çevresinde ve ne de onlarla olan ilişkilerinde hiçbir değişiklik yapma hakkının verilmediğini, öbür taraftan böyle bir girişimin ancak şeytanın tarafından kandırılmanın sonucu olarak onun peşinden gitmek olduğunu, onun kendi ifadesinden naklen haber vermekle bildirmektedir.¹⁴⁵⁵ Bu âyetlerin işaretinden anlaşılacağı gibi, yüce Allah insanın çevresini oluşturan her şeyi, insanla barışık bir yapıda yarattığı anlaşılmaktadır. İnsanın, bazı nüel denemeler gibi şuursuzca tabiata müdahalesi, insanın rahat ve huzuruna hizmet etmesi gereken sanayileşme teşebbüslerinde, tabî çevre ve kaynaklarını büyük bir umursamazlıkla tahrip etmesi neticesinde, kendisinin ayrılmazı olan tabî çevresi arasındaki doğal barışı bozmakta, kendi eliyle bu ezeli dostunu kendi aleyhine çevirmektedir. Böylece insan, hem kendi

¹⁴⁵² ولاتطيعوا أمر المسرفين الذين يفسدون في الأرض ولا يصلحون "Yeryüzünde bozgunculuk yapıp dirlik düzenli vermeyenaları gidenlerin emrine uymayın!" (Şuarâ, 26/151) ولو اتبع الحق أهواءهم لفسدت السموات والأرض ومن فيهن "Eğer hak onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlarbozular giderdi. (Mü'minûn, 23/71)

¹⁴⁵³ Fatır, 35/43; ayrıca bkz. İsrâ, 17/77; Ahzap, 33/38,62; Fetih, 48/23

¹⁴⁵⁴ Rûm, 30/30

¹⁴⁵⁵ Bkz. Nisa, 4 /119

hayatını hem geleceğini tehlikeye atmaktadır. Bu tutum ise, *ولا تلتفوا بأيديكم إلى التهلكة* “*Kendinizi, kendi elinizle tehlikeye atmayınız!*”¹⁴⁵⁶ uyarısı karşısında büyük çapta bir toplu intihar girişimi olduğundan Kur’ân’a göre hiçbir şekilde akılla bağdaşmayan büyük haramlardan biridir.

Bu olumsuz gelişmeler karşısında elbette insanlık tamamen sessiz kalmamış, eylemsel ve sözel düzeyde birçok tepkiler gösterilmiş ve uyarılar yapılmıştır. Bunların büyük bir kısmı tamamen samimi niyetlere dayalı olmakla beraber, zaman zaman konuyu amacından saptırıcı bazı girişimler de vukubulmuştur.

“WWF (Doğal Hayatı Koruma Vakfı) Türkiye şubesinde alınan bilgiye göre, yeryüzünün yüzde yetmiş suyla kaplı olmasına rağmen, bunun ancak yüzde biri içme amaçlı kullanılabilir.”

Günümüzde bir ülkenin su zengini sayılabilmesi için, yılda ortalama kişi başına 10 bin metreküp su potansiyeline sahip olması gerekirken Türkiye’de kişi başına düşen 3500 metreküp sudan, 1800 metreküpü kullanılabilir bulunmaktadır.

WWF’nin Türkiye’deki araştırmasına göre, son 40 yıl içinde büyüklüğü beş Tuz Gölü’ne eşit olan 1.300.000 hektarlık su kaynağı tahrip edilirken, şehirlerin yüzde 90’ında kanalizasyonlar, bu kaynaklara boşaltılmaktadır. Beklenmedik seller, kuraklıklar ve kirlenmeler genellikle bu değişimlerin fitrî su döngüsünde aksamalara yol açmasına sebebiyet verdiği belirtilmekte, önlem alınmadığı takdirde, 2025 yılında kişi başına düşen su miktarının, kritik sınırın altına düşeceği tahmin edilmektedir.”¹⁴⁵⁷

b. Sünnette Çevrenin Önemi

Sünnet; Hz. Peygamber’in fiilî olarak yaptıkları ve sözlü olarak anlattıklarının hepsidir. Sünnette güncel terim olarak “Çevre” veya “Ekoloji” terimleri aynen ifade edilmemiş olsa dahi mefhum olarak Hz. Peygamber’in hayatında aynı anlamı yansıtan önemli uygulama ve tavsiyelerin yer aldığını görmekteyiz.¹⁴⁵⁸

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber, bu âlemlerin önemli bir kısmını teşkil eden, başta insan olmak üzere tüm canlı varlıkların hayatıyla çok yakın

¹⁴⁵⁶ Bakara, 2/195

¹⁴⁵⁷ Yeni Asya Gazetesi, 18 Eylül 2004 Tarihli Nüshası

¹⁴⁵⁸ Bkz. Mehmet Bayraktar, *İslâm Ve Ekoloji*, s.50; İbrahim Özdemir –Münir Yükselmiş, *Çevre Sorunları ve İslâm*, s.104-114

ilişkisi bulunan yakın ve uzak çevrenin tahrip yerine imar edilmesi, kirletilmesi yerine temiz tutulması, ekolojik dengenin korunarak takviye dılması ve tabiata karşı dostça davranılması konusunda gönderiliş amacının gereği olarak önemli örnek uygulama, tavsiye ve uyarılarda bulunmuş olması, pek tabii bir durum arzeder. Zira rahmet; şefkati, acımayı, merhameti, ihsan etmeyi ve sevmeyi gerektirir. Bunlar ise zulüm, israf ve katı yürekliliğin zıddıdır. Yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı gibi, Hz. Peygamber bizzat ekolojik faaliyetlerde bulunduğu gibi, arkadaşlarına konuyla ilgili birçok tavsiyelerde bulunarak öğütler vermiştir. Şüphesiz ki onun bu ekolojik faaliyetlerinin başında ağaç dikimi gelmektedir. Şimdi konuyla ilgili bazı sözlerine bir göz atalım:

“Kim ağaç dikiminde bulunursa Allah onun için ağaçtan meydana gelen ürün miktarınca sevap yazar.”¹⁴⁵⁹

“Yedi şey vardır ki kişi kabirde bile olsa onlardan hâsıl olan sevap, devamlı surette kendisine ulaşır. Öğretilen ilim, halkın istifadesi için akıtılan su, açılan kuyu, dikilen ağaç, inşa edilen mescit, okunmak üzere bağışlanan Kur’ân ve ölümünden sonra kendisine dua edecek evlat.”¹⁴⁶⁰

“Her kim kuru, çorak bir yeri ihya ederse, bu amelinden dolayı Allah Tarafından mükâfatlandırılır. İnsan ve hayvan ondan yararlandıkça orayı ihya edene sadaka yazılır.”¹⁴⁶¹

“Elinizde bir ağaç fidanı varsa, kıyamet kopmaya başlasa bile eğer onu dikecek kadar zamanınız varsa onu mutlaka dikiniz!”¹⁴⁶²

“Yerde bitmiş hiçbir nebat yoktur ki onu bekçi bir melek korumuş olmasın. Bu durum bitkinin hasâd edilmesine kadar devam eder. Kim bu bitkiyi basıp ezerse, o melek kendisine lânet eder.”¹⁴⁶³

“Her kim yerine yenisini dikmeden bir sidre ağacını kesecek olursa, Allah ona cehennemde bir ev yapar.”¹⁴⁶⁴

Çevreciliğin çıkış sürecine bir göz attığımızda, 1960 lı yıllarda çevrenin çok hor ve hovardaca kullanılması sonucunda başta insan olmak üzere, tüm canlılar nesli

¹⁴⁵⁹ A.İbn Hanbel, Müsned, V/415

¹⁴⁶⁰ el-Münâvî, Feyzü'l-Kadîr, VI/39

¹⁴⁶¹ el-Münâvî, a.e., 6/39

¹⁴⁶² el-Münâvî, a.e., 6/39

¹⁴⁶³ el-Müttakî, Kenzü'l- 'Ummal, 3/905

¹⁴⁶⁴ İbnü'l-Esir, a.g.e., 3/276; el-Muttakî, a.g.e., 3/905

açısından tehlike çanlarının çalmasıyla ancak çevre konusunun dünya kamuoyu gündemine gelebildiğini görmekteyiz. Oysa yukarıda örnek olarak verdiğimiz âyet ve hadislerden, İslâm'ın zuhuruyla beraber çevreciliğin insan haklarının bir devamı olarak kabul edilip toplum hayatının sağlık ve huzuru ile sosyal hayatın refah ve mutluluğu açısından konunun önemsendiğini, bizzat Hz. Peygamber tarafından gerekli uygulamalar, önlemler, uyarılar ve öğütlerin yapıldığını, böylece o günün şartlarında sağlıklı bir çevre bilincinin gelişmiş olduğunu anlamaktayız.

Böylece, Kur'ân'ın “sosyal barış” bakışına toplu baktığımızda, Kur'ân'ın konuyu çok yönlü olarak bir silsile halinde ele aldığını, çevre barışını da bu silsilenin bir halkası olarak kabul ettiğini görmekteyiz.

Bu itibarla Kur'ân, sosyal barışı; insanın önemi, insan sevgisi, insanın temel ve sosyal haklarının saygınlığı, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, çevre hakkı ve çevre koruma gibi sosyal hayat için son derece önemli esaslara dayandırmış ve hukukun üstünlüğü ilkesiyle de bu prensipleri güvence altına almıştır.

SONUÇ

İnsanlığın iki cihan saadetini temin etmek amacıyla yüce Allah tarafından insanlara rahmet ve hidâyet rehberi olarak Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân-ı Kerim, dünyevî ve uhrevî huzurun teminatı olan insanlık barışını ve bu sistem içinde sosyal barışı gerçekleştirmek için, insan unsuruna oldukça önem vermektedir. Kur'ân-ı Kerim'in 362 yerde insandan, 416 yerde de insan toplumundan bahsetmiş olması, gerek insana, gerekse fert-toplum ilişkilerine verdiği önemi yeterince ortaya koymaktadır.

Kur'ân'a göre insan, "Ahsen-i takvim" suretinde yaratılan eşref-i mahlûkattır. Buna binaen insan başı boş olmayıp son derece mühim ve âlî olan birçok İlâhî maksatları gerçekleştirmek üzere kendisine bir çok kabiliyetler verilmiştir. Bu üstün vazifelerini yerine getirmesini sağlamak için de Kur'ân'da insana yönelik bir çok önemli teşvikler ve müthiş tehditler yapılmıştır. Bu durumu itibariyle insan, dünyanın imarı gibi büyük bir ubûdiyeti ifa emek üzere, uhdesine emanet-i kübrânın verildiği önemli bir İlâhî memur ve Allah Teâlâ'ya vekaleten tasarruf eden bir Halife-i arzdir. Bu son derece önemli olan ödevi ve unvanı itibariyle kînatın büyük çoğunluğuyla ilişkili kılınmış, yer ile gök, onun emir ve hizmetine verilmiştir.

Kur'ân, kâinatın varlık gayesini, sevgi eksenine bağlamıştır. Bu nedenle başta Allah-kul ilişkisi olmak üzere, kînatın tüm parçaları arasındaki münasebetleri, sevgi, ve dostluk temeline dayandırır. Bu ilişkiler çizgisinde bir dizi sevgi ve barış halkaları oluşturarak küllî bir barış sistemini tesis eder. İnsanı mutluluğunun gereği olarak sürekli bir şekilde bu sistemle uyum içinde olmaya yönlendirir ve bu doğrultuda eğitir.

Kur'ân, başta hayat, akıl, fikir olmak üzere insanlara sayısız nimetler ikram ederek iltifat gösteren, insanı kînat ağacının en mükemmel ve en güzel meyvesi olarak yaratarak tüm varlıkların üstüne çıkararak Yüce Allah'ın en büyük sevgi ve dostluğa lâyık olduğunu, O'nun mucizevî sanat eseri olarak başta insan olmak üzere her varlığın, sevmeye ve dostluk kurmaya değer olduğuna vurgu yapar.

Kur'ân, bireysel ve toplumsal olmak üzere insan için iki tür hayat öngörür. Bu nedenle, öncelikle tek tek fertleri muhatap alıp, iç âlemine nüfuz ederek, duygu ve davranış yönünden sistemli bir eğitime tabi tutar. Bu eğitimle; bireye iyi bir kişilik ve bu iyi kişiliğin ürünü olarak da güzel ahlâk ve davranışlar kazandırır. İnsanın medenî

yapıda sosyal bir varlık olarak yaratıldığına, bu nedenle ancak toplumsal biçimde yaşayabileceğine sık sık vurgu yapan Kur'ân, bireyin erdemini toplumda gördüğünden, onu birçok yönden toplumsal hayatla ilişkilendirir. Kâinatın ekser unsurlarıyla arasında birçok bağlar kurarak alâkadar kılar.

Kur'ân, insan olmanın gereği olarak herkese bir takım temel haklar tanıdığı gibi, bireye toplumsal ilişkilerden kaynaklanan bazı sosyal haklar vermenin yanıbaşında, ona bir takım ödevler ve sorumluluklar da yükler. İnsanın bu ödev ve sorumluluklarını yerine getirmesi için büyük teşvikler ve müthiş tehditlerde bulunur.

Böylece Kur'ân; insanı, Allah'a olan ahitlerini yerine getiren, verdikleri sözü tutan, Allah'ın emrettiği akrabalık ilişkilerine riâyat eden, kötü bir hesap vermekten korkan, Rabbinin rızası doğrultusunda sabreden, namazını dosdoğru kılan, Allah'ın verdiği rızıktan, gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan ve kötülüğe iyilikle karşılık veren üstün bir varlık modeli haline getirmekle sosyal barışın alt yapısını hazırlar. Böylece insanı, başta Rabbi olmak üzere, kendi kendisiyle, diğer insanlarla, hatta canlı-cansız ayırımı olmaksızın tüm varlıklarla barıştırmak onlarla dost yapar.

"Asr-ı saadet" modelinde olduğu gibi, hayırda yarışan, hizmette önde koşan, toplumun çıkarını kendi çıkarına tercih eden iyi insanlardan oluşan, خير امة "hayr-ı ümmet" vasfına lâyük ideal bir toplum modeli oluşturmayı hedefler.

Kur'an, bencil çıkarlar uğruna, tabiatın en üstün varlığı olan insanların can ve malını hedef alan savaş ve mücadelelere asla yol vermez. Bunun yerine; vatanın saldırıya uğramasıyla, toplumun tehlikeye giren can, mal ve namusunun güvenliğini sağlamak, toplumun birlik ve beraberliği ile, başta inanç özürlüğü olmak üzere her türlü hürriyetlerini tehdit eden fitnelere son vermek, İlâhî davetin insanlara ulaştırılması yolundaki engelleri ortadan kaldırmak, yürürlükteki barış anlaşmasının tek taraflı bozulmasıyla ortaya çıkan yeni bir takım saldırı tehlikelerine karşı önlem almak gibi amaçlara dayalı meşru müdafaalara izin verir, hatta yerine göre bu çeşit müdafaaları "cihad" olarak önemle teşvik eder ve düşman saldırısını defetmek üzere malıyla canıyla fedakârlık gösteren mücahitlerden büyük övgüyle bahseder. İslâm vatanının kurtarılması için umumî seferberlik ilan edilmesi mecburiyeti hasıl olduğunda cephede veya cephe gerisinde savunmaya destek verme ödevini farz-ı kifaye derecesinden farz-ı ayn derecesine çıkarır.

Kur'ân, teşvik ettiği "cihad" kavramıyla, emperyalist amaçlı savaşları değil, barış ve insanın saadeti yolundaki her türlü engellerin ortadan kaldırılması, muhtaçlara her türlü maddî, manevî yardımın ulaştırılması ve barış eksenli İlahî mesajın insanlara iletilmesi uğrunda harcanan her türlü gayret ve çabayı kasteder.

Kur'ân, toplumun huzuruna, birlik ve beraberliğine kast eden her türlü terörist hareketi, البغى (İsyan) olarak nitelendirir. Sünnet ise, bunu, شق العصى (toplum gücünü bölme) olarak değerlendirir. Bu tutum içinde olanların bütün uyarılara rağmen davranışlarından vazgeçmemeleri durumunda İslâm devletinin, fitnenin kökü kazılınca kadar bu odaklarla savaşmasını öngörür.

Kur'ân-ı Kerim, “*insana çalışmasının karşılığında başka bir şey yoktur.*” Hükmüyle insanı çalışmaya sevk ederek ekonomik kalkınmayı ve girişimciliği teşvik ederek İslâm toplumunun ekonomik yönden güçlü olmasını öngörür. Faizi yasaklamakla da tekelciliği ve sömürüyü engellerken, zenginlere zekâtı farz kılmakla da onların mallarında talepte bulunan ve yoksul olanlara bir hak tayin ederek sosyal yardımlaşmayı hayata geçirmekle sosyal ve ekonomik barışın temelini atar.

Batıda ancak 17. yüzyılda insan haklarından söz edilmeye başlanmasına karşın, Kur'ân-ı Kerim, 275 defa hak kavramına vurgu yapmakla hukukun önemine dikkat çekerken, Hz. Peygamber Vedâ' Haccında bu haklara, özellikle de kadın haklarına dikkat çekerek, bu hakları ayrıntılı bir şekilde açıklamış ve her hak sahibine hakkının verilmesini emretmiştir. Yine Batıda aynı tarihlerde hukukun üstünlüğü, ancak, Fransız İhtilâlinin acı deneyiminden sonra gündeme gelebilirken, Kur'ân 7. yüzyılda Allah'a isyan içermemek şartıyla ulü'l-Emre itaati, Allah'a itaat olarak değerlendirmiştir.

1969 yılından itibaren, çevre kirliliğinin ozon tabakasının delinmesine neden olabilecek derecede tehlikeli boyutlara varmasıyla ancak çevrecilik dünya gündemine gelebilirken, İslâm zuhurundan itibaren çevre temizliğine dikkat çekerek, “*Yarın kıyametin kopacağını bilerseniz dahi elinizdeki fidanı dikiniz*” gibi birçok hadisle çevrecilik ve çevre barışı bilincini topluma kazandırmıştır.

İki adet cihan savaşı sonucunda yaklaşık 75 milyon insanla beraber büyük bir servet ve medeniyeti kaybeden insanlık âlemi, bir uyanış sürecine girmekle savaş gibi felaketlerin bir daha yaşanmasını istememektedir. ABD ve müttefiklerinin özellikle Irak'a karşı giriştikleri saldırı üzerine dünya kamuoyu, savaş karşıtı

gösterilerle Dünya tarihinde emsali görülmemiş bir yoğunlukta tepkisini göstermiştir. Bu olumlu gelişmeler, gelecekte dünya barışı ve sulh-u umumîden yana son derece umut verici olmuştur.

Eski zamanda İslamiyetin terakkisi, düşmanın taassubunu parçalamak, inadını kırmak ve saldırılarını defetmek, silah ile olmuştur. Beşeriyette meydana gelen bu uyanış ile gelecekte silah yerine gerçek medeniyet, maddî ilerleme, hak ve hakkaniyetin manevî kılıçları düşmanları mağlup edip dağıtacaktır. İslâmiyetin gelecekteki kuvvetiyle medeniyetin güzellikleri üstün gelecek, zemin yüzünü pisliklerden temizleyerek sulh-u umumiye temin edecektir.

Kur'ân'a göre, şu kâinatın yaratılmasındaki yüce maksat, Allah Tealanın ortaya çıkan rububiyetine karşı insanın küllî bir ibadet gerçekleştirmesidir. İnsanın en üstün gayesi ise, o küllî ubudiyete ilim ve medenî gelişmelerle yetişmektir. Kur'ân ilim alanında öyle yoğun bir şekilde teşviklerde bulunmaktadır ki, bu teşviklerin etkisiyle, insanlığın gelecekte bilim ve tekniğe yöneleceğine, bütün gücünü ilimden alacağına hüküm ve kuvvetin ilmin eilne geçeceğine işaret etmektedir.

Öbür taraftan Kur'ân, çeşitli peygamberlerin mucizelerinden bahsetmekle, insanlığın çeşitli alanlarda medenî ilerlemelede varabileceği son hedefi gösterdiği gibi, kendi mucizevî belağatı ve fevkalâde üslubuyla da adeta şunu haber vermektedir. Gelecekte ilim ve tekniklerin en parlağı olan öz ve güzel konuşma sanatı, bütün çeşitleriyle büyük ölçüde rağbet kazanacaktır. İnsanlar kendi fikir ve düşüncelerini birbirlerine kabul ettirmek ve hükümlerini birbirlerine icra ettirmek için en etkili silahını, güzel konuşma sanatından alacaklardır.

Beşeriyetin Kur'ân'ın talimatına uyarak öldürücü silahlar yerine hayat verici diyalog silahına sarılması durumunda, Kur'ân'ın beşeriyete hediye ettiği dünya barışı hayat kazanacak, sosyal hayatın her alanında sevgi çiçekleri açacaktır. Böylece insanlık gerçek anlamda aradığı mutluluğa erişmekle, Kur'ân en büyük mucizesini ve insana yönelik en büyük hedefini gerçekleştirmiş olacaktır.

Bu uğurda üstün çaba sarfedenler ve hangi şekilde olursa olsun bu hedefin yakalanmasına katkı sağlayanlar ise, insanlığa karşı en büyük ödevini yerine getirmiş ve bütün takdirlerin üstünde önemli bir hizmet ifa etmiş olacaklardır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜLAZİZ, Abdurrahman, *Suveriin min Semahati'l-İslâm*, Riyad, 1979.
- ABDÜLBAKİ, MUHAMMED FUAD *el-Mu'cemü'l-Müfehres li'l-Elfazi'l-Kurani'l-Kerim*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İst. 1982
- ABDU'S-SEMÎ' el-Misrî, *Mukavvimâtü'l-İktisadi fi'l-İslâm*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1975
- ABDÜSSETTÂR, Hamid, “*el-Mebâdiu'l-İnsaniyye fî Muâmeleti'l-Muharribîn fi'l-İslam*”, Mecelletu Kulliyeti'ş-Şerîa, sayı:9, Bağdat, 1986.
- AHMED CEVEDET PAŞA, *Kıtas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, (I-IV) M. Çevik Matbaası, İst. 1971
- ACLÛNÎ İsmail, *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut, 1351 (I-II)
- AHMED İBN HANBEL, *Müsned*, Çağrı Yay., İst., 1982. (I-VI)
- AHMET NAİM, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Başbakanlık Bas., Ankara 1978, (I-XII)
- AKDEMİR, Hikmet, *İnsan Hak ve Hürriyetlerinin Gelişmesinde Kur'an-ı Kerîm'in Rolü*, HRÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. No: 11, Şanlıurfa, 2001.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Eski Anayasa hukukumuz ve İslâm Anayasası*, Timaş yayınları, İstanbul, 1995.
- AKIN İlhan F., *Temel Hak ve Özgürlükler*, Fakülteler Mat., İst. 1968
- ALGÜL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay, İst. Ty.
- ALISON, Dundes Renteln, *İnternational Human Rights, Universalism, Versus Relativism, Forniture of Antropology*, Vo 16, Sac Publications, USA, 1990.
- ALKİN Erdoğan, *İktisada Giriş*, TC. Anadolu Ü. Yay., Eskişehir-2005
- ALTUĞ, Yılmaz, *Biraz Hürriyet*, Boğaz içi Yay., İst., 1974
- ALÛSÎ, Şihâbüddîn Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, (I-XXX), Bulak, yy., 1301 h.

- ALFRED Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Şelâle Bşar, Dergah Yay., İst. 1979
_____, *İnsan Tabiatını Tanıma*, Çev. Ayda Yörükân, T. İş Bankası Yay., İst
1995
- AMOLD T.W, *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, çev., Halil Halit, sad., Hasan Gündüzler,
Ank.1971
- ARMAĞAN, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, 1987.
- ARUÇ, Numan Yusuf, *İbn Rüşd'ün Eğitim Felsefesi*, Rağbet Yay. İst. 2004
- ÂSİM EFENDİ, Ebû'l-Kemâl Ahmed, *el-Ukyanûsu'l-Muhît fî Terevmeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, (Kâmûs Tercemesi), Bahriye Matbaası, İstanbul, 1305 h.
- AŞKAR Mustafa, *Çankırlı Astarlızâde Mehmed Hilmi Efendi*, İst. 2005
- ÂŞIKPAŞAZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osman*, by., İstanbul, 1322 h.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar nşr. İstanbul, 1989.
- ATREYA B.L, *Moral And Spiritual Foundations of Peace*, International Standart
Publications, Banaras 5, India, 1952
- AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İ.F.V. yayınları, İzmir, 2001.
- el-AYNÎ, *Umdetu'l-Karî, Li Şerhi Sahihi'l-Buharî, Darü't-Tibaâti'l-Amire*, İst. (XIX)
- AYVAZOĞLU, Beşir, *Aşk Estetiği*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1993.
- AZZAM, Abdullah, *Cihad Adâbı ve Ahkâmı*, İstanbul, 1992.
- BABUNA, Cevat, *Bilimden İmana I*, Bâbıali Kültür yayınları, İstanbul, 2003.
- el-BÂR, M. Ali, *Kur'an ve Tıp İlmine Göre İnsanın Yaradılışı*, çev. A. Vahap
Öztürk, T.D.V. yayınları, Ankara, 2001.
- BAŞGİL Ali Fuat, *Din Nedir? Din hürriyeti ve Laiklik Ne Demektir?*, Fakülteler
Matbaası, İst., 1954
- BAYRAKLI, Bayraktar, *Farâbî'de Devlet Felsefesi*, Doğu yayınları, İstanbul, 1993.
- BEGOVIÇ, Aliya İzzet, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, Nehir
yayınları, İstanbul, 1992.
- el-BEHİY, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, Yöneliş Yay., İst.
1988.
- BERGER, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İnsan yayınları,
İstanbul, 1993.

- el-BEKRÎ, Muhammed b. Muhammed, *ed-Dürratü'l-Mükellele fî Feth Mekketi'l-Müşerrafe el-Mübeccele*, Kahire, 1987.
- el-BELAZÛRÎ, Ahmed b. Yahya, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. M.Hamidullah, Mısır 1959
_____, *Fütühü'l-Büldân*, Mısır 1932.
- BERT Hellinger, *Kabul Etmenin Özgürlüğü*, Çev. Seda Toksoy, Sistem Yay. İst. 2002
_____, *Sevgi Düzenleri*, Çev. Seda Toksay, Sistem Yay. İst. 2003
- BERTRAND Russel, *Human Society in Ethic And Politics*, George Allen and Unwin Ltd., London 1954
- BEYDÂVÎ, el-Kâdî Nâsirü'd-Dîn, Ebü'l-Hayr, Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Dersaadet, el-Matbaatü'l-Osmaniyye, İst. 1314-1315/ 1895-1898
- BEYHÂKÎ, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarâbad, 1344 h.
- B.L. ATERYA, *Moral and Spititual*, İnternational standart Publication, İndia, 1952
- BİLGİN, Beyza, *Din Öğretimi*, Gün Yayıncılık, Ankara, 1995.
- BİLMEN, Ömer Nasûhî, *Hukûk-u İslâmiyye ve İstılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, 1950.
- B. BOTTOMORE, *Seçkinler ve Toplum*, Çev. Erol Mutlu, Gündoğan Yay, Ank. 1990
- BRZENZİNSKY, *Kontrolde Çıkmış Dünya*, çev. Haluk Menemencioğlu, T. İş Bankası yayınları, y.y., 1996.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-VIII), İstanbul, 1315 h
- BURMS, H. Weston, *Human Rights in the World Community*, R. P. Claude, B. H. Weston (Eds.) University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1989.
- BUSCAGLIA, Leo, *Yaşamak, Sevmek, Öğrenmek*, İnkılap yayınları, İstanbul, ty.
- BÜYÜK LAROUSSE, Milliyet yayınları, İstanbul, 1986.
- CALVİN Wels, *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*, Çev. Bozkurt Güvenç, Remzi Kitabevi, İst. 1984
- CANBOLAT, İbrahim, *Savaş ve Barış Arasında Dünya*, Alfa yayınları, İstanbul, 2003.

- CELÂLÜ' DDÎN EL-MAHALLÎ - CELÂLÜDDÎN ES-SÜYÛTÎ, *Tefsîrû'l-Celâleyn*,
Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, ty.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976.
- el-CEVZİYYE, İbn Kayyım, Şemsü'd-Dîn Ebû Abdillâh, Muhammed b. Bekr,
Zâdü'l-Meâd fi Heydi Hayr'i- 'İbâd, Mısır 1970
- _____, *Ravdatü'l-Muhibbîn ve Nüzhetü'l-Müşâtâkîn*, Halep, 1397 h.
- CHARPMAN GARY, *Beş Sevgi Dili*, Çev. Betül Çelik, Sistem Yay. İst. 2004
- CHRİSTOPHER Falzon, Foucault ve Sosyal Diyalog, Çev. Hüsamettin Arslan,
Paradigma Yay. İst. 2001
- CLIFFORD, L. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, Ankara, 1990.
- ÇAMDİBİ, Hasan Mahmûdî, *Din Eğitiminin Meseleleri*, İFAV, İstanbul, 1994.
- ÇAPRA, Ömer, *İslam Ekonomi Sistemi*, Terc. Fatih Kurtulmuş, Fikir yayınları,
İstanbul, ty.
- ÇEÇEN Anıl, *İnsan Hakları*, Gündoğan Yay., Ank. 1975
- _____, *İslâm'da İktisadî Nizam*, Tec. Hulûsi Yavuz, Sebil Yay., 1977.
- ÇEKER Orhan, Fıkıh Dersleri, Seha Nşr. Ve Tic., İst., 1999
- ÇELİK ALİ, "İslâm'ın İnsanlığa Sunduğu Evrensel Mesaj : Sevgi ve Barış" Diyanet
Aylık Der. Ank. 2002, sayı 133
- ÇİÇEK HALİL, *Farklı Kültürlerin Bir Arada Yaşama Formülleri*, Nesil Bas. Ve
Yay. ist. 1998.
- ÇİFTÇİ, Ali, *İlke ve Amaçları Bakımından Kur'an'da Savaş*, (Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1960.
- ÇOLAK İsmail, *Modern Zamanlarda Osmanlı'yı Aramak*, Lamure Yay. İst. 2005
- DAVİD Hume, İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma, Çev. Semlin Evrim, M.E.
Basımevi, İst. 1945
- DEFTERDAR Sarı Mehmet Paşa, *Nesâihu'l-Umera ve'l-Vüzera*, Ottoman Statecraft,
W.Z. Wright, Londra, 1935.
- ed-DEHLEVÎ, Şah Veliyyullah, *Hucetullahi'l-Baliğa*
- DEMETRIUS CANTİMİR, "Historie de l'empire Ottoman" Paris 1743
- DEMİR Fahri, Hukukta Eşitlik, Din ve Vicdan Özgürlüğü, Diyanet İlmî Dergisi,
Sayı: 1, Ocak, Şubat, Mart, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara 1994

- DESÛKÎ, Şemsuddîn Muhammed Arafe, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ala's- Şerhi'l-Kebîr*,
Dâru'l-Fikr, yy., ty.
- DİYANET AYLIK DERGİSİ, Yıl Ocak 2002, Sayı133
- DUDLEY, Sadık Muhammed, *Hristiyanlık Karşısında İslâmiyet*, çev. Şinasi Siber,
D.İ.B. yayınları, Ankara, 1982.
- DURŞUN, Davut, "Din ve Vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı ve
Uygulaması", *Doğuda ve Batıda İnsan Hakları Sempozyumu*, D.V.Y., Ankara,
1996.
- EBÛ'L-BEKÂ, Eyyûb el-Kefevî, *el-Külliyât*, byy. Âmire mat. 1287
- EBÛBEKİR İbn el-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Kahire 1957
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b.Eş'as, *es-Sünen*, (I-II), Kahire, 1952.
- EBÛ HAYYAN, el-Endülüsî, *Tefsirü Bahri'l-Muhit*, mısır, 1328
- EBÛ İYD, Arîf Halil, *el-Alâkatü'l-Hâriciyye fî Devleti'l-Hilâfe*, Kuveyt, 1983.
- EBÛ SÜLEYMAN, A. Ahmed, *İslâm'ın Uluslar arası Kuramı*, İst. 1985
- EBÛ ZEHRÂ Muhammed, el-Mu'cizetü'Kübrâ, el-Kur'an, Dâru'l-Fikri'l-Arabî,
Kahire 1970
- _____ , *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, ty.
- EFLÂTUN, *Ziyafet*, trc. Şaziye Berin Kurt, İstanbul, 1937.
- EMRE YUNUS, *Divân*, Haz. Hayri Selçuk, Üçdal Neşr., İst, 1972
- ENSAROĞLU YILMAZ, *İnsan Hakları*, şehir Yay. İst.2001.
- ERGİN, Osman, *İnsan Hakları Beyannâmesi'nin İslam Hukukuna Göre İzahı*, Sinan
mtb., İstanbul, 1949.
- ERNST Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, Çev. Necla Arat, Yapı Kredi Yay. İst.
1997
- ER-RÂFÎÎ, Mustafa Sâdık, *İ'câzu'l-Kur'an*, Kahire, 1956.
- ERSÖZ, Resul, *Haklar ve Özgürlükler*, İlâhiyât Araştırma, İnceleme, Ankara, 2003..
_____, *el-Alâkatü'd-Devliyye fî'l-İslam*, Beyrut, 1410/1989.
- ESED Muhammed, *İslâm'da Yönetim biçimi*, Çev. M: Beşir Eryarsoy, Düşünce Yay.
İst. ts.
- _____, *Kur'ân Mesajı*, (Meâl-Tefsir) Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk,
İşaret Yay. İst. 1996

- FAHRUDDİN Malik, İnsan Hakları, Akabe Yay., Çev. Tanju Yunt, Akabe Yay. Byy., 1987
- FARÂBÎ, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, Maarif yayınları, İstanbul, 1956.
- FRITIOF, Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.
- FROMM, Erich, *Sevme Sanatı*, çev. Işıtan Gündüz, Say yayınları, İstanbul, 1998.
- _____, *Barışın Tekniği ve Stratejisi*, İst. 1996
- _____, *Hürriyetten Kaçış*, Terc.AydanYörükân, Tur Yay. İst. 1969
- GANNÛŞÎ, Râşid, *İslâm Toplumunda Vatandaşlık Hakları*, çev. Abdülmecid Can, Birleşik Yayınları, İstanbul, 1996.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hamîd Muhammed, *İhyâ*, (I-IV), çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.
- GURVİTCH, Georges, *Sosyal Determinizm'in Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü*, Fkülteler Matbaası, İst. 1958
- GÜNER, Osman, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitapla Münasebetleri*, Fecr yayınevi, Ankara, 1997.
- GÜNGÖR, Mevlüt, *Kur'an'ın Penceresinden Bakış*, İstanbul, 1997.
- GÜRKAN Ahmet, İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Nur Yay. İst ts.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşçu, Ankara, 1979
- _____, *İslâm Peygamberi*,
- _____, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, Çev. Nazire Erinç Yurter, Beyan Yay., İst. 2002,
- _____, *Mecmu'atü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-'Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Raşide*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1985.
- HANBEL, Ahmed b.Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, (I-VI), Kahire, 1313 h.
- HASEN, Muhammed Ali, *el-Alâkatü'd-Devliyye fi'l-Kur'ani'l-Kerîm ve's-Sünne*, Amman, 1980.
- HATEMÎ, Hüseyin, *Doğuda ve Batıda İnsan Hakları*, "İslam'da İnsan Hakları ve Hukuk Kavramı", T.D.V. yayınları, Ankara, 1996.
- _____, *Medine düşünceleri*, Yeni Asya Neşr. İst. 1996
- HATTAB, Mahmut Şit, *Komutan Peygamber*, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul, 1988.

- HAYES, Carlton J.H., *Milliyetçilik Bir Din*, çev. Murat Çift kaya, İz Yay. İst. 1995
- el-HAZÎN, Alâü'd-Dîn Ali b. İbrahim, *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, Matbaatü'l-İstikâme, Kahire, 1995.
- HERMANN, Hesse, *Demian*, İlk Gençlik Yılları, çev. Kamuran Şipal, İst. 1984
- el-HERRASÎ, İmâdüddîn Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut, 1985.
- IONNA, Kuçuradi, *Çağın Olayları Arasında Şiir ve Tiyatro*, Ankara, 1980.
- IRON, Aleksandır, *Britanya Anyasası*, çev. Muhammed Bedran, yy., ty.
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin Umer, *Hâşiyetu İbn Âbidîn (Reddü'l-Muhtâr ala'd-Dürri'l-Muhtâr)*, İstanbul, 1984.
- İBN AŞÛR, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tebyîn*, yy. ty.
- İBN CÜZEY, ebu'l-Kasım Muhammed b.Ahmed, *el-Kavânînu'l-Fıkhiyye*, Beyrut, ts.
- İBNÜ'L-ESÎR; *en-Nihâye*, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire, ts.,(IV)
- İBN FARÎS, Mecma'u Makayisi'l-Lüga, Beyrut, 1991
- İBN HABİB, Ebû Ca'fer b. Habib el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Muhabber*, Beyrut 1361/1941
- İBN HALDÛN, Abdurrahman b.Muhammed, *el-Mukaddime*, Darü'l-Kalem Beyrut, 1981
- İBN HAZM, *Tavku'l-Hamâme*, (*Güvercin Gerdanlığı*), çev. Mahmut Kanık, İnkılap yayınları, İstanbul, 1998.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Mısır, 1355h.
- İBN KAYYIM, el-Cevziyye; Şemsuddîn Muhammed b.Ebîbekr, *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk. Şuayb el-Arnaût, Abdülkadir el-Arnaût, Beyrut, _____, *Medâricü's-Sâlikîn*, Matbaatü'l-Mermâ, Kahire, 1331 h. (III)
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail ed-Dımeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır, 1932. _____, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, ty. _____, *Sîre*
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Abdullah b.Ahmed, *el-Muğnî fî Fıkhi'l-İmâm Ahmed*, Beyrut, ty.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn M. b. Mukerrem el-Mısırî, *Lîsanü'l-'Arab*, (I-III), Beyrut, 1300 h.

- İBN NÜCEYM, Zeynüddîn b.İbrahim, *el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Kahire, 1311 h.
- İBN RÜŞD, el-Hafîd Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesîd*, İstanbul, 1985.
- İBN SA'D, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1957.
- İBN TEYMİYYE, *es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye*, Kahire, 1399 h.
- İBNÜ'L-ARÂBÎ, Ebûbekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed el-Bicâvî, Mısır, ty.
- İBNÜ'L-HÜMMÂM, Muhammed b. Abdülvahîd, *Fethu'l-Kadîr*, (I-VI), 1315/1897.
- ILYA Prigogine, Kaostan Düzene, Çev. Senai Demirci, İz Yayıncılık, İst. 1996
- IZUTSU, Toshihko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, Pınar Yay., İstanbul 1997
- _____, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, A.Ü. Basımevi, Ank. 1975
- J.J. ROUSSEAU, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, Adam Yay., İst. 1990.
- _____, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev. Rasih Nuri İleri, Say Yay. İst. 1995
- JOSHUA Leth Liebman, *Peace of Mind*, Newyork 1946
- KADRİ, Hüseyin Kâzım, *İnsan Hakları Beyannâmesi'nin İslam Hukukuna Göre İzahı*, Sinan nşr., Ankara, 1949.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997.
- KARAMAN, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul, 1984.
- KARAMAN, Hayrettin-TOPALOĞLU, Bekir, *el-Kıraatü'l-'Arabiyye*, İstanbul, ty.
- KARATEPE, Şükrü, "İnsan Haklarının İlâhî Temelleri", *Doğuda ve Batıda İnsan Hakları Sempozyumu*, D.V.Y., Ankara, 1996.
- el-KÂSÂNÎ, Alâuddîn Ebûbekr b. Mesud, *Bedâi'u's-Sanâî fî Tertîbi'ş-Şerâî*, 2. yayım, Beyrut, 1974.
- KESKİOĞLU Osman, *Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, TDV. Yay., Ankara 1989
- KILIÇ Recep, *Hız. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri*, T.D.V. Yay.Ank.1998
- KÖSE, Saffet, *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İFAV yayınları, İstanbul, 1997.

- KÖSEMİHAL, Nurttin Şazî, *Sosyoloji Tarihi*, yy., ty.
- KUHN, T. S., *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago Univ. Pres, Chicago, 1970
- el-KURÂŞÎ, Yahyâ b.Âdem, *Kitâbu'l-Harac*, tashîh ve şerh: A.Muhammed Şâkir, Kahire,ty.
- el-KUREŞÎ, B. Şerif, *En-Nizâmü's-Siyâsiyyü fi'l-İslam*, Dârü't-Teârûf, Beyrut, 1982.
- el-KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım, *er-Rîsale*, thk. Abdülhalim Muhammed, Kahire, 1972.
- KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, (I-XX), Beyrut, 1965.
- KUTUB, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, çev. Bekir Karlığa, İşaret Yayınevi, İstanbul, 1992.
- _____, *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*, Huzur yayınları, İstanbul, 1977.
- _____, *İslâm ve Materyalizme göre insan*, Terc. M. Akif Aydın-Kemal Sandıkçı, Şamil Yay. ts
- _____, *el-İnsan, beyn'el-Maddiyeti ve'l-İslâm*, Dârü İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, byy. 1960, s. 137-138
- KUTUB, Seyyid, *Cihan Sulhu ve İslam*, çev. Bekir Sadak, Cağaloğlu yayınları, İstanbul, ty.
- _____, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce, Dünya yayınları, İstanbul, 1980.
- MAHMUD Mustafa, *Marsizm ve İslâmiyet*, Trc. Yusuf Uralgiray, Ankara 1977.
- MANNAN M.A, *Islamic EconomcsTeory and Praticce*, (*İslâm Ekonomisi, Teori ve Pratik*) Çev. Bahrî Zengin- Tevfik Ömeroğlu, Fikir Yay.İst. ts.
- MARTİN Heidegger, *The Question Concerning Technology*, (Newyork: Harper Row, 1977)
- MAX Scheler, *İnsan ve Kâinattaki Yeri*, Çev. Tahiyettin Mengüşoğlu, Üçler Bas. İst. 1947
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmu's- Sultâniye ve'l-Vilâyâtü'd-Diniyye*, çev. Ali Şafak, İstanbul, 1976.
- MERĞİNÂNÎ, Burhanuddin Ali b. Ebîbekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, İstanbul, 1986.

- MERMER Yamina B.- MERMER Ali, *Risale-i Nur'dan Bir Toplumsal Barış Önerisi*, Nesil Yay. İst. 1997
- MEVDÛDÎ, Ebu'l A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, Çev. Heyet, 2. baskı, İst. 1991.
- _____, *İslam Medeniyeti*, çev. Mehmet Aydın, Hilal yayınları, Ankara, ty.
- _____, *Allah Yolunda Cihad*, İstanbul, 1980.
- _____, *İslam'da Aile Hukuku*, çev. Memiş Tekin, Esra yayınları, İstanbul, 1994.
- MEVLÂNÂ, Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled Çelebi İzbudak, M.E.B. Şark-İslam Klasikleri, İstanbul, 1961.
- MİRAS Kâmil, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Başbakanlık Basımevi, (I-XII) Ankara 1978.
- MOSYÖ Leondoky, *Hâkimiyet ve Hürriyet*, Müt. Menemenlizade Edhem, İkdâm Mat. İst. 1340
- MURTAZA, Mutahharî, *İslâmî İktisadın Felsefesi*, İnsan yayınları, İstanbul, 1994.
- MÜNÇİ, Kapani, *Kamu Hürriyeti*, AÜHF yayınları, Ankara, ty.
- MÜSLİM, Ebû Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, nşr. M. F. Abdülbâkî, (I-V), Kahire 1374-1375 h.
- NASR, seyyid Hüseyin, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, çev., Şehabeddin Yalçın, İnsan Yayınları, İst. 1995
- en-NESAÎ, Ahmed b. Ali, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul, 1981.
- en-NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed, *Tefsîrü'n-Nesfî*, Kahraman Yay. İst. 1984
- OKUMUŞ Ejder, *“Küreselleşme ve Medeniyetlerarası Diyalog”*, “Marife Bilimsel Birikim”, sayı 2, Güz, Konya, 2002
- OUSPENSKY, *In search of the Miraculous*, rev. ed, Rootledge and Kegan Paul, London 1983
- ÖKTEM Akif Emre, *Uluslararası Hukukta İnsan Hakları*, Liberte Yay., Ank. 2002
- ÖNER, Necati, *Hürriyet ve Otorite*, Felsefe Dünyası, sayı IV
- ÖZDEMİR, İbrahim, *Çevre ve Din*, Çevre Bakanlığı Yay., Ankara 1997
- _____, *Yaşayan Gezegen*, Kaynak Yay. İstanbul, 1997.
- ÖZDEMİR, İbrahim, YÜKSELMİŞ Münir, *Çevre Sorunları ve İslam*, Ankara, 1995.
- ÖZDEMİR İbrahim- HATİP, Kemâlettin, *İnsan Fıtratı ve Suç*, bsyy., Ankara 1997

- ÖZDEK, E. Yasemin, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Ankara, 1993.
- ÖZEL, Ahmet, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, 2.basım, İstanbul, 1984.
- ÖZTÜRK Mustafa, *İslâmiyât*, III (200), Sayı, 3
- PAUL FEYERABEND, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, Çev. Ahmet Kardam, Ayrıntı, Yay., İst.1991
- PAUL F. KNİTTER, *Diyalog ve Misyon*, Çev. Mahmut Aydın, *İslâmiyât*, V (2002), syı 3
- PECK, M. Scott, *Az Seçilen Yol*, çev. Rengin Özer, Akaşa yayınları, İstanbul, 1992.
- PIERRE Caporal, *İnsanın Yargılanması*, Çev. İbrahim Denker, Ekim Basımevi, İst. 1965
- POPPER, K. R., *The Logic of Scientific Discovery*, London, Hitchinson, 1968.
- RÂGİB EL-İSFEHÂNÎ, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, İstanbul, 1986.
- REŞİT RIZA, Muhammed, *Tefsîrü'l-Menâr*, Dârü'l-Marife, 2. Baskı, ts. Beyrut,
- RIFKIN, Jremy, Algeny, Penguin Boks, Newyork, 1985
- ROGER Garaudy, *İslâm ve İnsanın Geleceği*, Çev. Cemal Aydın, Pınar Yay. İst. 1990
- es-SABÛNÎ, M. Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Terc. Sadrettin Gümüş-Nedim Yılmaz, Ensar Neş.İst. 1995
- SADRUŞŞERÂA Ubeydullah b. Msûd, *et-Tavdîh*, Kahire 1324.
- SAİT BEY, *Hukuk-i Siyâsiye-i Osmâniye*, İstanbul, 1328.
- SAİT Havva, *Terbiyetüna'r-Rûhiyye*, Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1979
- SAKA, Şevki, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, İrşâd Kitabevi, Ankara, 1997.
- SCHUMACHER, E.F., *Aklı Karışıklar İçin Rehber*, çev. Mustafa Özel, İz Yay., İst. 1984.
- SELÇUK Hayri, Yunus Emre Divanı, Üçdal Neşr., İst., 1972
- SENCER Muzaffer, *İnsan Hakları*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İd. Ens.Yay., Ank 1986
- SERAHSÎ, Muhammed b.Ahmed, *Şerhu Kitabî's-Siyeri'l-Kebîr*, Kahire, 1971.
- _____, *Kitâbu'l-Mebsût*, İstanbul, 1983
- SERT, Hüseyin Emin, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge yayınları, İstanbul, 2004.
- SEYYİD CAN, *Hürriyetü'l-İnsan fî Dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Byy. ts.

- SHAIKH, N. M., *İslam Toplumunda Kadın*, çev. Ali Zengin, Fikir yayınları, İstanbul, 1983.
- SHUE, Henry, *Temel Hakların Evrenselliği, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Ionna Kuçuradi (E.D.), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1982.
- es-SİBÂÎ, Mustafa, *Ahkâmü'l-İctimaiyye*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût, 1987.
- SOYLU Ali, *Kur'an'da Servet Dağılımı*, Pınar Yay., İst. 2003.
- SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek yayınları, Ankara, 1987.
- SÖNMEZ, Abidin, *Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Sulh Muahedeleri*, İnkılâp yayınları, İstanbul, 1984.
- 2003.
- ES-SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1398 h.
- _____, *El-Eşbah ve'n-Nezâir fî Kavâidi ve Furûû Fıkhi's-Şâfiî*, Beyrut, 1403/1983.
- _____, *Cami'u's-Sâğîr*, (I-II) Kahire 1286
- ŞAFAK, Ali, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, D.İ.B. yayıncılık, Ankara, 1992.
- ŞAFİÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris *el-Ümm*, Beyrut, 1973.
- _____, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut, 1410/1990
- ŞAHİNOĞLU NAZİF, *Sadi-yi ŞiRazî ve İbn Teymiye'de Fert ve Cemiyet İlişkileri*, İşaret Yay. İst.1991.
- ŞENGÛL, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık yayınları, İzmir, 1994.
- _____, "Kur'an'da İnsan", *Alperen Dergisi*, Aralık sayısı, Ankara, 1993.
- ŞERİATÎ, Ali, *İnsanın Dört Zindanı*, İşaret yayınları, İstanbul, 2005.
- ŞEYHÎZADE, Abdu'r-Rahman bn. Şeyh Muhammed, *Mecma'u'l-Enhur Şerhu Mülteka'l-Ebhur*, Daru't-Tiba'at'ül-'Âmira, (I-II) İstanbul,309
- ŞİBEY, Hasan Sabit, "Cihâd", İ.A, İstanbul.
- ŞİBLÎ, Mevlâna, *Asr-ı Saadet*, Terc. Ömer Rıza Doğrul, Sad. Osman Mollamehmedoğlu, İst. 1973
- ŞİMŞEK, M. Sait, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan yayınları, İstanbul, 2001.
- ŞİRÂZÎ, Ebû İshak İbrahim b. Ali, *el-Mühezzeb*, Mısır, ty.

- ŞİRBÎNÎ, Muhammed b.Ahmed, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, Mısır, 1377/ 1958.
- et-TABBÂRÂ, Afif Abdülfettah, *Rûhu'd-Dîni'l-İslâmi*, 20. baskı, Beyrut, 1988.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl, Kahire, 1977.
- _____, *Câmiü'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, Mısır 1954
- TANÖR, Bülent, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS yayınları, İstanbul, 1990.
- THOMAS Paine, "İnsan Hakları", çev. M. Osman Dostel, M.E. Basımevi, İst. 1964
- THOMSON George, *İnsanın Özü*, Çev. Celal Üster, Payel Yay., İst. ty.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Kelâm İlmi*, Damla yayınları, İstanbul, 1996.
- TUNALI, İ., *Eстетik*, Cem yayınevi, İstanbul, 1998.
- TURAN Ömer, *İslâm ve Demokrasi*, (Kutlu Doğum Sempozyumu -1988) TDV. Yay., Ank.1999
- TURNAGİL, Ahmet Reşid, *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul,1977.
- TEILHARD DE, Chardin, *İnsanın Tabiattaki Yeri*, Çev. H. Hüsrev Hatemi, İşaret Yay. İst. 1990.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasî Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.
- UMARA, Muhammed, *İslam ve İnsan Hakları*, çev. Âsım Kanar, Denge yayınları, İstanbul, 1992.
- UYGUR, Nermin, "Sevgi Sevgi Sevgi", Cotgide Üç Aylık Düşünce Dergisi, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 1995.
- ÜLKEN, H. Ziya, *Aşk Ahlakı*, İstanbul, 1956.
- _____, *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E.Basım evi, Ankara1969.
- ÜNAL, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan yayınları, İstanbul, 1986.
- VAHİDÎ, Ebü'l-Hasan, Ali b. ahmed en-Nİsabûrî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Kahire, 1968.
- VAKİDÎ, Muhammed b.Ömer, *Kitâbü'l-Meğâzî*, nşr. M. Jones, London, 1960.
- VASİLYEV M. *Madde ve İnsan*, Çev. Ferit Pehlivan, Onur Yay. Ank. 1989
- VİCTOR E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yay. Ank. 1992.
- WAJDA, George, "Ahl al-Kitab", md. *Encyclopeaida of İslam*, Leiden, 1979.
- WALTER Kaufmann, *İnsanı Anlamak*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea, Yayınevi, İst. 1997

- WATT Montgomery, “*Muslims and Christian after Gulf War*”, İslam-ochristiana, sayı, 17 Roma,1991.
- _____, *Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık*, terc Turan Koç, ist. 1991,
- _____, *Muhammad at Medina*, Oxford, 1956.
- _____, *Muhammed Medine’de*, Terc. M.Rami Ayas- Azmi Yüksel, Ank. 1986
- YAMAN, Ahmet, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara, 1998.
- _____, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan yayınları, İstanbul, 1998.
- YAVUZ, Yunus Vehbi, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât*, Tuğra Nşr., İstanbul, 1992.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, (I-X), Eser Neşriyat, İstanbul, 1993.
- YILDIRIM, Suat, *Kur’an-ı Kerim ve Kur’an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1989.
- YILMAZ H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neş. İst. 2000.
- YUSUF el-KARDAVÎ, *İnsan ve Hak Mefhumu*, Terc. Mustafa Ateş, İrfan Yay. İst. 1968.
- ZAİM, Sabattin, *İslâm-İnsan ve Ekonomi*, Yeni Asya Yeni Asya Yay. İst. 1992
- ez-ZEBİDÎ, M. Muhammed Mürtezâ el-Hüseyinî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, (I-VII), Kahire, ty.
- ez-ZEBİDÎ, Ebü’l-Abbas Zeynü’d-Din Ahmed b. Ahmed eş-Şercî, et-tecrîdü’s-Sarîh li Ehâdîsi’l-Camii’s-Sahîh (*Sahi-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*), Mütr. Ahmet Naim, DİB. Sayı 55-2, Başbakanlık Basımevi, Ank. 1978
- ZEYDAN, Abdülkerîm, *eş-Şerâti’l-İslâmiyye ve’l-Kânûnü’d-Devliyyü’l ‘Amm*, Mecmuatü Buhûsin Fıkhiyye, Beyrut, 1986
- _____, *el-Mufasssal fi’l-Ahkâmi’l-Mer’eti ve’l- beyti’l-Müslimi fi’ş-Şerî’ati’l-İslâmiyye*, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1997 (I-X)
- _____, *İslâm Hukukunda Fert ve Devlet*, Terc. Aksay Öncel, Nizam Yay, İst. Ts.

ez-ZEMAŞSERÎ, Cârullah Muhammed b.Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl*, thk.
M.Mursî, 'Amîr, Kahire, 1977.

ez-ZEYLAÎ, Fahrudîn Usman b. Ali, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*,
Beyrut, ty.

—————, *Haklar ve Özgürlükler-Kur'an'a Göre Azınlık Hakları*, İlâhiyât,
Ankara,

ez-ZUHAYLÎ, Mustafa Vehbe, *Âsâru'l-Harb fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Dimeşk, 1401/1981